

Inhoud Katholiek Staatskundig Maandschrift

Jaargang 14: Maart 1960 - Maart 1961

Nr.	Blz.
<i>I. Algemeen politieke onderwerpen</i>	
2.	Kanttekeningen bij de Partijraadsvergadering van maart 1960 61
3.	Een Duitse wet op het partijwezen, door <i>prof. mr. L. G. A. Schlichting</i> 80
4.	Het parlementaire bezoek uit Suriname en de Antillen, door <i>dr W. L. P. M. de Kort</i> 115
5.	Zuilvervorming en verzuiling, door <i>prof. dr Jos. J. Gielen</i> 141
6.	Overheid en middenstandsvoorlichting, door <i>mr. S. P. M. Keesen</i> 212
6.	Politiek voorspel op de Olympische spelen 222
7.	Willem Nolens, door <i>Jan Rogier</i> 233
7.	Internationale actualiteit van de Christelijk-sociale leer, door <i>drs W. K. N. Schmelzer</i> 250
8.	Standpunt van enkele politieke partijen t.o.v. opheffing en samenvoeging van gemeenten, door <i>G. J. van der Top</i> 273
9.	Bij het vijftienjarig bestaan van het Centrum voor Staatskundige Vorming 305
10.	Beperking van het verhaalsrecht, door <i>Mej. T. Kok</i> 354
11.	De cultuurstaat, een nieuw begin? door <i>mr H. Th. J. F. van Maarseveen</i> 369
12.	Subsidiepolitiek (bespreking rapport A.R.) door <i>J. J. J. M. Festen</i>
12.	Referendum en Algemene Verkiezingen, door <i>drs Th C. Westerterp</i>

II. Sociale, economische en financiële onderwerpen

1.	Volkshuisvesting in de Tweede Kamer, door <i>Andriessen</i>	17
1.	Middenstandsnota 1959, door <i>mr R. J. Nelissen</i>	26
2.	Enkele beschouwingen bij het 10-jarig bestaan van de Wet op de ondernemingsraden, door <i>dr J. A. M. Cornelissens</i>	41
2.	De Nota betreffende lichamelijke vorming en sport, door <i>mr F. C. L. M. Crijns</i>	50
3.	Differentiële loonvorming in het licht van de inter- nationale praktijk, door <i>drs M. van Amelsvoort</i> ...	73
4.	Ruimtelijke ordening en welvaartsspreiding	130
5.	Nederland en de Kartels, door <i>dr J. A. M. Cornelissens</i>	157
5.	De vierde defensienota in de Tweede Kamer, door <i>H. C. W. Moorman</i>	179
6.	Beoordeling van het per 1 januari 1960 herziene tarief voor de inkomstenbelasting en de loonbelasting voor ongehuwden, door <i>A. I. V. Massizzo</i>	199
7.	Herstel of verbetering? door <i>drs F. K. Langemeyer</i> ...	260
8.	Enige kanttekeningen bij een jeugdwet, door <i>mr. H. J. M. Megens</i>	291
9.	Arme en Rijke landen, door <i>drs M. van Amelsvoort</i> ...	332
10.	De herziening van het ondernemingsrecht, door <i>dr J. A. M. Cornelissens</i>	345
10.	Melkgarantie	359
11.	Besteding, Belasting, Beloning, door <i>drs J. M. M. van der Pluym</i>	378
11.	Effecten en bezitsvorming, door <i>drs K. A. M. Bogaert</i>	385
11.	Kroniek van een crisis	391
12.	Economische samenwerking en ontwikkeling, door <i>drs M. van Amelsvoort</i>	

III. Buitenlandse onderwerpen

1.	De strategie der toekomst, door <i>H. C. W. Moorman</i>	1
1.	Vlamingen en Walen	34

Nr.	Blz.
2. De integratie van de landbouw in de E.E.G.	67
2. Oostelijk Duitsland	69
3. Strategie en tactiek van het kommunisme in de koloniale en semi-koloniale landen, door <i>Alberto Daniel Faleroni</i>	86
3. Partijdag van de C.D.U.	96
3. N.E.I.	97
3. Topkonferentie	99
4. 15 Jahre Christliche Demokratie in W.-Deutschland ...	121
4. Mislukte topkonferentie — en wat nu?	136
5. Afrika — E.E.G. — Europa, door <i>dr W. J. Schuijt</i> ...	167
7. De onderhandelingen over internationale gecontroleerde ontwapening (I), door <i>drs F. J. A. Terwisscha van Scheltinga</i>	243
8. De onderhandelingen over internationale gecontroleerde ontwapening (II), door <i>drs F. J. A. Terwisscha van Scheltinga</i>	282
8. Chroestjof en het kolonialisme	302
9. Vreedzame koëxistentie, door <i>J. R. G. Verreijdt</i>	326
9. Algerije	339
9. Krisis in het Engelse Socialisme	340
9. Kennedy President	341
10. Force de Frappe	362
10. China—Rusland	363
11. Verwachtingen voor 1961	397
12. Afrika, door <i>G. Gielen</i>	
12. De tragedie van de kommunistische intellektueel, door <i>dr K. J. Hahn</i>	

IV. Onderwerpen betreffende onderwijs en kultuur

3. Onderwijsproblemen in Nieuw-Guinea	93
4. Kanttekeningen bij de Nadere Nota van de Onderwijscommissie van de A.R.P. inzake het Ontwerp van Wet tot Regeling van het Voortgezet Onderwijs, door <i>dr E. Pelosi S.J.</i>	105

Nr.	Blz.
6. De positie van de bijzondere universiteiten en hogescholen in het wetsontwerp op het wetenschappelijk onderwijs, door <i>prof. dr H. H. Janssen</i>	189
6. Vrij Onderwijs	218
7. Bij het verschijnen van een rapport, door <i>dr. C. Jansen S.J.</i>	266
9. Studieloon; gelijke kansen; studietoelagen, door <i>mr. Joh. M. C. van Driel</i>	309

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS. J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DR. K. J. HAHN, DRS. A. W. H. J. QUAEDVLIEG, W. M. PERQUIN,
REDAKTIESEKRETARIS: G. GIELEN

JAARGANG 14

MAART

NUMMER 1

De Strategie der toekomst

door H. C. W. Moorman

In de eerste helft van dit jaar zal de Minister van Defensie zijn met belangstelling en zelfs spanning verbeide Defensie-nota het levenslicht doen zien.

Het zal de vierde zijn sedert het einde van Wereldoorlog II en zij verdient om meerdere redenen de volle aandacht.

Een daarvan is, dat sedert het verschijnen van de voorgaande nota, gedaateerd 18 mei 1954, zes jaren van revolutionaire, om niet te zeggen verbijsterende technologische ontwikkelingen zijn voorbijgegaan.

In die tijd zijn twee elementen het rijk der strategie, na dit sedert 1945 met onweerstaanbare kracht te zijn binnengedrongen, vrijwel volkomen gaan beheersen, het kernwapen en het geleide projectiel, dit laatste vooral in zijn functie van drager en transportmiddel van het eerste.

Een vraag, die dan ook onmiddellijk rijst, is of de kernwapens en raketten het terrein der krijgskunde zó volledig zijn gaan beheersen, of in de toekomst zullen gaan beheersen, dat daar voor de zogenaamde „conventionele” wapens – hoezeer die zelf ook in de technologische vooruitgang hebben gedeeld – geen plaats meer zal zijn.

Voor een land als Nederland is dit een vraag van groot belang. In de wereld der kernwapens en raketten zijn wij nog slechts ietwat onthutste, zij het ook zeer oplettende toeschouwers, die in de voorzienbare toekomst geen andere atomische defensie-rol zullen spelen dan die onze bondgenoot, de huidige atoomgrootmacht Amerika, ons in het verband der Atlantische familie, de Navo, zal toestaan. Ons aandeel in de gezamenlijke verdediging bestond tot heden uit drie strijdmachtdelen uitgerust met conventionele wapens en dus krijgt de vraag of conventionele middelen, dus ook onze bijdrage, nog passen in het strategisch beeld der toekomst, ook voor Nederland een steeds klemmender karakter.

Het antwoord op die vraag zal het uitgangspunt moeten vormen van ons nationale defensiebeleid voor de komende jaren. Het zal, indien dus de nota

de redelijkheid van een Nederlandsche defensiebijdrage overtuigend aantoon, de basis moeten vormen voor structuur en omvang ener Nederlandse strijdmacht die, blijvend binnen het vermogen der Nederlandse gemeenschap, onze „fair share of the Nato-burden” zal uitmaken.

In afwachting van het binnentreden van minister Vissers' politiek-strategisch geesteskind lijkt het opportuun en zelfs aanlokkelijk nog eens na te gaan hoe die „atomische situatie” groeide tot wat zij thans is, en hoe de gelijktijdige ontwikkeling van het raketwapen daarop haar stempel drukte. Dan blijkt vanzelf hoe het strategisch denken van vandaag daarvan de sterke inslag ondervindt.

*

Het begon op die historische zesde augustus 1945, toen de eerste atoombom uit een B29-bommenwerper op Hiroshima werd neergelaten en boven de stad tot ontploffing kwam. Volgens Japanse opgave bedroeg het aantal doden 200.000, besloeg de verbrande oppervlakte 1300 ha, gingen door brand verloren 56.000 huizen en werden door de drukgolf nog een verdere 10.000 woningen geheel of gedeeltelijk vernield.

Twee dagen later, na expiratie van het nieuwe ultimatum, volgde een tweede, „ietwat verbeterde” atoombom op Nagasaki, dat er echter beter afkwam dan Hiroshima door zijn ligging temidden van beschuttende heuvels, maar met zijn 24.000 doden en 30.000 gewonden en grote materiële schade toch nog op onduidelijke wijze getuigenis aflegde van het trieste kunnen van de mens op het punt van vernietiging.

Toch was niet de mate van vernietiging de merkwaardigste karakteristiek van deze eerste kernwapens; men was gedurende W.O. II ook met conventionele middelen al een aardig eind op deze weg gevorderd. Het klassieke voorbeeld daarvan is wel het geallieerde bombardement op Dresden in de nacht van 13 op 14 februari 1945. Ongeveer tweeduizend vliegtuigen bewerkten in die fatale nacht de stad met duizenden zware brisantbommen en honderdduizenden brandbommen en het resultaat was een bijna „ausradiert” Dresden, 35.000 doden en 120.000 gewonden, een hogere tol dus dan die welke de tweede atoombom van Nagasaki een half jaar later zou eisen.

De betekenis van die eerste twee, toen tevens de enige kernbommen was vooral gelegen in de toekomstmogelijkheden, die zij inhielden. Wat boven Dresden een organisatie van tweeduizend vliegtuigen met ongeveer tienduizend man vliegend personeel had verricht, werd boven Hiroshima door één enkele bommenwerper gedaan, en het zag er dus naar uit, dat de grote strategische luchtmachten zoal niet konden verdwijnen dan toch tot fracties van hun geweldige omvang gedurende W.O. II konden worden teruggebracht.

Maar het voornaamste toekomstperspectief was gelegen in de overweging, dat de beide atoombommen van augustus 1945 slechts een eerste schuchtere kinderstep betekenden in de hof der nieuw ontdekte energiebronnen, een speelterrein waar onbegrensde mogelijkheden schenen te liggen, zulks vooral indien men zich als drager van het kernwapen dacht die andere nieuwe verschijning aan de technologische horizon, het geleide projectiel, waarmee Londen reeds had kennis gemaakt in de vorm der Duitse V-raketten en die

ondanks hun onvolkomenheden zich al nadrukkelijk in de eerste rij der dragers van explosiefstoffen hadden geplaatst.

*

Het lijkt hier de plaats om in enkele getallen aan te geven hoever de mens al voortgeschreden is op het pad der vernietigingstechniek sedert Hahn en Strassmann in 1938 de mogelijkheid van kernsplijting ontdekten.

Chronologisch ligt het zo, dat Amerika in juli 1945 zijn eerste atoombom (kernsplijting) in Alamogordo (N. Mex.) tot ontploffing bracht en de meet-instrumenten der Westelijke mogendheden en Japan in augustus 1949 de eerste Russische A-bom-explosie in Siberië registreerden.

In 1954 beschikten beide grootmachten over een bruikbare H-bom (kernfusie). Sedertdien beweegt de ontwikkeling zich in de richting van opvoering van kwantiteit en kwaliteit (grotere uitwerking bij kleinere omvang en gewicht, variaties enz.).

De Engelsen traden inmiddels in 1956 tot de „atoomclub” toe en ook Frankrijk legde op 13 februari jl. in de Sahara met gunstig gevolg de proef af voor het lidmaatschap.

Als eenheid waarin het vermogen der kernwapens wordt uitgedrukt, gebruikt men meestal de hoeveelheid energie die vrijkomt bij de ontploffing van 1.000 kg (1 ton) T.N.T. (trotyl).

Deze regel volgend, bezaten de zwaarste conventionele bommen uit W.O. II een vermogen van ongeveer één ton en wij kunnen dan het volgende overzicht samenstellen van het explosief vermogen der huidige strategische kernwapens:

	in tonnen T.N.T.	in kilo-ton = 1000 ton	in mega-ton ¹⁾ = 1000 kito-ton
W.O. II zwaarste bom . .	1	0.001	—
Eerste A-bom 1945	20.000	20	0,02
Verbeterde A-bom 1948- 1949	120.000	120	0,12
Eerste H-bom 1954	3.000.000	3.000	3
Verbeterde H-bom 1958 .	30.000.000	30.000	30

En het einde is nog niet in zicht.

Uit een in december 1959 aan het „Committee on Foreign Relations” van de Amerikaanse senaat aangeboden officieel rapport komt de volgende, voor zichzelf sprekende, tirade voor: „Nuclear weapons far more destructive than those now available are certainly possible . . . The possibility of doubling or tripling the power of aircraft nuclear bombs to, say, 40 or 60 megatons has been mentioned²⁾.

Wij zagen hiervoor wat de gevolgen waren van de Hiroshima-bom, die het, uitgedrukt in megatonnen, nog niet verder bracht dan het getal 0,02.

De gezamenlijke explosiefkracht van *alle* bommen door *alle* bommenwerpers gedurende de *gehele* W.O. II geworpen, overschrijdt niet de 2 megaton en het is dan ook interessant eens na te gaan welke de gevolgen van de ontploffing van een der bestaande megaton-bommen volgens deskundige mening zullen zijn. Wij kunnen daarbij als voorbeeld nemen een H-bom van

10 megaton, die tijdens een recente „hearing” van het gecombineerde „Senate-House Atomic Energy Sub-Committee” in Washington genoemd werd als een aan beide zijden voorkomend kernwapen.

Dr. Frank Shelton, een der Amerikaanse top-experts op het gebied van kernwapens, verklaarde in juni 1959 tegenover deze commissie, dat de explosie van een 10-megaton waterstofbom praktisch alle leven binnen een gebied van 3400 km² binnen 48 uur zal hebben gedood door druk, hitte, directe en secundaire („residue” of „fall out”) straling.

Voor Nederland, dat een oppervlakte van 32.450 km² heeft, betekent dit dat in theorie tien van deze bommen afdoende zouden zijn om alle leven in ons land te beëindigen.

Dr. Shelton lichtte de „Senate-House”-commissie nog verder in: binnen een straal van 11 km, wordt elk bakstenen gebouw weggeblazen; tot op een afstand van 40 km van het springpunt krijgt iedereen, die onbeschut is, tweede graads of erger brandwonden en tot diezelfde afstand vliegen gordijnen, deuren en andere voorwerpen van licht brandbaar materiaal in brand.

De directe straling van een 10-megaton bom neemt alle onbeschutte leven binnen een afstand van 3,5 km van de explosie (dus over een gebied van 38 km²) voor haar rekening voorzover dit niet reeds door de drukgolf of hitte werd verwoest.

*

Wij zullen dr. Shelton niet verder volgen in zijn verklaringen tegenover de Amerikaanse congressionele commissie hoewel hij nog interessante, om maar niet te zeggen vreeswekkende dingen vertelde over de zogenaamde „fall out” dezer zware H-bommen en de daarmee gepaard gaande distributie van het kankerwekkende strontium-90 tot ver buiten de grenzen van het explosiegebied.

Dat is ook niet meer nodig want na het voorgaande is het wel duidelijk dat het verantwoord is de conclusie te trekken dat de mens erin is geslaagd een vernietigingsmiddel te ontwikkelen waarmee het theoretisch en praktisch mogelijk is een vijandelijk land, hoe groot ook, en alle leven daarin te vernietigen. De kwaliteit van het vernietigingsmiddel is daartoe reeds meer dan voldoende en ook de benodigde hoeveelheid kernwapens schijnt geen zorg meer te baren, zoals zou kunnen worden afgeleid uit een uitspraak van de bekende atoomgeleerde en Nobelprijswinnaar dr. L. C. Pauling (Chemie, 1954), die inhield dat alleen reeds de Verenigde Staten over een hoeveelheid kernwapens beschikken die voldoende is om alle leven op aarde twintig maal te vernietigen!

*

Er is geen enkele reden meer om te veronderstellen dat er nog enige dispariteit zou bestaan tussen het Russische vermogen om deze totale vernietiging te bewerkstelligen en dat van Amerika. Niet alleen zullen kwantiteit en kwaliteit der aan beide zijden beschikbare strategische kernwapens elkaar

niet veel meer ontlopen, maar ook de beiderzijdse dragers dezer kernmiddelen, de middelbare en lange afstand-raketten en de strategische bommenwerpers, zijn vrijwel gelijk en gelijkwaardig. Ik laat de ruimtevaartuigen hier buiten beschouwing omdat deze *thans* nog geen praktische rol spelen in het nucleaire evenwicht der beide grootmachten. En het heeft ook geen zin om in te gaan op de technische verschillen die tussen de dragers van kernwapens aan beide zijden bestaan, omdat die verschillen op de dag van vandaag dat evenwicht (nog) niet bedreigen hoewel de grootste oplettendheid aan Westerse zijde hier geboden is.

Wij kunnen dus stellen dat er tussen het democratische kamp en het communistische een nucleair evenwicht bestaat dat ligt boven het punt van het minimum aantal megatonnen dat nodig is voor de totale vernietiging van de tegenstander.

Dat evenwicht kan, zoals de zaken *thans* staan, alleen verbroken worden indien een van beide partijen erin slaagt de andere te beletten haar strategische middelen in te zetten, bijvoorbeeld door die in één grote, verrassende aanval uit te schakelen. Daar ziet het echter niet naar uit; zo is het onmogelijk om de 30 tot 50 % met kernwapens uitgeruste straalbommenwerpers van de Amerikaanse strategische luchtmacht, het „Strategic Air Command” (S.A.C.), die permanent in de lucht zijn of „op stootgarens” gereed staan om op te stijgen, door een verrassingsaanval uit te schakelen. Ditzelfde kan ook gezegd worden van de strategische vliegdekschepen (U.S.S. „Forrestal” e.a.) die zich „ergens” in de onmetelijke zeeën met grote snelheid verplaatsen, hun bommenwerpers gereed om te starten. Het meest kwetsbaar zijn uiteraard de vaste lanceerplaatsen der middelbare en lange afstand raketten en de strategische vliegvelden, die aan de Russen bekend zijn of zullen worden, omdat het in een democratie nu eenmaal onmogelijk is iets geheim te houden. Dat is de sterkte van de democratie en haar zwakte; in dit geval haar zwakte!

Voor Rusland kan, met uitzondering van de vliegdekschepen, waarover de Sovjet-marine niet beschikt, een overeenkomstige redenering worden gevolgd. Dit land is wat de meerdere of mindere kwetsbaarheid der vaste lanceerplaatsen en vliegvelden betreft in een wat voordeliger positie dan de Verenigde Staten en Engeland door de schier eindeloze uitgestrektheid van het land en door het feit dat de dekmantel der geheimhouding in een totalitaire staat als de U.S.S.R. van zeer goede kwaliteit is.

Wanneer aan de voorwaarde voldaan *blijft* dat de strategische nucleaire vergeldingsmacht (retaliation force) niet bij verrassing kan worden uitgeschakeld – waarover hierna meer – zal het dus ook niet te beletten zijn dat de beiderzijdse dragers van de kernwapens naar hun doelen worden gedirigeerd. Kunnen zij nu tijdens de rit vernietigd worden vóórdat zij hun kernlading te bestemder plaatse hebben afgeleverd? Voor de raketten is het antwoord eenvoudig: het is bij de huidige stand van de afweerteknik feitelijk niet mogelijk een raket, die de juiste baan volgt, te beletten haar doel te bereiken.

Wat de strategische bommenwerpers betreft ziet het ernaar uit dat er van deze een zware tol geëist zal worden op de weg naar hun bestemming,

maar door de strategische luchtcommando's der beide partijen wordt op krijgskundig aanvaardbare gronden aangenomen dat een deel erin zal slagen zijn opdracht uit te voeren.

Zoals de zaken er thans voorstaan komt het er dus op neer dat als een der nucleaire grootmachten haar kernwapens los laat op de tegenpartij niets kan beletten dat deze vernietigd wordt („total annihilation”), maar dat ook niets kan beletten dat de vergeldingsmacht van de ander in werking treedt en land en volk van de aanvaller op zijn beurt volledig uitschakelt.

Om het nog eens te zeggen met de woorden van kameraad Chroestsjow in de bijeenkomst van de Opperste Sovjet op 14 januari j.l.: „Ik onderstreep nog eens dat wij reeds zoveel kernwapens, A- en H-wapens, en raketten bezitten om er een eventuele agressor mee te bestoken, dat, indien de een of andere dwaas een aanval op onze staat of op andere socialistische staten zou ondernemen, wij het land of de landen, die ons aanvallen, letterlijk van de aardbodem kunnen wegvagen”.

Uit het andere nucleaire kamp, het Amerikaanse, kwam bij monde van vice-president Nixon op 18 januari d.a.v. de prompte reactie op Chroestjow's woorden, die tevens onze hiervoor geformuleerde stelling onderstreepte: „Ik weet niet wat voor wapenen de Sovjets hebben, maar ik wens erop te wijzen dat zelfs een verrassingsaanval onze vergeldingskracht niet kan uitschakelen”.

En om het beeld compleet te maken: voordat de beide hiervoor aan het woord zijnde heren het hunne zouden zeggen, had president Eisenhower op 7 januari daaraan voorafgaande in zijn jaarlijkse boodschap aan het Congres over de „State of the Union” terzake de volgende verklaring afgelegd:

„It is worldwide knowledge that any nation which might be tempted today to attack the United States by surprise, even though our country might sustain great losses, would itself promptly suffer a terrible destruction. But I once again assure all peoples and all nations that the United States, except in defense, will never turn loose this destructive power”.

De inhoud van deze verklaringen lijkt wonderwel op elkaar afgestemd; in eenvoudige woorden herhaald, komt hetgeen de verantwoordelijke staatslieden van beide partijen zeggen hierop neer: „Wij zullen zelf niet beginnen, maar val ons ook niet aan met strategische kernwapens, want gij zult nooit kunnen voorkomen dat onze nucleaire vergeldingsmacht dan in werking komt en U zal vernietigen”.

*

Het doel van de politiek van een land of van een samenwerkende groep van landen is het eigen belang zoveel mogelijk te bevorderen. De politiek streeft dus zeker nooit zelfvernietiging na; men kan met een gerust hart zeggen dat zelfvernietiging in strijd is met het wezen, de zin van iedere politiek.

Strategie, de leer der oorlogvoering, moet de vraag beantwoorden hoe het politieke doel onder oorlogsomstandigheden zo dicht mogelijk benaderd kan worden. De Duitse heer von Clausewitz zei het lang geleden al: „Oorlog is de voortzetting der politiek met andere middelen”.

De militaire strategie, slechts één dier andere middelen, moet dus de strijdkrachten en hun wapens zodanig inzetten dat het politieke doel van de oorlog zo spoedig mogelijk en met de minste offers wordt bereikt.

Een strategie, die zelfvernietiging bewerkstelligt, vooral onder omstandigheden waarin deze met zekerheid kan worden tegemoet gezien, is dus ondeugdelijk, en de wapens waarmee die strategie de eigen ondergang onvermijdelijk maakt, zijn ondeugdelijke strategische werktuigen. Zij bereiken slechts het tegengestelde van wat politiek wordt beoogd.

Die overtuiging leidt logisch tot een nadere bezinning omtrent de huidige delen zijn wanneer en zolang de vergeldingsmacht van de tegenstander geheel of grotendeels „onkwetsbaar” („invulnerable”) is, wint in de leidende politieke en militaire kringen steeds meer veld en komt ook in de recente deskundige literatuur goed geargumenteed tot uiting³⁾.

Die overtuiging leidt logisch tot een nadere bezinning omtrent de huidige basis van onze Navo-strategie, meer bekend onder de naam van de „schild en zwaard theorie”.

In het kort komt deze hierop neer dat de conventionele, al dan niet met tactische (kleine) atoomwapens uitgeruste schildstrijdkrachten, namelijk het leger en de luchtmacht, waar nodig op de flanken en in de rug gesteund door zeestrijdkrachten, de aanvallende Sovjetmacht opvangen en tegenhouden totdat de strategische nucleaire zwaarmacht ingrijpt en de vijand tot het opgeven van zijn boze plannen noopt.

In deze conceptie leeft het inzetten van strategische kernwapens dus nog als een werkelijkheid en wel een die zich zonder twijfel zal manifesteren om de eenvoudige reden dat de Navo-schildstrijdkrachten zó ver beneden het aanvalspotentieel van het communistische blok blijven dat het „opvangen en tegenhouden” slechts korte tijd zal kunnen worden volgehouden, en alleen de nucleaire kracht van het Westen de krijgskansen ten goede zou kunnen doen keren.

Maar wij weten dat het gebruiken van de eigen strategische kernwapens onherroepelijk zal leiden tot de niet te voorkomen volledige inzet van de nucleaire vergeldingsmacht van de tegenstander, en hetgeen bereikt wordt zal niet zijn het keren van de krijgskansen maar wel zelfvernietiging.

*

De schild en zwaard theorie, sedert de geboorte van de N.A.V.O. daarvan de strategische grondslag, heeft haar geld ruimschoots opgebracht in de dagen van het atomisch overwicht aan Westerse zijde. In die eerste jaren na 1949, toen de N.A.V.O. in feite niet veel meer was dan een papieren organisatie, en tijdens de blokkade van Berlijn, toen de overmachtige conventionele Sovjet-legers zonder veel moeite de Westerse troepen onder de voet hadden kunnen lopen, deden de Amerikaanse kernwapens hun preventieve werk „to the full”. Want zonder dat daar over gesproken werd, realiseerden de Russische machthebbers zich zeer wel, dat bij het ontketenen van een militair conflict op grote schaal de sedert Nagasaki nog weer sterk „verbeterde” atombom het beslissende woord zou spreken, een woord, waarop zij toen nog geen passend antwoord hadden.

Maar wij hebben gezien, dat het Westerse nucleaire overwicht sedert 1954 snel in een evenwicht veranderde, en zo konden reeds in 1956 maarschalk Sjoekow's zware pantserdivisies over het naar de vrijheid grijpende Hongarije rollen zonder dat het Westen met kernwapens ingreep; de prijs, die de vrije wereld daarvoor had moeten betalen, was toen al te hoog.

*

Bij het zoeken naar een nieuwe strategische conceptie, welke de plaats zal moeten innemen van de schild en zwaard theorie, die zichzelf heeft overleefd, moet men dus uitgaan van een stabiel nucleair evenwicht, dat voorkomt, dat de strategische kernwapens gebruikt zullen worden. Dat zou, om even een niet strategische, maar wel zuiver menselijke gedachte in te lassen, een heilzaam evenwicht zijn, een soort reddende hand, die de mensheid goed doet te grijpen en vast te houden tot de betere dagen van ontwapening zullen volgen.

Om te kunnen werken moet dat nucleair evenwicht stabiel zijn, dat wil zeggen dat alle factoren, die het dreigen te verstoren, zoveel mogelijk buiten de deur gehouden moeten worden. Of om het meer positief te zeggen, het nucleair evenwicht moet aan enige voorwaarden voldoen wil het kunnen blijven bestaan en werken.

De eerste daarvan is vanzelfsprekend dat aan beide zijden een voldoende aantal kernwapens aanwezig is om zo nodig de bedreiging: als gij begint zal ik U vernietigen, waar te maken.

De tweede is dat de tegenstander weet dat de ander over die voor het gestelde doel adequate vergeldingsmacht beschikt. De hiervoor geciteerde uitlatingen van de Amerikaanse en Russische machthebbers, waaraan nog vele soortgelijke mededelingen op lager niveau kunnen worden toegevoegd, hebben die bedoeling en laten aan duidelijkheid niet te wensen over. En voorzover het om getallen gaat zullen de wederzijdse militaire inlichtingendiensten wel hun steentje bijdragen.

Wij, die meer als toeschouwers dan als medespelers in het nucleaire spel fungeren, kunnen slechts hopen dat dit over en weer elkaar inlichten op psychologisch juiste wijze zal geschieden. Zo ergens dan kan een overdosis hier schaden. Het zou wetenschappelijk interessant zijn, doch te ver voeren, daar nader op in te gaan, en daarom wil ik volstaan met de wijze woorden van de grote strateeg admiraal A. T. Mahan te herhalen: „Force is never more operative than when it is known to exist but is not brandished”.

Een derde voorwaarde waaraan moet worden voldaan, en die wij reeds eerder aanstipten, is dat de nucleaire vergeldingsmacht onkwetsbaar moet zijn om nooit in een verrassingsaanval uitgeschakeld te kunnen worden. Ook dit moet de tegenstander weten en hij moet daarvan ten volle overtuigd zijn. Is hij dat niet, dan verliest dat strategische zwaard zijn afschrikwekkende werking (deterrence) met alle catastrofale mogelijkheden van dien.

*

Het is op dit punt der onkwetsbaarheid, dat de ergste zorgen in het

Westerse kamp beginnen, want hier ligt het grote gevaar dat het thans wel bestaande doch nog weinig stabiele evenwicht in ons nadeel wordt verstoord.

Wij zagen reeds dat de huidige graad van onkwetsbaarheid de honderd procent zeker niet haalt.

Van de vliegtuigen van het S.A.C. is alleen het gedeelte (30 tot 50 %), dat verspreid in de lucht is, volledig tegen een verrassende overval gevrijwaard.

De strategische vliegkampschepen genieten door hun grote mobiliteit ook een hoge mate van onkwetsbaarheid, maar onderzeeboot en vliegtuig blijven een niet weg te cijferen ernstige bedreiging.

En wat de vaste lanceerplaatsen der strategische raketten betreft, kan reeds thans nauwelijks meer van onkwetsbaarheid gesproken worden. De trefzekerheid en de uitwerking van de middelen, die bestemd zijn om die vaste lanceerplaatsen te vernietigen, worden in snel tempo verhoogd en, indien er niets gebeurt om de onkwetsbaarheid van die raketbases op te voeren – een proces dat men in de vakterminologie „hardening of the bases” noemt – zal deze binnen korte tijd tot beneden het effectieve, i.e. preventieve, peil gedaald zijn. Dit geldt natuurlijk ook voor de vliegbases van Amerika en Engeland waar de strategische bommenwerpers gestationeerd zijn.

Ik kan hier de verleiding niet weerstaan om ook eens een ander aan het woord te laten en het zorgelijk geluid, dat uit een hoofdartikel van „The (Manchester) Guardian” spreekt, te relayeren. Op 19 januari j.l. schreef dit vooraanstaande Britse blad: „A nuclear deterrent is no deterrent if it can be destroyed by surprise attack. That is self evident – although it has not always been accepted by British defence planners. Mr. Sandys, when Minister of Defence, pinned his faith on a British deterrent with fixed landbases. Most of the V-bombers are on open airfields in England; the Thor missiles also stand fixed on airfields above ground and are vulnerable; only the Blue Streak is likely to be put below ground and even the the Russians will be able to hit it in our small island. The Americans on the other hand, are giving greater emphasis to mobility”.

De schrijver van het hoofdartikel geeft mr. Watkinson, de opvolger van Duncan Sandys, dan de goede raad om de „State of the Union Message” van president Eisenhower goed te lezen en daarna eens te gaan praten met zijn Amerikaanse collega in Washington. En hij vertelt dan alvast iets van wat hij meent dat de heer Watkinson daar zal horen: „The emphasis on mobility is evident . . . it was announced that three more Polaris submarines are to be built, bringing the total to fifteen . . . These are submarines with nuclear propulsion which can remain at sea submerged for long periods. They carry missiles with nuclear warheads. Lying in the Atlantic or Pacific, or under the Arctic ice they are almost completely safe from detection and attack”.

Men voelt de strekking van dit betoog: het wil niet anders zeggen dan dat er eigenlijk maar één plaats is waar de onkwetsbaarheid de honderd procent dicht benadert en dat is diep onder de oppervlakte van de zee waar, zoals de machtsverhoudingen ter zee thans liggen, het daar in onderzeeboten

„opgeborgen” deel der Westerse vergeldingsmacht veilig is tegen iedere verrassingsaanval.

De Amerikaanse president had op 7 januari in zijn boodschap aan het Congres daarover ook reeds het een en ander gezegd. „Bovendien” – aldus de president – „zal een groeiend aantal atomisch voortgestuwde onderzeeboten deel gaan uitmaken van onze parate strijdkrachten. Sommige daarvan zullen zijn uitgerust met Polaris⁴⁾ geleide projectielen. Deze merkwaardige schepen en wapens zullen, terwijl zij ergens op de oceanen varen, in staat zijn zuiver gericht vuur af te geven op praktisch iedere plaats op aarde”. De president besluit dan met de veelzeggende woorden: „Impossible to destroy by surprise attack, they will become one of our most effective sentinels of peace”.

*

Het proces, dat zich thans aan het voltrekken is, omvat dus allereerst het ophopen van een groot deel der vergeldingsmacht in speciaal daartoe in aanbouw zijnde atomisch voortgedreven onderzeeboten. Daarnaast zal een ander deel dezer strategische macht in de vorm van uiterst snelle straalbommenwerpers, uitgerust met zware kernwapens, gestationeerd aan boord der grote Amerikaanse vliegdekschepen, steeds in zee gehouden worden. En de derde troef, die dit „Oceanic System” – zoals prof. Morgenstern het heeft gedoopt – tot de voornaamste component van de Westerse vergeldingsmacht zal uitbouwen, wordt het door kernenergie voortgedreven mammoet-water-vliegtuig uitgerust met geleide wapens, die op grote afstand van het doel worden losgelaten en daarheen gedirigeerd. Deze supervliegtuigen, die echter nog in het ontwikkelingsstadium verkeren, zullen door hun grote mobiliteit een machtige bijdrage leveren tot de onkwetsbaarheid van de vergeldingsmacht. Zij kunnen van dag tot dag van ligplaats in baaien en nabij beschutte kustgedeelten verwisselen, zij behoeven praktisch nooit brandstof te laden, hebben zolang zij operationeel zijn geen vliegbasis op het land nodig en kunnen door een eenvoudige organisatie van voorraadschepen geravitaillerd en van vervangende bemanningen voorzien worden.

Met de opbouw van dit „Oceanic System” kan het verdwijnen van een aantal vaste lanceerplaatsen en strategische vliegvelden gepaard gaan. Dat zal een hele opluchting geven in die landstreken en grote bevolkingscentra, die met strategische raketbases of vliegvelden – de sterkste magneten van vijandelijke kernwapens – in hun nabijheid zijn gezegend.

Voor zover dit opruimen van vaste raketbases en vliegvelden niet gewenst of mogelijk is, zal het recept van „hardening” de onkwetsbaarheid voor zover mogelijk moeten opschroeven. Onder „hardening” verstaat men het complex van maatregelen dat tot doel heeft de onkwetsbaarheid van vaste lanceerplaatsen en strategische vliegvelden tot het haalbare op te voeren. Het is een uiterst kostbare zaak, omvattend zulke maatregelen als het onderbrengen der lanceerinrichtingen en hun raketten in rots- of bergmassieven, onder de grond of, vooral wat de strategische vliegvelden betreft, op goed verborgen plaatsen. Men zoekt het voor toekomstige installaties echter vooral

in mobiliteit, dus in raket-afdelingen, die iedere dag van plaats kunnen verwisselen.

De grote „Atlas” en „Titan” intercontinentale ballistische raketten⁵⁾ zijn de typische bewoners van de huidige „fixed bases”; hun vaste opstelling, ingewikkelde apparatuur en vloeibare brandstof vragen een omslachtige, tijdrovende behandeling, die de graad van onkwetsbaarheid van de gehele basis sterk drukt. Over hun opvolger, de „Minuteman”⁶⁾ sprak de hoofdredacteur van „The Guardian” in zijn reeds genoemde artikel. Ter afronding van dit probleem laten wij hem nog even aan het woord: „President Eisenhower also gave details of the preparation of Minuteman missiles solid-fuel weapons which can be transported by rail, air, or sea, and needing no elaborate bases. These are to enter service two or three years hence, and they will be able to move to new sites at any time. The president said that an additional seventy Atlas and Titan missiles were being ordered, for placing in „hard bases” underground. But this comparatively small number implies that they are intended to cover only the period before Polaris and Minuteman are available in quantity”.

Wat betreft het synchroniseren van de Britse nucleaire inzichten en plannen met de Amerikaanse geeft hij dan tenslotte de raad: „Mr. Watkinson ought to – and perhaps will – reconsider British plans in the light of American thought”.

Een duidelijk en juist advies, dat de vroegere minister, de heer Duncan Sandys, niet aangenaam in de oren zal hebben geklonken. Het was overigens niet aan dovemansoren gezegd, want in het jongste, in februari j.l. verschenen Engelse „Report on Defence 1960”, een publicatie die te vergelijken is met onze Memorie van Toelichting op de Defensiebegroting, stelt de heer Watkinson: „... therefore the possibilities of mobile launchers, whether aircraft or submarines, for long-range delivery of nuclear war heads are being investigated”.

*

Het zal na bovenstaande uiteenzetting, waarvan ik de onvolledigheid gaarne erken, wel duidelijk zijn hoe aan Westerse zijde met grote ernst en ten koste van zware offers gestreefd wordt naar de onkwetsbaarheid van de vergeldingsmacht, primaire voorwaarde voor het verzekeren van het nucleaire evenwicht.

Aan Sovjetzijde wordt met eenzelfde ernst in die richting gewerkt. Het resultaat daarvan blijkt onder meer uit een betrouwbaar bericht, dat vrijwel met zekerheid moet worden aangenomen dat ook Rusland thans reeds beschikt over atoomonderzeeboten, die zijn – of zullen worden – uitgerust met raketten voorzien van kern-koppen.

Van Westerse zijden gezien ligt het gevaar in de komende paar jaar nu hier, dat het huidige, niet erg stabiele en door de vervolmaking der Sovjet strategische aanvalsmiddelen snel tanende evenwicht beneden de preventieve grens zal dalen, voordat de thans op gang komende of reeds in uitvoering zijnde plannen ter bereiking van een onaantastbaar, stabiel evenwicht zullen zijn gerealiseerd.

Wij kunnen slechts hopen en bidden dat die omzetting van dalend naar stabiel evenwicht intijds haar beslag zal krijgen; persoonlijk ben ik van mening dat het Westen er tijdens dat omzettingsproces in zal slagen het nucleair evenwicht boven- of op het preventieve peil te houden.

Op dit terrein der strategische kernwapens ligt voor Nederland overigens geen andere taak dan belangstellend toezien.

*

Onze feitelijke taak, evenals die der overige West-Europese landen, begint op het punt waar het nucleaire evenwicht door de grootmachten is bereikt.

Want in de schaduw van dat evenwicht zal de mens toch zijn doeleinden blijven nastreven: de democratieën zullen de verworven vrijheden en cultuurgoederen willen behouden, de communistische wereld haar ideologie, die pseudo-godsdiens waarvan zij bezeten is, willen blijven verbreiden en tot wereldoverheersing komen.

Het rode blok zal daartoe alle middelen benutten, economische, culturele, wetenschappelijke, ideologische en ook dat „andere middel” waaraan de heer von Clausewitz als rechtgeaard Duitser zo'n aandacht schonk: de oorlog ter voortzetting van de politiek.

Slechts het zware strategische kernwapen zal uitgebannen zijn; het is schaakmat gezet door het nucleaire evenwicht (nuclear stalemate), en het gewapende conflict zal dus met conventionele middelen, al dan niet aangevuld met tactische atoomwapens, worden uitgestreden.

De wereld is daar, sedert W.O. II eindigde, druk mee bezig geweest. In die achter ons liggende vijftien jaar werden achttien grote, middelgrote of kleine oorlogen gevoerd, gelukkig zonder dat daarbij – om welke reden dan ook – kernwapens, ook geen tactische, werden gebruikt. Om er een paar te noemen: onze eigen strijd in Indonesië van 1946-1948; de oorlog op Malakka van 1945-1954, de bijna tienjarige strijd in Indochina (1945-1954) waar 500.000 Fransen streden tegen 335.000 communisten van Viet-Minh, en, niet te vergeten, de Koreaanse strijd van 1950-1953 waar 970.000 man van de strijdmacht der Verenigde Naties stonden tegenover 1,2 miljoen Noord-Koreaanse en Chinese communisten, een groot formaat oorlog waarbij vergeleken bijvoorbeeld de Frans-Duitse veldtocht van 1870 een militaire wandeling lijkt.

Het zou van ongefundeerd optimisme getuigen om aan te nemen, dat Sovjet-Rusland zijn in 1949, door de geboorte der Atlantische Organisatie tot staan gebrachte opmars naar de Atlantische Oceaan, Noordzee en Middellandse zee niet zou hervatten, zodra de omstandigheden daartoe weer gunstig zijn. Krijgskundig gesproken moet daarvoor aan twee voorwaarden worden voldaan: er moet een nucleair overwicht aan Russische zijde bestaan, of althans een evenwicht, en er moet een groot overwicht zijn van conventionele strijdkrachten, zowel in aantal als in vuurkracht, omdat ook de vuurkracht der Westerse verdedigers tot een in W.O. II nog onbekende hoogte is opgevoerd.

Het nucleaire evenwicht is er en het grote conventionele overwicht ook. Dit laatste zelfs na de effectuering van de aangekondigde vermindering der

Sovjet-strijdkrachten met 1,2 miljoen man tot 2,423 miljoen. Kameraad-maarschalk Malinowski, die in 1957 zijn collega Zjoekow als minister van Defensie opvolgde, is geheel gelukkig met die bijna twee en half miljoen man, zoals wel blijkt uit zijn rede op 14 januari j.l. in de bijeenkomst van de Opperste Sovjet, waar hij zei: „Het handhaven van onze strijdkrachten op 2.423.000 man, strijdkrachten, die wat hun gevechtsparaatheid zowel in organisatorisch opzicht als wat de strijdmiddelen betreft, maar weinig gelijkenis vertonen met die in de laatste oorlog, bieden ons ongetwijfeld de volledige mogelijkheid op ieder moment aan elke agressor een vernietigende slag toe te brengen”.

“Gelet op de nogal zorgelijke situatie in het N.A.V.O.-kamp, vooral wat betreft zijn conventionele legerstrijdkrachten – uiterste minimum 30 divisies, waarvan maar 21 aanwezig in gehele of gedeeltelijke paraatheid –, neigt men naar de conclusie, dat het voor de U.S.S.R. nog slechts een politieke beslissing is, omtrent tijdstip, plaats en omvang der te nemen militaire stappen, om de draad der verdere verbreiding van het communisme in Europa weer op te vatten op het punt waar hij in 1949 verbroken werd.

Er kunnen vele redenen zijn voor de Sovjet-Unie, om nu of in de naaste toekomst nog geen zodanige stappen te doen; geen land gaat bij voorkeur vechten als het druk doende is een groot en groots werk te realiseren, zoals bijvoorbeeld een omvangrijk zeven-jaren-plan, dat van het gehele volk een geweldige krachtsinspanning vraagt.

Maar dat neemt niet weg dat, wanneer de huidige discrepantie voortduurt of nog ongunstiger wordt, het Westen in feite à la merci is van de Russen, een situatie die deze meesters in het politieke spel zowel politiek als – tenslotte – militair ten volle zullen weten uit te buiten. Hetgeen tot een onhoudbare toestand moet leiden.

Het is de taak en de plicht van de Europese N.A.V.O.-leden om te zorgen, dat zij hun aandeel leveren aan het snel wegwerken van de grote achterstand in aantal en sterkte der conventionele strijdkrachten. Ook hier moet een zeker evenwicht worden bereikt, al behoeft de formule daarvan niet zo nauwsluitend te zijn als die van het nucleaire evenwicht.

Maar het lijkt wel alsof een aantal Europese landen niet los kan komen van de zorgeloze stemming, waarin men leefde in de dagen van het absolute nucleaire meesterschap, dagen die reeds lang en voorgoed voorbij zijn.

Hoe toch zijn anders te verklaren het politieke gesol van onze Zuiderburen met hun strijdkrachten en het prestige-gedoe van de Gallische haan, die almaar koning wil kraaien en zolang hem dat betwist wordt de politieke eenheid in de N.A.V.O., de juiste vorm van bevelvoering en de geïntegreerde samenwerking der strijdkrachten in gevaar brengt of onmogelijk maakt?

De betekenis der conventionele strijdkrachten is gegroeid in evenredigheid tot het dalen van het nucleaire overwicht.

Nu er op het punt van kernwapens een evenwicht is, zou men kunnen zeggen, dat de nieuwe schild- en zwaardtheorie een „koffie-verkeerd” moet zijn vergeleken bij haar voorgangster. Het nucleaire zwaard is een soort schild geworden van waarachter de beide kampen hun politieke doeleinden

nastreven of verdedigen met het conventionele zwaard. Het strategisch beeld is dus wel gewijzigd en de Europese niet-leden van de atoom-club zullen er goed aan doen daarmede voor de toekomst rekening te houden.

*

Wanneer wij nu een blik op onze eigen defensie richten, kunnen wij met een zekere voldoening constateren dat de ernst, waarmede Nederland – regering, parlement en volk – de realisatie van de aanvaarde verplichtingen nastreeft, in overeenstemming is met de ontwikkeling van de strategische – en politieke – situatie.

Dat wij er desondanks nog niet in geslaagd zijn onze defensie-opzet geheel te voltooien, duidt eerder op een te zware last dan op een gebrek aan ernst.

Zo behoeft men geen groot organisator of bekwaam stafofficier te zijn om te kunnen vaststellen, dat het oorspronkelijke legerplan, omvattende vijf divisies en een aantal operationele eenheden voor beveiliging, territoriale- en luchtverdediging, te hoog gegrepen was; Nederland kan het niet opbrengen, noch organisatorisch, noch qua personeel, noch financieel; „het zat er echt niet in”. Het terugbrengen van de initiële plannen tot de huidige opzet van ongeveer drie divisies, waarvan twee paraat, alsmede de verdere benodigde territoriale eenheden, lijkt een wijze daad die getuigt van realiteitszin en verantwoordelijkheidsbesef. Het zal een maximale inspanning vergen de opbouw van een leger van die opzet tot een goed einde te brengen.

Onze luchtmacht, die na de oorlog als een phoenix uit haar as is verzezen, heeft sedert 1945 het bovenmenselijke gepresteerd en staat nu weer voor de grote krachtproef, dat vrijwel haar gehele vliegtuigenpark in enkele jaren moet worden vernieuwd, met alle reorganisaties, aanpassing en herscholing, die dit met zich brengt. Wij mogen met vertrouwen haar slagen tegemoet zien en zij verdient een eresaluut wanneer het zover zal zijn. Maar ook hier dus een zwoegen aan de grens van-, zo niet boven onze capaciteit.

En de instandhouding van de marine, die er in slaagde haar oorspronkelijke plannen te voltooien, vraagt ook een zeer grote inspanning, die niet meer voor verhoging vatbaar is.

Wij kunnen hier dus stellen, dat Nederland met de op zich genomen defensie-verplichtingen een aandeel levert aan de opbouw van de Westerse conventionele macht dat qua grootte ten volle – en eigenlijk meer dan dat – voldoet aan wat het bondgenootschap in redelijkheid van een land als het onze kan vragen. Dit aandeel is naar mijn mening niet meer voor substantiële verhoging vatbaar en het zal de grootste inspanning vergen het te voltooien en, in step met de technische ontwikkelingen, in stand te houden.

*

Het schenkt ook een zekere bevrediging te kunnen vaststellen dat de organisatie onzer nationale bijdrage aan de gemeenschappelijke macht der Westerse wereld past in het beeld der strategische conceptie voor de toekomst en de op grond daarvan eventueel te verwachten militaire acties. Uiteraard mits de moderne ontwikkelingen in techniek en tactiek, vooral in hun onderlinge wisselwerking, er bij voortdurend worden „ingecorrigeerd”.

De landmacht en de marine hebben in hun organisatie nog zogenaamde mobilisabele eenheden, die vanaf het mobilisatiebevel enige dagen nodig hebben voor hun formatie. In de strategische conceptie der toekomst ligt de kans, dat zij die formatie zullen kunnen voltooien, opgesloten.

De logistieke voorziening der strijdkrachten is gebaseerd op de gedachte, dat deze op de eigen voorraden moeten kunnen teren totdat de te verwachten stroom van goederen en mensen uit het Westelijk halfrond vanuit zee komt opdagen. Ook die gedachte past in het raam der evoluerende strategische opvattingen.

Misschien valt er alleen een zekere accentverschuiving in de richting der maritieme inspanning te constateren. Een nieuwe strijder zal zich namelijk op de oceanen aandienen, de atomisch voortgestuwde Sovjet-onderzeeboot uitgerust met strategische kernwapens. Deze zal zich hoofdzakelijk ophouden in de buurt van de Amerikaanse, Engelse en Europese kusten, en wel nabij de te treffen doelen, bijvoorbeeld de vaste lanceerplaatsen voor strategische raketten of grote industriële centra. Men mag dus verwachten, dat de onderzeeboot-afweer der Amerikaanse en Britse marines zich hoofdzakelijk op deze nieuwe indringers zal richten. Dat wil zeggen, dat de zo belangrijke bescherming der Amerika-Europa convooien nog meer dan thans reeds het geval is aan de andere N.A.V.O.-marines, dus ook de onze, zal worden overgelaten. En de spoeling is al zo dun!

In de nieuwe conceptie is ook plaats voor een goede organisatie „Bescherming Burgerbevolking”, mits deze in haar opzet dan ook niet buiten de oevers der conventionele oorlogsvoering, inclusief het gebruik van lichte tactische atoombommen, treedt.

In een „all out” atoomoorlog, waarbij van megaton-kernwapens wordt gebruik gemaakt, of bij een ruim gebruik van zware tactische atoombommen, ligt voor een B.B. geen taak meer. Zij zal het onder die omstandigheden zelf ook niet lang maken.

*

Als laatste vraagt de tactische atoombom onze aandacht. Waar precies de grens ligt tussen tactische en strategische kernwapens, weet eigenlijk niemand. Tot nu toe neemt men aan, dat de tactische atoombom (kernsplijting) stopt waar de H-bom (kernfusie) begint.

Tactische atoombommen, vooral de zwaardere, zijn verschrikkelijke wapens. Niet alleen op grond van hun uitwerking, maar ook omdat zij het gevaar voor een „echte” atoomoorlog met H-wapens inhouden. Want bij gebruik van zware tactische atoomwapens is het niet uitgesloten, dat de ontvanger tot de valse overtuiging komt, dat de aanvaller strategische H-bommen heeft ingezet, en op die overtuiging zijn vergeldingsmaatregelen afstemt.

Maar de conventionele Sovjet-strijdkrachten zijn er nu eenmaal mee uitgerust. En dus zullen ook de Westerse strijdkrachten, waaronder de onze, niet kunnen achterblijven. Ook hier lijkt een zo goed mogelijk evenwicht de beste waarborg tegen het gebruik ervan of dreiging ermee. Een betere weg om haar gebruik zoveel mogelijk te voorkomen, afgezien van de afschaffing van kernwapens, is moeilijk te zien.

Wat de invloed der technologische ontwikkelingen op het strategisch denken betreft en de terugslag daarvan op de positie der conventionele strijdmiddelen, ben ik hier althout de mon latin gekomen. Maar juist de verschrikkelijkheid van het kernwapen maakt het gewenst, om nog even een – zij het vluchtige – blik te werpen op die andere mogelijkheid om er vanaf te komen: een op verantwoorde wijze uitgevoerde algemene ontwapening.

Het is mijn vaste overtuiging dat, indien het mogelijk zou zijn op de drie terreinen – dat van de strategische kernwapens, de tactische atoombommen en de conventionele strijdkrachten – een evenwicht tot stand te brengen, dit het juiste punt zou zijn om het gesprek over ontwapening *met kans op succes* te beginnen. Geleidelijke en gecontroleerde ontwapening, niet tot het nulpunt, maar tot een evenwicht op zo laag mogelijk maar nog doelmatig niveau. Men zou zich dit, bijvoorbeeld voor wat de strategische kernwapens betreft, zó kunnen denken, dat elk der nucleaire grootmachten de gecontroleerde beschikking houdt over een klein aantal onkwetsbaar opgeborgen kernwapens. Dat aantal zou juist voldoende moeten zijn om de verbreker van de vrede toestand een zodanige slag toe te brengen, dat hij de prijs voor het bereiken van zijn doel bij voorbaat te hoog acht. Want dat doel kan maar beperkt zijn, omdat zijn middelen slechts van geringe omvang zijn; hij heeft immers meegedaan aan de algemene ontwapening, waarbij hij echter enkele strijdmiddelen buiten de internationale controle om heeft aangehouden of opnieuw geformeerd.

Moge de mens de wijsheid opbrengen om in deze richting nu tot zaken te komen; het is de hoogste tijd!

1) 1 mega-ton = 1000 klito-ton = 1.000.000 ton TN.T.

2) Bulletin of the Atomic Scientists, may 1959, p. 81.

3) Zie o.a. O. Morgenstern: *The Question of National Defense* (1959) en Bernard Brodie: *Strategy in the Missile Age* (1959).

4) De „Polaris” is een een 9 meter lang, middelbare afstand ballistisch projectiel dat met een snelheid van ongeveer 24.000 km/uur over een afstand van 2400 km verschoten kan worden.

Het heeft een tweetraps „rocket engine”, en werkt met vaste brandstof in poedervorm.

Er gaan 16 van deze projectielen in een onderzeeboot van $\pm$ 5600 ton waterverplaatsing.

5) Atlas: 8800 km reikwijdte, tweetraps voortstuwing, vloeibare brandstof, vliegt in 20 minuten over de Atlantische oceaan, uitgerust met H-kop.

Titan: reikwijdte meer dan 8800 km, vloeibare brandstof, verder veel gelijkennis met Atlas. Medio 1959 waren er 110 besteld; de kosten daarvan, inclusief die voor de ontwikkeling, worden geraamd op 3.6 miljard dollar.

6) Minuteman: zal even krachtig doch kleiner, eenvoudiger en technisch betrouwbaarder zijn dan de Atlas-Titan typen. Vaste brandstof, drietraps, kan jaren gebruiksgereed opgeborgen worden in bergplaatsen, grote mobiliteit, niet gereed vóór 1962. Verdere gegevens nog niet gepubliceerd.

Volkshuisvesting in de Tweede Kamer

door Andriessen

Het viel te verwachten dat de behandeling van de begroting van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid niet van spanningen zou zijn ontbloot. Immers in de regeringsverklaring van 26 mei van het vorig jaar kwam een passage voor welke inhield dat het kabinet-De Quay wilde streven naar een uitbreiding van de woningvoorziening en exploitatie door het particulier initiatief, ook op het gebied van de arbeiderswoning en de goedkope middenstandswoning.

Verder stelde de Regering in bedoelde verklaring:

„Ernstig zal worden gestreefd naar bespoediging van het herstel van een evenwichtige woningmarkt...”

En in de Troonrede van september j.l. stond te lezen:

„De woningnood, met name in de sector van de arbeiderswoningen en de goedkope middenstandswoningen, is overigens nog van zodanige omvang, dat hier bijzondere waakzaamheid en zorg geboden blijft. De Regering overweegt maatregelen tot ondersteuning van het streven om de particuliere woningbouw meer dan tot dusver op de bouw van deze woningen te richten”.

De Regering wenste dus bepaaldelijk het partikulier initiatief ook dienstbaar te maken aan de voorziening in de behoefte van arbeiderswoningen en goedkope middenstandswoningen, een beleidslijn welke minister Van Aartsen nog eens sterk onderschreef toen hij in zijn Memorie van Antwoord onder meer opmerkte: „De ondergetekende wenst een zo groot mogelijke vrijheid voor de initiatieven in de partikuliere sector te behouden...”

Tot nog toe echter was door het partikuliere initiatief aan de bouw van arbeiderswoningen en goedkope middenstandswoningen niet zó veel gedaan. Ik constateer alleen het feit; merk alleen op dat door het partikuliere bouwbedrijf als oorzaak daarvan als regel is aangegeven een onvoldoende finan-

cieringsregeling. Nu de regering echter de gememoreerde weg doelbewust op wilde, kon worden verwacht dat met spanning naar de maatregelen welke de regering daarvoor dacht te nemen werd uitgezien. Deze spanning werd nog verhoogd omdat ook andere voornemens, met betrekking tot de Volkshuisvesting waren aangekondigd. Voorzoover voor deze beschouwing nodig, kom ik daarop nader terug, omdat vraagstukken als huurverhoging en alles wat daarmee samenhangt, beter na de behandeling van het ontwerp-huurwet kunnen worden besproken.

In de „nota inzake enkele hoofdpunten van het sociaal-economisch beleid in de naaste toekomst”, van 25 juni van het vorig jaar, kondigde de Regering als doel van haar beleid aan „het scheppen van normale omstandigheden op het gebied van de woningvoorziening”. De bedoeling was onder meer de subsidies te verlagen zowel voor de woningwetwoningen als voor de premiebouw, waarbij in verband met de regeling eigen-woningbezit, de Regering de faciliteiten van deze regeling voor wat hun materiële inhoud betreft, wilde handhaven.

Daarvoor was nodig ontkoppeling van de toeslag voor deze woningen van de premieregeling en bedoelde toeslag uitsluitend afhankelijk te doen zijn van woning- en gezinsgrootte.

Door de Vaste Commissie voor Volkshuisvesting en Bouwnijverheid werd op 28 september van het vorig jaar reeds overleg over een aantal punten, voorkomende in genoemde nota gepleegd, een overleg dat werd voortgezet op 17 november, nadat de minister bij brief van 26 oktober zijn voornemen, met betrekking tot de subsidiëring van de woningbouw, aan de Kamer had kenbaar gemaakt.

Het is niet wel doenlijk om de inhoud van de brief van 26 oktober hier volledig of zelfs maar voor een belangrijk deel weer te geven; evenmin kan uitvoerig op het overleg van 17 november worden ingegaan. Te veel plaatsruimte zou daarvoor gevraagd moeten worden. Vandaar een beperking tot enkele van de voornaamste hoofdpunten.

WONINGWETBOUW

In overeenstemming met hetgeen reeds aan de Kamer was medegedeeld in de nota van 25 juni zou de jaarlijkse woningwetbijdrage welke thans gemiddeld f 350,— per jaar bedraagt worden teruggebracht tot f 250,—. Dit betekent een huurstijging van circa 15 %, een stijging welke zou worden opgevangen door een compensatie in de vorm van loon- en salarisverhoging, ingaande 1 april 1960. Dit laatste uiteraard wanneer ook de aangekondigde huurverhoging van 20 % op die datum tot wet zou zijn verheven.

De overige faciliteiten van de woningwetbouw, waarvan als de voornaamste genoemd kunnen worden rijksvoorschotten à 4 % en de jaarlijkse storting door de gemeenten in het reservefonds ad 7 % van de jaarhuur zouden worden gehandhaafd. Het anuïteiten-systeem in de exploitatie-opzet blijft ongewijzigd. Op grond van een en ander, aldus de minister in zijn brief van 26 oktober 1959 aan de Tweede Kamer, „is het mogelijk de aanvangshuren van woningwetwoningen te stellen op gemiddeld rond f 600,— beneden de kostprijsuur van deze woningen, berekend op de wijze als doorgaans

van toepassing bij particuliere exploitatie". Dit betekent derhalve dat bij de nieuwe regeling op elke woningwetwoning wekelijks rond f 12,— per week subsidie gegeven wordt, uitgaande van een particuliere exploitatie.

In dit verband is ook het volgende staatje interessant dat ik overneem uit het verslag van het mondeling onderhoud van de Vaste Commissie met de minister op 28 september 1959 (stuk no. 5).

Woningwetwoningen waarvoor in het eerste halfjaar 1959 machtiging tot gunning is verleend.

Gemeente-klasse	Gunningshuren	Gunningshuren vermeerderd met de jaarlijkse bijdrage	Kostprijsuren berekend als 7½ % van de stichtingskosten
I	f 15,05	f 22,35	f 29,90
II	" 13,30	" 20,—	" 26,20
III	" 12,25	" 18,90	" 25,—
IV	" 11,60	" 18,10	" 24,10
V	" 10,80	" 17,—	" 22,60

Eveneens is interessant wat de minister mededeelt op vraag 28 van stuk 13.

Daar schrijft de bewindsman:

„De gemiddelde stichtingskosten van woningwetwoningen, waarvoor in de eerste drie kwartalen van 1959 subsidie is toegekend, bedragen f 18.1000,—. De gemiddelde voorlopige huurprijs van deze woningen — rekening houdende met de thans geldende jaarlijkse bijdrage (f 350,—) — is f 671,— per jaar. Na een verlaging van de jaarlijkse bijdrage met $\frac{2}{7}$ (f 250,—) zal de jaarhuur van woningwetwoningen gemiddeld f 771,— worden. Neemt men aan, dat bij particuliere exploitatie de kostprijsuur van de onderhavige woningen gesteld zou zijn op 7½ % van de Stichtingskosten, dan zou deze huur gemiddeld f 1358,— bedragen, dat is rond f 600,— meer dan de woningwethuur”.

Uit deze gegevens blijkt wel hoever wij nog van een zelfdekkende exploitatie van onze volkswoningen verwijderd zijn; men kan het ook anders zeggen: hoe zwaar het kunstmatig element op dit punt in onze volkshuishouding nog weegt. Hieruit moet men niet concluderen dat voor alle volkswoningen dit element blijvend zal kunnen worden gemist. Voor de minst draagkrachtigen, de sociaal zwakken, zal met subsidiëring van een bepaald aantal woningen toch blijvend rekening gehouden moeten worden.

Ten aanzien van deze financieel zwakke groepen plaatste de minister zich aanvankelijk op het standpunt dat hij de vraag of maatregelen daarvoor genomen zouden moeten worden „nog nader onder de ogen wilde zien”.

Na verdere gedachtenwisseling met hem, verklaarde hij zich bereid vijfduizend woningwetwoningen te willen doen bouwen met een bijslag van f 2,— op de wekelijkse huur. In feite betekent dit voor deze woning dat de bestaande bijdrage van f 350,— gehandhaafd wordt, zij het dat, financieel-

technisch gezien, de *bijdrage* is f 250,— en de *bijslag* f 100,—. Tengevolge hiervan is de *bijslag* geen integrerend deel van de *bijdrage*.

PARTICULIERE BOUW

Voor wat de particuliere bouw betreft zal de minister, in afwijking van de thans geldende regeling die een gevolg was van de situatie op de kapitaalmarkt in 1957, de subsidie uitkeren aan de eerste eigenaar-bewoner indien het een eigen woning, en aan de eerste eigenaar-exploitant, indien het een huurwoning betreft.

EIGEN WONINGEN

Voor de eigenwoningen blijft het systeem van de premie gehandhaafd, terwijl deze premie, zoals reeds is opgemerkt aan de eerste-eigenaar bewoner zal worden uitgekeerd.

Voor woningen met stichtingskosten van ten hoogste:

f 26.000,— in groep I
 „ 24.000,— in groep II
 „ 22.000,— in groep III

zal de premie gemiddeld f 3000,— bedragen, gedifferentieerd naar huisvestingscapaciteit, funderingskosten en geografische spreiding.

Voor woningen met stichtingskosten van ten hoogste

f 30.000,— in groep I
 „ 27.500,— in groep II
 „ 25.000,— in groep III

zal de premie gemiddeld f 2000,— bedragen met een zelfde spreiding als bedoeld voor de premie van gemiddeld f 3000,—.

De toeslag op de premie als bedoeld in het Besluit bevordering eigen woningbezit zal op de bestaande hoogte worden gehandhaafd en gemiddeld f 1100,— per woning bedragen. Indien de bouw van de woning gepaard gaat met afbraak van een krot wordt de toeslag verdubbeld.

De gemeente kan, bij deze bouw van eigen woningen, voor leningen een zekerheid stellen die maximaal 90 % van de netto stichtingskosten bedragen.

HUURWONINGEN

Het bestaande systeem wordt vervangen door een systeem van aflopende jaarlijkse bijdragen, waarboven nog een premie ineens van relatief beperkte omvang gegeven wordt. Dit, aldus de minister, als koopsom voor eventuele risico's na het aflopen van de jaarlijkse bijdrage.

Er zullen drie subsidiecategorieën zijn met de volgende bedragen aan premie en jaarlijkse bijdrage:

	Premie ineens gemiddeld	Jaarlijkse bijdrage gemiddeld
Categorie A	f 2000,—	f 440,—
Categorie B	„ 1600,—	„ 340,—
Categorie C	„ 1200,—	„ 240,—

Ook deze bedragen zullen worden gedifferentieerd naar huisvestingscapaciteit, funderingskosten en geografische spreiding.

Voor de onderscheiden categorieën zal de volgende maximumhuur per maand gelden:

Huurklasse	Categorie		
	A	B	C
Amsterdam Den Haag en Rotterdam . . .	f 85,—	f 105,—	f 125,—
I (Exclusief de drie grote steden) . . .	„ 80,—	„ 100,—	„ 120,—
II	„ 75,—	„ 95,—	„ 115,—
III	„ 70,—	„ 90,—	„ 110,—
IV	„ 65,—	„ 85,—	„ 105,—
V	„ 60,—	„ 80,—	„ 100,—

Als huur wordt ten hoogste aanvaard een bedrag, gelijk aan $7\frac{1}{2}\%$ van de stichtingskosten, verminderd met de premie ineens. Op de huur wordt de jaarlijkse bijdrage in mindering gebracht, terwijl de huur van de woningen bij elke huurverhoging na 1 april 1960 zal worden verhoogd met het percentage van toepassing op na-oorlogse woningen die op peil liggen. Met het bedrag van de huurverhoging wordt dan de jaarlijkse bijdrage vermindert.

In het voorstel boven weergegeven had de minister oorspronkelijk onder meer opgenomen dat de jaarlijkse bijdrage binnen zes jaar zou moeten verdwijnen; mocht er dan nog een restant zijn dan zou dit na drie jaar verdwijnen.

Tegen deze bepaling verzette zich de vaste commissie unaniem, omdat ze in feite betekende dat in zes jaar huurverhogingen moesten plaats vinden gelijk of nagenoeg gelijk aan de jaarlijkse bijdrage. Dat betekende voor de „goedkoopste” woning een huurverhoging van maar liefst f 440,— in zes jaar. Dit was mijns inziens onaanvaardbaar en de minister zag zich dan ook genoodzaakt dit element uit de regeling weg te nemen. Gezien de bedoelingen van de bewindsman betekende dit in feite, dat hij voor een belangrijk deel zijn regeling *wezenlijk* veranderde. Naar mijn oordeel was zijn voorstel te veel de vrucht van een te snel willen volgen van een beleidslijn, welke scherp afweek van de bestaande regelingen. Men kan ook de dingen te snel willen doen en ineens te veel hooi op de vork willen nemen, waardoor dan ook aan andere financieringsmethoden onvoldoende aandacht kan worden geschonken.

HOOGTE DER HUREN

Daar komt bij dat naar mijn oordeel de door de minister gecreëerde maximum huren, voor wat ik nu maar zal noemen de A-woning, te hoog liggen. Wanneer men uitgaat van $\frac{1}{6}$ van het inkomen voor huur, dus rond 17%, dan betekent dit, om bij de grote steden te blijven, dat de huurder van een A-woning een inkomen moet hebben van $6 \times 12 \times f 85,— = f 6120,—$ per jaar. De cijfers welke van het inkomen van woningzoekenden in Amsterdam bekend zijn liggen stukken lager. Het is niet onredelijk om van de maximum huren uit te gaan, omdat een exploitatie op basis van $7\frac{1}{2}\%$ niet aan de hoge kant is. Bovendien is de vraag naar woningen, zeker als hier bedoeld, groter dan het aanbod, zodat ook deze situatie meewerkt aan het vragen van de maximum huren.

Het is deze kant van de zaak – dus de hoogte der huren van door particulieren en beleggers te bouwen volkswoningen – welke in de gedachtenwisseling met de minister in de Kamer ook scherp de aandacht had.

Tegen de bouw van deze woningen door particulieren bestaat onzerzijds niet het minste bezwaar. Maar het moeten dan toch betaalbare huren zijn voor hen waarvoor deze woningen primair bestemd zijn.

AANTAL VOLKSWONINGEN

Een ander belangrijk punt in de debatten was het aantal volkswoningen dat de minister in het bouwprogramma 1960 had opgenomen. De bewindsman wilde aanvankelijk het aantal woningwetwoningen bepaald zien op 37500, terwijl hij verder, door middel van de bouw van huurwoningen door particulieren, het aantal volkswoningen opgevoerd wilde zien.

Reeds in het overleg met de minister was van vele zijden ernstig bezwaar tegen deze vermindering van het aantal woningwetwoningen (vorige jaren 40.000) gerezen, met als gevolg dat de bewindsman de toezegging deed 40.000 woningwetwoningen te zullen doen bouwen, wanneer binnen zes maanden zou blijken dat minder dan 1250 „A-woningen” gebouwd zouden worden. Hiermede was echter het probleem, naar de mening van de K.V.P.-fractie niet opgelost, omdat naar haar oordeel de huren van de A-woningen immers te hoog lagen.

Bovendien had de minister in zijn reeds eerder gememoreerde brief van 26 oktober geschreven dat „het woningtekort zich steeds meer toespit op de categorie van woningen voor arbeiders en kleine middenstanders”. De behoefte aan volkswoningen neemt dus toe en het beleid van een minister moet daarop dan ook effectief gericht zijn. Dit nu was naar mijn mening en ook naar de mening van anderen in onvoldoende mate het geval.

Vandaar werd mijnerzijds, namens de fractie, in eerste instantie een woningwetcontingent van 42.5000 werd verdedigd, een standpunt dat ook de heer Bommer van de P.v.d.A. innam.

Na de toezegging welke de minister reeds gedaan had (zie boven) had hij tegen dit verlangen ernstige bezwaren. Dit was voor de K.V.P.-fractie aanleiding een motie in te dienen waarin onder meer stond:

„nodigt de minister uit, mede met het oog op de nog steeds bestaande woningnood:

- a. in het bouwprogramma 1960, binnen het kader van dit programma zo mogelijk uit te gaan van een aantal in aanbouw te nemen woningen van 85.000;
- b. de regeling ten aanzien van de bouw van huurwoningen in categorie A zodanig te wijzigen, dat de huren van bedoelde woningen gelijk of nagenoeg gelijk kunnen worden aan de gemiddelde huren van woningwetwoningen
of, indien binnen zes maanden zou blijken dat minder dan 42.500 woningen met huren gelijk of nagenoeg gelijk aan de gemiddelde huren van woningwetwoningen zouden worden gebouwd, het aantal

woningen welke op voet van de woningwet door het Rijk zal worden gefinancierd te bepalen op 42.500; waaronder vijfduizend woningen met een extra bijdrage van gemiddeld f 2,— per week".

De heer Bommer diende een motie in waarin hij de Regering zonder meer uitnodigde het aantal in 1960 in uitvoering te brengen woningwetwoningen te bepalen op 42.500.

De strekking van de door de K.V.P.-fractie ingediende motie is duidelijk. Zij achtte ze nodig om de 42.500 betaalbare volkswoningen, waaronder dus in ieder geval 37.500 en eventueel 40.000 woningwetwoningen, veilig te stellen. Het is ook daarom dat gesproken wordt — ten aanzien van de A-woningen — van huren gelijk of nagenoeg gelijk aan de gemiddelde huren van woningwetwoningen.

Ten aanzien van de 85.000 woningen meende de minister niet tot opvoering te moeten overgaan, met het oog ook op het gevaar van overspanning op de bouwmarkt. Bovendien was hij van oordeel dat er toch wel meer dan 80.000 woningen gebouwd zouden worden.

Voor wat de huren betreft wees de minister er op dat het gemiddelde van de woningwetwoning in de eerste klasse f 75,— per maand is geweest. Dat was het gemiddelde van „de laatste tijd". Dat betekent dus, aldus de bewindsman, dat er stellig ook woningen boven de f 75,— zijn.

Mijnerzijds is bij de replieken gewezen op andere cijfers, voorkomende in het tijdschrift van 's ministers departement „Volkshuisvesting en Bouwnijverheid" van januari 1960.

Ik laat deze cijfers hier volgen, waarvan is uitgegaan van een exploitatie-opzet van 4 %.

Derde kwartaal 1959	Aantal woningen	Gemiddelde huurprijs in gld. per week	Gemiddelde capaciteit
Grote steden	3339	14,41	5,5
Klasse I	612	13,66	6,9
" II	1718	12,60	6,—
" III	1249	12,24	6,5
" IV	1847	11,29	6,4
" V	1347	10,77	6,7

Voor een vergelijking met de maximum huren van de A-woningen moeten de huren, in het staatje genoemd, met ongeveer 15 % verhoogd worden, tengevolge van de vermindering van de bijdrage van f 350,— tot f 250,— per jaar. Maar dan nóg liggen de maximum huren van de A-woningen niet onbelangrijk hoger.

Naar aanleiding van de door de K.V.P.-fractie ingediende motie zei de minister onder meer:

„... Hiermede is, gezien de motie van de geachte afgevaardigde de heer Andriessen, het punt nog niet geheel afgehandeld. In verband met het vervolg zou ik het aldus willen stellen: ik wil bepaald vasthouden — ik zou daaromtrent geen meningsverschil willen laten

bestaan – aan het woningwetcontingent van 37.500 voor 1960 met de mogelijkheid van een uitloop naar 40.000.

Mocht, mijnheer de voorzitter – ik kan mij voorstellen dat er nog een zekere vrees is en dat men vraagt: hebben wij eigenlijk dan het doel bereikt; ik heb gisteren zelf al gezegd: dan is naar mijn mening het doel niet bereikt – het aantal woningen in de betaalbare huren – dit zijn dus huren die ongeveer overeenkomen met het gemiddelde van de huren van woningwetwoningen – in 1960 desondanks niet uitkomen boven de 40.000, dan zal mijnerzijds met alle kracht ernaar worden gestreefd een groter aantal te bereiken. Dit is trouwens helemaal de bedoeling van mijn regelingen en van mijn beleid. Voor mij zal dan het totaal van 42.500 bij wijze van spreken weer als een minimum gelden".

De minister voegde daaraan nog toe dat hij in de eerste plaats de laagst in huur zijnde A-woningen zou afhandelen. Na deze toezeggingen was er redelijkerwijze geen aanleiding meer de motie te handhaven omdat aan de verlangens in de motie uitgedrukt, was voldaan, reden waarom ze werd ingetrokken.

De motie van de heer Bommen werd verworpen.

Natuurlijk zullen wij de ontwikkeling van zaken nauwkeurig volgen en zo nodig optreden wanneer dat onverhoopt nodig mocht zijn. Men doet overigens goed te bedenken dat een minister een motie, waartegen hij ernstig bezwaar heeft, rustig naast zich kan neerleggen. Staatsrechtelijk is hij tot uitvoering niet gehouden.

*

De stof bij en rondom deze begroting aan de orde geweest is dermate groot dat ik vele belangrijke punten onaangeroerd heb moeten laten. Zo heeft de heer Van Vliet zeer belangrijke punten in zijn rede aangesneden waarbij onder meer het eigen-woningbezit waarvoor hij grotere mogelijkheden bepleitte. Eveneens schonk hij aandacht aan de subsidieregeling waarover ik reeds een en ander opmerkte en waarbij hij stelde dat naast stichtingskosten en kostprijshuur van een woning, de financiële positie van de voor die woning bestemde huurder meer bepalend dient te worden voor het subsidiebedrag dat het Rijk zal geven.

Eveneens schonk hij aandacht aan een financieringsregeling zoals die door het Katholiek Instituut voor de Volkshuisvesting in zijn congres van 19 december l.l. aan de orde is gesteld, een regeling waarin hij belangrijke voordelen zag en dat hij gaarne nader bestudeerd zou zien.

Een belangrijk punt waarover de heer Van Vliet sprak, was in een motie van hem belichaamd. De inhoud van deze motie luidde:

De Kamer:

van oordeel, dat het dringend gewenst kan zijn, dat ook woningbouwcorporaties, toegelaten krachtens de Woningwet, in de gelegenheid worden gesteld om woningen te bouwen, met toepassing van de financieringsregeling particuliere woningbouw, categorie A;

vaststellende dat zij in het algemeen daartoe niet in staat zijn zonder dat de in verband met bedoelde bouw te sluiten geldleningen van overheidswege worden gegarandeerd;

nodigt de Regering uit in voorkomende gevallen, gehoord het College van Gedeputeerde Staten, toe te staan dat gemeenten tot bovengenoemde garantie besluiten,

en gaat over tot de orde van de dag.

De minister meende deze motie, om mij onbegrijpelijke redenen, te moeten ontraden. Wel was hij bereid het verlangen van de heer Van Vliet aan de commissie-De Roos, welke de status van de woningbouwcomposities bestudeert, over te brengen. De voorsteller nam hiermede echter, mijns inziens terecht, geen genoegen en de motie werd aangenomen. De commissie-De Roos heeft dus nu met een oordeel van een Kamermeerderheid te maken.

Ik vind 's ministers standpunt tegenover de motie onbegrijpelijk omdat hij in zijn financieringsregelingen de deelname, ook door woningbouwcorporaties, openstelt. Dit heeft echter pas zin wanneer die mogelijkheid reëel aanwezig is. En deze is er zonder de in de motie gevraagde garantie praktisch niet.

Bouw door woningbouwcorporaties van huurwoningen door middel van de 1 april ingaande subsidieregelingen, betekent een concurrerend element, terwijl deze woningen volledig *eigendom* van de bouwende corporaties worden. En daarom is het meer dan jammer dat de minister een niet meer tegemoet komende houding aannam.

Mijn oordeel samenvattend meen ik dat minister Van Aartsen blijk gegeven heeft zich in de materie snel te kunnen inwerken; dat zijn beleidslijnen, voor zover hier besproken, in beginsel te aanvaarden zijn – plaatsruimte liet behandeling van andere facetten van zijn beleid niet toe, weshalve hierover geen oordeel gegeven is –; en dat hij belangrijke concessies aan de Kamer heeft moeten doen. Wel zal de K.V.P.-fractie zich mijns inziens bij haar verdere beleid op het onderhavige terrein moeten instellen op activiteiten, welke de bouw van betaalbare woningen, en dan naar behoefte, tot doel heeft, alsook de krotopruijing in haar politieke schijnwerpers zetten.

Middenstandsnota 1959

door Mr R. J. Nelissen

Nog juist voor het einde van 1959 bood staatssecretaris dr. G. M. J. Veldkamp zijn Middenstandsnota 1959 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan. Van die zijde werd destijds bij de behandeling van hoofdstuk X van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1958 op een tweede nota aangedrongen.

De eerste Middenstandsnota – die van 1954 dateert – droeg een ander karakter dan de nota van 1959. In de eerste nota viel meer de nadruk op de uiteenzetting over de algemene grondslagen van het ter zake te voeren overheidsbeleid, terwijl daarnaast het specifieke middenstandsbeleid uitvoerig werd behandeld.

In de Middenstandsnota 1959 wordt – zoals de inleiding zegt – „veel meer de aandacht gevraagd voor de plaats van het midden- en kleinbedrijf in het geheel van onze volkshuishouding, zoals deze zich mede in het licht van de structuurveranderingen die onze generatie beleeft, ontwikkelt”¹⁾). Na een inleiding (hoofdstuk I) waarin op de grondslagen van het middenstandsbeleid en de functie van het midden- en kleinbedrijf in het kort wordt ingegaan, geeft hoofdstuk II een overzicht van de conjuncturele ontwikkeling van het midden- en kleinbedrijf sinds 1952. In hoofdstuk III wordt vervolgens een overzicht gegeven van het gevoerde overheidsbeleid, zowel voor wat betreft het specifieke middenstandsbeleid, als ten aanzien van het integratiebeleid. De verwachtingen voor de toekomst worden beschreven in hoofdstuk IV, getiteld „Perspectieven”, waarbij dan tevens het beleid dat de overheid voornemens is te voeren wordt aangegeven. Met een aantal slotbeschouwingen (hoofdstuk V), waarin de belangrijkste conclusies van de nota nog eens worden samengevat, wordt het stuk afgesloten.

Aan de nota zijn tenslotte een veertiental bijlagen toegevoegd, waarvan bijlage 1: „Conjuncturele en structurele gegevens van het Midden- en Kleinbedrijf” wel de belangrijkste is.

Het is niet de bedoeling van deze beschouwing een weergave of bespreking van de gehele nota te geven. In het onderstaande zal slechts op een aantal

punten van de nota worden ingegaan, voornamelijk aan de hand van de hoofdstukken „perspectieven” en „slotbeschouwingen”.

BEGRIJ: MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

Vooraf echter een tweetal opmerkingen. In de Middenstandsnota 1954 werd ter beantwoording van de vraag welke bedrijven tot de middenstand behoren overwegend het criterium gehanteerd: minder dan elf werkzame personen. Tegen deze grens zijn destijds vele bezwaren geopperd. In de nota 1959 wordt de grens van minder dan elf werkzame personen losgelaten en daarvoor is in de plaats gekomen: maximaal vijftientig werkzame personen, terwijl over de gehele lijn ruimere criteria zijn aangelegd voor het begrip midden- en kleinbedrijf. Hoewel deze wijziging valt toe te juichen en beter aansluit bij de feitelijke situatie, – daardoor wordt ook vergelijkbaarheid van statistische gegevens in het kader van de Euromarkt bevorderd –: de nota zelf had toch een motivering moeten bevatten van deze wijziging en de gevolgen daarvan voor het te voeren beleid en de vergelijkbaarheid van de statistische gegevens met de gegevens van de nota 1954.

BESCHIKBARE GEGEVENS

Een tweede opmerking houdt verband met het over het midden- en kleinbedrijf beschikbare cijfermateriaal. Men kan zich na vergelijking van de in de nota opgenomen en in andere publicaties vermelde gegevens moeilijk aan de indruk onttrekken, dat hier nog steeds iets schort. Men komt soms aanzienlijk afwijkende cijfers tegen, zonder dat de verschillen geheel verklaarbaar zijn. Zo concludeert de nota op pag. 5 tot een stijging van het aantal verkooppaatsen van het midden- en kleinbedrijf in de detailhandel over de periode 1952-1958 met ruim 4,5 %, en een daling voor wat betreft het aantal vestigingen in het ambacht met enkele procenten. In een publicatie van het Economisch Instituut voor de Middenstand": „Enkele ontwikkelingslijnen in Detailhandel en Ambacht” wordt echter gesproken van een absolute daling van 8 %. Het betreft dan wel de periode 1953-1958, terwijl het tevens het aantal ondernemingen (en dus niet verkooppaatsen) betreft, maar dit verklaart naar mijn mening onvoldoende de grote verschillen.

Het is duidelijk, dat voor een juist inzicht in de situatie en voor een op de werkelijke toestand gebaseerd beleid de aanwezigheid van zuivere gegevens noodzakelijk is. Vóór en na de Middenstandsnota 1954 werd herhaaldelijk het belang daarvan benadrukt; ook in deze nota gebeurt dit weer. Ik sluit mij daarbij gaarne aan, maar hoop tevens dat de hier bestaande leemten nu spoedig zullen worden opgevuld.

ONTWIKKELING MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF SINDS 1952

Bij de beschrijving van de ontwikkeling van het midden- en kleinbedrijf sinds 1952 (hoofdstuk II) krijgt de stijging van het inkomen uit middenstands-ondernemingen in de jaren 1952-1958 een belangrijke plaats. Geconcludeerd

wordt, dat de toeneming van het gemiddelde ondernemersinkomen in het midden- en kleinbedrijf in de periode 1952-1958 in de orde van grootte van 75 % ligt.

De nota vervolgt dan: „Vergelijkt men dit met het nationale inkomen, dat in dezelfde periode met 70 % is gestegen, dan kan worden geconstateerd, dat het aandeel van de individuele middenstandsondernemer in de welvaartstoename groot is geweest" 2).

Tegen deze laatste constatering heb ik echter enig bezwaar. Het gemiddelde inkomen mag dan met 70 à 75 % zijn gestegen, er zijn bedrijfstakken in de middenstand waar de stijging aanmerkelijk beneden dit gemiddelde blijft. Om een voorbeeld te noemen: de detailhandel in tabaksartikelen geeft slechts een stijging te zien van ongeveer 40 %, of in absolute cijfers: het gemiddelde inkomen steeg hier van f 4.124,— in 1950 tot f 5.810,— in 1956. (Absolute cijfers geven vaak ook nog een ander en juist beeld dan procentuele gegevens.) Ook de groente- en fruithandel bleef belangrijk achter bij het algemeen gemiddelde.

Het cijfer 70 % inkomensstijging moet men voorzichtig hanteren, wil men geen onjuiste indruk wekken. Het gebruik van een dergelijk zeer algemeen gemiddelde is in een zo sterk gedifferentieerde groep als het midden- en kleinbedrijf bijzonder gevaarlijk en leidt al spoedig tot misvattingen.

Voor de structuur van het midden- en kleinbedrijf is de toenemende ondernemingsomvang belangrijk.

Deze groei blijkt onder meer uit de toename van het aantal ondernemingen met één of meer werknemers (in de detailhandel steeg dit aantal van 1953 op 1959 met ruim 42 %) en uit de stijging van het aantal ondernemingen met filiaalvestigingen. Belangrijk is ook de vermindering van het aantal zogenaamde randbedrijven. In 1952 moest nog 69 % van de ambachtsondernemingen tot het randbedrijf worden gerekend; in 1959 was dit inmiddels gedaald tot 47 %. De stijging van de omzetten en de bedrijvigheid hebben door hun invloed op het inkomen hier vanzelfsprekend gunstig gewerkt.

Daarnaast is echter ook de opheffing van een belangrijk aantal ondernemingen – ongeveer 13 % – op de vermindering van het aantal randbedrijven zeker van invloed geweest.

Dit laatste is uiteraard ook mede bepalend voor het totaal aantal midden- en kleinbedrijven. Zoals hiervoor reeds opgemerkt is in de afgelopen jaren het aantal middenstandsondernemingen achtergebleven bij de groei van de bevolking en de expansie van het economisch leven. In verschillende sectoren moet zelfs een absolute achteruitgang worden geconstateerd.

Hiermede is tevens een van de belangrijkste problemen van het midden- en kleinbedrijf: de opvolging, aangeduid. Terecht wordt hieraan in de nota uitvoerig aandacht besteed.

Voor de plaats van het midden- en kleinbedrijf is verder ook de onderlinge samenwerking van bijzondere betekenis. Het is verheugend, dat deze samenwerking in de afgelopen jaren uitbreiding heeft gevonden. Voor het bereiken van gelijke kansen voor het midden- en kleinbedrijf tegenover het grootbedrijf is onderlinge samenwerking bijzonder belangrijk.

Een ander, de aandacht vragend feit is de verschuiving in de richting van

parallellisatie. Uiteraard geldt dit speciaal voor de detailhandel, waar tevens nieuwe verkooptechnieken ingang hebben gevonden. De invloed van het „panklare” verpakte en gestandaardiseerde produkt is hierin, naast andere invloeden zoals wijziging in de koopgewoonten duidelijk merkbaar.

HET TE VOEREN BELEID

Nieuwe uitgangspunten voor het te voeren overheidsbeleid worden in deze nota niet gegeven. Na datgene wat daarover in de eerste nota³⁾ werd gezegd, hoefde men dit ook niet te verwachten. Wel wordt hierop in de inleiding en in het hoofdstuk „perspectieven” nog nader ingegaan, waarbij speciaal het scheppen van gelijke kansen voor het midden- en kleinbedrijf tegenover het concurrerend grootbedrijf als concreet doel naar voren wordt geschoven. Dit aanwezig zijn van „gelijke kansen” ziet de nota als een eerste voorwaarde, wil het midden- en kleinbedrijf zich in de huidige omstandigheden staande kunnen houden⁴⁾.

Echter niet alleen de overheid, maar eveneens het bedrijfsleven zelf zal aan het bereiken van die gelijke kansen voor klein- en middenbedrijf moeten medewerken. Aan de zelfwerkzaamheid van de ondernemers, individueel en in onderlinge samenwerking, publiekrechtelijk of privaatrechtelijk kent de nota een belangrijke plaats toe.

Met deze gedachte zal men het volledig eens zijn. Wanneer het bedrijfsleven zelf het zijne bijdraagt, kan het met te meer recht van de overheid verwachten, dat zij in haar beleid daadwerkelijk rekening houdt met de mogelijkheden en moeilijkheden van het midden- en kleinbedrijf.

Wat betrokkenen zelf kunnen moeten zij ook zelf doen, maar dat neemt niet weg dat de overheid los daarvan haar eigen verantwoordelijkheid moet kennen en haar bijdrage tot de „gelijke kansen” moet geven.

Na bestudering van de nota krijgt men echter de indruk, dat met de eis van zelfwerkzaamheid wat licht wordt geschermd, temeer omdat vele problemen door de middenstand zelf niet of niet afdoende zonder de steun en hulp van de overheid kunnen worden opgelost. Ik kom hier verder nog op terug.

Het spreekt vanzelf, dat het te voeren beleid – wil het effectief zijn – moet zijn afgestemd op de concrete ontwikkeling en de daaruit voortvloeiende moeilijkheden voor het midden- en kleinbedrijf. Ten aanzien van het overheidsbeleid nu merkt de nota het volgende op: „Bij het in de toekomst te voeren beleid zal het zwaartepunt steeds meer komen te liggen bij het integratie-aspect, dat wil zeggen het in het algemene beleid rekening houden met de positie van het midden- en kleinbedrijf”⁵⁾.

Elders stelt de nota ten aanzien van het specifieke middenstandsbeleid, „dat dit beleid in de achter ons liggende jaren in menig opzicht een afronding heeft gekregen”⁶⁾.

Hierbij zij opgemerkt dat ook voorheen reeds de gedachte van gelijke kansen, te bewerkstelligen door de middenstand zelf samen met het door de overheid gevoerde specifieke beleid en de gerichtheid van het algemene overheidsbeleid op de positie van het midden- en kleinbedrijf, aanwezig was.

In de gedachtengang van de staatssecretaris dient voortaan echter het zwaartepunt van het overheidsbeleid terzake te worden verlegd van het specifieke beleid naar het integratiebeleid, terwijl ook de zelfwerkzaamheid van de middenstand sterker wordt benadrukt.

SPECIFIEK BELEID EN ZELFWERKZAAMHEID

Men moet zich derhalve de vraag stellen, of terecht van een afronding van het specifieke middenstandsbeleid kan worden gesproken.

Wanneer men nagaat welke punten – samenhangend met de hiervoor beschreven ontwikkeling van het midden- en kleinbedrijf – de aandacht vragen, dan moet men mijns inziens constateren, dat van een werkelijke afronding van het specifieke beleid nauwelijks kan worden gesproken. Enige voorbeelden: Met de groei van de ondernemingsgrootte hangt direct samen een verhoging van de kapitaalbehoefte, waaraan toch mede door een verhoging van de maxima van de middenstandskredieten moet worden tegemoet gekomen. Een verhoging wel te verstaan, die verder gaat dan de wijziging welke in 1959 haar beslag vond. De onderlinge samenwerking van middenstanders – noodzakelijk om te kunnen komen tot gelijke kansen tegenover het grootbedrijf – zal vaak de steun en medewerking van de overheid niet kunnen ontberen. Produktiviteitsbevordering en research, het zijn punten waar binnen het kader van het specifieke beleid door de overheid de helpende hand moet worden geboden.

Met zelfwerkzaamheid van de middenstand – hoe belangrijk ook – kan hier onvoldoende resultaat worden bereikt. Hetzelfde geldt ten aanzien van het probleem van de opvolging, waarbij onderwijs en voorlichting een belangrijke plaats innemen. Ook het parallelisatiestreven vraagt om specifieke overheidsmaatregelen, waarbij het sterk de vraag is, of een ombuiging van het vestigingsbeleid in de meer negatieve zin zoals in de nota wordt gesteld – „slechts dan toepassing van de vestigingswet wanneer bij volledige vrijlating een goede bedrijfsuitoefening gevaar loopt”⁷⁾ – wel een adequate oplossing kan bieden met behoud van de positieve betekenis van onze vestigingswetgeving. In de nota wordt terecht gesteld, dat het probleem van de opvolging ook en vooral een kwalitatief probleem is⁸⁾. De betekenis van het onderwijs voor de oplossing van dit opvolgingsvraagstuk kan derhalve groot zijn. Daarom zal men juist ook bij het vestigingsbeleid rekening moeten houden met het leerplichtkarakter van deze wet.

Een enkele opmerking hier over het als bijlage 14 aan de nota toegevoegde overzicht van suggesties uit het bedrijfsleven met betrekking tot het middenstandsbeleid.

De beantwoording van deze suggesties is naar mijn mening niet steeds bevredigend. In het hierop volgende zullen nog een aantal in de betreffende bijlage vermelde suggesties aan de orde komen. Een tweetal punten wil ik hier echter reeds noemen.

Op de suggestie, aandacht te besteden aan de functionele bewerktuiging van het Directoraat Generaal voor de Middenstand en het Toerisme, wordt geantwoord met een verwijzing naar een ander onderdeel van de nota. Bij nazoeken blijkt ter plaatse echter geen antwoord op de betreffende suggestie

te vinden⁹⁾. Hetzelfde geldt voor wat betreft de problemen van het ontbreken van representatieve werknemersorganisaties bij de vorming van publiekrechtelijke bedrijfsorganen¹⁰⁾. Waar het hier toch voor het kunnen voeren van een juist gericht beleid en het tot stand komen van publiekrechtelijke organen belangrijke zaken betreft, doet deze „beantwoording” vreemd aan.

Gezien het voorgaande meen ik te mogen concluderen dat van een afronding van het specifieke beleid niet kan worden gesproken. De ontwikkeling van het midden- en kleinbedrijf zoals die in de nota zelf wordt geschetst houdt in zich een aantal vraagstukken die om specifieke overheidsmaatregelen vragen. Met de gedachte van een afronding kan ik mij hoogstens in deze zin verenigen, dat de verschillende terreinen, waarop in het kader van het specifieke beleid maatregelen gewenst zijn, in de achter ons liggende jaren wel zijn betreden. Dit betekent echter bepaaldelijk niet, dat hier geen essentiële wijzigingen dienen plaats te vinden.

Door – zoals in de nota geschiedt¹¹⁾ – op te merken, dat de taak van de overheid op het terrein van het specifieke middenstandsbeleid voorshands het karakter heeft van een voortdurende aanpassing van de wetgeving aan de eisen van de tijd, neemt men de hierboven weergegeven bezwaren niet weg, zeker niet nu de nota niet aangeeft in welke concrete zin deze wijzigingen dienen plaats te vinden.

Uit het voorgaande is naar mijn mening bovendien gebleken dat, hoe belangrijk de zelfwerkzaamheid van de middenstand ook is en moet zijn, dit niet de panacee is, waardoor verschillende vraagstukken zonder actieve steun van de overheid tot oplossing kunnen worden gebracht.

INTEGRATIEBELEID

Naast het specifieke beleid verdient de integratie van de middenstandsbelangen in het algemene beleid de volle aandacht. Dit integratiebeleid omschrijft de nota als een zekere gerichtheid van het algemene beleid op de bijzondere i.c. de middenstandsbelangen. In hoofdstuk III van de nota wordt een uitvoerig overzicht gegeven van het in de voorbije jaren gevoerde beleid, waarbij successievelijk een aantal belangrijke beleidsonderdelen worden besproken. Bij de beoordeling van het te dezer zake gevoerde beleid dient men er rekening mee te houden, dat de vraag of het integratiebeleid werkelijk slaagt mede afhangt van de bereidheid van de bewindslieden die het aangaat met de belangen van het midden- en kleinbedrijf rekening te houden. Het spreekt daarbij vanzelf, dat hetzij op het Directoraat-Generaal voor de Middenstand, hetzij op de betreffende departementen de deskundigheid aanwezig dient te zijn om de belangen van het middenstandsbedrijf op het juiste tijdstip naar voren te brengen. Het is overigens moeilijk zich aan de indruk te onttrekken, dat juist bij de voorbereiding van algemene beleidsmaatregelen de belangen van het midden- en kleinbedrijf onvoldoende tot hun recht komen.

In het reeds genoemde hoofdstuk III wordt een groot aantal fiscale maatregelen weergegeven, waarvan de nota zegt, dat zij voor het midden- en

kleinbedrijf van grote betekenis zijn. Dit laatste is ongetwijfeld juist, maar dit betekent nog niet dat in deze maatregelen een zekere gerichtheid op de belangen van het midden- en kleinbedrijf tot uiting komt. Naar mijn mening is deze gerichtheid juist meestal niet aanwezig.

Om een voorbeeld te noemen: de investeringsaftrekregeling geeft fiscale faciliteiten bij investeringen boven de f 3.000,— per jaar. Niemand zal ontkennen dat deze regeling ook gunstige effecten voor de midden- en kleinbedrijven heeft. Van een gerichtheid kan hier niettemin niet worden gesproken. Vele midden- en kleinondernemingen zullen immers de limiet van f 3.000,— per jaar niet halen en vallen daardoor buiten deze faciliteit. Het is dan naar mijn mening ook niet juist deze en andere in de opsomming opgenomen regelingen als vruchten van het integratiebeleid te beschouwen. Over verlaging en derhalve in overeenstemming brengen van deze grens met de investeringsmogelijkheden van speciaal ook de kleinere bedrijven wordt echter niet gesproken.

Bijzonder teleurstellend is verder, dat in de nota eigenlijk geen aandacht wordt besteed aan het verlangen van het midden- en kleinbedrijf van een afzonderlijke fiscale behandeling van de in het bedrijf blijvende winst.

Hetzelfde is het geval ten aanzien van toepassing van het ijzeren voorraadtelsel ook door kleinere ondernemingen.

Bij een vruchtdragend integratiebeleid zou toch ook juist aan deze en soortgelijke punten aandacht moeten worden geschonken.

Soortgelijke bezwaren kan men ook aanvoeren tegen het in de nota gestelde omtrent de bezitsvorming. Al te gemakkelijk wordt daar verwezen naar reeds tot stand gekomen of in voorbereiding zijnde algemene regelingen

Men mag toch echt niet verwachten, dat bijvoorbeeld de mogelijkheden op basis van de Jeugdspaarwet in enigszins betekenisvolle mate zullen bijdragen tot oplossing van de moeilijkheden welke een adspirant ondernemer bij de financiering van een over te nemen of te stichten bedrijf ontmoet.

Van een afstemming op de speciale behoeften van het midden- en kleinbedrijf is hier geen sprake.

Een ander terrein waar integratie van de middenstandsbelangen in het algemeen beleid noodzakelijk is, wordt gevormd door de internationale samenwerking.

Het belang – ook direct – dat het midden- en kleinbedrijf hierbij heeft, wordt vaak onderschat. Wanneer nu de nota, sprekend over de consequenties van de totstandkoming van de Europese Economische Gemeenschap ten aanzien van het te volgen middenstandsbeleid, stelt dat... „Naar het zich laat aanzien bedoelde consequenties voorlopig vooral betrekking zullen hebben op de vestigingswetgeving...”¹²⁾, dan blijkt daaruit toch zeer onvoldoende de betrokkenheid van het midden- en kleinbedrijf bij deze internationale integratie. De harmonisatie van de wetgeving en speciaal ook de invoering van de „equal pay” zullen van zeer directe betekenis zijn voor de middenstand. Wat het laatste punt betreft – reeds nu in E.E.G.-verband concreet aan de orde – hoeft men alleen maar te denken aan het grote percentage vrouwelijk personeel dat in de detailhandel werkzaam is.

Werd in het bovenstaande slechts op een aantal onderdelen – overigens niet de minst belangrijke – van het integratiebeleid ingegaan, na bestudering

van de nota moet de conclusie zijn, dat van gerichtheid op of van een in het bijzonder rekening houden met de positie van het midden- en kleinbedrijf in het algemene beleid zeker niet steeds sprake is.

Nu de nota stelt, dat het zwaartepunt van het te voeren beleid juist naar het integratiebeleid moet worden verlegd, wordt deze conclusie des te belangrijker.

Ut het voorgaande volgt echter tevens, dat uit de nota niet het vertrouwen geput kan worden, dat het integratiebeleid – hoezeer ook gegrond op een juist uitgangspunt – voortaan beter aan haar doel zal beantwoorden. De algemeenheid van de opmerkingen in de nota en het ontbreken daarin van belangrijke punten, waar integratie noodzakelijk en mogelijk is zoals er het voorgaande enkele werden genoemd, roepen tot deze negatieve conclusie.

CONCLUSIE

Het bovenstaande neemt echter niet weg, dat de Middenstandsnota 1959 een belangrijk stuk is. Dit vooral, omdat in deze nota op overtuigende wijze de aandacht wordt gevestigd op de wederzijdse betrekkingen tussen de volkshuishouding en het midden- en kleinbedrijf. De afhankelijkheid en het belang van dat midden- en kleinbedrijf bij de algemene ontwikkeling en het die ontwikkeling mede beïnvloedend overheidsbeleid, springt daarbij sterk naar voren. Dit zowel landelijk als bijzonder ook regionaal en plaatselijk.

Bovendien geeft de nota een goed beeld van de wijzigingen en de daarmee samenhangende vraagstukken, welke zich onder invloed van technische en economische ontwikkelingen in de structuur van het midden- en kleinbedrijf openbaren.

De nota stelt echter teleur in het concreet aangeven van de wijze waarop in het kader van het middenstandsbeleid de gesignaleerde vraagstukken zullen worden aangepakt.

De aanduiding, zoals die in de nota zelf wordt gegeven ¹³⁾, „voortgangsnota” voor deze Middenstandsnota 1959 roept dan ook onwillekeurig de vraag op: waarheen?

-
- 1) Middenstandsnota 1959, blz. 1.
  - 2) T.a.p. blz. 4.
  - 3) Middenstandsnota 1954, hoofdstuk I, par. 1.
  - 4) t.a.p. blz. 24.
  - 5) t.a.p. blz. 34.
  - 6) t.a.p. blz. 26.
  - 7) t.a.p. blz. 16.
  - 8) t.a.p. blz. 25.
  - 9) t.a.p. blz. 77.
  - 10) t.a.p. blz. 67.
  - 11) t.a.p. blz. 35.
  - 12) t.a.p. blz. 31.
  - 13) t.a.p. blz. 32.

Buitenlands Panorama

VLAMINGEN EN WALEN

Het vijftiende kongres van de Christelijk-Sociale Volkspartij van België dat begin maart in Charleroi gehouden werd, was gekenmerkt door ogenblikken van opgewektheid en zelfvoldaanheid, maar ook door sterke spanningen en heftige discussies, zodat men wel kan zeggen dat de C.V.P. een partij is die geen gebrek aan vitaliteit en temperament heeft; aan de andere kant zullen de gedelegeerden niet minder bezorgd naar huis gekeerd zijn dan de buitenlandse gasten van de overige europese christen-democratische partijen, die de gedachtenwisseling met grote aandacht hebben gevolgd.

Laten we eerst met de gunstige aspecten van dit kongres beginnen: de jonge en energieke nationale sekretaris van de C.V.P., Leo Tindemans, leidde het algemene onderwerp van het kongres, „De maatschappij die wij bouwen” met een uitvoerig rapport in en bracht enkele historische beschouwingen over de geschiedenis van de C.V.P. alsmede scherpzinnige analyses van de huidige situatie in het maatschappelijke, geestelijke en sociaal-ekonomische leven ter sprake, die op zich zelf de basis van een zeer vruchtbare diskussie hadden kunnen vormen en ook de voorgelegde ontwerp-resoluties over de algemene politiek van de C.V.P. op uitstekende wijze hebben ingelijst. Zondagmiddag bereikte het kongres een tweede hoogtepunt in de heldere uiteenzetting van eerste-minister Eyskens over de regeringspolitiek en het enthousiaste betoog van de Franse oud-premier Robert Pflimlin voor een hechte internationale samenwerking van de christen-demokraten.

Daartussen in kwamen echter de grote spanningen aan het licht: het nationaal comité van de C.V.P. had namelijk kort voor het kongres een compromis in de talenkwestie klaargemaakt en aan de arrondissementen toegezonden met de bedoeling het op het kongres in stemming te brengen. Deze haast was gegrond. Want in 1960 zou volgens de wet van 1932 wederom een volkstelling gehouden moeten worden – zoals die volgens de bestaande regeling om de tien jaar gehouden moet worden – om weer eens vast te stellen welke gemeenten Waals en welke Vlaams zijn. Tegen deze tellingen hebben de Vlamingen nu al lang een grote strijd gevoerd. Zij bevestigden als het ware het vooruitschuiven van de Franse taalgemeenschap, vooral in de Brusselse agglomeratie. Het compromis wil nu de telling afschaffen en de taalgrens eens en voorgoed vastleggen en daarmede de Vlaamse taal- en volksgemeenschap beschermen. In de Brusselse agglomeratie zou bovendien een tweetalig systeem voor de hogere administratie ingevoerd worden en de Vlaamse randgemeenten behouden blijven, met als kleine compensatie voor de Franstaligen de mogelijkheid Franse scholen op te richten, als een voldoende aantal ouders dit wenst. De Vlamingen steunden dus dit compromis, terwijl de Walen hierin een gevaar zien: de tweetalige administratie zou volgens hun hoofdzakelijk door Vlamingen bezet worden, omdat niet

veel Walen Vlaams leren, en vervolgens zou niet voldoende rekening worden gehouden met de nog steeds zich uitbreidende Franse taalgroep in de Brusselse en andere streken. Hier en daar werd in de discussie duidelijk, dat de Vlamingen eerder uitgaan van het belang van de Vlaamse volksgroep als geheel en de Walen eerder van het recht van de individuele ouders op opvoeding van hun kinderen etc. Maar dit zijn slechts sommige van de vele aspecten die deze moeilijke en ingewikkelde strijd vertoont. Het kwam tot heftige speeches en gevoelsuitbarstingen; een voorstel, om de behandeling van deze kwestie uit te stellen, werd verworpen en tenslotte het compromis met 283 tegen 82 stemmen bij 35 onthoudingen aangenomen.

Aangezien echter bij de tegenstemmers het merendeel van de Walen behoorden, laat zich gemakkelijk uitrekenen, dat de discussies over dit probleem nog lang niet afgesloten is. Nu zullen zich de arrondissementen afzonderlijk nog bezinnen op het resultaat van het congres van Charleroi en later, als het tot een wetsontwerp is uitgewerkt, zullen de socialistes zeker niet nalaten, de zaak scherp te stellen, om de moeilijkheden in de C.V.P. te vergroten. Oude wonden zullen weer opengerukt worden en nadat de schoolstrijd in wezen is gelijkwideerd door het schoolpakt en de Kongo-kwestie een nieuw perspectief opent, wacht de C.V.P. en ook geheel België een nieuwe en niet geringe beproeving. Het is te hopen dat alle leiders van de C.V.P., Walen en Vlamingen, hun aanhangers en volgelingen duidelijk kunnen maken, wat hier op het spel staat.

Nieuwe boeken

Prof. Mr. Dr. S. R. STEINMETZ,
Inleiding tot de sociologie.
Vierde druk herzien door prof.
dr. J. P. Kruijt. Erven Bohn,
Haarlem, 1958, 192 blz.

De eerste druk van deze inleiding verscheen in 1931. Het boek zou verouderd zijn, wanneer de bewerker het niet had aangepast aan de sindsdien veranderde inzichten. Echter heeft hij Steinmetz' groepenindeling, die toch wel als verouderd moet worden beschouwd, gehandhaafd. Het is trouwens toch de vraag of deze inleiding nog wel geheel beantwoordt aan de eisen des tijds. Het is inderdaad vooral voor aankomende studenten in de sociologie een nog zeer bevattelijk en leerzaam boek, vooral ook omdat plaats en taak van de sociologie t.o.v. andere wetenschappen uitstekend wordt gedefinieerd, waardoor het boekje ook voor buitenstaanders aantrekkelijk kan zijn, maar de vrij sterke bewerking neemt toch niet weg, dat te kort wordt gedaan aan de nieuwste systematiek.

Het boekje is bedoeld als een kennismaking met de jongste wetenschap, maar overeenkomstig Steinmetz's devies: „Wie alleen zijn eigen vak kent, kent ook dat niet”, is het een kennismaking ook met andere wetenschappen. Het pleit voor de bewerker, dat niet te veel van het goede wordt geboden, zodat de kennismaking met de sociologie voor de lezer van deze inleiding een aangename kan zijn.

Mr. H. J. M. GERLINGS, De vijf staatsmachten. Uitg. Born N.V., Assen/Amsterdam, 1959, 47 blz.

Geen gewoon boekje over staatsinrichting, maar een interessante aanvullende behandeling over de machten, waaruit de staat is opgebouwd. Schrijver doet geen afbreuk aan de leer der trias politicae, maar bouwt deze uit tot vijf onderscheiden machten, t.w. Koning, Bestuur, Volksvertegenwoordiging, Rechter, Wetgever.

De verhandeling culmineert in een pleidooi om het koningschap meer inhoud te geven. Opmerkelijk daarbij is de suggestie om de troonrede slechts te laten bestaan uit een eigen Koninklijk woord, waarna de minister-president het regeringsprogramma zou dienen voor te dragen. Het motief hiervoor luidt: „Men mag niet van de Koning verlangen, dat Hij namens de achtereenvolgende optredende regeringen telkens weer andere toezeggingen doet, terwijl de Koning de nakoming daarvan niet in de hand heeft”.

ROMANO GUARDINI, De moderne mens en het probleem van de macht. Het Spectrum, Utrecht, 126 blz.

De serie „Mens en Medemens” van Het Spectrum is ongetwijfeld verrijkt met dit bijzonder knappe boek van Guardini, die van mening

is, dat de macht, waarover de moderne mens beschikt zo groot is geworden, dat zij niet meer de levenswaarde verhoogt, maar een probleem is geworden, ja zelfs een bedreiging voor de mens vormt. Men denke aan de atoombom. Guardini zou zich zelf niet zijn als hij niet getracht had dit probleem van de macht, waaraan de mens ten gronde dreigt te gaan, op te lossen, althans niet had aangegeven hoe die oplossing gevonden zal moeten worden. Treffend is dit verband zijn oproep tot „retraite”. De moderne mens heeft het nodig tot rust te komen door afzondering, waarvoor hij de zondag wel zeer geschikt acht. Het klinkt wellicht naïef, maar zijn oplossingen voor grote moeilijkheden meestal niet kinderlijk eenvoudig? Alleen al kennisname van Guardini's theoretische beschouwingen over aard en omvang van het probleem der macht doet ons beseffen, dat wij op de verkeerde weg doorhollen als wij steeds maar weer opnieuw uitvindingen willen doen en het leven alsmat gecompliceerder willen maken. Dit besef dwingt tot bezinning. Het te hebben afgedwongen is reeds Guardini's grote verdienste.

J. H.

Drs. A. L. M. ARNOLDS, Maatschappelijke stromingen. De Lanteern, Utrecht, 1957, 175 blz.

Niet alleen zal dit beknopte overzicht van de ontwikkeling van het sociale vraagstuk en de maatschappelijke stromingen sinds 1800 bij het cursuswerk van de ontwikkelingscentrale van de A. C. de Bruijnstichting uitstekend van pas komen, maar ook op andere onderwijsinstellingen zal het goede diensten verrichten. Het is namelijk een zeer objectieve kijk op de sociale ontwikkeling van de maatschappij, waarbij uiteraard gedegen aandacht wordt besteed aan de pauselijke encyclieken. Wie een eerste goede kennismaking wenst met communisme, socialisme, nationaal-socialisme, fascisme en de katholieke opvattingen over de sociale kwestie raadplege dit zeer begrijpelijk geschreven boekje.

Drs. A. L. M. ARNOLDS, Sociale Opgang. De Lanteern, Utrecht, 1959, 180 blz.

De geschiedenis van de K.A.B. en zeer beknopt ook van de andere Nederlandse sociale organisaties vormt de inhoud van dit boek, dat ook geschreven werd t.b.v. de A. C. de Bruijnstichting. De schrijver is hierin niet van een tikkeltje eenzijdigheid vrij te pleiten en het is een bepaald gemis, dat over de laatste ontwikkeling van de K.A.B. en met name over al hetgeen te doen is over een katholiek verbond van de arbeid in alle talen wordt gezweven.

Van de andere kant sluit drs. Arnolds de ogen niet voor vroegere interne moeilijkheden, zodat het praedicaat „subjectief” beslist niet verleend moet worden. Is deze geschiedenis over het algemeen uitvoerig genoeg, node hebben we toch gemist de Bisschoppelijke Instructie van 1918 als grensafbakening tussen de politieke organisatie en de standsorganisaties, welke hopelijk in een herdruk ook de revue zal passeren.

W. VAN DE PAS, Samenleving der mensheid. De Lanteern, Utrecht, 1959, 176 blz.

Twintig eeuwen sociaal economische geschiedenis samen te vatten in 176 blz. ware een onmogelijke opgave, indien Van de Pas niet bewezen had, dat dit niet tot de onmogelijkheden behoort. Hij blinkt dan ook uit in beknoptheid en wel zo, dat men juist niet te weinig weet, als men dit werkje heeft doorgenomen. Voor het doel waarvoor het geschreven werd is het dan ook uitermate geschikt.

Prof. J. A. A. VAN DOORN en Drs. C. J. LAMMERS, Moderne Sociologie. Het Spectrum, Utrecht, 1959, 368 blz.

Deze twee nog jonge sociologen hebben het aangedurfd voor een breed publiek een inleiding in de sociologie te schrijven, waarvan oudere vakgenoten wellicht zullen schrikken. De klassieke sociologie

wordt bestempeld als tot het verleden behorend, waarom de schrijvers het hunne trachten bij te dragen ter bevordering van de convergering van het sociologisch denken en onderzoeken. Zij zijn hierin zeker geslaagd. En het is gelukkig, dat dit is gebeurd middels een Aula-pocket, al verdient dit werk ook een kloekere uitvoering.

Gelukkig ook dat de meer dan 400 verwijzingen achter in het boek bij elkaar geplaatst zijn, zodat men er eerder toekomt ze niet te lezen. Het moet ons namelijk eens van het hart, dat vele wetenschappelijke schrijvers tegenwoordig lijdende zijn aan wat wij zouden willen noemen „notitieziekte”. Al die aantekeningen bevorderen geenszins de leesbaarheid, maar het staat blijkbaar goed er een veelvuldig gebruik van te maken. De ziekte moge spoedig uitsterven.

In het onderhavige boek is na elk hoofdstuk een goede en uitvoerige bibliografie opgenomen, waarbij het nog eens opvalt, dat er betrekkelijk weinig Nederlandse sociologie-boeken bestaan. In deze leemte is nu op een gelukkige wijze voorzien. Het vormt een uitstekende entree in de sociologie, haar systematiek en analyse.

J. H.

Dr. H. C. CANNEGIETER, De economische toekomstmogelijkheden van Nederlands Nieuw-Guinea, H. E. Stenfert Kroese N.V., Leiden, 1959, 152 blz.

Blijkens het voorwoord van de schrijver zelf is het de bedoeling van dit geschrift „een basis te zijn voor een verdere ontwikkelings-programmering van Nederlands Nieuw-Guinea, een stimulans voor een verdere bestudering van de aangesneden problemen, en een uitdaging tot een hernieuwde discussie inzake dit onderontwikkelde gebied”.

Nog daargelaten de vraag, of het gebied in kwestie niet meer gediend zou zijn met een hernieuwde aanpak dan met een hernieuwde discussie, kan worden betwijfeld of deze bedoeling van schrijver wel is verwezenlijkt.

Het werkje bevat namelijk wèl een hoeveelheid interessant cijfermateriaal, maar het geeft niet de indruk van een bijzonder gedegen studie. Het lijkt bijvoorbeeld nogal een waagstuk om te pogen binnen het beperkte bestek van hoofdstuk II de toch waarlijk niet eenvoudige problematiek der politieke verhoudingen en mogelijke politieke ontwikkelingen te behandelen. Deze poging heeft onder meer tot gevolg, dat de thans en in het verleden door Nederland en Indonesië ingenomen standpunten niet geheel zuiver en volledig zijn weergegeven, en dat ook de analyse der politieke mogelijkheden op meer dan een punt aanvechtbaar is of te kort schiet.

Overigens laat de schrijver op generlei wijze blijken dat hij kennis heeft genomen van het in 1953 verschenen officiële rapport „Toekomstige ontwikkeling van Nieuw-Guinea”. Dit belangrijke werk, samengesteld door een interdepartementale commissie (die tot doel had de ontwikkeling van Nieuw-Guinea te toetsen aan internationale criteria en daarbij schematisch aan te geven in welke richting verdere ontwikkeling nodig werd geacht) is naar onze smaak nog altijd de enige tot dusverre geslaagde poging tot het leggen van een werkelijk verantwoorde basis voor verdere ontwikkelingprogrammering van het gebied.

Het werk van dr. Cannegieter zou ongetwijfeld waardevoller zijn geweest, indien hij – waar nodig in critische zin – op het werk der interdepartementale commissie zou hebben voortgebouwd. Wellicht mogen wij een poging in deze lichtung alsnog van hem tegemoet zien.

MARC GRAMMENS, Het Britse Commonwealth. N.V. Standaardboekhandel, Antwerpen, 1959, 47 blz.

In dit boekje wordt een korte, maar duidelijke beschrijving gegeven van de ontwikkeling van het Britse empire tot commonwealth. Leerzaam geschreven.

OSSIP K. FLECHTHEIM e.a.,
Grundlegung der Politischen
Wissenschaft. Verlag Anton
Hain K.G., Meissenheim am
Glan, 1958.

Reeds een vluchtige kennismaking verraadt de Amerikaanse herkomst van dit werk, dat oorspronkelijk geschreven werd als inleiding tot de politieke wetenschap voor de Amerikaanse studenten in hun eerste semester. De stof is niet moeilijk en wordt op directe wijze behandeld. Nadruk wordt gelegd op de politiek als streven naar macht, waarvan het wezen is de mens als middel, massa of ding te behandelen. Zelfs in de democratie, aldus Flechtheim, heeft het machtsapparaat dikwijls de overhand op de mens. In het door Koblitz en Grover Rich behandelde deel over de politieke partij treedt ditzelfde aspect naar voren. Maar de definitie van de politieke partij stelt in beginsel een grens aan dit machtsstreven. Wezenlijk voor de moderne partij wordt het geacht, dat zij naar macht streeft, zonder de oppositie te willen vernietigen, terwijl de partij zich ook voegt naar het oordeel der kiezers, die in laatste instantie beslissen. De belangrijke vraagstukken, die hiermede verband houden, worden niet diepgaand behandeld, zoals trouwens ook elders de grondproblemen meer gesteld dan beschouwd worden. Het valt bijvoorbeeld op, dat de bekende discussie tussen M. Duverger en G. Lavau over het wezen van de politieke partij niet eens wordt genoemd.

De andere delen van het werk over de politiek als wetenschap,, de politieke ideeën, het wezen van de staat, de regeringsmacht en de internationale politiek worden op gelijke wijze behandeld. Hoewel niet geheel bevredigend, is het zeer uitvoerige boek als inleiding beslist aan te bevelen.

W. G.

OORLOG EN VREDE, Dekker
& Van de Vegt N.V., Utrecht-
Nijmegen, 1960, 188 blz.

In dit boek vindt men de tekst

van de lezingen en samenvattingen van de discussies op het kongres „Oorlog en Vrede”, dat 19 tot 23 mei 1959 gehouden werd door het Collegium Studiosorum Veritas ter gelegenheid van zijn veertiende lustrum. Waar de discussie ook in ons land over de atoombewapening op gang is gekomen, is dit boek een interessant bezit voor hen, die zich met deze problematiek bezighouden. Een aantal deskundigen van naam (prof. Barendts, prof. Vlekke, prof. Van Leeuwen S.J., prof. De Graaf, prof. Weterman, dr. Patijn, lt.-gen. Mathon, prof. Röling, prof. Tinbergen, prof. Bollnow) behandelen hierin de verschillende aspecten van dit vraagstuk, dat zozeer de belangstelling bezighoudt, namelijk de ideologische en politieke tegenstellingen, de zedelijke problematiek van de atoomoorlog, wegen ter ontcoming aan bedreigende oorlog en enkele algemene beschouwingen.

F. W. FOERSTER, Politische Erziehung, Herder Basel, Wien, Freiburg, 1959.

Deze herdruk van een belangrijk werk, thans voorzien van een „na-woord” van de hand van de beste Foersterkenner, dr. Franz Pöggeler, moet de politiek-geïnteresseerde burger welkom zijn. Ofschoon sinds de eerste druk van 1951 heel wat op het terrein van de staatsburgerlijke opvoeding is verschenen, is het nog altijd de moeite van het zorgvuldig kennismaken waard. Foerster handelt geheel in de lijn van de duitse traditie (Kerschensteiner bijvoorbeeld!) en in die van de Amerikaanse, als hij aan het staatsburgerlijk aspect van de opvoeding een hoger waarde toekent, dan wij in Nederland ten onrechte gewoon zijn. Als ooit de democratie innerlijk verzwakt dan hebben wij dat óók te wijten aan onszelf, die doen alsof democratie „vanzelf” ontstaat in de burger. Foerster denkt daar anders over, gelukkig! Moge de herlezing van dit belangrijke geschrift velen onder ons tot zijn overtuiging overhalen.

Jos. J. G.

ALBERT MIRGELER, De geschiedenis van Europa, J. J. Romen & Zn., Roermond, 1959, 515 blz., f 22,50.

De uitgeverij Romen & Zn. heeft er een goed werk mee gedaan. Albert Miregela's „Geschichte Europas" in een nederlandse vertaling (van de hand van Joh. van Os) te laten verschijnen. Er is wel eens vraag over of de toekomst van Europa een probleem is, dat de gemeederen van het grote publiek bijzonder bezighoudt. Zeker is in ieder geval, dat de Europese belangstelling gaandeweg toeneemt en zeker is ook, dat een boek als dat van Miregeler, waarvoor hij onderscheiden werd met de „Karlspreis", aan deze belangstelling niet alleen tegemoetkomt, maar haar ook stimuleert. Men heeft hier te doen met een deskundig en goed geschreven werk, dat een (soms te) grote hoeveelheid zorgvuldig vergaard materiaal nauwgezet heeft gekoncipeerd. Men zal het met plezier lezen om zijn heldere taal en evenwichtig uitgebouwde opzet. Bovendien is het boek verrijkt met een aantal met zorg gekozen illustraties en kaarten. Het is bijzonder fraai uitgegeven en wie zich voor Europa en zijn geschiedenis interesseert vindt in dit boek een waardevolle wegwijzer. Als naslagwerk is het eveneens een nuttig bezit.

Dr. H. M. HIRSCHFELD, Herinneringen uit de jaren 1933-1939. Elsevier, Amsterdam, 1959, 226 blz.

Dat onze regeringen in de dertiger jaren ook niet voor moeilijkheden gespaard werden komt in deze herinneringen van de oud-directeur-generaal van Handel en Nijverheid duidelijk naar voren. Des te

meer bewondering verkrijgt men voor dr. Colijn, die het schip van staat bestuurde en wiens figuur in dit boek wordt gekenschetst. Dr. Hirschfeld's herinneringen zijn wel zo persoonlijk van aard, dat hij zich zelf nog al eens in het middelpunt van het toenmalig buitenlands economisch beleid stelt met voorbijgaan van andere grote figuren, hetgeen overigens het enige nadeel is van dit interessante werk.

OSCAR CULLMAN. Rooms-Katholieken en Protestanten, N.V. Callenbach, Nijkerk, 1959, 63 blz.

Dit boekje beoogt een voorstel te zijn tot verwezenlijking van christelijke solidariteit middels wederkerige liefdadigheidscollecten op de gebedsweeke zondag. In R.K. kerken voor behoeftige protestanten, in protestantse kerken voor behoeftige rooms-katholieken.

De op dit voorstel ontvangen reacties worden door de schrijver eerlijk besproken. Praktijkvoorbeelden worden aangehaald. Daaraan vooraf gaat een heldere uiteenzetting over hetgeen de christenen scheidt en wat hen bindt.

Met veel sympathie hebben we van dit werkje kennis genomen.

WIST U DIT? Enkele gegevens over het Provinciaal Bestuur, Prov. Staten van Zuid-Holland, 's-Gravenhage, 1960, 18 blz.

Een populaire beschrijving van taak en werkzaamheid van het provinciaal bestuur en provinciale instellingen, waarvan kennisname de staatsburgerlijke vorming zeker ten goede komt. Jammer daarom, dat de brochure voor de schooljeugd niet gratis beschikbaar kon worden gesteld.

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS. J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DR. K. J. HAHN, DRS. A. W. H. J. QUAEDVLIET, W. M. PERQUIN.
REDAKTIESEKRETARIS: G. GIELEN

JAARGANG 14

APRIL

NUMMER 2

Enkele beschouwingen bij het 10-jarig bestaan van de Wet op de ondernemingsraden

door Dr. J. A. M. Cornelissens

Kort na de Wet op de bedrijfsorganisatie verscheen in 1950 een tweede wet, die betrekking heeft op de verdere uitbouw van de samenwerking tussen werkgevers en werknemers, in het Staatsblad, namelijk de Wet op de ondernemingsraden. Op 4 mei 1960 zal het tien jaar zijn geleden, dat deze wet tot stand kwam.

Ofschoon de verdere realisering van de in de wet uitgestippelde ontwikkeling in vele kringen de aandacht heeft getrokken, kan toch niet worden gezegd, dat de belangstelling voor de ondernemingsraden even groot is geweest als voor de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. Dit verschijnsel impliceert echter niet, dat de samenwerking tussen werkgevers en werknemers binnen de individuele ondernemingen minder belangrijk zou zijn dan de samenwerking binnen de bedrijfstakken. Vooral wanneer men zich realiseert, dat werkgever en werknemer binnen de onderneming voortdurend met elkaar in contact treden bij de uitvoering der werkzaamheden, zal het wel geen betoog behoeven, van hoe grote betekenis een goede samenwerking tussen werkgevers en werknemers binnen de afzonderlijke ondernemingen moet worden geacht.

Over de wijze, waarop de samenwerking in de praktijk moet worden gebracht, zijn ook in de afgelopen tien jaar uiteenlopende meningen verkondigd. Vooral in kringen van de werknemersorganisaties stelt men zich op het standpunt, dat de Wet op de ondernemingsraden niet voldoende mogelijkheden biedt voor de verdere uitbouw van de medezeggenschap.

Voor een nadere afbakening van het terrein, dat wij in dit artikel zullen

bestrijken, willen wij voorop stellen, dat wij de mogelijkheden tot een verdere uitbouw van de medezeggenschap binnen de onderneming door een herziening van het vennootschapsrecht, buiten beschouwing zullen laten.

DE VOORGESCHIEDENIS VAN DE ONDERNEMINGSRADEN

Reeds vóór de totstandkoming van de Wet op de ondernemingsraden bestonden hier te lande binnen de individuele ondernemingen instituties, waardoor men trachtte aan de samenwerking tussen werkgevers en werknemers reële gestalte te geven. Wij denken dan aan de in verschillende ondernemingen bestaande „kernen” en „fabrieksraden”. Hoewel het niet valt te ontkennen, dat de samenwerking tussen werkgevers en werknemers door de „kernen” en „fabrieksraden” een eerste vorm werd gegeven, zal men niet uit het oog mogen verliezen, dat deze instellingen in wezen de kenmerken vertoonden van een antithetische verhouding.

Aan werkgeverszijde zag men de „fabrieksraden” en „kernen” meestal als een middel om de groeiende macht van de werknemersorganisaties te weren. Men probeerde zoveel mogelijk met de werknemers uit de eigen onderneming tot een vergelijk te komen buiten de werknemersorganisaties om, omdat men „baas in eigen huis” wilde blijven. Waar men aan de totstandkoming van de „kernen” en „fabrieksraden” zijn medewerking gaf, zag men meestal als enige taak van deze organen de behartiging van de belangen van het personeel bij de directie. Het is uiteraard begrijpelijk, dat men, gezien het toenmalige maatschappijbeeld, de „fabrieksraden” en „kernen” nog niet kon zien als een middel tot overleg tussen werkgevers en werknemers over de belangen van de onderneming als zodanig, als de gemeenschap, die hen beiden omvat.

De bedoelingen, die de werkgevers voorstonden met de instelling van „fabrieksraden” en „kernen” hadden vanzelfsprekend tot gevolg, dat de werknemersorganisaties aanvankelijk erg afkerig stonden tegenover bedoelde organen.

Later gaan de werknemersorganisaties de „fabrieksraden” en „kernen” sympathieker tegemoet treden, al moet hier echter onmiddellijk aan worden toegevoegd, dat door deze gewijzigde inzichten de antithetische verhoudingen binnen de ondernemingen eerder werden versterkt dan verzwakt. Men poogde namelijk de „fabrieksraden” en „kernen” ondergeschikt te maken aan het doel, dat de werknemersorganisaties als „strijdorganisaties” voor ogen stond. Men kwalificeert de „fabrieksraden” en „kernen” dan ook wel als „verlengstukken” der werknemersorganisaties.

Later heeft ook op de „fabrieksraden” en „kernen” de voortschrijdende integratie van de vakvereniging in het maatschappelijke leven haar invloed uitgeoefend. Het moet dan ook als een verheugende ontwikkeling worden gezien, dat men bij de totstandkoming van de Wet op de ondernemingsraden zowel in werkgevers- als in werknemerskringen zich bereid verklaarde mede te werken aan het creëren van instituties, waarbij de ondernemer en zijn werknemers in gezamenlijk overleg zouden pogen hun belangen te regelen, daarbij rekening houdend met de belangen van de onderneming als een gemeenschap, waarin beiden zijn opgenomen.

ENIGE BELANGRIJKE ARTIKELEN VAN DE WET OP DE ONDERNEMINGSRADEN

De wet stelt de instelling van ondernemingsraden verplicht voor ondernemingen, waarin 25 of meer kiesgerechtigde werknemers werkzaam zijn.

De werkgever of één der leden van de directie is, zonder daartoe gekozen te zijn, lid en voorzitter van de ondernemingsraad. Verder bestaat de ondernemingsraad uit werknemers der onderneming. De ondernemingsraad wordt gekozen door werknemers, die de leeftijd van eenentwintig jaar hebben bereikt en gedurende tenminste één jaar onafgebroken in de onderneming werkzaam zijn geweest. Verkiesbaar zijn de werknemers, die de leeftijd van drieëntwintig jaar hebben bereikt en gedurende tenminste drie jaar onafgebroken in de onderneming werkzaam zijn geweest.

Het recht tot het stellen van kandidaten is in de eerste plaats toegekend aan de werknemersorganisaties, welke door de bedrijfscommissie zijn aangewezen. Ook niet georganiseerden kunnen kandidatenlijsten indienen. Hierover wordt door de bedrijfscommissies beslist.

De Sociaal-Economische Raad stelt voor groepen van ondernemingen bedrijfscommissies in. Deze commissies hebben tot taak de instelling van ondernemingsraden in de desbetreffende bedrijfstakken te bevorderen en de daarmee samenhangende aangelegenheden te behandelen. De wet opent de mogelijkheid tot overdracht van de taken der bedrijfscommissies aan de hoofdbedrijf- en bedrijfsschappen.

De ondernemingsraden hebben tot taak, zulks onder erkenning van de zelfstandige functie van de ondernemer, naar vermogen, bij te dragen tot een zo goed mogelijke functionering der onderneming.

De bevoegdheden van de ondernemingsraden strekken zich uit tot het behandelen van wensen en klachten, die betrekking hebben op de positie der werknemers, het plegen van overleg inzake secundaire arbeidsvoorwaarden; het houden van toezicht op de naleving van de arbeidsvoorwaarden; het houden van toezicht op de naleving van de arbeiders beschermende maatregelen; het deelnemen in het beheer van sociale instellingen; en het adviseren en het doen van voorstellen omtrent maatregelen ter verbetering van de technische en economische gang van zaken in de ondernemingen. Verder is aan het hoofd of de bestuurder van de onderneming de verplichting opgelegd aan de ondernemingsraden alle medewerking te verlenen, de nodige inlichtingen te verstrekken, periodiek mededeling te doen omtrent de economische gang van zaken in de onderneming en met hen overleg te plegen over het arbeidsreglement.

NADERE BESCHOUWINGEN, WELKE IN DE AFGELOPEN TIEN JAAR AAN DE AAN DE ONDERNEMINGSRADEN TOEGEKENDE BEVOEGDHEDEN ZIJN GEWIJD EN ENIGE KANTTEKENINGEN DAARBIJ

Over dit onderwerp zijn in de afgelopen tien jaar vele publicaties verschenen. Het zou onmogelijk zijn een uitputtend overzicht te geven van de

denkbeelden, die zijn geuit over de realisering van de medezeggenschap door middel van de ondernemingsraden.

Wij menen hier echter niet te mogen voorbijgaan aan een belangrijke uitgave, die in 1954 bij de uitgeverij de Koepel in Nijmegen is verschenen onder de titel: „Wat denkt U van de medezeggenschap”. In dit werk hebben verschillende vooraanstaande personen uit werkgevers en uit werknemerskringen over de medezeggenschap hun visie gegeven.

De heer Middelhuis geeft als zijn mening te kennen, dat de aan de ondernemingsraden toegekende bevoegdheden slechts consolideren, wat in vele ondernemingen reeds bestond. Hij wil grotere bevoegdheden dan de adviserende bevoegdheden. Hij zegt niet, waaruit de verruiming van de thans bestaande adviserende bevoegdheden zou moeten bestaan, doch uit zijn betoog menen wij te mogen opmaken, dat hij de ondernemingsraden medebeslissingsrecht wil toekennen. Het medebeslissingsrecht zou zich dan waarschijnlijk moeten uitstrekken over enige door hem genoemde voorbeelden, als het tewerkstellen en het ontslaan van medewerkers, maatregelen, die met het voortbestaan der onderneming in verband staan en zekere vormen van bezitsspreiding en winstdeling.

De heer Ruppert spreekt zich meer in concreto uit ten aanzien van de vormen van medezeggenschap. Hij wil in elk geval geen medebeslissingsrecht wat betreft de dagelijkse leiding der onderneming. Wel bepleit hij het geven van *verantwoording* door de ondernemer over belangrijke beslissingen. Verder moet de arbeider invloed kunnen uitoefenen op de benoeming en het ontslag van de leiding. Uit zijn betoog blijkt, dat de heer Ruppert bij benoeming en ontslag denkt aan medebeslissingsrecht.

De heer Vermeulen van het N.V.V. wil medebeslissingsrecht ten aanzien van de uitwerking van secundaire arbeidsvoorwaarden en wil overleg met de ondernemingsraden bij sluiting, uitbreiding, inkrimping, fusiëring of verkoop van de onderneming, het invoeren van nieuwe werk- en productiemethoden en het ter hand nemen van nieuwe artikelen. Worden werkgevers en werknemers het niet eens, dan zal beroep mogelijk moeten zijn op een college van deskundigen, niet belanghebbenden.

Mr. F. M. J. Jansen en dr. F. Nuyens aanvaarden wel het medebeslissingsrecht van de arbeiders binnen het kader van de bedrijfstak, doch echter niet voor de individuele ondernemingen. Hier willen zij slechts een recht van medeoordeelen, medeoverleggen en medeadviseren.

Terwijl men het er in het algemeen wel over eens is, dat de arbeiders geen medebeslissingsrecht kan worden toegekend ten aanzien van aangelegenheden, die de dagelijkse leiding van de onderneming betreffen, streeft men er bij de werknemers wel naar, de thans bij de leiding der onderneming berustende bevoegdheden met betrekking tot beslissingen op langere termijn, te beperken.

Het streven tot het meer actief betrekken van de arbeiders in de algemene politiek der ondernemingen, zal op zich zeer belangrijk kunnen bijdragen tot de verdere uitbouw van de gedachte der arbeidsgemeenschap. In het kader van deze gedachte zal het ook passen, dat de factor arbeid een reële invloed kan uitoefenen op de benoeming en het ontslag van de leiding.

Zou men de medezeggenschap zóver willen doorvoeren, dat de arbeiders

via de ondernemingsraden medebeslissingsrecht zouden krijgen ten aanzien van economische beslissingen op langere termijn, dan zal men zich zeker bij aangelegenheden als de inkrimping, de uitbreiding, de verplaatsing en de fusie van ondernemingen voor nieuwe problemen geplaatst zien. Met De Gaay Fortman kunnen wij beamen, dat het karakter van de onderneming als gezagsorganisatie zich niet verzet tegen de toekenning van medebeslissingsrecht aan de arbeiders met betrekking tot beslissingen op lange termijn ¹⁾. Er zal echter wel, naar onze mening, in vele gevallen sprake zijn van een aantasting van de eigendomsrechten van de aandeelhouders, wanneer zij in hun vrijheid worden beperkt zich terug te trekken uit een onderneming, waarvan het voortbestaan economisch niet verantwoord kan worden geacht. Deze stelregel zal zeker moeten worden aangenomen voor ondernemingen, die gefundeerd zijn op de particuliere eigendom of waar de werkelijke eigenaren nog een reële verantwoordelijkheid dragen. Voor de typisch anonieme collectiviteiten, die thans hier te lande nog in de minderheid zijn ²⁾, zou men een ander standpunt kunnen innemen. Hetzelfde betoog geldt, naar onze mening, in grote lijnen ook voor de inkrimping, de uitbreiding, de fusie en de verplaatsing van ondernemingen. Overheveling van de aangelegenheden, die verband houden met de vestiging, de uitbreiding of stillegging van ondernemingen naar de p.b.o.-organen, zou tot conflict leiden met artikel 93, lid 4, van de Wet op de bedrijfsorganisatie en zou onze bezwaren tegen de aantasting van de rechten van de aandeelhouders niet kunnen opheffen.

Wat de winstdeling betreft zou, naar onze mening, een te ver gaande inbreuk worden gemaakt op de verantwoordelijkheid van de leiding van de onderneming, indien hiervoor de arbeiders der individuele ondernemingen via de ondernemingsraden medebeslissingsrecht zou worden toegekend. Wij denken aan de moeilijkheden, die zich in de praktijk zullen voordoen, bij de totstandkoming van beslissingen een gedeelte der gemaakte winsten te bestemmen voor interne financiering. Welk een belangrijke plaats de interne financiering in ons economisch bestel inneemt, behoeft, naar onze mening, geen betoog. Op grond van het bovenstaande zouden wij daarom meer voelen voor de behandeling van deze aangelegenheden op het niveau van de bedrijfstak. Deze gedachtengang vonden wij ook terug in een rapport van de K.A.B. van 1952, getiteld: „De aanspraak der arbeiders op een aandeel in de investeringen”. Wij troffen in dit rapport de zinsnede aan, dat de opzet en de omvang van het aandeel van de factor arbeid in de winst der onderneming . . . primair in het bedrijfstaksgewijze overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties dient te worden geregeld. Een en ander zou dan nader kunnen worden gerealiseerd door de opneming in de collectieve arbeidsovereenkomst van de bedrijfstak bindende regelen ofwel door een verordening van het desbetreffende bedrijfschap. Uiteraard moeten in dit systeem differentiaties binnen de diverse ondernemingen mogelijk worden gemaakt.

Ten aanzien van andere aangelegenheden op economisch terrein lijkt ons het streven naar medebeslissingsrecht op niveau van de diverse bedrijfstakken eveneens te prefereren boven het medebeslissingsrecht binnen de individuele ondernemingen. De beslissingen kunnen dan in ruimer verband

worden gezien en kunnen tot stand komen met rechtstreekse medewerking van de meer met de problemen vertrouwde organisaties van werkgevers en van werknemers.

Op grond van het bovenstaande kunnen wij dan ook prof. Veraart's mening onderschrijven, dat het geen aanbeveling verdient de thans aan de ondernemingsraden toegekende bevoegdheden uit te breiden met medebeslissingsrecht ten aanzien van economische aangelegenheden³⁾.

DE INSTELLING VAN BEDRIJFSKOMMISSIES

Er zijn thans 68 bedrijfscommissies ingesteld. Eén van deze commissies, de Algemene Bedrijfscommissie, bestrijkt diverse bedrijfstakken, waarvoor niet tot instelling van een afzonderlijke bedrijfscommissie kon worden overgegaan. Onder deze commissie ressorteren met name de groothandels-ondernemingen, waarbij de organisatiegraad meestal laag is.

Bij de instelling van bedrijfscommissies deden zich verschillende moeilijkheden voor met betrekking tot de gebiedsindeling. Zo bestond er bij het bedrijfsleven de angst, dat de indeling van bepaalde bedrijfstakken bij een bedrijfscommissie zou vooruitlopen op die der publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. De angst was echter totaal ongegrond, gezien de hieromtrent door de minister bij de behandeling van de wet in de Kamer gedane uitspraken.

Andere moeilijkheden deden zich voor met betrekking tot de vraag, welke organisaties ingevolge de wet als representatief moesten worden beschouwd voor de aanwijzing van leden van de bedrijfscommissies. Wij denken dan aan de discussies in de Sociaal-Economische Raad over de samenstelling van de Bedrijfscommissie voor de Zware Chemische Industrie. Deze discussies illustreren, hoe moeilijk het is de zogenaamde „tussengroeperingen" in de samenwerking binnen de diverse bedrijfstakken een plaats toe te kennen.

Als criteria om als representatieve organisatie te worden aangemerkt, worden gesteld constitutionele betrouwbaarheid, een redelijke spreiding over de betrokken sector van het bedrijfsleven, een passende financiële structuur en de bereidheid en het vermogen tot constructieve deelname aan het maatschappelijk verkeer.

Bij de samenstelling van de Bedrijfscommissie voor de Zware Chemische Industrie had de Sociaal Economische Raad in zijn vergadering van 13 december 1957 afwijzend beschikt op een verzoek van de Nederlandse Vereniging van Hoger Personeel en de Katholieke Vereniging van Hoger Personeel voor de toewijzing van een zetel in de commissie. Bij een door de verenigingen ingesteld beroep bij het College van beroep voor het bedrijfsleven vernietigde het college het besluit met als reden, dat aan het verzoek van de verenigingen onvoldoende aandacht was besteed. Over het bodemgeschil werd geen uitspraak gedaan.

Bij een hernieuwde behandeling in de S.E.R. van het verzoek van bedoelde verenigingen, voerde een deel van de S.E.R.-leden als bezwaar tegen toewijzing van een zetel aan, dat de financiële draagkracht van de verenigingen, gegeven de taken, waarvan de vervulling door de vakorganisaties in het huidige maatschappelijk bestel mag worden verwacht, onvoldoende

is; verder achtte men, gezien de nauwe relatie van het hoger personeel met de leiding der onderneming, de paritaire samenstelling van de commissie in gevaar gebracht, indien representanten van het hoger personeel in de commissie zitting zouden hebben.

Hiertegenover stelde een ander gedeelte van de S.E.R.-leden, dat de hoogte van de contributie geen maatstaf kan zijn, of een organisatie al dan niet naar behoren haar taak kan vervullen. De hoogte van de contributie kan door alle mogelijke factoren worden beïnvloed. Zo werd bijvoorbeeld gewezen op de belangeloze medewerking der leden en een minder omvangrijk werkerterrein van de organisaties.

Ten aanzien van de gevreesde verstoring van de pariteit werd gesteld, dat de pariteitsgedachte te zeer uitgaat van een belangentegenstelling tussen werkgevers en werknemers en aan de gegroeide en groeiende samenwerking tussen deze groepen niet voldoende recht doet weidervaren.

Bij de stemming heeft de laatste mening gezegevierd. De nieuwe samenstelling van de commissie is echter thans nog niet geregeld. De Commissie Ondernemingsraden van de S.E.R. heeft deze zaak momenteel in behandeling.

Wij willen er echter nog op wijzen, dat de heer Lageveen er na de afloop van de stemming op heeft gewezen, dat men niet tot een oplossing zal komen, wanneer de Raad zonder meer zou uitmaken, dat aan één van de thans aangewezen werknemersorganisaties een zetel zou worden onttrokken.

DE ONDERNEMINGSRADEN

Het is moeilijk zich over het tempo, waarin de ondernemingsraden zijn tot stand gekomen, een beeld te vormen, gezien de geringe documentatie op dit gebied. Op dezelfde moeilijkheid stuit men, wanneer men een inzicht wil verkrijgen in de werkwijze van de ondernemingsraden.

De gegevens, waaruit wij hebben geput met betrekking tot bovenstaande aangelegenheden, zijn grotendeels afkomstig uit een rapport van de Sociaal-Economische Raad van begin 1959. Men vindt in het rapport de ontwikkeling van 1 januari 1957 tot 1 januari 1958.

Het was ons derhalve, wegens gebrek aan documentatiemateriaal, niet mogelijk de ontwikkeling, die zich de laatste twee jaar heeft voltrokken, in onze beschouwingen te betrekken. Verder willen wij er hier op wijzen, dat men - bij het trekken van conclusies - er mede dient rekening te houden, dat de S.E.R. slechts van 31 van de 68 bedrijfscommissies de gewenste gegevens ontving. Het achterwege blijven van het inzenden der gegevens vond bij de meeste commissies zijn grond in het feit, dat het hun op dat moment niet mogelijk was deze te verschaffen. Slechts enkele commissies bleven in gebreke.

Ten aanzien van de 31 commissies, die wel gegevens hebben verschaft, wijst het onderzoek uit, dat het aantal der definitief goedgekeurde reglementen van ondernemingsraden, die onder bedoelde commissies ressorteren, in het jaar 1957 met 7 % is gestegen en van 20 % op 27 % is gekomen van het aantal reglementen van ondernemingsraden, dat de goedkeuring van de bedrijfscommissies behoeft. Ook al zou in de afgelopen twee jaar het aantal ondernemingsraden niet noemenswaard zijn gestegen en zou het thans

bijvoorbeeld slechts 35 % bedragen van het aantal, dat moet worden ingesteld, dan zal zulks niet zonder meer aanleiding mogen geven tot ontevredenheid over de ontwikkeling, die zich heeft voltrokken. Over het tempo, waarin de ondernemingsraden zijn tot stand gekomen, zal men zich dan eerst een goed oordeel kunnen vormen, wanneer men inzicht heeft, in welk een verhouding het percentage van het aantal werknemers, die werkzaam zijn in ondernemingen, waarvoor ondernemingsraden zijn ingesteld, staat tot het percentage van het totale aantal werknemers, dat werkzaam is in ondernemingen, waarvoor de wet van toepassing is.

Uit het rapport blijkt, dat in de industriële sector – over andere sectoren konden helaas geen gegevens worden verschaft – het percentage van de tot stand gekomen ondernemingsraden voor grotere ondernemingen veel hoger ligt dan voor kleinere. Zo zijn er voor ondernemingen met minder dan honderd man personeel, naar verhouding, slechts een gering aantal ondernemingsraden tot stand gekomen.

Het is uiteraard moeilijk uit deze onvolledige gegevens conclusies te trekken. Deskundigen achten het echter niet uitgesloten, dat het percentage van het aantal werknemers, dat werkzaam is in ondernemingen, waarvoor een ondernemingsraad is ingesteld, tussen de 40 %-50 % zal liggen van het totale aantal werknemers, dat werkzaam is in ondernemingen, waarvoor ingevolge de Wet op de ondernemingsraden, een ondernemingsraad moet worden ingesteld.

Omtrent de aan ondernemingsraden gegeven bevoegdheden, bleek ons uit reglementen, die ons ter beschikking werden gesteld, dat men meestal de in artikel 6 van de Wet op de ondernemingsraden genoemde bevoegdheden in de reglementen heeft opgenomen. Vaak werden deze bevoegdheden uitgebreid met een niet in de wet genoemde taak, namelijk het bevorderen in de onderneming van de scholing en de opleiding van de werknemers.

Over de wijze, waarop van de bevoegdheden is gebruik gemaakt, is thans nog moeilijk een indruk te verkrijgen. Men overweegt een meer diepgaande sociologische studie.

Uit het S.E.R.-rapport en enige tijdschriftartikelen menen wij te mogen opmaken, dat de resultaten sterk uiteenlopen.

In sommige ondernemingen blijken de ondernemingsraden een succes, in andere kwalificeert men ze als klachtenbureaus en uit men zijn ontevredenheid over de gebrekkige vergadertechniek bij de werknemers.

Uit het bovenstaande zal het wel duidelijk zijn geworden, dat in de afgelopen tien jaar nog slechts een bescheiden begin is gemaakt de idee van de arbeidsgemeenschap via de ondernemingsraden binnen de individuele ondernemingen een reële vorm te geven. Vooral in het stadium, waarin wij thans verkeren, zal het geboden zijn, dat men een utopistische voorstelling over de mogelijkheden tot verwezenlijking van de gedachte der arbeidsgemeenschap in de onderneming weet te vermijden. In dit verband lijkt het ons van zeer groot belang, dat men zich bij de verdere uitbouw van bedoelde gedachte blijft realiseren, dat elk der constituerende elementen binnen de arbeidsgemeenschap een eigen taak heeft.

Aantasting van de eigen taak der constituerende elementen binnen de onderneming zal, naar onze mening, alleen maar afbreuk kunnen doen aan

de gedachte der arbeidsgemeenschap. Het komt ons dan ook voor, dat het één der eerste vereisten is bij de verwerkelijking van de gedachte der arbeidsgemeenschap via de ondernemingsraden, dat de eigen taken van kapitaal, leiding en arbeid tot hun recht komen. Het zou een te simplistische voorstelling van zaken zijn, wanneer men kapitaal en arbeid zonder meer zou willen gelijk stellen.

¹⁾ Prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, De arbeider in de nieuwe samenleving, Den Haag, 1952.

²⁾ Prof. dr. F. J. H. M. van der Ven, Bedrijfsleven en Democratie, Leiden, 1955, pag. 202.

³⁾ Prof. dr. J. A. Veraart, in bundel: „Wat denkt U van medezeggenschap”, Nijmegen, 1954, pag. 140.

⁴⁾ Voor verdere litteratuur over de ondernemingsraden zij verwezen naar: Prof. mr. W. F. de Gaay Fortman en D. W. Ormel: „De samenwerking in de onderneming”, Franeker, 1954.

Mr. J. A. Muilwijk, Wettelijke regeling omtrent ondernemingsraden, IJmuiden, 1951.

Prof. mr. J. J. M. van der Ven, Medezeggenschap in de onderneming (De Naamloze Vennootschap, februari 1952, no. 11).

De Nota betreffende Lichamelijke Vorming en Sport

door Mr. F. C. L. M. Crijns

1.

Op 13 februari 1960 heeft de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen aan de Voorzitter van de Tweede Kamer een nota doen toekomen betreffende Lichamelijke Vorming en Sport ¹⁾, vergezeld van een bijlage en de publikatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek: „De Sportaccommodatie in Nederland 1 september 1959”. Daarmede gaf minister Cals uitvoering aan de door hem eind 1954, begin 1955 ²⁾ gedane toezegging een geheel aparte beschouwing te zullen wijden aan de materie van de lichamelijke vorming en de sport.

2. PUBLIKATIE VAN DE NOTA OP ZICH WINSTPUNT!

Onafhankelijk van de inhoud is het verschijnen van deze lang verwachte nota een gebeurtenis, waarover degenen, die de lichamelijke vorming en de sport van grote betekenis achten voor ons volk, zich zullen verheugen. Immers, het verschijnen van de sportnota betekent, dat de volksvertegenwoordiging zich nu voor het eerst in de parlementaire geschiedenis zal gaan bezighouden met de materie van de lichamelijke vorming en de sport in zijn geheel, en dat is zonder twijfel een belangrijk winstpunt!

3. INHOUD ³⁾ VAN DE SPORTNOTA ⁴⁾

De Nota zelf bestaat uit zes Titels, elk onderverdeeld in een aantal hoofdstukken, in totaal ongeveer 42 pagina's. Na een korte historische inleiding geeft *Titel I* een omschrijving van de *begrippen* lichamelijke vorming en sport en van de *betekenis daarvan* in de huidige maatschappij. Deze titel besluit met een beschouwing over de taak van de overheid inzake lichamelijke vorming en sport.

Titel II behandelt vervolgens de *lichamelijke vorming in schoolverband*. Achtereenvolgens wordt in deze titel voor het kleuteronderwijs, het basis-

onderwijs, het voortgezet onderwijs en het buitengewoon onderwijs – telkens voorafgegaan door een principiële beschouwing – nagegaan, hoe de huidige situatie is en welke voorzieningen op personeel en materieel gebied getroffen zouden moeten worden.

In *titel III* worden enerzijds de *lichamelijke vorming en de sport bij het wetenschappelijk onderwijs* besproken, terwijl daarnaast afzonderlijk ingegaan wordt op de wetenschappelijke benadering van de problemen op dit gebied.

Titel IV behandelt de *lichamelijke vorming buiten schoolverband*, in het bijzonder in de vormingsinstituten voor de leerplichtige jeugd, het jeugdwerk, de clubhuizen en de kampen en internaten voor sociale jeugdzorg.

Titel V is gewijd aan de sport. Na een algemene inleiding wordt een overzicht gegeven van de georganiseerde en niet-georganiseerde sportbeoefening, waarna personele en materiële aspecten worden besproken.

Titel VI bevat tenslotte een slotbeschouwing, waarin een *samenvatting* wordt gegeven van de *taken van de gemeentelijke, de provinciale en de rijksoverheid*. Deze titel eindigt dan met een overzicht der maatregelen op het gebied van lichamelijke vorming en sport, die in de Nota worden vermeld.

De bij de Nota behorende *Bijlage* bevat een aantal tabellen, kaarten en beeldstatistieken, die deels betrekking hebben op het gymnastiekonderwijs, deels op de sport.

Het eerder vermelde „boekwerk” van het C.B.S. (103 blz.) bevat de uitkomsten van de enquête over de op 1 september 1959 aanwezige sportparken (sportterreinen) en de overdekte sportinrichtingen.

4. BEOORDELING VAN DE SPORTNOTA

Het ligt voor de hand, dat verschillende benaderingswijzen mogelijk zijn om tot beoordeling van een stuk als de Sportnota te komen.

In het kader van dit artikel zal allereerst nagegaan worden *waarom* er eigenlijk behoefte was aan het schrijven van een Sportnota. Uit het antwoord op deze vraag kunnen namelijk enkele hoofdpunten afgeleid worden, waaraan de inhoud van de Nota kan worden getoetst. Zodoende zullen wel bepaalde punten buiten behandeling blijven, maar dat lijkt mij, gelet op het doel van deze beschouwing – in grote lijnen een kritische beoordeling van de Sportnota te geven – geen bezwaar.

5. WAAROM WAS ER EIGENLIJK BEHOEFTE AAN EEN SPORTNOTA?

Die behoefte was en is de uiting van de algemene overtuiging, dat het in Nederland niet goed gaat met de lichamelijke vorming en de sport. Alle deskundigen zijn het er over eens, dat er grote tekorten in deze sector bestaan, maar niemand weet, hoe groot het bestaande tekort is. Iedereen is het er ook over eens, dat de overheid te weinig aandacht aan de lichamelijke vorming en de sport besteedt. Men verwachtte nu van die Overheid, i.c. van de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen – nadat

de minister van O. K. en W. eind 1954/begin 1955 aan de Tweede Kamer had toegezegd te zijner tijd een afzonderlijke beschouwing te zullen wijden aan deze materie – dat in deze beschouwing, later „Sportnota” genoemd, zou worden uiteengezet:

- 1e. hoe de feitelijke situatie nu eigenlijk was en met name *welke tekorten* in Nederland op het terrein van de lichamelijke vorming en de sport bestonden, en
- 2e. dat een *concreet* en *positief* beleid zou worden ontworpen om die tekorten geleidelijk op te heffen.

6. Deze gedachten zijn terug te vinden in de parlementaire geschiedenis van de Sportnota. In de Tweede Kamer is gesproken over de Nota als het noodzakelijke middel om vast te stellen, in welke richting het regeringsbeleid op dit terrein zou gaan ⁵⁾. De minister van O. K. en W. kondigde in 1957 aan, dat in de Sportnota ook ingegaan zou worden op de moeilijkheid van *het tekort* aan oefenruimte voor sportdoeleinden ⁶⁾, terwijl tijdens de bestedingsbeperking door de staatssecretaris van O. K. en W. een *zeer concrete, duidelijke beleidslijn, een behoorlijk gefundeerd plan* in het vooruitzicht werd gesteld ⁷⁾.

Voegt men hieraan toe, dat de betrokken bewindslieden in een stuk als de Sportnota hun visie dienen te formuleren op de maatschappelijke betekenis van de lichamelijke vorming en de sport als zodanig – de „Begründung” – alsmede de door hen gehuldigde opvattingen ten aanzien van de overheids-taken op dit terrein dienen weer te geven, dan kom ik tot vier hoofdpunten, waaraan de inhoud van de Sportnota kan worden getoetst:

- A. De „Begründung”.
- B. De taak van de overheid.
- C. De Inventarisatie.
- D. Het toekomstig beleid.

7. Ad A. De „Begründung”

Het is verheugend te kunnen vaststellen, dat de lichamelijke vorming en de sport in de Sportnota positief „verantwoord” worden. In het algemeen stemt de in de Nota neergelegde visie, voor wat betreft de „Begründung”, overeen met de opvattingen, uitgesproken in het rapport „Overheid en Sport” van het Centrum voor Staatkundige Vorming, welk rapport in dit maandschrift besproken werd in het nummer van mei 1959, blz. 153-161.

Ook al is de schets, die gegeven wordt van de maatschappelijke betekenis van de sportbeoefening nogal pover uitgevallen, zeer belangrijk is de visie, die de Nota bevat inzake de betekenis van de lichamelijke vorming in het raam van onderwijsbestel. Deze visie komt kort samengevat hierop neer:

- a. van de opvoeding van de jeugdige mens is de lichamelijke vorming een essentieel en onmisbaar bestanddeel;
- b. het is vanzelfsprekend, dat de school ook voor dit deel van de opvoeding over de daartoe nodige accommodatie – zowel overdekte ruimte als oefen- en speelruimte in de open lucht – dient te beschikken;

- c. de gedachte, dat een school, welke daarover niet beschikt, niet als een complete school kan worden beschouwd, dient, voor zover dit nog niet het geval is, gemeengoed te worden.

Dat deze theorie thans officieel door de rijksoverheid beleden wordt, is – ook al zal straks helaas blijken, dat het slechts theorie is! – m. i. een der belangrijkste punten van deze Nota.

Een schaduwzijde is echter – en dit acht ik een ernstig tekort van de „Begründing” – dat deze theorie geen betrekking heeft op het *zwemonderwijs*. Men krijgt sterk de indruk, dat de staatssecretaris van O. K. en W. niet goed raad geweten heeft met dit aspect van de lichamelijke vorming. Het is anders onverklaarbaar, waarom de Nota slechts zijdelings enkele regels wijdt aan dit juist voor Nederland zo belangrijk aspect.

8. Ad B. De taak van de overheid

De Sportnota bevat te dien aanzien in de laatste titel een samenvatting van de verantwoordelijkheden van de gemeentelijke, de provinciale en de rijksoverheid, die in de voorafgaande titels behandeld werden.

De Sportnota noemt – *abstract* geformuleerd – als taak van de rijksoverheid:

- a. het bevorderen van de lichamelijke vorming in schoolverband, onder andere door het treffen van regelingen betreffende de inrichting van leerplannen, de opleiding van leerkrachten, de bevoegdheden en de examens, de bouw en aanleg van accommodaties en het toezicht op het onderwijs van de lichamelijke oefening;
- b. het bevorderen van de lichamelijke vorming en de sportbeoefening in het verband van de universiteiten en hogescholen;
- c. het, voor zover mogelijk, verlenen van medewerking aan de provinciale en gemeentebesturen inzake de bouw en aanleg van accommodaties ten behoeve van de lichamelijke vorming en de sport;
- d. het doen verrichten van sociografisch en statistisch onderzoek in verband met de personele en materiële voorzieningen op het onderhavige gebied;
- e. het bevorderen van de wetenschappelijke bestudering van de problematiek van de lichamelijke vorming en de sport en het bieden van steun aan voor dit gebied van belang zijnde onderzoekingen van pedagogische, medische of technische aard;
- f. het verlenen van steun en medewerking aan landelijke organisaties, die werkzaam zijn op het gebied van de lichamelijke vorming, de sport en de medische sportkeuring;
- g. het bevorderen van de opleiding van sport- en spelleiders door het verlenen van steun aan organisaties, die zich deze opleiding ten doel stellen en door instandhouding van daartoe bestemde instituten.

Merkwaardig genoeg – voor een stuk van de rijksoverheid – ontbreken in de Nota ten aanzien van de taak van de rijksoverheid enkele belangrijke concrete punten. Ik noem hier o.a.:

- a. het „voorstel” om bij het basis- en voortgezet onderwijs wekelijks per klasse drie lessen te besteden aan het onderwijs in de lichamelijke

oefening, wordt *niet* gemotiveerd. Ik bedoel hiermee, dat niet wordt geantwoord, waarom het aantal wekelijkse lessen nu juist op *drie* moet worden gebracht. De gegeven argumentatie doet namelijk eerder denken aan een dagelijkse les!

- b. de visie op de taak van de rijksoverheid ten aanzien van de aanleg van terreinen voor de lichamelijke vorming *in* schoolverband, is volstrekt onvoldoende. Feitelijk wordt de verantwoordelijkheid in deze geheel op de gemeente gelegd, en volstaan wordt met de opmerking, dat de ondergetekenden het niet mogelijk achten terzake een algemene gedragslijn aan te geven;
- c. de taak van de rijksoverheid ten aanzien van de bouw van inrichtingen voor het zwemonderwijs wordt niet behandeld;
- d. de argumentatie voor de stelling, dat het niet op de weg van de rijksoverheid ligt bij te dragen in de kosten, die aan de totstandkoming van primair voor de sportbeoefening bestemde accommodatie zijn verbonden, is onvoldoende. Een principiële argument wordt eigenlijk niet gegeven. Indien er namelijk van uitgegaan wordt – zoals ook de Nota doet – dat de voorziening in het tekort aan sportaccommodaties *in het algemeen belang is*, dan heeft ook de rijksoverheid een taak, indien een gemeente na onderzoek tot de conclusie komt, dat enerzijds de aanleg van bepaalde accommodaties in de gemeente noodzakelijk is, maar anderzijds, dat de middelen ontbreken om zulks te realiseren.

Is bedoelde opsomming in het algemeen bevredigend, ten aanzien van de concrete uitwerking daarvan schiet de Sportnota m.i., gelet op genoemde punten, bepaald tekort.

9. Ad C. Inventarisatie

Over het belang en de noodzaak van een *goede* inventarisatie van alle terreinen, lokalen e.d., die momenteel in Nederland beschikbaar zijn voor de lichamelijke vorming en de sport, is iedereen het wel eens. De belangstellende lezer zij o.a. verwezen naar het rapport van het Centrum voor Staatkundige Vorming over „Overheid en Sport” (1959, blz. 21-25) en naar de Sportnota 1958 van het Nederlandsch Olympisch Comité (blz. 55, 73, 28 en 79).

Volgens Van Dale betekent het woord „inventarisatie” het opmaken van een lijst der ergens aanwezige voorwerpen en goederen. Wanneer de niet-politieke deskundigen het echter hebben over „inventarisatie” dan rekenen zij daartoe ook het opmaken van een lijst van de tekorten. Immers, dit is onmisbaar voor het ontwerpen van een constructief beleid in deze sector. Die inventarisatie omvat:

- a. vaststelling van het aantal der thans aanwezige gymnastieklokalen, zwembaden, speel- en sportterreinen en sporthallen;
- b. berekening van de *huidige* behoefte aan deze accommodaties;
- c. vaststelling van het huidige *tekort* aan deze accommodaties;
- d. berekening van de *toekomstige* behoefte aan deze accommodaties over een enigszins lange termijn, b.v. 10 à 15 jaar.

Het is namelijk duidelijk, dat, om over een tekort te kunnen praten, een behoeftepeiling noodzakelijk is. De opstellers van de Sportnota zijn ten

aanzien van de inventarisatie echter kennelijk uitgegaan van de letterlijke betekenis van het woord. In de inleiding van de publikatie van het C.B.S. wordt namelijk gezegd: „De nadruk moet erop gelegd worden dat het vraagstuk van de behoefte aan sportaccommodatie niet in de enquête werd betrokken”.

10. WAT ONTBREEKT ER IN DE INVENTARISATIE?

Van de hiervoor genoemde vier punten is slechts het onder a. gestelde gerealiseerd: vaststelling van het aantal der thans aanwezige accommodaties.

Ten aanzien van accommodaties, andere dan gymnastieklokalen, geeft de Nota zodoende slechts een foto van de situatie per 1-9-'59 en de enige remedie zal dan ook slechts zijn: nieuwe landelijke statistische onderzoeken. Het is onbegrijpelijk, waarom het vraagstuk van de behoefte aan deze accommodaties niet in de enquête van het C.B.S. is betrokken.

De in dit verband gegeven „argumentatie” is weinig overtuigend. Met betrekking tot de speelterreinen ten behoeve van het onderwijs wordt opgemerkt, dat de behoefte daaraan bezwaarlijk in aantallen kan worden uitgedrukt, dat de gemeente- en schoolbesturen een taak hebben bij de voorziening in die behoefte, en dat het niet mogelijk is terzake een algemene gedragslijn aan te geven.

Ten aanzien van de behoefte aan zweminrichtingen wordt volstaan met de mededeling, dat de bewindslieden in dit opzicht niet over exacte gegevens beschikken.

Inzake de berekening van de behoefte aan sportaccommodaties vindt men in de Nota slechts een indirecte verwijzing naar de taak van de gemeente.

Wellicht zal tegen het bovenstaande aangevoerd worden, dat het eigenlijk heel logisch is, dat de Sportnota geen behoeftepeiling van bedoelde accommodaties bevat. Immers, de Nota gaat ervan uit, dat de aanleg en de bouw van deze accommodaties tot de taak van de gemeente behoren, zodat ook de behoeftepeiling aan de gemeenten dient te worden overgelaten. Deze schijnbaar logische gedachtengang bevat echter – zelfs als dit uitgangspunt juist zou zijn, quid non – de volgende onlogische punten:

1. Zij kan in ieder geval niet slaan op de accommodaties – andere dan gymnastieklokalen – die in schoolverband nodig zijn. De bouw en aanleg van deze accommodaties behoren namelijk volgens de Nota zelf tot de taak van de rijksoverheid. Echter ook te dien aanzien ontbreekt iedere behoeftepeiling!
2. Het antwoord op de vraag, of van rijkswege aan de gemeentebesturen extra-geldmiddelen moeten worden toegekend ten behoeve van de totstandkoming van sportaccommodaties, kan alleen gegeven worden op basis van een landelijke behoeftepeiling, die overigens gemakkelijk in de enquête van het C.B.S. had kunnen worden betrokken. Het is echter irreëel wanneer de rijksoverheid, voor het uitstippelen van het hier bedoelde beleid, zou moeten wachten, totdat het grootste deel van

de gemeenten een eigen sociografisch/planologisch onderzoek zou hebben ingesteld.

3. De vraag zou dan gerechtvaardigd zijn, waarom de foto van de bestaande situatie *wel* door de rijksoverheid genomen is, en ook niet aan de gemeenten overgelaten is.

Ten aanzien van de gymnastieklokalen geeft de Nota, behalve de onder 9. a. bedoelde inventarisatie, nog een schatting van de behoefte aan gymnastieklokalen om de verschillende takken van basis- en voortgezet onderwijs, namelijk ± 2000 lokalen. Dit cijfer is echter zeer geflatteerd – dus eigenlijk onjuist – en anderzijds volstrekt onvoldoende.

Enerzijds onjuist ⁸⁾:

- a. De Nota schat de behoefte aan gymnastieklokalen voor het l.o., v.g.l.o. en u.l.o. op ± 1.400 . Wat leert echter tabel 4 en blz. 10 linkerkolom, van de Nota zelf? Het aantal gymnastieklokalen, dat niet aan redelijk te stellen eisen voldoet, zijnde een totaal van 574, is niet bij de geschatte behoefte meegerekend. Het tekort voor deze takken van onderwijs is dus $1439 - 32 + 574 = 1981$ lokalen.
- b. De Nota stelt dat het aantal klassen dat voor het onderwijs in de lichamelijke oefening bij het g.l.o. geen gebruik kon maken van openluchtaccommodatie, 10.948 bedroeg, dat is 25,7 %. Tabel 6 leert echter, dat 21.862 klassen, dat is 51,3 %, niet over een speelterrein beschikken en 16.059, dat is 37,7 %, niet over een doelmatig verharde oefenplaats kunnen beschikken, hetgeen volgens de Nota zelf noodzakelijk is. De situatie is dus in werkelijkheid heel wat slechter dan in de Nota wordt gesuggereerd.
- c. De Nota verklaart, dat de situatie bij het v.h.m.o. in het algemeen gunstig kan worden genoemd, en dat er bij het v.h.m.o. met name niet van een achterstand aan gymnastieklokalen kan worden gesproken. Wat leert echter tabel 23? Telt men de totalen van de laatste drie kolommen bij elkaar op – dat zijn de wekelijkse lessen, die gegeven worden in een accommodatie, waaraan iets of alles ontbreekt – dan komt men op een totaal van 3781 lessen, dat wil dus zeggen, dat 21 % van het aantal wekelijkse lessen bij het v.h.m.o. in ongunstige omstandigheden gegeven worden!

Anderzijds onvoldoende ⁸⁾:

Het door de Nota genoemde getal van 2000 gymnastieklokalen gaat uit van de bestaande situatie inzake het aantal wekelijkse lessen. De Nota wijst er tegelijk op, dat bij alle takken van onderwijs drie wekelijkse lessen (bij het buitengewoon onderwijs een dagelijkse les) gegeven zullen moeten worden.

De Nota laat echter volledig na de behoefte te berekenen op basis van dit aantal lessen, hetgeen voor het geven van een juist beeld onmisbaar is.

Een door schrijver dezes uitgevoerde berekening van het huidige tekort, dat uit deze behoefte voortvloeit voor enkele takken van onderwijs op basis van de bij de Nota gevoegde tabellen, leverde het volgende resultaat op:

Kleuteronderwijs	519 speel- of speelwerklokalen.
L.o., v.g.l.o. en u.l.o.	2504 gymnastieklokalen.
Kweekscholen	34 gymnastieklokalen.
Nijverheidsonderwijs	472 gymnastieklokalen.
V.H.M.O.	105 gymnastieklokalen.
Buitengewoon onderwijs	200 gymnastieklokalen

In totaal derhalve een tekort van 3315 gymnastieklokalen en 519 speel- of speelwerklokalen voor *kleuterscholen*. Het totale tekort ligt echter hoger, omdat het benodigde aantal lokalen voor de opleiding van kleuterleidsters, voor scholen van Maatschappelijk Werk, voor Instituten voor de opleiding van jeugdvormingsleiders of van gezinsverzorgsters niet kon worden berekend ⁹⁾.

Vat ik het bovenstaande onder 9. en 10. gestelde samen, dan is de conclusie, dat de Sportnota op het stuk van de inventarisatie volstrekt onvoldoende is en grote leemten vertoont.

11. Ad D. Het toekomstig beleid

Welke eisen mogen in redelijkheid aan het op te stellen beleid ten aanzien van de lichamelijke vorming en de sport gesteld worden? Men mag, geloof ik, niet verlangen of hopen, dat minister Cals Sinterklaas gaat spelen en sprookjesachtige subsidies voor de sportbonden gaat rondstrooien. Maar wèl moet de eis gesteld worden, dat duidelijk onderscheid wordt gemaakt tusschen datgene wat voor de toekomst *noodzakelijk* geacht wordt en datgene wat op het ogenblik *mogelijk* is.

- a. Nodig is allereerst het ontwerpen van een constructief beleid, dat – gelet op A en B en uitgaande van C – aangeeft, wat op *lange termijn gedaan zou MOETEN worden en in welke volgorde*, ten aanzien van:
  - de integratie van de lichamelijke vorming in het onderwijs;
  - het inlopen van de bestaande achterstand bij de bouw en de aanleg van de accommodaties, nodig voor de lichamelijke vorming en de sport;
  - het opvangen van de toekomstige behoefte aan deze accommodaties;
  - de sportopleiding;
  - de subsidiëring;
  - de opleiding van vakleerkrachten;
  - de medische sportkeuring;
  - wetenschappelijk onderzoek.
- b. Voorts dient aangegeven te worden, wat – in de huidige omstandigheden – in de komende jaren gedaan KAN worden.
- c. Daaraan dient aan te sluiten een begroting van de uitgaven, noodzakelijk voor realisering van a. een begroting van de uitgaven, noodzakelijk voor realisering van b. en het standpunt van de bewindslieden tenslotte inzake de dekking van het verschil tussen a. en b.

Leest men de Sportnota, op zoek naar een beleid in deze zin, op zoek met name naar de zeer concrete duidelijke beleidslijn, naar het behoorlijk gefundeerde plan, dat door de staatssecretaris van O. K. en W. in 1958 in het vooruitzicht is gesteld ¹⁰⁾, dan komt men bedrogen uit. De bedoeling van de Sportnota was vooral van de Regering te horen, wat zij, gegeven de situatie,

wilde *gaan doen* op korte termijn – en dan natuurlijk in concreto en niet in abstrakto – en wat zij meende, dat op lange termijn noodzakelijk gedaan zou moeten worden. Het antwoord wordt echter, jammer genoeg, in de Sportnota niet gegeven, noch ten aanzien van het zojuist geschetste beleid, noch ten aanzien van de financiële consequenties van zodanig beleid.

Het is zeker een winstpunt, dat bijvoorbeeld de totstandkoming van een proefstation zo nodig zal worden gesubsidieerd, of de instelling van een „Commissie universitaire studie lichamelijke vorming”, of de subsidiëring van door de georganiseerde sportbeweging te stichten oefen- en opleidingscentra, maar de kern van het te voeren beleid blijft volledig in de „mist”, *namelijk hoe binnen een periode van vijftien tot twintig jaar het grote tekort aan accommodaties zowel voor de lichamelijke vorming als voor de sport moet worden opgeheven.*

Zeker is het winst, dat bij het gehele onderwijs meer tijd zal worden besteed aan de lichamelijke oefening, maar wat betekent dit *in feite*, als niet aan-gegeven wordt, *hoe en wanneer* dit gerealiseerd zal worden?

12. TWEE WEZENLIJKE VOORBEELDEN:

- a. In de Nota wordt gezegd (blz. 11), dat de ondergetekenden ernaar streven in een tijdvak van vijftien tot twintig jaar in de behoefte aan gymnastieklokalen voor g.l.o., v.g.l.o. en het u.l.o. te voorzien. Volgens de door schrijver dezes gemaakte berekening¹¹⁾ bedraagt het tekort, dat zal moeten worden opgeheven: 2.504, dat betekent dus, dat in een periode van twintig jaar *125 gymnastieklokalen per jaar* gebouwd zouden moeten worden om in de behoefte te voorzien, *alleen* voor deze takken van onderwijs. *En wat zijn de plannen voor 1960?* In de vierde nota inzake het bouwvolume voor onderwijs¹²⁾ zegt de minister van O. K. en W., dat voor het g.l.o. en het v.g.l.o. vijf miljoen gulden voor gymnastieklokalen is uitgetrokken, waarvoor ongeveer 33 *gymnastieklokalen* kunnen worden gebouwd. „Dit aantal van 33 gymnastieklokalen acht de ondergetekende wel zeer klein, gezien het grote tekort”. Het aantal voor het u.l.o. in 1960 te bouwen gymnastieklokalen kan geschat worden op hoogstens 7, dat betekent dus, dat in totaal voor v.g.l.o., g.l.o. en m.u.l.o. *in 1960 40 gymnastieklokalen* gebouwd kunnen worden, terwijl opheffing van het tekort – „uitgesmeerd” over een periode van twintig jaar – de bouw van *minstens 125 lokalen per jaar* vergt. In dit licht bezien heeft het uitspreken van het streven, om het tekort binnen twintig jaar op te heffen, in de praktijk geen enkele betekenis!
- b. Op blz. 33 van de Nota wordt de mening uitgesproken, dat indien de gemeentebesturen op dezelfde voet zullen voortgaan met het zorgdragen voor de totstandkoming van sportaccommodaties, geleidelijk in de daaraan bestaande behoefte zal worden voorzien *en dat van rijkswege aan de gemeentebesturen geen daartoe strekkende extra geldmiddelen zullen behoeven te worden toegekend.* Wat blijkt echter in feite? Van 1948-1957 hebben de gemeentebesturen gemiddeld bijna *14½ miljoen gulden per jaar* aan de hier bedoelde objecten besteed, *in 1956 en 1957 ruim 31 miljoen gulden.* Volgens de

door de Nederlandse Sport Federatie gemaakte – voorzichtige – schatting, zal gedurende 25 jaar ongeveer 60 miljoen gulden per jaar nodig zijn om in de behoefte te voorzien!

De Nota gaat dus geheel voorbij aan de beantwoording van de vraag, waar de gemeenten deze grote bedragen vandaan moeten halen. Trouwens, voor die beantwoording zouden de opstellers van de Nota hebben moeten beschikken over een *behoeftepeiling* met een eigen begroting van de uitgaven, die nodig zullen zijn. Dit alles ontbreekt echter.

Mijn conclusie is derhalve, dat de Sportnota op enkele concrete punten na¹³⁾ – op zichzelf wel belangrijk, maar niet wezenlijk voor de onderhavige materie – geen constructief beleid voorstelt.

13. BEANTWOORDT DE SPORTNOTA WEL AAN HAAR DOELSTELLING?

Tenslotte kan nog de vraag gesteld worden, of de Sportnota beantwoordt aan haar doelstelling, die als volgt geformuleerd kan worden: *in het Parlement te kunnen komen tot een uitvoerige en zo volledig mogelijke discussie over de aangelegenheden, de lichamelijke vorming en de sport betreffende, en over het in verband hiermede op korte en lange termijn te voeren beleid.*

De Sportnota geeft de gelegenheid aan de Tweede Kamer om uitvoerig over de onderhavige materie van gedachten te wisselen, en dat is, zoals reeds gezegd, een winstpunt. Voor het overige schiet de Nota m.i. echter tekort, doordat het ontbreken van een goede inventarisatie, van een constructief beleid, alsmede van een overzicht van de financiële consequenties van zodanig beleid, een *diepgaande* discussie over het op korte en lange termijn te voeren beleid zeer bemoeilijken, zo niet onmogelijk maken.

Het grote gevaar is nu, dat na een interessant debat in de Tweede Kamer, overgegaan wordt tot de orde van de dag en de situatie van de lichamelijke vorming en de sport blijft zoals zij totnutoe was, namelijk slecht. Staatssecretaris Scholten, onder wie de Sportnota primair ressorteert, heeft onlangs in de Eerste Kamer gezegd, dat die Nota toch een duidelijk beeld geeft, waaruit blijkt, dat er in de laatste tien jaar wat gepresteerd is ten behoeve van de lichamelijke vorming en de sport. Deze opmerking van de Staatssecretaris typeert de grondtoon, die m.i. in deze Sportnota te beluisteren valt: gegeven het feit, dat een concreet constructief beleid in deze sector voor de nabije en verder verwijderde toekomst niet kon worden opgesteld, heeft men zich veel moeite gegeven het accent te leggen op datgene, wat na de oorlog tot stand gebracht werd. Daarbij is ongetwijfeld veel waardevol materiaal bijeengebracht, maar die „onmacht” blijft. Daarvan mag men de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en zijn staatssecretarissen misschien geen verwijt maken, omdat een dergelijk beleid ongetwijfeld meer geld zal kosten dan deze bewindslieden ter beschikking hebben of kunnen krijgen.

Wanneer de Sportnota echter het thans *mogelijke* en tevens het op lange termijn *noodzakelijke* beleid ontworpen zou hebben met de daaraan verbonden financiële consequenties, dan zou men tenminste in de Tweede Kamer hebben kunnen discussiëren over de *plaats op de prioriteitenlijst*. Dat dit nu, na vijf jaar, niet mogelijk is, is wel erg jammer!

- 1) Zitting 1959-1960, 5874, nr. 1.
- 2) Gedrukte stukken, zitting 1954-1955; 2233, nr. 4, blz. 6, voetnoot 5; alsmede: Rijksbegroting 1955, Hoofdstuk VI, Handelingen Tweede Kamer, blz. 2385, rechterkolom, derde alinea, en blz. 2525, linkerkolom, vijfde alinea.
- 3) Cfr. blz. 5, rechterkolom van de nota.
- 4) Gemakshalve wordt hier verder de eigenlijk onjuiste, maar kortere term „Sportnota” gebruikt.
- 5) Rijksbegroting 1958, Hoofdstuk VI, Handelingen Tweede Kamer, blz. 2238, laatste alinea.
- 6) Rijksbegroting 1957, Hoofdstuk VI, Memorie van Antwoord, blz. 39, tweede alinea.
- 7) Rijksbegroting 1958, Hoofdstuk VI, Handelingen Tweede Kamer, blz. 2232, rechterkolom, vierde alinea.
- 8) Volstaan is met enkele voorbeelden, omdat het uiteraard in het kader van dit artikel onmogelijk is tabel per tabel te behandelen.
- 9) Bovendien zij er op gewezen, dat deze getallen gebaseerd zijn op het aantal klassen per 1-7-'58 of 1-9-'58. Het ligt voor de hand, dat een prognose over bijvoorbeeld 15-20 jaar rekening moet houden met de te verwachten toename van het aantal klassen.
- 10) Zie voetnoot 7.
- 11) Waarbij geen rekening is gehouden met de noodzakelijke bouw van gymnastieklokalen ten behoeve van nieuw te bouwen scholen, hetgeen volgens de Nota wel in bedoeld „streven” verdisconteerd is.
- 12) Zitting 1959-1960 – 5700, Rijksbegroting voor het Dienstjaar 1960 Hoofdstuk VI, no. 16, blz. 3.
- 13) Behalve de reeds eerder genoemde, kunnen hier nog worden vermeld: de publikatie van herziene „Richtlijnen voor de bouw en inrichting van gymnastieklokalen en voor de aanleg van oefenplaatsen en speelterreinen”, de voorgenomen wijziging van het Besluit opleiding kleuterleidsters, de financiële steun aan landelijke sportorganisaties, de Subsidiebedragen voor het N.O.C. en voor de Federatie van Bureaux voor Medische Sportkeuring.

Kanttekeningen bij de Partijraadsvergadering van maart 1960

In de jaarlijkse gewone vergadering van de partijraad geeft de voorzitter der Katholieke Tweede Kamerfractie, overeenkomstig het algemene reglement der K.V.P., „voorlichting omtrent de staatkundige toestand en het parlementaire werk”. Zo staat het letterlijk in het partijreglement en zo geschiedt het.

De rede van prof. Romme is elk jaar het hoogtepunt van de jaarlijkse partijraadsvergadering en zij krijgt daardoor telkens een grote publiciteit in de dag- en weekbladen. Terecht, want de redevoeringen van de fractievoorzitter, die in de partij belast is met „de algemene leiding van de staatkundige arbeid op de grondslag en ter uitvoering van het program”, geven elk jaar een indringend beeld van het beleid der K.V.P. met name in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Maar zij geven ook zeer duidelijk inzicht in haar visie op de politieke situatie. Zowel wat de onderlinge verhouding der partijen aangaat als de verhoudingen ten opzichte van het Kabinet.

Zo was het ook deze keer.

In zoverre bood de partijraadsvergadering dus geen nieuws. En toch was dat nieuws er wel. Want, vulde de rede van prof. Romme met de daaropvolgende gedachtenwisseling de vrijdagavond van zeven tot kwart voor elf, méér tijd vroeg de overige agenda, die op zater-

dagochtend tegen tien en aan de orde kwam en ononderbroken aan de orde bleef, tot ze tegen twee uur in de namiddag afgesloten kon worden.

De overige agenda werd gevormd door de voorstellen en meningen der kringen ten getale van vierendertig. Zovele zijn er nog nooit in het bestaan der K.V.P. op één vergadering van de partijraad in behandeling geweest.

Hier is ongetwijfeld sprake van een bijzonder verheugende ontwikkeling, van een duidelijke demonstratie van de innerlijke groei der partij in haar kringen en afdelingen, van een versterking der politieke meningsvorming en meningsuiting. Duidelijk was hier merkbaar het streven van het partijbestuur, waarin alle kringvoorzitters zitting hebben, om de practisch-politieke activiteit in kringen en afdelingen gelijke tred te doen houden met de organisatorische, propagandistische en voorlichtende werkzaamheid. Immers, uit de meerderheid der kringen bleken voorstellen te zijn binnengekomen, veelal afkomstig uit afdelingen, voorstellen, die voor een zeer groot deel in de kringvergaderingen waren behandeld.

Het ligt welhaast voor de hand, dat deze zo talrijke voorstellen niet allen typisch geëigend waren voor een efficiënte behandeling in de jaarlijkse partijraadsvergadering.

Sommige behelsden een materie, te veel omvattend om met andere onderwerpen in één zitting behandeld te kunnen worden, zelfs te veel omvattend, om zonder een zeer grondige voorstudie met vrucht te kunnen worden besproken. Dergelijke onderwerpen verdienen uiteraard wel een behandeling door de partijraad; het zou derhalve redelijk zijn indien op de jaarlijkse partijraadsvergadering voorstellen ter behandeling van een zodanig onderwerp op een daarvoor te beleggen bijzondere partijraadsvergadering zouden worden ingediend. Of ter behandeling op een studiedag, of in een congres der partij.

Andere voorstellen zouden wellicht beter in het partijbestuur – toegelicht door de voorzitter van de betrokken kring – aan de orde gesteld kunnen zijn. Weer andere – geen voorstellen, maar meningen zonder nadere motivering – behoorden, althans reglementair, niet in de partijraad thuis. Ook waren er tenslotte, die eigenlijk niet op het politieke, maar – althans voorschijns – op het sociale vlak behandeling verdienen.

Welwillend oordelend zou men met betrekking tot een aantal voorstellen van „Schönheitsfehler“ kunnen gewagen; onwelwillend oordelen zou onjuist zijn; daarvoor was de politieke activiteit der kringen te verheugend. Maar als ik een wens zou mogen uiten voor de toekomst, dan zou die zijn, dat in een volgende vergadering een of meer geëigende voorstellen uit vele kringen der partij behandeld zouden kunnen worden, voorstellen waarvan de waarde, de omvang en de aard zouden zijn afgestemd op het karakter der vergadering.

Maar wat is het karakter van de partijraadsvergadering? In de periode der R.K. Staatspartij en in de eerste jaren der K.V.P. was de partijraad het hoogste orgaan der partij op organisatorisch en op politiek terrein. Terecht is nadien een scheiding van bevoegdheden tot stand gebracht: de bestuursraad werd opgericht als hoogste orgaan op organisatorisch terrein, de par-

tijraad nieuwe stijl heeft een uitsluitend politieke taak.

Het reglement der partij bepaalt, dat o.a. tot de taak van de partijraad behoort het vaststellen der onderscheidene programs: het algemeen staatkundig program, de landelijke verkiezingsprograms, het provincieprogram en het gemeente-program. Uiteraard kan de taak van het hoogste politieke orgaan daartoe niet beperkt zijn; dat was ze niet in het verleden, zij is het ook niet in het heden. Bij herhaling heeft de partijraad over belangrijke politieke vraagstukken zijn standpunt bepaald, al dan niet als gevolg van voorstellen door een of meer kringen ingediend. Het jongste voorbeeld is de aanvaarde protest-motie tegen de mensonwaardige positie der negers in Z.-Afrika.

Dit wil echter niet zeggen, dat de gewone jaarlijkse vergadering gekenmerkt zou dienen te worden door een aantal politieke beslissingen, uitspraken of verklaringen. Om te beginnen lenen vele onderwerpen zich daartoe niet, op de tweede plaats zouden te veelvuldige verklaringen hun waarde ten dele verliezen. De voorzitter der partij heeft zich op de laatste vergadering ook in deze zin uitgelaten naar aanleiding van een klacht, dat geen besluiten waren genomen. Met hem ben ik overigens ook van mening, dat de jaarlijkse vergadering met name dienstig is aan de voorlichting, waarom verschillende „voorstellen“ practisch ook vragen. Voorlichting van de kant van de fractievoorzitter of van terzake deskundige fractieleden. Immers, vele voorstellen betreffen het beleid van de fractie. De discussie na de gegeven voorlichting is van belang voor de verdere meningsvorming van de leden van de partijraad en van de leden der fractie, voor wie het kennisnemen van de inzichten der kringafgevaardigden van bijzonder nut is.

Andere voorstellen kunnen er op gericht zijn om het partijbestuur op te dragen bepaalde vraagstukken in studie te nemen – al dan niet commissoriaal. Dergelijke voorstellen vormen geen uitzondering. Als

voorbeeld diene het verzoek uit de kring Den Haag op de voorlaatste partijraadsvergadering tot het partijbestuur gericht, om de situatie van de misdeelde kinderen te bestuderen, een sociaal vraagstuk van grote betekenis. De partijraad besloot het partijbestuur deze studie op te dragen en dit bestuur heeft er voor gezorgd, dat een aantal voorstudies werd verricht. Als gevolg daarvan kon in de vergadering van dit jaar worden meegedeeld, dat op korte termijn een commissie zal worden geïnstalleerd, die het vraagstuk aan de hand van opgestelde vraagpunten gaat onderzoeken. De voorstudie heeft er toe geleid, dat niet alleen de positie van de jeugdige misdeelden en van hun ouders, maar ook die van de volwassen geestelijk- en lichamenlijk gehandicapten in een rapport zal worden neergelegd, voorzien van voorstellen tot verbetering dier situatie.

Tenslotte – om mij te beperken – noem ik de voorstellen, welke een politieke uitspraak op het oog hebben. In dergelijke gevallen zal de raad een besluit nemen, een besluit dat de partij bindt. Tenzij zou blijken, dat nadere bestudering noodzakelijk is ten behoeve van een verantwoorde beslissing. Ook is het uiteraard mogelijk, dat de partijraad een „aanbeveling” ter zake richt tot partijbestuur of fractie.

Zoals gezegd hadden de meeste voorstellen betrekking of mede betrekking op het beleid van de fractie. Het partijbestuur had dan ook, wat een aantal belangrijke kwesties aangaat, aan prof. Romme gevraagd deze in zijn voorlichtende rede te willen behandelen. Op die voorstellen zal ik in het kader van deze kanttekeningen niet nader ingaan.

Andere onderwerpen waren, na overleg met de fractievoorzitter, schriftelijk door ter zake deskundige Kamerleden ingeleid en nader gedocumenteerd. Naar aanleiding van deze inleidingen kon de discussie op zaterdag worden gevoerd. Het grote aantal der onderwerpen was oorzaak dat deze discussie beperkt moest blijven tot de meningsuiting van de leden van de partij-

raad en het antwoord der fractieleiden. Voor replieken was er geen tijd, dus geen gelegenheid. In een aantal gevallen leverde dat geen bezwaar op; in andere wel, zodat bij die voorstellen geen werkelijke afsluiting in het antwoord van de kant der fractie werd verkregen.

Toch brak soms een reële discussie baan, toen levendige interrupties de besprekingen kruidden. Dit was met name het geval bij de gedachtenwisseling over de verdere ontsluiting en industrialisatie van W.-Brabant. Desondanks kon ook hier het antwoord van het fractie lid Assmann geen afronding van het gesprek betekenen. Temeer niet, omdat ook verschillende onderwerpen buiten het eigenlijke voorstel aan de orde kwamen: het vraagstuk van de pendel en de instelling van W.-Brabant ten opzichte van België, met name van Antwerpen en ten opzichte van Rotterdam en omgekeerd. De mededeling van het partijbestuur in de partijraadsstukken – in de vergadering door de voorzitter herhaald – dat in mei een studiedag over welvaartsspreiding en ruimtelijke ordening de gelegenheid zou bieden nader op de aangesneden onderwerpen in te gaan, kon ter vergadering een gevoel van onbevredigdheid niet geheel wegnemen. Overigens moest het een ieder wel duidelijk zijn, dat het zozeer uitgebreide onderwerp beslist geen verantwoorde en tot een conclusie voerende bespreking kon verkrijgen.

Maar hier was in elk geval sprake van een onderwerp, dat blijkbaar leeft, met name in Brabant en Z.-Holland, dus als zodanig zeer geëigend voor een behandeling in de partijraad. Een onderwerp, dat tevens aansluiting geeft op de sociaal-economische problematiek in verschillende andere delen van het land. Verwacht mag worden, dat het na de studiedag van einde mei en de hopenlijk daaropvolgende activiteiten opnieuw in de partijraad aan de orde gesteld zal worden.

Er kwamen meer onderwerpen in bespreking, die leven in de kringen der partij (op enkele daarvan wil ik ingaan), maar er waren er

ook die deze indruk niet wecten. Deze laatste hebben de agenda van de partijraad onnodig verzwakt en de belangstelling der vergadering verzwakt. Hetgeen zeker te betreuren valt.

Tot die „levende” onderwerpen behoorde zonder enige twijfel ook het vraagstuk van de korting op de ambtenarenpensioenen, die voor vele overheidsdienaren een steen des aanstoots is. Het was niet verwonderlijk, dat de kring Den Haag, de ambtenarenstad, had voorgesteld dit onderwerp op de partijraadsvergadering te behandelen. De kring Arnhem-Nijmegen had een soortgelijk voorstel ingediend.

De discussie ging voornamelijk over de aanpassingsbepalingen in de Algemene Ouderdomswet. Daarover was door de heren De Kort en v. d. Zanden een vrij uitvoerige inleiding geschreven, waarin nog eens duidelijk werd gesteld, waarom door de K.V.P.-fractie de huidige regeling werd aanvaard. De aftrek is gepaard gegaan met een aanmerkelijke verbetering van de positie der reeds gepensioneerden, die op die verbetering uiteraard geen „recht” konden doen gelden. Gepaard ook met een verbetering van de regeling van de nog te pensioneren ambtenaren en hun weduwen en wezen. De korting die werd toegepast komt ten goede aan de gehele groep der ambtenaren en gepensioneerden, vooral ten goede van de laatste. Zelfs overtrof die verbetering het gekorte bedrag met omstreeks twintig miljoen. Dr. De Kort deelde in zijn antwoord nog mee, dat het bedrijfsleven in zeer veel gevallen dezelfde methodiek heeft gevolgd: aanpassing van de pensioenen, maar terbeschikkingstelling van het gekorte bedrag aan de collectiviteit der betrokkenen.

De woordvoerders op de vergadering, w.o. vooraanstaande figuren uit de ambtenarenorganisatie, beperkten zich tot de „onrechtvaardigheid” gelegen in de korting. Alleen de heer Boot ging op het praeadvies in, erkennende dat de gepensioneerden juridisch genomen geen aanspraak konden maken

op de verhoging van hun pensioen, maar tevens verklarende, dat dan de combinatie van regelingen waarvan het praeadvies gewaagde, z.i. een vèrgaande collectivistische gedachte ten grondslag ligt.

In zijn antwoord heeft dr. De Kort nog eens uitvoerig uiteengezet, wat de schriftelijke inleiding – korter gesteld – bevatte.

Ook hier geen afsluiting in de vorm van een besluit van de partijraad. Maar is dit betreuenswaardig? Ik geloof het niet: een reactie in het NKA-weekblad wees o.m. op het nut van de meningsvorming en meningsuiting ter zake in de partijraad; prof. Romme wijdde in de Volkskrant een uitvoerig artikel aan het vraagstuk, een artikel met belangwekkende suggesties met name voor de organisaties der betrokkenen. Want salaris- en pensioenregelingen horen niet primair thuis in de politieke sfeer; zij gaan het sociale organische leven aan en het georganiseerd overleg, in dit geval het overleg tussen de regering-werkgeefster en de organisaties der overheidsdienaren.

Prof. Romme stelde zich in zijn Volkskrant-artikel uiteraard op het fractiestandpunt, zoals dat was ingenomen ten tijde van de openbare behandeling der kwestie in de Kamer. Maar hij wees er ook op, dat de tijd voortgaat. De korting die werd toegepast ten gunste van een verbeterde positie der gepensioneerden, zal geleidelijk aan minder groot behoeven te zijn, immers geleidelijk aan gaan de gepensioneerden hemelen.

Op den duur zal voor de optrekking der pensioenen geen geld meer nodig zijn. De sociale rechtvaardigheid eist daarom, dat de bestaande regeling straks een wijziging ondergaat. En dan kan aan het individuele aspect – prof. Romme reageerde hier op de uitlating van mr. Boot – groter aandacht worden geschonken. Dat bij de huidige regeling het collectieve aspect de overhand had, geschiedde terecht omdat de nood der gepensioneerden groot was.

Ongetwijfeld zullen de mogelijkheden tot wijziging der regeling, die prof. Romme in zijn artikel heeft

gesuggereerd, in de kringen der ambtenaren en ongetwijfeld ook ten departemente bijzondere aandacht verkrijgen. De belangstellende lezer moge ik naar het bedoelde artikel verwijzen: de Volkskrant, 2 april 1960.

En dan was er opnieuw het punt van de gemeenteclassificatie. Er gaat vrijwel geen partijraadsvergadering voorbij of deze kwestie wordt aan de orde gesteld. Het prae-advies ter zake van de heer v. d. Zanden was kort. Het bevatte de wijzigingen die sedert de oorlog zijn aangebracht: de aftrek in de 2e en 3e gemeenteklasse werd voor ambtenaren en onderwijzers teruggebracht van 4 en 8 % op resp. 3 en 6 %; een maximumaftrek werd vastgesteld, zodat van het salarisbedrag boven f 4200,— geen aftrek plaats vindt; de uurloonsverschillen van de arbeiders in de 1e en 5e gemeenteklasse werden met 10 cent verminderd. En daaraan werd toegevoegd, dat de fractie bij voortdurende diligent is en overeenkomstig het program der partij streeft naar geleidelijke afschaffing der classificatie.

De gedachtenwisseling kon weinig nieuws bieden. Dat „nieuws" bood het ARKA-weekblad in zijn commentaar op de partijraadsvergadering. Dit commentaar wees er allereerst op, dat mr. dr. Sens ter vergadering had gesteld, dat de geleidelijke afschaffing nog steeds wordt nagestreefd, maar dat er praktisch niets gebeurde — wat niet klopt met de bovengenoemde gegevens van het prae-advies — en dat nu bij de huidige loon- en salarisherzeningen de onrechtvaardige classificatie onmiddellijk moest worden afgeschaft. Het ARKA-weekblad stemt blijkbaar in met deze eenvoudige oplossing. Maar noch de heer Sens, noch het weekblad maakten gewag van de classificatie in het bedrijfsleven, waarop een plotselinge totale afschaffing der ambtelijke classificatie ongetwijfeld van grote invloed zou zijn. Niet zonder reden pleit de K.V.P. daarom een geleidelijke afschaffing dier classificatie.

Maar nu het nieuws. Het ARKA-

weekblad schrijft: „Uit een daarna door ons terzake gevoerd gesprek is gebleken, dat men in de fractie die zaak nu met alle ernst zal gaan aanpakken en onmiddellijk algemene afschaffing of afschaffing over een paar jaar, geleidelijk met voor elk jaar een vermindering van het percentage zal bevorderen. Wij hopen!"

Uiteraard laat ik de verantwoordelijkheid voor deze mededeling voor rekening van de commentaarschrijver. Naar aanleiding daarvan zou ik echter wel het volgende willen opmerken: De kwestie van de classificatie is een slepende zaak. Het zou zeer gewenst zijn indien de regering in de planning van haar beleid deze zaak nadrukkelijk zou betrekken. In de planning van haar loonbeleid en haar economisch-financieel beleid. Zij zal daarbij ongetwijfeld de relatie tussen de ambtelijke classificatie en de classificatie in het bedrijfsleven als een zeer belangrijk gegeven beschouwen.

In de vrijdagavondzitting — na de discussie over de rede van prof. Romme — is er vrij langdurig van gedachten gewisseld over het vraagstuk der volkshuisvesting. De kring Arnhem-Nijmegen had voor een belangrijk aantal facetten van dat probleem de aandacht gevraagd, die de heer Andriessen in zijn schriftelijke inleiding reeds vakkundig had gegeven. De partijraad ging op die onderwerpen uitvoerig in, er nog andere aan toevoegend.

De heer Andriessen sloot de discussie af met een lang, zeer deskundig en zeer gedetailleerd betoog, een terzake uitstekende voorlichting, die als gevolg van de reeds uren durende besprekingen niet die aandacht verkreeg, die zij verdiende. Met bijzondere nadruk wees hij o.a. op de primaire nadruk van de bouw van veel woningen met voor de arbeider betaalbare huren. En op de grote woningnood, die de laatste tijd wel eens ten onrechte als minder ernstig wordt beoordeeld, maar die nog steeds volksvijand nummer één is.

Concluderend kan gesteld wor-

den, dat deze partijraadsvergadering de aanloop kan zijn voor een nieuwe doeltreffende werkwijze van de jaarlijkse partijraad. Een werkwijze, die een weerspiegeling zal zijn van de politieke activiteit in kringen en afdelingen. Maar dan een weerspiegeling, die een efficiën-

te meningsvorming en meningsuiting demonstreert. Daarop behoren de voorstellen te zijn afgestemd. Een gevolg daarvan zal zijn, dat de besluitvorming wordt bevorderd.

Dr. A.

Buitenlands Panorama

De integratie van de landbouw in de E. E. G.

Op initiatief van de Europese Beweging heeft er op 6 april j.l. een conferentie in het Rijnhotel te Rotterdam plaatsgevonden over de voorstellen van de E.E.G. inzake het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Voor een zeer aandachtig luisterend gehoor werden deze besproken door niet minder dan zeven sprekers. Het waren de heren: dr. S. L. Mansholt, vice-voorzitter van de commissie van de E.E.G., mr. B. W. Biesheuvel, voorzitter van de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond, Th. Boersma, voorzitter van het Algemeen Orgaan voor de Voedselvoorziening, ir. B. van Dam, voorzitter van het Produktschap voor Zuivel, C. J. van der Ploeg, voorzitter van de Nederlandse Katholieke Landarbeidersbond „St. Deus Dedit”, ir. H. Vredeling, hoofd van de wetenschappelijke afdeling van de Algemene Nederlandse Agrarische Bedrijfsbond en mr. A. A. Vriessendorp, secretaris van het Centraal Brouwerijkantoor te Amsterdam.

Dr. Mansholt gaf een toelichting op de voorstellen en behandelde tevens de er tegen gehoorde bezwaren. De kern van zijn betoog was dat gestreefd wordt naar een gemeenschappelijke markt van de landbouwproducten binnen het gehele gebied van de E.E.G. Men wil dit bevorderen door een vrijere concurrentie en de vaststelling van z.g. richtprijzen voor een aantal producten voor de verschillende gebieden van de E.E.G. De richtprijzen zullen in het algemeen de inkoopprijs zijn van de groothandel voor producten van een bepaalde kwaliteit, welke als gemiddelde geldt voor een gegeven periode en bepaalde plaatsen. Er zal rekening worden gehouden met de belangen van zowel de producenten als de verbruikers en hij moet verantwoord worden geacht met het evenwicht tussen de productie- en afzetmogelijkheden. Binnen een marktgebied zullen de prijzen alleen kunnen verschillen door een verschil in transportkosten.

De richtprijzen zullen jaarlijks worden vastgesteld aan de hand van beursgegevens. Dr. Mansholt nam door deze mededeling een bij velen bestaand misverstand weg. Door een minder duidelijke formulering in de betrokken documenten was namelijk de indruk gewekt dat de hoogte van de richtprijzen in de onderscheiden gebieden zou afhangen van het feit of het gebied wel of niet een tekortgebied was. Vooral in industriële kringen bestond de vrees dat Nederland als een tekortgebied zou worden beschouwd en een voor de concurrentie schadelijke hoge richtprijs zou worden vastgesteld.

Een belangrijk punt van bespreking vormde ook nu weer de verhouding tot derde landen. Vastgesteld werd dat een min of meer gelijk prijsniveau inhaerent is aan een gemeenschappelijke markt. Er zal echter een zekere

aanpassing moeten plaatsvinden aan de in veel gevallen kunstmatig laaggehouden wereldmarktprijzen. Voor de ingevoerde producten zullen dan z.g. sluisprijzen gelden. Deze zullen in het algemeen worden vastgesteld op basis van de richtprijzen. Verder zullen voor de in- en uitvoer compenserende heffingen gelden.

In antwoord op een opmerking van ir. Vredeling deelde dr. Mansholt mede dat nog te weinig bekend is van de landbouwstructuur. Op het ogenblik bestuderen vijftien instituten dit vraagstuk om in de leemte te voorzien.

Van de overige sprekers legde de heer Van der Ploeg de meeste nadruk op de wenselijkheid van meer aandacht voor de sociale politiek. Hij miste in de voorstellen elk advies inzake de bevordering van de mobiliteit van de arbeid, de behartiging van de belangen van de landarbeiders, de arbeidstijden, het woonmilieu, de arbeidsomstandigheden, de beroepsopleiding, de kinderarbeid. Dr. Mansholt antwoordde op deze critiek dat de Europese Commissie wel oog heeft voor de sociale problematiek, maar er door tijdgebrek nog onvoldoende aandacht aan had kunnen geven. Wel zal er nog dit jaar een conferentie over worden gehouden.

Na het beluisteren van de deskundige sprekers en het lezen van de voorstellen moet men wel concluderen dat de E.E.G. zeer ernstige pogingen doet om zowel de structuurplannen als de andere er mee verbonden vraagstukken met voortvarendheid aan te pakken. Dit blijkt ook uit het feit dat men de gemeenschappelijke markt reeds binnen zes jaar, nadat de Raad van Ministers zich erover heeft uitgesproken, wil verwezenlijken. Het is nu maar afwachten of deze optimistische kijk voor realisering vatbaar is.

L. D.

Oostelijk Duitsland ¹⁾

In het Westen wordt in het algemeen onder „Oostduitsland” het gebied van de vroegere Sowjetrussische militaire bezettingszone, de huidige „Duitse Demokratische Republiek van de heer Walter Ulbricht verstaan. Hierbij wordt in de meeste gevallen nog niet een uitspraak over de kwestie van de Oder-Neisse-linie bedoeld die, zoals bekend, een niet gering gedeelte van de vroegere oostduitse gebieden van de D.D.R. scheidt. Rusland, Polen, ook de regering van de D.D.R. zoals alle kommunistische landen, beschouwen deze afscheiding van de gebieden ten oosten van de Oder-Neisse-linie als definitief geregeld door de konferentie van Potsdam; het Westen is van mening dat Polen deze gebieden slechts voorlopig in beheer gekregen heeft en dat pas de uiteindelijke vredeskonferentie met Duitsland deze kwestie definitief kan regelen.

Dat neemt niet weg dat Frankrijk – zelf nietondertekenaar van het verdrag van Potsdam – een wijziging van de Duitse oostgrens niet juist lijkt. De regering van de westduitse bondsrepubliek op haar beurt gaat ervan uit, dat voor Duitsland de grenzen van 1937 gelden. Juridisch vormen dan ook volgens deze opvatting de gebieden achter de Oder-Neisse-linie nog steeds Duits gebied, waarover zich de vredeskonferentie te zijner tijd nog moet uitspreken. Om dit te onderstrepen, hebben zich niet weinige Duitse politici, dag- en weekbladen etc. eraan gewend, van „Midden-Duitsland” te spreken, als zij het gebied van de D.D.R. bedoelen, om voor iedereen steeds duidelijk te maken: Oostduitsland zijn de gebieden achter de Oder-Neisse-linie, dat wil zeggen: Oppersilezië, het gebied van Posen (Poznan), de vroegere korridor en Oostpruisen, dat voor het noordoostelijke gedeelte met Koningsbergen (heden Kaliningrad) tot de Sowjetunie kwam.

Dit oostelijk Duitsland wil men dus in Westduitsland niet zo maar afschrijven, en zeker willen dit niet de miljoenen Duitse vluchtelingen uit deze gebieden doen, die in Westduitsland terecht komen en in zogenaamde „Landsmannschaften” de herinnering aan- en de politieke claim op deze gebieden levendig houden. Het zou onjuist zijn de betekenis van deze kwestie te onderschatten. Volkomen ongeacht het feit, of de topkonferentie ooit tot een vredeskonferentie zal leiden en of dus de kwestie van de Oder-Neisse-linie in afzienbare tijd werkelijk het onderwerp van internationale gesprekken zal vormen – voor een niet gering gedeelte van de westduitse bevolking blijft het vraagstuk van de hereniging hecht verbonden met de vraag van de

„oostduitse“, dus niet midden-duitse, gebieden, die nu Pools zijn, en de regering van Bonn wordt daarom steeds weer opnieuw en met nadruk aan het feit herinnerd, dat volgens het officiële standpunt van de bondsrepubliek de duitse grenzen in het oosten de grenzen van 1937 en niet die van Potsdam zijn.

In de schaduw van de grote internationale discussies over Berlijn en de Duitse hereniging, speelt zich daarom in de laatste jaren een vrij hevige discussie af omtrent de historische, politieke en volkenrechtelijke problematiek van de gebieden achter de Oder-Neisse-linie, en deze discussie wordt niet alleen in Duitsland, ook internationaal, vooral natuurlijk met de historici en volkenrechtsdeskundigen van Oosteuropa gevoerd. De literatuur groeit, en werd zojuist vermeerderd met een nieuw standaardwerk van Duitse zijde: „Das östliche Deutschland. Ein Handbuch, herausgegeben vom Göttinger Arbeitskreis“. (Holzner-Verlag, Würzburg.) Een twintigtal geleerden, meestal ook afkomstig uit Oostduitsland, onderzoekt in dit lijvige werk van duizend pagina's in verschillende, overigens zeer degelijke, meestal van uitvoerige en waardevolle literatuurlijsten voorziene opstellen de juridische, historische en politieke vraagstukken die de kleurrijke, zeker ook tragische achtergrond van het gehele probleem vormen. Dat men bij deze behandeling ook de sudetenduitse kwestie heeft betrokken, wordt in de inleiding gemotiveerd met het feit, dat de Sudetenduitsers door het lot van de verdrijving en door overeenkomstige geschiedenis in het verband van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie van dit handboek vallen. Hiervoor is iets te zeggen, als men echter niet de verschillen, de zeer belangrijke verschillen uit het oog verliest, dat namelijk de Sudetenduitsers tot voor 1938 niet tot het Duitse Rijk hebben behoord en dus niet vallen binnen de Duitse grenzen van 1937.

Deze opstellen over het annexatie-recht, het zelfbeschikkingsrecht, de massa-deportaties, evenals over de verschillende fazen en aspecten van de Duitsslawische relaties vanaf de vroegste tijd tot in de dagen van de Polenpolitiek van Bismarck, van Hitler en Himmler en tenslotte een aantal goed gedocumenteerde overzichten over de oostduitse vluchtelingen en de economische situatie in de oostduitse gebieden voor en na 1945 – samenvattingen, die niet altijd nieuwe dingen vertellen – hebben zeker een grote waarde vanwege het daarin verwerkte rijke materiaal en de ook in politiek opzicht belangwekkende problematiek die hier naar voren gebracht wordt. Ondanks het wetenschappelijke karakter van het werk en de zakelijke betoogtrant van alle opstellen, blijft het geheel toch een pleidooi. Dit is onvermijdelijk. De konstellatie waarin het werk is ontstaan en die stellig ook de aanleiding van deze uitgave was, maakt dit ook duidelijk. Dit verklaart het ook dat soms aan de juist weergegeven feiten een relief gegeven wordt dat, zo niet eenzijdig belicht is, dan toch bepaalde kontoeren vervaagt. Over de Bismarck-politiek in Polen wordt niet alleen van Poolse zijde wel eens scherper geoordeeld en als in dit verband verscheidene keren op het verzet van de zijde van het Zentrum en van de socialisten tegen deze politiek gewezen wordt, dan gevoelt men de behoefte, ook de argumenten van deze toch niet onbelangrijke tegenstanders van Bismarck iets duidelijker uiteen gezet te krijgen, dan het in dit opstel van prof. Frauendienst gebeurt. Een ander voorbeeld van de betekenis van deze perspectivische verandering of ver-

korting van sommige aspecten vormt ook het overigens zeer objectieve bericht over de gebeurtenissen tussen 1939 en 1945 in deze gebieden (door Heinz Günther Sasse), waarin de nazi-politiek in Polen „ein wenig erfreuliches Kapitel der deutschen Geschichte” genoemd wordt. Dit is wel een wat euphemistische benaming van een van de wreedste en meest tragische episoden van de tragische geschiedenis van het Poolse volk. In de geest van de Polen heeft deze episode psychologisch, politiek en historisch een geheel andere betekenis. Omgekeerd zal men een transfer van miljoenen mensen, onder vaak onmenselijke omstandigheden, dus praktisch en ten dele gewild als kollektieve strafmaatregel, zeker niet als een middel kunnen beschouwen, dat volkenrechtelijk toelaatbaar en politiek verstandig is.

Uit deze paar opmerkingen blijkt reeds dat het gehele en waardevolle materiaal inderdaad in het licht van de gehele politieke situatie geplaatst moet worden en dat het pleidooi, dat stilzwijgend gehouden wordt, deze politieke factoren natuurlijk niet over het hoofd kan zien. Dit blijkt ook uit dat gedeelte van het handboek dat aan de sudetenduitse kwestie is gewijd. Hiertoe zou men ook, als elkaar aanvullende en korrigerende beschouwingen, de beide omvangrijke boeken moeten raadplegen, die in de laatste jaren hierover verschenen zijn: een van sudetenduitse zijde: Wenzel Jaksch, Europas Weg nach Potsdam, alsmede het werk van de Tsjechische historicus, die nu in Kanada leeft, Boris Celakovsky, Das Münchener Abkommen 1938. (Beide uitgegeven door de „Deutsche Verlagsanstalt” Stuttgart.)

Zeker hebben al deze historische en politieke beschouwingen en onderzoeken op het gebied van Midden- en Oosteuropa vanuit het westen gezien iets irrealis. Want veronderstellen niet de discussie en de planning hieromtrent dat er tenminste een redelijke kans bestaat dat er eens in vrijheid over deze gebieden gesproken en beschikt kan worden? Aan de andere kant kan niet worden ontkend dat veel ongeluk in Europa, in geheel Europa is ontstaan door de onopgeloste of slecht opgeloste problemen van die gebieden van Europa, waar volkeren, volksgroepen en minderheden eeuwenlang in spanning en onrust met elkaar, naast elkaar en tegen elkaar in geleefd hebben. Tegelijk laat zich niet ontkennen, dat Rusland heden profiteert van de angst die de satelliet-volkeren voor Duitsland hebben en weet deze angst steeds weer aan te wakkeren. Daarom is het wel nodig uit een breder en dieper Europees inzicht na te denken over een mogelijk vreedzame ordening van de samenleving van de volkeren in deze streken. Dit is niet mogelijk zonder dat de betrokken volkeren en volksgroepen zelf van deze omvattende verantwoordelijkheid vervuld zijn. Een dokumentatie als „Das östliche Deutschland” verschaft hiertoe belangrijk en zelfs onmisbaar materiaal. Wij zouden alleen wensen, dat door deze dokumentatie heen ook iets voelbaar werd van een geheel nieuwe politieke aanpak die probeert die fouten te vermijden, die in het verleden zo vaak tot onheil van velen hebben geleid.

Nieuwe boeken

IMMANUEL BIRNBAUM, Kleine Geschichte der Sovjet-Union, Verlag Heinrich Scheffler, Frankfurt am Main, 1959, 161 blz.

Deze kleine geschiedenis van de Sovjet-Unie begint met de oktober-revolutie van 1917 en eindigt bij Chroestjef's reis naar Amerika. De oost-Europese expert Birnbaum behandelt deze periode helder en overzichtelijk. Als ervaren journalist weet hij zijn taal goed te gebruiken, zodat dit boekje een nuttig bezit is voor hen, die zich willen oriënteren op de Sovjet-russische geschiedenis.

Prof. dr. B. H. SLICHER VAN BATH, De agrarische geschiedenis van West-Europa. Aula-boeken, Utrecht/Antwerpen, 1960, 416 blz.

Het boek van prof. Schlicher van Bath bestrijkt de periode van 500-1850, een periode die ligt tussen het einde van het produktie- en consumptiesysteem van het Romeinse Rijk en het begin van de geïndustrialiseerde economie. Men heeft hier te maken met een belangrijk stuk sociaal-ekonomische geschiedenis, indringend beschreven door de pen van een vaardig en deskundig auteur. Er is in dit boek bijzonder veel feitenmateriaal verwerkt, opgenomen in tabellen en registers. Het zal zeker niet nalaten de aandacht te trekken van hen, die zich met deze problematiek bezighouden.

OBERST Dr. I. BEER, Der Nahe Osten, Schicksalsland zwischen Ost und West, München, Verlag Europäische Wehrkunde

GMBH., 287 blz.

De titel van het boek is zeer goed gekozen. In de internationale situatie van vandaag vat het een belangrijk politiek feit samen. De schrijver kent zijn stof door en door uit plaatselijke waarneming, het boek getuigt bovendien van een gedegen visie en scherp analyseringsvermogen. Ook Beer constateert de tekortkomingen aan westelijke kant in zijn benadering van de problematiek, die in de landen van het Midden-Oosten scherpe akcenten heeft gekregen. Het werk biedt in zijn geheel een bijzonder goed overzicht van de gekompliceerde krachtenverhoudingen in het Midden Oosten, waarvan echter duidelijk de hoofdlijnen worden aangeduid en die de lezer in staat stellen zich te konfronteren met feiten, bewegingen en stromingen, waarvan de aanwezigheid ons niet meer kan ontgaan. Het is een kritisch boek, dat niet gevluht is in eufemismen, maar de zaken stelt zoals zij zijn. Het verdient een grote lezerskring.

OSWALD VON NELL-BREUNING, Kapitalismus und gerechter Lohn, Herder-Bücherei, Freiburg, Basel, Wien, 192 blz.

Een voortreffelijk boekje van een voortreffelijk geleerde. In een aantal duidelijke hoofdstukken worden de verschijningsvormen en de ontwikkeling van het kapitalisme beschouwd, de invloed daarvan op staat, maatschappij en huisgezin, het aandeel van de arbeiders in de produktie, enz. Een kleine sociale leergang van hoog gehalte.

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDACTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DR. K. J. HAHN, DRS A. W. H. J. QUAEVLYEG, W. M. PERQUIN
REDAKTIESEKRETARIS: G. GIELEN

JAARGANG 14

MEI

NUMMER 3.

Differentiële loonvorming in het licht van de internationale praktijk

door Drs. M. v. Amelsvoort

DE differentiële loonpolitiek, in 1955-1956 in het veld gebracht, daarna voor enige jaren op stal gezet, maar in 1959 dan toch definitief aan de start gekomen, heeft nu ongeveer haar eerste ronde volbracht. Men kan de loonpolitiek van het kabinet-De Quay beschouwen als een tweede variant van de geleide loonvorming, nadat we als eerste variant de uniforme loonpolitiek hebben gehad. Het principe van geleide loonvorming is gebleven, dat houdt immers niet méér in dan dat de lonen zijn onderworpen aan de leiding van de overheid via de goedkeuringsprocedure bij het College van Rijksbemiddelaars. Het beginsel van uniformiteit heeft echter plaats gemaakt voor het beginsel van differentiatie. Nu we zo'n driekwart jaar de werking van een stelsel van differentiële loonvorming hebben meegemaakt, blijkt uit discussies allerwegen dat er behoefte bestaat aan bezinning op de verdiensten en feilen van dit stelsel. Het is daarbij nuttig, ook eens de blik over de landsgrenzen te richten om te zien hoe de loonontwikkeling in andere landen is verlopen, en een vergelijking te trekken met de ontwikkeling en de verwachtingen in ons eigen land.

Loondifferentiatie is een verschijnsel, dat in de industrieel ontwikkelde landen van de vrije wereld algemeen voorkomt, en wel in tweeërlei betekenis. Vooreerst bestaan er tussen de afzonderlijke bedrijven en bedrijfstakken verschillen in loonpeil, die in veel gevallen nogal hardnekkig blijken. Wij zullen ons verder hier niet daarmee bezighouden, maar de aandacht richten op de verschillen in loonsverhoging, dat is dus de loondifferentiatie die op het ogenblik in Nederland een politiek actueel probleem vormt.

LOONDIFFERENTIATIE EN LOONPOLITIEK

Het zal niemand verwonderen dat differentiatie in de loonsverhogingen voorkomt in landen waar de regering aan werkgevers en werknemers tot op

grote hoogte de vrije hand laat, zoals bijv. in de Verenigde Staten. Onder de industrielanden van West-Europa zouden we als voorbeelden kunnen noemen Italië en België. Kijken we ter vergelijking naar landen als Zweden en ons eigen Nederland, waar de loonvorming in de jaren vijftig aan stevige banden lag, dan ontwaren we ook daar lang niet onbetekenende verschillen tussen de jaarlijkse loonstijgingen per bedrijfstak. Men zou nu verwachten, een grotere mate van loondifferentiatie aan te treffen in landen waar de loonvorming veel vrijheid was gelaten. Om na te gaan of dat zo is, kunnen we een eenvormige vergelijkingsmaatstaf gebruiken door de mate van loondifferentiatie uit te drukken in een getal dat de gemiddelde jaarlijkse afwijkingen weergeeft, de in de statistiek bekende zgn. standaardafwijking. De Sociaal-Economische Afdeling van de Verenigde Naties heeft dergelijke berekeningen uitgevoerd voor de periode 1950-1956. Deze tonen voor liberale landen als Italië en België een differentiatie van 21 en 22 %. Daartegenover staan veel lagere cijfers, 9 en 11 %, in Noorwegen en Zweden, waar centrale bedrijfsorganisaties in nauwe samenwerking met de regering de loonbeweging in handen hadden. Men streefde er in deze twee landen bewust naar, de verschillen tussen de bedrijfstakken zo klein mogelijk te maken. Op het eerste gezicht is men daarom geneigd, het onderscheid in loonontwikkeling tussen deze „liberale” en „dirigistische” landen toe te schrijven aan de loonpolitiek. Laten we echter nog even verder gaan. Van Nederland kan men zonder overdrijving zeggen dat er de strengste loonpolitiek werd gevoerd. Toch constateerde men er een grotere gemiddelde afwijking, namelijk 13 %. In Engeland daarentegen is het de regering niet gelukt vat te krijgen op de loonbeweging. Niettemin staat het met 10 % ongeveer op dezelfde lijn als Noorwegen en Zweden, en zelfs nog beneden Nederland. In Frankrijk had men de bekende glijdende loonschaal, die de basislonen koppelde aan de kosten van levensonderhoud. Die zal wel hebben meegewerkt om de differentiatie in dat land op het betrekkelijk zeer lage peil van 9 % te houden. Maar daarnaast staat Denemarken, ook met een glijdende loonschaal, met liefst 19 % differentiatie. Zo zouden we nog door kunnen gaan. Het is wel duidelijk dat deze verschillen in de mate van differentiatie niet zonder meer kunnen worden teruggevoerd op de loonpolitiek. Dat wil uiteraard niet zeggen dat de loonpolitiek in het geheel geen invloed heeft gehad op de differentiatie, maar wel – en die conclusie is al interessant genoeg – dat de invloed van de loonpolitiek op de mate van loondifferentiatie niet doorslaggevend was.

DIFFERENTIATIE EN PRODUCTIVITEIT

Een andere mogelijke verklaring zou zijn, dat zulke uiteenlopende resultaten werden veroorzaakt door verschillen in produktiviteitsontwikkeling. Het is immers logisch, dat in bedrijfstakken met een snel groeiende produktie per arbeider de lonen ook snel kunnen stijgen. Op deze logica is onze huidige loonpolitiek gebaseerd. Zou de band tussen produktiviteit en loon volkomen stringent zijn, dan zou ook elke produktiviteitsverbetering een loonsverhoging meebrengen, en een uiteenlopende produktiviteitsontwikkeling tot overeenkomstige verschillen in loonstijging leiden.

Om hierover iets naders te weten te komen kunnen we, naar analogie van de wijze waarop we de loondifferentiatie hebben gemeten, ook de mate van variatie in produktiviteitsstijging in een standaardafwijking uitdrukken. Het resultaat is echter voor een op de produktiviteit gebaseerde loonpolitiek teleurstellend. Om te beginnen is de variatie in produktiviteitsstijging veel groter dan de loondifferentiatie, over het algemeen zo'n drie à vijf keer zo groot. Het verband kan dus beslist niet stringent zijn geweest. Het blijkt echter zelfs geheel afwezig te zijn zo gauw men de landen onderling gaat vergelijken. Zet men ze op een rij, het land met de grootste loondifferentiatie bovenaan en het land met de geringste differentiatie onderaan, dan blijkt de mate van produktiviteitsvariatie geheel willekeurig over deze reeks verdeeld te zijn. Laten we als voorbeeld drie landen nemen, die respectievelijk een hoge, middelmatige en lage loondifferentiatie vertoonden: Italië met 22 %, Nederland met 13 % en Frankrijk met 9 %. In deze drie landen bedroeg de standaardafwijking voor de produktiviteit in dezelfde periode achtereenvolgens een vrij lage 76 %, een tamelijk hoge 99 % en een middelmatige 86 %. Men ziet dat er tussen deze paren percentages geen enkel verband bestaat. Voor andere landen geldt hetzelfde, en ook voor groepen van landen.

Uit deze vergelijkingen blijkt tweërlei. Ten eerste, dat loondifferentiatie algemeen voorkomt in industriële landen, ook in die waar de loonvorming door de overheid wordt beheerst, waar minimumlonen van kracht zijn of de lonen aan een prijsindex zijn gekoppeld. Differentiatie in de loonsverhogingen is met andere woorden inherent aan de loonvorming in de industrielanden. Door de differentiatie te erkennen als een element van de regeringspolitiek heeft het kabinet-De Quay een element uit de na-oorlogse economische politiek verwijderd dat meer en meer onwezenlijk was geworden naarmate de periode van economisch herstel overging in een periode van hernieuwde expansie. Positief uitgedrukt, heeft het kabinet erkend wat een economische realiteit was. Een tweede gevolgtrekking moet echter luiden dat de wijze waarop het kabinet de differentiatie wil doorvoeren minder goed aansluit bij de economische realiteit. In deze gedachtengang van de huidige loonpolitiek moet de differentiatie zich immers richten naar de produktiviteit, maar dat sluit beter aan bij politieke wenselijkheden (met name bij de doelstellingen van het prijsbeleid) dan bij de gedragingen in de praktijk van de arbeidsmarkt. De huidige discussie over het loonbeleid in Nederland spitst zich dan ook op dit punt toe. We zullen er daarom de rest van dit artikel aan wijden.

SPONTANE COÖRDINATIE

Bij de genoemde studie van de Verenigde Naties heeft men ook voor acht industrielanden (namelijk die landen waar voldoende statistische gegevens beschikbaar waren) per land een aparte berekening gemaakt van de jaarlijkse loonstijging in een selecte groep bedrijven – 25 % van het totaal – waar de arbeidsproduktiviteit in dezelfde periode het sterkst gestegen was. Het resultaat was opmerkelijk. Voor alle bedrijven samen bleek de loonstijging weinig of niet te zijn achtergebleven bij de kleine groep meest voorspoedige bedrij-

ven. Enige voorbeelden: in de Verenigde Staten een loonstijging van 6 % per jaar in de kleine groep, tegen 5,8 % gemiddeld voor alle bedrijven samen; in het Verenigd Koninkrijk 9,5 % in de kleine groep tegen 9,1 % in totaal; in Zweden 15,6 % in de kleine groep, 14 % in totaal; in Nederland merkwaardig genoeg 6,4 % in de kleine groep en iets meer, nl. 6,8 % in totaal. Onder deze voorbeelden zijn landen met onderling zeer verschillende loonpolitiek. Andere landen tonen een soortgelijke ontwikkeling.

Bij nader inzien is dit gebrek aan differentiatie niet zo vreemd als het misschien, onder invloed van onze loonpolitieke theorieën, op het eerste gezicht lijkt. Op de eerste plaats is het weliswaar de stijging van de arbeidsproductiviteit die – althans in beginsel – een loonsverhoging mogelijk maakt, maar het is niet de produktiviteitsontwikkeling die loonsverhoging, gezien vanuit het standpunt van de ondernemer, wenselijk of noodzakelijk maakt. Dat laatste doet alleen de behoefte aan meer arbeidskrachten. En op de tweede plaats heeft een bedrijf dat extra personeel wil werven slechts een beperkte loonsverbetering te bieden; boven dat punt zullen betrekkelijk weinig méér werknemers op het aanbod ingaan. Aan de andere kant staan dan bedrijven die hun arbeiders zien wegtrekken naar een beter betaalde baan; om te kunnen blijven draaien zullen zij een loonsverbetering moeten geven die het verschil met de anderen klein genoeg maakt om de rest van hun werknemers te houden. Meestal komt het vermoedelijk niet eens zover dat er veel werknemers vertrekken; de vrees van de werkgever kan al voldoende zijn om hem tot een loonsverhoging te doen besluiten. Allerlei concrete omstandigheden zullen van invloed zijn op de snelheid waarmee deze aanpassing zich voltrekt. Het uiteindelijke resultaat is echter in praktisch alle gevallen dat het loon in de minder sterk expanderende bedrijfstakken zich optrekt aan het loon van de concurrerende bedrijfstakken. Zo blijft er wel een zeker verschil tussen de loonsverhogingen per bedrijfstak, maar dat verschil is betrekkelijk klein, in ieder geval veel kleiner dan het verschil in produktiviteitsverbetering.

In landen met een vrijere loonvorming dan die wij kennen behoort hetgeen we hier kort hebben aangeduid tot de dagelijkse praktijk. Een loonronde is daar iets anders dan wij er in ons land onder zijn gaan verstaan. Als een Amerikaan over een *wage round* spreekt, bedoelt hij de golf van loonsverhogingen die loskomt nadat er een nieuwe c.a.o. in bijv. de staalbedrijven is getekend. Andere bedrijfstakken, wier c.a.o.'s rond dezelfde tijd aflopen, wachten op de uitslag van de onderhandelingen in zo'n *key industry*. Die uitslag werkt als een magneet op de voorwaarden in de daarna te verlengen c.a.o.'s. In Engeland gaat het op ongeveer dezelfde wijze. De commentaren die de Engelse pers op belangrijke loononderhandelingen geeft, draaien meestal om de vraag: welke invloed zullen deze onderhandelingen hebben op de algemene loonbeweging in de komende periode. In Frankrijk zijn het vooral de lonen in de genationaliseerde industrieën die een sterke invloed op het algemene loonpeil uitoefenen. De loonronde wordt op die manier een gebeuren dat zich over een zeker tijdvak uitstrekt. Wij zien op het ogenblik in ons land iets dergelijks. Het voordeel van dit type loonronde is, dat de toeneming van de vraag naar verbruiksgoederen die ermee gepaard gaat ook geleidelijk tot ontwikkeling komt. Het schoksgewijze verloop van de

binnenlandse bestedingen, dat de Nederlandse betalingsbalans soms zo hevig op en neer heeft doen gaan in de afgelopen jaren, wordt daarmee wat rustiger.

DE INVLOED VAN VOLLEDIGE WERKGELEGENHEID

De vrije loonvorming vertoont dus in de industriële landen, behalve een neiging tot differentiatie, ook een neiging tot coördinatie. We zouden dit een spontane coördinatie kunnen noemen. (In het volgende zien we af van de officiële coördinatie, die van het begin af in de bedoeling heeft gelegen, maar nog niet tot maatregelen heeft geleid.) Van grote invloed op de spontane coördinatie is het peil van de werkloosheid. Wat we in het bovenstaande hebben gezegd over de „aantrekkingskracht” van loonsverhogingen in de sterke bedrijfstakken, is in hoge mate afhankelijk van de werkloosheids-situatie. Is er veel werkloosheid in een land, dan zal een werkgever niet zo gauw bang worden dat hij zonder personeel komt zitten, ook al past hij zijn lonen niet aan bij die van zijn concurrent. Werkloosheid bevordert daarom de differentiatie, zoals volledige werkgelegenheid de coördinatie bevordert. In de eerder genoemde periode van 1950 tot en met 1956 was er bijv. veel werkloosheid in landen als Italië, België en Denemarken, en in mindere mate ook in de Verenigde Staten. De werkloosheid in die landen bedroeg gemiddeld iets van 6 %, terwijl de loondifferentiatie er in de buurt van 20 % lag. Een andere groep landen, waaronder Nederland, Noorwegen, Zweden en Engeland, had een gemiddelde werkloosheid van nog geen 2 %. De loon-differentiatie bedroeg daar dan ook slechts ongeveer de helft van die in de eerste groep, namelijk 11 %. Omdat de algemene economische politiek van van de huidige en de toekomstige Nederlandse regeringen, naar we mogen aannemen, steeds op volledige werkgelegenheid gericht zal blijven, kunnen we dus verwachten dat de neiging tot coördinatie van de loonsverhogingen in ons land vrij sterk zal zijn, ook zonder speciale voorzieningen van de regering op dit punt.

Men zou hier de tegenwerping kunnen maken, dat de richtlijnen van het huidige loonbeleid toch een nauw verband leggen tussen produktiviteit en loon, en dat er van die spontane coördinatie dus niet veel terecht kan komen. Natuurlijk zij onmiddellijk toegegeven dat de specifieke omstandigheden in een bepaald land, i.c. Nederland, de ontwikkeling in dat land altijd enigszins zullen doen afwijken van het algemene patroon dat de industrielanden gezamenlijk kenmerkt. Het algemene patroon is tenslotte slechts een abstractie, al steunt die dan ook op de concrete werkelijkheid. En de regeringspolitiek is zeker een belangrijke factor in het geheel van de specifieke omstandigheden. Er is echter verschil tussen afwijking van een algemeen patroon enerzijds en een geheel eigen patroon anderzijds. Het is m.a.w. niet aan te nemen dat de loonbeweging in Nederland, ook onder een eigen vorm van loonpolitiek, een zo eigen loop zou nemen dat het algemene patroon onherkenbaar zou worden. Zo goed als de differentiatie zich doorzette in landen waar regering en centrale bedrijfsorganisaties de loonvorming zoveel mogelijk uniform wilden zien, zo goed zal de coördinatie zich doorzetten ondanks differentiërende voorschriften.

In deze voorschriften, de bekende „spelregels”, ligt overigens nog de

formidabele technische moeilijkheid verscholen van de berekening van de produktiviteit, en liefst nog een berekening-voortuit. Er wordt in de praktijk in niet te verwaarlozen mate van de loonsverhoging naar de produktiviteitsstijging toegerekend. in plaats van omgekeerd. Dat tast de dwingende kracht van het differentiatie-voorschrift rechtstreeks aan. Een derde, principieel belangrijk punt vormt het feit dat bij het kabinet-De Quay de uitgesproken bedoeling voorzit, het bedrijfsleven meer verantwoordelijkheid inzake de loonvorming te laten. Als men deze verklaring niet tot een leeg woord wil maken, moet dat bedrijfsleven, i.c. de Stichting van den Arbeid, ook de kans hebben de rekenliniaal op een goed moment uit handen te leggen. De parlementaire debatten rond de loonpolitiek en de praktijk van de differentieële loonvorming hebben voldoende uitgewezen, dat de Stichting inderdaad deze kans krijgt en er gebruik van maakt.

Naast de spontane coördinatie is er ook een minder gunstige figuur in het beeld van de loonvorming bij lage werkloosheid, die er overigens nauw mee samenhangt. Landen met lage werkloosheid leven als het ware voortdurend op de grens van een arbeidstekort, soms aan deze, dan weer aan gene zijde. In de snel groeiende bedrijfstakken van deze landen ontstaat een bijna voortdurend tekort aan arbeidskrachten. Die bedrijfstakken trachten hun tekort aan te vullen door de lonen steeds hoger op te voeren. Via het mechanisme van de spontane coördinatie komt zo het algemene loonpeil onder sterke opwaartse druk te staan. Verschillende studies op dit gebied hebben opmerkelijke resultaten opgeleverd. Twee voorbeelden worden hier genoemd. Voor Engeland hebben berekeningen aangetoond dat gedurende een zeer lange periode (1861-1957) de lonen sterk aantrokken in tijden van geringe werkloosheid, terwijl zij een zwakke daling vertoonden in tijden van grotere werkloosheid. In de Scandinavische landen heeft men aandacht besteed aan de loonverschillen per bedrijfstak. In deze landen bestond na de oorlog een stelsel van geleide loonvorming, al was het niet zo streng als in Nederland. De afwijkingen van het in centraal overleg vastgestelde patroon bleken daar onmiskenbaar beïnvloed te zijn door de schaarste aan arbeidskrachten in de betrokken bedrijfstakken.

Een algemene indruk van de omvang van dit verschijnsel kunnen we krijgen door nog eens de ontwikkeling in de boven aangehaalde twee landengroepen te bezien. In de vier landen met 6 % gemiddelde werkloosheid steeg het loonpeil in de beschouwde periode met gemiddeld 5,5 % per jaar, terwijl de verbetering van de produktiviteit de stijging van de loonposter. per eenheid produkt beperkte tot 1 %. In de tweede groep, waartoe ook Nederland behoort, ging een werkloosheid van nog geen 2 % gepaard met een loonstijging van liefst 10 % per jaar. De groei van de produktiviteit kon dat onmogelijk bijbenen, zodat de loonkosten gemiddeld meer dan 6,5 % per jaar opliepen. We kunnen daar gelukkig aan toevoegen, dat Nederland er in deze groep nog het beste voorstond, met een loonkostenstijging van minder dan 4 % per jaar. We moeten er echter tevens uit concluderen dat hoge werkgelegenheid een gevaar voor inflatie inhoudt.

DIFFERENTIATIE EN RELATIEVE ARBEIDSSCHAARSTE

Er gaan de laatste tijd stemmen op, die pleiten voor een differentiatie, niet

naar produktiviteitsstijging, maar naar relatieve arbeidsschaarste. De gemiddelde landelijke loonstijging zou daarbij gebonden moeten blijven aan de verwachte gemiddelde produktiviteitsstijging, terwijl verschillen per bedrijfstak zouden moeten worden toegestaan naarmate de schaarste aan arbeidskrachten er boven of beneden het landelijke gemiddelde ligt. Zoals uit het bovenstaande kan blijken, is deze methode van differentiële loonvorming meer dan de huidige in overeenstemming met de werking van de spontane krachten op de arbeidsmarkt van industriële landen. Zij is ook meer in overeenstemming met de stellingen van de moderne zgn. welvaartseconomie. Het is echter zeer begrijpelijk dat het kabinet-De Quay in eerste aanleg een andere weg heeft gekozen, een weg die uit een oogpunt van prijspolitiek veiliger was. Het is ook begrijpelijk dat het kabinet deze veiligere weg niet voetstoots wil verlaten, gezien het feit dat de lage werkloosheid in ons land het gevaar van kosten- en dus prijsstijging verre van denkbeeldig maakt. Daar komt nog bij dat er alles bijeen aan die nieuwe methode in de praktijk meer onzekerheden en arbitraire beslissingen zouden kleven dan aan de methode die nu wordt gebruikt. Niettemin is het wel duidelijk geworden dat de huidige methode op den duur slechts gehandhaafd zou kunnen worden bij de gratie van haar onvolmaaktheden, met name bij de gratie van de spontane en officiële coördinatie. Bezinning op deze methode is daarom toch nodig. Het is misschien mogelijk haar zodanig te amenderen dat zij, met behoud van haar aantrekkelijke kanten, meer aandacht mogelijk maakt voor schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt.

De differentiële loonpolitiek als zodanig, dus afgezien van de methode, staat voortaan wel buiten discussie. Haar voordelen zijn duidelijk. De loonronde krijgt er een ander karakter door en de groei van de consumptieve vraag wordt meer geleidelijk. Daarenboven verschaft de differentiatie aan de meer expansieve bedrijven de mogelijkheid een reputatie van hoge lonen te verwerven. Dat bevordert een juiste arbeidsverdeling, en maakt het bovendien mogelijk de arbeidsverdeling voortdurend bij de veranderende omstandigheden aan te passen. Op die manier dient de loonpolitiek de specialisatie van het Nederlandse bedrijfsleven op die produkten waarnaar de grootste vraag bestaat. Dat is van bijzonder belang in het kader van de Europese Economische Gemeenschap, omdat Nederland daarin minder dan vroeger zal kunnen drijven op een laag algemeen kostenniveau, en zijn kracht meer zal moeten zoeken juist in die door de differentiële loonvorming gestimuleerde specialisatie.

Een Duitse wet op het partijwezen

door prof. mr. L. G. A. Schlichting

Na de tweede wereldoorlog werd, tenminste op het vasteland, in West-Europa de behoefte gevoeld, het politieke partijwezen wettelijk te definiëren en te regelen. De democratische staatsinrichting, zo dacht men, diende daarmee beschermd te worden tegen het gevaar van totalitaire en revolutionaire partijen, hetzij van fascistisch of communistisch merk; maar ook afgezien van dat gevaar was het zaak, de reële macht, die de partijen feitelijk in een democratische parlementaire staat uitoefenen, eindelijk te erkennen en in welomschreven vormen te vatten. In een democratie moet iedere regeringsmacht nauwgezet omschreven zijn, schreef bijvoorbeeld in 1946 de Franse jurist Pascal Arrighi, wiens naam overigens kort geleden in minder parlementair verband voorkwam onder de voortzeters van de dertiende mei. Ook ten onzent hebben enige commissies destijds het onderwerp bestudeerd.

Enkele na-oorlogse grondwetten hebben inderdaad een aanvang gemaakt en een algemene bepaling over de politieke partijen opgenomen, die op zijn minst als een „erkenning” bedoeld was. De Duitse grondwet van 1948 kan als kenmerkend beschouwd worden. Artikel 21 luidt: „1. De partijen werken mede bij de politieke wilsvorming van het volk. Hun oprichting is vrij. Hun inwendige ordening moet beantwoorden aan democratische beginselen. Zij moeten over de herkomst van hun middelen openbare reenschap afleggen. 2. Partijen, die volgens hun doelstellingen of volgens de houding van hun aanhangers er op uit zijn, de vrije democratische staatsinrichting aan te tasten of uit de weg te ruimen, of het bestaan van de Bondsrepubliek in gevaar te brengen, zijn ongrondwettig. Over de vraag van de ongrondwettigheid beslist het constitutionele gerechtshof. 3. Het nadere wordt door bondswetten geregeld”.

Het laatste lid van dit artikel eist dus een wettelijke regeling van het „nadere”, dat is op zijn minst van de in het eerste lid genoemde verplichtingen ten aanzien van de inwendige inrichting der partijen en ten aanzien van hun financiële verplichtingen. Was die eis er niet, dan zou een wet op het

partijwezen misschien ook in Duitsland nog „in petto" gebleven zijn, daar de behoefte eraan niet zo urgent meer gevoeld wordt, terwijl de moeilijkheid ervan des te duidelijker wordt begrepen. Om echter aan de eis van artikel 21, derde lid te beantwoorden, werd in 1955 een staatscommissie ingesteld, die in 1957 een interessant en welberedeneerd rapport uitbracht, dat destijds (mei 1958) in dit maandschrift is besproken. Op de adviezen en overwegingen van dit rapport steunt het ontwerp „Parteiengesetz", dat het vorig jaar is verschenen en thans bij de Bundestag in behandeling is. Naar het zich laat aanzien, zal die behandeling een matig tempo hebben.

De toelichting vermeldt, dat dit ontwerp het allereerste voorbeeld van een echte democratische partijenwet biedt, als men tenminste afziet van een Argentijnse wet, die op sterk verschillende politieke verhoudingen is afgestemd. Juist daarom is deze proeve van wetgeving bijzondere aandacht waard.

De Duitse partijenwet betreedt het terrein met grote voorzichtigheid. De grondwettelijke bepaling, dat de oprichting van partijen vrij is, laat reeds niet toe, hen aan voorwaarden of aan een bepaalde rechtsvorm te binden. Zelfs van een register, waarin de partijen na voorafgaand onderzoek omtrent hun partij-kenmerken zouden moeten worden ingeschreven, is op advies van de reeds genoemde commissie afgezien. Een partij kan bijgevolg iedere verenigingsvorm kiezen, welke haar aanstaat. Wèl kent de wet aan politieke partijen, die als zodanig kenbaar zijn, rechtspersoonlijkheid toe, welke ook hun verbandsvorm is.

De eerste opgave van de wet was het uiteraard toch, vast te stellen, wát een politieke partij is. De wet wil daarbij niet meer doen dan concretiseren, wat feitelijk onder een partij wordt verstaan. Daarentrent zegt artikel 1: „Partijen in de zin van deze wet zijn verenigingen, tot wier doeleinden het behoort, aan de politieke wilsvorming van het volk mede te werken door deelname aan de verkiezingen voor de Bondsdag of voor een Landdag en aan de verantwoordelijke vertegenwoordiging van het volk in deze lichamen, mits zij naar het aantal van hun leden, naar omvang en hechtheid van hun organisatie, naar hun optreden in de openbaarheid en overige omstandigheden een toereikende waarborg bieden voor de ernst van deze doelstelling". Deze omschrijving is vaag, maar biedt toch enig houvast. Naast deelname aan verkiezingen is ook deelname aan de vertegenwoordiging vereist, zodat een groep, die wèl verkiezingspropaganda zou voeren, maar geen eigen kandidaten stelt, niet als partij geldt. De vereisten van ledental en zichtbare en duurzame organisatie zijn duidelijk; wat de overige „omstandigheden" betreft, vermeldt de toelichting als voorbeeld het medewerken van reeds bekende politici; het optreden van enkele of zelfs van één vooraanstaand politicus, die zich bijvoorbeeld van een bestaande partij zou afscheiden, kan een grond zijn om aan zijn groep het partij-merk toe te kennen.

Het tweede lid van artikel 1 bepaalt, dat het partij-merk verloren gaat als een groep zes jaar lang niet aan bondsdag- of landdagverkiezingen met eigen kandidaten heeft deelgenomen; het derde lid verklaart, dat *niet* als partijen in de zin van de wet gelden: verenigingen, die zich alleen met gemeentelijke verkiezingen bezighouden, en verenigingen, die slechts tijdelijk gevormd worden om bij één bepaalde verkiezing kandidaten op te stellen.

Daarmee zijn dus enige richtlijnen gegeven voor de onderkenning van de partijen, die enerzijds de voorrechten genieten, hun door grondwet en wet toegekend (vrijheid van organisatie, verbod alleen door het constitutionele hof), en die anderzijds gehouden zijn tot de verplichtingen, welke de grondwet en de wet opleggen.

Een belangrijke algemene bepaling is die van artikel 4, volgens welke alleen natuurlijke personen lid van een partij kunnen zijn. De vorming van een partij, die een soort van gezamenlijk politiek orgaan van een aantal politieke, ofwel sociaal-economische groepen zou zijn, is daarmee uitgesloten; het politieke partijwezen is op individueel lidmaatschap aangewezen.

Artikel 2 gaat nader in op de taak van de partijen, zoals die in de grondwet zeer summier omschreven was. „De partijen”, aldus dit artikel, „vervullen bij haar medewerking aan de politieke wilsvorming van het volk een openbare taak. Zij dienen gemeenschapsdoelen. Zij moeten de politieke meningen en strevingen in het volk, die zij voor belangrijk en bevorderlijk houden, opvangen en tot gelding brengen; zij moeten de vraagstukken van het politieke leven zo duidelijk stellen en haar houding daartegenover bepalen, dat het volk bij de openbare verkiezingen klare politieke beslissingen kan nemen; zij moeten de innerlijke deelname van het volk aan het politieke leven levendig houden en streven naar een nauwe verbondenheid van het volk met de staat, zijn grondwettelijke inrichting en de democratische instellingen”. Het is duidelijk dat dit moeten („sollen”) slechts de omschrijving van een ideaal is; sancties zijn aan deze taken niet verbonden. Dit geldt ook voor het tweede lid van hetzelfde artikel, dat zegt: „Iedere partij heeft de plicht, naar beste weten het welzijn van het Duitse volk te dienen”.

Daarentegen kan het derde lid méér dan ideaal-beschrijvende betekenis hebben. Het luidt: „De partijen zijn in haar besluiten vrij en aan lastgevingen en aanwijzingen niet gebonden”. Men zou hierbij in de eerste plaats kunnen denken aan vrijheid tegenover staat en regering, zodat dit artikel iedere dienstbaarheid van een partij aan een regering zou uitsluiten. De toelichting brengt de bepaling echter uitdrukkelijk in verband met de tekst van het artikel 38 van de Bondsduitse grondwet, waarin gezegd wordt: „de afgevaardigden van de Bondsdag . . . zijn vertegenwoordigers van het gehele volk; zij zijn aan lastgevingen en aanwijzingen niet gebonden en slechts aan hun geweten onderworpen”. Het is hetzelfde beginsel, dat sinds de Franse revolutionaire grondwet van 1791 in vrijwel alle constituties voorkomt en dat de onafhankelijkheid van de individuele afgevaardigde waarborgt, in het bijzonder juist zijn onafhankelijkheid tegenover zijn kiezers en candidatstellers, dat wil zeggen: zijn partij.

In de klassieke opvatting van het parlementarisme vertegenwoordigt immers iedere afgevaardigde, uit het geheim van de stembus te voorschijn getreden, voor zijn deel het gehele volk, en niet een deel van het volk; degenen, die hem kandidaat gesteld en gekozen hebben, kunnen hem geen voorschriften meer geven; hij stemt slechts naar eigen inzicht en geweten en, zoals onze eigen grondwet zegt, „zonder last van of ruggespraak met hen, die benoemen”.

De toelichting op artikel 2, derde lid van de Duitse partijenwet, verklaart nu heel bondig, dat dit artikel „de beginselen, welke in artikel 38 van de

Grondwet voor de afgevaardigden zijn uitgesproken, overdraagt op de partijen als zodanig" en voegt daar slechts aan toe, dat dit „een vanzelfsprekende consequentie is van een grondwettelijk erkende partijdemocratie”.

Wat vanzelf spreekt, spreekt echter daarom nog niet duidelijk. Wij raken hier eigenlijk aan een Gordiaanse knoop in het gehele vraagstuk der wettelijke partijen-ordering. Het grondwettelijke beginsel van de onafhankelijkheid der individuele afgevaardigden kan immers zeker niet onversneden op de partijen worden overgedragen. Bij de afgevaardigden hangt het nauw samen met de stelling, dat zij (ieder voor zijn deel) het gehele volk vertegenwoordigen. Men kan van oordeel zijn, dat die stelling in de „partijdemocratie” reeds een fictie geworden is; zonder die fictie gaat echter de ondeelbare eenheid van de volksvertegenwoordiging verloren en is er eigenlijk geen volksvertegenwoordiging meer, maar een conferentie van partijvertegenwoordigingen, en geen volkswil meer, maar een saldo van partijwillen. Wat daarvan zij, de stelling kan in ieder geval bezwaarlijk worden toegepast op de partijen. Deze zijn in naam en doelstelling juist gescheiden delen; te beweren, dat ieder van hen het gehele volk vertegenwoordigt, zou een tegenspraak in zichzelf zijn, maar ook tezamen doen zij dat niet, omdat zij niet, zoals de afgevaardigden, door de stembus (de volkswil) tot één geheel zijn verenigd.

Het is dan ook niet duidelijk, van wie de partijen geen last kunnen ontvangen en met wie zij geen ruggespraak mogen houden. Bij de individuele afgevaardigde gaat het juist om de partij (candidaatstellers en kiezers), die op de eenmaal gekozene in beginsel geen vat meer hebben.

Maar wie is in een positie om opdrachten te geven aan een partij? Als wij niet aan de regering willen denken – daar de politieke onafhankelijkheid der partijen tegenover deze zo essentieel is, dat zij zeker niet in een derde lid van een wetsartikel behoeft te worden bevestigd – valt misschien te denken aan „pressure-groups” of bijzondere invloedrijke particulieren. De wetsbepaling zou dan betekenen, dat afspraken, welke een partij mogelijkere wijs met een of andere invloedrijke persoon zou kunnen maken, ongeldig en onverbindend zijn. En hetzelfde moet dan waarschijnlijk óók gelden voor afspraken tussen partijen onderling: de vrijheid van politieke besluitvorming moet te allen tijde volkomen zijn.

Het wetsartikel, dat wij hier ietwat uitvoeriger hebben besproken, vormt overigens vrijwel het enige punt, waarop het ontwerp het doornige terrein raakt van de verhouding der vrije maatschappelijke organisaties, die de partijen in dit ontwerp wezenlijk blijven vormen, tot de machtsfuncties, welke zij middellijk of onmiddellijk uitoefenen. Van de parlementaire fracties, die in het Engelse spraakgebruik bij uitstek „partijen” heten, is in het ontwerp in het geheel geen sprake. Fractie- of partij-gebondenheid van de gekozenen blijven dus ook buiten beschouwing. Het beginsel van de klassieke onafhankelijkheid der individuele afgevaardigden blijft geheel onverlet; in het bovenbesproken artikel 2, derde lid kan men zelfs een bevestiging ervan lezen. Met de feitelijke ontwikkeling van de partij-gebondenheid der afgevaardigden – een gebondenheid, die in het rapport van de genoemde Staatscommissie meer sociologisch dan juridisch heette – laat het ontwerp zich dus niet in.

Het beperkt zich tot de werkzaamheid der partijen als kiezers- en verkiezingsorganisaties.

Voor „inwendige democratische ordening”, welke de Grondwet vereist, worden in het tweede hoofdstuk van het ontwerp vrij uitvoerige regels opgesteld. Een partij moet geschreven statuten en een geschreven program hebben. De statuten moeten onder meer de rechten en plichten der leden, de vorming van besturen, de bijeenroeping van de partijvergadering en de bevoegdheden van besturen en algemene vergadering regelen. Voor kleinere partij-afdelingen zijn ledenvergaderingen vereist; voor grotere eenheden kan een vergadering van afgevaardigden daarvoor statutair in de plaats gesteld worden. De vergadering (van leden of afgevaardigden) is steeds het hoogste orgaan en moet voor de hoofdorganisatie tenminste iedere twee jaar, voor afdelingen tenminste ieder jaar bijeenkomen. Het bestuur wordt voor ten hoogste drie jaar door de partijvergadering gekozen. Door de statuten kunnen naast de gekozen leden ook partij-functionarissen, volksvertegenwoordigers e.a. als leden van het bestuur worden aangewezen, maar slechts tot één derde van het totale aantal bestuursleden; verder kunnen ook nog niet-stemhebbende q.q. bestuursleden door de statuten worden aangewezen, maar in ieder geval moet méér dan de helft van het bestuur uit gekozen leden bestaan. Verder worden onder meer scheidsgerechten voorgeschreven voor conflicten binnen de partij, met de nodige bepalingen om de onafhankelijkheid van de scheidsrechters te waarborgen. Al deze voorschriften strekken ertoe, enige verzekeringen te scheppen tegen autoritaire partijvormen en tegen de oligarchische tendentie, die in grote organisaties gemakkelijk aan de dag treedt.

Het derde hoofdstuk biedt op dezelfde wijze bepalingen ten aanzien van de kandidaatstelling door de partij, die erop gericht zijn, dat steeds de lagere afdelingen van de partij in de keuze aan bod komen.

Terwijl deze hoofdstukken weinig kritiek ontmoet hebben en feitelijk weinig of niets toedoen aan hetgeen in de bestaande politieke partijen reeds regel en gebruik is, is het vierde hoofdstuk, dat de financiële rekenschap betreft, van socialistische zijde nogal scherp aangevochten.

Een eigenlijke financiële controle voert het ontwerp niet in; die wordt onverenigbaar geacht met de grondwettelijke vrijheid. De rekenschap, die de partijen moeten afleggen, wordt verstaan als een rekenschap tegenover de kiezers, niet tegenover de staat; zij is een inlichting, welke de kiezers in staat moet stellen, bij hun oordeel over de partijen ook met haar financiële gestie en achtergrond rekening te houden.

Het ontwerp vordert van de partijen een jaarlijks overzicht van hun inkomsten, gespecificeerd in de volgende posten: 1. ledencontributies; 2. bijdragen van fractie-leden en andere functionarissen (bedoeld zijn regelmatige, al of niet verplichte afdrachten, die bij sommige partijen gebruikelijk zijn); 3. inkomsten uit vermogen, „Veranstaltungen” (zoals congressen, tentoonstellingen e.d.), verkoop van drukwerken en andere dergelijke werkzaamheden; 4. inkomsten uit zelfstandig bedrijfvoerende ondernemingen en inrichtingen van de partij; 5. giften van a. leden, en b. buitenstaanders; 6. kredieten. Van het partijvermogen en van de uitgaven wordt geen rekenschap geëist,

zulks in nauwe aansluiting aan de tekst van de grondwet, die slechts van „herkomst der middelen” spreekt.

Het financiële verslag van de partij moet door een bevoegde accountant, die geen functie in de partij mag hebben, worden nagezien. Hij moet de boekhouding van de hoofdorganisatie en van tenminste twee door hem gekozen afdelingen van de eerstvolgende grootte onderzoeken. Het verslag van de partij wordt dan met zijn verklaring van gedaan onderzoek en zijn eventuele opmerkingen in het staatsblad gepubliceerd.

De kritiek heeft zich vooral gericht op twee punten. Het eerste is, dat het ontwerp slechts een „kategorische” opgave van de giften van leden en niet-leden vereist, géén opgaaf van individuele giften. In een partij als de S.P.D., die strak georganiseerd is, vormen de ledencontributies en dergelijke de hoofdschotel en nemen de giften een geringere plaats in, terwijl bij een partij als de C.D.U. met haar lossere organisatie, de giften een belangrijke rol spelen. Van eerstgenoemde zijde wordt nu betoogd, dat eigenlijk alleen leden-contributies een echte democratische vorm van partij-financiering zijn, en dat in ieder geval grotere giften niet anoniem mogen blijven, wil men de kiezers het nodige inzicht in de financiële achtergrond van een partij geven. De toelichting op het ontwerp stelt daartegenover, dat het publiceren van de namen van individuele gevers in strijd zou komen met het beginsel van de vrije meningsuiting, wijl dit ook de vrijheid van *niet-uiting* omvat. Dit argument doet niet erg sterk aan. Steviger is een tweede argument, namelijk dat men, door de publicatie van individuele giften voor te schrijven – hetgeen, zo wordt blijkbaar verwacht, vele gevers zou afschrikken – feitelijk een bepaald partij-type, namelijk dat van de strak georganiseerde massa-partij, vóórtrekt en daarom in strijd komt met de grondwettelijke vrijheid van oprichting.

Het tweede punt van kritiek hangt samen met het onderscheid, dat het ontwerp maakt tussen „Sonderorganisationen”, die speciale organisaties of ondernemingen binnen een partij zijn en die in de financiële rekenschap moeten worden opgenomen, en „Nebenorganisationen”, waaronder het ontwerp verstaat: „verenigingen, ondernemingen en andere inrichtingen, die, zonder in de partij te zijn opgenomen, als deel van een door de partij bepaalde algemene politieke beweging en binnen het kader van haar bijzonder taakgebied zich ten doel stellen, de politieke beginselen van de partij te verbreiden, leden tot de partij heen te leiden of haar op andere wijze te ondersteunen”. De aldus moeizaam aangeduide „Nebenorganisationen”, die feitelijk belangrijke steun-organisaties kunnen zijn, gelden voor de wet niet als delen van de partij en worden dus ook niet in de financiële verantwoording betrokken.

Het is duidelijk, dat zulke „nevenorganisaties” een aanzienlijke rol kunnen spelen, óók voor de financiën van een partij. Hun bijdragen zullen dan slechts onder de „giften van buitenstaanders”, en niet afzonderlijk, verantwoord worden. Daartegen richt zich dus de kritiek. Maar als men zulke organisaties als onderdelen van de partijen onder de wet zou betrekken, dan zou het partijbegrip weer erg vervaagd worden en zou iedere politieke werkzaamheid buiten een direkt partijverband worden belemmerd.

Al met al vormt dit ontwerp dus een voorzichtige proeve, die haar doelmatigheid in de praktijk zal moeten bewijzen.

Strategie en taktiek van het kommuniste in de koloniale en semi-koloniale landen

door Alberto Daniel Faleroni

Het kommuniste ontleent zijn ideologische grondslagen aan bepaalde ervaringen, waaraan al zijn economische planifikaties en politieke revoluties zijn onderworpen. Om duidelijk de ontwikkeling van het kommuniste te begrijpen, moet men het bestuderen in zijn drie belangrijkste historische stadia. Het eerste stadium is dat van het naar buiten treden, van de propaganda en van de politieke organisatie van het proletariaat. Hierin bereidt het zich voor op de bestrijding en ontredde van de staat, het gezin, de godsdienst en de legers, van al dat, waarin het beginsel van de vrijheid, onafhankelijkheid en de soevereiniteit van de naties en volkeren tot uitdrukking wordt gebracht en waarin God wordt erkend als „de bron van rede en rechtvaardigheid”. Al deze elementen vindt men in de geschriften van Marx. Het tweede stadium is dat van de aktie, agitatie en het in stelling brengen van het proletariaat, waarvan men de elementen vindt in het marxisme-leninisme, of liever: in de ideologische stellingen van Marx met het theoretische en praktische komplement daarop van Lenin. Het derde stadium is dat van de vorming, de leiding, de kontrole, van de economische, politieke en maatschappelijk ondermijnende akties door het proletariaat, waarvoor men de richtlijnen vindt in het marxisme-leninisme-stalinisme, of liever: in de praktische gevolgtrekkingen van Stalin uit de strategische toepassing van het marxisme-leninisme, niet alleen voor de gehele wereld, maar in het bijzonder aangepast aan het Russische karakter, waaruit als sintesis – voor de Sovjet-Unie – voortkomt de noodzakelijkheid alle kommunistische bewegingen, die de steunpunten vormen van het imperialisme van de Sovjet-Unie, de spil en leidster van de komende mondiale federatie van Socialistische Republieken, gedroomd en ontworpen door Lenin en Trotzky, om deze kommunistische bewegingen voortdurend op gang te houden.

Wij hebben dus drie welonderscheiden stadia in de theorie en de praktijk van het kommuniste:

1. die, welke door Marx wordt bepaald met zijn destruktieve, messiaanse en materialistische kritiek op de gehele wereld van zijn eeuw in het bijzonder en op die van het christendom in de negentien eeuwen van zijn bestaan in het algemeen;
2. de ordening in regels, axiomas en revolutionaire logica van al deze negatieve elementen van het marxisme, die bij Lenin dienst doen als methode, de maatschappelijke wereldorde te ondermijnen, daarbij in het bijzonder gebruik makende van de historische omstandigheden; het vernietigen van de toen bestaande machtsverhoudingen in Rusland en een bolsjewistische overwinning tot stand te brengen in een staat, die in een toestand van een economische, politieke en sociale anarchie verkeerde, een anarchie voorbereid en teweeggebracht door de kommunistische agitatie, propaganda en akties;
3. verwezenlijking van de doeleinden van het bolsjewisme in de U.R.S.S., onder de ijzeren discipline van Stalin, als operatie-basis daarbij gebruik makend van het land zelf als de voorhoede in het proces van de mondiale kommunistische subversieve activiteiten en als voorpost voor het bolsjewistische imperialisme over Centraal Europa, Azië en het Midden-Oosten.

DE REBELLIE: ZIJN LEIDERS

Grigori Zinovief was een van de bekwaamste agitators van Lenin. Hij was het richtpunt van vele en velerlei akties, door het kommunistische ondernemen, om de economische en staatkundige structuur van de koloniale en semi-koloniale landen te ondermijnen. Grigori Evsievitsch Zinovief was van afkomst een jood. Hij werd geboren in 1833 in Kherson (Oekraïne) als zoon van bemiddelde ouders uit de kleine burgerstand.

Dank zij de welstand van zijn familie kreeg hij een gedegen opvoeding. In zijn studententijd begon hij zich te interesseren voor het socialisme en kwam hij in kontakt met groepen jonge sociaal-demokraten. In 1901 werd hij lid van de Sociaal-demokratische Russische Arbeiderspartij in Ielisavetgrad en men kan zeggen, dat hij in dit jaar werd gegrepen door de maalstroom van de revolutie. Toen het Russische marxisme zich splitste in bolsjewieken en mensjewieken, was Zinovief een van de eersten die de kant koos van de bolsjewieken. Enige jaren later, toen hij zich gevestigd had in Bern (Zwitserland), waar hij zijn studies voortzette, gaf hij zijn subversieve arbeid niet op, integendeel: hij zette zich geheel in voor de propaganda onder de emigranten en nam de verdediging van de leninistische opvattingen op zich in de polemieken met de mensjewieken.

Nadat hij zijn studies beëindigd had en geageerd had onder het pseudoniem „kameraad Grigori“, keerde hij terug naar Rusland en vestigde zich te St. Petersburg, kort na het uitbreken van de revolutie in 1905. De tsaristische politie begon op hem te letten en zijn gangen nauwkeurig na te gaan in de dichtbevolkte arbeiderswijken van Vassili-Ostrov. Na de revolutie van 1905 werd hij gearresteerd en tot verscheidene maanden gevangenisstraf veroordeeld, die hij moest uitzitten in de beruchte vesting van Petrus en Paulus.

Toen hij uit de gevangenis kwam, verliet hij meteen Rusland. Hij begaf zich naar Zwitserland en vandaar in 1907 naar Londen. Daar nam hij deel

aan het kongres van de Russische Sociaal-democratische Partij. In 1908 keerde hij terug naar St. Petersburg, belast met een bijzondere en geheime missie, maar hij werd opnieuw gearresteerd wegens zijn deelneming in de organisatie van de drukkerij „Kabotnik”. Eenmaal vrij, werd hij verbannen naar Ielisavetgrad. In oktober 1908 keerde hij terug naar Zwitserland, waar hij in Genève deelnam aan het kongres van het Centrale Komitee van de partij. Vervolgens begaf hij zich naar Parijs om deel te nemen aan het pan-Russische Kongres. Reeds toen had hij de naam een onvoorwaardelijke volgeling te zijn van Lenin, die hem benoemde tot leider van „De Sociaal-Demokraat”, **het centrale orgaan van de bolsjewistische partij**. Zinovief, briljant schrijver, werd sekretaris van Lenin en was de redakteur van de vlugschriften, manifesten en alle propagandageschriften, die Lenin publiceerde.

In 1916 waren Lenin en Zinovief als vertegenwoordigers van het Centrale Komitee van de Sociaal-Democratische Partij op het Internationale Socialistische Kongres te Kienthal in Zwitserland. Daar verklaarden zij zich grote tegenstanders van de oorlog en belastten zij zich ermee hun gedachten tegen de oorlog te verspreiden onder de russische emigranten en pleitten zij voor een psychologisch front tegen het Zarisme.

In 1917 keerde Zinovief terug naar St. Petersburg; in Rusland begon het getij zich steeds meer tegen de Tsaar te keren. De anti-zaristische beweging nam steeds meer in omvang toe en de bolsjewisten bereidden zich er koortsachtig en in het geheim op voor, de situatie op het juiste moment te kunnen uitbuiten. Zinovief en Lenin begonnen op dit moment de draden te weven van een komplot onder het straatvolk, waarbij zij hun propaganda plaatsten in het teken van „brood en vrede” (einde van de oorlog en verdeling van alle bezit onder het proletariaat); het was op een moment, dat het volk honger leed, slecht werd geleid, verbijsterd was door de ellende, terwijl in de achterhoede een dekadente aristocratie geen enkele oplossing wist te vinden voor het nationale probleem, dat tegelijkertijd politiek en economisch was.

Lenin, groot opportunist als hij was, wilde nu wel de gewapende opstand van het proletariaat bewerkstelligen en voor dat doel riep hij het Centrale Komitee van de Bolsjewistische Partij bijeen. Zinovief en Kamenev bestreden hem, maar Lenin behaalde vrijwel met algemene stemmen de overwinning. Zinovief begon nu met hem een scherpe discussie en trad, samen met Kamenev, uit het Centrale Komitee. Lenin noemde hem bij die gelegenheid een „onderkruiper” en een „verrader”.

Niettegenstaande dit incident verzoenden zich Lenin en Zinovief later weer en de laatste keerde weer terug in het Centrale Komitee. Toen in oktober 1917 de bolsjewistische revolutie had getriomfeerd, werd hij benoemd tot voorzitter van de arbeiders- en soldatenraad van Leningrad en in het verdere verloop van de burgeroorlog vormde hij een militaire revolutionaire raad van het 27ste leger en werd benoemd tot voorzitter van het Defensie-komitee.

Zinovief werd, kunnen wij zeggen, de ziel van de Derde Internationale, door hem opgericht in volledige overeenstemming met Lenin. Het eerste kongres werd gehouden in 1919 en van toen af tot 1926 was Zinovief voorzitter van de Derde Internationale.

In 1923 voegde hij zich bij de oppositie tegen Trotzky. In 1924 lokte hij

een diplomatiek incident uit tussen de Sovjet-Unie en Engeland toen een brief, getekend door Zinovief en gericht aan de Engelse kommunistische partij, werd ontdekt. Deze brief bevatte instructies om de bestaande orde daar te ontwrichten en het Britse leger te ondermijnen. In 1925 publiceerde hij een bulletin, getiteld „Filosofie van de eeuw” waarin hij zeide eraan te twijfelen, of in Rusland een socialistische staat kon worden opgericht zonder de hulp van een wereld-revolutie en waarin hij wees op het gevaar van wat hij noemde „het kapitalisme van de Staat” en „de nieuwe economische politiek”, alsmede op de „groeiende invloed van de welgestelde boeren en de algemene kapitalistische burgerlijke tendens” in het Centrale Komitee. Dit bulletin alarmeerde de bolsjewistische partij tot in de hoogste top. Onder invloed van Stalin werd hij uit het Centrale Komitee verwijderd. In 1923 begon hij zijn campagne tegen Stalin, die hij er o.a. van beschuldigde een „kapitalist” te zijn. Nu werden hem geleidelijk al zijn functies ontnomen, in oktober 1926 werd hij ook ontheven van het voorzitterschap van de Derde Internationale.

De campagne van Zinovief verzoende hem weer met Trotzky, beiden verenigden hun krachten en vormden een nieuw oppositieblok. In november 1927 publiceerden zij een manifest tegen de Sovjet-regering. In januari 1928 werd Zinovief gevangen gezet. In mei van hetzelfde jaar schreef hij samen met Kamenef een brief aan de Kommunistische Partij, waarin zij vroegen hiertoe weer te worden toegelaten en waarbij zij de verzekering gaven, zich aan de discipline te onderwerpen. Dat betekende in feite zijn terugkeer naar het stalinisme. Hij werd naar Moskou geroepen. In 1929 werd hij directeur van de „Pravda” in plaats van Bujarin. Negen jaar later liet Stalin hem, tesamen met andere sovjet-leiders, fusilleren. Met Zinovief verdween de oude leninistische garde. De kommunistische subversieve aktie begon een nieuwe fase.

Zinovief, als voorzitter van de Derde Internationale, had al zijn krachten gegeven aan de wereldpropaganda en aktie van het kommunisme. Niemand meer dan hij viel de regeringen aan, de maatschappij enz. Hij schreef talrijke artikelen, boeken en vlugschriften, waarvan de voornaamste zijn: De taktiek van de kommunistische Internationale; De proletarisatie van onze partij; De geschiedenis van de Russische Kommunistische Partij; De oorlog en de krisis van het socialisme; Heden en toekomst.

DIMITRI MANUILSKI

Dimitri Manuilski was de antipode van Zinovief. Geboren in de Oekraïne was hij het prototype van de bureaucratistische revolutionair, die getrouw de opdrachten van zijn superieuren uitvoerde.

Voorzitter van de kommunistische Internationale gedurende verscheidene jaren en groot vertrouweling van Stalin, onderhield hij nauwe relaties met de N.K.V.D. en zijn agenten verspreidden zich over alle landen, waar zij de haat wakker maakten, ophitsten tot sabotage, geweld en moord. Zijn bijzondere aandacht hadden Azië en Latijns-Amerika. Na de tweede wereldoorlog was hij Russisch vertegenwoordiger op de Konferentie van San Francisco, en vervolgens in de U.N.O. Tot de medewerkers van Zinovief en Manuilski behoorden lieden van alle nationaliteiten ter wereld.

De theorie van de strategie en taktiek van de anti-kolonialistische kommunistische akties werd gegeven door Lenin in zijn werk „Het imperialisme, laatste fase van het kapitalisme”.

Geschreven in Zurich, in 1916, is dit boekje een polemisch essay, opgesteld om studies over hetzelfde thema te weerleggen, die werden gemaakt door de korifeeën van de Europese sociaal-demokraten, zoals Rudolf Hilferding en J. A. Hobson. Zowel Hilferding als Hobson waren marxisten, maar de oplossing, die zij zochten was altijd legaal. Lenin nam stelling tegen deze nieuwe fase in de moderne ekonomie. Voor hem was de ekonomische essentie van het imperialisme, het kapitalisme, in een stadium van overgang. Daarom moet het marxisme in zijn meest extreme orthodoxe vorm worden toegepast. Dit marxisme legt een aantal strategische opdrachten op, die als volgt luiden: afschaffing van het privé-eigendom, opheffing van het huizezin, van het vaderland, van de godsdienst. Voor Marx hebben de „arbeiders geen vaderland” en moet het proletariaat zich bedienen van de macht om geleidelijk de bourgeoisie uit te roeien; al het kapitaal, alle produktiemiddelen moeten worden gekonsentreerd in de handen van de staat, dat wil zeggen van het proletariaat. Lenin nam als basis van zijn subversieve voorschriften en akties het gehele ideologische arsenaal, dat het marxisme hem in handen gaf om samen te zweren tegen de orde en de wet van de ware demokratie. Maar degene, die in werkelijkheid de plannen ontwierp voor de anti-kolonialistische strategie en taktiek, was Zinovief.

Nauwelijks had hij de Kommunistische Internationale georganiseerd of Zinovief gaf een serie werken uit, die werden samengevat in een boek en als zodanig werd een handboek voor subversieve aktie.

Zinovief zegt hierin o.a., dat de gebeurtenissen in het Oosten en het Verre Oosten een zeer bepaalde betekenis hebben. Zij zijn het begin van wat zich straks onvermijdelijk zal gaan voltrekken. Daar springen reeds de eerste vonken van de revolutie over, aldus Zinovief en hij gaat verder: er is geen enkele twijfel, dat in het Oosten eens het vuur van de revolutie zal branden. De internationale kommunistische beweging stort zich vooruit als een lawine. De taak van de kommunistische internationale, merkt Zinovief op, is niet alleen de voorbereiding van de overwinning en de leiding aan de proletarische klasse gedurende de periode, dat naar de macht zal worden gegrepen, maar zij moet ook en vooral de gehele aktie van het proletariaat leiden, nadat het de macht heeft veroverd. Het idee van de revolutie van het proletariaat begint een steeds meer konkrete vorm te krijgen, zegt hij en vervolgens: „Wij weten nog niet precies wat de situatie in de wereld zal zijn. Wij weten nog niet precies, welke verbindingen het Rode Leger verplicht zal zijn aan te gaan om strijd te voeren tegen de legers van het Europese imperialisme. Maar wat wij wel zeker weten is, dat de imperialistische oorlog zich voor onze ogen heeft getransformeerd tot een burgeroorlog, eerst in Rusland en vervolgens in de andere landen. De universele proletarische revolutie is op mars”. Volgens Zinovief zijn staking en revolutie de enige middelen, die beslissend kunnen zijn in de strijd tussen arbeid en kapitaal. Daarom moet de massa georganiseerd worden. Het kommunisme is zich thans, volgens

Zinovief, in de hele wereld aan het konsolideren. De overwinning van het kommunisme is onvermijdelijk. Zinovief gaf in dit boek een beknopte sintenis van de fundamentele kenmerken van de subversieve strategie en aktie. Veel later zou Stalin voor deze strategie en taktiek nog andere kompassen uitzetten die vorm en inhoud moesten geven aan een hele serie van slagen op de maag van het kapitalistische systeem: de gekolonieerde gebieden, waar de onmisbare grondstoffen vandaan komen voor het in stand houden van de nationale ekonomie van geïndustrialiseerde landen als bijv. Engeland. Voor Lenin, Zinovief, Trotzky en Stalin was de voornaamste vijand tot 1940 Engeland. Vanaf 1945 zijn dat Engeland en Noord-Amerika.

VAN THEORIE NAAR AKTIE

Het was logisch, dat in dit proces van rijpwording van de subversieve agitatie, het Sovjet-imperialisme gebruik maakte van de diensten van de kommunistische partijen en alle organisaties, die zijn belangen onvoorwaardelijk dienden. Stalin schonk bijzondere aandacht aan het ekonomische en politieke aspekt van de subversieve aktie in de koloniale en semi-koloniale landen.

Om de voortgang van het marxisme over een aanzienlijk deel van Afrika, Azië en Amerika te konsolideren, stichtte het Sovjet-regiem de Kommunistische Universiteit voor werkers van het oosten (U.C.T.O.), die zich belastte met de technisch-ideologische opleiding van de groepen, die het internationale kommunisme uitstuurde over de wereld. Zijn grote theorie over de te vervullen strategie en taktiek gaf Stalin op 18 mei 1925 in een rede voor leraren en studenten van de U.C.T.O. Stalin vroeg zich in deze rede af waardoor de ontwikkeling van de landen in het oosten, die onder imperialistische heerschappij staan, wordt gekenmerkt. Zij worden niet alleen van buiten af (door het imperialisme), maar ook van binnenuit (door de bourgeoisie) onderdrukt. Door het inbrengen van het kapitalisme, zoals bijv. in India, wordt in deze landen echter een inheems proletariaat gevormd. Daardoor is het gemakkelijker in kontakt te komen met de proletaristische bewegingen in het Westen. Uit dit alles kon men, volgens Stalin, drie konklusies trekken:

1. de emancipatie van deze koloniale en afhankelijke volkeren, hun bevrijding van het kapitalisme kan niet anders plaats vinden dan door geweld;
2. het is onmogelijk deze revolutie tot stand te brengen en de totale emancipatie van deze landen te verwezenlijken zonder de nationale bourgeoisie te isoleren, zonder de revolutionaire massa van de invloed van deze bourgeoisie te bevrijden en zonder dat de werkende klasse wordt georganiseerd in een kommunistische partij;
3. het is onmogelijk deze revolutie te doen slagen zonder dat deze landen samenwerken met de proletarische beweging van de westelijke landen.

Andere belangrijke indikaties vinden we in Stalins „Het Marxisme en het Nationale en Koloniale Probleem”. Ter oplossing van het nationale probleem, aldus Stalin, gaat het leninisme uit van de volgende beginselen:

1. de wereld is verdeeld in twee kampen: in een kleine groep van geciviliseerde naties, die het kapitaal in handen hebben en het kamp van de onderdrukte en geëxploiteerde volkeren;

2. deze laatste landen vormen een geweldige reserve en de meest belangrijke economische krachtenbron van het imperialisme;
3. de revolutionaire strijd van de onderdrukte volkeren tegen het imperialisme is de enige manier, waarop zij zich van de onderdrukking en exploitatie kunnen bevrijden;
3. in verschillende van de onderdrukte landen is de nationale bevrijdingsbeweging reeds begonnen, die moet leiden tot de crisis van het mondiale kapitalisme;
4. de belangen van de proletarische beweging in de ontwikkelde landen en die van de vrijheidsbeweging in de gekolonialiseerde landen eisen, dat beide samengaan en een gemeenschappelijke kracht vormen tegen een gemeenschappelijke vijand;
5. de werkende klasse in de ontwikkelde landen kan niet triomferen, noch kunnen de onderdrukte volkeren zich bevrijden van het juk van het imperialisme zonder vorming en konsolidatie van een gemeenschappelijke revolutionaire kracht;
6. deze gemeenschappelijke revolutionaire kracht kan niet tot stand komen als het proletariaat van de onderdrukkende landen niet directe steun en hulp verlenen aan de bevrijdingsbeweging van de onderdrukte volkeren.

DE SCHADUW BREIDT ZICH UIT

Alle krachten van het bolsjewisme in deze laatste tien jaren kanaliseren zich in de poging, een structurele crisis te bewerkstelligen in het imperialistische systeem van Engeland en Frankrijk. Het werkt onvermoeibaar eraan, dat overal anti-imperialistische bewegingen ontstaan, die niet alleen in die landen zelf, maar ook in de moederlanden moeten uitlopen op crises. Het gaat erom de produktie- en transportwegen van de „koloniale en afhankelijke landen” te desorganiseren, om zo de levensaders van de democratie af te snijden. Daarbij wordt, zoals gezegd, een belangrijke rol toebedeeld aan de nationale kommunistische partijen. In de niet-kommunistische wereld moet in de produktieve sektor een anarchie tot stand worden gebracht. Daarom moet de klassenstrijd in al zijn wrede tegenstellingen door het kommunisme levend worden gehouden, om, wanneer het ogenblik daarvoor gunstig is, een burgeroorlog te doen ontstaan. Voor Nicolas Bujarin, de grootste theoreticus van het marxisme na Lenin en Trotzky, is de burgeroorlog de vorm, waarin de revolutie zich moet presenteren.

De schaduw breidt zich uit over de landen, waar het kommunisme de vlag hooghoudt voor de „bevrijding van de onderdrukte volkeren” met geen ander doel een nieuwe vorm van imperialisme tot stand te brengen van een macht, die ervan droomt eens de superstaat te zijn, waar de „diktatuur van het proletariaat” heerst, een droom, waaraan niemand kan geloven, omdat zij de wreedste en bloedigste tirannie verbergt, die de mensheid ooit heeft aanschouwd.

Onderwijsproblemen in Nieuw Guinea

De behandeling van de Nieuw Guinea-begroting-1959 tesamen met het verslag der parlementaire missie-1957 heeft tijdens de Kamerdebatten van de vorige maand ook op het terrein van het onderwijs betere perspectieven voor de bevolking van Nieuw Guinea geopend. Enkele jaren geleden was men in de kringen van het Gouvernement in Hollandia nogal beducht voor de uitbreiding van het aantal scholen, met name van de Vervolgscholen. Men was bevreesd voor het ontstaan van een intellectueel proletariaat, dat geen passend emplooi zou kunnen vinden. Maar de noodzaak dit gebied in economisch, sociaal en staatkundig opzicht snel tot ontwikkeling te brengen, heeft het inzicht versterkt, dat de papoea's zelf op korte termijn moeten gaan deelnemen in het bestuur van het land en dat zij daarvoor dan ook de nodige opleiding moeten hebben genoten. Minister Toxopeus en Staatssecretaris Bot hebben in een vlot resp. wat lang maar wel gedegen betoog alle begrip getoond voor deze ontwikkeling. De Staatssecretaris sprak zonder meer over de hoge wenselijkheid om de opleidingsmogelijkheid voor dorpsonderwijzer te verdubbelen, over de urgentie van kweekschoolonderwijs voor papoea-leerlingen, over de onvermijdelijkheid het aantal basis-scholen (lagere

school B en vervolgschool) uit te breiden en tenslotte over de noodzaak om de papoea's ook het middelbaar onderwijs te laten volgen (zowel de concordante richting als de op Nieuw Guinea gerichte opleiding). Dat waren andere en betere geluiden dan wij in vorige jaren hebben gehoord. Zij getuigden van een ruimer blik en een breder geest, waaraan het in het verleden wel eens wat heeft ontbroken.

Ook in het overleg tussen Gouvernement, Missie en Zending ging het vaak wat enghartig toe. Er werd wel overleg gepleegd, maar meestal met de schoolbeheerders van de Missie en de Zending afzonderlijk. Formeel wist de een van de ander dus niet, welke plannen voor de toekomst werden gekoesterd en voor welke scholen men van het Gouvernement subsidie wenste te verkrijgen. In feite was dit alles toch wel bekend, omdat er in Nieuw Guinea nu eenmaal niet zoveel geheim blijft. Maar bij zulk een wijze van overleg plegen ontstaat toch gemakkelijk een verdenking van al te sterke beïnvloeding van het Gouvernement in de ene of de andere richting.

In de toekomst zal dit overleg nu anders worden opgezet. De Minister en de Staatssecretaris hebben beide toegezegd, dat er een ronde-tafelgesprek zal komen tussen het Gou-

vernement, de Zending en de Missie over de te treffen onderwijsvoorzieningen en de op te richten en te subsidiëren scholen. Een onderwijsplanning derhalve, waaraan in Nieuw Guinea inderdaad een grote behoefte bestaat.

Indien zulk een planning tot stand komt, wordt de kans ook geringer dat in de Tweede Kamer lange en onaangename debatten worden gehouden als deze keer het geval was naar aanleiding van de vestiging van de eerste katholieke Primair Middelbare School (P.M.S.) in Hollandia.

Tegen deze school is in bepaalde kringen van de Zending veel verzet gerezen. Die katholieke P.M.S. had in Merauke moeten staan, hetgeen door Regering in Den Haag ook zou zijn besloten. En als er nóg een P.M.S. moet bij komen, dan behoort die aan de Zending te worden toevertrouwd en niet aan de Katholieke Missie in Merauke.

Van K.V.P.-zijde is er de aandacht op gevestigd, dat een P.M.S. een streekschool is met internaat, bestemd voor leerlingen uit een groot gebied. Tal van zakelijke en niet minder redelijke argumenten hebben ervoor gepleit die eerste katholieke P.M.S. juist in de hoofdstad van Nieuw Guinea te vestigen. Van een formeel besluit van de Regering in Den Haag tot vestiging van die school in Merauke is naar buiten nooit iets gebleken. Daarom ook kan aan het Gouvernement in Hollandia, dat op de plaats van vestiging der diverse scholen steeds grote invloed heeft gehad, niet worden verweten dat na ampel be raad besloten is die P.M.S. in Hollandia te vestigen. De woordvoerder van de K.V.P. heeft hieraan toegevoegd, dat hij volstrekt niet een onjuiste verhouding tussen Missie en Zending zou willen zien groeien voor wat betreft de verdere onderwijsmogelijkheden van de leerlingen, afkomstig van de scholen van de Missie resp. de Zending. In een open overleg tussen Gouvernement, Missie en Zending is een onderwijsplanning op te stellen, die aan ieder het zijne geeft, aan de Missie niet meer dan aan de Zending noch ook

de Zending meer dan aan de Missie. Bij zulk een onderwijsplanning zal de Zending op grond van de huidige leerlingen-cijfers ongetwijfeld méér primaire middelbare scholen moeten krijgen, maar ook in Merauke is zulk een school noodzakelijk, daar er genoeg leerlingen voor zijn en Zuid Nieuw Guinea geen achterlijk gebied mag worden voor wat betreft de onderwijsmogelijkheden van de papoea's.

Minister Toxopeus heeft daarop verklaard, dat ook hij op grond van de reële cijfers een P.M.S. in Merauke nodig acht. Hij heeft er echter aan toegevoegd, dat eerst de scheef getrokken verhouding verbeterd moet worden. Bij dit laatste vraagt men zich echter af, wat er nu eigenlijk scheef getrokken is. Volgens de cijfers, die minister Toxopeus zelf in de Handelingen van de Tweede Kamer heeft doen opnemen, zijn de hoogste klassen van de z.g. voedingsscholen voor de P.M.S. momenteel bezet met 938 leerlingen, waarvan 100 op lagere scholen B van het Gouvernement, 575 op lagere scholen B en vervolgscholen van de Zending, en 263 op lagere scholen B en vervolgscholen van de Katholieke Missie. Het aantal P.M.S.-en is momenteel 4: één openbare, twee van de Zending en één van de Katholieke Missie. Daarbij moet men bedenken, dat de meeste leerlingen van de openbare P.M.S. in Sorong protestantse kinderen zijn, afkomstig van de scholen der Zending. Als er iets scheef getrokken is, dan zou men geneigd zijn te denken, dat die openbare P.M.S. in Sorong een Zending's H.B.S. had moeten zijn. Minister Toxopeus speelde dan ook al met de gedachte die school maar weer aan de Zending toe te vertrouwen. Maar daar kwamen de voorstanders van het openbaar onderwijs tegen op, met name de heer Patijn (P.v.d.A.) en mevr. Stoffels-Van Haften (V.V.D.). De Staatssecretaris (die na de minister sprak) had een betere oplossing: er zou eerst een Zending's P.M.S. in Biak komen plus een parallelklas van de Zending's P.M.S. in Hollandia, voor en aler Merauke een katholieke P.M.S. zou kunnen krijgen. Want het beginsel moet

gehandhaafd worden, dat aan de abiturienten van de voedingsscholen van de Zending resp. de Missie gelijke kansen worden geboden op het volgen van een verdere opleiding aan de P.M.S.

Met dit beginsel ben ik het uiteraard volkomen eens. En als men het in de praktijk gaat toepassen en op basis daarvan een onderwijsplanning wil opstellen, dan zal aan de Zending méér mogelijkheid voor opleiding aan de P.M.S. moeten worden gegeven dan aan de Missie. Maar welke verhouding er nu reeds scheef getrokken is door het feit alleen dat er één katholieke P.M.S. in Hollandia is opgericht, heeft noch de minister, noch de staatssecretaris, noch een der sprekers uit de doeken gedaan!

Ik kan de indruk niet van mij afzetten, dat in bepaalde kringen van de Zending een te groot misbaar is gemaakt over de vestiging van een katholieke P.M.S. in Hollandia. In al te grote ijver heeft de Zending een open brief aan de Kamer gezonden, waarin een aantal cijfers werden gegeven, die dan moeten uitwijzen, dat de verhoudingen scheef getrokken zijn.

Als men echter de cijfers van de leerlingen in de hoogste klas der voedingsscholen leest, die minister Toxopeus zelf tijdens de debatten naar voren heeft gebracht en men op de hoogte is van de feitelijke situaties en verhoudingen in Nieuw Guinea, dan is het overduidelijk, dat

er door de vestiging van één katholieke P.M.S. in Hollandia in feite nog niets is scheef getrokken. En impliciet gaf minister Toxopeus dat zelf eigenlijk ook toe, toen hij zei: „Naar mate men zich in de cijfers ten dezen meer verdiept, wordt de uitkomst minder duidelijk”.

Gelukkig hebben de woordvoerders van de A.R. en de C.H.U. in de Kamer zich niet op sleeptouw laten nemen door het Zendingencentrum in Oegstgeest en de Zending in Hollandia. Een strijd tussen de christelijke partijen in de Kamer over het onderwijs en het subsidiebeleid in Nieuw Guinea zou een grote slag toebrengen aan geheel het christelijk beschavingswerk in dat gebied. Door het optreden van de regering en de kamerleden is dit gevaar wel voorkomen. Niemand heeft dan ook maar enig bezwaar geuit tegen een beleid als door minister Toxopeus werd uitgestippeld in de volgende woorden, waarmee ik wil besluiten:

„Ik vertrouw erop, dat de Kamer het zal accepteren, wanneer ik zeg, dat wij door samenwerking van Gouvernement, Zending en Missie tot een scholenplan moeten geraken, dat redelijk, rechtvaardig en billijk is voor allen. Op die basis willen wij dus ook aan de Zending geven wat de Zending toekomt. Wij moeten hier niet een soort schoolstrijd hebben. Wij moeten hier opbouwend samenwerken. Dat kan!”

STOKMAN

Buitenlands Panorama

PARTIJDAG VAN DE C.D.U.

Uiterlijk maakte de laatste partijdag van de C.D.U., die eind april in Karlsruhe gehouden werd, de indruk dat alles in orde was. Het kongres waaraan niet minder dan 1200 gedelegeerden en daarenboven het nodige aantal ministers, diplomaten, eregasten en journalisten deelnamen, ademde een stabiliteit en zekerheid die door de buitengewoon vitale bondskanselier alleen nog maar verhoogd werd. Alles verliep dan ook zonder hevige discussies, zonder felle kritiek op meningen in eigen kring, de herverkiezing van Adenauer als voorzitter van de C.D.U. en de stemming over de tien resoluties leverden geen enkele moeilijkheid op. Zelfs de problemen van de topkonferentie, door Adenauer zelf en door zijn minister van buitenlandse zaken Von Brentano toegelicht, werden met een voorzichtigheid en terughouding behandeld en goed in een oproep tot eensgezinde en krachtige westelijke politiek verpakt, dat ook deze in wezen toch zeer zorgwekkende internationale vraagstukken in het licht van het suggestieve optimisme van Adenauer hun sombere aspecten tenminste voor enkele ogenblikken verloren.

Inzover mag de C.D.U. dan ook met dit kongres tevreden zijn, omdat het op de vroegere partijdagen, zoals verleden jaar in Kiel, toen de liberaal aandoende redevoering van de president van de bondsdag, dr. Gerstenmaier, de sociale vleugel van de C.D.U. nogal in het harnas gejaagd heeft. Toch kon men zowel in de rede van Adenauer als in de discussies, die aan de rand van het kongres gehouden werden, duidelijk vaststellen, dat zich de leiding van de partij in sommige opzichten wel degelijk bezorgd maakt. In 1961 zullen wederom de verkiezingen voor de bondsdag gehouden moeten worden. Het kongres van Karlsruhe stond nog niet in het teken van deze verkiezingskampagne, maar er zal wel niemand geweest zijn, die er niet aan dacht. Tot nu toe heeft de C.D.U. alle verkiezingen voor de bondsdag in wezen met twee politieke wapens gewonnen: de persoon van Adenauer en de buitenlandse politiek. Een nauwkeurige peiling van de publieke opinie heeft nu het merkwaardige feit opgeleverd, dat de Duitse kiezers in dit stadium kennelijk meer denken aan vraagstukken van binnenlands belang: de buitenlandse politiek zit als het ware vast, er zal weinig verandering in kunnen komen, dus denken de Duitsers meer aan verbetering van de levensstandaard, juist omdat dit voor hen nu wel gemakkelijker mogelijk is, zorg voor gezondheid, gezin, kinderen, ouderdom etc. In dezelfde richting wordt de C.D.U. ook gewezen door de verrassende nederlaag die de christen-demokratische partij in Beieren geleden heeft bij de jongste gemeenteraadsverkiezingen.

Adenauer gaf dan ook toe, dat op het gebied van de binnenlandse politiek alle krachten moeten worden ingespannen: de ministers en minister-presidenten in de afzonderlijke landen moeten sterker de partijlijn en partijeenheid in het oog houden, de volksvertegenwoordigers moeten minder bureaucratisch te werk gaan, anders – ja, dan zou werkelijk de S.P.D. wel

eens de meerderheid kunnen veroveren en de bondsregering kunnen vormen! Adenauer herinnerde zijn gehoor aan dit gevaar, om hen tot grotere activiteit aan te sporen. Hieruit af te leiden, dat hij er mee konkreet rekening houdt, lijkt moeilijk met Adenauer's notoir zelfbewustzijn te verenigen te zijn. Zeker ook de C.D.U. weet, dat de C.S.U. in Beieren verloor, omdat zij geen jonge krachtige figuren naar voren schoof – Willy Brandt zou een grote konkurrent van Adenauer kunnen zijn. Maar Willy Brandt is niet de S.P.D. en het team Erhard, Strauss, Krone, Von Bentano doet het voorlopig nog altijd beter dan de kleurloze Ollenhauer, de onberekenbare Wehner, en de wat al te intellektuele Carlo Schmid. Ook bleek op het kongres dat naast Adenauer Erhard, ook is hij voorlopig als „kroonprins”, d.w.z. eventuele opvolger van Adenauer uitgeschakeld, nog steeds het symbool van de westduitse welvaart is. Bovendien hamerde Adenauer herhaaldelijk erop dat de S.P.D. de westelijke politiek van de C.D.U. niet zou voortzetten. Zullen de westduitse kiezers werkelijk bereid zijn, met de S.P.D. zo vele nieuwe onzekerheden en risico's tegemoet te gaan? Het is onwaarschijnlijk. Misschien zal daarom de volgende overwinning van de C.D.U. meer een routine-zege zijn, haar positie zal zij echter handhaven.

N.E.I.

Na lange en soms moeilijke voorbereidingen heeft de internationale organisatie van de christen-demokraten nu een nieuw presidium en een nieuwe sekretaris-generaal gekregen: verleden jaar hadden president Auguste De Schrijver en sekretaris-generaal Alfred Coste-Floret hun ontslag ingediend. De partijen wilden de overgang naar een nieuw presidium benutten om aan de organisatie ook een ietwat stevigere vorm te geven die beter overeenkwam met de eisen van de internationale situatie van het ogenblik. De „Nouvelles Equipes Internationales” werden twee jaar na de oorlog opgericht in een tijd, waarin men de enorm vlugge europeïsering en internationalisering van de gehele politieke problematiek nog niet kon voorzien. Het is daarom begrijpelijk dat men allereerst aan een vrij losse groepering van christen-demokratische „équipes” dacht, die op aandring van de toen nog zeer sterke M.R.P., in de geest overigens van vele Franse katholieken tenminste in die dagen, het woord „christelijk” in de naam vermeed. Ook dachten destijds de Franse en de Belgische partij nog niet ernaar, zich als zodanig aan de N.E.I. te binden, maar vormden uit hun eigen midden eigen „nationale équipes”, die aan de internationale samenwerking van de christen-demokraten meewerkten.

Geleidelijk bleek echter dat de betekenis van deze samenwerking groeide. De Europese integratie, de atlantische samenwerking, de oost-west-relaties – dit alles vroeg in toenemende mate gemeenschappelijk en herhaaldelijk overleg. De jaarlijkse kongressen van de N.E.I. hebben dit evenzeer bevorderd als de meer beperkte activiteit in een aantal kommissies van de N.E.I. Dit bleek echter niet voldoende te zijn, naarmate de integratie in de ruimste zin voortschreed. In de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa en in het bijzonder in de nieuwe Europese Parlementaire Vergadering van de drie Gemeenschappen van de Zes hebben de christen-demokratische fracties een zeer sterke positie en dienovereenkomstig een veel grotere verantwoordelijkheid. Ook vereisen de komende Europese verkiezingen een scherpere omlijning van de gemeenschappelijke standpunten van de christen-demokraten op Europees terrein. De Belgische C.V.P. trok uit deze ontwikkeling de juiste konsekwentie en sloot zich in het afgelopen najaar officieel aan bij de „N.E.I.”, die sinds enkele jaren bij haar naam de aanduiding „Internationale Unie van Christen-Demokraten” voegde.

Intussen vragen nieuwe internationale vraagstukken in een wijder kader de aandacht van de christen-demokraten: steeds meer zien zich de Europese landen gedwongen, hun relaties met de nieuwe Afrikaanse staten een nieuwe gestalte te geven. Zeker, er bestaan geen of slechts in zeer beperkte mate politieke groeperingen van christenen in deze landen, maar de christen-

demokraten kunnen en mogen niet nalaten ook de politieke gebeurtenissen in Afrika en voor een deel ook in Azië van hun eigen conceptie uit te volgen. Niet minder belangrijk zijn de vraagstukken waarvoor zich de jonge christen-demokratische partijen in de latijns-amerikaanse landen geplaatst zien. Door de grote belangstelling voor de afro-aziatische landen ziet men weliswaar te veel over het hoofd, dat Midden- en Zuidamerika in de komende jaren eveneens een soms zeer snelle ontwikkeling zullen doormaken, die zich reeds heden aftekent. Aan de activiteit van het kommunisme en de interesse van de Sowjetunie kan men gemakkelijk afleiden, dat ook in deze landen een soortgelijke „ideologische en economische wedstrijd” zal plaats hebben als in de overige niet-gecommitteerde landen. Ook in dit opzicht is nauwere samenwerking van de christen-demokraten in internationaal, dus mondiaal verband, noodzakelijk. Het is te hopen dat de nieuwe president, de heer Theo Lefèvre, voorzitter van de Belgische C.V.P., en de nieuwe sekretaris-generaal, het M.R.P.-kamerlid Jean Seitlinger, erin zullen slagen, voor deze intensievere samenwerking de nodige organisatorische voorwaarden te scheppen.

TOPKONFERENTIE

De eerste topkonferentie is dus mislukt; waren de verwachtingen toch al niet al te hoog gespannen, na het vliegtuigincident en de daaropvolgende uitlatingen van Chroestjof hield men al helemaal geen rekening met een gesprek, dat enig resultaat zou kunnen opleveren. Eisenhower, Macmillan en Chroestjof vlogen wel naar Parijs, waar een topspanning heerste, maar waarbij het niet tot een topgesprek kwam. Wat nu, vraagt men zich allerwegen af. Chroestjof heeft laten weten, dat hij over zeven of acht maanden nog wel eens denkt terug te komen. Dan zijn de Amerikaanse presidentsverkiezingen achter de rug en hoeft hij niet meer te spreken met Eisenhower, die hij in Parijs geen woord en geen blik heeft gegund. Maar het zal Chroestjof niet ontgaan zijn, dat in het Amerikaanse kongres republikeinen en democraten elkaar over de partijpolitieke tegenstellingen, juist in deze verkiezingsstrijd, hebben gevonden en zich eendrachtig achter Eisenhower hebben geschaard. Dat betekent in feite, dat de volgende president voor de Russische leider evenmin een knieval zal maken, zoals hij dat van Eisenhower heeft geëist. Wat men de Amerikanen ook mag verwijten, zodra zij tot de konklusie zijn gekomen, dat alleen maar harde standpunten nog redding kunnen brengen, tonen zij een vastberaden eenheid. Jammer genoeg kwam die vastberadenheid wat te laat. De gehele Westelijke pers heeft het vliegtuigincident als een ongelukkig voorval bestempeld, waarbij men zich afvroeg hoe de Amerikanen zo vlak voor de topkonferentie een dergelijk risico konden en durfden te nemen. Was men werkelijk zo overtuigd van de ongrijpbaarheid van de U-2, dat op enorme hoogten kon koersen? In het licht van het feit zelf doet de Russische verontwaardiging wat ridicul aan. Ook de Russen spioneren en niet alleen dat. Met behulp van een wereldwijd subversief en propaganda-apparaat ondermijnen zij waar zij kunnen de grondslagen van de vrije wereld, daarbij iedere skrupule opzij zettend en niet voor moord en doodslag terugschrikkend. Men herinnert zich bijvoorbeeld het geval van de agent Shokolov. Als Chroestjof spreekt over „een schending van nobele beginselen”, is hij de vos, die de passie preekt. De vraag is of de Russische verontwaardiging zoveel weerklank had kunnen vinden, als Amerika, onmiddellijk na het bekend worden van het incident, koelbloedig en krachtig had gereageerd. Wel namen zij een heel rapport over kommunistische activiteiten mee naar Parijs voor het geval Chroestjof over de U-2 zou gaan spreken. Maar wellicht hadden de feiten meteen met feiten beantwoord moeten worden. Hoe het ook zij: de westelijke pers is thans unaniem van mening, dat het mislukken van de topkonferentie nu aan de Russen te wijten is. Eisenhower heeft de verzekering gegeven, dat de vluchten niet zullen worden herhaald, maar hij heeft geweigerd voor het forum van de wereld voor Chroestjof een knieval te maken. Overigens blijft tot op dit moment onduidelijk wat er nu precies met de U-2 is gebeurd. Dat een en ander zich niet heeft afgespeeld, zoals de Russen het Westen willen doen geloven, dat de Russische lezing van het geval bepaalde leemten vertoont, is wel duidelijk geworden. Was de vlucht verraden spel? Heeft Powers met technische moeilijkheden te kampen gekregen, waardoor hij moest dalen en op de Russische radarschermen verscheen? Alleen Powers zelf zal daarop een antwoord kunnen geven en het is de vraag of hij ooit daarvoor nog de kans zal krijgen. Charles Bohlen, de Rusland-expert, heeft op een merkwaardige zinswending in een van Chroestjofs uitlatingen te Parijs gewezen. De Rus wees op bepaalde binnenlandse ontwikkelingen. Staat Chroestjof onder druk, zo vraagt men zich af? Was daarom ook de aanwezigheid van Malinovski in Parijs van bijzondere betekenis? Bij de veranderingen in het Russische Partijpresidium hadden vele commentatoren reeds een groeiende oppositie tegen Chroestjof gekonstateerd. Maar tegenover deze redeneringen staat het feit, dat de persoonlijkheid van de Russische leider de laatste jaren zo overheersend is geweest, dat het moeilijk is reeds nu te geloven aan een verbleken van de glans van zijn leiderschap. Het lijkt vooralsnog gevaarlijk te spekuleren op een machtsstrijd in het Kremlin, zeker als men daaruit politieke konklusies voor het bepalen

van de westelijke handelwijze zou gaan trekken. Dan is er nog de vraag bij dit alles of ook niet China een rol heeft gespeeld. Het is geen geheim, dat men in Peking Chroestjofs opvattingen over vreedzame koëxistentie niet bijzonder hartelijk toejuicht. De Chinezen hebben zelfs duidelijk laten weten, dat zij niet in vreedzame koëxistentie geloven, zolang het imperialismen niet is uitgeroeid. Is die druk van Chinese kan zo groot geworden, dat Chroestjof het vliegtuigincident heeft kunnen aangrijpen om de door Peking zo gewenste krachtige taal te gaan spreken? Het zijn alle vragen, waarop het antwoord maar voorzichtig kan worden geformuleerd. Wellicht speelt van dit alles een element mee in de gebeurtenissen van de laatste weken. In ieder geval is de publieke opinie in het Westen zeer verontrust. In menige Europese en Amerikaanse huiskamer zijn de ontwikkelingen met een zekere angst gevolgd. Nog steeds overheerst de overtuiging, dat het niet op een werkelijke oorlog zal uitdraaien, wel dat de koude oorlog weer zal worden verscherpt, dat de vreedzame koëxistentie voorlopig lijkt begraven te zijn en dat de geest van Camp David voorlopig is bijgezet naast de geest van Genève. Zeker is, dat de wereld opnieuw een periode tegemoet gaat met onzekerheden, die de zenuwen zwaar op de proef zullen stellen. En de Russen hebben bewezen een zenuwenoorlog genadeloos te kunnen voeren. Maar daarnaast bestaat de kans, dat het Westen nu eindelijk eens gaat komen tot een werkelijk eendrachtig samengaan, tot vastberadenheid en moed, waaraan het in het verleden wel eens ontbroken heeft. Voor de Engelse diplomatie moet deze mislukking wel bijzonder pijnlijk zijn. Macmillan heeft in Parijs al het mogelijke gedaan de standpunten met elkaar te verzoenen, daarin gesteund door De Gaulle. Hij is daarin niet geslaagd. Wanneer de riemen van de harnassen werkelijk worden aangetrokken, blijkt ook de soepele Engelse diplomatie geen redding te kunnen brengen. Overigens zullen de Engelsen hun rol, hun rol van bemiddelaar dan, niet uitgespeeld achten. Dat Macmillan in de komende maanden zijn pogingen zal opgeven Oost en West tot elkaar te brengen lijkt twijfelachtig. In hoeverre De Gaulle hem hierin zal volgen, is op dit moment moeilijk te beoordelen. De Franse president heeft, zoals men van hem kon verwachten, in Parijs het hoofd koel gehouden en heeft de woedende Chroestjof geen duimbreed toegegeven. Zullen de Russen een afzonderlijk vredesverdrag sluiten met Oost-Duitsland? In Parijs heeft Chroestjof een uitnodiging voor een tegenbezoek aan Oost-Berlijn aanvaard. Als dit vredesverdrag inderdaad wordt gesloten, waardoor het beheer over de toegangen tot West-Berlijn aan de Oost-Duitsers zal worden overgedragen, wordt het Westen in een bijzonder moeilijke positie gemanoeuvreed. Van toegeven is geen sprake, zo is reeds eerder bekend gemaakt.

Nieuwe boeken

Dr. H. BERGEMA, Pioniers van het nieuwe Azië, T. Wever, Franeker, 460 blz.

Dit kloeke boekwerk werd uitgegeven in opdracht van de Christelijke Nationale Bibliotheek. De gebeurtenissen van de laatste jaren zijn gegroepeerd rond een aantal persoonlijkheden, die ieder in aparte hoofdstukken worden behandeld: Gandhi (ds. A. Pos), Nehru (ds. A. Pos), Mohammed Ali Jinnah (dr. D. S. Attema), Mau Tze-Toeng (J. D. Thijs) en Mohammed Hatta (H. G. Schulte Nordholt). Het totale beeld, dat zo ontstaat zal zeker geïnteresseerde lezers kunnen boeien, vooral ook omdat de verschillende hoofdstukken door experts worden behandeld. Dr. H. Bergema schreef een inleiding onder de titel: Het nieuwe Azië. Het is een belangrijke bijdrage tot vermeerdering van onze kennis over Azië en het gehele kompleks van problemen, dat zich hier begint af te tekenen. Als inleiding op die problematiek is het eveneens een uiterst nuttig boek. De bibliografie is niet in de tekst opgenomen, maar wordt na ieder hoofdstuk vermeld. Zij is een waardevolle wegwijzer in de literatuur over Azië. Het komt ons voor, dat men hier te maken heeft met een door de opdrachtgeefster juist gekozen onderwerp op een aktueel moment. Talrijke interessante foto's zijn in het boek opgenomen, waarvan men hopen mag, dat het een ruime lezerskring zal vinden.

GUNTHER LUMMERT, Marxismus – Leninismus und Völkerrecht, Markus-Verlag G.M.B.H., Köln, 1959, 64 blz.

In kort bestek heeft de bekende Duitse jurist Lummert met sukses gepoogd het grote en veelal onbekende verschil te karakteriseren tussen het begrip volkenrecht zoals dat in het kommunisme gezien wordt en de Westerse opvatting die daar tegenover staat.

De verdienste van de schrijver is dat hij uit de veelheid van origineel Russisch bronnen-materiaal en Westerse standaardwerken over het kommunisme – zonder zich te begeven in filosofische- of ideologische breedsprakigheid – toch erin geslaagd is helder en goed geformuleerd de grote principiële verschillen aan te geven welke er tussen beide opvattingen bestaan.

GEORG NOTH, Christentum und Kommunismus in der Weltwende, Evangelisches Verlagswerk, Stuttgart, 319 blz.

De evangelische theoloog Noth heeft zich in dit boek de opgave gesteld tegen die theologen op te trekken, die de vrees koesteren dat door een zich inlaten met het agresieve en godloze kommunisme, het theologisch beveiligde bestaan wordt bedreigd.

Wanneer – zo redeneert Noth – de theologie niet boven een radikale afwijzing van het kommunisme kan uitkomen, dan blijft slechts de weg van de Verkondiging open, een weg, die voor alle theologie uitgaat.

Het werk van Noth bedoelt dan

ook een aansporing tot de Verkon- diging te zijn, niet alleen ten opzich- te van het kommunisme, maar van alle stromingen die het Christendom bedreigen. Een gedegen boek over een hoogst aktueel onderwerp.

Prof. Dr. J. P. KRUYT, *Verzui- ling*, Uitg. Heynis, Zaandijk, 1959.

43 bladzijden van dit boekje wor- den gevuld door grappig bedoelde maar niet eens een glimlach op- roepende bijdrage van enkele „leuke stukjes schrijvers”. De overige 55 bladzijde geven een glas- harde gedetailleerde uiteenzetting van de omvang der verzuiling in Nederland van de hand van de zuilen-verafschuwer prof. Kruyt, die het socialistische deel van de Ne- derlandse bevolking niet meer als zuil ziet.

Dat een zo deskundig socioloog zo ondeskundig kon uitglijden is o.i. alleen verklaarbaar door te veronderstellen, dat prof. Kruyt steeds met oogkleppen op onder socialisten verkeert. Hoe kan hij im- mers beweren, dat de socialistische zuil in afbraak is, alleen omdat de P.v.d.A. de organisatorische ban- den met andere socialistische orga- nisaties heeft verbroken, terwijl niet alleen personele bindingen tus- sen P.v.d.A., V.A.R.A., N.V.V. en Het Vrije Volk bestaan maar ook materiële? De afbraak van de protestants-christelijke zuil wordt uitgebreid uit de doeken gedaan. De katholieke zuil wordt eveneens behoorlijk afgestoft. Maar over de rode zuil „in afbraak” zwijgt prof. Kruyt in alle talen, terwijl wij juist zo benieuwd waren van socialisti- sche zijde te vernemen wat er nog van die rode zuil over is. Prof. Kruyt is dus minstens eenzijdig. Hij begrijpt niet, of wil misschien niet begrijpen, dat voor het maatschap- pelijk handelen van de christen zijn levensbeschouwing richtsnoer is, dat wij katholieken de maatschappij volgens eigen beginselen willen opbouwen middels eigen organisa- ties en zonder ons te willen isole- ren. Laten we daarom verzuild zijn. Maar is dit dan geen positieve kant van de verzuiling?

Prof. Kruyt bekijkt de niet socia- listische zuilen echter alleen zwart- gallig, en blijkbaar zweert hij bij een grote alle Nederlanders omvatten- de partij of organisatie, hetgeen de dood voor de democratie zou zijn.

Niet alleen is kennisname van dit geschrift aan te bevelen om te kun- nen zien hoe groot de verdeeld- heid van ons volk is, maar ook om te kunnen constateren hoe lelijk een hoogleraar in de sociologie de plank kan mis slaan.

J. H.

R. H. BARROW, *De Romeinen en de Westerse Beschaving*, Prisma-boeken, Utrecht/Antwer- pen, 1960, 192 blz.

In de reeks historische Prisma- boeken verscheen nu bovengenoem- de titel. Het geeft de lezer de mogelijkheden in de hand middels goed geschreven beschouwingen de plaats en de doorwerking van het Romeinse karakter in de geschiede- nis te bepalen. Het is een boekje, dat geen ogenblik verveelt, integen- deel, het boeit voortdurend en de pocket-uitgave ervan is weer een gelukkige greep geweest.

JACOB BURCKHARDT, *De cul- tuur der Renaissance in Italië*, Prisma-boeken, Utrecht/Antwer- pen, 1960, deel I 207 blz., deel II 221 blz.

Men kan met bijzondere belang- stelling de verschijning van deze twee Prisma-boeken begroeten. Burckhardt's meestgelezen werk „Die Kultur der Renaissance in Italien” wordt hier in de Neder- landse vertaling voor een groot publiek toegankelijk gemaakt, al is het niet zo, dat men Burckhardt gemakkelijk „leest”. Voor wie er echter nooit eens toe heeft kunnen komen de Duitse tekst te grijpen, zal wellicht door deze uitgave ge- prikkeld kunnen worden kennis te maken met deze kenner bij uitstek van de kultuurgeschiedenis. Een kennismaking, waarin men niet teleurgesteld wordt en die ieder, die voor de historie belangstelling heeft, zich niet mag laten ontgaan. Voor de mens van tegenwoordig blijven Burckhardts beschouwingen

een uiterst waardevol element in het geheel van de geschiedbetrachting, zij leiden tot bezinning en nadenken en verwijderen het perspectief van de kennis van een problematiek, die tot in onze dagen doorwerkt.

Dr. A. D. J. M. VERBEEK, De Franse Revolutie, Prisma-boeken, Utrecht/Antwerpen, 1960, 238 blz.

De Franse revolutie is al vele malen onderwerp geweest van min of meer lijvige boekwerken. De grote verdienste van het boekje van dr. Verbeek is, dat het in een goed geschreven taal, zonder pretenties de omwenteling beschrijft, vervat in een aantal goedgekozen feiten, zodat men, eenmaal met lezing begonnen, het niet gauw uit handen legt. De Brabantse arts, die het schreef in zijn vrije tijd, geeft er alle blijk van zijn onderwerp met toewijding en doordachtheid te hebben benaderd. Daarvan getuigt ook de goedbezette literatuurlijst. Het laat zich bijzonder prettig lezen en het boekje is een waardevolle aanvulling op de reeds talrijke uitstekende werken, die in de Prisma-reeks over historische onderwerpen verschenen.

HANS BUCHHEIM e.a., Der Führer ins nichts, Rastatt/Baden, 1960, Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 87 blz.

Dit boek bevat vier referaten van Hans Buchheim, Edith Eucken-Erdsieck, Gert Buchheit en H. C. Adler over Hitler als politikus, soldaat, ideoloog en over zijn persoonlijkheid. Indringende beschouwingen, die als radiolezingen veel be-

langstelling ondervonden, dat men tot uitgave in boekvorm heeft besloten. Zij tonen duidelijk, waartoe de „demonie van de macht” geleid heeft.

MARMEL REDING, Der politische Atheismus, Verlag Styria, Graz, 361 bldz.

De katholieke moraal-theoloog houdt zich in dit werk bezig met de Marxistische filosofie ten aanzien van de religie, tot nu toe een uitgesproken stiefkind in de studies van het Marxisme. Met sukses probeert prof Reding te bewijzen dat het marxistische atheïsme het motief van een systeem is. Dat het als het beste politieke strijdmiddel beschouwd wordt terwijl de logica van het systeem zulks niet onvoorwaardelijk eist. Dientengevolge gelooft prof. Reding dat de zin van het politieke atheïsme verdwijnt en daardoor afsterft.

WILHELM DE VRIES, Kirche und Staat in der Sowjet-Union, Verlag Anton Pustet, München, 202 blz.

De schrijver geeft aan de hand van documenten een zakelijke beschrijving van de gebeurtenissen in de Russische kerk vanaf de revolutie in 1917 tot 1957. Het boek gelezen hebbende komt men tot de konklusie dat het nauwelijks mogelijk is tot een vreedzame samenwerking te komen tussen kerk en kommunistische staat. Of anders gezegd: Wanneer het sociale systeem van het kommunisme verenigbaar wordt beschouwd met het Christendom dan is dat alleen mogelijk bij de verloochening van het Evangelie.

PUBLIKATIES VAN HET CENTRUM VOOR STAATKUNDIGE VORMING

Bij het bureau van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Prinsekracht 95, 's-Gravenhage, zijn o.a. de volgende uitgaven verkrijgbaar:

No.	Titel	Prijs
7	Richtlijnen voor een nieuw radiobestel	f 0,60
14	Wereldomroep; richtlijnen voor een nieuw wettelijk bestel . . .	„ 0,50
17	Grondslagen voor een wettelijke regeling van de gezondheidszorg	„ 1,—
18	Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen; redevoeringen van Mr Dr J. J. Loeff pr. en Prof. Dr L. G. J. Verberne	„ 1,—
27	Samenstelling en werkwijze der Staten-Generaal	„ 0,80
34	Loonpolitiek; meer vrijheid in de loonvorming?; inschakeling van bedrijfsorganen?	„ 0,65
40	Sociale voorzieningen voor zelfstandigen	„ 1,—
41	Kinderbijslag naar verhouding van het loon	„ 0,80
43	Het ontwerp-Gezondheidswet 1953	„ 0,40
44	Staatkundige eenheid der katholieke Nederlanders	„ 1,25
45	Overheid en Humanistisch Verbond	„ 1,75
51	Wettelijke regeling van de bedrijfsgezondheidszorg	„ 1,25
54	Monumentenwet; beschouwingen over haar beginselen, daarin te geven voorschriften en te treffen maatregelen	„ 1,50
57	Samenwerking in Nederland als staatkundig vraagstuk; rede van Prof. Mr A. L. de Block	„ 1,—
67	Verbreiding van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie . . .	„ 1,—
74	Het tekort in het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds	„ 2,50
75	Regeling van de financiële verhouding tussen het rijk en de gemeenten	„ 2,—
76	Schoolgezondheidszorg	„ 5,60
77	Regeling van de opleiding van leraren voor het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs	„ 2,75
78	Overheid en sport	„ 1,75
79	Gedachten over individuele verantwoordelijkheid jegens de volksgemeenschap; inleiding door Mr Dr Th. W. F. Speetjens . . .	„ 0,50
80	Ziektekostenvoorziening; beginselen en richtlijnen voor een wettelijk stelsel	„ 4,—
81	Televisiebeleid en reclame	„ 0,75

Een volledige lijst van publikaties wordt op aanvraag verstrekt.

Het is mogelijk zich op de publikaties te abonneren. De abonnementsprijs bedraagt f 7,50 per kalenderjaar.

Katholiek Staatskundig Maandschrift

REDACTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DR. K. J. HAHN, DRS A. W. H. J. QUAEVLIËG, W. M. PERQUIN
REDAKTIESEKRETARIS: G. GIELEN

JAARGANG 14

JUNI

NUMMER 4.

Kanttekeningen

bij de Nadere Nota van de Onderwijscommissie
van de A.R.P. inzake het Ontwerp van Wet
tot Regeling van het Voortgezet Onderwijs

door Dr. E. Pelosi S. J.

Gelijk bekend heeft de Onderwijscommissie van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij een „Nadere Nota” uitgebracht inzake het wetsontwerp op het voortgezet onderwijs (public. no. 17, april 1960, den Haag). Zulks ten gevolge op de in 1959 reeds uitgegeven nota over hetzelfde onderwerp (public. no. 14, april 1959, *ibid.*). De „Nadere Nota” (in het vervolg te noemen „de nota”) bedoelt blijkens de inleiding een nadere bezinning te zijn op het wetsontwerp en op het reeds vroeger ingenomen standpunt.

Evenals de publicatie van 1959 neemt ook de nota weer een volstrekt afwijzend standpunt in tegen het wetsontwerp. Men zal zich herinneren dat ook vanuit de Protestants-Christelijke schoolwereld met ongemene felheid tegen het ontwerp geageerd wordt (men denke b.v. aan het appèl van 7 mei l.l.). Daartegenover wordt in Katholieke kring over het algemeen — zonder dat men geen oog zou hebben voor bepaalde bezwaren — een veel gematigder standpunt ingenomen. Het zou interessant zijn te trachten de diepere gronden te achterhalen van dit verschil in houding tussen twee groeperingen, die toch t.a.v. hun denkbeelden over het bijzonder onderwijs ten nauwste met elkaar verwant zijn en gelijke doeleinden nastreven. De heer H. Lammers heeft dit uitvoerig proberen te doen in „Tot Vrijheid geroepen” van april 1960.¹⁾ Zijn betoog lijkt ons zakelijk weinig geslaagd. De schrijver werkt sterk met zwart-wit, houdt van zware doch onbewezen beweringen en is er m.i. veel te grif mee, religieuze en praktisch-onderwijskundige motieven door elkaar te halen. Of wat hij ter tafel brengt ook werkelijk leeft in zijn kring en in die emotionele vorm, vermogen wij niet te beoordelen. Opmerkelijk is dat zijn artikel geweigerd werd door het maandblad „A.-R. Staatskunde” „in verband met de bestaande verhoudingen”. Veel scherpzinniger en doordachter lijkt

mij het artikel van Oosterhoff²⁾, veel objectiever ook. Door wat hij de Katholieke staatsopvatting (toegepast dan op de verhouding staat-onderwijs) noemt³⁾ te confronteren met de anti-revolutionaire, tracht hij de felheid van oppositie te verklaren. Een zeer lezenswaardig artikel, al geloof ik niet, dat de schrijver er in slaagt zijn opzet geheel waar te maken.

Wij willen ons verder niet op het pad van deze meer theoretische beschouwingen begeven. Liever willen wij de nota nemen zoals zij daar ligt en haar voornaamste passages van enig commentaar voorzien. Wellicht is dit ook voor de lezer het duidelijkst en het overzichtelijkst.

1. OVERHEID EN ONDERWIJS

Onder deze titel brengt de nota een aantal beginselen samen waarmee wel iedere principiële verdediger van het bijzonder onderwijs het eens zal zijn. Het geven van onderwijs is in de eerste plaats een taak van de ouders en van de vrije maatschappelijke organen (waaronder ook de Kerken). Hieruit vloeit voort dat het geven van onderwijs vrij moet zijn en deze vrijheid houdt nauw verband met de geestelijke vrijheid. Zij moet daarom ruim worden opgevat en dient niet slechts de vrijheid van richting te omvatten, maar ook de vrijheid van inrichting, „aangezien de vrijheid van richting eerst bij vrijheid van inrichting ten volle kan worden gerealiseerd” (blz. 5).

Bij het zojuist gegeven citaat zij terloops aangetekend dat het niet helemaal de opvatting steunt van Mr. Oosterhoff in zijn bovenvermeld artikel, volgens welke in de anti-revolutionaire gedachtegang niet de vrijheid van richting als zodanig primair is, maar de vrijheid van het schoolverband als zodanig t.a.v. de staat. De nota daarentegen schijnt de vrijheid van inrichting eerder te postuleren als een noodzakelijke voorwaarde voor de vrijheid van richting.

De nota erkent verder het recht van de overheid, voorwaarden te stellen voor de verlening van subsidie. Deze moeten echter, ter waarborging van de vrijheid van onderwijs (hier moet wel allereerst de vrijheid van inrichting bedoeld zijn) tot een minimum beperkt worden en mogen niet dienen om het bijzonder onderwijs aan een uitgebreide regeling te binden.

Wij tekenen hierbij aan, dat wij het met deze laatste stelling in haar algemeenheid geheel eens zijn. De moeilijkheid ligt echter ergens anders, en wel bij de vraag: Wat is een „minimum?” Zo gemakkelijk het is, over het algemeen beginsel tot eenstemmigheid van mening te komen, zo moeilijk blijkt dit t.a.v. de *praktische* vraag naar het inhoud geven aan het begrip „minimum”. Zonder te kunnen juichen over de politiek die ten dezen in de loop der jaren door O., K. en W. gevoerd is — verre vandaar — moeten wij eerlijkheidshalve ook vaststellen dat de onderwijswereld nooit erg productief geweest is in hanteerbare voorstellen hoe het dan wèl zou moeten en ook dat hij zelf t.a.v. dit praktische punt verre van eenstemmig oordeelt.

Tenslotte formuleert de nota de positie van de overheid t.a.v. het openbaar onderwijs en t.a.v. wat zij noemt „maatregelen van orde” b.v. bepalingen in het belang van de volksgezondheid m.b.t. de leslokalen e.d.

2. DE WENSELIJKHEID VAN DE REGELING VAN HET VOORTGEZET ONDERWIJS IN ÉÉN WET

Zowel op principiële als op praktische gronden meent de nota deze wenselijkheid te moeten afwijzen.

Principieel

De gedachtengang van de nota komt op het volgende neer.

Blijkens de Memorie van Toelichting is de minister van oordeel, dat een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen tot stand moet worden gebracht. (Opgemerkt moge worden dat deze gedachte niet zo geheel die des ministers alleen is. Men denke aan de motie-Peters van 2 december 1949, waarin de Tweede Kamer een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen ter uitvoering van de achtjarige leerplicht noodzakelijk achtte en de Regering uitnodigde, daarin te voorzien. Hier vinden de nota-Rutten, de nota-Cals en het wetsontwerp haar directe oorsprong, zij het dan dat het „sluitend geheel” in al deze stukken zich verder uitstrekt dan over alleen maar de leerplichtige leeftijd).

Hierbij zal de overheid, aldus nog steeds de M. v. T., hoewel zich van haar beperkingen bewust, de lijnen moeten aangeven, langs welke het onderwijs zich zal dienen te ontwikkelen. Voor het verkrijgen van een sluitend geheel acht de minister regeling van het voortgezet onderwijs in één wet nodig. De gerichtheid op een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen veronderstelt een plan voor het geheel, waarin aan alle delen hun plaats wordt toegemeten.

De nota nu „is van oordeel dat de plangedachte als leidend beginsel voor de onderwijswetgeving moet worden verworpen,” (blz. 6) zulks als consequentie van de gedachten, ontvouwd in de vorige paragraaf over de vrijheid van onderwijs. Met het verwerpen van de plangedachte ontvalt natuurlijk ook de grondslag aan het streven naar een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen en daarmee aan de principiële achtergronden van het wetsontwerp.

Wij kunnen de nota bij haar standpunt ten dele wel, ten dele niet volgen. Niet, in zoverre zij klaarblijkelijk alle gedachte aan een sluitend geheel en een daarmee in de geest van de wetgever corresponderend plan wil uitbannen. Laten wij het omkeren: wenst zij dan geen sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen en wenst zij dat de overheid *niet* volgens een bepaald plan te werk gaat bij haar wetgevende arbeid? Wij kunnen ons moeilijk een bevestigend antwoord op deze vragen indenken. De opstellers van de nota zullen toch ook wel niet de planloosheid alias de chaos tot leidend beginsel van de overheidsarbeid willen maken, ook niet op onderwijsgebied. Overigens heeft men sinds 1903 („Ineenschelingscommissie”) al de roep gehoord en pogingen gezien tot het brengen van meer eenheid in ons onderwijsstelsel en in de onderwijswetgeving, zonder dat daar bij ons weten ooit principiële bezwaren tegen zijn ingebracht. M.a.w. het komt ons voor dat niet *hier* de moeilijkheden liggen. „Sluitend geheel” en overeenkomstig „plan” als zodanig, kunnen o.i. alleen maar toegejuicht worden. Wij hebben geen behoefte op onderwijsgebied aan wilde groei en het bestendigen van bepaalde incoherenties in ons onderwijssysteem. De vraag gaat slechts hierom, dunkt ons, of de overheid bij haar arbeid deze beginselen weet door te voeren zonder met de vrijheid van onderwijs in strijd te komen. Daarop dienen de concrete bepalingen van een wetsontwerp, in hun geheel en in de onderdelen, getoetst te worden. Wat de nota hierover zegt in de paragrafen over de structuur van het wetsontwerp en over de delegatie van bevoegdheden kan o.i. niet geheel bevredigen.

Wèl kunnen wij met de nota meegaan in haar principiële afwijzing in zoverre

de minister in de M. v. T. inderdaad uitingen doet, die iedere minnaar van de vrijheid en speciaal van de vrijheid van onderwijs met zorg moeten vervullen. Een ervan is de reeds vermelde, dat de overheid de lijnen zou moeten aangeven, langs welke het onderwijs zich zal dienen te ontwikkelen (curs. van ons). Dit „dienen” is in zijn algemeenheid o.i. geheel misplaatst. De overheid heeft in het geheel niet uit te maken hoe „het” onderwijs zich „dient” te ontwikkelen. De vrije maatschappij is nog mans genoeg om hierover haar eigen goed gefundeerde gedachten te hebben. Wij zouden hier het woord van een journalist, wiens naam ons is ontgaan, over willen nemen, toen hij over juist dit punt en deze uitdrukking schreef: „Wat denkt de minister wel?” Men moet zich hier ook niet, zoals de minister doet in de M. v. T. op de Grondwet beroepen waar deze spreekt van de „aanhoudende zorg” van de regering voor het onderwijs. Als *dit* inderdaad de juiste interpretatie van de grondwet zou zijn, dan zou deze zo snel mogelijk gewijzigd moeten worden, voordat de vrijheid (uit diezelfde grondwet) tot een dode letter zou zijn geworden.

Intussen, hiermee staat of valt voor ons het wetsontwerp zelf niet. Dit moet, los van de M.v.T., op zijn eigen merites beoordeeld worden. De wetstekst zelf blijft, de M.v.T. is „onverbindlich”. Maar dat de minister zich in zijn theoretische beschouwingen hier „vergaloppeerd” heeft, staat ook voor ons vast. Hij theoretiseert trouwens naar onze smaak in de M. v. T. veel te veel over dingen, waar de wetgever maar liever buiten moet blijven en heeft zo aan ook nog andere groeperingen aanleiding gegeven, zich terecht gegriefd te voelen. Van de wetgever verwachten wij duidelijke praktische bepalingen, waarvan iedereen het nut en de noodzaak kan inzien. Zijn theoretische visies zijn dan verder niet meer interessant.

Praktisch

Ook de praktische argumenten van de minister voor de regeling in één wet worden door de nota afgewezen, maar wij geloven niet dat wat zij hier te berde brengt bijzonder belangrijk is. Zoals reeds velen voor haar verwerpt zij het argument, dat de doelstelling van de verschillende vormen van voortgezet onderwijs in wezen dezelfde zou zijn. Wij zien de kracht van deze tegenargumentatie niet in. Het is ons steeds ontgaan hoe verschil of overeenkomst in doelstelling van verschillende soorten onderwijs een argument vóór of tegen regeling in één of meerdere wetten zou kunnen zijn. Ten eerste heeft de wetgever in de grond van de zaak niets te maken met de doelstelling(en) van het onderwijs. Wat gaat het hem aan wat ik met een gymnasium al of niet bedoel? (Veronderstel dan dat de vrije maatschappij zelf over al die doelstellingen met zichzelf in het reine zou zijn, wat zeker niet het geval is). Zijn bemoeienis met het onderwijs is een publiekrechtelijke, niet een (paedagogisch) inhoudbepalende of doelgevende. Ten tweede (samenhangend met het voorafgaande) is dit o.i. zuiver een praktische kwestie van wetstechnische aard. Als de regeling van de materie er overzichtelijker, samenhangender of hanteerbaarder door wordt, dan doe men het in één wet. Is het tegendeel het geval, dan niet. Aan het onderwijs zelf doet dit niets af.

Voorts voert de minister als argument aan, dat door een gemeenschappelijke wet regelingen voor de verschillende takken van onderwijs beter op elkaar afgestemd kunnen worden en dat kan worden bevorderd, dat alle onderwijsvormen gelijke kansen krijgen. Ook dit argument wordt door de nota ver-

worpen op het motief, dat de overheid het scheppen van gelijke kansen niet in de hand heeft, aangezien in wezen niet de wetgever, maar de vrije maatschappij over de ontwikkeling van het onderwijs beslist. Met dit laatste kunnen wij het volkomen eens zijn, maar het bewijst o.i. volstrekt niet, dat er daarom voor de overheid op een gegeven moment geen enkele taak zou liggen voor het scheppen van kansen: of de maatschappij die kansen al of niet aangrijpt of misschien toch nog in een andere richting evolueert is een heel andere vraag. Het kan alleen maar achteraf uitwijzen of de overheid al of niet een goede neus heeft gehad voor de komende gebeurtenissen. Voor de insider moge ik hier wijzen op het voorbeeld van het meisjes-V.G.L.O. naast het primair huishoudonderwijs, waar het wel degelijk gaat over het scheppen van objectief gelijke kansen zonder dat daarmee per se al gegeven is, hoe of de maatschappij op de duur er op zal reageren.

Tenslotte voert de nota aan dat de ruime delegatie van bevoegdheden aan de Kroon juist ook t.a.v. de voor de schooltypen meest kenmerkende punten (zij voegt er niet bij, welke dat zijn) geen garantie biedt dat na aanneming van het wetsontwerp inderdaad een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen verkregen zal worden. Men zou met recht hier de vraag tegenover kunnen stellen of regeling in meerdere wetten (die ongetwijfeld weer een gelijke ruimheid van delegatie zouden bevatten) die sluitendheid dan beter zouden bevorderen. Het tegendeel lijkt waarschijnlijk. Maar dit veronderstelt natuurlijk dat men aan het sluitend zijn van het geheel waarde hecht en wij hebben het vraagteken gezien, dat het standpunt van de nota te dien aanzien oproept.

Naast verwerping van 's ministers argumenten voor regeling in één wet meent de nota vele argumenten contra te kunnen aanwijzen. Zij maakt het de lezer evenwel erg moeilijk zich daar een precies denkbeeld over te vormen en er op in te gaan, daar ze in algemene beweringen blijft steken. Wanneer b.v. gezegd wordt: „Doordat (curs. van ons) b.v. voor het beroepsonderwijs t.a.v. sommige punten een wettelijke regeling blijkbaar nog niet mogelijk wordt geacht, wordt onwillekeurig ook voor andere onderwijsvormen een zeer ruim gebruik gemaakt van de delegatie van bevoegdheden aan de Kroon” (blz. 7), dan zoekt men tevergeefs naar een documentering van dit „doordat”. Verderop heet het: „Anderzijds worden zaken, die voor een bepaalde tak van onderwijs moeten worden geregeld, doch ten aanzien waarvan voor andere onderwijsvormen vrijheid kan worden gelaten, ook voor de laatste geregeld.” (blz. 7-8.) Het is moeilijk hierover een discussie te voeren, daar de nota er zich niet over uitlaat, welke zaken zij nu precies op het oog heeft. Elders wordt gezegd dat de huidige regeling van de kosten van het V.G.L.O. en U.L.O. (vergoeding door de gemeente) in verscheidene opzichten meer verkieselijk is, zonder dat evenwel deze verscheidene punten genoemd worden. Er wordt op gewezen dat V.G.L.O. en U.L.O. uit het automatisme van de L.O.-wet gehaald worden, hoewel dat in de praktijk toch gunstig gewerkt heeft. Ik kan mij moeilijk voorstellen dat de opstellers van de nota geen weet zouden hebben van de bezwaren, die terecht tegen het automatisme worden ingebracht. De zaak ligt niet zo zwart-wit als hier wordt voorgesteld.

Wij willen het wat deze paragraaf betreft, hierbij laten en constateren dat de argumenten van de nota in dit gedeelte niet bijzonder veel indruk op ons vermogen te maken.

3. DE STRUCTUUR VAN HET WETSONTWERP

De onoverkomelijke bezwaren die de nota hier naar voren brengt komen hier op neer dat

a. „De opzef (curs. van ons) van het wetsontwerp . . . zodanig (is) dat op een enkele uitzondering na alle bepalingen, welke het openbaar onderwijs regelen, tevens subsidievoorwaarden zijn voor het bijzonder onderwijs” (blz. 8). Dit doet geen recht aan de geheel verschillende positie van de overheid t.a.v. het openbaar en het bijzonder onderwijs. Dit laatste wordt zo aan meer subsidievoorwaarden gebonden dan nodig is.

b. Dit euvel kan niet ondervangen worden zolang niet het éne hoofdstuk, waarin de regeling van het openbaar en de subsidievoorwaarden voor het bijzonder onderwijs liggen samengevat, vervangen wordt door twee andere, resp. bevattende de regeling van het openbaar en de subsidievoorwaarden voor het bijzonder onderwijs.

Hier zijn twee kwesties aan de orde, die door de nota onvoldoende uiteengehouden worden en waardoor zij tot sterk overtrokken conclusies komt. Dit zijn ten eerste de kwestie van de structuur als zodanig, en ten tweede de vraag of er aan het bijzonder onderwijs in dit ontwerp meer subsidievoorwaarden gesteld worden dan nodig is. De nota koppelt de tweede vraag aan de eerste, maar dit is geheel onjuist. De twee staan geheel los van elkaar.

De meeste van onze huidige onderwijswetten (de N.O.-wet vormt hier de uitzondering) behandelen in een afzonderlijk deel eerst de regeling van het openbaar onderwijs, daarna in een volgend deel de regeling (stellen van subsidievoorwaarden) van het bijzonder onderwijs. In dit laatste deel pleegt veelvuldig naar het eerste deel verwezen te worden, omdat het openbaar onderwijs bij ons legislatief nog steeds (ten onrechte) als normatief geldt t.a.v. het bijzonder onderwijs.

Het ontwerp volgt een andere systematiek. Het baseert zich op het vijfde lid van art. 208 Grondwet dat zegt: „De eisen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten dele uit de openbare kas te bekostigen onderwijs, worden bij de wet geregeld, met inachtneming voor zover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.” Uitgaande van dit voorschrift geeft het eerst een hoofdstuk I over de „eisen van deugdelijkheid, gemeenschappelijk aan het openbaar en het uit de openbare kas bekostigd bijzonder schoolonderwijs”. Vervolgens een hoofdstuk II „Overige regelen voor het openbaar schoolonderwijs”, dan een hoofdstuk III „Overige voorwaarden voor bekostiging uit de openbare kas van het bijzonder schoolonderwijs”, tenslotte een hoofdstuk IV „Niet uit de openbare kas bekostigd schoolonderwijs”. Aan het geheel gaat een artikel 6 vooraf: „De bepalingen van de hoofdstukken I en II van deze afdelingen regelen het openbaar schoolonderwijs; de bepalingen van de hoofdstukken I en III zijn voorwaarden voor bekostiging van het bijzonder schoolonderwijs.”

Men zal pro's en contra's voor beide systematieken kunnen aanhalen, maar het is ons een raadsel hoe de nota van de laatste systematiek kon zeggen dat hij het onderscheid tussen het openbaar en het bijzonder onderwijs „versluiert”. Voor ieder die lezen kan staat het verschil in de verhouding van de overheid tot het openbaar en het bijzonder onderwijs er overduidelijk in

aangegeven. Het is bovendien een systematiek die in geen enkel opzicht in strijd komt met de grondwet.

Dat de blik van de nota zelf op dit punt versluierd is komt hiervandaan, dat zij de twee kwesties als boven aangeduid niet uit elkaar houdt. Zij heeft nl. (evenals wij) enkele subsidievoorwaarden ontdekt, die zij voor het bijzonder onderwijs onaanvaardbaar acht. In plaats echter van hieruit de juiste conclusie te trekken en te postuleren, dat deze bepalingen geschrapt worden en ofwel verplaatst worden naar het hoofdstuk dat alleen het openbaar onderwijs betreft ofwel geheel verdwijnen, stelt zij de structuur zelf aansprakelijk voor deze ontsporing en, meer nog, meent dat deze structuur die ontsporing noodzakelijkerwijs met zich meebrengt. Dit is echter geheel onjuist. De structuur als zodanig heeft met de inhoud van deze bepalingen niets van doen; zij zouden in elk van beide structuren kunnen voorkomen (in beide gevallen ten onrechte) m.b.f. het bijzonder onderwijs. In dit verband vragen wij de aandacht voor de volgende passage uit de nota: „Daarbij komt dan nog, dat de gekozen structuur de Staten-Generaal ernstig bemoeilijkt bij de uitoefening van het recht van amendement. Hoe moet immers worden gehandeld met een bepaling die de Tweede Kamer wenselijk acht voor het openbaar onderwijs (b.v. de brugklas), doch niet noodzakelijk als subsidievoorwaarde voor het bijzonder onderwijs?” (blz. 9). Dit is — *sit venia verbo* — een kinderachtige opmerking. De oplossing is buitengewoon eenvoudig: de gewraakte bepaling (het voorbeeld is uitstekend gekozen, wij zijn het er helemaal mee eens) moet simpelweg verhuizen van hoofdstuk I naar hoofdstuk II. Men zou zelfs kunnen zeggen dat de gekozen systematiek voor de Kamer (en velen daarbuiten) veel bruikbaar is. Iedere ingewijde is bekend met de onleesbaarheid van onze onderwijswetten, juist ook door het onophoudelijk verwijzen van het ene deel naar het andere. In het wetsontwerp is dit praktische bezwaar, door de gekozen systematiek, voor een belangrijk deel ondervangen (al leest een best-seller nog altijd vlotter).

Hiermee hebben wij ons bezwaar tegen dit deel van de nota afdoende aangegeven. Het volgend deel van dezelfde paragraaf roept een ander bezwaar op. De nota stelt daar nl. „dat de *structuur* (curs. van ons) van het wetsontwerp medebrengt, dat de besturen van de bijzondere scholen verscheidene voorzieningen zelfs voor eigen rekening niet mogen treffen. Voor de gemeentebesturen geldt eenzelfde ongewenste, vrijheidsbeperking.” (blz. 9). Dat de door de nota bedoelde vrijheidsbeperkingen ongewenst en onaanvaardbaar zijn, onderschrijven wij volledig. De nota is er echter grondig naast wanneer zij dit op rekening van de *structuur* schuift. Dit heeft niet te maken met de structuur van het ontwerp maar met een bedenkelijke gedachtenkronkel over de consequenties van het doortrekken van de volledige financiële gelijkstelling en de te verlenen grotere vrijheid van de inrichting van het onderwijs. Beiden kunnen legislatief zowel in de thans gekozen als in de meer traditionele structuur belichaamd worden, maar in beide gevallen *zonder* de consequentie, die de minister er aan meent te moeten verbinden. Hij ziet nl. als „noodzakelijke consequentie, dat de binding van het openbaar en van het bijzonder onderwijs aan de in artikel 6 bedoelde regelen resp. voorwaarden in die zin gelijk is, dat het aan het bevoegd gezag van gemeentelijke en bijzondere scholen niet zal zijn goorloofd *bij de inrichting van het onderwijs* (curs. van de minister)

deze regelen en voorwaarden — ook niet voor eigen rekening — te overschrijden. ... Hierdoor wordt een gelijk verzorgingsniveau van gelijkkelijk door het rijk bekostigde rijks-, gemeentelijke- en bijzondere scholen bevorderd („M. v. T. blz. 12). Dit nu is onaanvaardbaar. Het is trouwens ook geen consequentie uit de gestelde praemissen. De financiële gelijkstelling mag nooit misbruikt worden om de vrijheid van het particulier initiatief te beknotten, allerminst wanneer dit bereid zou zijn op eigen kosten de deugdelijkheid van het onderwijs hoger op te voeren. De enige zin van de financiële gelijkstelling is, een gelijke verzorging uit de openbare kas te garanderen. Dit is heel wat anders dan het „gelijke verzorgingsniveau" waarvan de minister in het gegeven citaat spreekt. Dit is een lelijke ministeriële — en wij zouden bijna zeggen: staatstotalitaire — ontsparing, waartegen de Tweede Kamer krachtig stelling moet nemen. Dat er m.n. in verband met de gemeenten op dit punt moeilijkheden rijzen, is ons bekend, maar die moeten niet opgelost worden ten koste van het vrije initiatief. De nota geeft hiervoor trouwens in de kiem een oplossing aan (blz. 10).

4. DE DELEGATIE VAN BEVOEGDHEDEN AAN DE KROON

Aan het vele wat omtrent dit punt reeds geschreven is, voegt de nota zakelijk niet veel nieuws toe. Wat wij pijnlijk gemist hebben (de nota is immers een vervolg op een reeds eerder verschenen soortgelijk stuk) is enig blijkt dat men de zaak in details bestudeerd zou hebben en nauwkeurige vergelijkingen zou hebben gemaakt met de reeds sinds decennia bestaande toestand (waartegen niemand bij ons weten ooit de bezwaren gebracht heeft zoals de nota het nu doet). De opstellers hadden b.v. in hun nota de gegevens kunnen benutten uit het door de minister geproduceerde stuk, waarin hij uitvoerig de uitvoeringsmaatregelen naast elkaar zet in de bestaande situatie en die welke in het ontwerp worden voorgesteld. (Zitting 1959-1960, no. 5350, 30 november 1959). Misschien hebben zij het naarstig bestudeerd, maar het blijkt uit niets. Bedoeld stuk kan toch wel in ieder geval de indruk wegnemen dat wij met de delegaties uit het wetsontwerp het onderwijs op de rand van de afgrond brengen. Dit neemt niet weg dat er geen desiderata overblijven. Mèt de nota zijn wij het b.v. eens dat het bevoegdhedenstatuut in de wet en niet in een maatregel van bestuur moet komen, of dat de toelating tot de scholen voor voortgezet onderwijs geen behoefte heeft aan maatregelen van bestuur (al was het alleen maar omdat de materie er hoegenaamd niet rijp voor is). De nota schiet o.i. echter haar doel voorbij wanneer zij enerzijds de „vrij vele" delegaties bij de huidige M.O.- en H.O.-wet toch wel kan nemen omdat deze plaats van de binnen „het kader van een oud en gevestigd patroon", anderzijds de delegatie van het ontwerp afwijst omdat hier „een geheel nieuw onderwijsstelsel" wordt geïntroduceerd. (Kom, kom, het loopt nogal los!) waarin nieuwe schooltypen worden aangekondigd, b.v. het H.A.V.O. (dit is het enige werkelijk nieuwe schooltype) en hogere burgerscholen verdwijnen zonder dat uit de wet zelf blijkt op welke wijze de taak van deze scholen in het nieuwe stelsel zal worden vervuld (sic!!). Wij menen dat, als men zijn zaak overtuigend wil verdedigen, men zich ook wat nauwkeuriger aan de feitelijkheden moet houden.

Tenslotte neemt de nota de Staten-Generaal in bescherming: „Bij zulk een belangrijke aangelegenheid als de onderwijswetgeving mogen de Staten-Generaal terecht verlangen, dat zij te beslissen krijgen, niet slechts over een schema, dat nader door de Kroon moet worden uitgewerkt, doch over de regeling zelf” (blz. 11). Ten eerste komt deze zorg rijkelijk laat: de Staten-Generaal is al vele decennia bezig met over zulke „schema's” te beslissen, zij het niet m.b.t. tot één wetsontwerp voor het hele voortgezet onderwijs, maar m.b.t. afzonderlijke ontwerpen voor elke tak. Vervolgens zouden wij de vraag willen stellen: wat wilt U dan precies? Alle regelingen in de wet? Het komt ons voor dat de minister zelf in de M. v. T. hierop reeds het beste antwoord gegeven heeft: „Hierbij dient bedacht te worden, dat het nu eenmaal ondoenlijk is de inrichting van het onderwijs tot in details in de wet vast te leggen zonder tevens de noodzakelijke ontwikkeling van het onderwijs onmogelijk te maken. De wetgever moet zich daarna beperken tot regelingen, die de voorwaarden inhouden, waaronder het onderwijs zich kan ontplooiën en zich soepel kan aanpassen aan veranderde omstandigheden, zonder dat hiervoor steeds wetswijziging noodzakelijk is. Derhalve is delegatie, zoals deze ook reeds in de bestaande wetgeving voorkomt, noodzakelijk” (M. v. T. blz. 13). Dat hiermee discussie mogelijk blijft over bepaalde punten uit de voorgestelde regelingen spreekt vanzelf. Het lijkt ons echter niet verstandig, het kind met het badwater weg te werpen.

5. HET OVERGANGSRECHT

Tot slot van dit overzicht willen wij nog kort op een enkel bezwaar ingaan dat de nota naar voren brengt. Zij acht het namelijk niet mogelijk een oordeel te vellen over het ontwerp, zolang het overgangsrecht niet bekend is. De opmerking is al veel vaker gemaakt van diverse kanten. De portée ervan ontgaat ons. Het is ons niet duidelijk waarom men niet van een bepaald systeem zou kunnen menen dat dit het juiste is en dat het in het belang van het onderwijs ingevoerd zou dienen te worden, ook al heeft men nog niet alle details van de overgang voor zich. Dit te meer waar — zoals in het onderhavige geval — het nieuwe op zo veelvuldige wijze in het oude verworteld is (dit in tegenstelling met wat de nota op blz. 11 ons wil suggereren.) Men gaat toch een nieuwe conceptie niet afstemmen op de overgangsmaatregelen, maar de overgangsmaatregelen op de nieuwe conceptie.

Wij willen het hierbij laten. De nota bevat nog enkele bemerkingsen over het gevaar van centralisatie dat in het ontwerp besloten ligt en over de hantering van art. 208 Grondwet, het onderwijsartikel. Wij menen echter dat wij het wezenlijke, wat de opstellers voor hadden, hebben behandeld.

Tot slot zouden wij nog een enkele opmerking willen maken n.a.v. de delegaties. Wij hebben op dit punt de bezwaren van de nota in hoofdzaak van de hand gewezen. Dit wil niet zeggen dat wij met het systeem van delegatie op zich genomen zo gelukkig zijn, en nog minder met de feitelijke uitwerking ervan. Het heeft o.i. echter betrekkelijk weinig zin *binnen het bestaande systeem* over allerlei details te ruzieën, al zal dit in de gegeven omstandigheden nu eenmaal van tijd tot tijd en misschien wel op gezette tijden nodig zijn. Dit zal echter altijd een spel van kat en muis blijven, waarbij de overheid

de kat en de nederlandse staatsburger de muis is. De muis zal daarbij dikwijls het loodje moeten leggen, uit de aard van de zaak. Binnen het bestaande wettelijke systeem is de delegatie praktisch onontkoombaar en men zal altijd blijven vechten over het meer of minder en over de vraag waar nu precies het minimum ligt. De vraag wordt dus veeleer, of het bestaande systeem gehandhaafd moet blijven. Naar onze overtuiging kan alleen een radicale wijziging, beter gezegd de omzetting in een ander systeem ons van de narigheden afhelpen en tot werkelijke oplossingen voeren. De minister heeft de eerste, nog zeer bescheiden kiem van oplossing in zijn wetsontwerp neergelegd in art. 3, dat de mogelijkheid opent tot het inschakelen van de vrije maatschappij zelf bij het bepalen van het onderwijsbeleid. Wij kunnen hier niet anders doen dan de aandacht op dit artikel vestigen en op wat er in de M. v. T. over gezegd wordt. Verdere uitwerking van deze gedachte vergt een studie op zich. De belangstellende lezer mogen wij verwijzen naar hetgeen wij onlangs m.b.t. dit onderwerp gepubliceerd hebben.⁴⁾

---

¹⁾ *Drs. H. Y. D. Lammers*, De Mammoetwet en het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs.

²⁾ *Mr J. A. Oosterhoff*, De vrijheid van onderwijs en het Wetsontwerp Voortgezet Onderwijs (Mammoetwet), in *Anti-Revolutionaire Staatkunde*, april 1960.

³⁾ Ik druk mij met opzet zo uit omdat het voor mij geenszins vaststaat dat men de solidariteitstheorie en het subsidiariteitsbeginsel het epitheton „Katholiek” zou mogen toekennen.

⁴⁾ *E. Pelosi S. J.*, *Vrij Onderwijs. Maatschappelijke organen voor het onderwijs, met name voor het vrije onderwijs.* Uitg. Zwijven, Tilburg, 1960.

Het parlementaire bezoek uit Suriname en de Antillen

door Dr. W. L. P. M. de Kort

1

Op 4 juni jl. verleende een delegatie van de Staten-Generaal op Schiphol officieel uitgeleide aan de Surinaamse en Antilliaanse Staten-delegaties, die als gast der Staten-Generaal een drietal weken in Nederland vertoefden. Zwart, blank, bruin en geel uit drie landen van één Koninkrijk drukten elkaar de vriendschapshand in een voorlopig afscheid en weg vloog de K.L.M.-Constellation voor zijn wereldvlucht, met o.a. op het programma: Paramaribo, Curaçao, Aruba. Hoeveel Nederlandse schepen hij zal overvliegen, die ook deze bestemmingspunten aandoen, weten we niet. Het zijn er waarschijnlijk vele. En daarmee is een eerste indicatie geleverd tegen het negativisme, dat in Nederland het hoofd wel eens opsteekt, een indicatie, die voert naar het verlangen om een Koninkrijk op een of andere wijze in stand te houden, opdat wij allen in Europa of Zuid-Amerika er wel bij zullen varen.

Toen in juni 1954 tussen de Antilliaanse, de Surinaamse en de Nederlandse delegaties ter Ronde Tafel Conferentie volledige overeenstemming werd bereikt over de inhoud van het Statuut, kwam de Antilliaanse delegatieleider, Dr. de Costa Gomez, met het voorstel om wederzijdse bezoeken op parlementair niveau te introduceren en regelmatig te herhalen. In aansluiting op dit voorstel bezochten Surinaamse en Nederlandse volksvertegenwoordigers de Antillen in 1956. Antilliaanse en Nederlandse parlementsleden bereisden in 1957 Suriname. De nu in 1960 op Schiphol vertrokken delegaties besluiten dus een eerste cyclus van bezoeken. Hebben deze bezoeken zin, voldoende zin om de kosten en de tijd, die ze opeisen, te rechtvaardigen? Een belangrijke vraag en thans, na het besluiten van de eerste bezoeken-cyclus, moet daarop een antwoord gegeven worden.

2

Het doelwit dezer bezoeken dient — geloof ik — vooreerst te wezen de bekendheid in brede parlementaire kring met wat het Koninkrijk in zijn 3 landen is.

Vervolgens het scheppen van inzicht over wat het Koninkrijk — gezien de wederzijds ten dienste staande middelen — worden kan. Tenslotte het oordeel of de 3 landsregeringen en de naar taak en middelen zeer beperkte Koninkrijksregering in hun middelenkeus de goede weg bewandelen. Het is nuttig op te merken, dat dit oordeel zich vooral voltrekt op het nationale vlak der 3 landen. Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen zijn autonoom, zulks met uitzondering van het buitenlands beleid en de defensie, zijnde koninkrijkstaken. Bovendien is er nog een penibele koninkrijksaangelegenheid in het waarborgen van orde, rust en rechtszekerheid. Men moet de 4 jaren praktijk met het Statuut hebben gevolgd om te beseffen welke alomvattende betekenis de autonomie heeft en welke geringe betekenis de rest. En daarbij moet men zich dan tevens nog realiseren, dat — indien te enigertijd zou blijken dat koninkrijkstaken de gezonde autonome ontwikkeling der eigen belangen in de weg staan — er naar een betere oplossing gezocht kan en ik zou zeggen ook behoort gezocht te worden. Laat ons echter even blijven bij de kardinale punten van financiën, economische en sociale ontwikkeling. Er kan in Nederland, in Suriname en op de Antillen niets gebeuren zonder dat de respectievelijke parlementen dat zelve hebben uitgemaakt.

In vogelvlucht, maar toch op een zeer waardevolle manier en in zeer belangrijke mate hebben de 3 partners nu gezien hoe het in het Koninkrijk, bij elkaar, is. Het staat wel vast, dat de ogen van bijvoorbeeld de Surinaamse bezoekers op niet minder verbaasde wijze zijn opengevallen tijdens hun verblijf in Nederland, dan onze ogen tijdens ons verblijf in Suriname. Het lijdt voor de Surinamer en de Antilliaan geen twijfel, dat Nederland hun gebieden tot ontwikkeling kan brengen. Hun bewondering voor de Verenigde Staten onderging zware concurrentie toen zij bijvoorbeeld de op gang gebrachte ontwikkeling van Rotterdam bezichtigden en zij in enkele uren tijds werden geconfronteerd met de verwachting, dat daar niet minder dan het industriële Manhattan van West-Europa aan het groeien is. Nederland is voor hen ongetwijfeld geassocieerd geworden aan welvaart. En toen zij inzagen, dat Nederland vele meters onder de zeespiegel bij gebrek aan andere reële mogelijkheden een ineengewrongen welvaartscomplex moest opbouwen, hebben zij meteen begrepen, dat de verbinding van welvaart en welzijn voor ons even moeilijk zo niet moeilijker is dan het doorbreken van sommige primitieve verhoudingen in hun eigen land.

Is deze ervaring niet equivalent aan die welke de Nederlanders opdeden toen zij stonden in Suriname voor het Brokopondoplan, of beter voor het complex van mogelijkheden om het onderbevolkte en energie-arme Suriname over enorme waterkrachtsinstallaties te doen beschikken? Het ei van Columbus, indien enkele honderden miljoenen beschikbaar zijn? En wat de Antillen betreft, bij alle waslijsten van plannen en mogelijkheden, stond ik toch vaak stil voor de Caraïbische zee. Die zee, die men praktisch nooit uit het oog verliest op de Antillen en die, maar misschien is het dwaas, ook steeds de gedachte opriep dat zij een deel van haar geheimen behóórt prijs te geven voor het zich relatief sterk uitbreidende en intelligente volk dat er woont.

3

De Antillianen en de Surinamers hebben een zeer uitgebreid programma

afgewerkt. Zij hebben het gehele land doorkruist, geen provincie overgeslagen. Met wetenschap, kunst, onderwijs, industrie, landbouw, bestuur, organisatielevens hebben zij contact opgenomen. En bij die opsomming behoort bepaald nog de opmerking „onderanderen”. Deze parlementaire oriëntatierizen zijn geen pleziertochten. Men gaat gezond — na een medische keuring — op stap en komt uitgeput weer thuis om na 1 ad 2 weken zo ongeveer weer de oude te zijn. Deze oriëntatierizen zijn de paardemiddelen onder de kennismakingsmogelijkheden. Slechts een dwaas zou ze elk jaar willen ondergaan. Wil men de kennis echter op peil houden, dan zal men wel noodzaak zijn om de 2 jaren te continuëren. Dit houdt bv. in na 6 jaren weer een bezoek aan Nederland, een redelijke tijd voor de deskundigen om de ontwikkeling in het Koninkrijk te blijven volgen.

Antillianen en Surinamers hebben goed rondgekeken en scherp toegezien. Ik meen, dat zij hebben begrepen, dat het niet de grote kunst is om uit de Nederlandse overheidsfinanciën jaarlijks enkele tientallen millioenen los te maken voor de basisontwikkeling van hun gebieden. Nederland begrijpt zijn taak in de steun aan de onderontwikkelde gebieden, wat zou het aarzelen de nadere ontwikkeling in de Koninkrijksdelen te bevorderen. De Statenleden kwamen dan ook bepaald aan de puzzel toe hoe het Nederlandse bedrijfsleven te interesseren voor initiatieven in Suriname en op de Antillen. Zeer duidelijk en bloemrijk drukte de voorzitter der Staten van Suriname zich uit, toen hij in een speech op het gouvernementshuis te Maastricht verklaarde: „Wij zijn gekomen om te snoepen en ik bedoel dat natuurlijk figuurlijk”. Waarin dat figuurlijke bestond heeft hij daarop uitvoerig uiteengezet, daarbij niet het risico nemende van de goede verstaander, die het met een half woord kan stellen. En zo ging het niet alleen in Maastricht, maar overal in den lande. De voorzitter der Staten van de Nederlandse Antillen sprak in een andere stijl. Maar steeds kwam het bij beiden hierop neer: Kom en laten wij zien wat we samen kunnen doen; wij pleiten voor ons volk, maar wij zijn niet blind voor uw belang.

In Amsterdam, waar de Centrale Werkgevers Organisaties de gasten ontvingen, kreeg de Antilliaanse delegatie de toezegging los, dat een Nederlandse Industriële missie naast Suriname ook de Antillen zou bezoeken. In Maastricht verklaarde de Commissaris der Koningin: Wij komen naar Suriname. De enige kritiek op dit gouverneurswoord moge wezen, dat in de drukte wellicht „en de Nederlandse Antillen” achterwege bleef en voorts mogen we bepleiten — om in de kwestie van de goede verstaander en het halve woord óók maar geen risico te nemen — dat Zijne Excellentie een paar deskundigen van de chemische bedrijven der Mijnen medeneemt. Het is overigens frappant hoe Limburg de gasten trok. Dank zij de voortreffelijke wijze, waarop de vaderlandse geschiedenis op de Antillen en Suriname aan ieder schoolkind wordt bijgebracht, wisten alle gasten dat Limburg een oud generaliteitsland was, vurig aan het Oranjehuis verknocht. Voelde men zich onder broeders, ietwat vroeger gemancipeerd? Men zei in ieder geval, dat het zo was. Maar wellicht was het toch meer de Limburgse aard, die de Limburger ook op de lippen ligt en de sierlijke Limburgse spraak.

Het is moeilijk te spreken van hoogtepunten in het bezoek, het is misschien ook niet verstandig om dat te doen, ze lagen bij de verschillende gasten verschillend. Een paar typische effecten wil ik daarom signaleren. Rotterdam,

zijn enorme havencapaciteit, maar meer nog zijn marathonren naar super-industriegebied. De Rotterdamse tunnel op een verkeer van 5000 auto's per dag gebouwd en in luttele jaren een verkeer van 30.000 auto's. En dan de aanpak van het probleem: èn een metro èn een nieuwe tunnel. Rotterdam, de stad van de knapen met opgestroopte mouwen, voor geen Amerikaan op zij. Amsterdam, havens en grachten, vriendelijkheid, maar vooral selecte cultuurinstellingen. De Delta-werken, ontzagwekkend in opzet en uitvoering, rationeel in doelstelling, maar méér nog het feit, dat deze werken slechts uitvoerbaar werden dank zij de eeuwenoude traditie en de technische ontwikkeling der laatste 10 jaren. Wageningen, de Staatsmijnen, Philips met zijn duidelijke specifiek eigen mentale instelling, de Automobielfabrikanten van Van Doorne zijn voor de gasten voortaan verbonden met bepaalde begrippen. Het gezellige en openhartige gesprek met de 3 grote vakcentralen in Utrecht. Het bezoek aan de Kardinaal, aan het Rijksmuseum Kröller-Müller, het logies op Groot Warnsborn. En vooral het voor allen zonder uitzondering onvergetelijke bezoek aan Hare Majesteit de Koningin. Het was een bijzonder gelukkig voorval, dat de Koningin reeds aan het begin van de rondreis de hoge gasten op het Paleis te Soestdijk kon ontvangen. Hare Majesteit zien en spreken bleek voor hen te betekenen: grieven vergeten. En grieven waren er aanvankelijk, terecht of ten onrechte en gelukkig niet van belangrijke aard. Na het bezoek aan Soestdijk bleek de lucht te zeer verhelderd om er nog over te praten. Dit bezoek was de uitstekende inzet van een zeer geslaagde oriëntatiereis, waarvoor de gasten — mede dank zij hun uithoudingsvermogen — alle eer.

4

Ik heb gesproken over de puzzel van het contact met het Nederlandse bedrijfsleven. Ik heb de indruk, dat de gasten noch de gastheren deze puzzel voldoende vruchtbaar hebben kunnen leggen. De schok van de belangstelling is met krachtige injectie toegediend. De belangstelling van de Nederlandse industrie voor de Antillen en Suriname is opgewekt en gaat zich uiten in verkenningsvluchten. Op zich is dat verheugend en het kan ook wezen, dat de vruchten komen. Maar ik meen te hebben bemerkt, dat onder gastheren en gasten toch de opvatting leeft, dat er iets meer gebeuren moet. Wat is dat meerdere? Het is te vroeg voor een analyse in die richting. Het Ontwikkelingsplan Suriname en het Tienjarenplan Suriname, nu nog gevolgd door het energieproject in Suriname hebben dit land voldoende rijp gemaakt voor een nadere exploitatie en dus ook voor de deelname daarin door het Nederlandse bedrijfsleven. Suriname heeft een beperkte, doch snel groeiende en vooral ijverige bevolking. Ik zag bijvoorbeeld elders wel een even hoog, maar nergens een hoger arbeidstempo dan bij Bruynzeels Houtbedrijf in Suriname. De Antillen? De Voorzitter der Staten, de heer Bikker, vatte een en ander in zo kernachtige opsomming samen. Poort van Zuid-Amerika, vrijhavengebied voor stapelproducten, belastingfaciliteiten bij industrievestiging om van te smullen, een havenaccommodatie, die voor Rotterdam haast niet onderdoet, een prima luchthaven, het bestaan van inlandse handelsrelaties over heel Zuid-Amerika, een intelligente bevolking. Dit geldt geheel voor Curaçao, goeddeels voor Aruba, deels voor Bonaire. De oliebedrijven hebben op Curaçao en Aruba

enkele duizenden arbeiders afgestoten vanwege de doorgevoerde automatisering en streamlining. Maken de Antillen kans voor vestiging van een petrochemische industrie? Aruba wellicht, Curaçao waarschijnlijk niet. En ondertussen valt er voor Suriname en voor de Nederlandse Antillen amper nog iets te bedenken aan overheidsfaciliteiten ter begunstiging van de vestiging. Het bedrijfsleven der V.S. zoekt wel zijn weg in deze landen. Het Nederlandse bedrijfsleven minder, althans minder dan redelijkerwijs te verwachten ware. Wellicht kunnen de Nederlandse industriële missies t.z.t. eens overleggen met de deskundigen van de Tweede Kamercommissie voor Zaken Overzee.

5

De verhouding tussen de Antilliaanse, Surinaamse en Nederlandse volksvertegenwoordigers werd gedurende het gehele bezoek gekenmerkt door hartelijkheid, vriendschap en oprechtheid. Een complex van oorzaken heeft daartoe bijgedragen. Maar toch heeft zich deze keer iets bijzonders voorgedaan, iets wat wellicht ook voorheen aanwezig was, doch wat thans doorbrak. Beter in het licht stellen wat onze Koningin en het Oranjestad voor het Koninkrijk betekenen, dan geschiedde door onze gasten, geef ik iedereen te doen. Met méér ruimhartigheid de symboliek en het bindend gezag van het Koninkschap openbaren en aanvaarden, geef ik iedereen te doen. Hetzelfde geldt voor de liefde en het vertrouwen, waarmede onze hoge gasten het gezamenlijk Koninkschap der drie autonome landen in het éne Rijk tegemoet traden. Dit nu heeft bij de Nederlandse politicus een groot stuk vertrouwen wakker geroepen, zijn hartelijkheid en oprechtheid los doen komen. Er ligt iets merkwaardigs in deze Nederlandse beantwoording der Antilliaanse en Surinaamse stellingname. Zou dan toch niet waar zijn wat men wel eens zegt? Men zegt weleens, dat de Nederlander — hoewel zéér Oranjegezind en vertrouwd met het Koninkschap als eerste drager van het hoogste gezamenlijk goed — toch in liefde voor het Vorstenhuis zou achterliggen bij de Surinamer en de Antilliaan. Ik zal over het antwoord op deze vraag niet twisten. Zeker is het dat Suriname en de Antillen in de roos van het Nederlandse hart hebben geschoten toen zij zich beriepen — op de wijze die zij kozen — op Oranje en het Koninkschap.

Wat de Surinamer en de Antilliaan betreft, het was voor hen een openbaring, die met de dag versterkt werd, in ons land een volk van blanken te ontmoeten in wier hart en geest geen sprank van rassendiscriminatie te ontdekken viel. In Suriname en op de Antillen is dat nog wel eens anders, helaas óók bij door de Tropen of door het internationale milieu of door het „van niet komen tot iet” geïnfecteerde Nederlanders. Hier in Nederland niets van dat alles. Niets in de politieke sector, niets in de maatschappelijke sector, zelfs niets in het gezelschapsleven. Met een waarneming van primitieve scherpte hebben de gasten dit vastgesteld. Steeds meer groeide dan ook onder hen de stemming van het oude huzarenlied: Waar kunnen wij nog beter zijn dan bij onz' beste vrienden.

Deze factoren verdienen in een schets van de importantie van het parlementaire bezoek te worden vermeld. Immers, gevoelselementen van dit kaliber mogen uit het hart komen, hun grondslag ligt in reëel waardenbesef. Het is daarom redelijk aan te nemen, dat ze niet van voorbijgaande aard zijn. Koninkschap en rassengelijkheid zijn fundamentele waarden zonder welke men

geen over de werelddelen verspreid Rijk bouwt. Wanneer wij daarnaast allen te samen in Europa en Amerika óók nog weten op te brengen de intelligentie om het gezamenlijk belang te zien in concrete taken en de ruimhartigheid om te meten, niet met de maat van het „nemen” maar met de maat van het „geven”, wel dan lijkt het er op, dat niet slechts in het land Nederland met zijn in gang zijnde indrukwekkend dynamische industriële ontplooiing, maar in het gehele Koninkrijk nog iets groots kan geschieden. Het aanleggen op gelijkwaardige leefmilieu's in de 3 Koninkrijksdelen, zonder discriminatie van godsdienst, ras of geslacht is dan een opdracht, die voor wat betreft Nederlands bijdrage niet te zwaar mag heten. Het aanleggen op gelijkwaardigheid in rechten en plichten voor alle burgers der drie landen, zonder onderscheid van landsaard, mag daarnaast niet ontbreken. Het aanleggen, niet op cultuureenheid, maar wel op gezamenlijke fundamentele steunpunten in een drievoudig gevarieerd cultuurpatroon behoort dan eveneens te worden aanvaard. Naar dit laatste koerst, als ik mij niet vergis, als éérste welbewust de Antilliaanse landsminister Mr. Debrot.

15 Jahre Christliche Demokratie in W.-Deutschland

door N. Harlinghausen

Fünfzehn Jahre des Bestehens sind für eine Partei keine lange Zeit. Und dennoch fällt es dem Historiker schwer, eine geschlossene Übersicht über jene ersten Gründertage der Christlich Demokratischen Union zu ermitteln. Gewiss, es lassen sich die beiden grossen Zentren feststellen, Köln und Berlin, wo eine Gruppe politischer Persönlichkeiten aus den verschiedensten demokratischen Lagern der Weimarer Zeit aktiv wurde. Man kannte sich zum Teil aus der Zeit, in der man gemeinsam das Los der Verfolgung, des Untergetauchenseins und des Widerstandes zu tragen gehabt hatte und in der bereits in ersten Gesprächen die Notwendigkeit der Schaffung einer politischen Gemeinschaft, die auf christlichem Fundament gegründet sein musste, erörtert worden ist. Das Ziel war 1945 in diesen Kreisen völlig klar. Auch in Köln, grossartigen und lebendigen Metropole des deutschen Zentrums, galt es eigentlich seit dem verhängnisvollen Jahre 1933 als dringend notwendig, den Neubeginn nach Hitler auf keinen Fall in dem engen Turm des alten katholischen Zentrum zu wagen, sondern aus diesem Turm herauszutreten und die ursprüngliche, aber nie realisierte Idee Windthorsts, eine christliche Partei zu gründen, die sich auf „alle christlichen Bekenntnisse ausdehnen“ sollte, zu verwirklichen. Was die christlichen Pioniere des 19. Jahrhunderts Windthorst, der Bischof von Ketteler, der darauf bestand, dass sein Reichstagsitz bei seinem Ausscheiden an einen protestantischen Kandidaten vergeben werde, was der Zentrumspolitiker Peter Reichensperger und der konservative Protestant Ernst Ludwig v. Gerlach zu ihrer Zeit als erforderlichlich ansahen, nämlich eine aktive nicht nur auf Verteidigung christlicher Belange im öffentlichen Leben ausgerichtete christliche Partei, das war 1945 einziger Gegenstand der Überlegungen zwischen Köln und Berlin. Und so ist es im Grunde logisch, dass Evangelische, Katholiken und auch ehemals Nationale sich als Partner fanden, weil alle in einem fürchterlichen Unterricht begreifen gelernt hatten, dass gegen Totalitarismus und verbrecherischen Nationalismus, dass gegen die Gefahr des Bolschewismus, die 1945 aus den Trümmern zu erwachsen drohte, einzig eine starke christliche politische Be-

wegung das erforderliche Bollwerk darstellen könnte und dass dieses Bollwerk, sollte es seine Funktionen erfüllen, von den Christen beider Konfessionen würde gebaut und besetzt werden müssen.

Diese Idee war im ganzen Lande geradezu spontan wirksam geworden. Gewiss, Köln und Berlin gebührt in der Gründungsgeschichte der Union ein besonderer Platz, aber auch in München, in Frankfurt, war der Geist christlicher Gemeinsamkeit mobil geworden, im ganzen Land fanden sich Gruppen, die das Ziel einer grossen christlichen Volkspartei realisieren wollten. Die französisch besetzte Zone zog nach anfänglichen Schwierigkeiten zügig nach, so dass noch im Jahre 1945 überall im Lande Gruppen christlicher Politiker aktiv geworden waren. Man hatte untereinander keine Verbindung, man wusste zunächst nicht, was in Köln, München, Frankfurt geschehen war, es gab keinerlei Organisation, keine Zentrale, keinen Apparat, auch keine Presse, die einen Überblick über die Entwicklung hätte geben können. Aber das Fundament war gelegt, eine christliche Bewegung ging über das Land, die der Hoffnung entsprang, die Katastrophe, in die das deutsche Volk gestürzt war, durch eine aus dem Geiste des Christentums gestaltete Politik überwinden zu können. Das war weitaus mehr als die in früheren Jahrzehnten und noch in der Weimarer Republik vorherrschende Auffassung, dass durch eine christliche Partei die Freiheiten der Kirchen gegenüber den Lehren des Liberalismus und Sozialismus gewahrt und gesichert werden müssten. Die Christlich-Demokratische Union hat diese Begrenzung sofort durchbrochen und sich als eine politische Partei verstanden, die, gewachsen aus den grausamen Erfahrungen der Verfolgung evangelischer und katholischer Christen durch das Hitler-Regime, das christliche Sittengesetz im öffentlichen Leben als die Grundlage politischen Handelns verbindlich zur Geltung bringen wollte. Darüberhinaus hat von Anfang an der Gedanke eine entscheidende Rolle gespielt, dass sich die Union auf keinen Fall wieder die klassischen Fesseln von Gruppeninteressen umlegen dürfe, dass sie vielmehr eine grosse Volkspartei werden müsste, die allein den Klassenkampf, die ideologischen Verkrampfungen und weltanschaulichen Reibungen überwinden kann. Die Geschichte der Weimarer Republik hat deutlich genug gezeigt, wie verhängnisvoll es für die deutsche Politik war, dass die Aufspaltung in Weltanschauungs- und Interessenparteien keine stabilen Mehrheiten sich entwickeln liess und selbst die beiden grossen Parteien, das Zentrum und die Sozialdemokratische Partei, niemals aus dem „Turm der Ohnmacht“ herauszutreten konnten. Für das Zentrum und die Bayerische Volkspartei zusammen wurden nie mehr als etwa 27 Prozent der Stimmen abgegeben, bei den meisten Wahlen lag die Quote sogar nur knapp über 20 Prozent.

So war also klar erkannt worden, dass die Weimarer Republik zwar nach wie vor als der Begriff einer freiheitlichen Demokratie aufgefasst werden konnte, aber keineswegs mehr als das Vorbild für die künftige Zeit bewertet werden durfte, wenn man sich zu überlegen hatte, wie die neue Republik institutionell aufzubauen wäre. Als nach verhältnismässig kurzer Zeit die ersten Kontakte zwischen Köln, Berlin, Frankfurt, München und Würzburg, (wo der alte katholische Sozialpolitiker Adam Stegerwald seine früheren Bemühungen aus den Weimarer Jahren, eine „christliche Arbeiter- und Bauernpartei“ zu gründen, jetzt wieder aufgenommen hatte) zustandekamen, wurde es offenbar,

dass die Vorstellungen über die Union bei allen Gruppen im wesentlichen einheitlich waren. Die ersten programmatischen Erklärungen und Leitsätze, wie sie in Berlin und Köln herausgegeben worden waren, enthielten die Grundauffassungen der Union, die im Grunde heute noch gültig sind: Der Mensch ist der Mittelpunkt aller politischen Bemühungen, die Familie bekommt ihren zentralen Standort in Staat und Gesellschaft, das Recht der Eltern auf die Erziehung der Kinder wird als dem Staate vorgegeben gewertet. Der einzelne Mensch und die Familie werden nicht einfach als Teile der Gemeinschaft betrachtet sondern als selbstverantwortliche eigenwertige Elemente, und der Staat hat sie und ihre Rechte zu schützen. Diese ersten Leitsätze stehen naturgemäss unter stark sozialer Betrachtungsweise. Die grosse Tradition christlicher Sozialpolitik wird lebendig, die Erfahrungen mit einer verführten und pervertierten Wirtschaft unter dem Hitler-Regime ist noch unmittelbar wirksam, und so liegt, was die sozial- und insbesondere die wirtschaftspolitischen Vorstellungen betrifft, ein unverkennbarer „präventiver“ Akzent auf diesen ersten Formulierungen: Die Vorherrschaft des Grosskapitals müsse gebrochen werden, Post, Eisenbahn, Kohle- und Energieerzeugung sind „grundsätzlich Angelegenheiten des öffentlichen Dienstes“. Aber daneben ist klar ausgedrückt, dass Eigentum, Privatinitiative erhalten bleiben und Mittel- und Kleinbetriebe gefördert und vermehrt werden müssen. Diese bereits präzise durchdachten Leitsätze von Köln wurden im wesentlichen übernommen in die Leitsätze der „Christlich-Demokratischen Partei im Rheinland und Westfalen“, die inzwischen in Bochum in Westfalen (am 2. Sept. 1945) nach enger Fühlungnahme der Kölner Gruppe mit den Westfalen konstituiert worden war.

Noch gab es die „Christlich-Demokratische Union“ nicht, noch war der Begriff „Union“ nicht offiziell. Von Köln aus hatte man neben Westfalen auch Niedersachsen in das grosse Gespräch mit einbezogen, und längst war das Leben dieser neuen Partei so sichtbar geworden, dass klarsichtige Beobachter, insbesondere bei den Sozialdemokraten, erkennen mussten, dass in der Christlichen Partei die Alternative zur Sozialdemokratischen Partei erwachsen war. Die Liberalen spielten keine Rolle. Das Zentrum, regional ohnehin im wesentlichen auf Rheinland und Westfalen und die katholischen Teile Niedersachsens beschränkt, hatte mit Skepsis beiseitegestanden und dabei den Anschluss verpasst, als es sich Ende Oktober 1945 wieder konstituierte. Die Grossen des früheren Zentrums waren bei der Christlichen Partei. Das Zentrum blieb von Beginn an eine Splittergruppe, die nicht entfernt ihre frühere Bedeutung und ihr altes Ansehen wiedererlangte. Das Vermächtnis des Zentrumgründers Windthorst, die grosse christliche Volkspartei, wurde nicht mehr vom Zentrum verwaltet, es hatte seine legitimen Erben in der neuen grossen christlichen Volkspartei gefunden.

Das Tempo des Wachstums erforderte dringlich überregionale Entscheidungen und Massnahmen. Nicht zuletzt von Berlin aus kam der Vorschlag, ein Treffen zu vereinbaren, auf dem die leitenden Persönlichkeiten aus allen Teilen Deutschlands zu einer Aussprache zusammenkommen sollten. Unter der Bezeichnung „Godesberger Reichstreffen“ gehört dieses Ereignis zu den entscheidenden Stationen der CDU. In Godesberg wurde der Begriff „Union“ verbindlich für die Partei in allen Landesteilen beschlossen, in Godesberg stellte man fest, dass man sich in der Zielsetzung einig war, dass aber eine

stärkere organisatorische Bindung für das junge Gebilde vonnöten war. Man gründete einen Zonenverbindungsausschuss, der in Frankfurt seinen Sitz hatte. Die CDU hatte den Durchbruch geschafft, sie war jetzt auch institutionell zur grossen deutschen Volkspartei geworden und hatte Zweifler, Neider und Zauderer auf einem grossartigen, dynamischen Sturm vorn zum Nachdenken und in die Defensive gezwungen. Von jetzt an beginnt der dramatische Zweikampf zwischen der CDU und den Sozialdemokraten, die nicht ganz ohne eine gewisse Arroganz, aber in Verkennung der Situation, sich als die natürlichen Träger des neuen Deutschlands zu betrachten pflegten und sich entsprechend benahmen.

Die Schilderung der Anfangsgeschichte der CDU ist deshalb für das Thema wesentlich, weil die Union praktisch aus dem Stadium der Gründung heraus in die politische Verantwortung berufen worden ist. Noch bevor die ersten Wahlen auf Bundesebene stattfanden, fiel im Frankfurter Wirtschaftsrat die Entscheidung über die Zukunft der Wirtschaft der Bundesrepublik. Die CDU hat diese Entscheidung mitgefällt, und zwar in dem Augenblick, als Ludwig Erhard als Direktor der Verwaltung für Wirtschaft der Vereinigten Wirtschaftsgebiete in Frankfurt zusammen mit dem Termin der Währungsreform auch die Thesen der Marktwirtschaft in einem kühnen Entschluss in die Wirklichkeit umsetzte. Damals hatte diese geradezu abenteuerlich anmutende neue Politik einzig in der CDU ihre Verteidiger, wobei keineswegs verschwiegen werden soll, dass selbst in ihren Reihen mancherlei Skepsis diese ersten Schritte oder besser den Sprung ins eiskalte Wasser eines freigewordenen Marktes begleitet haben. Inzwischen ist bewiesen, dass die Wirtschaftsform des freien Wettbewerbs zugleich die sozialste Wirtschaftsordnung ist, die die deutsche Geschichte kennt. Die Forderung der CDU „Wohlstand für alle“ ist in kurzer Frist bis zu einem erstaunlichen Masse verwirklicht worden.

Eine andere Entscheidung war ebenfalls noch vor den ersten Bundestagswahlen im Jahre 1949 gefallen: Konrad Adenauer war zum Vorsitzenden der rheinischen CDU und der CDU der britischen Zone gewählt worden (1946). Am 24. März 1946 sprach Adenauer als Vorsitzender der CDU der britischen Zone in der Aula der Kölner Universität und entwickelte zum ersten Male für die CDU ein klar umrissenes aussenpolitisches Bild, das wert ist, im Auszug festgehalten zu werden, da nämlich nur selten in der Geschichte die Möglichkeit gegeben ist, die späteren Taten mit dem anfänglichen Wollen vergleichen zu können. Adenauer erklärte in Köln: „Ich bin Deutscher und bleibe Deutscher, aber ich war immer Europäer und habe mich als solcher gefühlt. Deshalb bin ich von jeher für eine Verständigung mit Frankreich eingetreten, und habe ihr in den zwanziger Jahren bei den schwersten Krisen gegenüber der Reichsregierung das Wort geredet. Ich bin nie eingetreten für eine Abtretung deutschen Gebietes, sondern immer für eine vernünftige, beiden Interessen gerecht werdende Verständigung. Ich bin deshalb für eine organische Verflechtung der französischen, belgischen und deutschen Wirtschaft zur Sicherung des dauernden Friedens eingetreten, weil parallel laufende, gleichgeschaltete wirtschaftliche Interessen das gesündeste und dauerhafteste Fundament für gute politische Beziehungen zwischen Völkern

sind und bleiben werden. Heute sind ganz andere Zukunftsmöglichkeiten für Westeuropa und für ganz Europa möglich als damals.

Das Problem der Vereinigten Staaten Europas unter Einschluss Deutschlands muss von den Vereinigten Nationen in Angriff genommen werden. Die Vereinigten Staaten Europas sind die beste, sicherste und dauerhafteste Sicherung der westlichen Nachbarn Deutschlands. Bis zur Gründung der Vereinigten Staaten von Europa lassen sich für diese Nachbarn ohne Zerstückelung Deutschlands völlig genügende Sicherungen treffen."

Unter diesem aussenpolitischen Gesetz ging die CDU 1949 in den Wahlkampf. Die Wirtschaftspolitik Erhards war die Wirtschaftspolitik der CDU, und im Wahlkampf ging es primär um diese. Man operierte mit düsteren Prophetien. Die Sozialdemokraten malten in grellen Farben das Gespenst der Massenarbeitslosigkeit an die Plakatwände; unter der Wirtschaftspolitik der CDU würde Deutschland bald den völligen Bankrott anmelden müssen. Das waren die Thesen der SPD. Das Volk hat in seiner Mehrheit der neuen Partei, die sich zum ersten Male als kompakte Grösse in einem offenen Kampf darbot, das Vertrauen geschenkt. Und bis auf den heutigen Tag ist die CDU ihren Grundsätzen und Leitgedanken treu geblieben, unter denen sie angetreten war. In den Düsseldorfer Leitsätzen für die Wirtschaftspolitik ist der Begriff der sozial verantworteten Marktwirtschaft definiert, analysiert und mit Konsequenzen für die politische Praxis versehen worden. Mittelpunkt des wirtschaftlichen Ablaufs steht der Mensch mit seinen Fähigkeiten, mit seinem Willen und seinen Bedürfnissen. Das heisst, der Mensch bekommt die „Freiheit zum Schaffen und zum Verbrauchen“, der Verkäufermarkt planwirtschaftlicher Couleur wird zum Käufermarkt, auf dem die Nachfrage des Käufers Qualitäten, Quantitäten und damit den Preis der anzubietenden Ware bestimmt. Die soziale Verantwortung ist der Wirtschaft klar auferlegt als sie nach den Vorstellungen der CDU mehr leisten musste als nur den „Bedarf decken“, wie man nach 1945 formulierte und damit eine gewisse Distanz zu Industrie und Kapital dartat. Die Marktwirtschaft war die Grundlage einer Sozialpolitik, deren geradezu gigantische Anforderungen nur mit eben so gigantischen Erträgen der Wirtschaft befriedigt werden konnten. Aber nur eine freie Marktwirtschaft, die sich ungehemmt von Planungen und Reglementierungen entwickeln konnte, war in der Lage, diese Ansprüche zu befriedigen. Diese harte Probe hat die Wirtschaftspolitik der CDU bestanden. Neben der Beseitigung eines in der Geschichte einmaligen Flüchtlingselends und neben dem Aufbau auf einem totalen Trümmerfelde hat die Politik der CDU die Bundesrepublik auf einen der ersten Plätze unter den Wirtschaftsnationen der freien Welt vorangebracht. Es ist verständlich, dass die Nachbarn der Bundesrepublik diese Entwicklung als das „Deutsche Wunder“ bezeichnet haben.

Der aussenpolitische Kurs der Christlich-Demokratischen Union lag bei der Übernahme der Kanzlerschaft durch Konrad Adenauer fest. Im Gegensatz zu allen anderen politischen Parteien besass die CDU ein klares Konzept: Es galt, den Anschluss an die Partner der freien demokratischen Nachbarschaft zu gewinnen. Die Versöhnung mit Frankreich war unter diesen Umständen das Schlüsselproblem für den Bau einer europäischen Politik, wie sie Konrad Adenauer schon in den zwanziger Jahren vorgeschwebt hatte. Es war von Anfang an klar, dass diese Politik schwierig sein würde, dass sie mit sehr viel

Geduld und mit noch mehr Rücksichtnahme auf die Gefühle der deutschen Nachbarn zu führen war. Es war nicht vorzusetzen, dass die Greuel der Hitler-Kolonnen bei unseren westlichen Nachbarn in so kurzer Zeit vergessen sein würden. Die neue deutsche Demokratie musste vor aller Welt unmissverständliche Beweise dafür ablegen, dass ihre Bemühungen um den Anschluss an die westliche Welt nicht einzig der Berechnung entsprang, auf eine möglichst bequeme Weise die Folgen der Katastrophe zu überwinden.

Die ersten Beweise für die Aufrichtigkeit der Anfänge einer deutschen Aussenpolitik lieferte Konrad Adenauer bei seinen zähen Verhandlungen mit den Alliierten Hochkommissaren auf dem Petersberg. Hier wurde deutlich, dass die Siegermächte in ihrem Verhandlungspartner Adenauer einen Mann vor sich hatten, dessen politische Zielsetzung fest geformt war und von der er sich so leicht nicht abbringen liess. Er hat den deutschen Standpunkt zäh verteidigt und dabei stets darauf hingewiesen, dass in einem künftigen Europa Deutschland von der allgemeinen Entwicklung nicht würde ausgeklammert werden können, weder im guten noch im schlechten, denn angesichts der immer deutlicher werdenden Bedrohung aus dem Osten würde Europa zwangsläufig zu einer Schicksalsgemeinschaft zusammengeschmiedet werden, und darin wäre ein schwaches und niedergedrücktes Deutschland ein gefährlicher Punkt.

Als die ersten Anzeichen dafür sichtbar wurden, dass besonders die amerikanische Politik ihrerseits sich mit dem Problem vertraut zu machen begann, die Bundesrepublik in ihre militärische Bündnisstruktur einzubeziehen, hat der Bundeskanzler zunächst mit grösster Zurückhaltung das Problem an sich herankommen lassen, um dann freilich später darauf hinzuweisen, dass ein-Verteidigungsbeitrag der Bundesrepublik unter den Voraussetzungen möglich sei, dass dieser militärische Beitrag in ein grösseres europäisches supranationales Militärsystem integriert werden sollte. Nach der Auffassung des Bundeskanzlers war die klassische Form der Nationalarmeen überholt. Dieses System entsprach weder den militärischen Erfordernissen der Zeit noch wurde es den politischen Bestrebungen nach einem geeinten Europa gerecht. Dieser Appell auf eine Verzichtleistung auf alte Hoheitsrechte der Nationen war im übrigen nicht ganz unpopulär, schliesslich entsprach ein voll integrierter deutscher Verteidigungsbeitrag dem immer noch vorhandenen und verständlichen Sicherheitsbedürfnis unserer westlichen Nachbarn. Das Scheitern der EVG war sicherlich für Bundeskanzler Adenauer eine der schmerzlichsten Stunden seiner bisherigen Arbeit, aber er hat angesichts der Notwendigkeit, die europäischen Bemühungen fortzusetzen und einen sicheren Schutzwall für Europa zu errichten, keineswegs resigniert. Der Beitritt zum Brüsseler Pakt und damit zur westeuropäischen Union und später die Aufnahme in die Nato sind die logische Fortsetzung dieser Adenauer'schen Politik gewesen.

Die Europapolitik des Bundeskanzlers war von Anfang an von einer realistischen Nüchternheit gekennzeichnet. Adenauer sah in der Unterzeichnung des Ruhrstatuts, die er, wie alle seine aussenpolitischen Handlungen, gegen erbitterten Widerstand der Sozialdemokraten vollzog und sie ohne Einschränkungen auch verantwortete, den ersten Schritt in Richtung eines werdenden gemeinsamen Europas. Das Ruhrstatut war sicherlich primär eine Kontrollinstitution, aber sie räumte der Bundesrepublik Mitarbeit und Mitbestimmung ein. Das

gleiche galt für das Petersberger Abkommen, das der jungen Bundesrepublik sicherlich noch nicht die Souveränität, aber für die damaligen Verhältnisse ein überraschend grosses Mass an Eigenverantwortlichkeit und an Möglichkeiten der politischen Gestaltung einräumte. An diesen beiden Ereignissen mag hier die für Adenauer typische „Politik des Möglichen“ abgelesen werden. Der Bundeskanzler hat niemals seine Forderungen überzogen, wie er andererseits auch keine Chance unbenutzt liess. Und entscheidend bei all dem war, dass Konrad Adenauer sich das Vertrauen seiner Partner erwarb und auch Vertrauen für die junge deutsche Republik in hohen Masse zu gewinnen vermochte. Der Beitritt zur Montanunion war unter solchen Gesichtspunkten bereits ein historischer Höhepunkt einer verhältnismässig kurzen Entwicklung, er war in der Tat der erste Schritt hin zu Europa, wie es Männern wie Alcide De Gasperi, Robert Schuman, Paul Henri Spaak vorschwebte. Die Phasen der Entwicklung verliefen logisch, und sie wurden nüchtern durchschritten, es gab dabei kein Pathos.

Die CDU hat diesen Weg ohne Rücksicht auf Attacken und Schwierigkeiten unbeirrt weiter verfolgt. Der Beitritt zu Euratom und zur Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft liegen auf der Linie jener Konzeption, die Konrad Adenauer im Jahre 1954 in der Aula der Kölner Universität knapp und präzise formuliert hatte. Der Politiker Adenauer war überzeugt, dass, wenn das gemeinsame Europa nicht auf dem unmittelbaren Wege der politischen Integration würde wachsen können, dass es dann über gemeinsame Konstruktionen auf wirtschaftlicher Ebene gelingen sollte. Was bisher erreicht worden ist, ist noch keineswegs die Erfüllung Adenauer'scher Vorstellungen über ein gemeinsames Europa, aber das bisher Erreichte ist objektiv weitaus mehr, als die Europäische Geschichte je vorzuweisen hatte.

Die innerpolitischen Aufgaben durften derweil nicht vernachlässigt werden. Die Sozialpolitik der CDU ging von der Überlegung aus, das man mit dem bisherigen System einer mehr oder minder anonymen und kollektiven „Volksversorgung“ würde abgehen müssen, wenn man die Gefahren, die dem modernen arbeitsteiligen Industriestaat ohnehin drohen, nämlich die völlige Mechanisierung des bürgerlichen und gesellschaftlichen Lebens, nicht noch potenziieren wollte. Dass die Sozialpolitik solchen Tendenzen geradezu Vorschub leisten kann, braucht gar nicht erst bewiesen zu werden, Beispiele einer „vollmechanisierten“ vom Staat gelenkten Sozialpolitik gibt es genügend, und man muss dabei nicht ausschliesslich an die Modelle kommunistischer Prägung denken. Wenn in den ersten Leitsätzen der Christlichen Demokraten alle sozialpolitischen Bemühungen auf den Menschen als ein Geschöpf Gottes hinielten, so musste die Praxis der Eigenverantwortlichkeit des Menschen den nötigen Wirkungsbereich lassen. Es entspricht der Auffassung der CDU von der Würde des Menschen, dass er für sein Schicksal selbst verantwortlich ist, dass aber die Gemeinschaft, der Staat, dann helfen muss, wenn die praktischen Möglichkeiten des Einzelnen nicht mehr ausreichen. Es soll keineswegs dabei unterschlagen werden, dass in der praktischen Durchführung dieser Idee, etwa beim aktuellen Problem der Beteiligung an den Kosten im Krankheitsfalle auch innerhalb der CDU die Diskussion um die bestmögliche Form entbrennen kann, aber es handelt sich dabei niemals um den Versuch einer Abkehr vom Leitgedanken selbst.

Die Probleme unserer Sozial- und Wirtschaftspolitik sind inzwischen, wenn man so sagen will, sehr „anspruchsvoll“ geworden. Die Not der Arbeitslosigkeit drückt das deutsche Volk schon längst nicht mehr. Die Versorgung mit den Gütern dieses Lebens ist mehr als gesichert, die Löhne haben ein Niveau erreicht, das den Arbeiter inzwischen zu einem zufriedenen Bürger erhoben hat. Heute geht es der CDU darum, über die Lohnpolitik hinaus breiten Schichten der Bevölkerung ein solides Mass an Eigentum zu vermitteln. Eigentum ist bereits ein Stück Freiheit, Eigentum ist der Würde des Menschen gemäss, und Eigentum schliesslich schafft den Menschen neue Verantwortungen und neue Aufgabenbereiche und Antriebe, die letztlich der Gemeinschaft, dem Staate zugute kommen und ihn stabil erhalten. Auf dem Wege über Volksaktien oder Gewinnbeteiligung in den Betrieben, über steuerlich prämiertes Sparen und durch steuerliche Vergünstigungen beim Bausparen soll auf eine andere Weise das Ziel der Eigentumbildung erreicht werden. Durch das Baugesetz, das die Preise für baufähige Grundstücke auf ein vertretbares Mass zurückhält, soll die Errichtung von Eigenheimen für möglichst weite Kreise der Bevölkerung erleichtert werden. Diese Schritte sind nicht gerade altbekannt in Deutschland, mancher Skeptiker betrachtet sie sogar als Vorstösse in eine gefährliche terra incognita, und in der Tat gehört sehr viel Mut dazu, diesen neuen Stil der Sozialpolitik konsequent durchzuhalten. Die bisherigen Erfolge geben allerdings den Sozialpolitikern der CDU recht, und es ist sicher, dass die Union den Wählern 1961 mitteilen wird, dass ein wesentliches Element ihrer künftigen Politik die konsequente Fortsetzung einer breit geschichteten Eigentumbildung bleiben wird. Aus der klassischen Sozialpolitik ist längst eine moderne und beispiellose Gesellschaftspolitik geworden, die den Menschen nicht mehr als einen Almosenempfänger und ein Objekt staatlich geplanter und darum meistens sparsamer Wohltätigkeit betrachtet und behandelt, sondern ihn zum verantwortlichen Träger dieser neuen Ordnung beruft. In der Verwirklichung dieser Zielsetzung werden künftig ganz gewiss erhebliche Widerstände und Missverständnisse auftauchen, denn neue Formen und neue Ordnungen, eine neue Begriffswelt und eine neue Wertskala lassen sich nicht über Nacht „auf dem Verordnungswege“ einführen. Und es sei keineswegs verschwiegen, dass auch innerhalb der CDU über diese Fragen noch debattiert werden wird, wobei es sich bis jetzt herausgestellt hat, dass diese Gespräche gegenwärtig der einzige ernst zu nehmende Beitrag zum Thema „moderne Sozial- und Wirtschaftspolitik“ darstellen.

Über allem aber liegt drückend die Sorge um die Zukunft des deutschen Volkes. Das Problem Berlin ist in diesem Zusammenhang nur das aktuellste Stück dieser Sorge, es geht bei Berlin in Wahrheit um ganz Deutschland. Und man wird verstehen, dass sich die Unruhe des deutschen Volkes auf gar keinen Fall dann legen könnte, wenn man zunächst für Berlin und dann möglicher Weise für ganz Deutschland eine „Lösung“ fände, die gewissen Bedürfnissen nach „Ruhe“ für eine kurze Weile gerecht zu werden scheint, in Wahrheit aber lediglich eine verhängnisvolle Vorschusszahlung auf den völligen Verzicht einer konstruktiven Friedenspolitik bedeutet. Die CDU hat von Anfang an, und das gegen die geradezu fanatische Opposition der Sozialdemokraten, die Auffassung vertreten, dass das Deutschlandproblem auf gar keinen Fall durch einen deutschen Alleingang gelöst werden könnte, weil damit zwangsläufig die

Sicherheit nicht nur Deutschlands, sondern auch Europas, gefährdet werden würde. Man hat diese Haltung der CDU häufig genug kritisiert, man hat der Bundesregierung vorgeworfen, sie entwickle keine „eigenen“ Vorstellungen einer wirkungsvollen Deutschlandpolitik. Jetzt endlich müssen die Kritiker schmerzlich eingestehen, dass der Weg der CDU der einzig mögliche gewesen ist. Jetzt nämlich ist deutlich geworden, was der Aussenpolitiker Konrad Adenauer seit Jahren klar gesehen hatte, dass nämlich die Sowjetunion durch keinerlei Art von Vorleistungen bereit gewesen wäre, der Wiedervereinigung Deutschlands in Freiheit das Einverständnis zu geben.

Der Weg an der Seite der Verbündeten war von Anfang an vorgeschrieben, er war es nicht nur wegen der politischen Zweckmässigkeit, er war auch eine Frage der Moral und der Treue. Diese Schicksalsgemeinschaft von Völkern gegenüber einem hochgerüsteten expansiven Block, in dessen politischen Maximen und Praktischen Moral und Verständnisbereitschaft keinen Platz haben, ist der einzig denkbare Hort der Sicherheit für alle. Und Deutschland als sein jüngster Partner und zugleich als sein Mitglied, das des Schutzes dieser Gemeinschaft am ehesten bedarf, kann es sich nicht leisten, den *sacro egoismo* mit Untreue zu identifizieren. Wenn Deutschland seine Einheit wiedergewinnen will, dann wird es die Gemeinschaft freier demokratischer Partner niemals verlassen dürfen. Solange die CDU die Geschicke des deutschen Volkes gestalten darf, wird diese Treue zur westlichen Gemeinschaft das Fundament jeglicher Politik sein.

Ruimtelijke Ordening en Welvaartsspreiding

K.V.P. Gespreksdag te Berg en Dal op 28 mei 1960

De talrijke deelnemers aan deze gespreksdag hadden vooraf van de beide inleiders enige stellingen ter bestudering ontvangen.

Prof. Dr. Th. L. M. Thurlings noemde in zijn referaat over „welvaartsbevordering en welvaartsspreiding” een evenwichtige economische groei een algemene doelstelling van elk beleid. Deze groei is noodzakelijk wegens bevolkingsaanwas en concurrentie van overige landen. Zij veronderstelt een grote spaaractiviteit, n.l. een spaarquote van circa 18 % van het nationale inkomen indien men de welvaart per hoofd met 3 % per jaar wil laten stijgen.

Zowel bepaalde bevolkingsgroepen als bedrijfstakken en landstreken blijven soms achter in het economische groeiproces. De vaste inkomstentrekkers, de landbouw en de probleemgebieden zijn hiervan duidelijke voorbeelden.

Ten aanzien van de economische groei in de verschillende gebieden is het interessant de democratische ontwikkeling in beschouwing te nemen. Bij een gemiddelde aanwas van 1,3 %, na aftrek van de emigratie, in Nederland in 1956 vindt men voor de provincies zeer verschillende cijfers. Limburg, Noord-Brabant, Gelderland en Utrecht vertonen de hoogste cijfers van 1,95 % tot 1,67 %. Overijssel, Zuid-Holland en Noord-Holland nemen een middenpositie in. Ruim een half procent is de groei in Zeeland en Drente, terwijl Friesland en Groningen in sommige jaren een negatieve aanwas vertonen. Deze cijfers worden mede veroorzaakt door migratiebewegingen. Friesland, Groningen, Drente, Overijssel, Zeeland en Limburg hadden in 1956 een vertrekoverschot. Utrecht, Zuid-Holland, Noord-Holland, Gelderland en Noord-Brabant vertoonden een vestigingssaldo. Opmerkelijk is dat deze migratie voor de provincies met een vertrekoverschot relatief belangrijk blijken te zijn, terwijl zij voor de provincies van vestiging slechts een geringe vermeerdering van de provinciale bevolking betekenen. Men kan dan ook niet zeggen dat de bevolkingsgroei van Noord- en Zuid-Holland bijzonder groot is.

Desondanks wordt het ruimtegebrek in deze provincies steeds meer een probleem. Prof. Thurlings acht het echter onjuist daarom de groei van Het

Westen af te remmen. Nederland heeft vooral hier een bijzonder gunstige geografische positie die zo goed mogelijk moet worden uitgebuit. De oplossing van het ruimtegebrek moet daarom gezocht worden in een frontverbreiding van Het Westen. De plannen hiervoor zoals de Europoort, het Kreekrakplan en het Sloeplan zijn in ontwikkeling. Het is nauwelijks mogelijk bedrijfstakken aan het Westen te gaan onttrekken. Daarentegen is het wel mogelijk de provincies buiten Het Westen te gaan ontwikkelen ten behoeve van deze provincies zelf. Een verschrompeling zoals deze zich in het Noorden voordoet vereist zeker een doelmatige ontsluiting en industrialisatie. In het Zuiden en Oosten gaat het er meer om de bestaande groei op gang te houden door het wegnemen van tekorten in de infrastructuur.

Het industrialisatiebeleid dat zich aanvankelijk richtte op gemeenten of gebieden met structurele werkloosheid wordt langzamerhand meer gericht op de ruimtelijke evenwichtige groei. Dit leidde tot de concentratiegedachte, waarbij beseft wordt dat de industrieën elkaars nabijheid behoeven en een breed geschakeerde arbeidsmarkt nodig is, terwijl een gevarieerde economische structuur de conjuncturele kwetsbaarheid vermindert. Ook kulturele voorzieningen zijn bij deze concentratie beter in te voeren. Bij deze concentratie moet een streek in haar geheel worden behandeld.

Tenslotte poneerde Prof. Thurlings de volgende stellingen:

1. Afremmen van de groei van het Westen is verkeerd. Frontverbreiding is de aangewezen weg.
2. Wegenaanleg is een noodzakelijk en effectief middel voor ruimtelijk evenwichtige economische groei.
3. Zekere mate van concentratie bij regionale industrialisatie is noodzakelijk.
4. Sociale begeleiding moet zich niet beperken tot de aangewezen kerngemeenten.
5. Beginselruiterij moet vermeden worden. Ook buiten de kernen kunnen stimulantia nodig zijn.
6. Aanwijzing tot kerngemeente moet gezien worden als een middel om de groei te starten. Na zekere tijd moet de motor lopen en dient de startmotor te stoppen. Deze zal dan op andere plaatsen nodig zijn.
7. Lange afstandspendel is verwerpelijk. Anderzijds dient echter te worden bedacht, dat de moderne communicatiemogelijkheden steeds meer een scheiding tussen woon- en werkgelegenheid aanvaardbaar maken.
8. Belemmeringen van wetgevende aard, die de flexibiliteit van de bedrijfsvormen in de weg staan, dienen te worden verwijderd.
(zie Vestigingswetgeving!).

Ir. J. P. J. Margry behandelde „de taak van planologie”.

Hij stelde dat ons land ten gevolge van de grote bevolkingsdichtheid een toenemend gebrek aan ruimte heeft. De overheid behoort leiding te geven aan een zo efficiënt mogelijk gebruik hiervan. Het doel van de ruimtelijke ordening is het scheppen van een ruimtelijk kader, waarbinnen de menselijke gemeenschap het beste tot ontplooiing kan komen. Daarbij moet worden voldaan aan bepaalde sociale, economische en kulturele voorwaarden. Activiteiten op deze terreinen hebben ruimtelijke repercussies en ruimtelijke planning heeft repercussies op deze terreinen.

De ruimtelijke ordening, die geen doel op zichzelf is, bestudeert de relatie tussen de menselijke samenleving en de ruimte volgens een methode van coördinatie der deelbelangen. Deze moet gericht zijn op het algemeen belang en worde daarom in de eerste plaats toevertrouwd aan bestuurders, stedenbouwkundige ontwerpers en stedenbouwkundige onderzoekers.

De coördinatie zou op rijksniveau moeten plaatsvinden in de Ministerraad, waarvan de beslissingen zouden moeten worden voorbereid door diensten of instituten die de totaliteit kunnen overzien. Hierbij zou men zich moeten beperken tot algemene richtlijnen, waarna de verbijzondering vooral op provinciaal niveau ligt.

De provinciale overheid zal zich vooral toe dienen te leggen op regionale planning door het vaststellen van streekplannen. Deze zijn thans veelal te gedetailleerd, terwijl de procedure niet is aangepast aan de veranderende omstandigheden. Daarom zouden er naast het provinciale streekplan regionale structuurplannen ingevoerd moeten worden ter nadere uitwerking. Hiervoor ontbreken echter wettelijke organen zowel voor het opstellen als voor de uitvoering. De wet op de gemeenschappelijke regelingen is in dit kader onvoldoende.

Op gemeentelijk niveau heeft men te weinig oog voor de samenhang met de streekproblemen, waardoor er te weinig bereidheid is zelfstandigheid op te offeren. Dit is echter noodzakelijk voor een functionele opbouw van de streek naar woon-, werk- en recreatiegemeenten enz. Het is onjuist indien iedere gemeente streeft naar een volledig assortiment van voorzieningen. Deze dienen per streek te worden gezien, waarbij men vooral de leefbaarheid van het platteland moet verbeteren.

In een nadere toelichting ter vergadering bracht Prof. Thurlings onder het oog dat Nederland in groei slechts in de vrije wereld wordt overtroffen door de Verenigde Staten en Canada. Een ontwikkeling van „overig Nederland” is niet nodig terwille van „Het Westen”, echter wel ten behoeve van deze landsdelen zelf. Daarbij gaat het vooral om een inhalen van een achterstand in infrastructuur. Ir. Margry wees nog nader op de instelling van een raad voor de Ruimtelijke Ordening in de Ministerraad. Voorts benadrukte hij de noodzaak van bovengemeentelijke organen voor het onschadelijk maken van de onderlinge concurrentie der gemeenten.

Nadat in een zevental discussiegroepen nader overleg was gepleegd, werd in pleno het gesprek voortgezet. De discussieleiders vertolkten hierbij de opvattingen die in een groep tot uitdrukking waren gekomen. In het betoog van Prof. Thurlings bleek men een overwaardering van de economische aspecten te hebben aangetroffen ten koste van de menselijke kant der problematiek. De inleider opponeerde dat hij het belichten van de economische aspecten als zijn speciale opdracht had beschouwd. Men was het ermede eens, dat de ontwikkeling van Het Westen niet moet worden afgeremd. Wel zou men zoveel mogelijk de ondernemers die een bedrijf willen vestigen, willen verwijzen naar andere streken, voorzover deze ook een goede vestigingsplaats voor de betrokken onderneming zouden kunnen bieden.

Met betrekking tot de verkeersverbindingen wenste men een ruimer oog voor

een planning op internationaal niveau met bijzondere aandacht voor Oost-West-verbindingen (waarnaast later juist voor de Noord-Zuid-verbindingen werd gepleit).

De frontverbreding wenste men ook te zien als autonome voorzieningen voor de betrokken provinciën. Naast frontverbreding werd ook aandacht gevraagd voor frontverdieping. Men vroeg zich af waar de mensen vandaan zouden moeten komen voor de frontverbreding. De inleider achtte de ontwikkeling van „Overig Nederland” van weinig betekenis voor de ontlasting van „Het Westen”. Het probleem wordt niet gevormd door de besparingen of de grondstoffenvoorziening, maar door het ruimtegebrek. Men moet daarbij oog hebben voor de gebondenheid aan open vaarwater niet alleen voor de rechtstreeks betrokken industrieën, doch ook voor de toeleveringsindustrie enz. Bij frontverbreding valt daarom vooral te denken aan het stichten van industriehavens buiten Het Westen. Goede industrieën zijn er in de overige provinciën wel aanwezig, maar de wegverbindingen „zijn een schandaal”.

Het werd van groot belang geacht, dat de gemeenten rond een kern die een functie als woongemeente wordt toegekend, daarvoor de nodige sociale stoffering kunnen verkrijgen. De sociale begeleiding behoort niet aan het probleemgebied te worden gekoppeld. De aanwijzing van kerngemeenten moet flexibel zijn.

Gevraagd werd of het niet mogelijk is een aparte regeling te treffen voor ambachtelijke bedrijven buiten de kerngemeenten. De inleider meende dat deze bedrijven de problematiek van de ontwikkelingsgebieden niet kunnen oplossen. Wel echter werd erkend dat het noodzakelijk is premiëring toe te kennen daar, waar industrie kan worden aangetrokken, ook indien het geen kerngemeenten betreft, wanneer hierdoor werkgelegenheid wordt gebracht in een uitstervende streek. Bij de mening dat de landbouw er bij het huidige beleid slecht afkomt werd aangetekend, dat met een hoog ontwikkelde industrie een hoogontwikkelde landbouw samengaat. De landbouw is echter van nature explosief, omdat slechts één zoon in het bedrijf kan opvolgen. De landbouwers hebben voor hun kinderen daarom meer belang bij de oprichting van technische scholen dan van landbouwscholen.

De pendel zou men willen zien onderscheiden naar noodzakelijke pendel en de pendel die veroorzaakt wordt door de woningnood. Bij de eerste valt op te merken dat het niet noodzakelijk is in de onmiddellijke nabijheid van de werkgelegenheid te wonen. Er is zelfs een duidelijke tendenz dat men dit niet meer wil. Door de betere verkeersmogelijkheden wordt men ook mentaal meer mobiel. Daardoor is de pendel een relatief begrip. Prof. Thurlings zou als kenmerk van pendel willen verstaan, dat een aanmerkelijk deel van de bevolking in een bepaald gebied zijn volledige werkring op meer dan 25 km afstand moet vinden. In dat geval is er iets mis in zulk een streek. Onjuist is het ook wanneer de werkgever extra vergoedingen aan pendelaars betaalt, omdat de konjunktursituatie dit aantrekkelijk maakt. De gemeenteklassificatie dient te verdwijnen, maar kan niet een afdoende verklaring voor de pendel worden genoemd. Uit de discussiegroepen werd ook nog aandacht gevraagd voor de invloed van de E.E.G. op de pendel.

Ter toelichting op stelling 8 werd medegedeeld dat hierbij gedacht is aan de middenstand, waar vestigingswet een consolidatie betekent van een

historische situatie die o.a. geen rekening houdt met de opkomst van de supermarkt.

Bij de stellingen van Ir. Margry vroeg men zich af wat in concreto als efficiënt moet worden beschouwd, waarbij men met name dacht aan de wenselijkheid van grote steden. Ruimte achtte men niet alleen een kwestie van oppervlakte maar ook van maatschappelijke en kulturele factoren. Ook op lager niveau dan de Ministerraad werd koördinatie tussen de departementen noodzakelijk geacht. De inleider bepleitte een zekere concentratie, zonder echter voorstander te zijn van wereldsteden. Een spreiding van wat grotere steden achtte hij nuttig. In oplopend formaat zou hij het land willen voorzien van verzorgende kernen met daaroverheen verspreid wat grotere steden en tenslotte slechts enkele zeer grote steden. In de zandstreken is bepaald nog behoefte aan meer steden van cirka 20.000 inwoners. In de nieuwe polders b.v. ligt de situatie weer geheel anders. Men kan hiervoor geen algemeen geldende normen geven. De ruimtelijke ordening denkt niet alleen in oppervlak, maar wordt wel in oppervlak uitgedrukt. Een verdere konkretisering is moeilijk te geven, de leiding van de overheid vloeit voort uit haar verantwoordelijkheid voor het algemeen belang. De inleider was het eens met een pleidooi voor een grotere inschakeling van het maatschappelijk leven. Vanuit een der discussiegroepen werd voorgesteld de stelling, dat de ruimtelijke ordening op de eerste plaats het werk van bestuurders, stedenbouwkundige ontwerpers en stedenbouwkundige onderzoekers is zo te lezen, dat dit het werk is van bestuurders, geadviseerd door de genoemde specialisten. Vanuit dezelfde groep werd een amendement ingediend op de stelling dat het zwaartepunt van de eigenlijke Ruimtelijke Ordening op provinciaal niveau ligt. Hier wilde men lezen dat het zwaartepunt in de provincie ligt.

Tegen de bovengemeentelijke organen werd opgemerkt, dat deze wel eens een te ambtelijk karakter zouden kunnen krijgen, terwijl men in de wet op de gemeenschappelijke regelingen toch ook voldoende mogelijkheden aanwezig achtte. Ir. Margry meende daarentegen dat de gemeenteraden voor de consequenties van een gemeentelijke regeling gemakkelijk zullen terugschrikken. Een der aanwezigen meende dat de wet op de gemeenschappelijke regelingen wel voldoende mogelijkheden biedt, maar praktisch samenwerking onmogelijk maakt.

Ten aanzien van de kernaanwijzing werd voorts nog gepleit voor meer overleg met de provinciale besturen, omdat het huidige beleid te weinig rekening houdt met hetgeen historisch is gegroeid en met het partikulier initiatief.

Een opvallende noot in de discussie was een pleidooi voor het meer betrekken van de stedenbouwkundige bij de ruimtelijke ordening. Daardoor zouden anachronismen kunnen worden opgeruimd die niet in overeenstemming zijn met onze te verwachten welvaart. Van een „ère réparatrice” moeten wij naar een „ère constructive”. Daarvoor heeft men kunstenaars nodig. Wij moeten een oplossing vinden voor het ontbreken van de „polis” als brandpunt. Juist omdat het polderlandschap zich hiervoor bijzonder leent, heeft Nederland een bijzondere taak ten aanzien van de stedenbouw. Prof. Thurlings was van mening dat de „polis” niet meer in deze tijd is te realiseren op dezelfde wijze als deze

vroeger werd aangetroffen. Men moet de verschillen met vroeger beseffen. „De Gouden Eeuw was een eeuw voor de heren, niet voor de knechten”. Er was toen weinig bevolkingsgroei, men leefde in een statische maatschappij. De huidige maatschappij wordt gekenmerkt door een explosief karakter op alle terreinen. In zulk een tijd kan men moeilijk komen tot een uniforme conceptie. Het is wellicht beter thans naar de mogelijkheden van onze huidige middelen zoveel mogelijk te presteren in het besef, dat een volgende generatie alles weer zal afbreken om een geheel nieuwe opzet te creëren in een tijd, waarin zulk een uniforme conceptie wèl mogelijk is.

Buitenlands Panorama

Mislukte topkonferentie — en wat nu?

Hoewel de westelijke wereld nu geleidelijk bekomen is van de grote teleurstelling en de lelijke verrassing die de Russische premier haar met voorbedachte rade heeft bezorgd, en hoewel sindsdien heel wat theorieën werden opgesteld om de plotselinge ommezwaai van Chroesjtsjow te verklaren — er blijft iets mysterieus aan deze politieke gebeurtenis. Zelden waren de verwachtingen van de gehele wereld zo hoog gespannen, zelden was de aandacht van miljoenen mensen zo geconcentreerd als in die meidagen, toen de staatslieden van Amerika, Rusland, Engeland en Frankrijk elkaar ontmoetten om na te gaan, of zij niet gezamenlijk de wereld een klein beetje ontspanning en wat meer zekerheid konden brengen en of het niet mogelijk was een nieuwe weg naar de vrede uit te stippelen.

Chroesjtsjow heeft dit alles met een ruw, brutaal gebaar onmogelijk gemaakt. De reden die hij hiervoor opgaf, heeft niemand overtuigd: het incident met de U-2 was niet voldoende, om de woede en de gehele nieuwe geestgesteldheid van de Russische premier te verklaren. Nu zijn wij er weliswaar al enigszins aan gewend, dat Chroesjtsjow graag uit zijn slof schiet en dan roekeloos aantijgingen, beledigingen en scheldwoorden om zich heen slingert, om na een poosje weer te kalmeren. Hier lijkt het echter om een diepgaande verandering, om een soort structuurwijziging in zijn politiek en zijn algemene houding tegenover Amerika. Wat heeft hem hiertoe bewogen?

Hierover werden veel gissingen en vergissingen gemaakt. Toch laten de aanwijsbare symptomen enkele interpretaties toe, die niet uit de lucht gegrepen zijn. Allereerst moet in de persoon van de Russische minister van defensie Malinovsky het bewijs gezien worden dat er in het Kremlin een nieuwe sfeer is ontstaan. Het optreden van Malinovsky en in het bijzonder de houding die Chroesjtsjow tegenover hem aannam, laat er geen twijfel over bestaan, dat de Russische premier het leger ten volle wilde respekteren. Dit kan verschillende oorzaken hebben: het is niet uitgesloten dat de koers van de vreedzame koëxistentie, die Chroesjtsjow sinds jaren propageert, bij de meer stalinistisch en meer orthodox gerichte kommunisten nooit veel sympathie vond, te meer, omdat ook Roodchina heel weinig voelt voor deze vreedzaam-koëxistentiële contacten, bijvoorbeeld met Amerika. Het is zeer goed mogelijk, dat de aanhangers van een strakke koers een zekere afkoeling van de betrekkingen tussen Peking en Moskou als een argument tegen Chroesjtsjow gebruikten. Daarbij komt dat ook het leger weinig voelt voor de totale ontwapening, die Chroesjtsjow nu zo sterk voorstelt. Er wordt beweerd, en dit is zeker meer dan een pure gissing, dat de door Chroesjtsjow voorgestelde inkrimping van het leger tot het ontslag van tienduizenden en honderdduizenden beroepsmilitairen zou leiden, hetgeen bij de betrokkenen weinig enthousiasme heeft verwekt. Dit

moge waar zijn, het lijkt ons echter waarschijnlijker dat niet zozeer de onwil van deze nu overbodig wordende militairen dan de opvattingen over de algemene en de defensiepolitiek bij de legerleiding anders kwamen te liggen dan bij Chroesjtsjow. Het lijkt waarschijnlijk dat de legerleiding in de topkontakten het gevaar van een verzwakking van de Russische positie zag, het is mogelijk — en het traditionele Russische wantrouwen tegenover de buitenwereld zou dit gemakkelijk kunnen verklaren — dat de generaals vreesden dat een verdergaande topdiskussie over de ontwapening voor de Russen toch zou uitlopen op een internationale controle, die in dit stadium vervroegd leek. Toen de U-2 neergehaald werd, hadden deze kringen een pracht aanleiding om te beweren, dat het risico voor Rusland te groot is en dat het Westen de topkonferentie slechts gebruikt om Rusland militair aan banden te leggen.

In deze situatie heeft Chroesjtsjow gedaan wat hij reeds meermalen heeft gepresteerd: om zijn tegenstanders de wind uit de zeilen te nemen, is hij zonder veel aarzeling steeds bereid hun argumenten over te nemen, ja ze met een felheid te gebruiken, die iedereen moet verbazen. Tot aan de dood van Stalin een trouwe dienaar van de wrede baas, was hij het, die in 1956 de grote aanval op Stalin lanceerde, toen hij merkte dat het stalinisme volkomen onpopulair geworden was. Toen de destalinisatie in Hongarije en Polen tot een échec leidde, en hem, Chroesjtsjow in het Kremlin in een moeilijke positie bracht, was hij het die in Hongarije alles overtrof wat het stalinisme totnutoe gepresteerd had. Nu het verzet tegen de vreedzame koëxistentie in Roodchina en ook bij het Russische leger groter dreigt te worden, moest hij bewijzen dat hij zich bij deze vriendschappelijke topgesprekken zeker niet wilde laten ringeloren — en hij voerde een schouwspel van stalinistische koude oorlog op, dat geheel in de school van het klassieke kommunistische politieke toneel thuishoort. Wie Russen op internationale konferenties heeft meegemaakt, komt telkens weer tot de overtuiging dat veel wat de Russen aan het adres van de wereld spreken, met luide stem en krachtige argumenten verkondigen — voor de binnenlandse markt van de Sowjetunie bestemd is, omdat in de gehele pers van Rusland meestal alleen de Russische verklaringen afgedrukt worden.

Er komen natuurlijk nog andere elementen bij: het mislukken van de topkonferentie en de felle aanval op Eisenhower moesten ertoe bijdragen, de Amerikaanse president vlak voor de verkiezingen zó te vernederen, dat zijn partij de politieke rekening bij de verkiezingen in november a.s. zou moeten betalen. Nu is het al een misrekening van Rusland te menen dat de Democraten, als zij de president leveren, een zachtere politiek zullen voeren als Eisenhower en de grand old party, nog groter was de vergissing ten aanzien van de onmiddellijke reactie van Amerika: het prestige van de president steeg na de ongehoorde beledigingen van Chroesjtsjow onmiddellijk en het nationale gevoel van de Amerikanen is diep gekwetst. Een andere misrekening betreft de Gaulle: zeker had de Russische premier in Parijs gehoopt, de Gaulle aan zijn kant te krijgen, vooral na de prettige besprekingen die Chroesjtsjow bij zijn eerste bezoek aan de Gaulle in maart j.l. in Parijs gevoerd had. Ondanks zijn lang afscheidsbezoek bij de Franse president, dat 40 minuten duurde, bleef de Gaulle zijn westelijke bondgenoten trouw en stelde hij Chroesjtsjow voor het mislukken van de conferentie verantwoordelijk, niet zonder ironie wijzend op het Russische ruimteschip, dat met zo veel gemak over alle continenten vloog, terwijl Chroesjtsjow bezig was zich over een enkel vliegtuigje op te winden.

Het meest opvallende bij deze gehele gang van zaken is nu, dat Chroesjtsjow zijn lijn niet helemaal heeft losgelaten. Hij heeft aan de wensen van de aanhangers van de harde koers door zijn optreden in Parijs voldaan — maar daarmee wil hij nog niet terugkeren tot een hernemen van de full-out koude oorlog. Reeds op zijn terugreis over Berlijn heeft hij de Oostduitsers diep teleurgesteld, toen hij weigerde, de kwestie Berlijn en het Duitse, of beter oostduitse, vredesverdrag meteen te regelen. Ook liet hij merken, dat hij verder geïnteresseerd bleef in latere topgesprekken, na 6 of 8 maanden, zoals hij reeds in Parijs verklaard had. Ook het nieuwe ontwapeningsvoorstel is

een poging, de zaak niet op de spits te drijven, wat blijkt uit het feit, dat hij nu wel internationale controle en zelfs een UNO-politiemacht voorstelt.

Zonder in dit kader in te gaan op de merites en de concrete mogelijkheden, die het plan bevat, blijkt wel duidelijk dat Chroesjtsjow, die zich jaren heeft ingespannen de topgesprekken mogelijk te maken, deze politiek niet zal opgeven. Het is de vraag of hij deze eerste topontmoeting heeft doen mislukken, om bij een tweede poging gemakkelijker Roodchina erbij te halen, tesamen met India en Indonesië als symmetrische garnering: een meer westers georiënteerde neutrale en meer oostelijk georiënteerd neutrale staat.

Dit zou inhouden dat Rusland op het ogenblik inderdaad niet veel heil ziet in een direkt militair konflikt. Het griezelige atoom-evenwicht kan iedereen gemakkelijk overtuigen, dat met een dergelijke oorlog inderdaad niet veel te behalen is. Aan de andere kant wordt nu wel duidelijk dat de „vreedzame koëxistentie”, zoals Chroesjtsjow deze nu handhaaft, door Moskou gebruikt wordt als een zeer geschikt wapen voor dreigingen en intimidatie, dat juist voor, tijdens en na topgesprekken met groot succes kan worden gebruikt. Bovendien gaat onder de parapluie van deze zo vaak gebruikte slogan de druk op de andere landen onverminderd voort, en wel op de gehele linie: Japan wordt van binnen en van buiten door de kommunisten onder druk gezet, Roodchina baart de Seato op het ogenblik grote zorgen, Malinovsky jaagt alle bondgenoten van Amerika in Azië en Afrika met konkrete bevelen aan zijn raketvliegtuigen nieuwe schrik aan, en Chroesjtsjow en Tsjoe-en-Lai maken zich klaar voor een bezoek aan Cuba en misschien zelfs enkele andere latijns-amerikaanse landen. Dit betekent, dat wij na de topkonferentie nog verder dan ooit verwijderd zijn van een werkelijk vreedzaam overleg over ontspanning, dat het Westen voorlopig hiervoor ook weinig voelt, en dat aan de andere kant de diplomatieke en politieke competitie in volle gang gekomen is. Zowel in Azië, als in Afrika en Latijns-Amerika zal de aktiviteit van de Sowjetunie en zijn satellieten sterk toenemen. Het Westen moet zich op deze nieuwe en zeer moeilijke faze in de Oost-West-relaties nu wel terdege voorbereiden.

Nieuwe boeken

Geld en Overheid, door prof. dr. C. F. SCHEFFER en prof. dr. M. J. H. SMEETS, Aulaboeken, Utrecht-Antwerpen 1960, 218 blz.

Zoals de ondertitel vermeldt behandelt dit boekje „de kringloop van het geld en de invloed van de overheid“. Een uiteenzetting over het eerste onderwerp wordt gevolgd door een beschrijving van de contrasten tussen de geldstromen van verschillende landen. Het leeuwedeel gaat dan naar de sfeer van de overheid.

De inkomsten en uitgaven van de overheid, alsmede de overheidsleningen passeren de revue. De relatie tussen overheid en kringloop van het geld vindt een bespreking, evenals het onderwerp monetisatie en demonetisatie van titel en overheids-schuld. Zowel voor de particuliere inkomens- als de particuliere vermogenssfeer wordt de invloed van de overheid gezien. Het financieel beleid van de overheid met betrekking tot de conjunctuur vindt een vrij uitvoerige bespreking. Een samenvatting van de factoren die op de geldcirculatie inwerken voltooit het boek, behoudens enige aanhangsels.

In zijn „Hoofdpijnen der moderne economie“ heeft dr. F. Hartog eens gesteld, dat de economie moeilijk toegankelijk is voor wie daarin niet is geschoold, terwijl ieders visie erop van belang is: door het democratisch bestel heeft iedere burger invloed op het economisch gebeuren. Iedere poging om de burger op dit terrein wegwijs te maken, verdient alleen hierom reeds lof, te meer wanneer dit zoals hier voor een civiele prijs

geschiedt. De schrijvers hebben zich kennelijk veel moeite getroost de zaken ook voor de niet in de economie geschoolde lezer helder voor te stellen. Treinlectuur is het daarmee niet geworden. De „general reader“ zal zich ongetwijfeld wel wat moeite dienen te getroosten. Gezien andere pogingen tot popularisering van de economische wetenschap zal dit als onvermijdelijk moeten worden beschouwd.

Terwijl de belangstellende in de openbare financiën tot voor kort slechts terecht kon in de buitenlandse literatuur, is er thans voor de beginner zelfs een mogelijkheid tot keuze. In 1959 verscheen het werkje van dr. A. Nouwens, getiteld „Openbare Financiën“ (uitg. F. E. D., Amsterdam) dat een meer algemeen betoog geeft. Het is in zijn kort bestek wat overzichtelijker dan het hier besproken, meer als studieboek ingericht werk. Wie echter met behulp van de inhoudsopgave de algemene lijn vasthoudt, zal in „Geld en Overheid meer feitenmateriaal vinden over dit belangrijke onderwerp. Wil men dan nog verder gaan, dan kan men uiteraard terecht in het handboek van prof. dr. C. Goedhart „Hoofdpijnen van de leer der Openbare Financiën“ (1958).

Al naar de hoeveelheid kennis die men wil vergaren en de ijver die men hiervoor ter beschikking kan stellen, is het thans mogelijk zich een inzicht te verwerven in een problematiek, waarmee men eigenlijk dagelijks wordt geconfronteerd. Het hier besproken boek is daarmee in het kader van een grotere spreiding van de democratie stellig van belang.

PIERRE TEILHARD DE CHAR-DIN. Het verschijnsel mens. Het Spectrum Utrecht 1960. 260 blz.

Een zeer merkwaardig boek, dat kan worden gezien als een natuurwetenschappelijke verhandeling over de evolutie van de wereld, waarin de mens de centrale plaats inneemt en wel volgens een geheel aparte zienswijze van de grote franse geleerde, die verscheidene geologische en paleontologische expedities op zijn naam heeft staan.

8 Jaar voor zijn dood in 1955 heeft hij dit boek geschreven als vrucht van zijn jarenlange onderzoeken. Niet alleen heeft hij zijn ervaringen geboekstaafd, maar ook een toekomstvisie ontwikkeld, waarvan kennisname alleszins de moeite waard is.

JOSEF DE VRIES, Die Erkenntnistheorie des dialektischen Materialismus. Verlag Anton Pustet, München - Salzburg - Köln. 188 blz.

Ondanks het feit dat de „officiële” filosofie zich dikwijls gering-schattend afkeert van het dialektisch materialisme, een geringschatting, die meer dan eens leidt tot verving van het verschil tussen dialektisch- en historisch materialisme, stelt de schrijver — een bekend filosoof — zich de taak de kennistheorie van het dialektisch materialisme aan zijn vakbroeders voor te houden als een studie-objekt waarmee men zich noodzakelijkerwijs dient bezig te houden. Vooral omdat het dialektisch materialisme aan een derde gedeelte van de wereldbevolking wordt voorgehouden als „het laatste woord der wetenschap”.

Aangezien in iedere filosofie de kennistheorie tot de belangrijkste gedeelten behoort — ook in het dia-

lektisch materialisme — behandelt de schrijver de kennistheorie van het dialektisch materialisme.

Hij benadrukt de kennistheoretische opvattingen in het dialektisch materialisme zoals Engels en Lenin ze in hun geschriften hebben neergelegd. Dit achten wij het grote winstpunt van het werk van de Vries.

Daarmee wil natuurlijk geenszins gezegd zijn dat de betekenis van Marx als denker voor de ontwikkeling van de kennistheorie van het dialektisch materialisme zonder belang is. Gezien het feit echter dat na Marx's dood, diens vriend Engels, en later ook Lenin de kennistheorie van het dialektisch materialisme anders gericht hebben, kunnen wij ons bij de aanpak van de schrijver volledig aansluiten.

Belangrijk is voorts dat de Vries het beeld van de kennistheorie opbouwt vanaf zijn „eigen” basis — de Engels-Leninistische basis — om deze dan later te confronteren met de formele logika en de werkelijkheid van het menselijke kennen.

W. J. H. SPROT. De mens in groepsverband. Het Spectrum Utrecht 1960. 208 blz.

Dit Aula-boek beoogt een inleiding te zijn in de sociale psychologie. Prof. Sprot beschrijft alle mogelijke samenlevingsvormen met name de primaire: familie, buurt, dorp. Ook het leger, publiek en genootschap passeren de revue.

Zonder nu bepaald terug te willen naar de gildentijd wijst schr. op de sociale tekortkomingen van de wereld, waarin wij leven, waarin de mens als persoon niet meer wordt gewaardeerd, maar slechts als nummer, klant of houder van een polis wordt beschouwd. Een betreurenswaardige ontwikkeling, waaraan dit boek terecht paal en perk wil stellen.

Katholiek Staatskundig Maandschrift

REDACTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS. J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DR. K. J. HAHN, DRS. A. W. H. J. QUAEDVLIEG, W. M. PERQUIN
REDAKTIESEKRETARIS: G. GIelen

JAARGANG 14

JULI

NUMMER 5.

Zuilvervorming en verzuiling

door Prof. Dr. Jos. Gielen

Het schijnt dat iedere fase in de politieke geschiedenis zijn eigen slagwoorden meedraagt. Nu is dit even begrijpelijk als gevaarlijk: begrijpelijk, omdat zij óf een publieke macht (die veel verder kan reiken dan de getalssterkte van een partijvertegenwoordiging!) óf de omstandigheden achter zich heeft; gevaarlijk, omdat zij gemakkelijk affektief geladen worden en een discussie moeilijk, soms vrijwel onmogelijk maakt.

In de negentiende eeuw was „Vooruitgang” zo'n toverwoord, niet voor niets vereerd met een hoofdletter; tussen beide wereldoorlogen was „sektarisme” er een; na 1945 is „verzuiling” er een geworden of... gemaakt? Wij willen niet beweren, dat deze drie voorbeelden de enige uit hun historische fase waren; evenmin, dat men ze als gelijkwaardig moet zien. Maar wel, dat zij alle iets hadden, dat de discussies deed stokken, dat slagbomen opwierp voor ieder redelijk debat en derhalve zó oerconservatief waren in de slechtste zin des woords, dat eigenlijk alle zakelijk en objectief denkende politici zouden moeten willen meewerken om ze snel en definitief uit de staatkundige (en eventueel sociale) omgangstaal te verwijderen. Edoch, dit gebeurde niet! Waarom niet?

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de reden van hun hardnekkig voortbestaan ook gezocht moet worden in het feit, dat zij toch méér waren dan affektief geladen. Soms stond er duidelijk een levensbeschouwing achter, zoals bij „Vooruitgang” en „sektarisme”; soms een overtuiging die zó sterk in een van het verschijnsel afwijkende richting dwong, dat het slechts reaktief en in een offensieve houding begrepen werd, zoals bij „verzuiling”. Noch levensbeschouwing noch overtuiging behoeften daarom door andersdenkenden verguisd, hoezeer verworpen te worden. Maar anders wordt het, als

de termen tenslotte tot zuiver propagandamiddel werden. Ook dan behoeft niet getwijfeld te worden aan de oprechtheid waarmee verachting voor het verschijnsel werd uitgedrukt, maar oprechtheid valt niet per se samen met waarheid, noch met werkelijkheid.

Het komt ons voor, dat de lektuur van en het luisteren naar hen die „verzuiling” tot hun nachtmerries rekenen, duidelijk aanwijst, dat het woord ontstond en verkleurde in de sfeer der affekten, zo niet der complexen. De duidelijkheid blijkt hieruit, dat eerst in 1956 en 1957 serieuze pogingen werden gedaan om de vraag te beantwoorden, wat „verzuiling” nu eigenlijk was? Eenmaal zo ver, dwong de uitslag tot een gelukkig onderscheid: er is, behalve de verfoeide „verzuiling”, ook nog „zuilvorming”. En van de laatste werd door hevige tegenstanders van de eerste de rechtmatigheid van haar bestaan erkend. Wel bleef dan nog het meningsverschil bestaan over vragen als: wanneer wordt zuilvorming tot verzuiling? En vooral: wat valt thans in feite onder het een, wat onder het ander? De school? De pers? De radio? De sociale organisatie? De politieke partij? enz. enz.

Aldus werd 1956 een gedenkwaardig jaar: eindelijk leek het mogelijk, zakelijk over de kwestie te gaan discussiëren. De Sociologische Gids, Socialisme en Democratie en de V.P.R.O. komt de eer toe, de kans daartoe te hebben geboden. Wij zelf hadden in een vrij groot aantal dagbladartikelen, alsmede voor de V.P.R.O.-mikrofoon, gepoogd onze bijdragen te leveren.

Toen werd het stil. En dit feit is wel het merkwaardigste, wat ik in de historie van zuilvorming en verzuiling heb meegemaakt. Waaróm werd het stil? Men kan het slechts vermoeden. Zag men geen kans verder te komen na een toch duidelijke en vrij algemeen aanvaarde winst van helderder onderscheiding? Vreesde men, van welke kant ook, een nader onderzoek? Waren tegenstanders beangst, dat het hele verschijnsel tenslotte toch in de werkelijkheid tot kleine proporties was terug te brengen? Waren voorstanders bevreesd, dat dierbare organisaties, als zijnde „verzuild” en niet meer gevestigd op „een zuil”, op de nominatie kwamen te staan om te verdwijnen? Het woord verdween niet alleen uit de discussies, maar zelfs tijdelijk uit de propaganda. Stilte die de storm voorafging? Men zou het kunnen zeggen, mits men dan van de discussies over verzuiling en zuilvorming bij de begroting-1960 voor Maatschappelijk Werk als van een windvlaagje spreken wil.

Het is dit windvlaagje, dat de wenselijkheid van een nieuwe beschouwing over deze zaken duidelijk deed inzien. Want, nieuwe merkwaardigheid: nu de stilte plots verbroken scheen, werd het debat gevoerd, alsof 1956 en 1957 uit onze jaartelling geschrapt waren. De tegenstanders vergaten terug te grijpen op hun eigen publikaties en de socialisten schenen geheel onkundig van het feit, dat hun eigen maandblad de kwesties in een apart nummer had behandeld. Wilde men die episode toch liever vergeten? Nóg merkwaardiger werd het toen de bekwame socioloog prof. Kruyt, in een aparte studie de zaken opnieuw aan de orde stelde en wel op een wijze die wij helaas geen vooruitgang kunnen noemen, ook niet wanneer wij ze vergelijken met zijn eigen studie in het januarinummer van Socialisme en Democratie van 1957!

Wij halen deze historie op om te doen zien hoe merkwaardig inderdaad de ontwikkeling van de discussies verlopen kan rond een fenomeen, dat zwaar met gevoel geladen is.

In het volgende willen wij trachten onze opvattingen te verantwoorden, al doen wij dat met minder hoop op wederzijdse ontvankelijkheid dan in 1957. Voor de literatuur verwijzen wij naar de opgave achter de studie van prof. dr. J. P. Kruyt (*Verzuiling*. Uitgeverij Heynis, Zaandijk). Zij is weliswaar onvolledig, maar zonder dat men mag onderstellen dat hierbij de verzuiling de schrijver parten heeft gespeeld. Hij vergat immers niet alleen onze talrijke artikelen, maar ook de spreekbeurten voor de V.P.R.O. Nochtans blijkt uit zijn geschrift, dat kennismaking de auteur op zijn minst had kunnen opwekken nog andere zijden van het gekompliceerde probleem te bestuderen.

1. WAT IS ZUILVORMING, RESP. VERZUILING?

Het socialistisch kamerlid C. Kleywegt heeft in 1957 gepoogd als lid van de Prof. Christelijke Werkgemeenschap in de P.v.d.A. het begrip verzuiling te omschrijven: „Verzuiling is daar, waar de eigen groep zich uitsluitend, of nagenoeg uitsluitend, op de eigen belangen concentreert met als gevolg naar buiten: onverschilligheid voor de ander, leidend meermalen tot wantrouwen, vijandschap of haat tegen die ander”. Waar de onderscheiding met zuilvorming niet is gemaakt, lijkt ons de definitie (als zij daar tenminste voor door wilde gaan) volstrekt onbruikbaar. Immers, ook de spreker zelf zal niet willen beweren, dat er democratische partijen, politieke, sociale of maatschappelijke organisaties, kranten, radio-omroepen enz. enz. zijn, die aan zijn omschrijving voldoen. Maar al is ze zakelijk onbruikbaar, zij geeft terecht enige kwade gevolgen van wat in ónze ogen „verzuiling” is, aan: wantrouwen in de ander, ongemotiveerde achterdocht, soms zwemend naar regelrechte vijandschap als zij zich uit in hoon. Indien men van dit gevolg uit zou redeneren, zou zeker niet de zogenoemde „confessionele” pers, radio, partij enz. enz. het eerst in aanmerking komen om „verzuild” te heten¹⁾. Daar men ook overigens weinig met de omschrijving kan aanvangen, wijl zij al te onnauwkeurig en vaag is, willen wij haar verder laten rusten. Dat wij haar toch aanhaalden, vindt zijn oorzaak hierin, dat zij duidelijk aantoonst hoe weinig zelfs een zo ernstig en ruimdenkend man er toe komen kon eenvoudig de zaak te nemen en daarop af te gaan ter observatie. De gevoelsgeladenheid was zelfs bij déze spreker al te groot. Uiteraard geldt volledig de verontschuldiging, dat wetenschappelijke bedoelingen hem vreemd waren en vreemd mochten zijn: men kan het verschijnsel nu eenmaal niet losmaken van de groepen en de sfeer waarin het bestaat. Want van daaruit heeft het immers die affektieve last gekregen en is zijn betekenis sterk gewijzigd en versimplificeerd.

In De Sociologische Gids van maart-april 1956 omschrijft prof. Van Doorn het begrip als volgt: „Verzuiling is het proces, waarbij meerdere in één samenleving aanwezige ideologisch beheerste groepen worden opgenomen in

overwegend organisationele sociale controlesystemen, met een tendentie tot overwoekering van de ideële waarden door de organisatie en tot een ideologisch justifiëren van de organisationele beheersching”.

Wie van heldere omschrijvingen houdt, zou zich onmiddellijk willen veroorloven de definitie als onbruikbaar (in wetenschappelijk opzicht) te verwerpen. Toch zou ik dat persoonlijk nog niet willen doen, omdat het hier gaat over bijzonder ingewikkelde verschijnselen, waarvan de serieuze studie juist in De Sociologische Gids begonnen is. Er is in ieder geval het voordeel mee gewonnen, dat duidelijk blijkt hoe twee kenmerken essentieel worden geacht voor verzuiling, namelijk: systeem zijnde voor sociale controle in organisatie-verband en een verschuiving van middel naar doel. Het middel van organisatie wordt immers tot doel verheven.

Houden wij de twee laatste kenmerken in het oog, dan is niet meer in te zien, waarom de term „verzuild” alléén zou gelden voor organisaties op levensbeschouwelijke basis. Immers, beide kenmerken doen zich ook in anders-gebaseerde organisaties voor; het tweede zelfs regelmatig. Dat kan moeilijk anders, daar de verschuiving van middel naar doel een typisch menselijke trek wordt, zodra het middel op zichzelf van uitzonderlijk belang geworden is voor het doel. Ik zie dan nog af van een door Gabriel Marcel op veel hoger niveau gekonstateerde verschuiving van die aard, die kenmerkend zou zijn voor de moderne mens en de moderne tijd (*Les hommes contre l'humain*). Met andere woorden: het tweede kenmerk geldt precies eender voor N.V.V. als voor K.A.B. en C.N.V., voor P.v.d.A. en V.V.D. evengoed als voor K.V.P., A.R.P. en C.H.U. Op het eerste gezicht is dit niet zo duidelijk voor het eerste kenmerk, tenminste als men de terminologie „sociale controle” in haar normale betekenis neemt. Doen wij dat, dan is zij eigenlijk nergens storend aanwezig. Maar het misverstand kan ontstaan, als men de ideële beweegredenen voor een eigen organisatie beschouwt als „controle” en dan in sociale zin. Is dit echter een bewuste „controle”? Wie de aard van de godsdienst niet begrijpt of de betekenis van de levensbeschouwing in dit verband niet inziet en dus niet aanvaardt, zal hier wel altijd moeilijkheden blijven maken: iedere zorg die als een plicht op de kerken rust en door de r.k. Kerk uiteraard op haar eigen wijze wordt verstaan, zal dan wel voor „controle” worden versleten, omdat men in de kerken louter of primair een machtsinstituut zal zien. Nu willen wij in het geheel niet beweren, dat onverstandige uitlatingen en daden niet soms tot deze (onjuiste) opvatting aanleiding hebben gegeven. Maar die mag men wetenschappelijk toch niet als criterium nemen; immers, bedoelde verschijnselen zijn noch wezenlijk, noch langlevend.

En wat die „controle” betreft: via een partijblad kan die veel effectiever en consequenter zijn dan via een organisatie. Als men dus van „sociale controle” spreekt, is het minstens zeer eenzijdig om deze alleen te zoeken bij organisaties die men vooraf als „verzuild” heeft gekenschetst in tegenstelling tot andere die men vooraf als „niet verzuild” erkent. Echte wetenschap moet toch bereid zijn om de resultaten van het onderzoek af te wachten en *daarna* deze etiketten eventueel te gebruiken. En indien men voor deze consequentie van het wetenschappelijk onderzoek terugdeinst, om welke reden dan ook, dan is er toch de plicht om aan te wijzen wat zich

aan verzuilingsverschijnselen voordoet in andere dan godsdienstige kringen, zoals de drie (en uitsluitend drie!) werkgemeenschappen in de P.v.d.A. zelf, de drie levensbeschouwelijk-gekozen ondervoorzitters e.d.m. Waarom een socialistisch bejaardenhuis in Amsterdam geen verzuiling zou zijn en een r.k. of prot. chr. wel, kan men onmogelijk verstandelijk en redelijk duidelijk maken. Waarom K.R.O. en N.C.R.V. wèl, de V.P.R.O. en V.A.R.A. geen verzuilde omroepen zouden zijn, kan men niet verhelderen, althans buiten een oppervlakkige politieke propaganda. Waarom een socialistische verzekeringsbank geen zuil zou zijn en een r.k. Boerenleenbank wel, moet zo een geheim blijven. En zo zou men aandacht kunnen vragen voor de tweeeërlei maatstaf die aangelegd wordt aan r.k. en prot. chr. militaire tehuizen enerzijds en humanistische anderzijds, aan dito te onderscheiden maatschappelijk werk, aan verzorgers in gevangnissen e.d.m.

Wij geven gaarne toe, dat de gevallen niet geheel gelijk liggen. Er is immers ook nog zoiets als geschiedenis: de humanistische organisaties zijn na de andere ontstaan. Maar dat neemt twee feiten niet weg: dat zij er zijn en wel gewild en bewust; en dat bijvoorbeeld het socialisme door prof. Van Doorn historisch de eerste zuil wordt genoemd, terwijl de zuilvorming in r.k. en prot. chr. kring „een weinig later” is begonnen. In het socialisme was immers een straffe en totale organisatie van alle ideologische gelovigen „van de wieg tot het graf”. Wel meent de schrijver dat de socialistische zuil in ontbinding is, maar dat kan dan toch alleen beweerd worden als men voorbijziet aan de „sociale controle” via Het Vrije Volk en de V..A.R.A.; en vervolgens het feit negeert dat r.k. en protestants-chr. partijen evenmin nog zijn wat zij in dit opzicht waren. Voor wat de K.V.P. betreft dient opgemerkt te worden, dat zij bewust voor anderen is opengesteld. In hoeverre dit resultaat heeft gehad, valt moeilijk te zeggen, al geloven wij dat dit gering is geweest. Toch zegt het iets, dat een niet-r.k. tot propagandaleider werd gekozen.

Om dit alles geloven wij niet, dat men de omschrijving van prof. Van Doorn als juist kan aanvaarden. En dat te minder, waar hij een noodzakelijk onderscheid verwaarloost, namelijk dat tussen zuilvorming en verzuiling. Voor dit laatste had prof. Kruyt in het januari-nummer van Socialisme en Democratie wèl oog (1957) evenals prof. De Jongh in het Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk van 20 april 1957 (een der sereenste bijdragen die over dit onderwerp geschreven zijn!). Beiden erkennen, dat een zekere „zuilvorming” op levensbeschouwelijke basis redelijk en wenselijk kan zijn.

Prof. Kruyt heeft in Socialisme en Democratie gepoogd dieper door te dringen tot het wezenlijke. Daartoe trekt hij om de kerk tenminste drie kringen. De eerste omvat de essentieel-godsdienstige functies zoals catechisatie, liturgie, retraite, kongregaties, zangkoren e.d. Van verzuiling is hier geen sprake, kán zelfs geen sprake zijn. Van zuilvorming echter, menen wij, wèl. Dan is er een tweede kring: die van de opvoedende en charitatieve taken. Daartoe behoren dus scholen voor algemene vorming (let wel: technische scholen worden hier niet onder begrepen!), ziekenhuizen, weeshuizen, tehuizen voor ouden van dagen e.d.m. Ook hier is geen sprake van verzuiling,

wèl, zo voegen wij er aan toe, van zuilvorming. Dan komt de derde kring: die van activiteiten van maatschappelijke, sociale, economische en algemeen-kulturele aard. Hier is het vruchtbare terrein waarop verzuiling welig tieren kan. Daartoe zouden dan behoren: de vakbonden, de politieke partijen, de ziekenfondsen, muziek- en woningbouwverenigingen, ambachtsscholen en beroepskeuzebureaus, veilingen, openbare bibliotheken, volksuniversiteiten en sportverenigingen.

Wat daarvan te denken? Op de eerste plaats, dat dit alles hoogstens waar kan zijn indien men met prof. Kruyt van oordeel is, dat van zuilvorming en verzuiling alléén sprake kan zijn wanneer levensbeschouwing en godsdienst in het geding zijn. Prof. Kruyt neemt dat voetstoots aan. Hij gevoelt geen enkele behoefte om zijn standpunt in dit opzicht duidelijk te maken. Komt het, omdat hij als positief socioloog slechts feiten wil registreren en dan nog de feiten beziet vanuit de eigen afschuw voor verzuiling? Men zoekt althans een verklaring voor deze merkwaardige methode van wetenschappelijk verantwoord onderzoek. En zulks temeer, omdat aan de ene kant de schrijver zelf in zijn latere studie vijf bindings- en scheidingsprincipes noemt en aan de andere kant met zijn kringen rond de kerken in ieder geval een positieve bijdrage leverde tot het goed begrip der besproken verschijnselen voorzover zij met levensbeschouwing en godsdienst samenhangen. Wat de bedoelde vijf principes betreft, noemt hij in de Zaandijkse studie: genealogische (bloedverwantschap), het territoriale, het functionele, het levensbeschouwelijke en het radicale. Maatschappelijk gezien even „belangrijk” lijken ons bijv. het specialisme en de democratische partijvorming. De opmerking op pag. 7 van bedoelde studie: „het wezenlijke van de zuil is de toepassing van het vierde beginsel” (het levensbeschouwelijke) is een bewering, niet meer. Men kan ze bovendien alleen stellen, indien men vooraf een vaste mening over zuilvorming en verzuiling heeft gevormd en van daaruit de „feiten” opspoort en verklaart. Zo is het inderdaad mogelijk om r.k. en prot. chr. vakantiehuizen produkten van verzuiling te noemen en de „eigen” socialistische, welke van N.V.V. en Centrale Arbeidersbank in 1957 één miljoen gulden ontvingen, niet „verzuild” te achten; zo is het ook mogelijk om het door vooraanstaande socialisten zelf „socialistisch” geheten bejaardenhuis te Amsterdam buiten de verzuiling te laten en zelfs buiten zuilvorming. Alleen moet men zich dan afvragen of er twee betekenissen moeten zijn voor dezelfde term, twee betekenissen omdat men twee maatstaven aanlegt.

Wij betreuren deze voorafgaandelijke beoordeling, zonder de feitenkennis, alsmede de willekeurige beperking van het verschijnsel tot het levensbeschouwelijke organisatieprincipe niet alleen om zichzelf, en wel omdat het namelijk nooit tot een bevredigende konklusie kan voeren. Wij betreuren het nog meer, omdat gaarne erkend wordt, dat prof. Kruyt ook belangrijke positieve bijdragen heeft geleverd. Weliswaar staat de hoogleraar ook dan nog op een gelukkige afstand van zijn partijgenote mevr. Heeroma-Meilink, die in de Tweede Kamer bij de behandeling van de begroting voor Maatschappelijk Werk-1955 (december 1954) een omschrijving beproefde en daarbij tot de merkwaardige formulering kwam, dat verzuiling optreedt als „de aparte groepen zich *hermetisch* voor elkaar gaan sluiten... al te zeer de bepaalde organisatievorm tot afgod wordt gemaakt”. Die bewering van „hermetische

afsluiting" had immers nog niemand aangedurfd, en daartoe kwam ook prof. Kruyt niet, ondanks het feit dat hij verzuiling beperkte tot wat hij juist achtte: het levensbeschouwelijke bindings- en scheidingsprincipe.

Toch was uit de discussies van 1956-'57 een belangrijk winstpunt gehaald: ernstige onderzoekers als prof. Kruyt en dr. De Jongh, dr. Ponsioen en prof. Van Doorn en nog anderen wensten vanuit hun wetenschappelijke belangstelling te onderscheiden en distantieerden zich daarmee in feite van de wit-zwartmethoden van de boulevardpers, die verzuiling en zuilvorming klaarblijkelijk hetzelfde vonden, vervolgens die verschijnselen uitsluitend bij anderen meenden aan te kunnen treffen, en tenslotte bij iedere kulturele en sociale oneffenheid „de verzuiling" als de schuldige aanwezen, onbekommerd om het oordeel van een kritisch nageslacht.

Het komt ons daarom voor, dat 1956 en 1957 toch een belangrijke schrede zijn geweest naar het juiste antwoord op de vraag wat verzuiling is. De vraag wat zuilvorming is, behoefde immers voor de serieuze debaters niet meer gesteld te worden. Slechts bleef in het verband van de gewonnen onderscheiding de vraag te beantwoorden: ten eerste waarop een zuil gebouwd kan worden en in feite in Nederland wordt gebouwd? En ten tweede: wanneer de aanvaarde zuilvorming naar de verwerpelijke verzuiling is verschoven?

De eerste vraag had in de discussies reeds een gedeeltelijk antwoord gekregen van de zijde van prof. Kruyt (en enigermate van dr. De Jongh). Het antwoord was: zuilvorming is er in de twee kringen om de kerk die het dichtst daaromheen getrokken kunnen worden. Derhalve: de organisatie van essentieel godsdienstige functies en van de opvoedende en charitatieve taken. Daarmede was de mogelijkheid tot diepgaand meningsverschil over de praktijk niet uitgesloten geraakt, maar er was althans een „grondslag van verstandhouding". Ver-zuiling nu had plaats als de zuil als organisatieprincipe ook voor de derde (en verdere) kringen werd aanvaard.

Plaatsen wij ons een ogenblik op het standpunt van prof. Kruyt t.a.v. het bindings- en scheidingsprincipe in zuilvorming en verzuiling, dan zou men o.i. het best de verzuiling kunnen omschrijven als een zuilvorming, die door de aard der organisatorische activiteiten niet geëist wordt vanuit een levensbeschouwelijk gezichtspunt. De beruchte r.k. geitenfokvereniging was er een duidelijk voorbeeld van, dat men overigens beter achterwege kan laten omdat ze al lang niet meer bestaat. Maar ook een r.k. V.V.V. zou verzuiling moeten heten, of een r.k. vereniging voor veilig verkeer. Weliswaar bestaan deze niet, maar wij houden ons opzettelijk buiten een beoordeling van bestaande r.k. en prot. chr. verenigingen (waarmede wij niet te kennen willen geven, dat de jacht naar verzuiling in de door ons bedoelde zin geen resultaten zou opleveren) – ons lijkt dit echter een kwestie van commissoriaal, alzijdig en deskundig onderzoek).

Stellen wij ons op het uitgangspunt van prof. Kruyt in zijn Zaandijkse studie, maar dan zonder zijn willekeurige beperking, dan zouden wij zuilvorming willen omschrijven als de organisatie van maatschappelijke en sociale activiteiten op een basis van groepscentrisme. Wij laten dan in het midden of dit groepscentrisme gedragen wordt door levensbeschouwelijke principes of niet. Er is dan evengoed een limburgse als een friese kultuurzuil; een arbeiders- en een werkgeverszuil; een r.k., een prof. christelijke en een humanistische;

een liberale en een socialistische; een medische en een onderwijskundige enz. enz. Nu is het wél duidelijk, dat een *samenvallen* van deze zuilen, op verschillend groepscentrisme gebaseerd, er toe leidt dat de zuil zich sprekender markeert, krachtiger zich voordoet, zich positiever kan doen gelden. Dat is de reden waarom een r.k. vakbond, een socialistisch N.V.V., een prot. christelijke radio-omroep, een humanistisch militair tehuis zich duidelijker als zuil doen kennen. Daaruit konkluderen dat de „zuil” alleen of zelfs hoofdzakelijk uit de levensbeschouwelijke inslag van het organisatieprincipe bestaat, is onjuist. Terecht wees prof. Van Doorn er op, dat de eerste zuil in Nederland eigenlijk de socialistische was.

Als alle groepscentrisme kan ook het zuilvormende in de tweede en derde kring van prof. Kruyt te ver gaan, d.w.z. dat de activiteit en degenen die eraan deelnemen, isolering willen of veroorzaken, ook op die punten waarin het door de aard van die werkzaamheid niet wordt vereist, of verwacht kan worden, of hogere belangen schaadt.

Wij willen in het geheel niet beweren, dat de door ons gegeven omschrijving afdoende is. Wel wil zij beklemtonen, dat men bereid moet zijn om van ieder voorafgaand oordeel af te zien. Als de studie immers de bedoeling heeft een niet-wetenschappelijk doel te dienen (bijv. de doorbraak), dan is de kans bijzonder groot, dat men zelf een versperring opwerpt op zijn weg naar het doel.

2. DE OMVANG VAN ZUILVORMING EN VERZUILING

Deze vraag is op zichzelf reeds belangrijk. Maar toch gaat de eigenlijke betekenis daarbovenuit: zij is in de praktijk een vraag gebleken naar de gevolgen. Die worden dan vervat in formules als „opdeling van ons volk”, „verdeeldheid in de natie”, „opsplitsing van Nederland”, of, om de originele term van het Kamerlid Scheps bij de behandeling van de begroting-1960 van Maatschappelijk Werk (17 december 1959) te gebruiken: „preektiiger”.

Komt men er met cijfers? Met de zuilvorming zou dat nog gaan. Men kan bijv. vaststellen, dat in 1900 de openbare lagere school nog 69 % der nederlandse kinderen binnen haar muren had en dat dit in 1959 nog slechts 28 % bedroeg, tegenover ruim 70 % bij de r.k. en prot. chr. scholen. Op dezelfde wijze zou men de vakbonden enz. cijfermatig naast elkaar kunnen zetten.

Gaat dit ook op voor verzuijing? Juist als het hierover gaat, d.w.z. over de overschrijding van de grens die zuilvorming krachtens haar doelstelling trekt, dan is het cijfermatige niet meer bruikbaar. Vandaar dat de spekulaties over de omvang der ver-zuiling inderdaad spekulatief zijn. Ook wij hebben derhalve niet meer dan een indruk. Over het algemeen is men in linkse kring geneigd (behoudens bij de ernstige beoefenaars der wetenschappen) deze sterk te overdrijven. Met name heeft jarenlang iedere moeilijkheid tussen levensbeschouwelijk gescheiden groepen aanleiding gegeven om wederom de verzuijing de schuld te geven. Aan de gewoon-menselijke oorsprongen van conflicten heeft men daarbij te weinig gedacht. Evenmin werd voldoende aandacht gewijd aan de tegenovergestelde feiten, die namelijk, welke bewezen, dat, ondanks gescheidenheid van levensbeschouwing, er een nauwe band van menselijkheid en vaderlandse eenheid bestond. Het verzet heeft

dit overvloedig bewezen. Maar ook nadien is er een overvloed van feiten. Het is veel eenvoudiger deze laatste te ontdekken dan de eerste... alleen, zij wèrden blijkbaar niet ontdekt, althans niet gepubliceerd.

Laat ons een greep doen in de feiten die pleiten tegen het alarm over verzuiling, die groepen tegen elkaar zou opzetten, althans scherp scheiden en die „een volslagen isolement” zou inhouden c.q. veroorzaken. Het gaat hier dus om de eventuele gevolgen die zij volgens de heftige bestrijders van zuilvorming (die *dézen* zonder meer met verzuiling gelijkstellen) heeft. Ik beperk mij uitsluitend tot eigen aantekeningen en laat de levendige en sprekende voorbeelden in de *Pastorale Sociologie* van prof. Banning zowel als in de dissertatie van dr. Goddijn o.f.m. (*Katholieke minderheid en protestantse dominant*) rusten.

In Eindhoven werkten r.k. en protestanten samen voor de kerkenbouw (30-12-'58). Bij de heringebruikneming van de gerestaureerde Ned. Herv. Kerk te Wychen (1957) roemde de pastoor-deken de goede verstandhouding met de protestanten, toen hij bij de plechtigheid tegenwoordig was. In Tilburg hielden de r.k. geestelijken en de hervormde dominee volgens afspraak tegelijk hun verdiepingsdagen. Bij de hulding der Dominicanen in Huissen boden de protestanten een apostelbel aan (1958) bij monde en door de handen van de predikant. De N.C.R.V. bood de K.R.O. zendtijd aan in verband met de gezondheidstoestand van Paus Pius XII (1958) Onder leiding van hun hoogleraren en onder deskundig geleide van een kapelaan, maakten de theologische studenten van Groningen een reis naar Rome (1958). In Urmond vierden r.k. en protestanten samen het kerstfeest, terwijl zij ook in Nijmegen gezamenlijk kerstliederen zongen (1959). In Haarlem kwamen in 1960 beide groepen samen op de eerste dag van de Internationale Bidweek voor eenheid. Op 29 november 1959 werd te Breda het kerkelijk jaar geopend met een interkerkelijke plechtigheid van r.k. en protestanten, waarin een priester en een dominee het woord voerden. In Schinveld bood het r.k. kerkbestuur aan dat van het hervormde kerkje een luidklok aan en in Roermond kreeg ds. Coolsma, mede door de geldelijke steun van vele r.k., eindelijk een noodzakelijk autootje.

Deze toevallige notities spreken van iets heel anders dan van verzuiling door zuilvorming. Men zal ze moeten verrekenen in de bepaling van de omvang der verzuiling. Wie regelmatig aandacht voor deze zaken heeft, zal het opvallen hoe weinig gevallen voorkomen van botsingen en conflicten en hoe vaak de tegengestelde.

Vooraf prof. Kruyt heeft naar een ander middel gezocht om de omvang der verzuiling meer exakt vast te stellen. Toen hij de zuil definieerde als „op levensbeschouwelijke grondslag gebaseerde, wettelijk gelijkgerichte blokken van maatschappelijke organisaties en samenlevingsvormen binnen een grote levensbeschouwelijk gemengde, maar radicaal en etnisch overwegend homogene, democratische maatschappij” (*S. en Dem. jan. 1957 p. 15*), voegde hij daaraan andere kenmerken van de zuil toe: 1. de voorkeur voor geloofsgenoten als huwelijkspartner. Terecht merkt de schrijver op, dat dit geen modern verschijnsel is noch beperkt tot Nederland. Het gevolg is echter: eigen (r.k.) danscursussen en -clubs, sport-, zang-, muziek- en gymnastiekverenigingen. Wederom terecht merkt prof. Kruyt op, dat hierin niet het

enige motief gelegen is voor aparte organisaties, maar in ieder geval één der argumenten, en hij toont er begrip voor te hebben. 2. In een godsdienstig gemengde maatschappij is de neiging tot onderlinge aansluiting van gelijkdenkenden begrijpelijk, maar kan leiden tot een te geringe contact met andersdenkenden. In Nederland nu is naar de mening van deze schrijver de verzuildeheidsgraad dicht bij de 100 % gekomen en het contact met andersdenkenden veel te gering.

Aldus gesteld zou men omtrent de omvang van de verzuiling (niet van zuilvorming) alleen maar kunnen zeggen, dat zij vrijwel algemeen is waar zij maar kán voortkomen. Ofschoon het geheel onjuist zou zijn het tegengestelde te beweren (verzuiling bestáát!), is de opvatting van prof. Kruyt naar onze ervaring zeer sterk overdreven. Zelfs als men onder verzuiling, hoezeer ten onrechte, de zuilvorming zou begrijpen, is die 100 % onjuist. Men heeft niet alleen de overkoepelende federaties, maar ook de door ons hierboven gegeven voorbeelden (die veel talrijker zijn dan de tegengestelde!) spreken een andere taal.

Ondertussen is uit de uiteenzettingen van prof. Kruyt en anderen wel duidelijk hoe buitengewoon moeilijk het is om de omvang vast te stellen. De eerste heeft wel eens de advertenties willen bestuderen teneinde daaruit konklusies te trekken. Hoe moet men zich dat voorstellen? Als een r.k. of een prot. chr. dienstbode wordt gevraagd, is dat dan een uiting van verzuiling? Of zelfs maar van zuilvorming? Waar deze gediensige toch invloed kan en zal uitoefenen op kinderen of op grond van gelijke geloofsovertuiging gemakkelijker kan betrokken worden in de dagelijkse praktijk van tafel- en andere gebeden, ligt het voor de hand om aan een geloofsgenote de voorkeur te geven. En zelfs als men verder gaat en een r.k. bediende vraagt voor werkplaats of kantoor kúnnen zeer redelijke motieven een rol spelen, al ligt hier uiteraard de mogelijkheid van verzuiling. In het Kaski-rapport deelt een dominee in een overwegend r.k. streek mee, dat de samenleving dáár voor hem en zijn geloofsgenoten geen enkele moeilijkheid biedt; en een r.k. burgemeester verklaart, dat slechts dán een moeilijkheid voorkomt, indien de niet-gelovige bijv. in zijn huwelijksleven diametraal tegenover de algemeen-aanvaarde praktijk aldaar handelt. Hij had er aan kunnen toevoegen, dat, als een r.k. aldus leefde, de afkeer van de gelovigen véél sterker zou zijn.

Het lijkt ons gerechtvaardigd deze gevolgtrekkingen te maken: niemand kan op dit moment enige zekerheid geven omtrent de verzuiling; het is eerder waarschijnlijk dat zij gering van omvang is, dan dat zij de 100 % zou naderen; criteria die enigermate wetenschappelijk betrouwbaar zijn voor het meten van de omvang, hebben wij echter nauwelijks.

Tenslotte nog een woord in dit verband over de economische en politieke verzuiling (dus zonder zuilvorming). De eerste is ook o.i. – tenzij zich heel bijzondere omstandigheden voordoen – in de op andere terreinen aanvaardbare en soms gewenste zuilvorming verwerpelijk, althans in de huidige omstandigheden. Maar komt zij voor in de omvang die verklaarde tegenstanders vrezen? Prof. Van Dijk was voor de prot. chr. bouwsector in de gelegenheid enige gegevens te verkrijgen. Men kan ze vinden in Trouw van 6 december 1958. Wat bleek? Dat in 27 gevallen van gereformeerde kerk-

bouw 13 maal een kerkelijk gereformeerd architect was gekozen en in de meeste overige gevallen een hervormd of een neutraal bouwmeester; dat 19 maal onderhandse aanbesteding plaats had, dat in vier van deze gevallen uitsluitend leden van de neutrale bond van aannemers waren uitgenodigd, en van de 76 aannemers in de overige 15 gevallen er 27 van de neutrale bond waren. In 9 van de 19 gevallen ging de gunning naar een lid van die neutrale bond. In de 8 overschietende gevallen (van de 27) werd de gunning geschonken aan 2 neutralen. Slechts éénmaal op de 27 werd geëist, dat de inschrijver lid moest zijn van de christelijke bond. Onder deze 27 bevonden zich ook twee prof. chr. ziekenhuizen en een gereformeerd bejaardencentrum. Voor de onderhandse aanbesteding werden 19 bedrijven uitgenodigd waaronder 3 leden van de N.C.A.B. Voor het grootste project waren uitsluitend leden van de N.A.P.B., de neutrale vereniging dus, gevraagd. Men kan dus onmogelijk zeggen, dat van preferentie en daaruit voortspruitende diskriminatie sprake is. De schijnbare voorkeur in een heel enkel geval kwam uit andere overwegingen dan preferentie voor zuilgenoten voort; zo waren voor twee van de drie bovenbedoelde zeer grote projecten, toevallig de christelijk georganiseerden de laagste inschrijvers, weshalve zij de gunning terecht verwierven.

Ook de politieke diskriminatie moet verzuiling heten en dus verworpen worden. Op dit gebied liggen de verhoudingen echter nóg veel ingewikkelder dan op het economische terrein. In het Limb. Dagblad hebben wij eens onderzocht hoe het staat met de verzuiling in gemeenten, zoals die blijken kan bij de samenstelling van de colleges van B. en W. Prof. Kruyt heeft met name over Noordholland in dit opzicht geklaagd. Welnu, er is daar één gemeente waarin de r.k. de helft plus één van de raadszetels bezetten en ook beide wethouderszetels. In de andere vijf soortgelijke gevallen is er sprake van een zeer ruime absolute meerderheid. Daartegenover staat echter, dat in 27 gevallen (in Nederland) waar de K.V.P. de absolute meerderheid van de helft plus één bezit, de wethouderszetels met andere groeperingen worden gedeeld. Men zou kunnen opmerken, dat het dan toch nóg beter kan. Dat is o.i. juist, maar het kan ook slechter. En het is slechter bij alle andere groepen, ook bij de V.V.D. en vooral bij de P.v.d.A., welke beide laatste partijen zo hevig tegen zuilvorming en verzuiling kunnen uitvaren. De P.v.d.A. heeft namelijk in 18 gevallen, waarin zij de absolute meerderheid van de helft plus één bezit, alle wethouderszetels aan zich getrokken en in 17 gevallen niet; voor de prof. chr. partijen gebeurde dat in 11 gevallen niet en in 17 wel; „andere” partijen (onder velerlei naam, maar meestal een liberale tendens vertegenwoordigend) in 8 gevallen niet, in 5 wel. Bij een meerderheid van meer dan de helft plus één, maar minder dan driekwart (in gemeenten beneden de 50 000 inwoners) kwam de K.V.P. wederom als de beste uit de bus; van de 41 van deze gevallen werkte zij in 25 met minderheden samen bij de verkiezing van B. en W.; de P.v.d.A. doet het in 2 van de 6. Uiteraard zijn deze getallen onvoldoende om vergaande konklusies te trekken: daarvoor is het aantal van de P.v.d.A. en V.V.D. te gering. Evenmin willen wij beweren, dat wij zelf tevreden mogen zijn. Maar wel blijkt er een duidelijke tendens bij de r.k. zuil tot samenwerking op het politieke vlak, en minder bij de P.v.d.A. en V.V.D. Dit wordt trouwens, voor wat de

r.k. betreft, nog versterkt als we nagaan hoe het in de grote gemeenten gelegen is. Slechts in Heerlen (23 K.V.P. tegen 6 P.v.d.A.), 's Bosch (29 r.k. tegen 3 P.v.d.A.) en Venlo (26 K.V.P. tegen 3 P.v.d.A.) hebben deze minderheden geen wethouderszetels. Maar wel in Breda (23 r.k., 9 P.v.d.A.), Eindhoven (25 r.k. tegen 11 P.v.d.A.), Nijmegen (24 K.V.P. tegen 9 P.v.d.A.), Tilburg (28 K.V.P. en 8 P.v.d.A.) en Maastricht (26 r.k. en 11 P.v.d.A.). Ofschoon een vergelijking met heftige anti-zuilvervormers wederom op zichzelf moeilijk is (de socialisten verkeren slechts in Leeuwarden in een soortgelijke situatie: 18 tegen 17 en hebben daar minderheden in het college opgenomen), blijkt er wel uit, dat de r.k. stellig bereid bleken politieke diskriminatie te vermijden. Dit spreekt te meer, daar in de meeste gevallen deze gunstige verhouding dateert van lang voor 1940.

Onze slotkonklusie omtrent de omvang is derhalve, dat in het geheel niet gebleken is, dat de zuilvervorming tot verzuiling in de vorm van economische of politieke diskriminatie heeft geleid tot een mate die verontrustend is. In ieder geval is wél duidelijk gebleken, dat de voorstelling in de in zuilenhaat opgevoede milieus schromelijk overdreven is en met de werkelijkheid weinig, soms niets uitstaande heeft.

Om misverstand te voorkomen, zij er nadrukkelijk op gewezen, dat deze op zichzelf verheugende realiteit, voor mij niet de aanmaning inhoudt om verzuiling „daarom” maar wat te versterken. Integendeel, wat „goed” is kan „beter”²⁾. Onze uiteenzetting had slechts een objektief resultaat op het oog, teneinde na te gaan en duidelijk te maken in hoeverre de overgevoeligheid, die voorkomende fouten zonder meer aan zuilen en verzuiling toeschrijft reden van bestaan heeft. Welnu, in dit opzicht is wel gebleken, dat er inderdaad vrijwel steeds van een aangekweekte overgevoeligheid sprake is en niet van een realiteit. De propaganda tegen „verzuiling” wordt derhalve in hoge mate ontsierd door een soms volslagen gebrek aan werkelijkheidsbesef en werkt in diezelfde mate met fikties. Zij doet dat reeds, door verzuiling en zuilvervorming op één lijn te stellen; zij doet dat even sterk als zij spreekt van een „verzuild land” of in jammerklachten uitbarst over „opgesplitst volk” e.d.m. Aangezien deze mentaliteit een gevoelsmatige grondslag heeft, is de kans gering, dat de werkelijkheid gemakkelijk door hen ontdekt zal worden. Hetgeen te meer te betreuren is, omdat men in de strijd tegen de *werkelijke* verzuiling in ons een bondgenoot zou vinden. Aangezien altijd de hoop moet blijven bestaan van dagend inzicht (in 1956-'57 leek die hoop verwerkelijk te zullen worden!), willen wij, behalve over begrip en omvang, nog voor een ander aspekt de aandacht vragen.

3. VERZWEGEN LEEMTEN

Wij gaan er van uit, dat zuilvervorming (die wij dus in het vervolg wederom van ook door ons verworpen verzuiling wensen te onderscheiden) reden van bestaan heeft. Dit wordt ook niet door ernstige tegenstanders van verzuiling ontkend. Prof. Kruyt is er een illuster voorbeeld van. Zuilvervorming is alleen dán een gevaar wanneer zij òf niet meer nodig is, òf doorschiet naar het extremisme van de verzuiling.

Waarom is er dan een gevaar? Omdat zij in die gevallen inderdaad tot een *onverantwoord* isolement kán voeren en mede als gevolg daarvan tot onnodige tegenstellingen in een volk. Het is dan ook dit laatste, dat door de bestrijders als rampzalig wordt gezien en waarom zij zich tegen verzuiling, eventueel zuilvorming keren.

Indien dat zo is, dienen zij zich ook te keren tegen andere verschijnselen welke diezelfde gevolgen kunnen hebben. Welnu, als wij daar op letten, dan moet men een verontrustende onvolledigheid konstateren in de discussie om zuilvorming en verzuiling.

Korthedshalve noemen wij slechts vijf leemten.

De discussie heeft te weinig aandacht voor deze gevolgen voorzover zij uit geheel andere oorzaken dan de gemeenlijk genoemde (kunnen) voortkomen. Terecht heeft dr. Ponsioen s.c.j. in een discussie voor de Nederl. Sociologische Vereniging in 1957 er op gewezen, dat de zogenaamde verzuiling samen zou kunnen hangen met bepaalde eigenschappen van het nederlandse volk: wij hebben de neiging allerlei zaken snel „principeel” te stellen en het verlangen om „onder elkaar” te zijn. Zuilvorming is óók een vorm van solidariteit o.a. op grond van levensbeschouwing en geloof. Als dat zo is (en er ware o.i. ook nog aan toe te voegen: op grond van sociale status en wat daarmee samenhangt), dan zou ons volk in de zuilvorming zijn eigen vijand zijn... indien men althans de fatale gevolgen aanvaardt die de bestrijders erin zien. Maar behalve deze merkwaaardige (ofschoon bestaansbare) konsekwentie, dient in dit verband ook de vraag gesteld te worden, of in dit opzicht zuilvorming niet gewenst kan zijn, als zijnde een bron van kracht per volksgroep. Wel dringt zich dan sterker de vraag naar de grenzen dezer zuilvorming op, omdat dan verzuiling gemakkelijk groter gevaren mee zou brengen van interne en onnodige scherpe tegenstellingen.

Het vraagstuk van de verhouding tussen openheid en geslotenheid hangt hiermede onmiddellijk samen. In het bekende geschrift van de Willibrordusvereniging *Binnenlands Apostolaat* wordt, na de theologische fundering opgemerkt, dat de uit deze fundering afgeleide beginselen weliswaar ook gelden voor het maatschappelijk leven en daarin dus normatief zijn, maar dat het maatschappelijke leven, en de wijze waarop de katholieken hierin aanwezig zijn, zijn eigen karakter heeft. „Het maatschappelijk leven van de r.k. heeft zijn eigen betrekkelijke autonomie, waar de (boven) gestelde theologische beginselen van openheid en geslotenheid wel als norm van handelen gelden, maar niet zonder meer als vormgevend kunnen worden toegepast”.

Als dat zo is, zal telkens weer (wij bedoelen: in een nieuwe historische fase en door nieuwe generaties) gezocht moeten worden naar de vormgeving voor die tijd. Dat maakt dat wij onder de bestrijders van zuilvorming c.q. verzuiling, onderscheid zullen moeten maken tussen hen die beide over één irrationele kam scheren en die wij *altijd* tegenover ons zullen vinden omdat zij ieder onderscheid ontkennen, en diegenen die althans „een” onderscheid zien, op grond van een logische redenering en het vermogen de werkelijkheid te zien. Met de laatsten is overeenstemming in principe mogelijk. Men kan er mee om één tafel gaan zitten: 1956 en '57 hebben het bewezen. Met de eersten is slechts overeenstemming mogelijk indien één van beide groepen

kapituleert. Maar dit betekent o.i., dat de vraag gesteld dient te worden op wie, objectief, de term „verzuild” het meest toepasselijk is: op hen die zuilen vormen (in de door ons bedoelde zin) of op hen die de deuren resoluut sluiten voor iedere verstandelijke en realistische benadering van het probleem.

Een tweede leemte ligt in de onbeantwoorde vraag in hoeverre de opvoeding en het onderwijs de ver-zuiling in de hand werken. Ik herinner mij een uitspraak van Johan Winkler: „Ik ben in de vreze des Heren en in haat tegen Rome opgevoed”. Indien het onderwijs en de opvoeding een principiële levenshouding met vooroordelen in stand willen houden, dan is aan verzuiling niet te ontkomen. Men zal m.a.w. ook buiten het politieke en economische terrein moeten zoeken naar oorzaken. Wij vermoeden, dat men dáár onaangenamer ontdekkingen zal doen. Zijn de r.k. daarin nu „het ergste”? Men kan met recht het tegendeel betogen: als een r.k. geschiedenismethode niet in het licht wordt gezonden, dan nadat men haar door een dominee heeft laten nazien om te voorkomen, dat er òf foutieve voorstellingen òf onaangenaamheden aan protestants adres in worden gezegd, dan is dat het tegendeel van verzuiling, ook al blijft de methode zelve op een zuil gevormd. Als r.k. dagbladen, vaste, door protestanten en joden geleide rubrieken hebben voor hun lezers; als andere bladen sinds tientallen jaren een ruime plaats geven aan berichtgeving over en voor minderheden, ook op het levensbeschouwelijk afwijkende terrein, dan is dat evenzeer het teken van een juiste verhouding tussen openheid en geslotenheid. Er is op dit gebied in alle kringen nog veel te doen en... men kan zich niet tot het geschreven woord bepalen. Wil men echter een inzicht krijgen in de werkelijke oorsprongen, betekenis en omvang van zuilvorming en verzuiling, dan dient men dit terrein niet onbewerkt te laten.

Een derde leemte ligt o.i. in het onontgonnen gebied „aan de andere zijde van de verzuilingsbarrikaden”: ook niet-verzuild geheten organisaties, partijen, bladen en omroepen kunnen tot verzuiling bijdragen, nog afgezien van de vraag of zij niet zelve een echte zuil vormen. Men kan hierop alleen zonder meer ontkennend antwoorden, indien men de gevreesde gevolgen van zuilvorming toedicht aan „de anderen” (de z.g. confessionelen) en zichzelf daarvan vrij waant op grond van een „neutrale” algemeenheid of van vrijzinnigheid. Maar dan is men, ipso facto, een zuil. Het is niet redelijk om de V.P.R.O., de V.A.R.A. en in mindere mate de A.V.R.O. géén zuil te noemen en de K.R.O. en N.C.R.V. wèl. Evenmin is het nog objectief de gevolgen van verzuiling als daar zijn: onnodig scherpe tegenstellingen binnen een volk en daarbij aansluitende opsplitsing, uitsluitend te zien voortvloeien uit het feit van een levensbeschouwelijke grondslag en niet te willen zien dat die soms méér voortkomt uit een demagogische propaganda en zwart-wit journalistiek.

Een vierde leemte is de nog nooit besproken vraag in hoeverre de onvolmaakte beleving der democratie verzuiling veroorzaakt. Het ongewenste gevolg daarvan kan immers ook de gewenste openheid schaden en de normale geslotenheid in isolement doen verkeren. Als men een tegenstander geen recht doet wedervaren, als men de waarheid gemakkelijk met wensdromen verwart, dan is het proces der verzuiling evenzeer, zo niet meer, in gang gezet dan bij levensbeschouwelijk gefundeerde formaties. En wie zou durven beweren, dat het daarmee in Nederland zo gesteld is, dat we

dit aspect onbesproken kunnen laten? Een delicaat onderwerp, toegegeven, maar dan ook passend in het gehele probleem dat hier aan de orde is.

En tenslotte zal men, ook als men zuilvorming en verzuijing afwijst, de vraag moeten stellen welke voordelen er verbonden zijn aan organisatie op levensbeschouwelijke grondslag. Zou deze bijv. niet kunnen bijdragen tot een sterkere binding tussen sociale groeperingen binnen een godsdienstig gelijkdenkende volksgroep? Zou het verlaten van die basis niet tot gevolg kunnen hebben dat de democratie bij absolute meerderheden van de ene of de andere partij meer geweld wordt aangedaan? Is het compromis altijd zo onzalig als wel eens wordt voorgesteld? Voorkomt men er niet een nivellering mede, waar de niet-levensbeschouwelijke fundering gemakkelijker leidt tot het vervagen van de levensbeginselen? Is het mens- en maatschappijbeeld niet in eerste instantie door levensbeginselen bepaald? Wordt sociale opsplitsing er niet door verzacht of voorkomen?

Ik beweer uiteraard niet, dat men per se alleen maar in ónze zin op die vragen antwoord kan geven, maar wel, dat het bedenkelijk is dat deze vragen nooit gesteld worden: men gaat te gemakkelijk uit van de absolute juistheid van zijn eigen overtuiging, en zowel inzake politiek- als cultureel-sociaal leven lijkt ons dat eerder geslotenheid dan openheid. Natuurlijk moet men ook de gevaren van zuilvorming onder ogen zien: de verabsolutering van het eigen beginsel, het te vlot opereren met principes e.d.m., maar even zeker moet men vragen stellen als waarvan wij er hier enige noemden. Maar is zuilvorming als gemeenschapsdaad niet iets héél anders dan verzuijing als maatschappelijk verschijnsel?

Maken wij een balans op, dan kan die o.i. ten dele op een winst wijzen: er zijn thans „anti-verzuilers” die zeer goed inzien, dat niet weinigen oppervlakkig en onverantwoord met de termen „zuilvorming” en „verzuijing” omspringen en die het verlangen demonstreren tot objectief onderzoek; er zijn voorstanders van zuilvorming, die inzien dat deze ook sterk door aktuele omstandigheden wordt bepaald en dat werkelijke verzuijing als een kwaad vermeden moet worden. Een gesprek tussen beide groepen is mogelijk en niet zonder hoop op resultaat, omdat zij beiden blijk geven van een werkelijke openheid. Er is ook verlies: na de in 1956 en 1957 gevoerde discussies op (voor dit onderwerp) hoog niveau, waren die bij de begroting van Maatschappelijk Werk-1960 in 1959 zeer teleurstellend. Ik erken, dat tenslotte de socialist Scheps toen een min of meer geslaagde poging heeft gedaan om het peil te herstellen, al is zijn uitdrukking „een preektiiger van een dominee” meer opvallend dan raak. Onze hoop is, dat wij terugkeren tot 1956 en '57 en daar weer beginnen. Waarom zouden wij niet mogen hopen? Zelfs als het over dit onderwerp gaat? Hoop doet ook hier... leven!

---

1) Wij schrijven „zogenoemd”, omdat de term „confessioneel” noch passend noch gepast is in de genoemde gevallen. Het lijkt er wel eens op, alsof deze term naast (straks: in plaats van?) „verzuijing” het slagwoord zal worden, dat aan veel affekt, maar niet aan een helder begrip uitdrukking geeft.

2) Voor de bijzonderheden van de politieke diskriminatie op gemeentelijk

vlak verwijzen wij naar *Het Limb. Dagblad* van 24 september tot en met 28 september 1957. Daarbij werden de raads- en wethoudersverkiezingen van 1954 tot uitgangspunt gekozen en de gegevens genomen uit het *Jaarboekje 1957 van de Nederl. Bond van Gemeente-ambtenaren*. Het is interessant op te merken, dat Kruyts mening, dat in Heerhugowaard e.a. met name genoemde gemeenten „van een territoriale gemeenschap totaal geen sprake is” althans voor de politiek en voor de r.k. niet opgaat: in Heerhugowaard met 9 r.k. en 4 anderen kreeg de minderheid een wethouderszetel; datzelfde gebeurde in *Uitgeest* (6 tegen 5). De andere gemeenten hebben ingewikkelder verhoudingen o.a. door eenmanspartijen of doordat alle groepen minderheid zijn.

Nederland en de kartels

door Dr. J. A. M. Cornelissens

Steeds meer is de kartelwetgeving de laatste jaren een belangrijke plaats gaan innemen in onze sociaal-economische wetgeving. Het streven in diverse bedrijfstakken door middel van privaatrechtelijke overeenkomsten de concurrentieverhoudingen te regelen, dateert hier te lande van de dertiger jaren, toen de wereldcrisis een einde maakte aan de economische opleving na de eerste wereldoorlog.

Door het wegvallen van mogelijkheden voor onze export op de buitenlandse markt, ontstond er op de binnenlandse markt vaak heftige concurrentie. In verschillende bedrijfstakken zag men in, dat deze felle concurrentie tot desastreus gevolgen moest leiden. Men trachtte dan ook vaak aan de ontstane moeilijkheden het hoofd te bieden door het afsluiten van privaatrechtelijke overeenkomsten, waardoor de mededinging werd beperkt. Wij denken dan aan het conditiekartel, een ondernemersovereenkomst, waarbij de ondernemingen overeenkwamen hun produkten of handelswaren tegen uniforme leverings- en betalingsvoorwaarden aan te bieden; het prijzenkartel, waardoor men de prijzen trachtte te stabiliseren door b.v. een minimumprijnsregeling in het leven te roepen; het calculatiekartel, waardoor ondernemingen gedwongen werden een bepaalde kostenberekening in acht te nemen, zodat het niet langer meer mogelijk was onder de kostprijs te verkopen; het produktiekartel, waarbij een bepaald produktieschema werd opgesteld, en tenslotte het rayonkartel, waarbij een bepaald afzetgebied voor de verschillende ondernemingen nader werd omschreven. De regelingen waren uiteraard slechts bindend voor degenen, die bereid waren de desbetreffende overeenkomsten aan te gaan. Hierdoor konden de overeenkomsten gemakkelijk door buitenstaanders worden gefrustreerd. De mogelijkheid tot frustratie van de vaak nuttige afspraken deed de regering al spoedig tot het besef komen, dat het uit een oogpunt van algemeen belang gewenst kon

zijn de initiatieven van het bedrijfsleven tot samenwerking te ondersteunen. De steeds groter wordende behoefte van het bedrijfsleven aan steun van de overheid ten aanzien van vormen van samenwerking, die tot doel hadden overmatige concurrentie te weren, kan men dan ook, naar onze mening, als de rechtstreekse aanleiding zien voor de totstandkoming van de eerste wet in Nederland op het gebied van de economische mededinging, de Ondernemersovereenkomstenwet 1935.

DE ONDERNEMERSOVEREENKOMSTENWET 1935

Deze wet gaf de regering allereerst de bevoegheid vrijwillig aangegane overeenkomsten van personen, die een bedrijf uitoefenen in enige tak van handel en nijverheid, algemeen verbindend te verklaren. Als voorwaarde voor algemeen verbindendverklaring was gesteld, dat de overeenkomst, naar het oordeel van de regering, in de desbetreffende bedrijfstak overwegende betekenis had of kon hebben en het algemeen belang verbindendverklaring vereiste. Door de algemeen verbindendverklaring waren de overeenkomsten bindend voor alle personen ten aanzien van die handelingen, welke naar haar aard onder de overeenkomsten vallen. Hierdoor was het buitenstanders niet langer meer mogelijk de desbetreffende overeenkomsten te frustreren.

Ook moest met de mogelijkheid worden rekening gehouden, dat zich in het bedrijfsleven ordeningstendensen zouden ontwikkelen, waardoor de concurrentiemogelijkheden tussen bedrijfsgenoten zouden worden uitgeschakeld met alle gevolgen van dien ten detrimente van het algemeen belang. Om tegen al te ver gaande afstemming van het orderingsbeleid van het bedrijfsleven op eigen belangen te kunnen optreden, kende de wet de regering de bevoegheid toe voor het algemeen belang schadelijke kartels onverbindend te verklaren.

Evenals bij de algemeen verbindendverklaring moesten de voorwaarden, waaronder ondernemersovereenkomsten konden worden onverbindend verklaard, telkens bij algemene maatregel van bestuur worden vastgesteld. Zowel wanneer algemeen verbindendverklaring als wanneer onverbindendverklaring werd overwogen van een ondernemersovereenkomst, was de regering verplicht het advies in te winnen van een vaste Commissie van de Economische Raad. In deze commissie hadden, naast de leden van de Economische Raad, zitting leden van de Nijverheidsraad, van de Middenstandsraad en vertegenwoordigers van de centrale arbeidersorganisaties.

De wet kende niet de verplichting tot aanmelding van ondernemersovereenkomsten.

Wij zullen hier niet verder ingaan op de ontwikkeling, die zich rond de Ondernemersovereenkomstenwet heeft voltrokken. Wij willen hier volstaan met erop te wijzen, dat onder de wet acht ondernemersovereenkomsten algemeen verbindend werden verklaard. Het waren voor het merendeel conditiekartels of kartels, waarin conditieregelingen voorkwamen, dus over het algemeen „lichte” kartels. Onder de algemeen verbindend verklaarde regelingen kwam ook een regeling voor, die minimumprijzen voorschreef, en een afzetregeling.

Er werden geen ondernemersovereenkomsten onverbindend verklaard ¹⁾.

Door het kartelbesluit werd het arsenaal van mogelijkheden tegen kartels op te treden uitgebreid.

Het Kartelbesluit kende, evenals de Ondernemersovereenkomstenwet, de mogelijkheid tot het algemeen verbindend en tot het onverbindend verklaren van bedrijfsregelingen.

Een nieuw element betekent allereerst de bevoegdheid tot vaststelling van bedrijfsregelingen, het opleggen van het zogenaamde dwangkartel. De regering had hiertoe blanco bevoegdheid. Met het artikel stond voor ogen het bedrijfsleven in te schakelen in de totale oorlogsvoering. Van deze bedoelingen is echter in de praktijk niets terecht gekomen²⁾.

Het Kartelbesluit stelde de aanmelding van alle bedrijfsregelingen, welke bij de inwerkingtreding van het besluit bestonden dan wel na de inwerkingtreding tot stand werden gebracht, alsmede van alle wijzigingen, welke in bedrijfsregelingen werden aangebracht, verplicht. Door de aanmelding kon de regering zich uiteraard beter een beeld vormen van de bedrijfsregelingen, die waren aangegaan.

Ook tegen economische machtsposities kon worden opgetreden. Zo konden aan een of meer in Nederland gevestigde personen, die tengevolge van bestaande feitelijke of rechtsverhoudingen een belangrijke invloed op de marktverhoudingen uitoefenden, aanwijzingen worden gegeven omtrent de door hen met betrekking tot de marktverhoudingen te volgen gedragslijn, indien zij hun invloed misbruikten tot schade van het algemeen belang, het belang van het bedrijfsleven als geheel, of één of meer bedrijfstakken of meer personen.

Inschakeling van een commissie van advies kende het Kartelbesluit niet. Bij beschikking van de Minister van Economische Zaken van 30 augustus 1949 werd echter bepaald, dat de vaste Commissie van de Economische Raad voor het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bedrijfsregelingen de regering van advies zou dienen bij het treffen van maatregelen ten aanzien van kartels. In verband met de opheffing van de Economische Raad werd op 25 mei 1950 een afzonderlijke commissie van advies in het leven geroepen, de Commissie Bedrijfsregelingen.

Het Kartelbesluit voorzag niet in de mogelijkheid voor de regering voorlopige maatregelen tegen kartels te treffen. Om in deze leemte te voorzien werd de Wet Schorsing Bedrijfsregelingen van 11 april 1951 (Stbl. 107) in het leven geroepen. Hierdoor werd het mogelijk bedrijfsregelingen te schorsen, indien gewichtige redenen het noodzakelijk maakten een onmiddellijke voorziening te treffen. De schorsing had slechts een geldingsduur van ten hoogste een jaar.

Het Kartelbesluit is de basis geweest voor het in Nederland gevoerde kartelbeleid tot het inwerkingtreden van de Wet economische mededinging op 14 november 1958. Alvorens tot de bespreking van deze wet over te gaan, zullen wij hieronder eerst nader ingaan op enkele, ingevolge het Kartelbesluit getroffen beslissingen, waaruit met de nodige voorzichtigheid meer algemene beleidslijnen kunnen worden gedistilleerd.

In tegenstelling met de vooroorlogse jaren kan men in Nederland na de

tweede wereldoorlog het verschijnsel waarnemen van een vaak al te ver gaande ordening van het bedrijfsleven door middel van de kartellering. De door de regering getroffen maatregelen ten aanzien van kartels betreffen dan ook alle onverbindendverklaringen. Er kwam na de tweede wereldoorlog geen enkele algemeen verbindendverklaring van een bedrijfsregeling tot stand.

In vele gevallen was het echter niet noodzakelijk in te grijpen, omdat overleg met de desbetreffende kartels tot het resultaat leidde, dat de kartels de met het algemeen belang strijdige regelingen introkken ofwel overeenkomstig de wens van de regering wijzigden.

Bij het kennisnemen van onderstaande beslissingen zal men het casuïstische karakter van de beslissingen niet uit het oog mogen verliezen. De regering bleef derhalve steeds vrij in concrete gevallen van de in onderstaande beslissingen ingenomen standpunten af te wijken.

A. Door de regering werd opgetreden tegen een aantal regelingen, die de toelating tot de markt betreffen. Het waren in vele gevallen kartels, die hun positie als gesloten groep op al te ver gaande wijze trachtten te benutten, door b.v. onredelijke toelatingsnormen te stellen dan wel door bepaalde bedrijfstvormen van het economisch verkeer uit te sluiten. Verschillende malen kwam het voor, dat de geweerde ondernemingen buiten het kartel om niet aan het economisch verkeer konden deelnemen.

Wij vermelden hier de navolgende regelingen:

1. regelingen, waarbij sprake is van een effectieve boycot van bepaalde bedrijfstvormen, zoals b.v. coöperaties, warenhuizen en inkoopverenigingen;
2. regelingen, waarbij kartels het behoefte-criterium hanteren bij de toelating tot de markt.

Interessant lijkt het ons hier te vermelden, dat in enige overwegingen van beschikkingen wordt gesteld, dat hantering van het behoefte-criterium in strijd wordt geacht met het huidige stelsel van ondernemingsgewijze produktie, omdat bij dit stelsel primair op de individuele ondernemers de verantwoordelijkheid rust al dan niet tot vestiging over te gaan en de plaats van de vestiging te bepalen;

3. regelingen, waarbij vestigingseisen worden gesteld met betrekking tot vakbekwaamheid, handelskennis en kredietwaardigheid in branches, waarin door de centrale overheid een wettelijke vestigingsregeling in het leven is geroepen en de regeling andere, dan wel zwaardere eisen inhouden dan de door de centrale overheid gestelde;
4. regelingen, die tot doel hebben het horizontale en verticale gemengde bedrijf te weren.

Het verschijnsel van het weren van het horizontale gemengde bedrijf doet zich voor, wanneer in een zelfde onderneming behalve de artikelen, die door het kartel worden bestreken, ook andere, niet gekartelleerde artikelen worden verhandeld en het kartel alleen in kartelartikelen gespecialiseerden erkent.

Het verschijnsel van het weren van het verticaal gemengd bedrijf

doet zich voor, wanneer de gecombineerde uitoefening van het groot- en het kleinhandelsbedrijf in een onderneming door het kartel onmogelijk wordt gemaakt.

Volgens de overwegingen, die aan enkele beschikkingen ten grondslag liggen, mogen beperkende voorschriften met betrekking tot de uitoefening van gemengde bedrijven niet verder reiken dan het voorschrift, dat tussen de bedrijven een ruimtelijke en administratieve scheiding aanwezig is;

5. regelingen, waarbij eisen worden gesteld met betrekking tot handelsvoorraad en bedrijfskapitaal, die zwaarder zijn dan voor het bereiken van een positief economisch resultaat nodig is;
6. regelingen, waarbij eisen worden gesteld, die een subjectief karakter hebben, zoals die met betrekking tot karakter, zakenmoraal en reputatie van de aanvrager om een erkenning.

B. Distributieregelingen.

Ook regelingen, volgens welke de afzet van produkten moet plaatsvinden via bepaalde distributieschakels, ontmoeten bedenkingen. De hierbedoelde uitspraken handelden over verplichte inschakeling van agenten. De beslissing inzake de inschakeling van een agent werd zozeer een zaak van beleid van de individuele ondernemingen geacht in verband met de door hen te voeren verkooppolitiek, dat zij deze beslissingen in vrijheid moeten kunnen nemen.

C. Uitspraken, die betrekking hebben op de door kartels gevoerde rechtspraak.

In een aantal gevallen werden ontoelaatbaar geacht rechtspraakregelingen:

1. waarbij tegen beslissingen van kartels inzake toelating tot het kartel geen beroep openstaat op een commissie, welker samenstelling voldoende waarborgen inhoudt voor een objectieve en onpartijdige beslissing;
2. waarbij de beroepsinstantie niet zelfstandig opnieuw een onderzoek mag instellen naar de in eerste instantie vastgestelde feiten;
3. waarbij een afgewezen aanvrager niet op de hoogte wordt gesteld van de motieven van de afwijzing;
4. waarin bepalingen zijn opgenomen, krachtens welke de in eerste aanleg gedane uitspraken van een arbitragecommissie bij voorraad uitvoerbaar worden verklaard;
5. waarbij onvoldoende waarborgen ter voorkoming van een provocerend optreden door controleurs van een kartel aanwezig zijn.

DE WET ECONOMISCHE MEDEDINGING

Deze wet vervangt het kartelbesluit 1941 en de Wet Schorsing Bedrijfsregelingen 1951.

Wij willen hier vooraf opmerken, dat bij de behandeling van het wetsontwerp veel is gediscussieerd over de vraag of als uitgangspunt van de wet een verbodsstelsel of een misbruiksstelsel moest worden genomen.

Onder een verbodsstelsel verstaat de regering, blijkens de memorie van

antwoord aan de Tweede Kamer, een stelsel, waarbij men in wettelijke bepalingen de norm vastlegt, die op het gebied van de economische mededinging zal moeten worden aangehouden, in het algemeen inhoudende een volledig kartelverbod. Men vertrouwt het verdere toezicht van deze normen dan toe aan de rechter.

De regering heeft blijkens de memorie van antwoord gekozen voor het stelsel van de misbruikwetgeving. Dit stelsel lag ook ten grondslag aan de Ondernemersovereenkomstenwet en het Kartelbesluit. Het kenmerkende van dit stelsel ligt volgens genoemde memorie van antwoord in de realistische aanvaarding van het feit, dat de mededingingsverhoudingen en de mededingingsmogelijkheden in verschillende bedrijfstakken geheel verschillend liggen. In deze gedachtengang zal bedrijfstak voor bedrijfstak moeten worden nagegaan, welke vormen van ordening aanvaardbaar zijn of zelfs van regeringswege moeten worden bevorderd.

De werkingssfeer van de wet strekt zich niet alleen uit over handel en nijverheid, zoals bij de oude regelingen het geval was, doch ook over land- en tuinbouw, visserij en veeteelt en over het verkeers-, het bank- en het verzekeringswezen en het vervoer.

De wet opent de mogelijkheid maatregelen te treffen ten aanzien van mededingingsregelingen en economische machtsposities.

Onder mededingingsregelingen verstaat de wet overeenkomsten of burgerrechtelijke besluiten, waarbij de economische mededinging tussen eigenaren van een onderneming wordt geregeld. Zij zullen bij het Ministerie van Economische Zaken moeten worden aangemeld.

Onder economische machtsposities verstaat de wet een feitelijke of rechtsverhouding in het bedrijfsleven, die een overwegende invloed van een of meer eigenaren van ondernemingen op een markt van goederen of diensten in Nederland medebrengt.

De wet kent terecht niet de uit de bezettingstijd stammende mogelijkheid tot het opleggen van een dwangkartel.

De algemeen verbindendverklaring, de onverbindendverklaring en de mogelijkheid tot schorsing van mededingingsregelingen treft men in de Wet economische mededingingen wederom aan. Verder kunnen ook thans weer aan economische machtsposities aanwijzingen worden gegeven.

Nauwkeurig zijn thans in de wet omschreven de voorschriften, welke aan economische machtsposities kunnen worden gegeven met betrekking tot het door hen te volgen marktgedrag.

De wet onderscheidt een viertal categorieën van voorschriften:

- a. het verbod tot het uitoefenen van feitelijke dwang op ondernemers met betrekking tot marktgedragingen;
- b. de oplegging van leveringsplicht;
- c. de oplegging van prijsvoorschriften;
- d. voorschriften met betrekking tot leverings- en betalingsvoorwaarden.

Als belangrijke nieuwe punten willen wij hier vermelden de generieke onverbindendverklaring van mededingingsregelingen en de mogelijkheid tot het openbaar maken van gegevens omtrent mededingingsregelingen en economische machtsposities.

Een nieuw element in de wet betekent eveneens de bevoegdheid tot het

geven van voorlopige voorschriften aan economische machtsposities.

Evenals de schorsing vervallen deze voorschriften uiterlijk na een jaar.

Door de generieke onverbindendverklaring kan worden opgetreden tegen mededingingsregelingen van een bepaalde aard of strekking. Terecht merkt mr. Mok op, dat hier in onze kartelwetgeving een stukje verbodswetgeving wordt geïntroduceerd en dat uitgebreide toepassing van de generieke onverbindendverklaring zou kunnen leiden tot een verbodsstelsel³⁾. Dat een zodanige toepassing niet valt te verwachten blijkt herhaaldelijk uit de parlementaire stukken van de wet. Zo kan men uit de memorie van toelichting afleiden, dat de regering slechts dan tot een generieke onverbindendverklaring wil overgaan, wanneer zich uit de concrete beslissingen meer algemene richtlijnen hebben ontwikkeld. Als argument voor de generieke onverbindendverklaring voert de regering in de memorie van toelichting aan, dat het haar bij de uitvoering van het kartelbeleid is gebleken, dat overwegingen, die in bepaalde concrete gevallen aanleiding gaven tot optreden, ook bij andere soortgelijke gevallen, na kennisneming van alle bijzondere omstandigheden, golden.

Verder acht de regering het van belang voor de rechtszekerheid, dat voor gelijke gevallen gelijke beslissingen worden genomen.

Men ziet hier derhalve een zekere afwijking van het casuïstische kartelbeleid, ook al moet hier onmiddellijk aan worden toegevoegd, dat generiek optreden zijn grondslag zal moeten vinden in casuïstische uitspraken.

Als regelingen, die voor een generieke onverbindendverklaring in aanmerking zouden kunnen komen, noemde de regering in de memorie van toelichting regelingen tot het weren van ondernemingsvormen, toelatingsregelingen en minimumprijsregelingen. Opgemerkt moge worden, dat er thans bij de Commissie economische mededinging twee adviesaanvragen zijn ingediend met betrekking tot een generiek optreden tegen mededingingsregelingen. Het betreft hier een mogelijk generiek optreden tegen vormen van rechtspraak, die niet beantwoorden aan normen, die in het belang van de rechtszekerheid kunnen worden gesteld en een mogelijk generiek optreden tegen verticale prijsbinding of tegen bepaalde vormen daarvan.

Ook voor de rechtszekerheid geeft de wet bijzondere waarborgen.

Wij denken dan in de eerste plaats aan de verplichte inschakeling van de Commissie economische mededinging, wanneer de regering een maatregel overweegt ten aanzien van een kartel of een economische machtspositie. In deze commissie hebben deskundige personen op het gebied van de economische mededinging zitting uit de belangrijkste sectoren van het bedrijfsleven, zowel uit werkgevers- als uit werknemerskringen, alsook andere kartel-deskundigen. De commissie is verplicht belanghebbenden te horen, die daarom schriftelijk hebben verzocht. Voorts zullen het kartel of degenen, die bij de economische machtspositie zijn betrokken, door de commissie op de hoogte moeten worden gesteld van de te onderzoeken punten; verder zullen het kartel of degenen, die bij de economische machtspositie zijn betrokken, het recht hebben kennis te nemen van de feitelijke bevindingen van de commissie. Van het advies van de commissie, dat voor de regering is bestemd, zullen het kartel en de bij de economische machtspositie betrokkenen geen kennis kunnen nemen.

Op aandrang van de Tweede Kamer werd in de wet een voorziening getroffen, waardoor het mogelijk is tegen een aantal beslissingen van de regering in beroep te gaan. Dit beroep is mogelijk bij het College van Beroep voor het Bedrijfsleven. Aan dit College werd een Kamer voor Mededingingszaken toegevoegd.

In navolging van de Wet administratieve rechtspraak bedrijfsorganisatie kan beroep worden ingesteld, indien:

1. de beslissing met een algemeen verbindend voorschrift strijdt;
2. bij het nemen van die beslissing de bevoegdheid kennelijk tot een ander doel is gebruikt dan de doeleinden, waartoe zij gegeven is;
3. bij afweging van de betrokken belangen niet in redelijkheid tot het besluit kon worden gekomen;
4. anderszins is besloten of gehandeld in strijd met enig in het algemeen rechtsbewustzijn levend beginsel van behoorlijk bestuur.

Gezien de korte tijd, dat de wet van kracht is, is het ons niet mogelijk thans reeds een analyse te geven van de nieuwe ontwikkelingen op het gebied van het kartelbeleid, die zich sedert het eind van 1958 hebben voorgedaan.

Naast de nationale wetgeving zullen voor de ontwikkeling van het Nederlandse kartelbeleid van groot belang zijn de verschillende verdragen, tot welke Nederland in de afgelopen jaren is toegetreden. In het kort zullen wij daarom aan het slot van dit artikel ingaan op de kartelbepalingen van het E.G.K.S.-verdrag, van het E.E.G.-verdrag en van het Benelux-verdrag.

HET E.G.K.S.-VERDRAG

Het E.G.K.S.-verdrag gaat uit van een kartelverbod en van een supra-nationaal kartelbeleid. De verdragsbepalingen zijn zowel van toepassing op productie- als op handelsondernemingen op het gebied van kolen en staal.

Artikel 65 van het verdrag verbiedt alle overeenkomsten tussen ondernemingen, die de normale werking van de concurrentie op de Gemeenschappelijke Markt kunnen beletten, beperken of vervalsen.

In bepaalde gevallen zal ontheffing door de Hoge Autoriteit, het supra-nationale orgaan, dat o.a. met de uitvoering van de kartelbepalingen is belast, kunnen worden verleend.

Artikel 66 van het verdrag keert zich in zijn leden 1 t/m 6 tegen concentratiehandelingen, waardoor de zeggenschap over twee of meer ondernemingen kan worden verkregen. Het artikel vereist, dat tenminste één onderneming onder de werkingssfeer van het Verdrag valt. In tegenstelling met artikel 65, waarbij het verbod regel en de ontheffing uitzondering is, gaat het verdrag bij de concentratie van het tegenovergestelde standpunt uit. Hier is het verbod uitzondering en de ontheffing regel. Opgemerkt moge hier worden, dat het door de Hoge Autoriteit ingenomen standpunt ten aanzien van kartels in de praktijk ertoe heeft geleid, dat ontheffingen in ruime mate worden verleend.

Artikel 66, lid 7, opent de mogelijkheid tot het geven van aanwijzingen aan economische machtsposities⁴⁾.

HET E.E.G.-VERDRAG

Gezien het feit, dat de wijze, waarop uitvoering zal worden gegeven aan de kartelbepalingen nog nader moet worden uitgewerkt via de uitvoeringsvoorschriften ex artikel 87 van het verdrag, kan thans nog niet worden vastgesteld, of het te voeren kartelbeleid in E.E.G.-verband een supra-nationaal karakter zal hebben, zoals bij het E.G.K.S.-verdrag.

Wanneer men de letterlijke tekst van de eerste twee leden van artikel 85 van het verdrag leest, zou men, op het eerste gezicht, geneigd zijn te concluderen, dat het verdrag van een verbodsbepaling uitgaat. Evenwel zal de feitelijke betekenis, welke deze bepalingen zullen krijgen, vooreerst in belangrijke mate bepaald worden door de wijze, waarop artikel 85, lid 3, van het verdrag zal worden gehanteerd. Volgens deze bepaling is het mogelijk voor individuele gevallen, onder nader omschreven voorwaarden, ontheffingen te verlenen. Het is niet uitgesloten, dat de ontwikkeling dezelfde richting uitgaat, als bij het E.G.K.S.-verdrag.

Artikel 86 van het verdrag richt zich tegen misbruik van economische machtsposities⁵⁾.

Voor de periode, waarin bovengenoemde uitvoeringsbepalingen nog niet zijn tot stand gekomen, voorziet het E.E.G.-verdrag in een overgangsrecht. Tijdens bedoelde periode dragen de nationale staten de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het te voeren kartelbeleid. Ook aan de Europese Commissie zijn tijdens deze periode bepaalde taken toegekend. Zo zal zij ingevolge artikel 89 waken voor de toepassing van de in de artikelen 85 en 86 van het verdrag neergelegde beginselen.

Er is bij de Kamerbehandeling uitvoerig gediscussieerd over de vraag, of bovengenoemde verdragsbepalingen al dan niet rechtstreeks de burgers zouden binden. De Nederlandse regering beschouwt de bepalingen tijdens de overgangsperiode niet als rechtstreeks de burgers bindende regelingen. Deze opvatting van de regering vindt men neergelegd in de Wet van 5 december 1957 (Stbl. 528). Wel ziet de regering de artikelen als rechtsvoorschriften voor de diverse nationale staten. Een en ander heeft in de praktijk in Nederland tot het gevolg, dat eerst een ingrijpen van de regering ingevolge de nationale wetgeving nodig zal zijn, voordat de bepalingen van artikel 85 en volgende van toepassing zijn op kartels⁶⁾.

HET BENELUX-VERDRAG

Het Benelux-verdrag gaat niet uit van een supra-nationaal kartelbeleid, doch van een gecoördineerd nationaal kartelbeleid. Hier zal dus de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het te voeren kartelbeleid bij de Verdragsluitende Partijen liggen.

Het Verdrag verplicht de staten met elkaar overleg te plegen, indien maatregelen worden overwogen, die voor een partnerland van wezenlijk belang zijn. Dit overleg zal eerst dan moeten geschieden, naarmate in de drie landen wetgevingen in werking treden, welke het Verdragsluitende Partijen mogelijk maken gecoördineerde maatregelen te nemen. Daar Luxemburg geen kartelwetgeving kent, zal Nederland formeel volgens de

verdragsbepalingen geen overleg hoeven te plegen met dit land, wanneer het verdrag in werking is getreden en maatregelen ten aanzien van kartels of economische machtsposities worden overwogen.

Bij de inwerkingtreding van het verdrag zal met België overleg moeten worden gepleegd, ingeval een algemeen verbindendverklaring dan wel een optreden tegen economische machtspositie⁷⁾ wordt overwogen (de Belgische wet kent niet het begrip mededingingsregelingen).

In verband met de inwerkingtreding van het E.E.G.-verdrag valt het niet te verwachten, dat het Benelux-verdrag van grote betekenis zal worden voor de ontwikkeling van het Nederlandse kartelbeleid⁸⁾.

---

1) Zie verder: prof. mr. W. C. L. van der Grinten N.V. XX, blz. 228; dr. W. L. Snijders, De Algemeen Verbindend Verklaring van Ondernemersovereenkomsten, Economie, afl. 8, mei 1960.

2) Dr. P. VerLoren van Themaat, Het kartelbeleid sinds de bevrijding, Sociaal Economische Wetgeving, augustus 1952, pag. 131.

3) Mr. M. R. Mok, Economische macht aan banden, Socialisme en Democratie, februari 1959, pag. 94.

4) Zie verder: mr. H. H. Maas, De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, Sociaal Economische Wetgeving, mei 1952, pag. 33 e.v.

5) Over de verdere uitvoering van bovengenoemde verdragsbepalingen wordt regelmatig te Brussel overleg gepleegd tussen de Europese Commissie en de kartelexperts uit de verschillende lid-staten.

6) Zie verder: dr. P. VerLoren van Themaat, de Kartelpolitiek in de Europese Economische Gemeenschap, Sociaal Economische Wetgeving, juli/augustus 1957, pag. 224 e.v. — Dr. H. Schumacher, Artikel 88 van het Verdrag van Rome en de kartelpolitiek van de Europese Economische Gemeenschap, Sociaal Economische Wetgeving, december 1959. — Mr. J. C. van Alphen de Veer, Artikel 88 van het Verdrag van Rome en de kartelpolitiek van de Europese Economische Gemeenschap, Sociaal Economische Wetgeving, februari 1960. — Over de systemen, die denkbaar zijn om in internationaal verband tegen kartels en economische machtsposities op te treden, zie: prof. mr. W. C. L. van der Grinten en mr. K. S. Bieger prae-advies voor de Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht 1959: „Internationale aspecten op het gebied van de economische mededinging”. Bericht des Bundeskartellamtes über seine Tätigkeiten im Jahre 1959 sowie über Lage und Entwicklung auf seinem Aufgabengebiet, pag. 54 t/m 56.

7) Dit zijn alle kartels, waartegen in de praktijk zal worden opgetreden. Het heeft immers uit een oogpunt van mededingingspolitiek weinig zin tegen niet marktbeheersende kartels op te treden.

8) Voor de inhoud van de Belgische kartelwet, zie: mr. M. R. Mok, Het nieuwe Belgische ontwerp-kartelwet, Sociaal Economische Wetgeving, februari 1960, pag. 45 e.v.

Afrika - E.E.G. - Europa

door Dr. W. J. Schuijt

De versnelde tenuitvoerlegging van het E.E.G.-Verdrag, waartoe op 12 mei van dit jaar werd besloten, betekent ongetwijfeld een forse stap vooruit in het gezondmakingsproces van de economische grondslagen, waarop een hechter vereend Europa zal moeten worden opgebouwd. De verhoging van het levenspeil der Europese burgers, – wezenlijke doelstelling van het Verdrag – zal naar wij hopen daardoor bespoedigd worden. Binnen de Europese ruimte is er dus alle reden tot voldoening. Dit Europese Verdrag heeft echter niet alleen een Europees uitwerkingsvlak, maar ook als ik het zo noemen mag, een Afrikaans aspect. Met dit Verdrag zijn n.l. een aantal buiten-Europese gebieden geassocieerd, waarvan het overgrote deel in Afrika ligt. De vraag is dus gewettigd, welke zullen de gevolgen van het Verdrag zijn voor deze geassocieerde gebieden.

In artikel 3 van het Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap worden de activiteiten opgesomd, de middelen vermeld, waarmee men de in artikel 2 genoemde algemene doelstellingen van het Verdrag wil bereiken. In paragraaf *k* heet het: deze activiteit omvat de associatie van landen en gebieden overzee, teneinde het handelsverkeer uit te breiden en in gezamenlijke inspanning de economische en sociale ontwikkeling te bevorderen.

Door de aanvaarding van deze paragraaf is een element – de associatie – ingevoerd, waarvan men zuiver economisch gesproken mag zeggen dat het innerlijk strijdig is met de algemene opzet van het Verdrag.

Immers het Europese deel van het Verdrag is geconstrueerd op begrippen van economische vooruitgang als gevolg van een min of meer vrije marktontwikkeling op concurrentiële grondslag binnen een grotere ruimte. De associatie-idee evenwel berust op de erkenning van een aantal beginselen, die daarmee in eerste instantie in strijd lijken n.l. het ter beschikking stellen van improductieve investeringen, voorkeursbehandeling voor tropische producten en het aanvaarden van beschermende maatregelen voor de zeer kwetsbare landbouw en industrie van de geassocieerde gebieden.

Door deze innerlijk moeilijk te verenigen elementen is binnen de werkingssfeer van het Verdrag een inwendige spanning ontstaan, die aanvankelijk nog versterkt werd door bijkomende politieke overwegingen of sentimenten. De bijkomende politieke moeilijkheden van de associatie zijn gedeeltelijk een nasleep van de moeizame onderhandelingen over de Gemeenschappelijke Markt. Op het laatste nippertje toch werd door Frankrijk plotseling de

associatie-idee op tafel gebracht, n.l. te Venetië op 29 en 30 mei 1956, en binnen het Verdrag geloodst. Helaas zijn de onderhandelaren van toen erg zuinig met hun geschiedschrijving, zodat het vrij moeilijk is zich een duidelijk beeld te vormen over de vraag, hoe deze zaak nu precies in het Verdrag gekomen is.

AFRIKAANS-FRANS INITIATIEF

Uit een door het Franse lid van het Europese Parlement in november 1959, de heer Corniglion-Molinier, gehouden rede, valt op te maken, dat de Afrikaanse Staatsman Houphouët-Boigny in oktober 1956 een Afrikaanse reactie lanceerde op het in mei 1956 te Venetië genomen besluit de associatie in het Verdrag op te nemen. De toenmalige Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, thans Lid van het Europese Parlement, de heer Maurice Faure, schijnt in samenwerking met de heer Houphouët-Boigny deze gedachte uitgewerkt te hebben tijdens de Regeringsconferentie, die in Brussel bezig was de tekst voor de Verdragen op te stellen. Of het initiatief uit Afrika zelf gekomen is, als gevolg van de bezorgdheid van de tot de frank-zone behorende overzeese Franse gebieden, dat een Europese tol-unie een einde zou kunnen maken aan de preferentiële behandeling, die Afrikaanse produkten in Frankrijk genoten, ofwel, dat de Franse Regering zelf van mening was, dat haar belangen in Afrika geschaad zouden worden, indien men deze gebieden in een of andere vorm niet opnam in het Verdrag, is niet duidelijk te achterhalen.

De door Frankrijk aangevoerde argumenten schijnen zowel van politieke als van economisch-financiële aard geweest te zijn. Politiek, aangezien de Vierde Republiek nog van het grondwettige gegeven uitging van de „ene en ondeelbare Republiek”, waardoor zoals de heer Bidault in de Franse Nationale Vergadering eens gezegd heeft, Frankrijk 200 miljoen zielen telde. Indien Frankrijk zijn toenmalige overzeese gebieden, waaronder departementen waren, niet zou ingesloten hebben in het Verdrag, zou het een soort zelf-verminking hebben bedreven.

Bovendien zouden grote moeilijkheden ontstaan voor Frankrijk als het deel zou uitmaken van twee afzonderlijke systemen, de frank-zone en de E.E.G. 1).

Daar Frankrijk intensiever dan enig ander Europees land geconfronteerd werd met de snelle ontwikkeling der Afrikaanse volkeren, kwam het wellicht eerder dan de anderen tot het inzicht, dat het grote nieuwe, internationaal-politieke gegeven in de wereld van na 1945 was: het optreden van gekleurde naties als actieve partners in de wereldpolitiek. Bij alle moeilijkheden, die Frankrijk in zijn buitengebieden had, bleek hoe het forum van deze wereldpolitiek, de Verenigde Naties, steeds meer beheerst ging worden door een kwantitatief stelsel (stemmingen).

Voeg daarbij nog het feit, dat de Fransman van nature geneigd is universeel te denken en bij dit universele denken iets te snel geneigd is zichzelf met Europa te indentificeren, dan kan men zich gemakkelijk voorstellen, dat Frankrijk zich zelf een grote politieke taak toebedacht wist in het ontwerpen en uitwerken van een Eur-afrikaanse conceptie, waarvan het geografisch en historisch de spil zou zijn.

In deze opsomming van argumenten, die overigens meer op beoordeling achteraf berusten dan op nauwkeurige bronnenkennis, wil ik niet nalaten ook het morele element van edelmoedigheid te vermelden, aan zwartkijkers overlatend, dit humane element in de politiek te herleiden tot zakelijk belang.

De financieel-economische beweegredenen waren direkter. Van alle Europese landen is Frankrijk het land, dat in de jaren na 1945 het meeste geld in Afrika gestoken heeft. Cijfers van de Verenigde Naties inzake bilaterale hulpverlening aan de onderontwikkelde gebieden tonen, dat in de jaren 1954 tot 1957 Duitsland zo goed als niets gaf, Italië 22 miljoen \$, België 42 miljoen \$, Nederland 83 miljoen \$ en Frankrijk 2600 miljoen \$. De stijgende financiële last van de investeringen van Frankrijk in Afrika bracht de Regering er toe uit te zien naar mogelijkheden tot steun. Eveneens werd het steeds meer wenselijk geacht de afzetmogelijkheden voor Afrikaanse producten uit te breiden, als middel om het levensniveau aldaar sneller te stabiliseren en zelfs te verbeteren. Tevens zou daardoor het economische evenwicht in het frankgebied beter te handhaven zijn. Indien wij daarbij nog bedenken, dat aan de Franse begroting bijzonder hoge eisen gesteld werden door de oorlog in Algerije en door de zeer intensieve modernisering van de industriële apparatuur, is het niet zo vreemd te veronderstellen, dat Frankrijk het beginsel aan de orde stelde van een gemeenschappelijke financiële hulpactie ten overstaan van Afrika. Natuurlijk was Frankrijk op voordeel uit, maar het resultaat van de onderhandelingen heeft ook aangetoond, dat Frankrijk bereid was tot offers. Met name gaf het de toezegging het ritme der eigen investeringen te handhaven. Ook verklaarde het zich bereid de commerciële voordelen, die zijn industrie en handel in de landen en gebieden overzee genoot, te willen delen met zijn Europese partners. Zij stelden het als volgt voor²⁾: „Deze landen en gebieden zijn in volle opkomst, als u bijdraagt tot hun ontwikkeling, als u in deze landen en gebieden investeert, zult u tenslotte een markt scheppen die nog niet bestaat, maar die u gaat vormen en ontwikkelen, en het resultaat van die markt zal zijn dat u er rijker op wordt. Maar als u deze landen niet de helpende hand reikt, zullen zij ten prooi vallen aan het anarchisme en dit zal voor Europa een politieke ramp betekenen”. Het opnemen van de overzeese gebieden in het Verdrag opende dus belangrijke perspectieven voor een gezonde – Europa en Afrika begunstigende – ontwikkeling. Een economisch perspectief werd geboden, dat geheel past in deze tijd, waarin steeds meer grote economische ruimten georganiseerd worden. Naast de Verenigde Staten het Sovjet-blok; tegenover China de Zuid-Oost Aziatische ruimte. In het Nabije Oosten treedt eenzelfde tendenz op. De organisatie van een Europees-Afrikaanse ruimte met hun elkaar aanvullende economische behoeften, past geheel in dit kader. De Italiaanse Minister Pella, namens de Raad sprekend in het Europese Parlement, wees er reeds op³⁾, dat de Afrikaanse landen grondstoffenproducerende landen zijn en dat gemiddeld 80 % van hun totale uitvoer naar Europa gaat. Voor de uitvoer van landbouwproducten bedraagt dit percentage bijna 90 %.

POLITIEK PERSPECTIEF

Het politieke perspectief, dat geboden werd en dat in deze periode

- 1956-1957 - van Franse zijde als ongewild en zelfs als ongewenst werd betracht, is wellicht de Europeanen pas goed duidelijk geworden na de z.g. Dillon-conferentie in januari van dit jaar in Parijs gehouden. De conclusies, die men uit deze conferentie mocht trekken waren in dit verband: ten eerste, het tijdperk van eenzijdige financiële en economische steun van Amerika is voorbij. Europa is rijk genoeg om op eigen benen te staan. De E.E.G. als grootste handelseenheid in de wereld en als op één na de grootste industriële eenheid, wat betreft zijn investeringen, produktie-capaciteit en technisch peil, vertegenwoordigt in de wereld een macht, die internationaal een grote verantwoordelijkheid met zich meebrengt. Deze verantwoordelijkheid geldt in bijzondere mate voor de oplossing van het vraagstuk van het vreedzaam voortbestaan van een gering aantal arme staten, die steeds armer worden. Deze voortdurend groter wordende kloof houdt een permanente bedreiging voor de vrede in. In het belang van de geassocieerde landen zelf in de eerste plaats dient dit vraagstuk in het algemeen behartigd te worden.

Het kader van de Verenigde Naties is daarvoor het meest aangewezen. Helaas wordt de doeltreffendheid van de activiteit van de Verenigde Naties ondermijnd door het feit, dat Rusland politieke voorkeur heeft en uitoefent voor bilaterale overeenkomsten. Een ander bezwaar is de nog steeds ongevoegzame concentratie en coördinatie van de inspanningen der afzonderlijke instellingen. Het meest duidelijk werd mij dit in Midden-Afrika bij een bezoek aan het Afrikaanse centrum van de Wereldgezondheidsraad bij Brazzaville. Het is werkelijk indrukwekkend, hoe machtig veel daar gepresteerd wordt ter bestrijding van de ziekten, die mens en vee belagen in deze gebieden. Dank zij de inspanningen van dit soort instellingen genieten jaarlijks meer mensen de goede gave van het leven. Helaas nemen de bestaansmiddelen niet op dezelfde wijze toe, waardoor de spoeling voor de in leven blijvenden steeds dunner wordt.

Men kent de cijfers van de groei van de wereldbevolking: 1960: 2700 miljoen mensen; 1975: 3800 miljoen; 2000: 6200 miljoen. Thans behoort $\frac{2}{3}$ van de wereldbevolking tot de arme gebieden (van de 82 landen van de Verenigde Naties hebben 12 landen een gemiddeld jaarinkomen van ongeveer 2500 gulden, 60 landen moeten het met ongeveer 600 gulden per jaar per hoofd der bevolking stellen). In 1960 zal als het zo blijft voortgaan $\frac{9}{10}$ arm zijn, daar de groei van de wereldbevolking voor 80 % in deze gebieden ligt.

Snelle en intensieve actie zal dus nodig zijn. De Europese verantwoordelijkheid zal zich derhalve in eerste aanleg - niet als enige - moeten richten op de concentratie van middelen die op doeleinden zijn afgestemd, die het eerst voor verwezenlijking in aanmerking komen.

Na deze uitweiding kom ik nog even terug op de andere kant van het Franse initiatief tot associatie: n.l. de reactie van de partners. Het schijnt wel vast te staan, dat de vijf partners enigszins verrast zijn geweest door het Franse voorstel en volgens sommigen niet aangenaam verrast. De reactie is aarzeland geweest. Is de politieke situatie van Afrika wel van dien aard, zo vroeg men zich af, dat men er zaken kan doen en er kapitaal aan kan

wagen? Is het niet veel verstandiger te wachten tot de politieke ontwikkeling een beetje is uitgegist en de situatie in deze landen wat stabielier geworden is? En overigens, is het niet gevaarlijk zich voor het koloniale karretje van Frankrijk te laten spannen? Sommige landen keken naar de cijfers van hun handelsbewegingen met deze landen, constateerden soms, dat de gebieden buiten de frank-zone commercieel voor hen interessanter waren, waren een weinig bezorgd voor hun traditionele handel in bepaalde produkten met derde landen en vreesden in een onwaarschijnlijk serene en oecumenische gemoedstoestand het moderne monster van discriminatie op te roepen. Wat heeft zich al niet sinds enkele jaren kunnen verschuilen achter het z.g. discriminatie-gevaar, dat nooit werd aangevoerd toen ieder tegen elkeen discrimineerde? Nu men langs democratische weg tot vorming van staten-groepen komt is dit woord niet van de lucht. Oud-Minister Beyen⁴⁾, heeft hier eens tamelijk vinnig op geantwoord. „Als internationale samenwerking gebaseerd zou moeten zijn op het beginsel, dat alle Staten dezelfde mate van saamhorigheid moeten voelen met alle andere Staten, zou de intensiteit van een dergelijke samenwerking slechts pover zijn – de grootste gemene deler is erg laag... De gehele idee van een democratische staat zou onaanvaardbaar zijn, als de groepsvorming van gelijkgezinde burgers van nature als een ontbindende kracht moet worden beschouwd”.

De door de partners naar voren gebrachte bezwaren schijnen geen stand te hebben gehouden tegen de achtergrond van het grote politieke belang, dat bij de associatie op het spel stond. Althans men hoort er niet veel meer van. In de zojuist geciteerde rede van Oud-Minister Beyen, zwaait deze dan ook de Zes Regeringen lof toe voor de moed, die zij getoond hebben, door het Franse voorstel tot uitbreiding van het arbeidsveld van de Gemeenschappelijke Markt te volgen⁵⁾. De economische en sociale ontwikkeling van de overzeese gebiedsdelen noemt hij een traditionele taak van de west-Europese landen ook na het verdwijnen van de koloniale verhoudingen. De betekenis van de Gemeenschappelijke Markt wordt erdoor verhoogd. Hij noemt het een verheugend feit, dat de zes landen hieraan een gemeenschappelijke taak zullen zien!

DE STIJL VAN HET PLEIN

Nog een enkel woord over de sentimentele bezwaren, die specifiek Nederlands zijn. Er bestaat in onze nog vrij jonge buitenlandse politiek een onmiskenbare voorkeur voor de stijl van het foreign office. Het milieu, waar de Nederlandse diplomaat zich het beste thuis voelt is dat van de Verenigde Naties. Ten eerste is het Engels, zoveel gemakkelijker dan het Frans, de voertaal, en ten tweede is de problematiek zo algemeen en zo weinig verbindend, dat er even intelligent als vaag over gepraat kan worden. Tenslotte is de Nederlander van ouds een liefhebber van volkenrechtelijke kwesties, die in hem een zekere zendingsdrift voor de internationale rechtsorde wakker maken. Wij hebben een afschuw van harde machtspolitiek, zolang er geen handelsbelangen op het spel staan, en geven daarom de voorkeur aan liefst theologisch gefundeerde beschouwingen over moraal en recht. En dan is er nog de traditie. Deze traditie is geworteld in Nederland als puriteinse natie. Deze goede oude regenten-traditie, die van het diplomatieke corps

ondanks de z.g. democratisering nog altijd een voornaam en stil gezelschap tracht te maken van verheven „lui“, blijft, zijn geestige R.K. Minister ten spijt, vrij ontoegankelijk voor het zuidelijke expansievere, maar ook Latijnser type.

Voor de Latijnse wereld, met de hoofdsteden Parijs en Rome, is men om uiteenlopende redenen, beducht. Men heeft er weinig meer voor dan mondaine waardering. De geestelijke architectuur van deze wereld is te ruim, te omvangrijk, te speels en te onbetrouwbaar, te overdadig ook van ornamenten, om de Nederlandse diplomaat in de knusse sfeer van het Plein grootgebracht, op basis van een hecht gefundeerde onverwoestbare gelijkheid en rechtlijnigheid, het gevoel te kunnen verschaffen zich thuis te voelen. Sinds wij ons eigen imperium verloren zagen gaan, hebben wij een huiver ontwikkeld voor alles wat imperialistisch is. Als voormalige koene zeevaarders boeien ons de grote, strakke lijnen van de politiek der verre oceanen, het spelevaren op de Europese binnenzeeën is ons evenwel een te wuft bedrijf. Van de Bourgondische levensdrift is slechts de liefde voor de verzorgde wijn uit deze streek overgebleven, waarvan het etiket met de voor „geheime“ stukken vereiste nauwkeurigheid wordt bestudeerd.

Hoe het ook overigens zij, de Nederlandse diplomatie heeft zich niet verzet tegen het te Parijs uitgegeven communique na de Ministerconferentie van 18-20 februari 1957, waarin een duidelijk onderscheid gemaakt werd tussen beginselen en toepassingsvoorwaarden. Men leest hierin: „Overeengekomen werd, dat het Verdrag de beginselen zal bevatten, waarin uiting wordt gegeven aan de wil van de zes landen, hun overzeese gebieden bij de Europese Gemeenschappelijke Markt te betrekken...”

De in Nederland en elders levende sentimentele bezwaren tegen de Afrikaanse uitschieter in het E.E.G.-Verdrag verdwenen goeddeels na een praktijk van 2½ jaar. De revolutionaire ontwikkeling in Afrika heeft deze anti-Franse bezwaren achterhaald.

INWENDIGE SPANNING

De eerstvermelde, inwendige spanning wordt evenwel door deze ontwikkeling geenszins opgeheven. Integendeel, zij dreigt zelfs toe te nemen, daar de oorspronkelijke opzet van de associatie er door kan worden uitgehouden.

Ik moge dit nader aantonen. Als doelstelling van de associatie-idee stelt het Verdrag in paragraaf *k*, van artikel 3, twee zaken vast, n.l. uitbreiding van het handelsverkeer en de bevordering van de economische en sociale ontwikkeling door gezamenlijke inspanning.

Als grondbeginsel van deze activiteit stelt de preambule bevestiging van de verbondenheid van Europa met de landen overzee en het verlangen de ontwikkeling van hun welvaart te verzekeren, overeenkomstig de beginselen van het Handvest der Verenigde Naties. Een nadere uitwerking van dit beginsel en van deze doelstelling wordt in het vierde deel van het Verdrag gegeven. Ook de geografische begrenzing wordt omschreven, met name de niet-Europese landen en gebieden die bijzondere betrekkingen onderhouden met België, Frankrijk en Italië en Nederland. In bijlage IV staan deze landen opgesomd. Een voor vijf jaar gesloten toepassings-overeenkomst regelt de oprichting en werking van een Fonds van bijna twee en een half miljard

gulden voor economische en sociale projecten en voorziet in een aantal maatregelen om de uitvoer uit deze gebieden te laten delen in de geleidelijke tariefafbraak (artikel 133), die binnen de Gemeenschappelijke Markt tot stand komt.

Dit is de juridische opzet van de associatie-idee, waarop dus thans zoals gezegd twee krachten inwerken: de ontwikkeling in Afrika en de versnelde uitvoering van de Gemeenschappelijke Markt. Welke zijn die invloeden? Toen op 25 maart 1957 het Verdrag werd getekend, waren er 25 landen en gebieden die er toe behoorden. Van deze 25 landen zijn er niet minder dan 17 die onafhankelijke Staten geworden zijn of het zeer binnenkort zullen worden.

STATENOPVOLGING

Uiteraard is daardoor de vraag aan de orde gekomen of deze landen nu nog vallen onder de associatie-bepalingen van het Verdrag. Het is een actuele vorm van de oude vraag of internationale verdragen door een beherende mogendheid voor een niet-souvereine Staat gesloten nog verbindend zijn, wanneer deze niet-souvereine Staat onafhankelijk wordt. Het volkenrecht kent dit vraagstuk onder de naam van „statenopvolging”. De algemeen gangbare theorie⁶⁾ schijnt in deze te zijn, dat met uitzondering van de z.g. zakelijke verplichtingen voortvloeiend uit vroegere Verdragen met betrekking tot zijn grondgebied een nieuwe staat in zekere zin een *tabula rasa* is. De praktijk wijst echter uit, dat nieuwe staten doorgaans vrijwillig de verplichtingen hebben aanvaard, die voortvloeien uit tevoren gesloten verdragen. Men begint zich af te vragen of op grond van de jongste ontwikkeling in het internationale leven niet gezegd kan worden, dat de rechtsregel vooral om economische redenen, aan het veranderen is⁷⁾. Het moge voor iemand die de degelijke handboeken van Professor François opslaat teleurstellend zijn, maar de conclusie van deze situatie kan geen andere zijn, dan dat de geldigheid van een Verdrag voor de nieuwe Staat afhangt van de wil van deze laatste en eventueel van die van de andere partij of partijen. Als het een vraagstuk van de wil der partijen wordt, rijst de vraag hoe ligt dit bij de E.E.G.? Omtrent de wil van de geassocieerde gebieden zelf is niets te vinden in het Verdrag, aangezien zij geen volkenrechtelijke subjecten waren op het moment van de ondertekening.

Hoe dachten de zes Staten-Leden hierover? Hebben zij gemeend, dat aan de associatie-verhouding een einde moest komen toen deze Staten onafhankelijk werden? Naar mijn mening is dat niet het geval geweest. Het zou in strijd zijn juist met de geest van het Verdrag, die duidelijk spreekt uit de zoëven geciteerde preambule. Immers het beginsel van de Verenigde Naties, waarnaar deze verwijst is juist de verplichting van de beherende mogendheden de ontwikkeling te bevorderen van de bekwaamheid van de niet-autonome gebieden om zichzelf te besturen.

Artikel 131 stelt ook duidelijk, dat het gaat om de ontwikkeling van deze landen zelf.

En tenslotte zijn met de Gemeenschap gebieden geassocieerd als Kameroen en Togo, waarvan vaststond, dat zij in 1960 de onafhankelijkheid zouden krijgen.

Met deze argumenten kan men de stelling verdedigen, dat de wil van de zes Staten-Leden duidelijk is uitgedrukt in het Verdrag.

De voortzetting van de associatie hangt dus af van de onafhankelijk geworden Staten. Deze kunnen handelen op drie wijzen. Zij kunnen de associatie weigeren; ze aanvaarden ofwel zwijgen. Het geval van aanvaarding is het meest interessante. De vraag van de „bijzondere betrekkingen" treedt dan op. Voorheen vertegenwoordigde het moederland deze gebieden bij de E.E.G. Wie zal het nu doen? Kameroen heeft voorlopig de weg van de minste weerstand gekozen door Frankrijk te vragen het te blijven vertegenwoordigen. Het voordeel is dan dat de associatie zonder onderbreking wordt voortgezet, maar de moeilijkheid rijst dan, hoe Frankrijk de naleving van de verplichtingen van het Verdrag in een ander souverain land kan waarborgen.

Togo schijnt de voorkeur te geven aan een eigen vertegenwoordiger in Brussel.

Alvorens echter op de verdere vraagstukken in te gaan, voornamelijk met betrekking tot de associatie van gebieden, die niet binnen de werkings-sfeer van de E.E.G. vielen of vallen, zou ik nu even kort de tweede invloed op de associatie n.l. die van de versnelling, willen nagaan.

INVLOEDVERSNELLING

De associatie is evenals de andere gebieden van het economisch beleid van de Gemeenschap aan een bepaald tempo onderhevig. De toepassings-overeenkomst is voor vijf jaar gesloten. In artikel 133, lid 3, alinea 2 en in sommige artikelen van de Toepassingsovereenkomst worden termijnen genoemd. Nu is de vraag gerezen of deze versnellingsmaatregelen ook op de betrekkingen met de landen en gebieden overzee van toepassing zijn.

Een zekere ongerustheid is daarover ontstaan in de geïnteresseerde gebieden. Een ongerustheid die blijkbaar een voorwerp van zorg voor de Raad van Ministers van de E.E.G. heeft uitgemaakt, want in de intentieverklaring, die aan de besluiten van 12 mei is toegevoegd, staat duidelijk: „Hij (de Raad van Ministers) besteedt bijzondere aandacht aan de economische ontwikkeling van de geassocieerde landen en gebieden overzee en zal ervoor zorgen, de nodige maatregelen te nemen, opdat deze de voordelen van de associatie volledig zullen kunnen benutten."

De Commissie zal binnen drie maanden voorstellen moeten doen. Deze voorstellen zullen moeten leiden tot communautaire oplossingen, die gericht zullen zijn op versterking van de associatie. De twee peilers hiervan zijn het ontwikkelingsfonds en een preferentieel stelsel. Zowel het een als het ander zal nu ook in versnelde mate tot stand moeten komen. Zowel het een als het ander gaat de wetten van de zuivere Europese economie lichtelijk te buiten, althans op korte termijn gezien. Ik kan mij voorstellen, dat een rechtgeaard Nederlander vooral moeite heeft met een preferentieel stelsel, dat ten nauwste samenhangt met het vraagstuk van de inkomsten van de landen en gebieden overzee.

Tijdens de reis door een achttal landen van Midden-Afrika, die ik verleden jaar met een delegatie van het Europese Parlement heb mogen maken,

heb ik kunnen oonstateren, hoe groot de afstand is tussen onze economische opvattingen en die, welke in deze gebieden gangbaar zijn. Het bijzondere aspect van de gewaarborgde afzetmarkten en gestabiliseerde prijzen – dat in onze oren als een economische ketterij klinkt – betekent voor de bevolkingen van die gebieden een levensvoorwaarde. Dikwijls berust het gehele budget van een land op de cultuur van één enkel produkt. De schommelingen van de prijzen op de wereldmarkt bedroegen soms 20 à 30 %. Een scherpe daling in één jaar kan betekenen, dat het gehele inkomen van de bevolking erdoor getroffen wordt. Er is berekend, dat de financiële schade, daardoor belopen, soms meer bedraagt dan tien jaar geldelijke steun van internationale organisaties. Afgezien nog van de psychologische gevolgen, die voortvloeien uit het feit, dat men een geheel jaar voor niets werkt, wordt daardoor de misère in deze landen nog vergroot, terwijl daar nog anderzijds bijkomt, dat door betere gezondheidsverzorging de bevolkingsgroei toeneemt en door verbetering van onderwijs het bewustzijn van de misère verhoogd wordt.

De thans verleende ongecoördineerde en verbrokkelde bijstand, zowel van de zijde van de gespecialiseerde organisatie van de Verenigde Naties, zoals Wereldgezondheidsorganisatie, en F.A.O., als van particuliere zijde, missie, zending en Europese bedrijfsleven, heeft dan ook – met alle eerbied voor de dikwijls zeer grote humane inspanningen van deze kant – veeleer een aspirine-effect – tijdelijke leniging van de hoogste nood – dan een blijvende constructieve uitwerking.

NIET-GEASSOCIEERDE LANDEN

Een ander gevolg van de versnelling kan zijn, dat landen en gebieden overzee, die niet met de E.E.G. geassocieerd zijn, maar die dezelfde produkten uitvoeren als de met de Gemeenschap geassocieerde partners, er bijzonder door getroffen worden. Dit gevaar schijnt volgens een studie van de Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties van november 1959, gedurende de eerste jaren niet zo groot te zijn. Maar op langere termijn gezien is dit gevaar niet denkbeeldig.

Samenvattend zou men mogen zeggen, dat de invloeden van de versnelde politieke ontwikkeling in Afrika en van de versnelling van de E.E.G. in Europa, waaraan de associatie-gedachte heeft blootgestaan en nog staat, de zes landen noopt tot het nemen van belangrijke beslissingen.

1. De toepassingsovereenkomst loopt tot 31 december 1962. Sommige staten zijn intussen onafhankelijk geworden, bijv. Guinea, Togo, Kameroen, Somaliland, Kongo, Mali en binnenkort de Entente. Mogen deze Staten blijven rekenen op voortzetting van de associatiebepalingen onzerzijds?
2. Zullen de Regeringen zich spoedig bereid verklaren een conferentie te houden met de Regeringen van deze nieuwe Afrikaanse Staten teneinde thans in onderling overleg een nieuwe overeenkomst tot voortzetting van de associatie en ter vervanging van de oude uit te werken?
3. Welke houding zal de E.E.G. innemen ten aanzien van Afrikaanse Staten, die tot nu toe buiten de eigenlijke werkingsfeer van het Verdrag lagen?

De door de heer Hallstein op 24 juni voor de Raad van Europa en het Europese Parlement gehouden rede spreekt in dit verband van een „neue, zugleich positieve und dynamische Politik“, waarvan hij als een zeer belangrijk punt naar voren schuift: „die Einordnung“ van de ontwikkelingspolitiek van de E.E.G. „in einen gröszeren Rahmen“, waarmede de belangen en de verantwoordelijkheid van geheel Europa gemoeid zijn.

AFRIKAANS BELEID?

Het wil mij toeschijnen dat wij hiermede gekomen zijn op een van de hoofdmomenten van het Afrikaanse beleid van de Nederlandse Regering. Ik formuleer uitdrukkelijk Afrikaans beleid, want uit de ondertekening en naleving van het Verdrag van de E.E.G., vloeit voort, dat ook Nederland een eigen verantwoordelijkheid heeft bij het mede bepalen van de Europese politiek ten aanzien van Afrika.

Het zou interessant zijn te weten of de hoofdlijnen van een dergelijk beleid ten aanzien van de Europees-Afrikaanse betrekkingen in het algemeen en in het bijzonder wat betreft de instandhouding en de verdere naleving van de associatie-gedachte binnen de E.E.G. al door de Regering zijn uitgewerkt.

Deze betrekkingen kunnen op den duur slechts vruchtdragend zijn wanneer zij aangegaan worden tussen geheel Europa en geheel Afrika. Zo gesteld ontmoeten wij hier opnieuw het vraagstuk van de samenwerking met Engeland. Deze noodzaak tot een ruime en doeltreffende samenwerking in Afrika zou een concrete aanleiding kunnen vormen voor de Zes om met Engeland, Spanje en Portugal tot een zakelijke samenwerking te komen in het belang van deze jonge Staten zelf. Iedereen is het er toch wel mee eens, dat niets funester zou zijn, dan de politieke verdeeldheid van Europa over te brengen op deze gebieden, waarbij ik terloops wil opmerken, dat ik de politieke verdeeldheid van dit moment tussen Zes en Zeven een aanzienlijke vooruitgang vind vergeleken met de dertien afzonderlijke verdeeldheden van voorheen!

NIET ENKEL MARKTAANGELEGENHEID

Het vraagstuk Europa-Afrika is niet te herleiden tot een marktaangelegenheid, geheel en al ingeklemd in de bepalingen van een Verdrag, dat vijf jaar geleden op stapel werd gezet. Dat laten we over aan Professor Kymmel, de adviseur van Minister Luns, die enige tijd geleden zulke gedachten ten beste gaf voor een vergadering van de V.V.D. Hij interpreteerde het Verdrag alsof hij een kruidenierswinkel inventariseerde. Heel gerust ben ik niet over de opvattingen van de Regering. De mededeling in de Memorie van Antwoord op het Verdrag van de E.E.G. dat de Regering zich nog geen oordeel gevormd heeft over de vraag of het Ontwikkelingsfonds moet worden gecontinueerd is inderdaad verontrustend. Tijdens de reis die ik het voorrecht had in Afrika te maken, heb ik kunnen constateren dat er voor het Nederlandse bedrijfsleven grote mogelijkheden liggen in deze gebieden en dat onze naam op vele terreinen met ere wordt genoemd. Maar als de Nederlandse Regering niet spoedig een besluit zou nemen tot hartelijke samenwerking met Afrika, zouden overwegingen van algemene politieke en psychologische

aard eventueel deze mogelijkheden in de weg kunnen staan, omdat de bij deze Staten reeds levende ongerustheid met betrekking tot onze intenties, dan nog versterkt worden. De noodzakelijke sfeer van wederzijds vertrouwen zou hierdoor worden geschaad. Wij hebben geen vertrouwen in het liberale automatisme inzake de economische ontwikkeling in Afrika. Dezelfde Memorie van Antwoord roept het wereldwijde verband op voor de oplossing van het vraagstuk van het voorkomen van excessieve schommelingen in de grondstoffenprijzen. Dit is een vertrouwd geluid, dat jaar in jaar uit gehoord kan worden en dat getuigt van een groot idealisme. Iedereen zal het met de Regering eens zijn, dit de juiste ideale oplossing is. Maar zoals men over de vrijmaking van de handel al droomt sinds de tijd dat de eerste stoomschepen de oceaan overstaken en men niettemin in de praktijk nog altijd moeite heeft dit vrije handelsverkeer te regelen tussen slechts zes of zeven Staten, zo zal ook de wereldwijde oplossing van dit vraagstuk van de grondstoffenprijzen evenmin dromend worden opgelost, maar een concrete aanpak behoeven op beperkte schaal. Het zal hiermede moeten gaan - en dat lijkt mij een realistischer standpunt - als met de E.E.G. en het vraagstuk van de Europese universiteit. Concreet zal in beperkt verband een begin gemaakt moeten worden in de hoop dat spoedige uitbreiding volgt. Naast dit prijzenswaardige wereldwijde inzicht, zal begrip moeten rijzen voor een eigen Europese regionale verantwoordelijkheid.

De urgentie en de noodzakelijkheid voor de E.E.G. zich met dergelijke hulpverlening te belasten wordt door de Regering afgewezen met een beroep op de bestaande organisaties. Ik wil hierbij niet ingaan op het enigszins klein aandoende argument van de angst n.l. voor het oprichten van nog een apparaat in Brussel. Als de organisaties, die hier bedoeld zijn die zijn van de Verenigde Naties geldt de zoëven gemaakte opmerking over het weinig realistische karakter hiervan in deze. Temeer daar tijdens de januari gehouden economische conferentie te Parijs de eigen verantwoordelijkheid van Europa, voortvloeiend uit zijn herstelde welvaart, duidelijk door onze Amerikaanse partner gesteld is.

Alles bij elkaar genomen schijnt het mij toe, dat het in het belang van deze zaken, in het belang van de nieuwe staten in Afrika en in het belang van het Nederlandse bedrijfsleven is, dat de Regering in deze duidelijk haar beleid bepaalt.

Tenslotte nog twee opmerkingen in vragende vorm. Is de vraag voor ons van belang, wat er van al het geld en van al deze inspanningen, die door Europa in Afrika worden besteed terecht zal komen? Alsmede de vraag wat voor controle we daarop wel hebben. Heb ik deze vragen niet te veel over het hoofd gezien door een al te idealistische benaderingswijze.

De vraag kan ook gesteld worden of ik niet buiten het kader getreden ben van het Verdrag. Heb ik mij geen ongezone beperking opgelegd door alleen over Afrika te spreken en niet over de andere geassocieerde gebieden?

Op deze beide vragen kan één antwoord worden gegeven. De jaren, die achter ons liggen hebben geleerd, dat in deze zaken niet teveel moet worden gedacht in termen van juridische verdragen en overeenkomsten. Het hoofdbeginsel van de politiek der Europese staten, dat men wel eens opportuniteit

genoemd heeft, zal zonder twijfel ook in de Afrikaanse nieuwe staten wel opgeld gaan doen.

Hoofdelementen, hoofddeugden van onze politiek in deze zouden moeten zijn, een doelbewuste koersbepaling en een grote soepelheid in de uitvoering. Het gaat hier namelijk om een vraagstuk, waarvan het associatiebeleid van de E.E.G. slechts een aspect is. Het allesoverheersende vraagstuk n.l. van de betrekkingen die zullen gaan ontstaan tussen het nieuwe Afrika en het oude Europa. Deze betrekkingen worden bepaald door overwegingen van internationaal-politieke en strategische aard. In het Europese Parlement haalde onlangs één van mijn collegae deze woorden aan door Lenin gesproken op het tweede congres van de communistische partij: „De kapitalistische naties zullen van het zuiden uit worden omsingeld, Europa zal vallen door Afrika”.

Het hoge goed van de vrede staat hier op het spel. Immers de tijd is voorbij dat de internationale politiek bepaald werd door de verhoudingen van land tot land, van natie tot natie. De toekomst heeft slechts ruimte voor verhoudingen tussen grote en staatkundige eenheden, tussen continenten. Welnu Afrika is voor ons het nabijgelegen continent, waarmede wij historische en economische bindingen hebben en waarvan de associatie met een deel daarvan slechts kan gelden als een eerste concrete uitwerking op beperkte schaal van deze nieuwe betrekkingen. In zijn geheel echter behoort Afrika tot de zogenaamde economisch achtergebleven gebieden, die door hongersnood en misère gekenmerkt worden.

Als zodanig is Afrika voor Europa een internationale verschijningsvorm van het hedendaagse sociale vraagstuk. Het naast elkaar voortbestaan van twee samenlevingen, waarvan de ene onontwikkeld en arm is en het andere hoog geïndustrialiseerd en rijk roept spanningen op, die een bedreiging vormen voor de stabiliteit van de wereldverhoudingen. Deze spanningen brengen de vrede in gevaar. De oplossing van dit vraagstuk kan dan ook beschouwd worden als een werk des vredes en als zodanig legt het bijzondere verplichtingen op ons, die politiek bedrijven uit christelijke verantwoordelijkheidszin en op een regering, die in grote mate steunt op partijen waarvan het de kracht en het voorrecht is gebaseerd te zijn op hechte christelijke beginselen.

---

1) Dr. P. Olyslager: De associatie van de overzeese gebieden met de E.E.G., Leuven, 1958.

2) Alain Peyrefitte: Handelingen van het Europese Parlement, november 1959, blz. 95.

3) Handelingen van het E. P., november 1959, blz. 242.

4) J. W. Beyen, Een overzicht van de ontwikkeling van de Europese Integratie Rome, 1957, blz. 13.

5) J. W. Beyen, o.c. blz. 39.

6) S. Rosenne, Israel et les traités internationaux, in Journal de droit international, 1950.

J. S. Castien, Aspects récents de la succession d'Etats, in Recueil des Cours de l'Académie de la Haye, 1951, deel I, blz. 395.

7) R. W. G. de Muralt, The problem of State Succession with regard to treaties, Den Haag, 1954.

J. P. O'Connell, The British Commonwealth and State Succession after the second world war, British Year Book of International Law, 1949, blz. 454.

De vierde defensienota in de Tweede Kamer

door H. C. W. Moorman

De Tweede Kamer begon op 21 juni j.l. de gedachtenwisseling met de regering over het nationale defensiebeleid voor de jaren 1961 tot en met 1963.

Zij deed dit aan de hand van een door de Minister van defensie aangeboden nota, gedateerd 24 mei 1960.

Deze defensienota, de vierde na de oorlog, verschilde in meerdere opzichten van haar voorgangster, die precies zes jaar daarvoor het levenslicht had aanschouwd.

Deze, de derde nota, van mei 1954 was kloek van lijf en leden; zij omvatte 278 bladzijden, gebonden in een band onze voortreffelijke staatsdrukkerij waardig, en bevatte een schat van schema's, statistieken en andere gegevens, waarvan een groot deel tot op de dag van vandaag zijn waarde heeft behouden.

Minister Visser's geesteskind vertoont qua opmaak en met zijn 11 pagina's meer overeenkomst met de tweede defensienota van 1951 – ook een meikind – waarin de grondslag voor onze huidige krijgsmacht werd gegeven.

De vierde had van dezelfde aantrekkelijke betekenis kunnen zijn als haar beide oudere zusters, indien zij aan haar prijzenswaardige beknoptheid eenzelfde helderheid had gepaard.

Helaas heeft dit niet zo mogen zijn. Slechts hier en daar, bijvoorbeeld bij de omschrijving der nationale verplichtingen en verdedigingstaken, en de schets van de materiële opbouwplannen der marine ontmoet de lezer een zakelijk aandoende duidelijkheid in de probleemstelling en argumentatie. Maar verder, en met name bij de behandeling der luchtmachtvraagstukken, blijft zij vaag en schenkt zij weinig voldoening.

De discussie over een maar zo gedeeltelijk uit de grondverf gekomen defensie-opzet is voor de Kamer moeilijk en kan alleen tot een bevredigend slot voeren als van de zijde der regering tijdens de behandeling nog hier en daar een forse contourlijn wordt getrokken, waardoor het beeld wat duidelijker komt te staan. Het zij erkend, dat hier voor de bewindsman van defensie echter een terrein ligt met voetangels en klemmen, die zijn ambtgenoten der civiele departementen als regel niet belemmeren hun deel van de „res publica” geheel uit de doeken te doen.

Maar naar het algemeen oordeel der Kamer kan niet gezegd worden, dat de Minister tijdens de discussies het juiste compromis heeft weten te vinden tussen de hem bindende geheimhoudingsplicht in defensiezaken en de wens van de volksvertegenwoordiging een zo groot mogelijke openbaarheid te betrachten bij de behandeling der staatszaken in het parlement. Zo had de bewindsman zonder twijfel over de luchtmachtplannen tijdens het debat nog veel aan het gestelde in de nota toe kunnen voegen zonder buiten de grenzen te treden van de noodzakelijke zwijgplicht en gewenste omzichtigheid.

Als gevolg van dit werken in de mist manifesteerde zich een merkwaardige reactie bij een deel der Kamer: men begon te twijfelen aan het nut van het besteden van kostbare nationale tijd aan de behandeling van regeringsnota's. Deze twijfel werd het sterkst tot uitdrukking gebracht door de woordvoerders der protestant-christelijke partijen en in zijn antwoord sloot de Minister zich daarbij aan. *Bien etonné de se trouver ensemble?*

Zonder op deze stelling in haar algemeenheid in te gaan, kan toch wel gesteld worden, dat zij niet van toepassing kan zijn op het speciale geval van deze vierde defensienota. Zij was in de laatste troonrede aangekondigd als logisch uitvloeisel van de wens van een nieuw opgetreden kabinet om de hoofdlijnen van zijn defensiebeleid bekend te stellen, hetgeen voor de hand lag nu de defensieperiode 1957-'60, die in de kabinetsafpraak van 1956 verankerd lag, ultimo 1960 zou expireren. Bovendien vroegen de ontwikkelingen op politiek-strategisch gebied, die zich sedert de nota van 1954 hadden voorgedaan, hernieuwde bezinning. In die tussenliggende zes jaren was het Westerse nucleaire overwicht omgezet in een atomair evenwicht en de vraag moest dus beantwoord worden of, en in welke vorm en omvang, een Nederlandse defensiebijdrage onder deze volkomen gewijzigde politiek-strategische omstandigheden nog zin had.

En tenslotte lag daar het „Rapport van de Commissie werkelijke diensttijd dienstplichtigen”, waarin het actuele vraagstuk der diensttijdverkorting een respect afdwingende behandeling had gevonden en dat uiteraard slechts in verband met de hiervoor genoemde facetten van het defensieprobleem verdere beschouwing kon vinden.

Stof genoeg dus voor een interessante defensienota, die een duidelijk merkteken had kunnen zijn op de weg van het Nederlandse defensiebeleid, en aanspraak kon maken op een rustige behandeling. Die is niet te verwachten in het kader van de jaarlijkse begrotingsdebatten tussen de derde dinsdag van september en nieuwjaar, wanneer de Voorzitter, met één oog op de kalender en het andere op de spreekrijdklok, in geforceerd tempo tracht de 38 tot de rijksbegroting behorende agendapunten vóór Kerstmis door de Kamer te stuwen.

Zo zag ook de Kamer het aanvankelijk. Dat was wel gebleken uit het herhaaldelijk gedane verzoek om de nota op zodanig tijdstip te mogen ontvangen, dat de regering bekend zou zijn met de inzichten van de Kamer inzake het voorgestelde defensiebeleid vóórdát zij zich zou zetten aan de concretisering daarvan in de ontwerp-begroting voor 1961. De Minister had dit toegezegd en de verschijning der nota in mei was de inlossing van die belofte.

Van de zijde van de woordvoerders der K.V.P. werd tijdens de debatten dan ook meer de nadruk gelegd op de vaagheid der nota dan dat haar nut of de wenselijkheid ervan in twijfel werden getrokken.

*

Uit de discussie is wel duidelijk naar voren gekomen, dat de Kamer, met uitzondering van C.P.N. en P.S.P., als grondslag voor het toekomstige defensiebeleid de strategische Navo-conceptie van het nucleaire evenwicht aanvaardt.

Aanvaarding van het nucleair evenwicht betekent, dat het gebruik van strategische kernwapens waarschijnlijk uitgebannen zal zijn en het internationaal communisme, voorzover het bij het nastreven van zijn doeleinden militair geweld zal gebruiken, conventionele strijdkrachten zal inzetten. Aan Westerse zijde zal het opvangen en terugslaan der communistische aanvalsmacht dan met conventionele middelen, waartoe ook de Nederlandse strijdkrachten behoren, geschieden.

Door deze ontwikkeling is het accent weer sterker dan voorheen op de conventionele of klassieke strijdkrachten komen te liggen.

De eerste woordvoerder der K.V.P.-fractie, de kolonel Fens, werkte deze gedachte in zijn rede meer principiële en duidelijker uit dan in de nota is geschied en toonde met kracht van cijfers en andere argumenten aan, dat er een, voor het Westen gevaarlijke, discrepantie in parate sterkte bestaat tussen de conventionele strijdkrachten der Navo-landen en die van het communistisch blok. Hij kwam op grond daarvan tot onderstreping van de aanbevelingen van de Navo-opperbevelhebber in Europa (Saceur) en van de Assemblée der West-Europese Unie aan haar lid-staten om zodanige prioriteit aan de opbouw van hun conventionele (schild-) strijdkrachten te geven, dat de parate sterkte, als voor ieder land gesteld in het door de Navoraad aanvaarde „Minimum behoeftenplan 1959-'63" (plan MC/70), zo spoedig mogelijk bereikt zou zijn.

Het standpunt van de Katholieke woordvoerder vond steun in het betoog van het merendeel der sprekers van de overige fracties. Het betekende in feite, dat onze fractie en de Kamer zich verenigde met het uitgangspunt der defensienota: voortzetting van het tot dusverre gevoerde defensiebeleid echter onder zo spoedig mogelijke aanpassing aan de aanbevelingen van MC/70 voor wat de sterkte en paraatheid der conventionele strijdkrachten betreft, en aan de moderne eisen voor wat hun organisatie en technische uitrusting aangaat.

*

Op dit punt gekomen rezen er, vooral wat de financiële consequenties der regeringsplannen betreft, een aantal vragen, waarvoor men in de nota geen of slechts een onvolledig antwoord vindt. De woordvoerders onzer fractie gingen daar diep op in, want hier lagen mogelijk de knelpunten van ons nationale defensiebeleid.

Allereerst het plafondbedrag van f 1850 mln. De regering had gesteld,

dat zij voor de realisatie van haar defensiebeleid in de periode '61 tot en met '63 jaarlijks 1850 miljoen gulden nodig zou hebben. In feite zou dat al vanaf de eerste dag meer zijn. Want in de defensienota kondigt de regering ook aan: „f 1850 mln. per jaar... verhoogd met de kosten verbonden aan de algemene regeringsmaatregelen met betrekking tot de salarissen enz. van het rijkspersoneel, welke na 1959 werden of zullen worden getroffen”. De salarisverhoging van 1 april 1960 komt dus boven de f 1850 mln. en de socialistische woordvoerder mr. Kranenburg schatte het plafond dan ook terecht dichterbij de f 1900 miljoen dan bij het door de regering genoemde bedrag te liggen.

Hoe paste dit plafondbedrag voor defensie nu in het door de regering toegezegde prioriteitenschema der totale rijksbegroting voor 1961? De Minister kon de heer Fens daar slechts op antwoorden, dat dit zou blijken uit de Miljoenen-nota op de derde dinsdag van september. Het bleef dus in de mist. Zijn in het plafondbedrag ook de kosten begrepen van de aangekondigde verbetering van de materiële voorwaarden van het beroepspersoneel en de invoering van het contractantenstelsel, de *conditio sine qua non* voor diensttijdverkorting?, vroeg de katholieke woordvoerder en uit het antwoord van de minister kon men opmaken, dat dit slechts gedeeltelijk het geval was, doch dat hij niet zou aarzelen de vereiste gelden onder het plafondbedrag te zullen vrijmaken (onderlinge verschuivingen dus binnen het raam der defensie-begroting), indien de wervingsresultaten hogere dan de opgebrachte bedragen zouden wettigen.

Ook bleef de bewindsman vaag in zijn antwoord op onze vraag in welke mate hij voor 1961 op M.D.A.P.-hulp (amerikaanse hulp op basis van het Atlantisch Verdrag) kon rekenen. Die vraag was gesteld tegen de achtergrond van het feit, dat onze nationale bijdrage met ruim f 200 miljoen zal worden verhoogd. Onze fractie hoopte dus, dat de Amerikaanse steun, de tweede pijler waarop ons defensie-bouwwerk rust, zeker niet minder zou zijn dan die in vorige jaren. Vanaf de regeringstafel werd gezegd, dat wij ook in de toekomst „op deze onontbeerlijke bijstand kunnen rekenen, zij het wellicht niet in dezelfde omvang, en deze omvang dan bepaald en afgemeten naar de mate van eigen inspanning...”

Het zal duidelijk zijn dat de vele onzekerheden, die het voorgestelde plafondbedrag omgeven, de K.V.P.-fractie tot het standpunt moesten voeren, dat zij haar oordeel over de aanvaardbaarheid der f 1850 mln.-limiet moest opschorten tot het tijdstip – en in de hoop dat de begroting voor 1961 een scherper omlijnd beeld inzake de feitelijke defensie-opbouw zou geven. De C.H.U. kwam bij monde van dr. Tilanus tot dezelfde conclusie en ook de P.v.d.A.-fractie maakte, zij 't deels op andere overwegingen, voorbehoud op het punt der plafond-hoogte; de A.R., V.V.D. en S.G.P. gingen op dit punt reeds nu met de regering mede.

✱

De kwestie der diensttijdverkorting stond natuurlijk in het middelpunt der belangstelling, maar de behandeling in de Kamer kon door twee oorzaken kort en rustig gehouden worden: het rapport der commissie-Van Voorst tot

Voorst, dat het probleem binnen het kader van onze krijgsmachtorganisatie op zeer gedegen wijze en van alle zijden belichtte, en het vaste voornemen van een grote meerderheid in de Kamer deze aangelegenheid buiten de politiek te houden en haar zuiver zakelijk te behandelen. Slechts de socialistische oppositie – om C.P.N. en P.S.P. nu maar weer buiten beschouwing te laten – haalde de politiek erbij. In eerste termijn deed mr. Kranenburg dit met de schone volzin: „dat een beslissing over de diensttijd een autonome politieke beslissing moet zijn en geen mechanisch resultaat van buiten haar (de regering – M.) invloed werkende krachten”. En in tweede termijn kwam de heer De Kadt met zwaarder geschut in de vorm van een wat dieper in het politieke sop gedrenkte motie, waarin hij de regering door de Kamer wilde laten uitnodigen: „bij het overleg in de N.A.V.O. inzake de Nederlandse bijdrage in de Westelijke verdediging uit te gaan van een verkorting van de werkelijke diensttijd voor dienstplichtigen”. Dus het Belgische uitgangspunt: eerst dienstplichtverkorting en dan maar afwachten wat er van de strijdkrachten overblijft!

De Kamer ging er niet op in. Alle fracties wilden zo snel mogelijk naar diensttijdverkorting, maar niet langs een politieke lijn van „*advienne que pourra*” of de „*va banque*” politiek onzer Zuiderburen. Wel langs de weg van het van verantwoordelijkheidsbesef getuigende beleid, dat in het rapport *Werkelijke diensttijd* wordt aanbevolen, en dat in het kort hierop neerkomt, dat de diensttijdverkorting gepaard moet gaan aan onverkorte naleving onzer Navo- en nationale verplichtingen, hetgeen alleen te bereiken is wanneer als zeker kan worden aangenomen, dat de opengevallen functie van iedere afzwaaiende dienstplichtige onmiddellijk langs de weg van vrijwilligers of contractanten zal worden vervuld.

In onze fractie hebben bij het innemen van dit standpunt mede zwaar gewogen de overwegingen, dat de Belgische pogingen om de nodige „Navotechnici” te krijgen, zijn mislukt (benodigd: 12500, aannames: 6000) en dat anderzijds België met zijn 55000 vrijwillig dienenden zich op het gebied van dienstplichtexperimenten wat meer kan permitteren dan Nederland, waar het leger niet meer dan 22000 man beroepspersoneel telt.

De woordvoerder der C.H.U., dr. Tilanus, sloot zich wat aarzelend aan bij het regeringsstandpunt. Van deskundige zijde had men hem erop gewezen, dat in de vier maanden van de eerste militaire vorming genoeg speling zat om tot diensttijdverkorting te komen, doch de minister bestreed dit in zijn antwoord op grond van nóg deskundiger adviezen. En de spreker voor de V.V.D., generaal Couzy, meende een mogelijkheid tot diensttijdverkorting te ontdekken in een reorganisatie van het leger van de huidige z.g. „Landcent-divisie” (Landcent = landstrijdkrachten centraal Europa) naar het Amerikaanse „Pentomic”-type. Daardoor zou per divisie 2500 man worden uitgespaard. De minister had daar bezwaren tegen, omdat de Landcent-divisie een leger-type vertegenwoordigt, dat door de Navo-bevelhebber na zorgvuldige studie als het meest doelmatige voor de Europese omstandigheden werd gekenmerkt.

Voor onze fractie woog bovendien zwaar de overweging, dat overgang van het ene divisie-type naar het andere wederom een diep ingrijpende reorganisatie zou betekenen, en het leger daardoor opnieuw de rust zou

worden onthouden, die het zo dringend behoeft, om nu eindelijk eens zijn primaire opbouw te kunnen voltooien.

De „note gaie” werd uiteraard geleverd door de communisten. Het verbaast steeds weer de vrijmoedigheid te ontwaren, waarmede zij zonder blikken of blozen een diensttijd van achttien maanden voor ons land ontoelaatbaar achten, terwijl zij heel goed weten, dat in de strijdkrachten van hun Moskouse opdrachtgevers diensttijden van twee (leger), drie (luchtmacht) en vier jaar (marine) bestaan. Blijkbaar geldt hier het „quod licet Jovi non licet bovi”, een spreuk die toch juist in een z.g. volksdemocratie geen opgeld zou mogen doen.

✧

De Kamer heeft evenals de regering zeer goed begrepen, dat de mogelijkheid om tot een verantwoorde diensttijdverkortung te geraken, staat of valt met het al dan niet slagen der in de defensienota aangekondigde maatregelen op personeelsgebied. Vandaar de grote belangstelling voor de indrukwekkende lijst van verbeteringen, die zowel de primaire als de secundaire arbeidsvoorwaarden betreffen, alsook betere opleidingen, vergrote promotiekansen voor de officieren en onderofficieren, verhoogde mogelijkheden om uit de „rank and file” de officierssterren en -strepen te bemachtigen en nog veel meer. Geen der veertien sprekers liet in eerste termijn de kans voorbij gaan er het zijne van te zeggen en van verschillende zijden kwam men er ook bij de duplieken op terug.

Maar toch moesten de discussies op de meeste dezer punten wel globaal blijven, omdat het in de nota, vooral op het zo belangrijke punt van de verbetering der primaire arbeidsvoorwaarden, bij het aankondigen van goede voornemens gebleven was.

In het algemeen wilde de Kamer de regering wel volgen op deze kostbare weg van het aantrekkelijker maken der dienstvoorwaarden in de strijdkrachten.

Zij nam er ook genoegen mede, dat de definitieve discussies over de voorstellen tot de komende begrotingsbehandeling zouden worden verschoven, al klonk nu reeds hier en daar – ook aan K.V.P.-zijde – twijfel aan de doelmatigheid van sommige regeringsvoorstellen, vooral op het gebied van de reorganisatie van bepaalde opleidingen.

Maar op enkele punten wilde de Kamer toch nu reeds zo klaar mogelijke taal van de minister; ik noem er twee: een eerdere datum van ingang der nieuwe salarisregeling, die door de regering op 1 januari 1961 gesteld was en de kwestie der inkomstendering ten behoeve van dienstplichtigen in eerste opkomst. Het zal niet in de laatste plaats aan het heldere en waterdicht geargumenteerde betoog van de K.V.P.-woordvoerder, de heer Van Vliet, hebben gelegen dat de minister toezegde: „dat ik deze suggestie, dus het eerder doen ingaan van de nieuwe bezoldiging, in het Kabinet wil bespreken”.

Wat het tweede punt betreft, deed na hoor en wederhoor de bewindsman de mededeling, dat hij bezwaren bleef houden tegen een inkomstenvergoedingsregeling voor dienstplichtigen in eerste oefening, en dat „het vraagstuk

van de uitkering ineens, de z.g. kindervergoedingsregeling, een onderwerp van nauwkeurige bestudering (is) op mijn departement”.

Maar teneinde het reeds bestaande „duwtje in de rug” aan afzwaaiende dienstplichtigen op ruimer schaal mogelijk te maken zou de minister het tot nog toe aan de Koninklijke Vereniging Stamil ter beschikking gestelde bedrag in de begroting 1961 „aanzienlijk verhogen”.

Het lijkt geen twijfel of het personeelsbeleid binnen de strijdkrachten zal bij de komende begrotingsbehandeling in het brandpunt der parlementaire belangstelling staan.

*

Van het „kleine goed” valt nog te vermelden het van K.V.P.-zijde aan de Minister gegeven advies om de voorgenomen verplaatsing der luchtmachtopleidingen naar Kamina in de provincie Katanga van de Congo voorlopig niet te doen doorgaan. De bewindsman antwoordde dat de uitvoering van dit plan voorshands een jaar is uitgesteld. In het licht der sedertdien in deze nieuwe staat plaats gehad hebbende gebeurtenissen lijkt dit een wijze beslissing.

De K.V.P.-woordvoerder, die wederom pleitte voor een derde Staatssecretaris van Defensie, n.l. een speciaal voor de luchtmacht, kreeg ditmaal nog nul op het rekest. Zo verging het ook de socialistische spreker, die zo spoedig mogelijk naar de z.g. horizontale organisatie van het Ministerie van Defensie wil, hetgeen impliceert dat de zelfstandige departementale marine-organisatie als zodanig verdwijnt en wordt opgelost in de vele afdelingen van het voormalige ministerie van Oorlog. De kolonel Wierda was de enige die dit punt had aangesneden. De minister liet hem niet in het ongewisse en besloot zijn interessante uiteenzetting op dit punt met de woorden: „Op deze gronden zou ik dan wat men een verticale organisatie heeft genoemd een goede kans willen geven, omdat ik in mijn gedachtengang geen beter alternatief zie.”

*

De eindindruk van het jongste defensiedebat is dat de Tweede Kamer in grote meerderheid bereid is de Regering te volgen in haar pogen om binnen onze draagkracht een zo goed mogelijke defensie op te bouwen. Dat geldt zowel voor de „Regeringspartijen” en de S.G.P. als voor de socialistische oppositie en dat is, in het aangezicht van het onverminderd dreigende communistische gevaar een gelukkig verschijnsel.

Dit geldt uiteraard niet voor de P.S.P., die maar met haar hoofd in de wolven blijft lopen, dromend van die betere wereld, die er niet is en nooit zal zijn. Het geldt ook niet voor onze C.P.N. die haar opdracht: de tegen het internationale communisme gerichte weerstanden zoveel mogelijk te neutraliseren, getrouw en met nauwgezetheid nakomt.

Het verschil van inzicht tussen de socialistische oppositie en de constructieve partijen begint bij de vraag wat de organisatie moet zijn van die „zo goed mogelijke defensie”.

Het voornaamste, en eigenlijk enige grote geschil ligt op het punt van de marine-taak en -samenstelling. Wat dit betreft stak de P.v.d.A.-fractie haar inzichten en bedoelingen bepaald niet onder stoelen of banken. In „geïntegreerd” verband gingen haar drie woordvoerders tot een frontale aanval op de marine over. Zij waren echter niet erg gelukkig in de keuze van het zakelijke argument dat ditmaal de doorslag moest geven. Dat argument hield in dat de marine gereduceerd moest worden om zodoende de vrijkomende – enkele tientallen – miljoenen te kunnen besteden aan de opbouw van de „zo opvallend in een hoek gedrukte” landmacht.

Van K.V.P.-zijde werd daartegen opgemerkt, dat de begroting van Oorlog, sedert in 1951 de eerste plafondufspraak tot gelding kwam, jaarlijks een overschot van honderden miljoenen had vertoond en dat deze overloop van onverbonden gelden van 1959 naar 1960 een bedrag van f 250 miljoen vertegenwoordigde, zodat toch moeilijk kon worden volgehouden, dat het leger geld tekort kwam.

De verdere argumenten der P.v.d.A. werden afdoende door de minister en de staatssecretaris voor marinezaken weerlegd. Deze laatste deed dit in een puntige, met voorzichtige humor gekruide, zakelijke rede, waarvoor hij volledig het welwillende oor der Kamer had.

Ook dat van de P.v.d.A.-fractie tegen wier argumenten zijn betoog uiteraard was gericht. Hetgeen onze oppositie sierde!

En nu de toekomst? Ieder in de Kamer vraagt zich met grote belangstelling af of de P.v.d.A.-fractie erin zal slagen om de zaak der defensie en vooral het onderdeel diensttijdverkering niet tot een politiek punt te maken. En iedereen, die het wel meent met ons land, hoopt dat!

Nieuwe boeken

Dr. G. BEIJER e.a., De vluchten-de mens, symbool van de samenleving. H. Veenman & Zn. N.V., Assen, 1960, 239 blz.

Een bundel beschouwingen over het vraagstuk der vluchtelingen, die tot stand kwam op initiatief van de Studentenvereniging Unitas Studiosorum Vadæ t.g.v. haar vijfde lustrum. Deze uitgave is een gelukkige gedachte geweest, omdat zij de lezer aan de hand van een aantal deskundige beschouwingen konfronteert met een schrijnend eigentijds probleem. Er is naar gestreefd de belangrijkste facetten van dit probleem te belichten, een taak, waarin de samenstellers alleszins zijn geslaagd, zodat dit boek in zijn geheel een bijzonder waardevol dokument is geworden. Men mag hopen, dat het een grote lezerskring vindt en zo de belangstelling verhoogt voor een vraagstuk, dat hier zo uitstekend is uiteengezet.

ROBERT FRUIN, Opstellen over Willem van Oranje, Aulaboeken, Utrecht /Antwerpen, 1960, 208 blz.

Fruin behoort zonder twijfel tot de grote Nederlandse historici uit de 19de eeuwse liberale school. Zijn meest bekende werken zijn Tien jaren uit de tachtigjarige oorlog en Het voorspel tot de tachtigjarige oorlog, maar deze opstellen over de Vader des Vaderlands passen zeer wel in zijn beide grote werken, die ook een plaats hebben gevonden in de Aula-reeks. Zij geven een goed portret van Willem van Oranje, zoals men dat uit de pen van een nauwlettend historicus als Fruin kon verwachten.

WILHELM HOLZAPFEL, Die duisternis voorstellen als licht en licht als duisternis. Uitg. T. Wever, Franeker, 1960, 219 blz.

Een Nederlandse vertaling van het boek van de Duitse predikant Holzapfel („Die aus Finsternis Licht und aus Licht Finsternis machen; ein Erfahrungsbericht über das Wesen des Bolschewismus“), dat bij zijn verschijnen indertijd veel opzien verwekte. Een analyse van het bolsjewisme, die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat, een scherpzinnige beschouwing, gebaseerd op eigen ervaringen en grote kennis van de marxistische literatuur. Een boek, dat vele misverstanden onthult en door grote zorg werd ingegeven. Het verdient een grote lezerskring, ook in Nederland.

Dr. A. H. C. M. SCHELLEN, De artificiële inseminatie bij de mens, uitg. Het Spectrum, Utrecht (Aula-boeken), 1960, 127 blz.

Onder de titel „Artificiële inseminatie bij de mens“ behandelt hier dr. A. H. C. M. Schellen het vraagstuk niet zozeer als een medisch probleem, maar primair als een vraagstuk dat in het bijzonder de geordende maatschappij raakt omdat de toepassing ervan directe gevolgen kan hebben op het huwelijk.

Een bedreiging van het huwelijksinstituut in welke vorm dan ook kan een ernstige terugslag geven op deze maatschappij. Dr. Schellen toont aan dat de artificiële inseminatie een wezenlijke bedreiging kan zijn. Uiteraard is het moeilijk dit onderwerp te bespreken zonder een levensbeschouwelijke achter-

grond, omdat het op directe wijze huwelijk en procreatie raakt, begrippen, die voor velen niet alleen biologische, doch ook vaak hogere, ja zelfs heilige waarden hebben. Toch tracht de auteur op objectieve wijze de vele aspecten te belichten, voor zover mogelijk los van de levensbeschouwelijke aspecten; in de epiloog geeft de schrijver dan met name zijn persoonlijke visie weer.

De schrijver zelf is medicus. Hij maakte een uitgebreide sociaal geneeskundige studie van dit onderwerp en legde deze in zijn proefschrift vast.

Het medische aspect van dit onderwerp behandelt hij slechts summier. De algemene beschouwing die hij echter aan dit vraagstuk wijdt, is van groot belang, omdat hij hiermee de lezer vertrouwd maakt met dit grote menselijke probleem, dat met vrucht en op de juiste wijze kan worden opgelost als de begripsvorming ook in de bredere laag heeft plaatsgevonden.

Uit christelijk standpunt moet men besluiten dat de artificiële inseminatie in strijd is met het monogame karakter van het huwelijk, dat het de integrale eenheid van het huwelijk verbreekt en verstoort.

AUREL VON JÜCHEN, De werkelijkheid in Sovjet-Rusland, Uitg. Het Spectrum (Prisma-boeken, Utrecht, 1960, 212 blz.

Dit eerder in het Duits verschenen boek van de predikant Jüchen

„Was die Hunde heulen“ is nu ook in nederlandse vertaling in de Prisma-serie verschenen. Een levend en authentiek getuigenis van een man, die vijf jaar in een Russisch dwangarbeiderskamp doorbracht.

Mr. F. H. M. GRAPPERHAUS, Fusie en fiscus, Uitg. F.E.D., Amsterdam, 1960, 102 blz.

Bedrijfsconcentratie door middel van fusie brengt vele fiscale problemen mee, die in dit boekje behandeld worden. Behalve voor degenen, die praktisch met deze problematiek te maken hebben, is het boekje van mr. Grapperhaus ook nuttig voor hen, die belastingrecht studeren. In deze overzichtelijke behandeling is in ruime mate verwezen naar de jurisprudentie, omdat deze een onmisbare aanvulling vormt op de kennisname van wetteksten, voor zover deze op fusie van N.V.'s betrekking hebben. In het aanhangsel treft de lezer een tekening aan, waaruit men de verschillende vormen van fusie en de methoden, die daarbij gevolgd worden, kan aflezen.

DAVID HOWARTH, Het epos van D-day, Uitg. Het Spectrum (Prisma-boeken), Utrecht, 1960, 229 blz.

Een goed geschreven, spannend en menselijk relaas van de gebeurtenissen bij de invasie, door de schrijver opgetekend uit de mond van ooggetuigen en samengevoegd tot een levend brok werkelijkheid.

De positie van de bijzondere universiteiten en hogescholen in het wetsontwerp op het wetenschappelijk onderwijs

door Prof. Dr. H. H. Janssen

Het is niet nodig om zich lang in de lectuur van het nieuwe wetsontwerp op het wetenschappelijk onderwijs te verdiepen, voordat men ook aan de hand van de dorre wetstekst bemerkt, hoe groot de afstand is tussen 1876 en 1960. Wie gewend is met de oude wet te werken, moet bij de beoordeling van het nieuwe ontwerp op wezenlijke punten zijn instelling radicaal omschakelen. Betekenen deze wijzigingen in alle opzichten een winst? De wet moet zich ongetwijfeld aanpassen aan de nieuwe ontwikkelingen, die in de samenleving optreden; doet zij dit niet, dan schakelt zij zich zelf als norm uit. Van de andere kant moet de wetgeving echter door een gezond conservatisme worden gekenmerkt. Zij dient de lessen van het verleden te bewaren en de samenleving te behoeden voor de fouten, waartoe deze door de schittering van de actualiteit verlost zou kunnen worden. Een wet hoort een voorzichtig mengsel te zijn van oude beproefde elementen en van nieuwe tendenties. Beide vindt men in het wetsontwerp op het wetenschappelijk onderwijs in afwisselende vorm terug. De vraag is alleen maar of het mengsel de ideale samenstelling vertoont.

De grootste verandering, die zich tussen 1876 en 1960 heeft voorgedaan, is, naar mijn mening, deze, dat de wetenschap aanvankelijk een aangelegenheid van een kleine groep mensen, voor bepaalde onderdelen zelfs van individuen, was, terwijl zij zich nu tot een aangelegenheid van de samenleving in haar geheel heeft ontwikkeld. Onze maatschappij is zó gecompliceerd geworden, dat zij de wetenschap en het wetenschappelijk onderwijs voor haar dagelijks leven niet meer kan missen. Dit betekent niet alleen, dat de maatschappij de universiteiten en hogescholen een veel groter en veel meer gevarieerd aantal academici vraagt dan voorheen, maar ook, dat zij de voortgang van het wetenschappelijk onderzoek van dichtbij volgt en verwacht dat hieruit resultaten voortkomen die op langere of kortere termijn voor het leven van elke dag vruchtbaar gemaakt kunnen worden. Dit alles heeft ertoe geleid, dat de overheid zich veel meer met de wetenschap en het

wetenschappelijk onderwijs is moeten gaan bemoeien, al was het alleen maar omdat zij gedwongen is voor dit doel veel ruimere middelen beschikbaar te stellen, en hiervoor criteria te vinden. Hiermee is een belangrijk moment van spanning gegeven. De wetenschap moet krachtens haar wezen vrij zijn. De overheid moet zich in haar contact met het wetenschappelijk bedrijf hoeden voor iedere vorm van dirigisme, op straffe van het werkelijke wetenschappelijke denken onherstelbaar te schaden. Hoe meer de wetenschap voor haar materiële voorzieningen van de overheid afhankelijk wordt, des te moeilijker is het om de elementen van dirigisme in dit contact te mijden. De wet zal in deze materie zeer voorzichtig haar weg moeten zoeken.

Een verder gevolg van de nieuwe ontwikkeling is, dat de samenleving zich gedwongen ziet, alle beschikbare krachten op het terrein van het wetenschappelijk onderzoek en de wetenschappelijke vorming te mobiliseren. Het bijzonder hoger onderwijs heeft in ons land reeds lang zijn erkenning gevonden op grond van de door de grondwet gewaarborgde vrijheid van onderwijs. Het nieuwe in de situatie is, dat voortaan door de samenleving het bijzonder hoger onderwijs niet alleen maar geaccepteerd wordt, maar dat het als een wezenlijk onderdeel, dat zich geleidelijk zijn plaats verworven heeft, in het geheel van de voorzieningen wordt ingevoegd. Wanneer de overheid bereid blijkt het bijzonder hoger onderwijs voor een belangrijk deel te bekostigen, is dii niet uitsluitend – en zelfs niet in de eerste plaats – de erkenning van een recht, maar veel meer de voorziening in een behoefte. De samenleving heeft in de actuele situatie het bijzonder hoger onderwijs nodig en zij heeft er alle belang bij de snelle uitbouw ervan te bevorderen. Het bijzonder hoger onderwijs is van zijn kant gaarne bereid hierop in te gaan, omdat de enorme kosten van de wetenschap en het wetenschappelijk onderwijs het onmogelijk maken een bijzondere instelling van hoger onderwijs voortaan zonder overheidssteun te exploiteren. Men vindt elkaar, want men is op elkaar aangewezen. Voor het bijzonder hoger onderwijs betekent dit, dat het zich met behoud van eigen wezen in het plan van het geheel moet voegen; voor de overheid, dat zij het bijzonder hoger onderwijs als volwaardige partner erkent en het haar volledig vertrouwen schenkt. Het is duidelijk, dat ook hier weer een moment van spanning ontstaat. De eigenheid van het bijzonder onderwijs is een grondrecht waaraan de wet niet mag raken; de functie evenwel van dit onderwijs in het geheel van voorzieningen eist een aantal bepalingen, waardoor de verhoudingen binnen het geheel worden geregeld.

De meest in het oog springende verandering in het nieuwe ontwerp is wel zijn geheel afwijkende opbouw. Dit heeft betrekking zowel op de verhouding van universiteiten tot hogescholen, als op die van bijzonder tot openbaar hoger onderwijs. Ik zal mij binnen de opzet van dit artikel tot het laatste punt beperken. In de oude wet wordt eerst het openbaar hoger onderwijs geregeld en daarna worden in een afzonderlijke titel alle bepalingen gebundeld die op het bijzonder hoger onderwijs betrekking hebben. Er is hier een duidelijke scheiding. De structuur van de wet wordt bepaald door de opbouw van het openbaar onderwijs; dit geeft het stramen aan van het geheel. De bepalingen voor het bijzonder hoger onderwijs worden hieraan toegevoegd en hierbij worden – naast eigen regelen – een aantal bepalingen, die voor

het openbaar hoger onderwijs waren geformuleerd, van overeenkomstige toepassing verklaard. Deze opbouw respecteert duidelijk het onderscheid tussen openbaar en bijzonder hoger onderwijs. Beide vormen van onderwijs worden gescheiden behandeld, met erkenning van ieders eigen aard. Aan de andere kant laat deze regeling echter zien, dat het bijzonder hoger onderwijs iets is, dat „erbij” gekomen is, dat nog niet zijn organische plaats in het geheel gevonden heeft.

DE KERN

De kern van de nieuwe wet wordt gevormd door titel III, waarin „de universiteiten en hogescholen” worden geregeld. Hoofdzaak hier is afdeling I welke de bepalingen bevat voor „de geheel of ten dele uit de openbare kas bekostigde universiteiten en hogescholen”. Daarnaast bevat deze titel een veel kleinere afdeling II over „de noch geheel, noch ten dele uit de openbare kas bekostigde universiteiten en hogescholen”. Bij deze opzet worden in dezelfde afdeling van de wet en gedeeltelijk onder dezelfde bepalingen de openbare universiteiten en hogescholen geregeld naast de bijzondere instellingen, die op dit ogenblik als zodanig erkend zijn: t.w. de Vrije Universiteit, de Katholieke Universiteit, de Nederlandse Economische Hogeschool en de Katholieke Economische Hogeschool. Art. 16 lid 2 en 3 geeft dan verder uitdrukkelijk aan, dat deze bepalingen op andere wijze gelden voor het bijzonder hoger onderwijs dan voor het openbare: voor het laatste zijn zij „regelen”, voor het eerste „voorwaarden voor erkenning en bekostiging, waaraan dit (onderwijs) ter waarborging van de deugdelijkheid ten minste moet voldoen”.

Uit wetstechnisch oogpunt valt deze nieuwe opbouw zeker toe te juichen; hij betekent een aanmerkelijke vereenvoudiging en bekorting. Overigens kan men vaststellen, dat in de nieuwe opzet de binding van het bijzonder hoger onderwijs aan de wet niet groter is dan in de oude; er gaan geen elementen van zelfstandigheid verloren. De eis, dat de bepalingen van het Academisch statuut de minimum normen aangeven voor de examens der bijzondere universiteiten en hogescholen en verder dat de eisen van toelating tot de examens geen geringere mogen zijn dan die welke in de wet worden aangegeven, vormt in de oude zowel als in de nieuwe wet de voornaamste „vrijheidsbeperking” van het bijzonder hoger onderwijs. Men kan het bezwaar opperen, dat bij de nieuwe structuur het principiële verschil tussen openbaar en bijzonder hoger onderwijs in de indeling van de wet niet meer naar voren komt. Ik ben niet geneigd dit bezwaar ernstig te laten wegen, zolang de wet het principiële verschil tussen openbaar en bijzonder hoger onderwijs in de inhoud van haar bepalingen respecteert. Men zou kunnen zeggen, dat de oude opbouw een symbool is van de onderwijsstrijd, in zoverre als hierin de twee partijen nog gescheiden tegenover elkaar staan. De nieuwe wet markeert hiertegenover de ontwikkeling, die sindsdien heeft plaats gevonden; zij symboliseert de geconsolideerde pacificatie in zoverre als zij tot uitdrukking brengt, dat de openbare en de bijzondere universiteiten en hogescholen voortaan een symbiose vormend, gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het geheel van voorzieningen voor wetenschap en wetenschappelijk onderwijs, waaraan ons land behoefte heeft.

Een aantrekkelijke kant van deze nieuwe opzet is ongetwijfeld, dat de ontvoogding van de bijzondere instellingen hiermee een feit geworden is. Zij zijn als volwaardige partners erkend; zij hebben onbeperkt crediet verkregen. De aanwijzing van de afzonderlijke doctoraten en doctorale examens is vervallen; de universiteiten en hogescholen zijn als zodanig aangewezen, zodat zij automatisch erkenning hebben voor alle studierichtingen, die zij overeenkomstig de regelingen van het Academisch statuut invoeren. De benoemingen zijn niet meer aan beperkende bepalingen onderhevig; de eis, dat een te benoemen hoogleraar of lector in het bezit moet zijn van een Nederlandse doctorale graad of dat, in het afwijkende geval, zijn benoeming door de Kroon moet worden bekrachtigd, is vervallen; de verantwoordelijkheid voor het benoemingsbeleid wordt geheel bij de instellingen zelf gelegd. De Commissie van Toezicht heeft geen bemoeienis meer met de bestaande bijzondere universiteiten en hogescholen, hun doctorale diploma's behoeven, om effectus civilis te verkrijgen, niet meer door de commissie te worden gesigneerd. Tenslotte wordt voor een promotie honoris causa geen toestemming door de Kroon meer vereist en aan de gewone promoties wordt voortaan niet meer de eis gesteld, dat zij openbaar moeten zijn.

ACADEMISCHE RAAD

Een nieuw element in het wetsontwerp is de figuur van de Academische Raad, die in titel II wordt geregeld. Het is nodig hierbij een ogenblik stil te staan, omdat deze Raad de positie van het bijzonder hoger onderwijs in de nieuwe wet voor een niet onbelangrijk deel mede bepaalt. De Raad wordt gezien als „een schakel... zowel tussen de Nederlandse universiteiten en hogescholen onderling als tussen deze instellingen en de maatschappij”. De gedachte ligt hieraan ten grondslag dat voor een behoorlijk functioneren van het wetenschappelijk onderzoek en een behoorlijke verzorging van het wetenschappelijk onderwijs in ons land een geregelde vorm van contact nodig is tussen de Nederlandse universiteiten en hogescholen die voor de stand van de Nederlandse wetenschapsbeoefening verantwoordelijk zijn, en dat in dit onderling contact de stem van de maatschappij niet ongehoord mag blijven. De maatschappij immers heeft – terecht en naar het lijkt in toenemende mate – bepaalde desiderata met het oog op de objecten van het wetenschappelijk onderzoek en de vorming van wetenschappelijke werkers, en anderzijds wordt er in de samenleving buiten de universiteit, zowel uitgaande van overheidsinstanties als van industrie en bedrijf, steeds meer aan wetenschappelijk onderzoek gedaan. Een zekere coördinatie op dit brede terrein is ongetwijfeld noodzakelijk en ik geloof dan ook, dat de instelling van deze Academische Raad bevorderd dient te worden. Overigens heeft een dergelijke samenwerking zich reeds in zekere vorm ontwikkeld in het Inter-universitaire Contact Orgaan en in de Raad van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek.

De wet gaat, in overeenstemming met deze opzet, ervan uit, dat ook de bijzondere universiteiten en hogescholen aan het werk van de Raad deelnemen. Art. 7 bepaalt, dat de Raad o.a. bestaat uit twee leden voor elke der Nederlandse universiteiten en hogescholen. Wordt hiermee een nieuwe ver-

plichting in het leven geroepen voor het bijzonder hoger onderwijs? Formeel geldt deze bepaling niet als een der subsidie-voorwaarden, want deze worden in titel III geregeld; maar naar de geest is het duidelijk, dat het bijzonder hoger onderwijs zich zowel in zijn eigen, als in het algemene belang, niet aan het overleg in de Academische Raad kan onttrekken.

Intussen impliceert dit, dat het bijzonder hoger onderwijs mee zal praten over de aangelegenheden van het openbare hoger onderwijs en omgekeerd. Wanneer de Academische Raad aan zijn opzet wil beantwoorden, zal hij ernaar dienen te streven een beleidscollege te worden, dat de algemene lijnen voor de wetenschapsbeoefening, voor zover hier regelingen onvermijdelijk blijken te zijn, tracht aan te geven. Art. 12 bepaalt dan ook, dat de Raad in elk geval „een commissie van advies inzake algemene vraagstukken met betrekking tot de ontwikkeling van het wetenschappelijk onderzoek aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen” instelt.

De Raad is een adviserend college, dat zijn adviezen uitbrengt, zowel aan de minister als aan de universiteiten en hogescholen. Wil hij inderdaad tot een belangrijk orgaan van samenwerking worden, dan is het nodig, dat bij de instelling van hoger onderwijs de bereidheid aanwezig is om een onderlinge inmenging in hun eigen aangelegenheden, zij het alleen in de vorm van adviezen, te accepteren. Ideaal zou zijn, wanneer het aantal der adviezen dat aan de instellingen zelf zal worden uitgebracht, het aantal van de aan de minister uit te brengen adviezen aanmerkelijk zou overtreffen. De samenwerking tussen de instellingen van hoger onderwijs eist natuurlijk, dat de kaarten op tafel gelegd worden. Art. 6 bepaalt dan ook, dat de ontwikkelingsplannen van de verschillende instellingen aan de Raad worden toegezonden, dat de Raad deze plannen in onderling verband beschouwt en dat hij zijn oordeel hierover ter kennis brengt van de minister. Het is duidelijk, dat deze procedure niet zonder enige ongerustheid door de afzonderlijke universiteiten en hogescholen wordt beschouwd. De bijzondere universiteiten hebben hierbij nog een speciale reden tot een zekere reserve. Immers zowel de Vrije Universiteit als de Katholieke Universiteit zijn voor wat hun „dure” faculteiten betreft nog niet volledig uitgebouwd. De vrees is voor de hand liggend, dat zij bij een onderlinge beschouwing der ontwikkelingsplannen in hun uitbouw geremd zouden kunnen worden. Dit nu mag zeker niet de bedoeling zijn. De openbare instellingen zullen ervan uit moeten gaan, dat aan de uitbouw van de bijzondere universiteiten tot wat normaal de basisopzet van een Nederlandse universiteit is, een zekere prioriteit wordt verleend. De moeilijkheid is om deze gedachte, die betrekking heeft op een bepaalde fase in de algemene ontwikkeling, in een wetstekst te vangen. Uitdrukkelijk vindt men haar dan ook nergens in de wet uitgesproken. Een vingerwijzing in deze richting kan men zien in art. 16, waarin als achtergrond voor de financiering van het hoger onderwijs gesteld wordt, dat de Regering zorg draagt voor „gelijkwaardige ontwikkelingsmogelijkheden voor de geheel of ten dele uit de openbare kas bekostigde universiteiten en hogescholen”. Een vingerwijzing kan men deze bepaling noemen, een garantie vormt zij echter niet. Deze garantie kan alleen gevonden worden in het besef, dat openbaar en bijzonder hoger onderwijs beide gelijkelijk noodzakelijk zijn om de toekomst van het wetenschappelijk onderzoek en van de weten-

schappelijke vorming in Nederland te garanderen. Naar deze kant gezien kan men, naar mijn mening, met gerustheid van een innerlijke garantie spreken.

Wat de uitbouw van bepaalde dure specialismen betreft, is het duidelijk, dat een onderling overleg en een zekere coördinatie onvermijdelijk zijn. Het ziet er niet naar uit, dat elke Nederlandse universiteit en hogeschool over een atoomreactor zal kunnen beschikken. Ook in dit opzicht zijn de bijzondere universiteiten echter in een ongunstige positie. Daar hun normale uitbouw nog niet voltooid is, hebben zij tot nu toe veel minder aandacht aan de specialismen kunnen besteden, dan de oudere openbare instellingen. Deze laatste hebben op grond van hun tradities bepaalde claims, die hen niet kunnen worden ontzegd. Ik meen echter, dat juist hierom een georganiseerd overleg des te meer noodzakelijk is. De bijzondere universiteiten kunnen op deze wijze bepaalde mogelijkheden openhouden voor de toekomstige samenstelling van het tableau der wetenschappelijke specialismen binnen het kader van het hoger onderwijs. Voorwaarde is ook hier natuurlijk weer de onderlinge bereidheid om het werk op redelijke wijze te verdelen.

De Academische Raad is een dreiging voor de vrijheid van het wetenschappelijk initiatief, wanneer men hem slechts met wantrouwen tegemoet treedt. Hij kan tot een zegen worden, voor een nationaal verantwoord wetenschapsbeleid, wanneer men er diep van overtuigd is, dat een behoorlijke toekomst van het hoger onderwijs slechts in onderlinge samenwerking kan worden gerealiseerd.

De financiering van het bijzonder hoger onderwijs is een ander punt dat in het kader van dit artikel nader beschouwd moet worden. Het Rijk zal ingevolge artikel 110 van de nieuwe wet aan het bijzonder hoger onderwijs een bijdrage geven van vijf en negentig procent in de netto-kosten van de universiteit of hogeschool. De noodzaak van deze verhoging der rijksbijdrage is gelegen in het feit, dat de kosten van de voorzieningen van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs dermate zijn toegenomen, dat het voor de bijzondere instellingen voortaan niet mogelijk is meer dan een fractie van deze kosten voor eigen rekening te nemen. De verhoging van het subsidiepercentage is verantwoord, omdat de bijzondere universiteiten en hogescholen een vooraanstaande plaats zijn gaan innemen onder de instellingen van hoger onderwijs en wetenschap in ons land en hun snelle uitbouw een essentieel onderdeel vormt van de voorzieningen die voor de toekomst op nationaal plan moeten worden getroffen.

De vijf procent, die het bijzonder hoger onderwijs zelf moet blijven opbrengen, vormt nog steeds een behoorlijk zware belasting, waarvan de toekomst zal moeten uitwijzen of zij voor deze instellingen draagbaar is. De enorme kostenvermeerdering bij het wetenschappelijk onderzoek maakt, dat de kosten van een universiteit vroeger en nu eenvoudig geen vergelijkbare grootheden meer zijn. Bovendien mag men niet vergeten, dat de kosten van de theologische faculteit in de opzet van het aanhangige wetsontwerp nog altijd geheel door de bijzondere universiteit gedragen moeten worden.

Het grote verschil tussen de bestaande subsidie-regeling en die welke in het nieuwe wetsontwerp wordt voorgesteld, is hierin gelegen, dat bij de nieuwe regeling het z.g. objectieve plafond zal vervallen. Het totale subsidie-

bedrag, dat een bijzondere universiteit of hogeschool kan ontvangen, zal dus niet meer begrensd worden door een percentage van het gemiddelde der uitgaven voor de rijksinstellingen. De nadelen van de oude regeling zijn in de praktijk der na-oorlogsjaren duidelijk gebleken; zij was te star en niet voldoende berekend op het eigen ritme van de uitgroei der bijzondere instellingen. Maar iedere regeling heeft haar keerzijde. De nieuwe vorm van subsidiëring zal ongetwijfeld een grotere soepelheid mogelijk maken; evenwel, daartegenover staat, dat het element van zekerheid in de subsidiëring der bijzondere instellingen geringer is geworden. Het objectieve plafon waarborgde aan de bijzondere universiteiten en hogescholen de grootst mogelijke mate van vrijheid bij de besteding van een beperkt doch objectief bepaalbaar subsidiebedrag. De nieuwe regeling garandeert het bijzonder hoger onderwijs een grotere tegemoetkoming in de uitgaven – niet meer de „kosten” – van ieder jaar, maar zij vraagt tevens, dat de overheid de afzonderlijke posten van de begroting meer in detail beschouwt en in voorkomende gevallen beoordeelt. De keuze gaat tussen een objectief systeem, waarin de hoogte van de tegemoetkoming naar een minimum zal tenderen, ofwel een systeem, waarbij een maximale tegemoetkoming gekoppeld is aan een zekere vorm van beoordeling. Het nieuwe ontwerp kiest de laatste weg. Persoonlijk geloof ik, dat hij de enig mogelijke is, gezien de enorme uitgaven die het hoger onderwijs vraagt, gezien tevens de noodzaak van een totaal plan op nationale basis voor de voorzieningen op wetenschappelijk gebied in ons land.

De grote vraag is nu uit den aard der zaak, hoe in dit systeem aan de bijzondere instellingen voldoende essentiële vrijheid gelaten kan worden en hoe aan de andere kant voor de overheid voldoende controle-mogelijkheden in handen blijven om een verantwoord financieel beleid mogelijk te maken. Het ontwerp formuleert de uitgangspunten voor de oplossing van deze delicate zaak in artikel 111. Het eerste lid van dit artikel garandeert aan de bijzondere instellingen de rijksbijdrage in de netto-kosten „voor zover de universiteit of hogeschool daarbij niet uitgaat boven hetgeen naar de maatstaf van de hier te lande heersende opvatting tot uitrusting en bestand van een universiteit of economische hogeschool behoort”. Het tweede lid brengt tot uitdrukking, dat de rijksbijdrage niet tot normale uitrusting en bestand beperkt behoeft te blijven. De bijzondere universiteit of hogeschool kan haar bijzondere specialismen ontwikkelen en daarvoor een rijksbijdrage ontvangen „voor zover deze naar het oordeel van Onze minister passen in het geheel van de voorzieningen voor wetenschap en wetenschappelijk onderwijs”.

Niemand zal willen beweren, dat met deze formulering de steen der wijzen gevonden is. Daarvoor laat zij aan te veel vaagheden en onzekerheden plaats. Een soepele regeling kan echter een zekere vaagheid niet ontberen. Aan de andere kant vraagt zij een grote mate van vertrouwen in hen, die ze moeten hanteren. De formulering gaat ervan uit, dat over het begrip „normale uitrusting en bestand” een zekere communis opinio bestaat. In grote lijnen is dit wellicht zo. Men zal er zich echter geen illusies over mogen maken, dat de detailpunten niet vaker tot controversen aanleiding zullen geven. Maar voor dergelijke gevallen is dan ook een beroep op de Kroon open gelaten (artikel 117).

Het tweede lid van artikel 111 veronderstelt de bereidheid van planning en samenwerking tussen de Nederlandse universiteiten en hogescholen, waarvoor de samenspreking in de Academische Raad de basis moet leggen. Het criterium voor de vraag of bepaalde specialismen van de bijzondere instellingen passen in het geheel van de voorzieningen voor wetenschap en onderwijs, zal gevonden moeten worden aan de hand van de grote lijnen van het wetenschapsbeleid, dat door de minister en zijn naaste medewerkers zal worden uitgestippeld. Het is voor de hand liggend om aan te nemen, dat de adviezen van de Academische Raad, die op hun beurt weer steunen op een beoordeling der ontwikkelingsplannen van alle Nederlandse universiteiten en hogescholen, de belangrijkste factor bij de bepaling van het wetenschapsbeleid zullen vormen. Zou dit niet zo zijn, dan kan men rustig zeggen, dat de Academische Raad zijn roeping heeft gemist. Het is van het grootste belang, dat de essentiële lijnen van het wetenschapsbeleid in het onderling overleg van de universiteiten en hogescholen vorm krijgen. De verantwoordelijkheid hiervoor mag niet worden gelegd op de schouders van ambtelijke instanties, die hiertoe niet voldoende deskundigheid bezitten. De Nederlandse universiteiten en hogescholen moeten zelf bepalen hoe de toekomst van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs zich in ons land zal ontwikkelen. Dit kunnen zij echter alleen in onderling overleg en samenwerking. De Regering heeft gecoördineerde adviezen nodig, om haar beleid op verantwoorde wijze te bepalen. Indien de Academische Raad dit weet te bereiken, heeft hij uiterst belangrijk werk gedaan.

Het is dus te verwachten, dat de adviezen van de Academische Raad een groot gewicht in de schaal zullen werpen. Toch heeft de wet er wijs aan gedaan, de toewijzing van gelden door de Regering aan de verschillende instellingen formeel niet aan deze adviezen te koppelen. Uitgangspunt hiervoor vormen veel meer de financiële schema's, die door elk der instellingen – zowel openbare als bijzondere – ieder jaar bij de minister moeten worden ingediend. Op grond van deze afzonderlijke financiële schema's stellen de minister van onderwijs en de minister van financiën vervolgens een algemeen financieel schema op, hetwelk de bedoeling heeft, een beeld te geven van de grote lijnen van het financiële beleid, dat de Regering met het oog op de voorzieningen voor wetenschappelijk onderzoek en onderwijs in de naaste toekomst voornemens is te voeren. Dit algemeen financieel schema wordt toegezonden aan de Staten-Generaal, vergezeld van de ontwikkelingsplannen en de financiële schema's der universiteiten en hogescholen. Het schema wordt verder ook toegezonden aan de colleges van Curatoren der afzonderlijke instellingen. De Staten-Generaal zijn dus in de gelegenheid om het financieel beleid van de Regering ten aanzien van hoger onderwijs en wetenschap tijdig aan een discussie te onderwerpen en de afzonderlijke universiteiten en hogescholen hebben eveneens de mogelijkheid om na kennisneming van de plannen der Regering, zo nodig, actie te voeren.

Het is wel zonder meer duidelijk, dat het algemeen financieel schema voor de toepassing van de subsidie-voorschriften van centrale betekenis is. Het schema zal tot uitdrukking brengen, welke voorzieningen van wijdere strekking over het verloop van een aantal jaren de Regering aan de bijzondere

universiteiten en hogescholen uit algemeen financieel oogpunt realiseerbaar acht; het schema zal dus in de fase waarin wij ons op het ogenblik bevinden, het tempo van de uitbouw der bijzondere universiteiten in belangrijke mate bepalen. Bij de opstelling van het schema zal de Regering zich moeten laten leiden door het bepaalde in artikel 16 van het wetsontwerp, waarin als uitgangspunt voor het beleid aangegeven wordt: „de zorg voor gelijkwaardige ontwikkelingsmogelijkheden voor de geheel of ten dele uit de openbare kas bekostigde universiteiten en hogescholen.” Er zal grote wijsheid nodig zijn om dit voorschrift op bevredigende wijze in financiële cijfers te vertalen. Behalve van de minister en zijn ambtenaren zal deze wijsheid vooral gevraagd worden van de Academische Raad, dus van het gezamenlijk overleg der betrokkenen, die door hun beleidsadviezen de opstelling van het schema moeten voorbereiden. Mochten de zaken hopeloos spaak dreigen te lopen, dan is er nog altijd de mogelijkheid van de openbare discussie in de Staten-Generaal. Laten we hopen, dat dit middel nooit of zelden gebruikt zal behoeven te worden.

SUBSIDIE-PROCEDURE

De subsidie-procedure van het wetsontwerp is zeker niet eenvoudig. De soepelheid die erin wordt nagestreefd, verdraagt zich niet met strakke duidelijke lijnen. De mogelijkheid is dan ook geenszins uitgesloten, dat er nu en dan iets mis zou kunnen gaan. Het lijkt mij evenwel, dat de regeling met voldoende garantie omgeven is. Maar voor alles: zij is gebaseerd op vertrouwen in de bereidheid tot samenwerking. Ik geloof, dat dit vertrouwen gerechtvaardigd is. Een Academische Raad moet een discussie op academisch peil en met het algemeen belang voor ogen kunnen voeren.

Tenslotte is er nog een punt, dat in het kader van de subsidieregeling onze aandacht verdient. Evenals in de bestaande wet, worden ook in het nieuwe ontwerp de theologische faculteiten der bijzondere universiteiten buiten de subsidie-bepalingen gehouden. De ratio hiervan is wel deze, dat de bijzondere universiteiten voor hun onderwijs in de theologie over een algehele vrijheid wensen te beschikken en dus generlei bindingen van staatswege kunnen accepteren. Het is dan ook duidelijk, dat subsidiëring van de theologische faculteiten niet zonder meer in de opzet van het aanhangige wetsontwerp past. De wet kent aan de bijzondere universiteit weliswaar subsidie toe, maar stelt daartegenover ook de verplichting, dat de exameneisen overeenkomen met en in ieder geval niet minder zijn dan die welke in het Academisch statuut worden omschreven en verder, dat voor de toelating tot de examens men in het bezit moet zijn van de diploma's die door de wet verplichtend worden gesteld. Beide eisen zouden in elk geval voor de theologische faculteit aan de Katholieke Universiteit onhoudbaar zijn. Het onderwijs in de theologie omvat daar de z.g. cursus maior, waarvan de examens niet vergelijkbaar zijn met de gewone kandidaats- en doctoraal-examens, en voor de toelating worden andere eisen gesteld dan die welke in de wet worden genoemd; n.l. „filosofische en theologische voorbereidende studiën van onderscheidenlijk twee en vier jaar.”

Toch kan men zich afvragen, of niettemin in de wezenlijke opzet van de

nieuwe subsidiëringpolitiek een subsidiëring van de theologische faculteiten niet zou passen, waarbij dan uit de aard der zaak de bijzondere positie van deze faculteiten erkend zou dienen te worden en hun algehele vrijheid zou moeten worden gerespecteerd.

Het nieuwe wetsontwerp erkent de bijzondere universiteiten in hun geheel, als een eenheid van eigen structuur, als volwaardige partners in het samenspel van krachten, dat het Nederlandse hoger onderwijs vormt. Het is normaal dat de bijzondere universiteiten een theologische faculteit hebben; deze hoort tot de wezenselementen van hun structuur. Overigens kan men verwijzen naar de parallel bij de openbare universiteiten, die ook alle over een theologische faculteit beschikken, waarin echter het onderwijs, op grond van het algemene karakter deze universiteiten, gedeeltelijk anders geaard is. Voor deze verschillen moet men bij de theologische faculteiten meer dan bij de andere studierichtingen open oog hebben; zij zijn wezenlijk voor het onderwijs in de theologie. Men kan er ook op wijzen, dat het onderwijs in de theologie niet los staat van het onderwijs in de andere faculteiten: godsdienstgeschiedenis, filosofie, kerkgeschiedenis, cultuurgeschiedenis van Israël en het Oosten, ethiek en moraal zijn vakken die onmiddellijk en vaak diepgaand voor andere faculteiten van belang zijn. In het algemeen wordt het steeds duidelijker, dat het exact wetenschappelijk denken niet los kan worden gezien van de filosofische en theologische beschouwing. Men kan dan ook zeer zeker stellen, dat een theologische faculteit in ons land tot het „normale bestand” van een universiteit behoort. Wanneer dit zo is, en wanneer de wetgever de bijzondere universiteiten zich in hun eigenheid als volwaardige Nederlandse universiteiten vrij wil laten ontwikkelen, is het niet goed in te zien, waarom niet naar een weg gezocht zou kunnen worden om ook de theologische faculteiten in de subsidiëring van het bijzonder hoger onderwijs te betrekken.

Beoordeling van het per 1 januari 1960 herziene tarief van de inkomstenbelasting en de loonbelasting voor ongehuwden

door Dr. A. I. V. Massizzo

INLEIDING

Nu de verlaging van de belastingtarieven voor de loon- en inkomstenbelasting van ongehuwden een feit is geworden, is het nuttig, vooral in verband met de voorgenomen verdere herziening van de belastingtarieven, na te gaan of deze verlaging in enige relatie staat tot de wensen, welke men op grond van bepaalde criteria, met name van het draagkrachtbeginsel, zou kunnen opstellen.

Zulks klemt temeer, daar aan deze tariefswijziging, blijkens de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp, nagenoeg geen andere filosofie ten grondslag ligt dan het feit, dat het huidige tarief ingaat „tegen nationale opvattingen, welke zich in het algemeen verzetten tegen het bestaande verschil in belastingdruk tussen ongehuwden en gehuwden met dezelfde inkomens” en „in het recente verleden meer dan eens, met name voor de premieheffing van volksverzekeringen, een beroep op de solidariteit van ongehuwden en gehuwden is gedaan”. De hoogte van de totale verlaging wordt gemotiveerd met de mededeling dat een budgetair offer van ruim f 85 miljoen verantwoord wordt geacht en dat daarmee „een zodanige vermindering van de belastingdruk op het inkomen van ongehuwden kan worden bereikt, dat deze in een meer aanvaardbare verhouding tot die van de gehuwden komt te staan”.

Wat de verdeling van de verlaging over de diverse inkomensgroepen betreft wordt opgemerkt, dat in het huidige tarief van de inkomstenbelasting – afgezien van meer redelijke verhoudingen in de lage inkomensklassen – voor de ongehuwde met een bepaald inkomen een heffingspercentage wordt aangelegd, dat de gehuwde zonder kinderen eerst bereikt bij een tweemaal zo groot inkomen, terwijl toch het gezamenlijk voeren van een huishouding besparend werkt op de uitgaven van elk van de echtelieden.

De regering geeft daarom de voorkeur aan een systeem waarbij voor gelijke inkomens van gehuwden en ongehuwden rekening wordt gehouden met de kostenbesparende, derhalve draagkrachtverhogende invloed van het gehuwd zijn. Dit meent de regeling het best te kunnen bereiken door middel van een variabel inkomensbedrag, waarmee een gegeven inkomen van gehuwden moet worden verminderd om te komen tot het inkomen van een ongehuwde, waarbij eenzelfde belastingbedrag moet worden betaald.

„Vertolkt men de *huidige tariefsverhouding* in de meerbesproken inkomens-aftrekken, dan blijkt de inkomensaftrek, bedragend f 615 bij een gehuwdeninkomen van f 2115 in een absolute grootte te stijgen naarmate het inkomen oploopt, met dien verstande dat hij procentueel reeds vrij spoedig (na een inkomen van f 6000) een geleidelijke daling vertoont. Bij een inkomen van f 128.000 bereikt hij f 13.640; voor hogere inkomens wordt dit bedrag als gevolg van het verschil in maximale marginale percentage voor gehuwden en ongehuwden bovendien vermeerderd met nagenoeg 3 % van het meerdere gehuwdeninkomen”.

Het voorgestelde per 1 januari 1960 gerealiseerde tarief nu is tot stand gekomen „door een meer geleidelijke stijging van de inkomensaftrek en een verlaging van de maximale grootte daarvan dusdanig, dat de aftrek regelmatig oploopt van f 600 bij een gehuwdeninkomen van f 2100 tot een vast bedrag van f 7500 bij inkomens van f 128.000 en hoger”.

In hoeverre door deze regeling aan rechtvaardigheidseisen t.a.v. de diverse inkomenshoogten is voldaan, blijft volkomen in het duister. Het is „het resultaat van schatting en waardering”. „Het speuren naar ideale tarieven is het zoeken naar de steen der wijzen”, aldus de Memorie van Toelichting.

PROBLEEMSTELLING

Ter beoordeling van de voorgestelde ongehuwdentarieven zou het uiteraard van zeer veel belang zijn enig kwantitatief inzicht te bezitten in de verhouding der draagkracht van ongehuwden en gehuwden zonder kinderen.

Een poging hiertoe is in dit artikel ondernomen. Nagegaan werd bij bepaalde inkomensniveaus van gehuwden het inkomen, dat de ongehuwde ter beschikking zou moeten staan om op hetzelfde bevredigingsniveau te leven als de gehuwde zonder kinderen. Hoe dit gelijke bevredigingsniveau wordt benaderd zal in de volgende paragraaf worden uiteengezet. Desovereenkomstige inkomens worden hieronder isodraagkrachtniveaus genoemd.

Op grond van vergelijking van de belastingtarieven van vóór 1 januari 1960 voor deze isodraagkrachtniveaus kan worden beoordeeld welke wijzigingen in de ongehuwdentarieven op grond van dit draagkrachtbeginsel gewenst zouden zijn.

Een moeilijkheid bij de bepaling van deze isodraagkrachtniveaus wordt gevormd door de heterogeniteit van de groep ongehuwden. Het aantal belastingplichtige ongehuwden belooft bijna 40 % van het totaal aantal belastingplichtigen, maar deze rond 1 $\frac{3}{4}$ miljoen vertegenwoordigen vele categorieën ongehuwden met geheel verschillende levensomstandigheden, die op hun draagkracht invloed hebben. Ruim 60 % van deze ongehuwde belastingplichtigen is nog geen 25 jaar en woont voor het overgrote gedeelte onge-

twijfeld nog bij de ouders thuis. Deze groep is weer naar draagkracht gedifferentieerd al naargelang de mate waarin afdracht van inkomsten aan de ouders plaats vindt, resp. voor de huwelijksuitzet wordt gespaard.

De groep van ongehuwde belastingplichtigen boven 24 jaar, rond 40 % van de groep ongehuwde belastingplichtigen, verkeert voor het merendeel in geheel andere omstandigheden. Uitgezonderd ruim de helft van de 25- tot en met 34-jarigen, welke niet ongehuwd blijven, zal deze groep een meer zelfstandig bestaan leiden, zodat deze groep gezien kan worden als de groep ongehuwden, die de geringste draagkracht bezitten.

Wil men geen differentiatie in de tarieven voor ongehuwden brengen naar leeftijd, wijze van wonen of anderszins, dan zal het tarief met name op de draagkracht van deze groep moeten worden afgestemd. Daarmede wordt tevens bereikt dat de groep jongeren meer armslag krijgt om zich financieel voor te bereiden op het huwelijk. Hiermede wordt uiteraard niets gezegd over de billijkheid van dit tarief voor deze groep; daarvoor zouden uitgebreide berekeningen nodig zijn.

Wanneer aangetoond kan worden, dat er voor een bepaalde groep in een categorie belastingplichtigen, waarvoor eenzelfde tarief moet gelden, een ongunstige situatie is ontstaan t.a.v. de fiscale verplichtingen in verhouding tot een andere groep in dezelfde categorie, kan men stellen dat het tarief mag worden aangepast aan de positie van de minderheidsgroep. Vooropgesteld moet hierbij worden, dat een en ander niet opgaat voor een zeer klein gedeelte van de categorie belastingplichtigen waarop wordt gedoeld.

Het gelijkheidsbeginsel stelt, dat zij, die in gelijke omstandigheden verkeren, ook een gelijke belasting moeten dragen. Het draagkrachtbeginsel stelt, dat belasting mag worden geheven in relatie tot de omvang van ieders, niet voor het levensonderhoud noodzakelijke, bereikbare behoeftenbevrediging, en wel in de ethisch meest bevredigende relatie; deze wordt door het evenredig genotsoffer gerealiseerd.

Het is duidelijk, dat een volledige doorwerking van beide beginselen in een tarief onmogelijk is wanneer met vrij ruwe grenzen gewerkt wordt. Binnen de dan gecreëerde categorieën zullen verschillen in belastingdruk ontstaan omdat niet met alle factoren rekening kan worden gehouden. Ten dele kan dit weer worden opgeheven door bij de bepaling van het belaste inkomen bepaalde correcties voor speciale gevallen aan te brengen.

Nu is het onmogelijk om draagkrachten met elkaar te vergelijken, men kan alleen een onderzoek instellen naar verschillende inkomens die bij een gelijke draagkracht passen. Wanneer nu op grond van objectieve gegevens wordt aangetoond, dat een groep van 20 % van de ongehuwden bij een inkomen van f 4000,— een gelijke draagkracht heeft als gehuwden met een inkomen van b.v. f 6000,—, terwijl een groep van b.v. 40 % bij f 3000,— eenzelfde draagkracht heeft, dan zal er, wanneer de tarieven worden gebaseerd op de verhouding 3000 : 6000, voor een groot deel van de categorie een belastingdruk ontstaan die zwaarder is dan die welke op grond van het draagkrachtbeginsel kan worden opgelegd. We moeten dan of de groep ongehuwden gaan onderverdelen, dan wel een deel van de groep laten profiteren van hun gunstiger positie.

Het is niet toelaatbaar te achten om personen boven hun draagkracht te

belasten, het is wel toelaatbaar een deel van de belastingplichtigen minder zwaar te belasten dan eventueel mogelijk zou zijn op grond van het principe, dat de belastingwet zo mogelijk met eenvoudige, gemakkelijk hanteerbare, begrippen moet werken. Er moet een tarief worden opgezet dat niet te gedetailleerd is. Wordt de groep „bevoorrechten" groot en is het „voordeel" belangrijk, dan eist een rechtvaardige belastingheffing voor deze groep een afzonderlijk tarief.

Voor individuele gevallen of voor zeer kleine groepen zal door middel van vrijstellingen, aftrekposten, hardheidsclausule e.d. moeten worden voorkomen, dat er boven de draagkracht wordt belast ²⁾.

Ook de groep, die hier als de minst draagkrachtige onder de ongehuwden moet worden beschouwd en waarop dit onderzoek zich, zoals boven verantwoord, zal toespitsen, is heterogeen qua levenswijze. Ze betreft mannen en vrouwen, thuiswonenden, samenwonenden, personen die geheel op zichzelf wonen, in pension wonen, als dienstpersoneel of religieuzen in groepsverband leven en wonen e.d.

Als uitgangspunt van de berekeningen zullen nu die groepen worden gekozen, die onder deze ongehuwden in groot aantal voorkomen. Het heeft natuurlijk geen zin het gewenste tarief te baseren op kleine groepen individuen, waarvan de draagkracht kleiner is dan de massa van de vertegenwoordigers van de groep.

We menen de keuze het doelmatigst te kunnen doen als we uitgaan van ongehuwden van 35 jaar en ouder, welke groep blijkens de voorhanden zijnde statistische gegevens in het algemeen niet meer tot een huwelijk komt en nagaan, hoe de levenswijze van deze groep is.

We willen dit doen aan de hand van onderstaand overzicht, dat is samengesteld uit gegevens, ter beschikking gekomen bij de Algemene Woningtelling 1956, aangevuld met schattingen.

De geschatte cijfers zijn voorzien van een ster (*).

Samenstelling ongehuwde bevolking van 35 jaar en ouder op 30 juni 1956

	Man- nen	Vrou- wen	Totaal
	× 1000	× 1000	× 1000
Hoofden van huishoudens in woningen . . .	24	27	51
Alleenstaanden, alleen in een woning . . .	11	24	35
Alleenstaanden, hoofdbewoner van een wo- ning	3	10	13
Alleenstaanden, inwonend in woningen en alleenstaanden in andere bewoonde ruimten	13	23	36
Samenwonend met ongehuwd hoofd van een huishouden	10*	55*	65*
Gestichtsbevolking	10*	30*	40*
Inwonend huis- en bedrijfspersoneel	5*	35*	40*
Kinderen en kostgangers	100*	77*	177*
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	176*	281*	457*

Van de 457.000 ongehuwden van 35 jaar of ouder eind juni 1956 woonde – als we de gestichtsbevolking en het inwonend huis- en bedrijfspersoneel buiten beschouwing laten – rond 31 % met een of meer andere ongehuwden samen en voerden gezamenlijk de huishouding. Nog 22 % woonde alleen of met anderen, maar voerde een eigen huishouding, terwijl 47 % als kind of als kostganger met huiselijk verkeer bij ouders of anderen woonde. Hoe groot onder de laatste groepering het aantal kinderen is, dat bij de ouders woonde, is niet bekend.

Gesplitst naar geslachten kunnen we bovenstaande tabel, zonder gestichtsbevolking en inwonend dienstpersoneel, als volgt samenvatten.

*Samenstelling van de ongehuwden van 35 jaar en ouder
eind juni 1956
(excl. gestichtsbevolking en inwonend huis- en bedrijfspersoneel)*

	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	× 1000 %		× 1000 %		× 1000 %	
1. ongehuwden, met andere ongehuwde(n) samen huishouding voerend	34	21	82	38	116	31
2. ongehuwden, alleenwonend of met anderen, zelfstandig huishouding voerend	27	17	57	26	84	22
3. ongehuwde kinderen en kostgangers	100	62	77	36	177	47
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	161	100	216	100	377	100

Van de genoemde groepen mogen we aannemen, dat wat de draagkracht betreft, die van de groep, die geheel zelfstandig een huishouding voert, het kleinst zal zijn. Zij toch dragen de huurlasten geheel alleen, kunnen de vaste kosten van een huishouding (vuur, licht, e.d.) niet met een ander delen, zullen door voedselaankoop in kleinere hoeveelheden per eenheid duurder uit zijn of meer verlies ondervinden, terwijl zij bovendien door het gemis van dagelijks verkeer met anderen in huis vaak gezelligheid zullen zoeken, die kosten met zich brengt.

Een tweede argument om deze groep te analyseren is hierin gelegen, dat blijkens diverse onderzoekingen op dit terrein deze levenswijze door de ongehuwde vrouw wordt geprefereerd, aangezien het eigen home de mogelijkheid biedt een eigen sfeer te scheppen en zich onafhankelijk te gevoelen.

Onder deze groep (groep 2 uit bovenstaande tabel) nemen de ongehuwde vrouwen de grootste plaats in met 57000 personen. De berekeningen zullen dan ook op deze groep worden gebaseerd. Daarbij wordt er van uitgegaan, dat de ongehuwde vrouw haar maaltijden in het algemeen zelf zal bereiden.

Daarnaast blijft de vraag of de grote groep van kostgangers, met name de mannelijke, niet even duur of wellicht duurder uit is dan bovenbedoelde groep.

Om deze vraag te beantwoorden is bovendien in dit artikel een kostenberekening gemaakt voor de ongehuwde mannelijke kostgangers.

DE GEVOLGDE WERKWIJZE TER BEPALING VAN ISO-DRAAGKRACHTNIVEAUS VAN ONGEHUWDE EN GEHUWDE ZONDER KINDEREN

1. *De alleenstaande ongehuwde vrouw*

1. *Methodische aanpak.*

Voor de bepaling van de iso-draagkrachtniveaus van de ongehuwde vrouw in vergelijking met gehuwden zonder kinderen, is gebruik gemaakt van de samenstelling van het feitelijke uitgavenpakket van gehuwden zonder kinderen volgens de gegevens van het Nationaal Budgetonderzoek van het C.B.S. van 1951³⁾. Meer recente cijfers in de vereiste detaillering waren niet aanwezig.

De uitgaven betroffen derhalve de kosten van het verbruikspakket van gehuwden zonder kinderen, zoals dat in 1951 was.

Door omrekening met een prijsindex van midden 1959 op basis 1951 = 100 zijn de uitgaven in prijzen 1959 verkregen. Afgezien werd bij deze omrekening van pakketverschuivingen op grond van de werking van de prijs-resp. substitutie-elasticiteit. Deze verschuivingen zijn echter van ondergeschikte betekenis voor deze berekeningen.

De werkwijze was als volgt: Uitgaande van het uitgavenpakket van de gehuwden zonder kinderen in 1951 (prijsniveau 1959) is, langs de weg van common sense nagegaan, welke uitgaven van ongehuwden voor gelijke behoeftebevrediging daarmee overeenkomen. Het zal duidelijk zijn dat deze benadering een belangrijk subjectief element bevat. Om echter de schijn van volkomen exactheid te vermijden, werd een tweetal alternatieve schattingen gemaakt.

In eerste instantie werden de budgetposten van de gehuwden ingedeeld in een zestal groepen, te weten:

Behoeftegroep 0: Uitgaven, welke bij ongehuwde vrouwen niet voorkomen.

Behoeftegroep $\frac{1}{2}$: Uitgaven ongehuwde vrouw ca 50 % van die der gehuwden.

Behoeftegroep $\frac{3}{4}$: Uitgaven ongehuwde vrouw ca 75 % van die der gehuwden.

Behoeftegroep 1: Uitgaven ongehuwde vrouw gelijk aan die der gehuwden.

Behoeftegroep $1\frac{1}{4}$: Uitgaven ongehuwde vrouw ca 125 % van die der gehuwden.

Behoeftegroep $1\frac{1}{2}$: Uitgaven ongehuwde vrouw ca 150 % van die der gehuwden.

De indeling der posten in deze zes groepen is uiteraard arbitrair, om welke reden met ruwe percentages is gewerkt. Een aantal posten zal mogelijk naar anderer mening in een te hoge groep, een ander aantal mogelijk in een te lage groep zijn geplaatst.

Om na te gaan, of de hoogte van het totale inkomen voor deze berekening van betekenis was, werden vier uiteenlopende inkomensniveaus in het onderzoek betrokken, t.w. de inkomensgroepen f 4000,—, f 8000,—, f 10.000,— en f 16.000,—.

Daarbij is geen variatie in de behoefte groepenindeling gemaakt op grond

van de hoogte van het inkomen, ofschoon dit voor een aantal posten wellicht verdedigbaar zou zijn. Om een voorbeeld te noemen: de uitgaven voor kleding van de ongehuwde vrouw zijn 25 % hoger gesteld dan die van de gehuwde vrouw. Zulks is voor de lage inkomens verdedigbaar met de argumenten dat de ongehuwde werkende vrouw minder in de gelegenheid is zelf een gedeelte van haar kleding te maken en wellicht meer behoefte heeft om uit te gaan.

Voor de hogere inkomens echter zal het eerste van deze argumenten minder betekenis hebben, aangezien de gehuwde vrouw in deze inkomensgroep minder pleegt zelf te maken dan de gehuwde vrouw uit gezinnen met lage inkomens.

Ten einde een beoordeling toe te laten van de indeling in de behoeftegroepen volgen hieronder de diverse uitgavenposten van de gehuwden zonder kinderen, zoals deze werden ingedeeld in de genoemde zes behoeftegroepen, met een korte argumentatie van de indeling.

Behoeftegroep 0: Tot deze groep behoren uitgavenposten, voorkomend in gezinnen zonder kinderen, welke niet op het budget van de ongehuwde vrouw voorkomen. Het betreft de volgende posten:

herenboven- en onderkleding en stoffen daarvoor; herenschoenen; herenkapper en andere specifieke uitgaven voor de man.

Behoeftegroep $\frac{1}{2}$: Tot deze groep van artikelen zijn te rekenen die artikelen, welke in het budget van de gehuwden zonder kinderen gelijkelijk drukken op de beide echtelieden en waarvan een verhoging van dit bedrag niet beschouwd kan worden als een gewenste compensatie voor de ongehuwde resp. artikelen, waarvan het aandeel van de vrouw minder dan de helft van de totale uitgaven zal belopen, maar waarvan de verhoging van de uitgavepost voor ongetrouwden als een compensatie kan worden gezien.

Tot deze groep zijn gerekend:

handdoeken, zakdoeken, huishoudelijk linnengoed (gedeeltelijk, zie ook de volgende groep); gas, waterrij en stomerij; sportkleding; horloges; reparatie schoenen; tandpasta; vrijwillige ziekenfondspremie; dokterskosten en medicijnen; sportvereniging; rokerij en rookartikelen.

Behoeftegroep $\frac{3}{4}$: Hiertoe zijn gerekend artikelen of artikelgroepen, waarvan de uitgaven voor een ongehuwde in het algemeen meer zullen bedragen dan de helft van de uitgaven van gehuwden zonder kinderen, ofwel als gevolg van het feit, dat de vrouw hiervan meer gebruikt dan de man, dan wel dat het andere artikelen betreft (b.v. 1 persoons-versus 2 persoons-lakens) of dat de ongehuwde voor het gemis aan huiselijke gezelligheid een compensatie zoekt. T.w. voeding; bedden en beddengoed; tafellakens; vloerbedekking; eet- en keukengerei; zeep en overige wasmiddelen; entreegelden bioskoop; etc.; vakantie en uitstapjes; huisvlijtartikelen; sportartikelen; rijwielen.

Behoeftegroep 1: Hieronder zijn in het algemeen gebracht die budgetposten die nagenoeg onafhankelijk zijn van het feit, of het gezinshuishouden uit 1 of 2 personen bestaat dan wel uitgaven zijn, die alleen de vrouw betreffen

in het kinderloze gezin. Als zodanig zijn beschouwd: huishuur; onderhoud woning, meubilair, reparatie huishoudelijk linnengoed en stoffering; gordijnen en tafelkleden; wandversiering; gas en elektrische toestellen; elektriciteit; kachels; brandstoffen; glazenwasser; planten en dieren; werkkleding voor de vrouw; dameskousen; onder- en nachtkleding voor de vrouw en stoffen daarvoor; wol en garen; lederwaren; parapluie; parfum; verplichte ziekenfondspremie; kruisvereniging; vak-, politieke en andere verenigingen; verblijfkosten in hotel (kompensatie); radio en andere muziekinstrumenten; lektuur; kursusgelden; schrijfbehoeften; verkeerskosten excl. porti; levens- en pensioenverzekeringen; steun aan niet-studerende gezinsleden; geschenken.

Behoeftegroep $1\frac{1}{4}$: Tot deze post worden gerekend die uitgaven die speciaal op de vrouw in het kinderloze gezin betrekking hebben ofwel posten die onafhankelijk zijn van het feit of het gezin uit 1 of 2 personen bestaat, maar waarbij een zekere compensatiefactor is berekend. Ze betreffen: dameschoeden; damesbovenkleding en stoffen daarvoor; kosten naaister; bijouterieën; damesschoenen; kapper vrouw; toiletartikelen, porti, liefdadigheid; steun aan familie en kennissen.

Behoeftegroep $1\frac{1}{2}$: Hiertoe is de huishoudelijke hulp gerekend, waarvoor de ongehuwde vrouw meer zal uitgeven dan de gehuwde zonder kinderen.

2. Uitkomsten.

Indeling van de budgetposten uit het Nationaal Budgetonderzoek 1951 in genoemde zes behoeftegroepen, uitgedrukt in prijzen van midden 1959, levert de volgende opstelling op.

Uitgaven⁴⁾ van gehuwden zonder kinderen naar vier inkomensgroepen en zes behoeftegroepen

Behoeftegroep	Inkomensgroep			
	4 000 gld	8 000 gld	10 000 gld	16 000 gld
0	144	336	376	387
$\frac{1}{2}$	344	690	847	916
$\frac{3}{4}$	1 461	2 120	2 392	2 856
1	1 645	3 116	3 743	6 584
$1\frac{1}{4}$	177	507	618	1 215
$1\frac{1}{2}$	13	148	329	569
Totaal	3 784	6 917	8 305	12 527

Er is reeds op gewezen dat in het bovenstaande in sommige gevallen een subjectieve keuze is gedaan bij het indelen der budgetposten in behoeftegroepen. Gezien het hier gehanteerde criterium, dat voor de ongehuwde vrouw voor diverse posten een compensatietoelag van 25 tot 50 % is gegeven op overeenkomstige uitgaven voor de vrouw in het kinderloze gezin, kan de uitkomst op grond van de indeling in behoeftegroepen als hierboven gegeven als een maximum worden beschouwd.

Om deze reden is getracht een minimum benadering te geven voor deze kosten door weglating van de compensatietoeslag. Dit is aldus gedaan, dat de behoeftegroep $\frac{3}{4}$ op $\frac{1}{2}$ is teruggebracht en de behoeftegroepen $1\frac{1}{4}$ en $1\frac{1}{2}$ tot 1. De behoeftegroepen $\frac{1}{2}$ en 1 zijn ongewijzigd gelaten, ofschoon in enkele kleinere uitgavenposten van deze groep met enige compensatie rekening is gehouden, zodat in het geheel toch een – naar ons inzicht reële – kleine compensatie van de ongehuwde vrouw in verband met het derven van gezelligheidsverkeer is ingebracht.

We zouden het wellicht zo kunnen stellen, dat de minimumraming meer reëel is voor samenwonende ongehuwde vrouwen en de maximumraming voor de alleenwonenden.

De alternatieve uitkomsten zijn samengevat in onderstaande tabel.

Geschatte uitgaven van ongehuwden in vergelijking met die van gehuwden zonder kinderen voor vier inkomensgroepen ter verkrijging van eenzelfde behoeftebevrediging.

Inkomens- groepen	Gehuwden zonder kinderen	Ongehuwde vrouw		Ongehuwden in vergelijking met gehuwden	
		Maxi- mum raming	Mini- mum raming	Maxi- mum raming	Mini- mum raming
	gld	gld.	gld.	%	%
f 4000,—	3784	3154	2738	83	72
f 8000,—	6917	5907	5176	85	75
f 10000,—	8305	7228	6310	87	76
f 16000,—	12527	11551	10754	92	82

Uit deze tabel blijkt dat bij de gevolgde methode van konstante behoeftegroepen-coëfficiënten voor alle inkomensniveaus een stijging van de behoeftebevredigings-percentages optreedt naarmate het inkomen hoger wordt. Wanneer een variabele indeling ware gehanteerd voor de diverse inkomensgroepen zou dit verschil ongetwijfeld minder zijn geweest, zulks omdat bepaalde behoeften op den duur een verzadigingspunt zullen bereiken. Het lijkt niet onaannemelijk te stellen dat naarmate het inkomen toeneemt, de feitelijke situatie het best door de minimumraming wordt weergegeven. Bij lagere inkomens lijkt de maximumraming de beste benadering.

Het is niet onwaarschijnlijk dat voor zeer hoge inkomens de bedoelde percentages meer en meer naar 50 % zullen naderen. Verifikatie van deze veronderstelling is echter bij gebrek aan bestedingspatronen van zeer hoge inkomens niet mogelijk. Slechts een zeer diepgaande studie zal deze veronderstelling kunnen onderbouwen. Om bovengenoemde redenen is de berekening van de gewenste tariefsverlaging voor ongehuwden dan ook slechts uitgevoerd voor inkomens tot f 20.000,—, waarvoor verwacht mag worden, dat de gevonden percentages nog geldigheid bezitten. Daarbij werd van een gemiddeld percentage van 80 uitgegaan, liggend tussen de gevonden maxima en minima, rekening houdend met het bovengestelde.

II. De ongehuwde mannelijke kostganger

1. Methodische aanpak.

De vraag moet nu nog beantwoord worden of de draagkracht van de ongehuwde mannelijke kostganger in gunstige of ongunstige zin afwijkt van die van de ongehuwde vrouw, waarvoor de berekeningen hierboven zijn uitgevoerd.

Om deze vraag te beantwoorden is op dezelfde manier te werk gegaan als voor de ongehuwde vrouw is geschied. We beschouwden daarbij het geval dat de ongehuwde man in het gezin is opgenomen en niet voor was of meubilair en stoffering behoeft te zorgen, afgezien van een eigen bezit aan meubilair e.d.

We vonden voor de laagste inkomensgroep de volgende indeling in behoeftegroepen:

Behoeftegroep	0	. . . . .	f 2387
"	$\frac{1}{2}$	. . . . .	f 164
"	$\frac{3}{4}$	. . . . .	f 104
"	1	. . . . .	f 989
"	$1\frac{1}{4}$	. . . . .	f 137
"	$1\frac{1}{2}$	. . . . .	f 1

De budgetposten werden als volgt in de behoeftegroepen ingedeeld:

Behoeftegroep 0: handdoeken, huishoudelijk linnengoed, was, wasserij, voeding, beddengoed, tafellakens, vloerbedekking, eet- en keukengerei, zeep (behalve toiletzeep) en overige wasmiddelen, huishuur, onderhoud woning, meubilair, reparatie, huishoudelijk linnengoed en stoffering, gordijnen en tafelkleden, gas- en elektrische toestellen, elektriciteit, kachels, brandstoffen, glazenwasser, dameschoeden, werkkleding voor de vrouw, dameskousen, onder- en nachtkleding voor de vrouw en stoffen daarvoor, wol en garen, lederwaren, parapluie, parfum, dames bovenkleding en stoffen daarvoor, kosten naaister, bijouerieën, damesschoenen, kapper vrouw, huishoudelijke hulp.

Behoeftegroep $\frac{1}{2}$: zakdoeken, stomerij, sportkleding, horloges, reparatie schoenen, tandpasta, vrijwillige ziekenfondspremie, dokterskosten en medicijnen, sportvereniging, toiletartikelen.

Behoeftegroep $\frac{3}{4}$: entreegelden bioskoop etc., vakantie en uitstapjes, huisvlijartikelen, sportartikelen, rijwielen.

Behoeftegroep 1: werk- en uniformkleding voor heren, herenpyama's, herenkapper, scheermesjes, rokerij en rookartikelen, wandversiering, planten en dieren, verplichte ziekenfondspremie, „kruisvereniging", vak- en politieke en andere verenigingen, verblijfkosten in hotel, radio en andere muziekinstrumenten, lectuur, kursusgelden, schrijfbehoeften, verkeerskosten excl. porti, levens- en pensioenverzekeringen, steun aan niet studerende gezinsleden, geschenken.

Behoeftegroep $1\frac{1}{4}$: heren boven- en onderkleding, herenschoenen, porti, liefdadigheid, steun aan familie en kennissen.

Behoeftegroep $1\frac{1}{2}$: toelagen aan studerende.

2. Uitkomsten.

Uit deze opstelling volgt een totaal aan uitgaven voor de ongehuwde man-kostganger – buiten het te betalen kostgeld en enige uitgaven voor wat eigen meubilair, reparatiekosten, bovenkleding e.d. – van f 1322.

Voor de ongehuwde vrouw in eigen woning was een bedrag gevonden van f 3784. Als de man-kostganger voor f 3784 — f 1322 = f 2460 of rond f 200 per maand een kosthuis kan krijgen en daarvan nog enig meubilair zelf

ERRATA

op het artikel „Beoordeling van het der 1 januari 1960 herziene tarief van de inkomstenbelasting en de loonbelasting voor ongehuwden” van A. I. V. Massizzo, opgenomen in het K.S.M. van augustus 1960.

Na het verschijnen van genoemd artikel in het K.S.M. van augustus 1960 werden wij er door de schrijver opmerkzaam op gemaakt, dat ten onrechte een titel voor zijn naam was geplaatst, op blz. 200, regel 4, in plaats van „regering” het woord „regeling” was vermeld, terwijl de tabel op blz. 209 door het wegvallen van een gedeelte van de kop onleesbaar was geworden.

Wij bieden hiervoor schrijver en lezers gaarne onze verontschuldiging aan en drukken hieronder de verbeterde tabel opnieuw in zijn geheel af. We verzoeken U deze over de onvolledige tabel heen te willen plakken.

Huidige belastingtarieven van ongehuwden in vergelijking met die vóór 1960

(bij de 80 %-veronderstelling)

Zuiver inkomen	Belasting- tarief gehuwd. z. kind.	Belastingtarief ongehuwden			Verlaging t.o.v. het tarief vóór 1960 van			
		Tarief vóór '60	Tarief 1960	Uiteind. gew.tar.	Tarief 1960	Uiteind. gew.tar.	Tarief 1960	Uiteind. gew.tar.
gld.	gld.	gld.	gld.	gld.	gld.	gld.	%	%
1500	—	24	22	—	2	24	8	100
1600	—	38	34	—	4	38	11	100
1700	—	52	46	18	6	34	12	65
1800	—	72	63	33	9	39	13	54
1900	—	87	76	45	11	42	12	48
2000	—	102	90	58	12	44	12	43
2100	22	125	109	70	16	55	13	44
3000	142	321	265	206	56	115	17	36
4000	295	576	470	372	106	204	18	35
5000	465	854	704	567	150	287	18	34
6000	660	1165	976	775	189	390	16	33
7000	862	1479	1250	1004	229	475	15	32
8000	1080	1816	1545	1282	271	534	15	29
9000	1347	2219	1900	1562	319	657	14	30
10000	1603	2603	2235	1897	368	706	14	27
12000	2215	3493	3007	2624	486	869	14	25
14000	2873	4422	3813	3407	609	1015	14	23
16000	3660	5495	4752	4301	743	1194	14	22
18000	4518	6638	5761	5250	877	1388	13	21
20000	5376	7763	6750	6248	1013	1515	13	20

kan aanschaffen en zijn kleding kan laten repareren, is zijn draagkracht gelijk aan die van de ongehuwde vrouw. Naar onze mening is zijn draagkracht wellicht nog iets groter. Dit geldt ongetwijfeld in meerdere mate voor de hogere inkomens, omdat de pensiekosten ongetwijfeld minder dan evenredig zullen stijgen met de inkomens.

We menen daarom te mogen stellen dat onze gemaakte berekeningen voor de ongehuwde vrouw kunnen worden gezien als de uitkomsten van een belangrijke groep ongehuwden, waarvan de draagkracht geringer is dan van de overige ongehuwden bij gelijke inkomens.

TOEPASSING

In onderstaande tabel zijn de huidige belastingtarieven vergeleken met de in 1960 vastgestelde en de gewenste tarieven op grond van de berekeningen van dit rapport. Voor de laatste werd als criterium genomen, dat de procentuele druk van de belasting voor ongehuwden gelijk dient te zijn aan die van gehuwden met eenzelfde draagkracht. Bij de 80 %-veronderstelling komt dit er dus op neer, dat de belastingquote op ongehuwdeninkomens gelijk is aan die op gehuwdeninkomens die 25 % hoger zijn.

Huidige belastingtarieven van ongehuwden in vergelijking met die vóór 1960.

(bij de 80 %-veronderstelling)

Zuiver Belasting- inkomen		Belasting- tarief		Uiteind.		Uiteind.	
geh. z. kind.		Tarief vóór '60	Tarief 1960	gew.tar.	Tarief 1960	gew.tar.	1960 gew.tar.
in gld.	in gld.	gld.	gld.	gld.	gld.	gld.	% %
1500	—	24	22	—	2	24	8 100
1600	—	38	34	—	4	38	11 100
1700	—	52	46	18	6	34	12 65
1800	—	72	63	33	9	39	13 54
1900	—	87	76	45	11	42	12 48
2000	—	102	90	58	12	44	12 43
2100	22	125	109	70	16	55	13 44
3000	142	321	265	206	56	115	17 36
4000	295	576	470	372	106	204	18 35
5000	465	854	704	567	150	287	18 34
6000	660	1165	976	775	189	390	16 33
7000	862	1479	1250	1004	229	475	15 32
8000	1080	1816	1545	1282	271	534	15 29
9000	1347	2219	1900	1562	319	657	14 30
10000	1603	2603	2235	1897	368	706	14 27
12000	2215	3493	3007	2624	486	869	14 25
14000	2873	4422	3813	3407	609	1015	14 23
16000	3660	5495	4752	4301	743	1194	14 22
18000	4518	6638	5761	5250	877	1388	13 21
20000	5376	7763	6750	6248	1013	1515	13 20

Uit dit overzicht blijkt, dat wanneer de 80 %-veronderstelling juist zou zijn, de nieuwe tarieven zeer kritisch moeten worden gezien. De verlaging van de hoge inkomens is daarbij n.l. relatief veel sterker ten opzichte van de uiteindelijke gewenste tarieven dan voor de lagere inkomens.

Een grotere verlaging van de lagere en middelbare inkomens (tot ongeveer f 12.000,—) ware gewenst geweest, tegelijk met een matiger verlaging voor de inkomens boven rond f 12.000,—.

Bovendien zou bij deze 80 %-veronderstelling de belastingvrije grens voor de ongehuwden verhoogd moeten worden van f 1500,— tot f 1700,—.

Voor de inkomens hoger dan in bovenstaand overzicht opgenomen, zal de 80 %-veronderstelling waarschijnlijk, zoals hierboven reeds gesteld, geleidelijk meer en meer moeten overgaan in een 50 à 60 % onderstelling.

Dit betekent, dat de huidige tarieven voor deze inkomens nauwelijks correctie zouden behoeven.

Indien de bedoelde 80 % voor de inkomens van f 10.000,— tot f 20.000,— wellicht gemajoreerd zou zijn, betekent dit, dat de verschillen tussen de voorgestelde tarieven en de gewenste nog kleiner worden, zodat met nog meer klem een mitigatie van de verlaging op de hogere ongehuwden-inkomens had kunnen worden bepleit en een sterker verlaging voor de lagere inkomensgroepen.

SLOTOPMERKINGEN

Uitdrukkelijk zij vermeld, dat in dit artikel alleen is gezien de verhouding tussen de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting van ongehuwden en gehuwden zonder kinderen. Over de gewenste hoogte van deze belasting, noch over de progressie naar inkomen resp. degressie naar kindertal, licht dit artikel niet in. Daarvoor zouden uitvoeriger studies nodig zijn, waarbij zeker de druk van de indirecte belastingen mede in beschouwing moeten worden genomen. Ook dit laatste is in dit artikel achterwege gebleven. Een studie van het C.B.S., getiteld „De belastingdruk op gezinnen in Nederland”, gepubliceerd in *Statische en Econometrische Onderzoekingen*, 2e kwartaal 1959, levert hiervoor wellicht enig materiaal, zij het, dat de gegevens op de druk der belastingen in 1956 betrekking hebben.

Opgemerkt moge worden, dat doorvoering van de tariefverlaging voor ongehuwden zowel voor de reeds gerealiseerde als de gewenste tarieven niet impliceert dat de gehuwden zonder kinderen en de ongehuwden, die eenzelfde functie in het beroepsleven bekleden, een gelijke behoeftebevrediging zullen bereiken. Bij equal pay zal de ongehuwde altijd belangrijk in het voordeel zijn boven de gehuwde zonder kinderen. De eerste bereikt namelijk bij het uiteindelijk gewenste tarief reeds dezelfde behoeftebevrediging als de gehuwde zonder kinderen, wanneer hij een inkomen heeft, dat slechts 80 % van dat van de gehuwde bedraagt. Bij unequal pay zal de ongehuwde die minder dan 80 % van het inkomen van de gehuwde geniet echter in welstand bij deze achterblijven.

Het is wellicht interessant op te merken, dat het in 1960 gerealiseerde

tarief vrij nauwkeurig aldus in de 80 %-veronderstelling kan worden vertaald, dat bij gelijke iso-draagkrachtniveaus van gehuwden en ongehuwden een *gelijk absoluut belastingbedrag* is verschuldigd. Het zal duidelijk zijn dat op deze wijze gelijke draagkrachten niet gelijk worden belast, aangezien door onttrekking door de belasting van eenzelfde absoluut bedrag van de draagkracht de behoeftebevrediging ongelijk wordt beperkt.

---

1) Dit artikel is een bewerking en samenvatting van diverse rapporten, die vóór de uitvoering van de nieuwe Tarieven voor de Kommissie Ongehuwden zijn samengesteld.

2) Zie het artikel „De verlaging van de belasting voor ongehuwden” van de heer B. F. Bohré in Katholiek Staatkundig Maandschrift van november 1959.

3) Een voorbeeld van het gebruik van de budgetstatistiek voor deze doeleinden is te vinden in Bijlage 1 van no. 95 van de Geschriften van de Vereniging voor Belastingwetenschap.

4) In de uitgaven zijn niet de direkte belastingen opgenomen.

Overheid en middenstandsvoorlichting

Een rapport van het Centrum voor Staatkundige
Vorming,

door Mr S. P. M. Keesen

Wanneer men in de detailhandel, het ambacht, het vervoer en in de horeca-sector spreekt over produktiviteitsverhoging, dan zal men in vele gevallen een zekere scepsis vermengd met vrees bespeuren. Scepsis, omdat juist in deze niet-industriële bedrijfstakken de activiteit van mensen altijd wel in zekere mate nodig zal zijn. In de industrie liggen mechanisatie en automatisering nu eenmaal meer voor de hand. Ook wanneer men in navolging van massa-productie, over massa-distributie spreekt, dan nog bedoelt men eerder het massa-product dat min of meer op individuele wijze wordt gedistribueerd en niet dat de distributie als zodanig massaal tot stand gebracht wordt.

Naast scepsis bestaat ook vrees. Allereerst de vrees, dat van de kostprijs van het product zoals dat uiteindelijk bij de verbruiker komt, een toenemend percentage betrekking heeft op de eigenlijke dienstverlening. Dit zal reacties wekken, zoals in de ambachtssector al duidelijk merkbaar is. „Zwarte" arbeid en doe-het-zelf zijn duidelijke gevolgen van het feit, dat het niet-gemechaniseerde karwei-werk een steeds groter deel van de kosten gaan uitmaken.

Daarnaast bestaat in de kleine en middenbedrijven de vrees, dat rationalisatie en mechanisatie in de distributie en ambacht vooral voor het grootbedrijf is weggelegd. In ieder geval is het waar, dat bepaalde rationele methodes alleen in grotere bedrijfseenheden mogelijk zijn.

Het klein- en middenbedrijf staan dus voor de noodzaak alles op alles te zetten op zijn positie te behouden en zo mogelijk te verbeteren. Zij zullen

dit slechts kunnen bereiken door het bewijs te leveren, dat zij blijvend een economische functie vervullen.

Daartoe zijn research, documentatie en informatie, een goed geschoolde en gedifferentieerde staf van adviseurs onontbeerlijk. Het zijn echter juist de kleine en middenbedrijven, die zeker niet individueel grote sommen kunnen besteden aan research, opleiding van adviseurs, bedrijfsvoorlichting enz. En toch dient de voorlichtingsapparatuur voor de middenstand op ruime leest geschoeid te worden, niet alleen in het belang van de betrokkenen zelf, doch ook terwille van de consument die recht heeft op efficiënte en betaalbare distributie en dienstverlening.

Hoe belangrijk het klein- en middenbedrijf in ons sociaal-economisch bestel is, moge blijken uit enkele cijfers (globaal verkregen uit gegevens van de Middenstandsnota 1959; de middenstandsstatistiek is helaas nog steeds niet perfect). In het klein- en middenbedrijf – buiten de landbouw – werken naar schatting één miljoen mensen, waarvan ruim 325.000 als zelfstandige. Dat is dus meer dan een kwart van de beroepsbevolking. Ongeveer 72 procent van de omzetten in de totale detailhandel komt voor rekening van het klein- en middenbedrijf. Het ambacht, waaronder ook de bouwambachten, is voor 99 % klein- en middenbedrijf. De kleine en middelgrote horeca-bedrijven nemen ruim 80 % van de omzetten voor hun rekening en de omzetten in de kleine en middenbedrijven binnen de vervoerssector (goederen- en personenvervoer over de weg en te water) bedragen zeker 65 % van het totaal. De bijdrage van het klein- en middenbedrijf in het nationale inkomen bedraagt $\pm$ 18 procent.

In deze veelomvattende en belangrijke sector heeft men natuurlijk niet stil gezeten. De concurrentie van het grootbedrijf alleen al dwong daartoe. In bepaalde branches met sterke, vooruitstrevende vakorganisaties is de voorlichting gericht op verhoging van de productiviteit – dus vooral de technische en bedrijfseconomische voorlichting – ver gevorderd. Deze kleine en middenbedrijven zijn echter zo verschillend, dat het begrip „middenstand” bijna even ondefinieerbaar is als „massa”. Met collectieve voorlichting alleen – dit is de voorlichting die via brochures, in vakbladen, op bijeenkomsten enz. gegeven wordt – komt men er niet. Deze collectieve voorlichting wordt vrijwel in alle branches op ruime schaal geboden, ook al wordt zij niet altijd in even ruime kring genoten. Slechts in enkele branches staat de individuele voorlichting – gericht op een bepaald bedrijf en deszelfs ondernemer – op een redelijk peil. Het ware te wensen, dat iedere ondernemer voorlichting-naar-maat kan krijgen, nadat deskundigen zijn bedrijf eens terdege hebben doorgelicht.

Deze bedrijfsdoorlichting geschiedt reeds in verband met de garantiecredieten voor de middenstand. Wanneer een middenstandsondernemer een door het Rijk gegarandeerd crediet aanvraagt, dan volgt van de zijde van de voor het verstrekken van deze credieten aangewezen instellingen – te weten de Nederlandsche Middenstandsbank, het Algemeen Waarborgfonds voor de Middenstand en de hiermee nauw verbonden bijzondere waarborgfondsen – een gedegen onderzoek. Dit resulteert vaak in individuele adviezen aan de betreffende ondernemer. Dit onderzoek wordt echter alleen ingesteld, als er credieten worden aangevraagd.

De ondernemers zelf, de organisaties, de publiekrechtelijke bedrijfslichamen en de overheid zitten dus met het probleem van de middenstandsvoorlichting en kijken daarbij dikwijls naar de situatie in de landbouw, waar een enorm corps van consulenten ter beschikking van de ondernemers staat.

Het is een gelukkige gedachte geweest van het bestuur van het Centrum voor Staatkundige Vorming om een commissie in te stellen teneinde bepaalde facetten van de middenstandsvoorlichting te bestuderen¹⁾. Het rapport van deze commissie getiteld „Overheid en middenstandsvoorlichting” is door het bestuur aanvaard en in mei van dit jaar gepubliceerd.

Zoals de titel reeds aanduidt, was de opdracht van de commissie vooral de taak van de overheid en de publiekrechtelijke bedrijfsorganen t.a.v. de middenstandsvoorlichting te bestuderen naast die van de vrije organisaties. De commissie heeft haar taak ruim opgevat en heeft zich niet beperkt tot onderlinge verhoudingen. Het rapport bevat min of meer concrete suggesties, die blijkens de eerste reacties goed ontvangen zijn in de kringen die het aangaat.

Voor goed begrip van de materie is het van belang te vermelden, dat er ten aanzien van de organisatie van de middenstandsvoorlichting nogal wat strijdpunten bestaan. In bepaalde organisaties bestaat de vrees, dat een min of meer gecentraliseerde voorlichtingsdienst of een voorlichtingsdienst in handen van de overheid en/of publiekrechtelijke organen een uitholling betekent van de eigen organisatie. Een dergelijke voorlichting zou te ver van de ondernemer komen af te staan.

Een verwant strijdpunt is de Rijksmiddenstandsvoorlichtingsdienst, die 5 jaar geleden is opgericht niet alleen met het doel de middenstand in te lichten over de maatregelen van de overheid met betrekking tot de middenstand, maar ook om op bedrijfseconomisch gebied algemene individuele voorlichting te geven. In iedere provincie en in enkele grote steden is een rijksmiddenstandsconsulent gevestigd. Deze dienst heeft bij de middenstandsorganisaties nogal wat weerstanden ontmoet.

Tussen dit patroon van vrije organisaties en centrale overheid zijn in de laatste jaren bovendien nog een aantal publiekrechtelijke bedrijfsorganen geweven. Ook deze hebben belang bij de middenstandsvoorlichting.

De commissie stond dus (evenals de commissie van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf, waarvan nog geen definitief rapport is verschenen) voor de vraag: hoe dient de noodzakelijk geachte middenstandsvoorlichting georganiseerd te worden in het belang van de kleine en middenbedrijven, hierbij rekening houdend met een groot aantal strijdpunten, structurele moeilijkheden en gegroeide verhoudingen.

De commissie heeft enkele stellingen geponeerd en geadstrueerd, die wellicht niet alleen voor de middenstandsvoorlichting van betekenis zijn. Met name zijn dit de stellingen over het recht tot het geven van voorlichting en het antwoord op de vraag, op welk moment de overheid gerechtigd is op te treden.

Mede gezien het feit dat het bestaansrecht van de Rijksmiddenstandsvoorlichtingsdienst in twijfel wordt getrokken, is vermeldenswaard de conclusie, dat „ieder maatschappelijk orgaan het recht heeft zelf voorlichting te geven over inhoud en motivering van eventuele door dit orgaan te stellen regels

en beleid". Dit wordt primaire voorlichting genoemd. Voorzover de overheid dus voorlichting geeft over eigen regels en beleid kan hiertegen volgens de commissie in het algemeen geen bezwaar gemaakt worden.

Van deze primaire voorlichting onderscheidt de commissie de secundaire voorlichting, die zij a.v. omschrijft: „Wanneer personen of maatschappelijke groepen door onvoldoende kennis, inzicht of middelen hun persoonlijke of maatschappelijke taak niet op de gewenste wijze kunnen vervullen, ontstaat de noodzaak voorlichtingsmogelijkheden voor deze personen en groepen te scheppen." De vraag, wie deze voorlichting dient te geven, wordt in de conclusie nog niet beantwoord. Daarin wordt wel gesteld, dat het antwoord afhankelijk is van principële opvattingen over de meest gewenste maatschappelijke werkverdeling. Nadrukkelijk wordt hieraan toegevoegd, dat allerlei factoren van praktische aard op die werkverdeling van invloed zijn.

Na de stelling, dat technische en economische voorlichting voor de ondernemer in het klein- en middenbedrijf dringend nodig is, niet alleen collectief doch ook individueel, wordt gezegd dat de waardevolle bijdrage door de vrije beroepen en de commerciële organisaties (dit zijn niet de vakorganisaties of de middenstandsorganisaties, maar b.v. inkoopcombinaties of vrijwillige filiaalbedrijven) voor de middenstandsector niet voldoende is.

En dan komt een van de belangrijkste stellingen: de vrije organisaties zijn in het kader van een natuurlijke maatschappelijke werkverdeling de eerst-aangewezenen om secundaire voorlichting te geven. Deze voorkeur baseert zich op de opvatting, dat de overheid slechts optreedt in zaken van gewichtig belang en bij een tekortschieten van de zelfwerkzaamheid der maatschappij.

De moeilijkheid is te bepalen wanneer en in welke mate die organisaties tekortschieten. De oorzaken van dit tekortschieten kunnen zijn:

- a. het ontbreken van de financiële middelen,
- b. het ontbreken van inzicht en bereidheid,
- c. een zodanige structuur van het organisatieleven, dat de opbouw van een deskundige en efficiënt voorlichtingsapparaat niet mogelijk is.

Het ontbreken van de financiële middelen acht de commissie geen reden voor de overheid en de bedrijfslichamen om de voorlichting zelf ter hand te nemen. Zouden zij uitbreiding van de voorlichting noodzakelijk achten, dan dienen zij eerst te bezien of langs de weg van subsidiëring het doel bereikt kan worden. De tweede belemmering – gebrek aan inzicht en bereidheid – acht de commissie niet aanwezig.

De belangrijkste belemmering voor de opbouw van een goed middenstandsvoorlichtingsapparaat in Nederland is de zeer gedifferentieerde organisatiestructuur. Niet alleen bestaan er centrale middenstandsorganisaties, doch ook vele vakorganisaties. De centrale organisaties in de vakorganisaties zijn bovendien nog levensbeschouwelijk bepaald. In totaal zijn er in Nederland rond 500 organisaties van ondernemers in het klein- en middenbedrijf. Om een verantwoord subsidiebeleid mogelijk te maken zal, naar het inzicht van de commissie, een organisatorische grondslag geschapen moeten worden voor een deskundige en efficiënte voorlichting. De commissie heeft derhalve gezocht naar centralisatie van de voorlichting onder handhaving van het beginsel dat de vrije organisaties de eerstgeroepenen zijn om deze voorlichting te geven.

Ook de vereiste opzet van de middenstandsvoorlichting drijft in deze richting. Zoals boven reeds is gesteld heeft het apparaat behoefte aan: doelbewuste research op bedrijfseconomisch, technisch en commercieel terrein; een goed documentatie- en informatiecentrum; een grondige theoretische en praktische scholing van de adviseurs, deels gericht op specialisatie, deels op algemene kennis toegepast op de vraagstukken in het klein- en middenbedrijf; een regelmatige herscholing der adviseurs en gelegenheid tot ervaringsuitwisseling tussen adviseurs teneinde bedrijfsblindheid te voorkomen.

Na het overwegen van de verschillende mogelijkheden komt de commissie alle voor- en nadelen afwegend tot de volgende conclusie:

1. a. een centraal voorlichtingsorgaan voor het midden- en kleinbedrijf gedragen door de centrale organisaties gezamenlijk, of
b. centrale voorlichtingsorganen voor de verschillende economische functies op het gebied van het midden- en kleinbedrijf (detailhandel, ambacht, horeca en vervoer), gedragen door de gezamenlijke centrale organisaties;
2. een zo groot mogelijke zelfwerkzaamheid der vakorganisaties binnen dit centraal orgaan of deze centrale organen en de mogelijkheid bij grotere branches eigen voorlichtingsapparaten te handhaven of op te zetten. Een binding met het centrale orgaan blijft echter ook hier zeer wenselijk om bedrijfsblindheid te voorkomen en ervaringen uit te wisselen.

Eerst wanneer een dergelijke opzet niet te verwezenlijken valt, komen publiekrechtelijke bedrijfsorganen en daarna de overheid aan de beurt om hun schouders te zetten onder de opbouw van een voorlichtingsapparaat. Nergens blijkt echter dat dit door de commissie als een reële mogelijkheid wordt gezien.

In dit artikel is nog niet ter sprake gekomen de kwestie van de levensbeschouwing in de voorlichting, waaraan de commissie uiteraard de nodige aandacht heeft geschonken. Hierover zegt de commissie dat bedrijfs-economische en tot op zekere hoogte ook technische doelstellingen ondergeschikt zijn aan levensbeschouwelijke doelstellingen, die het ondernemersgedrag dienen te leiden. Maar zij acht het niet noodzakelijk, dat de voorlichtende instantie – althans formeel – levensbeschouwelijk georiënteerd is. De bestaande levensbeschouwelijke organisatie behouden onverkort de taak om principiële vraagstukken te bestuderen en hun leden daarover voor te lichten. Zo nodig kunnen aan de voorlichters van het orgaan instructies gegeven worden.

Ook ongeorganiseerden zullen van de voorlichting moeten kunnen profiteren, ondanks het feit dat in de gedachtengang van de commissie het voorlichtingsorgaan wordt gebouwd op de organisaties. Beperking van de voorlichting tot georganiseerden zou indirecte organisatiedwang kunnen inhouden, terwijl bovendien het belang, dat de overheid en de bedrijfslichamen met het subsidiëren willen behartigen, hierdoor zou kunnen worden geschaad. Wel acht de commissie gedifferentieerde tarieven wenselijk.

Wanneer men tot slot zou vragen of die nogal breed opgezette middenstandsvoorlichtingsdienst kans van slagen heeft, dan is de schrijver van dit

artikel niet pessimistisch. In middenstandskringen wordt men zich steeds meer bewust van de absolute noodzaak van deze voorlichting. Men zal dan ook over de bezwaren moeten heenstappen. Dat is op andere terreinen ook gebeurd, getuige het bestaan van een Nederlandsche Middenstandsbank N.V.; het Algemeen Waarborgfonds voor de Middenstand en een aantal bijzonder waarborgfondsen; het Economisch Instituut voor de Middenstand met 120, voor een groot deel, academisch gevormde functionarissen; het Centraal Orgaan ter bevordering van de bouw van Middenstandsbedrijfspanden; het Produktiviteitscentrum voor het Midden- en Kleinbedrijf; de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf, de Hoofdbedrijfschappen Detailhandel en Ambachten en een aantal bedrijfschappen in deze sectoren. Deze zijn ook tot stand gekomen door onderlinge overeenstemming in de middenstand en door medewerking van de overheid. Ook op het terrein van de voorlichting zal samenwerking tot het gewenste resultaat moeten kunnen leiden, al zal het nog wel even duren.

---

1) De samenstelling van de commissie is als volgt:

Leden: — Mr. K. A. M. Bastiaansen (tevens voorzitter).

— L. J. A. van Doorn.

— Dr. H. O. Goldschmidt.

— Mr. S. P. M. Keesen (tevens secretaris).

— Dr. A. W. Luyckx.

— H. J. J. Neefs ec. drs.

— W. Perquin.

— Dr. G. A. M. Vogelaar.

Adviserende leden: — Dr. N. H. L. van den Heuvel.

— H. J. M. van de Laar ec. drs.

Vrij onderwijs¹⁾

In de reeks Paedagogische Publicaties onder auspiciën van de Katholieke Centrale voor Studie en Research ten behoeve van Opvoeding en Onderwijs, verscheen een uitvoerige studie van pater Pelosi S.J., waarop hij promoveerde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Een belangwekkende studie, welke een actueel en voor het onderwijs zeer belangrijk onderwerp behandelt. Een studie, die bijzonder welkom is, nu in het wetsontwerp op het voortgezet onderwijs maatschappelijke organen zijn geïntroduceerd.

Interessant is reeds de inleiding van het boek, waarin pater Pelosi de titel en opzet van zijn studie en daarmee het gebruik en de betekenis van het begrip „vrij onderwijs” verklaart. Uitgaande van de concrete omstandigheden van het Nederlandse onderwijs van onze tijd en de gegroeide opvattingen, vormgevingen en tendensen wil hij nagaan hoe datgene, wat tot op heden tot ontwikkeling kon komen, een verdere ontplooiing zou kunnen krijgen. Zijn oplossing wil slechts een beginselantwoord zijn; het heeft niet in zijn bedoeling gelegen ook een studie te maken van de praktische verwerkelijkingmogelijkheden in de omstandigheden van dit moment. Het ging hem dus slechts om de idee, waarvan hij de principiële mogelijkheden en begrenzingen heeft nagegaan.

Hij gebruikt de term „vrij onderwijs”. Daaronder verstaat hij een onderwijs, voortgekomen uit en bestuurd en beheerd krachtens het initiatief en de werkdadigheid van de vrije maatschappij. Dit in tegenstelling tot „openbaar onderwijs”, dat uitgaat van en bestuurd en beheerd wordt door staatsorganen en/of overheidsinstanties. Het is de betekenis, waarin onze wetten spraken van „bijzonder onderwijs” tegenover „openbaar onderwijs”. Op grond van een aantal bezwaren, o.a. de betekenis van „afwijkend van het gewone, uitzonderlijk, apart” verwerpt schrijver de term „bijzonder”. Zijn grootste bezwaar er tegen is, dat dit woord een zeer sterke affiniteit met „confessioneel” heeft verkregen. Pater Pelosi stelt: Het onderwijs is vrij, niet omdat de confessie in het geding is, maar omgekeerd: omdat het (uit zijn aard) vrij is, kan de confessie er zich veilig voelen. Hij ziet de vrijheid van onderwijs als een algemeen menselijk en staatsburgerlijk verschijnsel, waarbinnen pas de confessie de haar toekomstige plaats op een ongedwon-

gen wijze kan innemen. Het vrije onderwijs behoort de normale vorm te zijn, zoals de vrijheid de normale vorm van het leven dient te zijn.

In zijn boek nu poogt pater Pelosi in grote lijnen een systeem te ontwerpen, waarin ook het thans ontbrekende wezenlijke deel van de vrijheid weer tot zijn recht kan komen.

In het eerste hoofdstuk worden hoofdmomenten uit de ontwikkeling met betrekking tot zijn onderwerp door de schrijver weergegeven. Er zijn immers vele voorstellen en suggesties gedaan – van Abraham Kuypers af – om de gecentraliseerde overheidsbemoeiing met het onderwijs uit te schakelen of te combineren met vormen van decentralisatie, waardoor meer zeggenschap komt bij het particuliere initiatief. Zowel met betrekking tot het „openbare” als het „vrije” onderwijs.

Pater Pelosi geeft een uitvoerig overzicht van talrijke publicaties, waarbij hij bewust niet volstrekt volledig is. Dit overzicht en het geleverde commentaar brengen de lezer op betrouwbare wijze in kennis met vele opvattingen, waardoor hij tot oordelen in staat is.

In het tweede hoofdstuk – een aanmerkelijk korter – worden grondbegrippen met betrekking tot het onderwijs en zijn ordening behandeld. Te weten de paedagogische en maatschappelijke betekenis van het onderwijs en zijn maatschappelijke componenten: de ouders, de samenleving in het instituut school met degenen, die er in werkzaam zijn.

Het derde hoofdstuk behandelt uitvoerig de bestaande ordening, in het bijzonder voor wat het „vrije” onderwijs aangaat.

Deze boekbespreking wil zich, wat de eerste hoofdstukken betreft, beperken tot bovenstaande vermelding. Met betrekking tot het vierde en laatste hoofdstuk „Publiekrechtelijke ordening van het gesubsidieerde vrije onderwijs” is een uitvoeriger ingaan op de inhoud uiteraard op zijn plaats.

In de inleidende beschouwingen van dit laatste hoofdstuk wordt door de schrijver als zijn taak genoemd: een diepergaand onderzoek naar de mogelijkheid en de wenselijkheid van organen, die de tekorten vermijden, welke in reeds gedane voorstellen aanwezig zijn, organen die aan gerechtvaardigde verlangens naar „selfgovernment” tegemoet komen en de verantwoordelijkheden, die billijkerwijs slechts door de overheid en de volksverteenwoordiging gedragen kunnen worden, intact laten.

Schrijver gaat achtereenvolgens na de algemene beginselen die richtsnoer moeten zijn bij een ordening, de kenmerken van het onderwijs in onze tijd en de verantwoordelijkheid van de overheid. Dan stelt hij de vraag wat door de overheid geregeld moet worden en wat door de maatschappij kan geregeld kan worden.

Met betrekking tot de overheidstaak stelt pater Pelosi terecht, dat alleen overheid en wetgever competent en in staat zijn de vrijheid van onderwijs te waarborgen. Vervolgens heeft de overheid de zorg voor het openbaar onderwijs. En even evident is het, dat alleen de overheid de regeling van de voorwaarden voor bekostiging van het „vrije” onderwijs ter hand kan nemen. Daardoor krijgt zij bemoeienis met de inrichting van dat onderwijs en scheidt zij bindingen van het onderwijs inzake deze inrichting. Tenslotte

wordt als essentiële overheidstaak genoemd het toezicht op het onderhouden van de bekostigingsvoorwaarden.

Wat de maatschappij betreft, gaat de schrijver eerst uit van een fictieve situatie waarin de overheid geen enkele bemoeienis heeft met het onderwijs, behoudens haar garantie van de vrijheid en haar toezicht op openbare orde en goede reden. In een dergelijke situatie zou, gelet op het algemene welzijn, dat met het onderwijs nauw betrokken is, samenwerking en coördinatie nodig zijn in de vorm van een privaatrechtelijke organisatie.

In deze omstandigheden zou een publiekrechtelijke organisatie met ordenende bevoegdheden niet verantwoord zijn. Het onderwijs, zo stelt pater Pelosi, is in zich gemeengoed van allen. Het valt niet in te zien, dat aan welke instantie ook het recht zou toekomen regelingen voor te stellen over de inrichting van het onderwijs, die algemeen bindend zijn. De staat niet, a fortiori andere instanties niet.

Maar ook indien men „uitgaat” van de bestaande rechtsorde is dezelfde conclusie aanwezig. De Grondwet erkent de vrijheid van onderwijs. Een publiekrechtelijk lichaam met bindende bevoegdheden ten aanzien van de inrichting van het onderwijs is met deze grondwettelijke bepaling in strijd.

Overgaande naar de werkelijke verhoudingen constateert pater Pelosi, dat de financiële afhankelijkheid van het vrije onderwijs met zich meebrengt de afhankelijkheid van voorwaarden van deugdelijkheid, die diep ingrijpen in de feitelijke inrichting van het onderwijs. En dan stelt hij de vraag of dit een onontkoombare situatie is, of dat het mogelijk is, met erkenning van het recht der overheid, om eisen van deugdelijkheid te stellen, deze inrichting lossers te maken van overheidsbepalingen. De vraag: hoe kan de overheid haar verantwoordelijkheid dragen voor een goede besteding van gemeenschapsgelden onder gelijktijdige waarborging van een maximale vrijheid der onderwijsinstanties zelf?

Pater Pelosi komt dan met een oplossing, die hij nader behandelt: een publiekrechtelijk orgaan (of organen) van het gesubsidieerde vrije onderwijs. Hij stelt enerzijds, dat de overheid aan een dergelijk orgaan de aan de orde zijnde zaken kan overlaten, mits aan bepaalde voorwaarden is voldaan, t.w. deskundigheid der leden en doeltreffendheid van werkwijze. De overheid i.c. de Kroon zou over een vernietigingsrecht dienen te beschikken. Vervolgens acht hij een dergelijk orgaan, onder de bestaande omstandigheden, niet in strijd met de vrijheid van onderwijs. Er is immers een binding van de vrijheid. Vanuit het gezichtspunt van vrijheidsbeperking ziet hij geen principieel verschil door wie de nadere uitwerking ervan geschiedt, mits het gebeurt op wettelijke basis.

Het voor de praktijk enig juiste uitgangspunt is z.i., dat de maatschappij voor een regeling door middel van een maatschappelijk orgaan rijp is, d.w.z. er behoefte aan heeft en er om vraagt. Vrij uitvoerig gaat de schrijver dan in op de vereisten voor een publiekrechtelijk orgaan en de mogelijkheid van opbouw, waarbij het structurele zwaartepunt naar zijn mening dient te rusten bij de besturen der scholen. De bevoegdheid tot beslissen behoort te liggen op landelijk niveau; plaatselijk en regionaal worden adviezen uitgebracht.

Via het publiekrechtelijk orgaan moet het vrije onderwijs in zijn geheel

tegenover de overheid garant staan voor de deugdelijke inrichting van het onderwijs. Dus geen afzonderlijke organen voor afzonderlijke levensbeschouwelijke groeperingen: het publiekrechtelijk orgaan is een lichaam, dat geheel in het staatsrechtelijke vlak ligt. Het typische levensbeschouwelijke in de activiteit komt voor rekening der betrokkenen zelf, die daarvoor hun eigen organen kunnen creëren, ook binnen een publiekrechtelijke organisatie.

Het ligt voor de hand, dat in de detaillering van opbouw en taak van een dergelijk orgaan de schrijver zich niet op absolute wijze uit. Hij geeft mogelijkheden aan en spreekt een voorkeur uit, waarbij hij zich uiteraard niet „bindt”. Belangstellenden worde gaarne naar het betrokken hoofdstuk verwezen.

Het boek van pater Pelosi is door zijn logische opbouw, door zijn uitvoerige uiteenzetting der bestaande ordening, door zijn grondige vermelding van de ontwikkeling, door zijn principiële beschouwingen over een publiekrechtelijke ordening van het vrije onderwijs en zijn suggesties dien-aangaande ongetwijfeld van grote waarde voor het onderwijs.

De enige opmerking die ik na lezing ervan in deze boekspreekning zou willen maken, is deze: Het is merkwaardig, dat de schrijver, die als taak van het maatschappelijk orgaan ziet het garanderen van de deugdelijkheid van het vrije onderwijs, nergens spreekt over de maatschappelijke organen, die in het wetsontwerp op het voortgezet onderwijs worden geïntroduceerd bij de planning-procedure. Zou hij deze organen als andere zien? Dit is dezelfde vraag, als in het Voorlopig Verslag aan de minister van O. K. en W. werd gesteld.

Dr. A.

---

¹⁾ Maatschappelijk Orgaan voor het Onderwijs met name voor het Vrije Onderwijs, door E. Pelosi S.J. Uitgeverij Zwijzen, Tilburg, 1960.

Parlementaire kroniek

POLITIEK VOORSPEL OP DE OLYMPISCHE SPELEN

Wat de timing betreft had het moeilijk beter gekund: amper zes weken vóór de Olympische Spelen zouden beginnen, is tweemaal de sport als een hoofdzaak aan de orde geweest in het parlementaire steekspel tussen regering en Tweede Kamer op het Binnenhof. Dit gebeurt niet alle dag. Terecht kon de liberale afgevaardigde mr. Berkhouwer, toen hij op dinsdag 12 juli als eerste in het debat over de sportnota het spreekgestoelte besteeg, gewag maken van „... de eerste grote gedachtenwisseling tussen Kamer en Regering over een zo belangrijke zaak als de lichamelijke vorming en de sport in onze hedendaagse samenleving...”. Te veel waren deze zaken immers gedomd geweest om een zeer bescheiden bijrolletje te spelen tijdens de parlementaire debatten over de begroting van O. K. en W., waarbij meer dan één fractie in het verleden zelfs de schijn gewekt had, dat zij de sport en aanverwante onderwerpen vergeleken met andere zaken waarover met minister Cals en zijn staatssecretarissen gediscussieerd moest worden, desnoods wel bij de figuratie wilden laten staan.

In de zomer van 1960 hebben regering en Kamer echter revanche genomen: twee weken achter elkaar is het woord „sport” op het Binnenhof aan de orde van de dag ge-

weest. Los van alle andere resultaten en verdiensten van het Kamerdebat vormt dit op zichzelf reeds een winstpunt. Er is nu een vrij stevig fundament gelegd, waarop in de toekomst bij daarvoor geschikte gelegenheden verder gebouwd kan worden. Zo zullen bijvoorbeeld in het vervolg op de sport en de lichamelijke opvoeding betrekking hebbende opmerkingen tijdens de begrotingsdebatten gemaakt kunnen worden tegen de achtergrond van de discussie welke de Kamer in de eerste helft van juli 1960 als een „politiek voorspel” op Rome's Olympische Spelen met de regering heeft gevoerd. Geldt dit zeker voor het debat over de Nota betreffende Lichamelijke Vorming en Sport, zoals Kamerstuk 5874 officieel is gaan heten, ook tijdens het debat over de voetbalpool – klapstuk in het gevarieerde menu dat de wijziging van de Loterijwet opleverde – is, zij dan ook meer via de methode van indirecte verlichting, de aandacht van regering, parlement en de publieke belangstelling soms dwingend gericht op, om mr. Vrolijk van de P.v.d.A.-fractie te citeren, „het achtergebleven gebied van de lichamelijke opvoeding en de sport in ons goede land”.

Overigens heeft de behandeling van dit wetsontwerp in de Tweede Kamer een beeld opgeleverd, het-

welk drastisch afweek van dat bij de discussies om de nota. In het geval van Kamerstuk 5874 stond de volksvertegenwoordiging als een vrij hechte eenheid tegenover het kabinet. Het wetsontwerp tot wijziging van de loterijwet daarentegen gaf een Kamer te zien welke onderling sterk verdeeld was in elkaar soms heftig bekampende groepen en een regeringsdelegatie welke in feite zo'n beetje als de coach langs het lijntje kon fungeren.

De oorzaak van dit totaal andere beeld? Het werd bepaald niet uitsluitend veroorzaakt door het feit, dat een meerderheid van het Nederlandse volk principieel geen bezwaren tegen kansspelen heeft, terwijl een minderheid meent zulks niet met zijn principes in overeenstemming te kunnen brengen. Voor een dergelijke situatie staat de Nederlandse volksvertegenwoordiging in de praktische politiek wel vaker en bij herhaling is men dan erin geslaagd oplossingen te vinden welke in brede kringen het predikaat „tevreden, hoewel niet voldaan” kunnen wegdragen.

Op een gegeven ogenblik is echter in het voetbaltoto-debat de politieke toestand van het ogenblik een geducht woordje mee gaan spreken. Wat vooral tot uitdrukking kwam in het laatste stadium van het debat, toen de onstuimige dans der amendementen begonnen was. Doch daar toch bepaald niet alleen. Mr. Vrolijk, in dit debat de eerste woordvoerder der socialistische oppositie, legde reeds in het eerste uur der parlementaire discussies het fundament voor een fiks politiek debat door de kabinetsformatie van 1956, de politieke crisis van december 1958, het zich van een principiële uitspraak onthoudende interim-kabinet van prof. Beel en de lange aanloop van de tegenwoordige regering vóór ze het wetsontwerp indiende, aan te dragen als brandstoffen voor de stapel waarop hij het regeringsvoorstel in vlammen wilde laten opgaan. Evenmin liet de socialistische woordvoerder, door zijn speculaties omtrent een amendement-Romme, in de Tweede Kamer lang onzekerheid erover bestaan, of ook

van zijn hommage aan het adres van de K.V.P. als de politieke partij welke reeds begin 1956 van een „eerste duidelijk toto-inzicht” blijk gaf, zou gelden, dat de boer op zijn duiven moet gaan passen, wanneer de vos de passie preekt. Wel heel duidelijk bleek, hoe de P.v.d.A. niet zou aarzelen de voetbaltoto desnoods voor een politiek doel te benutten, uit de korte interventie van jhr. Van der Goes van Naters bij de stemmotiveringen, toen hij, na opgemerkt te hebben dat hij bepaalde principiële opvattingen tegen uitbreiding van de bestaande loterijwet had, verkondigde: „... Als politicus zal ik, als ik meen, dat één of meer van de stemmingen een politiek karakter hebben, mij voorbehouden om daarbij aan het bereiken van een in algemene zin ook door mij zeer gewenst politiek resultaat mede te werken...” En blijkens de wijze waarop de socialistische expert in Europese zaken zijn stem uitbracht, moeten er op de 7de juli dus in de Tweede Kamer verschillende stemmingen met een politiek karakter hebben plaats gevonden.

Trouwens, de aanwezigheid van politieke factoren in het debat is niet uitsluitend door sprekers van de oppositie erkend. Aan het slot van zijn aandeel in de replieken, toen professor Romme kenbaar maakte waarom hij zich met een overgroot deel van zijn fractie bij het gewijzigde voorstel van minister Beerman inzake de maximumprijs (f 50.000,—) wilde neerleggen, staafde hij de motivering hiervan onder meer met de volgende frase: „... De omstandigheden — er zijn daarbij natuurlijk tevens politieke invloeden, o.a. volkomen oirbaar, de politieke invloeden van het inzicht van de eerste en meest betrokken minister — leiden ertoe, dat het beste, dit goede, niet te krijgen is en dat wij, door deze politieke situatie of door deze politieke omstandigheden nu zijn gesteld voor een bepaalde zakelijke situatie...”

MINISTER BEERMANS
STOK-ACHTER-DE-DEUR

Nu valt er over de „bepaalde

zakelijke situatie" waarvoor de Tweede Kamer zich bij de replieken bevond, nog wel het een en ander te zeggen. Want op dat ogenblik stond wel vast, dat een voor het kabinet ongunstige beslissing op een belangrijk onderdeel van het wetsontwerp (of inzake het wetsontwerp in zijn totaliteit) geen ministeriële crisis tot gevolg zou hebben, en zeker in eerste instantie, niet eens het aftreden van de bewindsman die het omstreden voorstel in de Tweede Kamer te verdedigen had gekregen. Aan het slot van zijn rede in eerste termijn had minister Beerman namelijk te verstaan gegeven dat, indien een meerderheid in de Kamer ook niet bereid gevonden werd haar stem aan de loterijwet te geven wanneer betreffende de hoofdprijs zou gelden „een prijs welke niet meer mag bedragen dan f 50.000,—", hij namens de regering het wetsontwerp zou moeten intrekken, maar dan niet zonder nadrukkelijk gewaarschuwd te hebben dat op een stelsel van tijdelijke vergunningen onverkort van toepassing zouden zijn enkele artikelen van het afgewezen wetsontwerp, inclusief de beperkingen op inzet en prijzen.

Helemaal onverwachts viel dit zware woord in de Kamer niet; in politieke kringen verluide reeds enkele dagen, dat de regering-De Quay op die manier wilde voorkomen, dat de voorstanders van een voetbaltoto met onbeperkte inzet en onbeperkte maximumprijzen een beslissing zouden forceren, waarvan vast stond dat zij voor de protestants-christelijke leden van het kabinet onaanvaardbaar was. Evenmin was geheim gebleven, dat in de K.V.P.-fractie niemand lust had de onbeknotte voetbaltoto met een politieke crisis te betalen, terwijl in het liberale huis ervaren politici als prof. Oud in de nieuwe voor hen niet onvoordelige politieke situatie zulk een schade ook niet graag voor hun rekening zouden willen nemen.

Daarbij kwam nu nog minister Beermans stok-achter-de-deur: afwijzen van het wetsontwerp betekende een voortgaan met een

toto zonder wettelijke basis en met de zekerheid, dat daarop beperkingen zouden gaan gelden veel straffer dan in het met het advies van de staatscommissie-Wiarda sterke gelijkenis vertonende nieuwe compromis der regering vervat waren. Op dit punt werd de duidelijkste taal gesproken vlak vóór de stemming over het amendement Blaisse-Berkhouwer (dat een onbeperkte hoofdprijs bepleitte!).

Professor Oud, begrijpend hoe in de gegeven situatie de medewerking van het kabinet aan dit amendement uitgesloten was, kwam verklaren: „*Verschillende leden van mijn fractie — waarschijnlijk het grootste deel — komen over het bezwaar tegen limitering van de prijs tot f 50.000,— niet heen, zodat zij menen hun stem aan dit amendement te moeten geven. Ik zelf... met enige andere leden van mijn fractie, acht het in de bestaande omstandigheden niet verantwoord, hier een beslissing te nemen, waardoor van het treffen van een wettelijke regeling geen sprake zal zijn en dus het hoofddoel, dat de commissie-Wiarda voor ogen stond, niet zal worden bereikt. Deze leden zullen, zij het met een bloedend hart, hun stem tegen het amendement uitbrengen.*”

Ongeveer in gelijke zin sprak prof. Romme namens een groot deel van de K.V.P.-fractie: „... *Verwerping van het amendement is naar onze mening een noodzakelijkheid voor al degenen, die, gelijk wij, het instituut van de toto voor de toekomst wensen te behouden en daarmede dat instituut thans wensen te redden. Aanneming van het amendement betekent in de omstandigheden, waarin wij verkeren, intrekking van het wetsontwerp, derhalve geen wettelijke regeling van de sportprijzvrage, derhalve geen continue toto, derhalve verdwijning van het instituut van de toto...*”

Na verwerping van het amendement (met 76 tegen 68 stemmen) bleken 77 Kamerleden bereid te zijn het kabinetcompromis inzake de maximumhoofdprijs van f 50.000,— te aanvaarden: 67 (P.v.d.A., P.S.P., St. Ger., C.P.N., A.R. minus de heer

Biesheuvel en enkele C.H.U.-ers niet.

Dat hierna het hele wetsontwerp met 76 tegen 68 stemmen goedgekeurd werd, was op dat ogenblik al geen verrassing meer. Ook niet dat mr. Vrolijk toen als één der zwaarste argumenten van de tegenstem der socialisten aanvoerde: het afwijzen van de gedachte van twee pools door de regering. Want op dit punt was mr. Burger persoonlijk minister Beermans „onaanvaardbaar” komen ataqueren en had de eerste woordvoerder der P.v.d.A. in het debat ook geducht geredekaveld met prof. Romme, die uiteindelijk ontdekt had, hoe de „tweede pool”, waarvoor mr. Vrolijk zich sterk maakte, toch niet zo de belangen van maatschappelijk werk, culturele arbeid en volksgezondheid ten goede zou komen, als allen die niet geloofden in het „door de sport en uitsluitend voor de sport” wenselijk, zo niet noodzakelijk achtten.

DE BEGINSSELKWESTIE

Onder het geweld van dit politiek vuurwerk werd in het totodebat de beginselkwestie, welke nu eenmaal van protestants-christelijke zijde gesteld was, in het beslissende stadium naar het achterplan gedrongen. Bij de eerste ronde waren de bezwaren van principiële aard tegen het loterijwezen en in het bijzonder tegen de voorgestelde wijzigingen in de loterijwet breed uitgemeten.

Zonder veel aandacht voor „verzachtende omstandigheden” door de heer Diepenhorst van de C.H.U. („... De toto kan de belangstelling van de mens in een geheel verkeerde richting leiden... De zin van de arbeid en de zedelijke waardering van het geld kan door het gokken als erkend maatschappelijk instituut aangetast worden...); door dr. Bruins Slot van de A.R. („... Naar mijn mening is het verschijnsel van de voetbaltoto een zedelijk kwaad, dat de overheid zou hebben te verbieden, omdat het een bedreiging van de zedelijke en geestelijke welstand van ons volk is... Het is ons inziens de roeping van de Overheid

de speelzin te beteugelen, niet in de hand te werken...”); door de heer Dis van de St. Geref. („... Bij kansspelen wordt in plaats van de levende God de afgod Fortuin gediend; daarom zijn ze uiterst verderfelijik, daar ze de harten en zinnen geheel in beslag nemen, de hebzucht sterk aanwakkeren en oorzaak kunnen zijn van veel ellende...”).

Aanzenlijk meer gemodificeerd klonken de principiële bezwaren tegen de kansspelen, zoals die geuit werden door een man van onverdacht protestants-christelijke huize: minister Beerman: „... *Al ben ik niet trots op dit wetsvoorstel, ik schaam mij er niet voor. Voor mijn gezin en voor mijzelf onderschrijf ik geheel, zo niet alles, wat de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk naar voren heeft gebracht. Dat is niet irrelevant, want men komt hier met een eigen visie en iedereen brengt mee, wat hij meent naar buiten te moeten dragen. Het is echter niet beslissend, zeker niet, wanneer men zich in de positie bevindt een wet te moeten ontwerpen, die bindend is voor het gehele Nederlandse volk. Toch is de reserve, waarmede ik hier sta tegenover dit produkt van wetgeving, mijns inziens gerechtvaardigd...*”

Het kon niet anders of, zoals buiten het parlement uitvoerig geschied was, kwam naar aanleiding van deze principiële standpuntbepalingen ook de vraag aan de orde in hoeverre een minderheid een meerderheid dwingend naar principes kan opleggen en in hoeverre een meerderheid gerechtigd is langs de beginselkwestie van een minderheid heen te gaan. Met name prof. Romme is reeds bij zijn rede in eerste termijn tamelijk uitvoerig op dit dilemma ingegaan, dit mede naar aanleiding van een enkele terloopse opmerking van de liberale afgevaardigde mr. Berkhouwer.

De fractievoorzitter der K.V.P. zei in dit verband: „... *Het klinkt toch zeker in een democratisch bestel ietwat vreemd om verdraagzaamheid alleen te vragen aan een minderheid en geen verdraagzaamheid*

daarnaast te zetten vanwege de meerderheid. In het onderwerpelijke geval – het is nu eenmaal een soort van dingen, die je alleen van geval tot geval concreet kunt beantwoorden – vraagt naar mijn mening in deze zeker belangrijke zaak, maar toch even zeker niet al te voorname zaak, de verdraagzaamheid van de minderheid om zich tenminste te schikken naar de rechtsovertuiging van de meerderheid. Zij vraagt daartegenover van de meerderheid – of misschien beter daarnaast – om aan de minderheid tegemoet te komen in de mate waarin het goed, dat met de regeling wordt beoogt, zulks toelaat... Naar mijn gevoelen betekent dit in concreto een zodanige kanalisering van de toto, dat de doelstellingen daarvan redelijkerwijze worden gerealiseerd. Derhalve geen nauwer kanaal dan voor de realisering van die doelstellingen nodig is. Ik wil duidelijk zeggen, dat ik daarvoor niet te vinden zou zijn. Anderzijds zal er ook geen wijder kanaal mogen worden geschapen dan voor het bereiken van de doelstellingen nodig is. Daarvoor ben ik, gelet op de bestaande diverse overtuigingen, evenmin te vinden...

Jammer genoeg is mr. Berkhouter bij de replieken de enige geweest, die gelegenheid heeft kunnen vinden op dit onderdeel van prof. Romme's betoog – en dan nog cursorisch – in te gaan: „...Ik ben het met prof. Romme eens, dat het in vele gevallen zo gesteld dient te worden, dat ook die meerderheid een verdraagzaamheid in acht dient te nemen tegenover de minderheid. Ik heb dit ook zelf gestipuleerd en wilde alleen stellen, dat die meerderheid, die er dus over denkt zoals wij allen weten, ook zich dit principe terdege bewust is geweest, getuige de beperkingen naar leeftijd, naar inzet, naar registratie en wat dies meer zij, die ook voor die meerderheid om tot een oplossing te komen, aanvaardbaar zijn gebleken...”

We hebben niet de illusie, dat een op dit punt uitgebreider gedachtenwisseling het eindresultaat van het voetbalpootdebat belangrijk be-

invloed zou hebben. Maar het zou, ook voor de toekomst, belangrijk geweest zijn te weten wat bijvoorbeeld de gezaghebbende woordvoerders van A.R.- en C.H.U.-zijde en wat namens de Partij van de Arbeid (groep, welke toch ook niet langs dit probleem heen kan gaan) op het gebied van de wederzijdse verplichtingen van meerderheid en minderheid voor elkaar te zeggen heeft.

Het is niet de eerste keer, dat in het Nederlands parlement een zaak aan de orde was welke hiermee verband houdt en het zal bepaald ook niet de laatste maal zijn geweest.

DEBAT OVER SPORTNOTA

Met verschillende Kamerleden moet gesteld worden, dat zowel in de breedte als in de diepte de strekking van de nota betreffende lichamelijke vorming en sport verder reikt dan die van de loterijwet, zelfs inclusief de voetbalpool. Politiek had de discussie op 12 en 13 juli in de Tweede Kamer echter aanzienlijk minder om het lijf dan die van de daaraan voorafgaande week. De verschillende Kamerfracties bleken het in hoge mate met elkaar eens te zijn en in feite was de afstand tussen wat haar woordvoerders in het debat te berde brachten en de zienswijze van het kabinet ook al niet bijster groot.

Zeker, in het geval van de sportnota gaat op, dat het belangrijkste nog komen moet: het beleid van de regering-De Quay en in wat verdere toekomst haar opvolgers terzake van de voor de Nederlandse gemeenschap zo belangrijke zaken, welke in de nota vervat zijn, gaat voeren. De motie-Kleisterlee, welke door het overgrote deel van de Tweede Kamer (alleen de St. Geref. waren tegen) gesteund werd, zal de regering daarbij als geheugensteuntje kunnen dienen.

Die motie nodigt de regering uit om bij haar verdere beleid goede aandacht te blijven schenken aan de belangrijke behoefte aan overdekte en niet-overdekte accommodaties voor vele takken van lichamelijke vorming en sport. Wat, waar de voorziening in deze behoeften in

het financiële vlak vooral een gemeentelijke taak is, in de praktijk zal moeten betekenen, dat de gemeenten, waar nodig, over de financiële middelen zullen kunnen beschikken om de zeer ernstige achterstand welke bestaat, in te halen. Daarnaast zou dan in het jaarlijks bouwprogram ruimte moeten worden gemaakt voor bouwvolume ten behoeve van sport en lichamelijke vorming.

Alleen reeds gezien het aantal ministers dat betrokken is bij het tegemoetkomen aan de verzoeken

welke in deze motie vervat zijn, blijkt dat ze een punt van overweging zal moeten uitmaken in het totale kabinetsbeleid. En dan komt het gevraagde dus terecht op een bepaalde plaats in het urgentielijstje.

Wat uit het parlementaire voorstel op de Olympische Spelen in ieder geval kwam vast te staan, is – zo dunkt ons – dat de onderhavige plaats niet ergens onderaan dat urgentielijstje behoort te zijn.

v. L.

Nieuwe boeken

Evolutie, de huidige stand van het vraagstuk. Het Spectrum Utrecht 1960. 208 blz.

Acht Nederlandse geleerden hebben vorig jaar ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van Darwin's publikatie „Origin of Species" een symposion gehouden, waarvan dit boek de weergave is.

De huidige stand van het evolutievraagstuk wordt belicht op een wijze welke voor out-siders nog juist niet te geleerd is, dank zij ook een opgenomen verklaring van wetenschappelijke termen. De diverse schrijvers geven er duidelijk blijk van, dat het ontstaan van het leven, de ontwikkeling van soorten en rassen, de erfelijkheid e.d. ondanks intense onderzoekingen nog vele geheimen heeft, die slechts langzaam ontsluit worden.

Prof. dr. Sj. GROENMAN, Ons deel in de ruimte. Van Gorcum, Assen, 1960, 143 blz.

Dit boek, waarvan de ondertitel luidt: beschouwingen in het grensgebied van sociologie, sociale opbouw en planologie, verschenen in de serie bouwstenen voor de kennis van de maatschappij, is in vele opzichten een vreemde eend in de bijt van lectuur over de problematiek van de ruimtelijke ordening in Nederland. Het onderscheidt zich hiervan op verfrissende wijze, vooral omdat het door een socioloog en niet door een planoloog is geschreven. Prof. Groenman getrouwt zich de moeite om de planologie een verantwoorde achtergrond te geven. De socioloog levert in dit boek een eigen bij-

drage aan de planologie en ontwikkelt op dit terrein toekomstvisies, waarvan verwezenlijking het maken van een keuze vereist. Voor een verantwoorde keuze worden vele bouwstenen aangedragen, waardoor dit boek ook voor de geïnteresseerde leek een lezenswaardige uiteenzetting is geworden over de vele sociologische facetten aan de ruimtelijke ordening.

Prof. dr. A. M. M. VAN MELSEN, Natuurwetenschap en techniek. Aula-boek. Het Spectrum, Utrecht, 1960, 344 blz.

Begrip wekken voor de positie van natuurwetenschap en techniek in het menselijk bestaan is het doel van deze filosofische studie. Schr. neemt daarbij als uitgangspunt de stelling, dat onze technische beschaving niet meer uit onze cultuur is weg te denken, waarbij hij veel aandacht besteedt aan het gevaar dat de mens krachten heeft opgeroepen, die hij nauwelijks aan kan, die hem gaan beheersen.

Nadat eerst een beschouwing is gewijd aan de aard van het natuurwetenschappelijk kennen, wordt in het tweede deel de juiste plaats van de techniek in en de wezenlijke invloed ervan op onze samenleving uiteengezet.

Dr. A. C. J. DE VRANKRIJKER, Een groeiende gedachte. Van Gorcum, Assen, 1960, 150 blz.

In onze dagen van sociale zekerheid voor iedereen is het goed eens na te gaan hoe dit ideaal gegroeid is in het gedachtenleven van een vorige generatie. Hoe voelde men

eertijds de armoede en wat wilde men er aan doen om de huidige zekerheid te bereiken?

Om dit te kunnen vaststellen putte schr. uit een reeks publikaties uit de 19de eeuw, waarnaar dan ook herhaaldelijk wordt verwezen.

Geconcludeerd mag worden, dat uit deze studie duidelijk blijkt hoeveel strijd het heeft gekost de armoede in ons land te overwinnen, hoe de „sociale kwestie” is ontstaan en hoe deze omstreeks 1900 een oplossing nabij werd gebracht.

Prof. dr. F. J. H. VAN DER VEN, Het arbeidsconflict. Het Spectrum, Utrecht, 1960, 121 blz.

Staking en stakingsrecht zijn over het algemeen steeds gezien als een hoofdzakelijk juridische aangelegenheid. Het is de verdienste van prof. Van der Ven, dat hij de sociologische en psychologische aspecten van het arbeidsconflict als een der eersten wetenschappelijk heeft benaderd, al kon hij op nog geen of weinig exacte gegevens steunen, aangezien praktisch geen stakingen wetenschappelijk zijn geregistreerd.

Nu zich in de jurisprudentie het opmerkelijke feit heeft voorgedaan, dat werkgevers blijkbaar gemakkelijker dan voorheen met succes vakorganisaties in rechte kunnen aanspreken, heeft prof. Van der Ven op enkele punten gewezen, waarmee bij een sociaal-politieke standpuntbepaling moet worden

rekening gehouden, zonder zelf een bepaald standpunt te willen innemen. Schr. pleit daarentegen voor bredere bestudering op feitelijke basis van het arbeidsconflict, opdat objectievere oordeelvorming mogelijk worde.

Een eerste aanzet hiertoe is in dit werk op gelukkige wijze geleverd.
J. H.

J. J. KALMA, Dorpen willen leven. Een studie over het friese platteland als publikatie van het sociologisch instituut der Ned. Herv. Kerk, 's-Gravenhoge, 1960, 131 blz.

Gaat het dorpsleven op het friese platteland ten onder en zo ja, wat moet er dan aan gedaan worden?

Volgens de heer Kalma is het met de friese dorpsgemeenschap niet best gesteld en moet er van alles worden gedaan om het begrip dorpsgemeenschap nieuwe inhoud te geven.

Zakelijk beschrijft hij de problematiek, waarvoor de friese dorpen zich zien geplaatst en hij deelt zoveel taken uit, dat men haast geneigd zou zijn te veronderstellen, dat er eigenlijk geen afdoende oplossing gevonden kan worden.

Zo is het echter ook weer niet. Gelukkig wordt ook nadruk gelegd op het positieve in de friese dorpen.

Deze studie is een waardevolle bijdrage geworden tot sanering van het volksleven in friesland.

Landbouwpolitiek

RAPPORT VAN DE STUDIECOMMISSIE LANDBOUWPOLITIEK
IN DE ANTI-REVOLUTIONAIRE PARTIJ

Dit rapport is bedoeld als een bijdrage tot een verantwoorde meningsvorming binnen en buiten de partij. Voorzitter van de studiecmissie was de heer Biewenga, de huidige voorzitter van het Landbouwschap. Geeft dit nog bijzondere betekenis aan dit rapport?

Op beknopte, maar zeer heldere wijze worden de verschillende onderdelen onzer landbouwpolitiek behandeld. Revolutionaire voorstellen of zelfs maar gedachten treffen wij niet aan. Was het anders te verwachten?

In grote lijnen conformeert het rapport zich aan de beginselen en de uitwerking van het regeringsbeleid.

Overheidsbemoeiing met de landbouw, zowel wat het garantie- en structuurbeleid, als wat de bevordering van onderzoek en voorlichting betreft, wordt voorgestaan.

Uitdrukkelijk wordt gekozen voor een garantiebeleid zoveel mogelijk via marktprijzen. Al wil men aan de relatie kostprijs/garantieprijs per produkt enige speling geven, een strikte relatie acht men noodzakelijk wat groepen produkten betreft, die beslissend zijn voor bepaalde bedrijfstypen.

Op het terrein der landbouwstructuur wordt warm gepleit voor een betere leefbaarheid van het platteland. Het bedrijfsgrootte-vraagstuk wordt voorzichtig bena-

derd. Voor de veredelingslandbouw acht men nog grotere mogelijkheden aanwezig, maar de komende Euromarkt laat nog vele onzekerheden. Bevordering van de bedrijfsgrootte is wel wenselijk, doch direct overheidsingrijpen wordt afgewezen. Als belangrijkste overheidstaak in dit opzicht ziet de commissie het scheppen van gunstige afvloeiingsvoorwaarden voor agrarische jongeren.

Van dit laatste verwacht men ook de mogelijkheid tot het geleidelijk loslaten of lossen maken van de koop- en pacht prijsbeheersing en in het algemeen een soepeler grondpolitiek. Aan positieve voorstellen waagt de commissie zich echter niet. Wel wordt er terecht op gewezen, dat de E.E.G. eerder minder dan meer ordening wat betreft de grondpolitiek, zal meebrengen.

Een lans wordt gebroken voor verschil in pacht prijs tussen behuïsd en onbehuïsd land ten voordele van het laatste. Dit is een van de weinige gedachten uit dit rapport, die voor bestrijding vatbaar zijn.

Ter zake van de voorlichting wenst het rapport meer invloed van het georganiseerde bedrijfsleven. De agrarisch-sociale voorlichting, waarop sterk de nadruk wordt gelegd, moet door de overheid worden gesubsidieerd.

De achterstand in de scholen-

bouw en de uitbouw van het landbouwonderwijs moet ten spoedigste worden ingehaald. Gezien het zeer grote percentage toekomstige boeren, dat thans reeds onderwijs volgt, worden vestigingseisen afgewezen.

Voor land- en tuinbouwarbeiders wordt terecht dezelfde schoolopleiding bepleit als voor boeren en tuinders. Dat zal een met andere werknemers ten plattelande gelijkwaardige positie vergemakkelijken. Betere woningen op het land zijn absoluut noodzakelijk.

Summiere aandacht wordt ten-

slotte besteed aan de Euromarkt, haar mogelijke gevolgen en gevaren voor onze landbouw.

Het 75 bladzijden tellende boekje geeft ons een helder inzicht in het landbouwvraagstuk. Het geeft ons met name de inzichten weer, die in anti-revolutionaire kringen leven. Zou er in de boezem der K.V.P. ook eens zo'n studie worden gemaakt, dan zou deze naar mijne mening zoveel gelijkenis hebben met de besprokene als een tweeling pleegt te tonen.

Dr.

PUBLICATIES VAN HET CENTRUM VOOR STAATKUNDIGE VORMING

Bij het bureau van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Prinsegracht 95 te 's-Gravenhage, zijn o.a. de volgende uitgaven verkrijgbaar:

No	Titel	Prijs
7	Richtlijnen voor een nieuw radiobestel	f 0,60
12	Wettelijke regeling van het kleuteronderwijs I	„ 0,50
14	Wereldomroep; richtlijnen voor een nieuw wettelijk bestel	„ 0,50
18	Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen; redevoeringen van Mr. Dr. J. J. Loeff en Prof. Dr. L. G. J. Verberne	„ 1,—
26	Wettelijke regeling van het kleuteronderwijs II	„ 0,50
29	Grondslagen der onderwijs-organisatie	„ 0,65
40	Sociale voorzieningen voor zelfstandigen	„ 1,—
44	Staatkundige eenheid der katholieke Nederlanders	„ 1,25
45	Overheid en Humanistisch Verbond	„ 1,75
47	Bijbelonderwijs op de openbare school	„ 0,50
51	Vrijheid van middelbaar- en voorbereidend hoger onderwijs en de wetsontwerpen Rutten	„ 1,50
57	Samenwerking in Nederland als staatkundig vraagstuk; rede van Prof. Mr. A. L. de Block	„ 1,—
66	Vestigingsbeleid in detailhandel en ambacht	„ 0,80
68	Het ontwerp van Wet op de Ruimtelijke Ordening	„ 1,35
69	Het ontwerp nieuwe Woningwet	„ 1,25
70	Woningbouwcorporaties	„ 2,25
76	Schoolgezondheidszorg	„ 5,60
77	Regeling van de opleiding van leraren voor het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs	„ 2,25
78	Overheid en sport	„ 1,75
80	Ziektekostenvoorziening; beginselen en richtlijnen voor een wettelijk stelsel	„ 4,—
81	Televisiebeleid en reclame	„ 0,75
82	De ontwikkeling van Westelijk Noord-Brabant in de Rijn-, Maas en Scheldedelta; het Kreekrakplan; inleiding door Mr P. M. H. van Boven	„ 0,50
83	Overheid en middenstandsvoorlichting	„ 1,50
84	Het ontwerp van Wet op het voortgezet onderwijs	„ 2,25

Een volledige lijst van publikaties wordt op aanvraag verstrekt. Het is mogelijk zich op de publikaties te abonneren. De abonnementsprijs bedraagt f 7,50 per kalenderjaar.

Willem Nolens

door Jan Rogier

Het vergaat de historicus bij zijn ontmoetingen met de doden als ieder ander: over mensen, die hem bij de eerste ontmoeting reeds aantrekken of hem captiveren bij een nadere kennismaking, raakt hij uitgepraat noch uitgeschreven. Maar aan figuren, die het spectaculaire hebben gemist, aan mensen die hun waarde verborgen achter een weerbarstig masker, gaat hij achteloos voorbij. Zo'n dode is Nolens, de man, wiens honderdste geboortedag wij 7 september hebben herdacht.

Nu de geschiedschrijving van het vaderlands katholicisme gedurende de laatste halve eeuw reeds een eind op streek is, moeten wij constateren, dat niet alleen de biografie van Nolens nog ontbreekt, maar ook dat zijn werk en leven in samenvattende studies haast onbesproken is gebleven. Schaepman, Ariëns en Poels waren reeds meer dan eens het onderwerp van monografieën. Over de politiek van Ruys de Beerenbrouck werd een dissertatie geschreven¹). Aan een levensbeschrijving van Aalberse wordt druk gewerkt. Toch moet erkend worden, dat Nolens zowel door Poels als door Aalberse werd beschouwd als een man met gezag, naar wie zij niet alleen luisterden, maar tegen wie zij hebben opgezien. Dit geldt ook voor Ruys, maar bij hem moeten wij direct een nuancering aanbrengen, die de aanloop is tot een verklaring van Nolens' verwaarlozing.

Ruys is als leerling van Nolens zijn politieke loopbaan begonnen; hij is in 1918 minister-president geworden als creatuur van Nolens. Zijn eerste kabinet vormde hij naar diens wensen en denkbeelden. Terecht is dit kabinet dan ook het ministerie-Nolens zonder Nolens genoemd. Geen spitsvondige theorieën als van dr. Verhagen in zijn dissertatie over de totstandkoming van het eerste ministerie-Ruys de Beerenbrouck kunnen daar iets aan afdoen²). De van meet af ongelijke vriendschap tussen deze beide politici is echter spoedig verkoeld. Reeds kort na het optreden van het tweede ministerie-Ruys de Beerenbrouck in 1923, bij de vorming waarvan Nolens zeker een minder dominerende rol heeft gespeeld, liet de verhouding tussen kamerfractie en kabinet vrij veel te wensen over³). Dat kwam vooral tot uiting in mei 1924 bij het verhitte kamerdebat over de door de regering voorgestelde verlaging van de ambtenarensalarissen. Nolens verdedigde toen op voor zijn doen vrij felle wijze de bedreigde rechtszekerheid van het overheidsperso-

neel 4). Ruys heeft hem deze houding ernstig kwalijk genomen, wat blijkt uit een bewaard gebleven briefje van september. Nolens had Ruys via Colijn laten weten, dat hij zich verwonderde over het gebrek aan contact. De minister-president antwoordde hierop rechtstreeks: „dit is, denk ik, ook toe te schrijven aan uwe verblijven buitenslands en mijne vakantie. Intusschen dien ik hierbij te zeggen dat mijne lust voor peripathetische beschouwingen na het gebeure bij de ambtenarensalarissen niet bijzonder groot is geweest" 5). Met de jaren is hun verhouding steeds slechter geworden. Het bekende conflict bij de kabinetsformatie van 1929 past in deze ontwikkeling en de tegenstelling werd onoverbrugbaar toen Ruys zich openlijk keerde tegen de machtspositie van Nolens in de Staatspartij, ja zelfs in beider dierbaar Limburg de jongeren waarschuwde voor de „ijskelders en ijsblokken die hun omgeving verkillen en verkoelen, die geestdrift en jeugdige ambitie bevriezen en redelijke eierzucht versteenen". De naam Nolens heeft hij bij die gelegenheid niet genoemd, maar het was de goede verstaander maar al te duidelijk, wie hier bedoeld werd. De leider, zei Ruys nog, moet geen Übermensch zijn, die zijn voorzittersstoel een meter hoger en zijn hamer een toverstaf denkt 6). Ook het meermalen gememoreerde verzoenende gebaar van de stervende Nolens, die Ruys een schilderij naliet, verliest veel van zijn betekenis, zodra we weten dat Nolens opdracht gaf aan al zijn bekenden – persoonlijke vrienden of niet – een „aandenken" te overhandigen uit zijn nalatenschap 7).

Hoe groot echter het gezag van Nolens ook in die dagen nog was en hoe onaantastbaar zijn positie als politiek leider van de katholieken, blijkt niet zo zeer uit de hulding die hem in 1930 bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag ten deel viel als wel uit de reacties op een lasterlijk gedicht van Gerard Wijdeveld in het tijdschrift *De Gemeenschap*, getiteld „De Droom van Nolens" 8).

....
 hij, wien geen krant de waarheid naar het hoofd toe smijt,
 de sluwe priester van de Opportuniteit
 ....
 „Nolens, bedenk: voor ieder van ons wacht een uur!
 „Ik zeg u, ondanks paars en priesterboord en Mis
 behoed ú voor onz' eeuwige verdoemenis!"

Direct na het verschijnen werd kerkelijke censuur op de redactie toegepast en de katholieke pers was eensgezind in haar verontwaardiging. Toch was dit nog maar „hagel!". Het grof geschut van de fascistische jongeren zou nog volgen.

Nolens' positie was niet in evenwicht met zijn populariteit, noch onder zijn naaste medewerkers, noch onder de kiezers, die hem eigenlijk nauwelijks hebben gekend. Nolens, de zwijger, wie een lach in het openbaar zo moeilijk afging, die zich gedroeg als een despoot en met een tik van zijn zegelring tegen de loden inktkoker een fractielid in de Tweede Kamer het zwijgen wist op te leggen, de ijdele Nolens, die eerbied voor zijn waardigheid eiste, de sarcastische Nolens, die zijn politieke tegenstanders met een enkel

cynisme in de hoek dreef, de heerszuchtige Nolens, die een bevriend kabinet onverhoeds aanviel. Het zijn alle beelden, die halfuitgesproken de gevoelens van velen uit een vorige generatie ten opzichte van deze politicus beheersen.

Nee, katholieke jongeren van omstreeks 1930 komt een woord van eerbied en erkenning, laat staan van lof, gewijd aan de staatsman-priester Nolens, ook nu nog moeilijk over de lippen. Zij hebben bitter moeten ervaren, hoe feilloos zijn wapen van zwijgzaamheid werkte tegenover hun scherp en schril protest. Hun machteloosheid zullen zij niet gemakkelijk vergeten, ook als zij zich, zijn les indachtig, nu op gelijke wijze trachten te wapenen tegen hun opponerende omgeving. Zij zwijgen hem liefst dood of bagatelliseren zijn betekenis.

Maar toch: 27 augustus 1931 stierf Nolens in het grote holle huis op de Prinsegracht in Den Haag en als hij dan vijf dagen later wordt uitgedragen, eerst naar zijn parochiekerk in de Assendelftstraat, dan naar Limburg, naar Venlo, waar bij begraven wilde worden, is de toeloop zo groot en de laatste huldiging, vooral in Venlo, zo indrukwekkend, dat Ankersmit in de Socialistische Gids een vergelijking kon maken met „Troelstra's triomfalen laatsten gang" 9). Katholiek Nederland was in diepe rouw, de straatlantaarns in Venlo waren zelfs omfloerst 10) en in Batavia werd in de kathedraal een pontificale uitvaart gecelebreerd 11). En dat alles alleen omdat de „impopulaire" leider van de katholieke fractie in de Tweede Kamer gestorven was?

*

Willem Hubert Nolens was een Limburger: geboren te Venlo, priester van het bisdom Roermond, docent aan het grootseminarie te Rolduc, begraven op het R.K. kerkhof van zijn geboortestad 12). Nolens was een volbloed Limburger, trots op zijn gewest maar niet chauvinistisch, niet provinciaals. De mijnwerkers hebben de eerste en de laatste vruchten geplukt van zijn bij uitstek sociaal apostolaat. In rokerige zaaltjes, dicht bij de mijnen, hield hij zijn eerste redevoeringen om te komen tot een interconfessionele christelijke mijnwerkersbond 13). Doodziek vertrok hij in 1931 naar Genève om daar op de internationale arbeidsconferentie de mijnwerkersconventie te verdedigen 14). Meer dan dertig jaar lang was hij op het hoogste niveau betrokken bij de organisatie en het bestuur van de Staatsmijnen 15). Heel zijn leven ook kenden eenvoudige Limburgers hem als de gemoedelijke priester, die gezellig met hen wist te converseren. Als de vergadering van de Mijnraad voorbij was en het „opulente" noenmaal was verorberd, nam voorzitter Nolens zijn medebestuurders en de secretarissen mee naar Moeke, de directrice van een gerenommeerd Sittards hotel, om daar nog eens echt op zijn Limburgs te gaan dineren 16).

De letterkundige dr. P. H. Ritter Jr., destijds secretaris van de Mijnraad, beschrijft ook nog een ander voorval, waaruit de gehechtheid van Nolens aan zijn geboortegrond moet blijken 17). Tijdens een rondgang langs pas gereed-gekomen mijnwerkerswoningen liet een van de bewoners zich smadelijk uit over de Limburgse mijntoestanden. „Met zijn dunne ebbehoutkleurige stokje stampend in de Limburgse aarde, gaf dr. Nolens de man een boetepredikatie". Een dergelijke uiting van ontevredenheid paste een Limburger niet.

Spreekt hieruit misschien meer de despoot dan de Limburger, bij zijn betoog in het parlement tijdens het befaamde annexatiedebat in 1918 legde hij onverbloemd getuigenis af zowel van zijn oprechte vaderlandsliefde als van zijn duurzame gehechtheid aan Limburg 18). Speculerend op de vriendelijke gezindheid van vele Limburgers ten opzichte van België, werd in die dagen propaganda gemaakt voor de toevoeging van Limburg aan het Belgische

grondgebied. Slechts enkelingen in Limburg zelf gaven blijk van hun ingenomenheid met dit streven. Nolens siste hen in de Tweede Kamer zijn scherpste invectieven toe: „politieke woelwaters, stokers, dwarsdrijvers en fortuinzoekers... op hen past geen andere naam dan landverrader”.

De enige Limburgse afgevaardigde, die met de Belgische annexionisten gemene zaak scheen te maken, mr. Van Groenendaal, werd openlijk door hem gedesavoueerd en uit de fractie gestoten. De maatregel zal Nolens geen pijn gedaan hebben, want de verhouding tussen beide heren moet ook in het verleden wel veel te wensen overgelaten hebben 19).

Overtuigend heeft Nolens op deze wijze ook uitgesproken, dat een Limburger een even goede vaderlander is als een Hollander. Wel had hij bezwaren tegen de gedachteloze identificatie van Holland en Nederland. Men vertelt, dat hij ieder die zich op dit punt versprak placht te corrigeren. Ook in zijn optreden verried hij zijn herkomst: gereserveerd op het stugge af bij zijn officiële gedragingen, gemoedelijk in het particulier verkeer; wij herkennen karaktertrekken, die hij met vele Limburgers gemeen heeft.

Albert Thomas, de directeur-generaal van het Internationaal Arbeidsbureau in Genève, een van Nolens' beste vrienden, signaleerde trekken van de demagoog in hem 20). Wij weten echter, dat de heren gearmd over de Scheveningse boulevard liepen. „Mijn verhouding tot Thomas en zijn reizen naar Rome (èn naar Den Haag-Prinsegracht!) zijn geen dingen voor de krant. Men kan die nu eenmaal moeilijk weergeven zonder dat ze iemand aanstoot geven”, zei hij zelf in 1931 tegen Piet Kasteel 21). Wellicht heeft ook de talenkennis, waarvan hij in het diplomatiek verkeer en bij zijn optreden op internationale conferenties blijk gaf 22), hem de naam van demagoog bezorgd. Misschien ook kwamen zijn overtuigingskracht en zijn scherpe betoogtrant meer tot hun recht in een heterogeen gezelschap van boven de middelmaat begaafden. In het Nederlandse parlement had hij deze naam in elk geval niet. „’t Is of de spreker altijd weer bij elke nieuwe zin die hij ineen te denken heeft met onuitputtelijk geduld de moeilijkheden overwinnen moet, waarmee een beginneling te kampen heeft”. Zo tekende Elout hem 23) en een journalist had het eens over „zijn heesch stemgeluid, dat telkens tot onverstaanbaar wordens toe daalt” 24). Oud zegt van hem dat hij geen briljant spreker was 25), maar het is evident, dat men naar hem luisterde omdat hij pregnant en gedocumenteerd zijn standpunt in belangrijke zaken naar voren bracht.

Reeds zijn maidenspeech in de Kamer, gehouden 1 december 1897, ontlokte Schaeppman, die hem eerder spottend „een put van wetenschap” had genoemd, de opmerking: „uw speech is stijf van vastheid, een soep, waarin de lepel blijft staan. Dat is zwaar eten” 26). Nee, de kwaliteiten van een arbeiders-leider bezat hij niet. Zijn optreden in de eerste jaren van deze eeuw voor de mijnwerkers zal geen oratorisch succes geweest zijn. Zijn kracht lag in het persoonlijk „onderhoud”, in de leiding van een conferentie of vergadering, in diplomatiek overleg, in het krachtige betoog.

Nolens zou zonder twijfel een voortreffelijk voorzitter van de Tweede Kamer en een krachtige minister-president geweest zijn. Het voorzitterschap van de Kamer is hem echter onthouden. „Men kent”, schreef het Algemeen Handelsblad in 1912, „de anti-papistische vooroordelen tegen een Roomsche

Presidium". Tegen de benoeming van een priester zou een storm van protesten opgestoken zijn. Voor het presidium van de ministerraad heeft hij in 1918 zelf bedankt, wijs geworden misschien door de ervaring van 1912. Dat hij nochtans bij de belangrijkste beslissingen de leider achter de schermen is gebleven, valt te vermoeden, al zal een verdergaand onderzoek de bewijzen hiervoor moeten leveren. Was het niet minister De Geer, die in 1927 opmerkte: „men kan met eenig recht zeggen, dat gedurende de laatste tien-tallen van jaren politiek is gevoerd Nolens Volens" 27). De begaafde journalist Hans noemde hem tekenend „de Groote Souffleur". Een souffleur echter, wiens kracht juist lag in zijn sluwe en diplomatieke zwijgzaamheid. Dezelfde Hans vertelt, dat hij eens schriftelijk het oordeel vroeg van Nolens over een belangrijke politieke kwestie tijdens een kabinetscrisis. Nolens antwoordde niet, maar riep Hans enige tijd later van de perstribune en zei hem: „U zult wel denken: het was niet aardig om u niet te antwoorden. Dat moet u me niet kwalijk nemen. Ik mocht m'n oordeel over die zaak niet zeggen. En als ik u geschreven had dat ik u niet antwoorden kon, dan was dat eigenlijk toch ook weer wèl een antwoord geweest" 28). In 1903, tijdens de spoorwegstaking, sprak hem in de wandelgangen van de Tweede Kamer een Parijse journalist aan om iets te weten te komen over het standpunt van de Nederlandse regering in die critieke dagen. Het charmante antwoord van Nolens heeft de man niet veel wijzer gemaakt. De wraak is niet uitgebleven, want in de Petit Parisien verscheen het volgende portret van Nolens: „Le visage, entièrement rasé, est d'une étonnante placidité; mais s'illumine parfois d'un fin sourire qui donne un charme étrange, presque féminin, à cette face éclairée par de grands yeux bleu faïence. Le geste est doux, onctueux même; la voix nette et bien timbrée, dévote un orateur" (29).

Nolens, man van onbetwist gezag, reeds vroeg overladen met onderscheidingen en eretitels – hij werd in 1904 geheim kamerheer, protonotarius in 1916 en minister van staat in 1924 – Nolens was een ijdel man. Zelfs Aalberse, zijn beste vriend, heeft het moeten erkennen 30) en Goseling zei voor de radio: „Mgr. Nolens (zal) wel niet zijn een om wien velen uit persoonlijke droefenis treuren" 31). Enige citaten uit een interview, dat hij Piet Kasteel toestond bij de Rerum Novarum-herdenking kort voor zijn dood, bevestigen deze zienswijze: „In zijn lange kamerjas met een paars randje afgezet (hij was immers protonotarius!), een vouwbeen in de borstzak en een eenvoudige stalen lorgnet in de hand, wachtte de zwijger ons op in zijn groot studeervertrek"; „Het is waar dat ik een der weinigen ben, die over de laatste veertig jaar kan praten"; „nooit heb ik iets anders gedaan dan pleiten voor sociale rechtvaardigheid" 32).

Het was overigens een hoge zeldzaamheid, dat Nolens een interview toestond. Tegenover Hans motiveerde hij in 1928 een weigering met te schrijven: „Overigens zou het niet uitgesloten zijn, dat (mijn vrienden) van seniele aftakeling zouden gaan spreken en in Limburg zou men zeggen: hé, Wiel wordt toch niet kinds!" 33).

Maar als hij een journalist in zijn werkkamer toeliet, dan was hij dadelijk de geraffineerde maar uiterst charmante gastheer en causeur, die scherp mensen en toestanden wist te ontleden en klaarstond om zijn gast te behagen met de beste wijn en de fijnste sigaren. Kort voor zijn dood bezocht hem

Kees van Hoek. Na een urenlang gesprek scheidde deze van hem, geïmponeerd of meer nog, vertederd door de hartelijke ontvangst, door de anecdoten en de geestige karakteristieken van monseigneur. Na zijn overlijden schreef Van Hoek een „gevoelig” portret, dat als volgt eindigt: „Grooter nog dan in de volle schittering zijner hooge waardigheden, was hij in de eenvoudige beminnelijkheid van zijn home. Wie hem daar hebben mogen leeren kennen, ruimen hem voor altijd een plaats in hun hart in” 34). Aan journalisten en kleine kinderen vertoonde de mysterieuze staatsman zich in lamsvacht.

Wandelend in het Haagse Bos, zittend op de Scheveningse boulevard, wachtend op het station, luisterde hij naar het gebabbel van kleine kinderen en kocht hij chocola voor hen. Vrienden schreven hem over hun gezin en hun dagelijkse besommingen en voor zijn eigen ambtenaren was hij vaak de vriendelijk belangstellende patroon 35). De arbeiders eerbiedigden hem, omdat hun terecht werd voorgehouden, van hoe grote betekenis zijn staatkundige arbeid voor hen geweest was. Poels huldigde hem reeds in 1905 in Limburg als de werker van het eerste uur, als „de man, die meer gedaan heeft voor de mijnwerkers dan wie ook, de man die, anders koel, warm wordt als er iets gezegd wordt tegen de mijnwerkers” 36).

En voorzover hij daartoe nog in staat wilde zijn gaf Nolens ook zelf blijken van persoonlijke belangstelling. Zo zond hij – het is maar een toevallig voorbeeld – een felicitatie aan het Limburgs muziekcorps, waarvan hij een radioconcert had beluisterd 37). Blijkt hieruit tevens, dat Nolens reeds vroeg een radiotoestel bezat, wat naar zijn eigen woorden velen, zelfs dr. Philips, scheen te verbazen, dan weten wij, dat hij ook in deze zaken een man van de eigen tijd is gebleven 38). Een veelzijdig man ook, de meest belezen man, die ik ooit ontmoet heb, merkte Albert Thomas op 39). Een theoreticus bovendien, kunnen wij eraan toevoegen, die in weerwil van zijn efficiënte dagindeling zich nooit helemaal heeft losgemaakt van het volk, waarvoor hij zijn werk heeft gedaan.

Dat verklaart ook de diepe verslagenheid bij zijn dood en begrafenis, toen mijnwerkers zijn lijk, omringd door moederkerkelijke schittering, naar het kerkhof hebben gedragen 40).

*

Paus Pius XI memoreerde in de inleiding tot zijn encycliek *Quadragesimo Anno* met dankbaarheid de sociale arbeid, sinds *Rerum Novarum* verricht, speciaal op internationaal terrein. Zag hij daarin ook de verwezenlijking van richtlijnen, door Leo XIII gegeven, dan kunnen wij zijn dankwoord haast uitleggen als een persoonlijke hulde aan Nolens, want was deze niet jarenlang de officieuze leider van de christelijke afgevaardigden op de internationale arbeidsconferenties en heeft hij ook daar niet, als in zijn colleges en in de Kamer gepleit voor en gewerkt aan de toepassing van de pauselijke richtlijnen 41)? Van 1890 tot 1931 heeft hij vrijwel alle internationale sociale congressen bijgewoond. Reeds vóór de encycliek *Rerum Novarum* verscheen doceerde hij wat wij nu zouden noemen sociologie in Rolduc en bij zijn promotie aan de Utrechtse Universiteit in 1890 verdedigde hij enige voor die tijd bijna revolutionair sociaalgetinte stellingen 42). Op de arbeidsconferentie

van Washington in 1919 wist hij arbeiders en werkgevers tot een gezamenlijke aanvaarding van de achturige werkdag te brengen 43). De conferentie van Genève in 1926 presideerde hij en in die functie opende hij ook het nieuwe gebouw van de Internationale Arbeidsorganisatie met een rede, die rechtstreeks aansloot bij de toen juist 35 jaar geleden verschenen encycloek 44). Als hoogleraar aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam, waartoe hij in 1909 benoemd werd, heeft hij eveneens de sociale wetgeving gedoceerd.

Uit de nog bewaard gebleven collegedictaten blijkt, dat hij zich op de kathedre niet gedroeg als een revolutionair denker of agitator, maar wel als een scherp ontleder van de maatschappelijke behoeften 45). Nolens stoelt op de traditie van vroeg-socialisme. Dat hij de werken van Quack heeft gelezen en verwerkt blijkt duidelijk uit zijn eigen aantekeningen, maar hij is anders dan deze niet blijven steken in de bespiegeling en aan utopieën heeft hij zich niet gewaagd. „Men moet onderscheid maken”, zei hij in Washington, „tussen het absolute van het ideaal en de modaliteiten der werkelijkheid” 46).

Het is nog te vroeg om een steekhoudende verklaring te geven voor Nolens' levenswerk en vooral voor zijn sociale belangstelling. Wel is naar mijn mening zeker, dat wij zijn sociaal denken niet te gemakkelijk als democratisch denken mogen uitleggen. Een rasechte democraat zou ik hem niet zonder meer durven noemen. Daarvoor vertoont hij te veel de trekken van de sluwe heerser, de sterke man. De aanwezigheid van een levensgrote buste van Bismarck in zijn studeervertrek heeft niet alleen Albert Thomas gegergd 49). Had hij op Troelstra's plaats gezeten, dan was de revolutie van 1918 wellicht geslaagd. Troelstra's optreden in Rotterdam en in de Kamer heeft Nolens smalend en minachtend betiteld als „een acute aanval van machtsfanatisme” 48). Hij zou het zeker veel efficiënter en niet zo operettechtig hebben georganiseerd.

De socialist Ankersmit zag tragiek in Nolens' balanceren tussen sociaal radicalisme en katholiek conformisme 49). Moeten we niet veel verder gaan en de menselijke kracht, de betekenis van Nolens zoeken in de ijzeren zelftucht, waarmee deze priester zijn eigen machtsbegeerte nog juist binnen de perken wist te houden? Het bewaren van de politieke eenheid der katholieken, het fungeren als de brug tussen rechts en links in de partij, als de tacticus, die Max van Poll met Baron van Wijnbergen en De Bruyn met Kortenhorst wist te verzoenen, is zijn grootste verdienste genoemd 50). Is het niet juist hem te zien als de krachtige maar beheerste stuurer naar links, de man die de rooms-rode coalitie heeft voorbereid en geprofeteerd? Men vergeet zo graag, dat hij nog op zijn sterfbed Aalberse heeft gewezen op de noodzaak, de oude politieke tegenstellingen van rechts en links te doorbreken door samenwerking met de socialisten te aanvaarden 51). Dat juist Nolens vandaag nog aan ons wordt voorgesteld als de conservatieve schatbewaarder van de door Schaepman en Kuyper zo krachtig verdedigde christelijke coalitie 52), is misschien de grootste triomf geweest van zijn diplomatiek vernuft. Zelden nam hij deel aan een polemiek; welke partij hij steunde bij scherpe controversen in het katholieke kamp, kwam bijna niemand te weten. Toch was hij de krachtige leider, die alleen op de achtergrond bleef om des te sterker te kunnen optreden op beslissende momenten. In het conflict tussen

de Leidse en Limburgse scholen van sociologen heeft hij niet openlijk stelling genomen, maar voor het adviseurschap van Aalberse's Katholiek Sociaal Weekblad, het strijdorgaan van de Leidenaren, heeft hij bedankt. En in 1918 trad „zijn” kabinet voor het voetlicht met de Limburger Ruys, voorvechter van de standsorganisaties, aan het roer en Aalberse als minister van Arbeid. De hooglopende twist tussen de partijvoorzitter Van Wijnbergen en de Michaëlist Veraart deed hem niet de zijde van de rebel kiezen, maar zijn aandeel in Van Wijnbergens nederlaag van 1926 is groter geweest dan men ooit heeft kunnen vermoeden. Het is Nolens geweest die in De Morgen, het dagblad van de katholieke democraten, onder de schuilnaam Auditor een ingezonden stuk heeft geplaatst, waarin de achtergronden van het gerucht omtrent Van Wijnbergens voorgenomen afscheid van de politiek op zodanige wijze werden uiteengezet, dat de heetgebakerde baron niets anders te doen stond dan inderdaad te vertrekken 53).

Dat Nolens echter in de kamerfractie geen afwijkende meningen zou geduld hebben 54), moet als een legende beschouwd worden, die slechts kan voortleven zolang de kennis omtrent zijn bij uitstek gereserveerd optreden geen gemeengoed geworden is. Het verloop van vele stemmingen in de Tweede Kamer toont bovendien duidelijk aan, dat de katholieke afgevaardigden onder zijn leiding vaak verdeeld zijn geweest en waarlijk niet alleen op ondergeschikte punten. De stemming over de vlootwet in 1923 is daar een voorbeeld van. Zelfs krijgt men bij het bestuderen van de kamerverslagen en van de notulen van de kamerclub meer de indruk, dat Nolens weinig moeite deed om zijn kudde bij elkaar te houden. Van zijn internationaal werk is gezegd, dat hij vrijwel geheel losstond van de verdere delegatieleden en ook werkte zonder richtlijnen van de regering 55).

Nolens was een solist; wie hem volgden had hij weten te overtuigen. Dat waren de mensen, die hem op zijn waarde wisten te schatten, de sterke figuren, van wie merkwaardig genoeg gezegd is, dat zij „in Nolens' schaduw niet geduld werden” 56). Tot de intimi van Nolens behoorden mannen als Talma, Aalberse, Albert Thomas en Van Karnebeek. De laatste moet zelfs door zijn toedoen minister van Buitenlandse Zaken geworden zijn. Hij behoorde reeds tot de door de formateur Nolens in 1918 samengestelde regeringsploeg 54). Hun eerste contact is echter zeker van ouder datum, want Van Karnebeek – toen burgemeester van Den Haag – nodigde reeds in juli 1914 Nolens uit als arbiter op te treden in een arbeidsconflict bij de H.T.M. 58). De hartelijke verhouding tussen beide mannen is bij mijn weten nooit verbroken. Men krijgt zelfs de indruk, dat slechts evenwichtige en sterke politici duurzaam met hem konden verkeren. Van de volksmenners en de politici van het wervende woord had hij wellicht een al te grote afkeer. Hij verwaarloosde te zeer hun invloed en stootte hen voor het hoofd. Tekenend is in dit verband, wat een katholiek kamerlid hem kort voor zijn dood schreef: „Misschien ben ik met meerdere anderen wel eens te onverschillig langs U heengegaan, iets wat men op bepaalde momenten altijd het beste voelt en het meeste betreurt – mijn overtuiging is echter, dat onze gehele partij en vooral onze kamerfractie dan eerst in zijn volle zwaarte zou voelen, wat voor haar verloren ging, wanneer U, monseigneur, er niet meer zou zijn” 59). Dit weinig kiese opstel heeft de stervende Nolens gelukkig niet meer geopend. Ook dat zou

men symbolisch kunnen noemen voor de houding, die hij maar al te vaak ten opzichte van zijn opponenten innam.

De geschiedenis van Nederland en de geschiedenis van de katholieken in dit land schrijven zonder uitvoerig aandacht te besteden aan de sleutel-figuur Nolens, zou slechts een vertekend beeld kunnen opleveren. Nog altijd geldt het parool van de journalist-historicus Hans: *cherchez Nolens* 60). Zijn leven is in vele opzichten nog een gesloten boek voor ons gebleven. Toch mag bij de politieke koersbepaling vandaag juist het inzicht in zijn staatkundig en maatschappelijk streven niet ontbreken.

*

AANTEKENINGEN

- 1) J. A. H. Verhagen, *De totstandkoming van het eerste ministerie Ruys de Beerenbrouck*, 's-Hertogenbosch 1952.
- 2) Verhagen a.v., p. 160 v.
- 3) P. J. Oud, *Het jongste Verleden*, dl. II p. 149.
- 4) *Handelingen Tweede Kamer* 1924, nr. 1944.
- 5) Ruys aan Nolens 13-9-'24, Nolens-archief Un. Bibl. Nijmegen, Rubriek 19; 2.
- 6) Verhagen a.v., p. 118.
- 7) Id., p. 119; hs. aantekeningen van Aalberse over de laatste levensmaanden van N. in *Archief Aalberse* (Un. Bibl. Nijmegen).
- 8) *De Gemeenschap* jrg. 1930, p. 51; cfr. de brochures „De Droom van Nolens en de Gevolgen” en „Hagel en Vuur”, beiden door de redactie van dit tijdschrift in 1930 uitgegeven.
- 9) J. F. Ankersmit, *Twee Staatslieden*, in: *De Socialistische Gids* 1931, p. 689.
- 10) *Nieuwe Venlosche Courant* 2 sept. 1931; hs. aantekeningen van Aalberse over uitvaart en begrafenis van Nolens in *Arch. Aalberse a.v.*
- 11) *De Maasbode* 2 sept. 1931.
- 12) Voor de biografische gegevens putte ik voornamelijk uit het huldeboek „Dr. Nolens”, Utrecht 1927, ter gelegenheid van zijn 40-jarig priesterfeest samengesteld door P. J. M. Aalberse, A. van de Venne, H. Erens, C. J. Kuiper, J. A. Veraart, L. N. Deckers en P. J. S. Serrarens (verder geciteerd als *Huldeboek 1927*).
- 13) J. Colsen, *Poels*, Roermond 1955, p. 270 en 278 v.
- 14) De door hem in Genève gehouden rede is in *De Maasbode* van 28 augustus 1931 gepubliceerd. Het was Nolens' wens, dat Aalberse deze rede voor de druk gereed zou maken (hs. aantekeningen Aalberse a.v.). Inlichtingen uit het archief Aalberse werden mij welwillend verstrekt door de heer J. P. Gribling te Nijmegen.
- 15) *Staatsmijnen in Limburg, Gedenkboek bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan*, Heerlen 1952, p. 18 v.; P. H. Ritter jr., *De mens Nolens*, in: *Elseviers Maandschrift* 1931, p. 244 v.
- 16) Ritter a.v., p. 246.
- 17) Id., p. 247.
- 18) *Huldeboek 1927*, p. 69; *Handelingen Tweede Kamer 1918-1919*, p. 695.
- 19) Colsen, *Poels a.v.*, p. 563 v.; Oud, *Het jongste verleden I*, p. 254; bovendien bevat ook het archief Nolens enige stukken over deze kwestie.
- 20) Kees van Hoek, *Man en Macht?*, Hilversum 1932, p. 15.
- 21) *De Maasbode* 5 april 1931.
- 22) *Huldeboek 1927*, p. 10.

- 23) C. K. Elout, *De Heeren in Den Haag*, 2e reeks, Amsterdam 1909, p. 67 (voor het eerst gepubliceerd in het *Algemeen Handelsblad* van 7 oct. 1908).
- 24) *De oprechte Haarlemmer 1918* (overgenomen uit krantenknipsel bewaard in Nolens-archief).
- 25) *Oud a.v.* I, p. 23.
- 26) L. J. Rogier en N. de Rooy, In *Vrijheid Herboren*, 's-Gravenhage 1953, p. 680; *Schaepman aan Nolens 4 dec. 1897* in *Nolens-archief*; J. van Wely, *Schaepman*, Bussum 1954, p. 568.
- 27) *De Maasbode 5 april 1931*.
- 28) D. Hans, *Parlementsfilmm*, Scheveningen z.j., p. 16 en 18 v.
- 29) *Petit Parisien 15 maart 1903* (krantenknipsel bewaard in archief Nolens, rubriek 20; 16).
- 30) Aalberse merkte dit op in een rede, gehouden op 15 april 1934 bij de onthulling van een gedenksteen in de gevel van het zusterklooster Prinsegracht 36 Den Haag, waar N. van 1910 tot 1931 gewoond heeft.
- 31) *De Maasbode 29 augustus 1931*.
- 32) *Id.* 5 april 1931.
- 33) Concept-antwoord Nolens aan Hans... 1928, *Nolens-archief rubriek 19, 2*.
- 34) Kees van Hoek, a.v. p. 15.
- 35) Dit blijkt uit in het *Nolens-archief* bewaarde correspondentie en o.a. uit Ritter, de *Mens Nolens a.v.*
- 36) *Colsen, Poels*, p. 275.
- 37) *Nolens-archief rubriek 20; 16*.
- 38) Kees van Hoek a.v., p. 4.
- 38) *Id.* p. 15.
- 40) *Nieuwe Venlosche Courant 2 sept. 1931*. Inlichtingen uit het gemeentearchief van Venlo werden mij welwillend toegezonden door de gemeente-archivaris.
- 41) P. J. M. Aalberse, *Son Excellence Monseigneur W. H. Nolens et le droit international*, in: *Grotius, Annuaire international*, 1930, p. 1 v.; *Huldeboek 1927*, p. 123 v.
- 42) W. H. Nolens, *De leer van den H. Thomas van Aquino over het Recht*, diss. Utrecht 1890, stellingen XVI, XVII en XVIII.
- 43) P. J. S. Serrarens, *Het internationale werk van dr. Nolens*, in: *Huldeboek 1927*, p. 140 v.; Kees van Hoek a.v., p. 6.
- 44) *Serrarens a.v.*, p. 149 v.
- 45) Zijn voorstudies zijn bewaard gebleven in het *Nolens-archief*.
- 47) Kees van Hoek a.v., p. 15.
- 46) *Serrarens a.v.*, p. 138.
- 48) *Alg. Geschiedenis der Nederlanden (1958)*, deel XII, p. 107.
- 49) *Ankersmit a.v.*, p. 691.
- 50) Zie b.v. *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 augustus 1931.
- 51) *Hs. Aalberse over de laatste maanden van N. a.v.*; cfr. *De Maasbode 29 augustus 1931*; *Ankersmit a.v.* zinspeelde op deze mededeling van Aalberse.
- 52) L. J. Rogier en N. de Rooy, In *Vrijheid Herboren a.v.*, p. 681.
- 53) *Nolens-archief a.v.*
- 54) L. J. Rogier, *Katholieke Herleving*, 's-Gravenhage 1956, p. 369.
- 55) *Aalberse*, in: *Grotius 1930 a.v.*, p. 14.
- 56) L. J. Rogier, *Kath. Herleving a.v.*, p. 370.
- 57) *Verhagen a.v.*, p. 81.
- 58) *Nolens-archief rubriek 3/13*.
- 59) *Nolens-archief rubriek 20/8*.
- 60) *Hans, Parlementsfilmm a.v.*, p. 16 v.

De onderhandelingen over internationale gecontroleerde ontwapening I

door Drs. F. J. A. Terwisscha van Scheltinga

INLEIDING

Internationale ontwapening is in niet geringe mate een zaak van regeringen; zij formuleren standpunten en nemen aan discussies of onderhandelingen over ontwapening deel. Men kan zelfs zeggen, dat er *mutatis mutandis* thans meer gouvernementele aandacht aan vragen van bewapeningsbeperking wordt besteed dan in de vooroorlogse jaren. Dat, algemeen gesproken, ook in allerhande niet-gouvernementele kringen voor deze vragen een gelijke en gefundeerde belangstelling aanwezig is, is minder zeker. Ontwapening leidt bij velen een eerder verwaarloosd bestaan; er is nogal wat lethargie op dit terrein en onvoldoende bereidheid om zich werkelijk in dit vraagstuk te verdiepen. Anders dan in buitenlandse kronieken van kranten en periodieken vindt men in Westeuropese publikaties van wetenschappelijke, partij-politieke of algemeen voorlichtende strekking naar verhouding betrekkelijk weinig indringende artikelen over ontwapening. De andere informatie-media, zoals radio en televisie, doen het, althans in ons land, niet veel beter. Als voorwerp van internationale niet-gouvernementele en publieke zorg heeft ontwapening nog niet een eigenstandige plaats verworven; het is voor velen een appendix van het bewapeningsfenomeen, welke slechts in functie daarvan kan worden gezien en dus een afgeleide betekenis moet worden toegekend. Er is nogal wat lippendienst ten opzichte van ontwapening en een opvallende neiging – voortvloeiende uit gebrek aan inzicht en kennis van zaken – om voorstellen tot ontwapening bij voorkeur te zien als object van een propagandaslag tussen de Sowjet Unie en het Westen. Zonder te generaliseren, mag men kortom zeggen, dat velen verder van het ontwapeningsvraagstuk lijken af te staan dan in deze tijd verantwoord mag heten.

Uit een aantal gezichtspunten gezien, is deze situatie ook wel te begrijpen. In de eerste plaats is ontwapening in de loop der jaren geassocieerd geraakt met pacifisme en communisme, alsof het eigenlijk alleen bij die stromingen

„thuis hoort". Op deze wijze is ontwapening voor sommigen een „besmette" zaak geworden. Een andere factor is dat ontwapening door de historie in negatieve zin is belast geworden: op enkele uitzonderingen na immers zijn, ondanks langjarige conferenties, nooit concrete resultaten met ontwapening bereikt, zodat men thans zijn politieke energieën beter in andere richting lijkt te kunnen aanwenden. Voorts leeft ook in de intellectuele kring het gevoel, dat het ontwapeningsvraagstuk met zijn vele politieke, militaire, strategische, wetenschappelijke en technische aspecten, te omvattend en te ingewikkeld is, zodat men zich liever afwendt en het terrein, op enkele algemene uitspraken na, overlaat aan de experts. Een andere, niet onbelangrijke factor vormt bij sommigen de overweging dat een werkelijk zich inzetten voor ontwapening het moreel zou ondermijnen, dat nodig is om onze noodzakelijke defensieve inspanningen te blijven schragen. En tenslotte zijn er velen, die niet kunnen of willen geloven in de mogelijkheid om met de Sowjet Unie op het gebied van internationale ontwapening tot praktische politieke arrangementen of bepaalde vormen van samenwerking te komen, waarbij de Westelijke belangen verzekerd zijn en geen onverantwoorde risico's worden genomen. Ook een dergelijke overtuiging oefent een remmende invloed uit.

WAT IS INTERNATIONALE ONTWAPENING?

Internationale ontwapening, zoals die thans in de onderhandelingen tussen regeringen aan de orde is, is algemene gereguleerde bewapeningsbeperking welke zich onder doeltreffende controle in achtereenvolgende fasen voltrekt en wel op zodanige wijze dat bij behoud van een algemeen machts-evenwicht tussen de Sowjet Unie en het Westen, zij het op een telkens lager niveau van strijdkrachten en bewapeningen, de internationale veiligheid gaandeweg wordt verhoogd.

Het is duidelijk dat in deze omschrijving het verband tussen ontwapening en veiligheid van kardinaal belang is. Over dit verband bestaan enkele hardnekkige misverstanden. Ontwapening is niet identiek aan veiligheid, het garandeert de veiligheid niet, het valt er als het ware niet mee samen om de eenvoudige reden, dat internationale vrede en veiligheid meer inhouden dan de afwezigheid of drastische vermindering van wapens of gewapende manschappen. Dit misverstand treft men aan bij een beperkte groep idealisten. Veel verder verspreid is de mening dat ontwapening en veiligheid op zijn minst met elkaar op gespannen voet leven en eigenlijk aan elkaar tegengesteld zijn. Het is begrijpelijk dat de militaire inspanningen, welke wij ons noodgedwongen sedert vele jaren moeten getroosten, de mening hebben doen postvatten, dat veiligheid slechts synoniem is met bewapening en dat wie thans ontwapening voorstaat, de veiligheid per sé ondermijnt. Het is opmerkelijk hoe velen vanuit die gedachtenwereld op een pleidooi voor ontwapening slechts bedreigd en afwerend kunnen reageren. Iets genuanceerder is dit punt onlangs aldus geformuleerd: „disarmament efforts must of necessity evoke the most conservative responses from those responsible for a nation's safety" ¹⁾. Ook hier gaat het in zekere zin om een extremisme, doch haar aanhangers zijn beslist talrijker.

Tussen deze beide uitersten moet het juiste verband tussen ontwapening

en veiligheid worden gevonden. In één opzicht is dit verband zonder meer duidelijk en heeft het door de jaren heen bijna onveranderlijke erkenning gevonden bij alle onderhandelende mogendheden. Het laat zich aldus samenvatten, dat op geen enkel moment in het proces van wapeningsbeperking een situatie mag ontstaan dat een van de bij het ontwapeningsverdrag betrokken partijen een militair of strategisch sterkere positie dan de andere partij bij datzelfde verdrag verwerft. Dat zou de onveiligheid in de hand werken omdat – zoals in de bovengegeven omschrijving ligt besloten – het evenwicht der machten alsdan op een bepaald moment zou zijn verbroken. Het andere verband tussen ontwapening en veiligheid vloeit voort uit de snelle en ingrijpende wapentechnologische ontwikkelingen van de laatste jaren en is daardoor pas scherper aan het daglicht getreden. Men kan dit verband uitdrukken in de stelling dat meer en meer de veiligheid zelve ontwapening vereist, omdat een voortgezette wapeningswedloop welke om der wille van de veiligheid wordt gevoerd, de wereld juist in de paradoxale situatie van meer onveiligheid lijkt te brengen. Ontwapening schaadt de veiligheid dan ook niet, het bevordert deze juist en sterker nog, de veiligheid heeft nog nimmer zo klemmend als thans de noodzaak van ontwapening onderstreept.

ENKELE ALGEMEEN-POLITIEKE EN WAPEN- TECHNOLOGISCHE ASPECTEN

In het Handvest van de Verenigde Naties is voor ontwapening slechts een tamelijk bescheiden plaats ingeruimd. Weliswaar is duidelijk de verantwoordelijkheid van de Volkerenorganisatie op dit terrein vastgelegd, maar nergens vindt men, zoals in artikel 8 van het Volkerenbondsverdrag, de expliciete erkenning opgenomen, dat het behoud van de vrede de vermindering van de nationale bewapeningen vereist. Het accent ligt juist bij het beschikbaar zijn van voldoende (nationale) strijdmiddelen, omdat anders geen kracht zou kunnen worden bijgezet aan het collectieve streven naar veiligheid in de wereld en V.N.-acties op basis van Hoofdstuk VII van het Handvest niet uitgevoerd zouden kunnen worden. De agressie van de Tweede Wereldoorlog was juist achter de rug en het is begrijpelijk dat men zich, met deze ervaring nog vers in het geheugen, tegen mogelijke nieuwe agressies niet wilde verweren door de internationale ontwapening voorop te plaatsen²⁾. Het atomaire tijdperk, dat juist was begonnen, ook in militaire zin, kon het primaat van de ontwapening evenmin bewerkstelligen, want betekenis en consequenties van de wapentechnologische ontwikkelingen der volgende jaren, hebben de ontwerpers van het Handvest blijkbaar niet (kunnen) voorzien. Er zou anders meer in het Handvest over ontwapening hebben gestaan dan thans in de artikelen 11 en 26 het geval is. Men kan echter zeggen, dat wat aan het Handvest op dit punt ontbreekt, door de achtereenvolgende zittingen van de Algemene Vergadering van de Volkerenorganisatie in een groot aantal resoluties over gecontroleerde wapeningsbeperking tot uitdrukking is gebracht. De bemoeienis van de V.N. met ontwapening is gaandeweg intensiever geworden en anno 1960 kan men ontwapening als een van de belangrijkste punten op de agenda van de Algemene Vergadering terugvinden. Concrete ontwapeningsafspraken zijn weliswaar niet gemaakt, doch

de besluitvorming van de diverse Assembléezittingen is van duidelijke betekenis geweest en heeft sterk bijgedragen – om slechts één voorbeeld te noemen – tot begin en gunstig verloop van de besprekingen te Genève over een verdrag tot stopzetting der proefexplosies³⁾.

Vanuit de overheersende internationaal-politieke inzichten van die dagen is het eveneens begrijpelijk – het is een correlaat van hetgeen eerder werd gesteld – dat men geruime tijd aan ontwapening de reële mogelijkheid heeft ontzegd om bij te dragen tot de groei van vertrouwen tussen de staten – dat kon immers alleen geschieden door hangende politieke vraagstukken op te lossen – en anderzijds volhield dat de bewapeningsbeperking moeilijk, zo niet onmogelijk was, zolang bepaalde politieke problemen, welke de Sowjet Unie en het Westen gescheiden hielden, niet waren geliquideerd. Van beide stellingen zijn in de loop der laatste vijf jaren de scherpe kanten afgenomen. In 1957 werd de band tussen ontwapening en politieke tegenstellingen ook door het Westen losser gemaakt en sedertdien heeft de mening veld gewonnen, dat voortgang op de weg naar gecontroleerde ontwapening een beslissende factor kan betekenen in het doorbreken en doen afnemen van het internationale wantrouwen, al moet men natuurlijk blijven erkennen dat een oplossing van een vraagstuk als dat van Berlijn en het verloop der ontwapeningsonderhandelingen elkaar wederkerig gunstig of ongunstig kunnen beïnvloeden. Maar dat is iets anders dan ontwapening ondergeschikt maken aan de politieke vraagstukken van Duitsland, Berlijn, Korea etc. Door de erkenning⁴⁾, dat ontwapening „het meest belangrijke probleem van onze tijd” is geworden, is aan de huidige (tijdelijk onderbroken) ontwapeningsonderhandelingen zelfs een nieuwe politieke ruimte en impetus verschaft. Wat de verdere motieven van de partijen aan de conferentietafel ook mogen zijn, deze onderhandelingen worden voor de V.N., in tegenstelling tot 1946, gevoerd vanuit het besef dat ontwapening een eigenstandige, doeltreffende en misschien zelfs beslissende bijdrage kan leveren tot het behoud van de internationale vrede en veiligheid in de wereld⁵⁾.

De centrale positie, welke ontwapening in het geheel der internationale politieke betrekkingen inneemt, is moeilijk te begrijpen zonder een verder inzicht in de wapentechnologische ontwikkelingen der laatste 15 jaren. In tegenstelling tot de vooroorlogse periode, toen de wapentechniek een betrekkelijk statisch beeld vertoonde, laat onze tijd op dit terrein een dynamiek zien, welke in kort tijdsbestek ook de kosmische ruimte, met nog niet te overziene consequenties, binnen het veld van militaire toepassingen en rivaliteiten gaat trekken. In de nucleaire wapenarsenalen van de Verenigde Staten en de Sowjet Unie zijn met het vorderen der jaren meer, gevarieerder en verwoestender kernwapens opgeslagen. Ook het Verenigd Koninkrijk heeft een nucleaire macht ontwikkeld, Frankrijk is daarmee begonnen en communistisch China zal willen volgen. In een technische studie⁶⁾, welke onlangs in de V.S. is verschenen, onder auspiciën van de Amerikaanse Academie van Wetenschappen, wordt uitvoerig de mogelijkheid onderzocht dat in de komende jaren nog meer landen bezitters van kernwapens zullen worden. Het rapport concludeert dat gaandeweg algemeen bekend is geworden hoe kernwapens vervaardigd worden zodat een staat, welke daartoe wil overgaan, zulks niet behoeft na te laten uit gebrek aan fundamentele weten-

schappelijke gegevens of inlichtingen; de studie vermeldt dat 12 landen, w.o. België, Canada, Tsjecho-Slowakije, Oost en West Berlijn, India en Zweden thans reeds technisch in staat zijn om de productie van kernwapens met succes ter hand te nemen, en dat hetzelfde, zij het technisch iets minder duidelijk, doch zeker qua economisch potentieel, kan gezegd worden van nog een achttal landen, waaronder Australië, Nederland en Polen. De merites van deze niet primair politieke studie buiten beschouwing latend, mag men het nuttig noemen dat op deze wijze sterker de aandacht is gevallen op de gevaren, welke aan een verdere uitbreiding van de „atoomclub” zijn verbonden. Hoe meer kernwapensbezittende landen er komen, des te groter wordt de kans op conflicten en oorlogen. Prof. Kissinger zegt hierover: „... this is not to say we should be complacent about the prospects of a world armed with nuclear weapons. The possession of nuclear weapons will create tense situations among the secondary powers themselves and acts of desperation against stronger states, while military inconclusive, may set off a cycle of violence difficult to control”⁷⁾. Een beperking of sluiting van de „atoomclub” zal slechts via tijdige internationale maatregelen verkregen kunnen worden⁸⁾. In zijn rede van 18 februari voor de National Press Club in Washington over „National Security with Arms Limitation” noemde Minister Herter het tegengaan van een verdere verspreiding van kernwapens een eerste bijdrage tot het creëren van een „stable military environment” in de wereld.

Die stabiliteit wordt echter niet alleen bedreigd indien de atoomclub zich verder zou uitbreiden, doch ook meer en meer ten gevolge van de „mid-delen”, welke thans ter beschikking staan om kernwapens naar hun doel over te brengen. De zgn. „overbrengingsmiddelen” van kernwapens zijn inderdaad een probleem op zich gaan worden, ook in de internationale ontwapenings-onderhandelingen. Nog niet zo lang geleden nam het vliegtuig en vooral de lange afstands-bommenwerper onder deze overbrengingsmiddelen de belangrijkste plaats in. Dit is intussen veranderd omdat met de ontwikkeling van geleide projectielen voor korte en lange afstand een overbrengingsmiddel beschikbaar is gekomen, dat hogere snelheid en geringer kwetsbaarheid kan paren aan grotere mobiliteit en precisie. Het vanaf een verplaatsbare trein en truck of vanuit een onder water varende duikboot lanceerbare projectiel markeert het huidige ontwikkelingsstadium, doch met de constructie en „orbiting” van ruimtesatellieten, welke van kernladingen kunnen worden voorzien, zijn voor de toekomst al weer nieuwe nog ongekende militaire en strategische mogelijkheden gegeven.

De vraag of de Sowjet Unie dan wel het Westen in deze ontwikkelingsrace voorop ligt en op welke deel terreinen, kan hier buiten beschouwing blijven⁹⁾; voor ons doel is het voldoende vast te stellen, dat de wapentechnologische ontwikkelingen zich snel voltrekken en de wereld voor aanmerkelijk verhoogde risico's plaatsen¹⁰⁾. Ook, of liever juist, bij de moderne wapensystemen blijft immers de mogelijkheid van mechanische vergissingen bestaan, ten gevolge waarvan acties worden bevolen of ingezet, welke niet meer of moeilijk kunnen worden ongedaan gemaakt. Indien de techniek de reactie-tijd welke thans nog benodigd is alvorens een geleid projectiel kan worden gelanceerd, tot minuten zal hebben teruggebracht, zal er, gecombineerd met de

mogelijkheid van steeds sneller en overrompelender uitgevoerde nucleaire aanvallen, nog minder tijd overblijven voor het nemen van beslissingen op grond van degelijk onderzoek naar een (vermeende) aanval. Daaruit zal kunnen resulteren het delegeren van meer vitale bevoegdheden aan ondergeschikte commandanten, hetgeen de risico's en gevaren van onvoldoende doordachte en onverantwoorde beslissingen vergroot. Het veld der menselijke vergissingen, dat dicht kan grenzen aan dat van de mechanische vergissingen, wordt nog aanmerkelijk verbreed indien politieke leiders duidelijk gaan falen in waardering en schatting van intenties en kracht van de andere partij. Dit kan cumulatieve effecten hebben, welke onder omstandigheden uit de hand gaan lopen. Het een en ander kan de vrees van de Verenigde Staten voor verrassingsaanvallen voor een belangrijk gedeelte verklaren. In zijn evengenoemde rede noemde minister Herter dan ook het treffen van internationale beschermende maatregelen daartegen een tweede bijdrage tot het scheppen van een „stable military environment”.

In een boeiende analyse heeft Oskar Morgenstern betoogd¹⁾, dat die stabiliteit slechts te verkrijgen is indien beide partijen – de Sowjet Unie en de Verenigde Staten – gelijkelijk de zekerheid hebben dat een oorlog over-en-weer tot volledige vernietiging zal leiden. Daartoe zal het nodig zijn dat de Sowjet Unie en Amerika beiden een gelijkwaardige, onkwetsbare vergeldingsmacht opbouwen, welke Morgenstern, voor wat de V.S. betreft, op de wereldzeeën geconcentreerd zou willen zien en met name in het Polaris-systeem; zijn beschouwingen zijn ruimschoots de moeite waard, maar nemen de wenselijkheid van internationale maatregelen tegen verrassingsaanvallen niet weg. De grondstelling van Morgenstern: „the impossibility of war has to be of a technological character” lijkt aanvechtbaar omdat er teveel vertrouwen in de techniek uitspreekt en onvoldoende besef dat een objectief wapentechnisch evenwicht subjectief anders wordt geëvolueerd en dat er altijd ruimte blijft bestaan voor menselijke miscalculaties en mechanische vergissingen, welke in ons tijdsgewricht catastrofaal kunnen zijn, te sterker nog indien de groep kernmogendheden zich gaat uitbreiden (communistisch China) en de wereld verder af raakt van een bi-polarisatie van militaire nucleaire kracht.

In een zich aldus ontwikkelende militaire en wapentechnische situatie gaat de veiligheid zoals boven gesteld steeds klemmender de ontwapening vragen en hebben de Sowjet Unie en het Westen, afgezien van andere overwegingen, gelijkelijk een belang bij het doorvoeren van bepaalde ontwapeningsmaatregelen. Het kan in het belang van geen van beide zijn indien wij geleidelijk toeschuiven naar een situatie, waarin de bewapeningswedloop in het geheel niet meer onder controle is te krijgen. Juist dat perspectief versterkt nog, om der wille van de veiligheid, de urgentie van ontwapening.

---

1) Vgl. „the diplomacy of disarmament” door Joseph Noguee, blz. 277. Uitgave no. 526 van „International Conciliation”.

2) Vgl. „the United Nations and the maintenance of international peace and security” door Leland M. Goodrich en Anne P. Simons, The Brooking Institute, W'ton, mei 1955, blz. 524 e.v., waar dit punt nader is uitgewerkt.

3) Voor de geschiedenis van de ontwapeningsbesprekingen, aan de hand van de discussies in V.N.-verband, kan men terecht bij Yves Collard „Dis-

armament, a Study Guide and Bibliography on the Efforts of the United Nations", Martinus Nyhoff, The Hague, 1958; voorts bij Anthony Nutting „Disarmament, an Outline of the Negotiations", Oxford University Press, Londen 1959; ook de publikatie van Joseph Noguee (zie voetnoot op blz. 3) komt in aanmerking, doch geeft meer eigen commentaar van de auteur. Nuttig is verder „A decade of negotiations 1946-1956", Staff Study No. 3, Subcommittee of Disarmament of the Committee on Foreign Relations; 84th Congress, 2nd Session, W'ton 1956. Door A. G. Mezerik is in de serie „International Review Service", een uitgave gewijd aan „Disarmament Postwar Through 1957", New York 1957, welke een beknopt chronologisch overzicht geeft. Over de discussies der laatste jaren en het Nederlandse standpunt kan men het nodige vinden in de Uitgaven nos. 48, 54, 59 en 63 van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Staatsdrukkerij en Uitgeverijbedrijf, 's-Gravenhage, resp. vanaf pag. 83, 37, 27 en 30.

4) Neergelegd in het communiqué, uitgegeven na de Camp David besprekingen van President Eisenhower en Premier Kroeststjev alsook in resolutie 1378 (XIV) over algemene en volledige ontwapening van de XI^{ve} Algemene Vergadering van de V.N.

5) Het belangrijke aspect van een verhoging en betere spreiding van de welvaart in de wereld als gevolg van ontwapening is in dit artikel buiten beschouwing gelaten.

6) „The Nth Country Problem: A World-wide Survey of Nuclear Weapon Capability" door W. C. Davidson e.a., Brookline Massachusetts, 1959. Zie ook, voor een beknopte weergave, een artikel van Howard Simons „World-wide Capabilities for production and control of Nuclear Weapons" in Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, Volume 88, November 3, 1959.

7) Henry A. Kissinger, „Nuclear Weapons and Foreign Policy". Doubleday and Company Inc. 1958, New York, pag. 165.

8) Zie hierover uitvoeriger mijn artikel: „Internationale ontwapening: moeilijkheden en mogelijkheden", blz. 237 in „Te Elfder Ure" juni/juli 1959, gewijd aan „De problematiek van de Moderne Oorlogvoering".

9) Zie daarvoor Harison W. Baldwin, „The Great Arms Race, a comparison of U.S. and Soviet Power today", Frederick A. Praeger Publishers, New York, 1958; veel gegevens zijn ook te vinden in Philip Noel Baker „The Arms Race: A programme for World Disarmament", London, Stevens, 1958.

10) Over de implicaties van de moderne wapentechniek zijn interessante gegevens en beschouwingen opgenomen in: „1970 without Arms Control", Washington Mei 1958, een uitgave van de Amerikaanse „National Planning Association".

11) Oskar Morgenstern „The question of national defense", New York, Random House, 1959.

Internationale actualiteit van de Christelijke-sociale leer*)

door Drs W. K. N. Schmelzer

1. DJENGHIZ-CHAN

Op de Mongoolse steppe, temidden van een nomadenstam werd in het jaar 1155 in een tent een knaapje geboren dat later Djenghiz-Chan zou heten. Ruim zestig jaar later was hij de grootste wereldveroveraar. Zijn rijk strekte zich uit van de Stille Oceaan tot de Middellandse Zee, van Siberië tot het Himalaja-gebergte. In 1241 stonden de legers van zijn opvolgers, die plunderend en slachtend hun weg gebaad hadden en in Europa o.a. Polen, Silezië en Hongarije hadden bezet, in het gebied waar nu het IJzeren Gordijn is.

Het leven van Djenghiz-Chan, de grondlegger van dit Mongoolse wereldrijk, werd, volgens een van zijn biografen, Prawdin, beheerst door de gedachte dat het hoogste goed in het leven van de mens is: „Zijn vijanden te overwinnen en voor zich uit te drijven, op hun paarden te rijden en hen alles af te nemen wat zij bezitten, de gezichten van hen die hun dierbaar zijn in tranen te zien en hun vrouwen en dochters in de armen te sluiten.” Het hoogste gebod dat hij had gesteld voor de strijd was gericht op het betrachten van de uiterste onderlinge trouw van zijn manschappen. De kleinste legereenheid, negen man met een tiende als bevelvoerder, was op leven en dood verbonden. De mannen moesten liever zichzelf geheel door de vijand laten vernietigen dan één gewonde achterlaten. Wie van hen zijn makkers in de steek liet, wist dat de doodstraf hem wachtte.

Djenghiz-Chan had zonder telefoon, telegraaf, radio en pers een wereldrijk beheerst.

Na zijn dood, in 1227, liet hij hen, die eens ordeloze wilde nomaden waren, achter als voortreffelijk getrainde en gedisciplineerde krijgers. Ook liet hij bekwame veldheren en strategen en kundige bestuurders na én... een geweldig plan voor wereldverovering.

Misschien hangt het feit dat de lezer (rustig) dit nummer van het Katholiek Staatkundig Maandschrift kan zitten lezen nog samen met het feit dat dit

plan tot wereldverovering niet kon worden verwezenlijkt. Enerzijds ontwaakte het vrije, het christelijke Europa aan de rand van die bedreiging uit het Oosten; anderzijds kwam Djenghiz-Chan's rijk, door zijn ijzeren persoonlijkheid en regime in eenheid bijeengehouden, weer tot verval door het ontbreken van een allen bindend ideaal en door de innerlijke tweedracht waartoe het volkskarakter der Mongoolse nomaden zo van nature leidde.

2. COMMUNISTISCHE EXPANSIE

a. In het jaar 1870 werd te Simbirsk als zoon van een onderwijzer Wladimir Iljitsj Ulianov Lenin geboren. Hij werd, levend in een land van heren en slaven, ook buiten de grenzen van zijn land de sociale ellende in de tijd van de eerste industriële revolutie aanschouwend, bijzonder gefascineerd door de theorieën van Karl Marx, de meerwaardeleer, de accumulatietheorie. Klassenstrijd en sociale revoluties zouden de mens van zijn ketenen bevrijden: van de godsdienst, van het kapitaal en van de werkgevers en tenslotte – in een latere fase – zelfs van de staat. Marx was van mening, dat geest niet meer is dan het meest ontwikkelde produkt van de stof. Lenin schrijft zelf: „Voor ons bestaat er geen moraal, die haar oorsprong vindt buiten de menselijke gemeenschap . . . Onze moraal is ondergeschikt aan de belangen van de klassenstrijd en van het proletariaat.” In 1917 ontketent Lenin de Oktoberrevolutie in Rusland en nog geen vijftig jaar nadat hij overleed en zijn stoffelijk overschot werd gebalsemd – duizenden pelgrimeren dagelijks langs hem en Stalin in hun mausoleum – leeft 30 % van de wereldbevolking onder een totalitair communistisch regime en hangen daarbuiten nog honderden miljoenen het Marxisme aan.

Ook de communistische heersers hebben een plan voor wereldverovering; de wereldrevolutie immers blijft het uiteindelijke doel van de beweging, een doel waaraan in het totalitaire communisme alle levensgebieden ondergeschikt zijn gemaakt.

Het verhaal gaat dat men aan Djenghiz-Chan, toen deze op het toppunt van zijn macht was gekomen, vroeg: „hoe hebt gij dat alles kunnen presteren?” Het antwoord zou geluid hebben: „het was niet mijn werk, maar dat van mijn veldheren.” Op de vraag wat dan het geheim was van zijn keuze van precies de juiste lieden, zou hij geantwoord hebben: „zij moeten aan twee voorwaarden voldoen: zij moeten *niet* kunnen schrijven en zij moeten *niet* kunnen lezen.” Ongetwijfeld klinkt in dit antwoord de overtuiging door dat de intellectuele arbeid en de diepgang in het wetenschappelijk vorsen een rem op het handelen kunnen betekenen, zodat vaak extra-inspanning vereist is om buiten die wetenschappelijke arbeid tot handelen te komen.

De huidige communistische heersers mogen wellicht zelf geen wetenschapsmensen zijn, zij beschouwen de vorming van een wijd gespreide intelligentsia op tal van terreinen, vooral van de zuiver exacte wetenschappen en sinds kort ook van de economie, als een strikte voorwaarde voor het welslagen van hun plannen. Ruim 20 % van de leden der communistische partij heeft een academische opleiding gevolgd, terwijl van de afgevaardigden naar de partijdag, volgens gegevens vermeld in een Duitse studie, ruim 60 % een academische opleiding genoot.

b. Voor de Sovjet-Unie klemt de noodzaak te beschikken over superieure wetenschapsmensen, technici, physici, chemici, biologen en ook over economisten nog des te meer, sinds men in Moskou tot de conclusie moet zijn gekomen dat langs de *militair-politieke* weg van volkeren-onderwerping de expansie van de Sovjet-Russische macht op sterke weerstanden stuit. Van 1939 tot 1948 konden, zoals bekend, Letland, Estland en Lithauen worden geannexeerd, konden gedeelten van Finland, Polen, Roemenië en Duitsland worden overgenomen, en konden – tot en met de „bevrijding” van Tsjecho-slowakije – satellietregeringen in bijna alle Balkanstaten worden gevestigd. Daarna is geen avontuur – men denke aan Berlijn, Griekenland, Korea, Vietnam – meer met succes bekroond. De ontwikkeling in China laat ik buiten beschouwing, hoewel deze voor het wereldcommunisme van grote betekenis is. Vijftien landen van het vrije Westen hadden zich door het op 4 april 1949 te Washington getekende N.A.V.O.-verdrag aaneengesloten ter verdediging van de nog vrije wereld. Voor een verdere machtsontplooiing is de Sovjet-Unie sindsdien, hoewel de directe weg niet verlaten is, vooral aangewezen op een meer indirecte benadering.

In oktober 1957 schreef Walter Lipman in de New-York Herald Tribune beschuldigend dat de Amerikanen achter kwamen bij de Russen omdat zij het zo nodige opvoeren van hun wetenschappelijke research en het verrichten van meer diepte-investeringen ten achter stelden bij een voortdurende toeneming van consumptieve genoegens en het verder vergroten van de staartvinnen van hun luxe-personenauto's. Hij schreef dit, toen de Russen hun eerste Spoetnik lanceerden en de vrije wereld met een schok tot het besef kwam, hoe ver het natuurwetenschappelijk onderzoek in de Sovjet-Unie was gevorderd. En dit besef werd versterkt – Paul-Henri Spaak wijst daarop – toen Kroestjef in de U.N.O. vorig jaar voorstelde de ontwapening bij de conventionele wapens te beginnen: met de kernwapens lag de Sovjet-Unie kennelijk niet langer achter bij de V.S.

c. De inspanning op het gebied van het technisch-wetenschappelijk onderzoek wordt niet alleen dienstbaar gemaakt aan een poging tot herstel van militaire suprematie (volgens Allan Dulles, geciteerd in de New York Times van 1 april 1959, bedragen de militaire uitgaven in de Sovjet-Unie als percentage van het nationaal inkomen het dubbele van die in de V.S.), maar eveneens aan de ontwikkeling van de *economie*, die op haar beurt weer op partij-politieke doelen op langere termijn moet dienen.

Uit rapporten en artikelen van deskundigen valt op te maken dat de industriële produktie in de Sovjet-Unie – zo lang een zuiver agrarisch land – gedurende de laatste zeven jaren gemiddeld met 10 % is gestegen en die der Europese N.A.V.O.-landen met 7 %, terwijl de absolute industriële produktie reeds een omvang heeft bereikt die ongeveer de helft is van die der Verenigde Staten.

Het doel van het in 1965 aflopende laatste zeven-jarenplan is het bereiken van een produktie van industriële goederen per hoofd van de bevolking in de Sovjet-Unie die ligt boven die in West-Duitsland en Engeland. Het hoge tempo van de economische ontwikkeling in de Sovjet-Unie bereikt men door voorrang te geven aan de produktie van kapitaalgoederen ten behoeve

van de Sovjet-Unie zelf en van de landen die Rusland „helpend” in zijn invloedssfeer wil brengen. Ten behoeve van de consument is men bereid om de produktie van textiel, schoenen en huizen op te voeren, maar dit doet niet af aan het feit dat het algemene accent op de kapitaalgoederenindustrie ligt, op mechanisatie, rationalisatie, bouw van elektrische centrales en locomotieven. De ironie van het lot wil dat de meerwaardeleer in moderne versie opgaat: de beloning van de arbeider, die – man of vrouw – lang en hard moet werken, en de voorziening van de consument worden laag gehouden om met de meerwaarde die aan de grote kapitalist, de staat, toevloeit, de politieke, militaire en economische doeleinden van het communisme te kunnen verwezenlijken. Dat in de V.S. in 1960 vijftigmaal zoveel personenauto's worden geproduceerd als in de Sovjet-Unie wil men dan nog wel even verdragen.

d. De *economische wetenschap* schijnt in de Sovjet-Unie, waar de *economie* zich krachtig ontwikkelde, dertig jaren te hebben stilgestaan. Zij beperkte zich volgens een artikel van de in Harvard docerende econoom Leontief in „Foreign Affairs” aanvankelijk tot het plaatsnemen van verse bloemen in wisselende opmaak voor het onbeweeglijke borstbeeld van Marx. De politieke leiders, die in halsbrekend tempo een technisch achterlijke agrarische staat hebben herschepen in een machtig expanderend geïndustrialiseerd land „were their own economists”. Leontief vertelt echter dat sinds enige jaren de planning van investeringen in vaste activa en voorraden, van produktie en transport mede geschiedt met behulp van de inmiddels intensief bestudeerde economisch-wetenschappelijke, met name econometrische technieken van de vrije wereld. In dit verband is de wiskunde een verplicht vak van de economische faculteiten van Moskou en Leningrad geworden. Deze gang van zaken zal ongetwijfeld bijdragen tot een snellere economische expansie in Rusland zelf; immers, in een centraal geleide economie is de fundering van de centraal genomen besluiten belangrijker dan die van de besluiten der ondernemers in een maatschappij waar de concurrentie een regulerende functie vervult. Maar ook zal het onder de knie krijgen van de economische plan-technieken voor de S.U. van nut zijn voor de „hulp”, die de S.U. aan andere landen kan verlenen.

e. De Russische intelligentsia in opbouw – volgens een van de door mij bestudeerde rapporten volgt in de Sovjet-Unie een groter percentage van de bevolking hoger onderwijs dan in het vrije Westen – moet niet alleen vakken leren, die rechtstreeks van nut zijn voor het banen van de militair-politieke, de technische en de economische wegen waarlangs het communisme zegevierend moet voortgaan. De menselijke geesten en harten moeten *volledig* daaraan dienstbaar worden gemaakt. En zo zijn alle studenten, aan welke faculteit zij ook studeren, verplicht de theorieën van het Marxisme en Leninisme te beheersen. Dit vindt men nodig omdat men wenst dat het communistisch stelsel gedragen wordt en dat het uiteindelijke doel van werk en leven als roeping ervaren wordt door de partijleider in Leningrad, het Kolchozenhoofd bij Kiev, de ingenieur in Siberië en de agrarische adviseur die is uitgezonden naar de dessa in Java, waar hij temidden van de Javanen als

eenvoudig medeburger is gaan leven om hen óók te scholen in het hanteren van moderne landbouwwerktuigen.

Soms, wanneer Sjostakovitch muziek niet volgens de partijleiding schept en Katchatoerian een artikel in Sovetskyaya Muzyka heeft gepubliceerd waarin hij pleit voor het laten varen van de bemoeienis van ambtenaren met het creatieve werk van componisten, wanneer Boris Pasternak opkwam voor de onaantastbare waardigheid en geestelijke vrijheid van de mens, soms klinkt het verlangen naar de mens als een vrij, aan zijn geestelijke Schepper verantwoordelijk wezen door. Maar steeds weer blijkt dat die uitingen alléén worden getolereerd voor zover zij aan het stelsel en zijn doeleinden niets wijzigen. De vreugde over de destalinisatie is te Boedapest in bloed gesmoord en Pasternak nam de Nobelprijs voor literatuur niet in ontvangst; hij bleef in zijn dorp bij Moskou. Hij stierf zonder dat zijn boek in de Sovjet-Unie mocht worden gelezen.

3. DE ONTWIKKELINGSGBIEDEN

De militair-politieke expansie van de Sovjet-Unie moest, zoals wij zagen, na 1948 tot staan komen, en wel op grond van de aaneensluiting van het vrije Westen. Waarop is sindsdien, naast en tezamen met de binnenlandse krachttoeren, de externe actie van het sovjet-blok gericht? Het lijkt bijna een retorische vraag. Toch kunnen wij westerlingen, die vaak menen dat wij in allerlei opzichten zó voortreffelijk zijn, ons soms nauwelijks voorstellen dat de bevolkingen van de ontwikkelingsgebieden in Zuid-Amerika, maar vooral in Afrika en Azië, voor een niet zo gering deel meer sympathie gevoelen voor de Sovjet-Unie en het communisme dan voor ons.

In de afgelopen vijftien jaar zijn tweeëntwintig, voorheen door het Westen beheerste of beheerde gebieden, zelfstandige naties geworden, waar in totaal rond 750 miljoen mensen wonen. Globaal, en dus in onderdelen niet exact, worden die landen gekarakteriseerd door de volgende kenmerken: een zeer sterke bevolkingsgroei, armoede – terwijl twee derde van het wereldinkomen naar 18 % van de wereldbevolking gaat, moet 65 % van de wereldbevolking het met 16 % van het wereldinkomen doen – honger en ongeletterdheid bij brede lagen van het volk, het zoeken naar een adequaat bestuursstelsel en naar de opbouw van rechtszekerheid, een zeer onvoldoende ontwikkelde economie en grote werkloosheid.

Ik kán mij zo voorstellen, dat de regeringen van die landen óók wel eens liever met voetbalfoto en commerciële televisie geconfronteerd zouden worden dan met de schier onoplosbare problemen waarvoor zij nu staan.

De V.S. hebben door hun gigantische hulpprogramma's sinds 1945 – in totaal 65 miljard dollar (waarvan 80 % schenkingen) – voor de gehele wereld, inclusief Europa, daden van grote historische betekenis verricht. Van midden '54 tot midden '59 bedroeg de Amerikaanse economische hulp aan de ontwikkelingsgebieden van Latijns-Amerika, Azië en Afrika volgens de opstelling die drs. Lubbers onlangs in de E.S.B. publiceerde ruim 4,6 miljard dollar. Volgens een berekening van het G.A.T.T. werd daarnaast op particuliere basis door de industrie van de geïndustrialiseerde landen in 1954 en 1955

1 miljard dollar en werden daarna nog hogere jaarlijkse bedragen in de niet-geïndustrialiseerde landen geïnvesteerd.

Het communistische blok, dat met zijn hulp aan die gebieden pas na 1950 begon en pas in 1954 goed op gang kwam, bracht het in de periode '54-'59 reeds tot de tegenwaarde van ongeveer 1,8 miljard dollar. In een aantal landen, Egypte, Syrië, Ethiopië, Irak, Yemen, Afghanistan en Indonesië overtrof de hulp van het communistisch blok die van de V.S. Het aantal van de Amerikaanse adviseurs voor technische bijstand in ruime zin, die in de drie genoemde werelddelen in 1959 werkzaam waren, bedroeg volgens drs. Lubbers rond 6.000, dat van het communistisch blok ruim 4.500. Uit de vrije wereld zonden nog tal van landen – waaronder ons land – adviseurs, terwijl de V.N. in 1959 er ongeveer 8.000 uitzonden. Niet onvermeld blijve voorts de belangrijke bijdrage die internationale concerns leveren door het opleiden van stafpersoneel uit de ontwikkelingsgebieden. Ons kleine land blijft, zeker in vergelijking met vele andere Europese landen, zowel financieel als door het beschikbaarstellen van adviseurs en het opleiden van mensen van overzee in ons land, zeker niet achter, niet alleen rechtstreeks jegens onze rijkdelen overzee, maar ook jegens andere onderontwikkelde landen, via het ontwikkelingsfonds van de E.E.G., via internationale organisaties in het kader van de V.N. en via bilaterale projecten. Ons Ministerie van Buitenlandse Zaken, waarvan het Bureau voor Internationale Technische Hulp o.l.v. dr. Bannier als coördinerende en stimulerende instantie optreedt, verwacht dat in 1960 in totaal $\pm$ 400 Nederlandse deskundigen bij het werk van de internationale technische hulp zullen worden betrokken. Overwegend zijn dit agrarische deskundigen, artsen, geologen en werktuigkundigen; ook de vraag naar economen en sociologen neemt de laatste tijd toe.

In een Engels rapport vond ik dat in het studiejaar 1957-1958 $\pm$ 3200 studenten uit de ontwikkelingsgebieden in de Sovjet-Unie een academische opleiding ontvingen, terwijl – het wordt met rechtmatige trots vermeld – in Engeland 5000 studenten uit de Commonwealthgebieden in opleiding waren en nog 1500 uit andere ontwikkelingsgebieden. Ik vermeld deze cijfers om een zeer ruwe indruk te geven hoe de partijen – communistisch blok en vrije wereld – elkaar benaderen. Eén ding schijnt duidelijk: terwijl het communistisch blok nog achterblijft wat het verschaffen van materiële hulp betreft, loopt het in de strijd om de mens zeer snel in. Dit geldt zowel het uitzenden van adviseurs naar buiten als het opleiden in de Sovjet-Unie van de intelligentsia uit die landen, die bestemd is tot het uitoefenen van grote invloed op de ontwikkeling aldaar.

Waarom nu worden wij westerlingen, die in de ontwikkelingslanden reeds veel – zij het nog onvoldoende – goeds doen, waarom worden wij in die landen beslist niet algemeen beschouwd als die voortreffelijke redders in de nood en als die eerlijke vrienden, die wij zo graag in onszelf zien?

Pater de Decker S.J. heeft in een Belgisch Maandschrift vorig jaar onder de titel „Heeft het kapitalisme gefaald in de onderontwikkelde gebieden?” getracht een verklaring te vinden. Met het verkrijgen van de nationale onafhankelijkheid, vaak zo vurig bevochten, werden armoede, analphabetisme, ziekte en werkloosheid niet weggevaagd. De intellectuele elite van die landen ging veelal veronderstellen, in enkele gevallen ten dele wel terecht, dat de

buitenlandse ondernemingen hun land voor de opbouw van een export-industrie eenzijdig hadden ontwikkeld, waarbij de vruchten naar buitenlandse aandeelhouders waren gegaan. Het staatkundig beheer van buitenlandse machten zou de investeringen in het land primair hebben afgestemd op de behoeften van de particuliere buitenlandse ondernemingen en onvoldoende hebben verricht om een agrarische en industriële structuur op te bouwen ten behoeve mede van de eigen binnenlandse markt. Tot zover enkele gedachten van pater De Decker. Ik wil mij onthouden van een oordeel over mogelijke gecompliceerde schuldvragen m.b.t. het verleden, m.b.t. fouten in koloniaal beheer, en over de vraag in hoeverre de armoede en het gebrek aan ontwikkeling bij brede lagen in die volkeren ook kan samenhangen met religieuze invloeden op de graad van arbeidsproductiviteit, op stam-, klasse-, gezags- en bezitsverhoudingen binnen die volkeren zelf. Maar in ieder geval is het goed, de bestaande situatie realistisch onder ogen te zien. De westerling wordt door velen nog gezien als de imperialistische overheerser. Het christendom heeft in de vrije wereld weliswaar groots werk gedaan om rassenverschillen en rassenhaat te overwinnen, maar het is daarin nog niet geslaagd. In de emotionele verbeelding leeft het beeld van de superieure welvarende blanke uitbouter voort. En zo kan, ondanks de afkeer die religieuze Mohammedanen, Hindoe's en Boeddhisten van het communistische atheïsme hebben, toch een emotionele sympathie groeien voor het communistische stelsel dat een sociale revolutie belooft, dat in plaats van de verguisde koloniale imperia een broederlijke samenleving van alle mensen en rassen zegt te stellen en dat door zijn eigen sociaal-economisch planwerk het eenmaal arme russische slavenvolk opstuwt naar industriële welvaart.

De vrije wereld en in het bijzonder de bij de N.A.V.O. aangesloten landen onderkennen – in meerdere of mindere mate – veel van de gevaren die onze samenleving bedreigen. De opbouw van de noodzakelijke militaire verdediging kwam – zij het soms moeizaam – op gang. Men werkt met kracht aan eigen natuurwetenschappelijk onderzoek, aan opleiding, aan economische en technische steun voor landen die dit behoeven. Ook dit alles behoeft nog intensivering en uitbreiding. Men is – prestatie van de vrije democratieën – bereid voor dit alles – zij het wellicht nog onvoldoende – offers te brengen. Maar de vrije westerse wereld is nog op een ander vlak geroepen de geschiedenis in de ontwikkelingsgebieden te beïnvloeden: door het uitdragen van de fundamentele waarden van onze christelijke beschaving.

4. TAAK VAN DE CHRISTENEN

Wat kunnen wij doen? De onderdrukte volkeren achter het ijzeren gordijn, ook zij die pas na de laatste wereldoorlog van ons werden afgesneden, lijken onbereikbaar.

En de honderden miljoenen armoedigen in de ontwikkelingsgebieden, zouden zij, die brood en werk zoeken, werkelijk gevoelig zijn voor onze christelijke ethiek, voor de beginselen van ons christelijk-sociaal denken? Een bevestigend antwoord lijkt op zijn plaats; immers, waar ligt het geheim dat de onschatbare pioniers van Christus, de missionaris, de zuster, de zending, door de gekleurde volkeren veelal als vriend en de andere wester-

lingen met hun economische hulp en technische bijstand nog zo vaak met wantrouwen als vreemdeling en vijand worden gezien? Het geheim ligt niet in het loutere feit dat missionarissen en zendelingen ook medische zorg en onderwijs meebrengen. Het geheim ligt hierin dat zij in hun persoonlijke leven en samenleven het hoogste gebod van Christus zichtbaar maken in hun onbaatzuchtig en liefdevol gedragen medeverantwoordelijkheid voor de medemens.

Heeft het fundamentele beginsel van het Christendom werkelijk praktische wereldpolitieke betekenis? Beginselen en ideologieën buiten het Christendom hebben hun praktische verwezenlijking op het wereldtoneel gevonden. Ik beschreef de politiek van Djenghiz-Chan; een onderworpen continent heeft zijn praktijk ervaren. Adolf Hitler heeft in zijn – voor München van 1938 te weinig gelezen – „Mein Kampf” duidelijk vermeld dat „die Rassenfrage gibt nicht nur den Schlüssel zur Weltgeschichte sondern auch zur menschlichen Natur überhaupt” en dat de mens voor problemen is gesteld „zu deren Bewältigung nur eine höchste Rasse als Herrenvolk, gestützt auf die Mittel und Möglichkeiten eines ganzen Erdballs, berufen sein wird”. Ook de praktijk van die beginselen heeft er niet om gelogen. Het communisme heeft ons evenmin in het duister gelaten omtrent beginsel en praktijk.

Wat staat de christenen, die worden geleid door een goddelijk levensdoel voor zich en hun medemens, te doen, in het bijzonder in het sociaal-economische en politieke leven?

In het bijzonder zij de aandacht gevraagd voor de taak van het christelijk-politieke en christelijk-sociale streven, om een staatkundig en sociaal-economisch kader op te bouwen waarbinnen de particuliere krachten van het maatschappelijk leven zich optimaal en in harmonie kunnen ontplooien. En in de tweede plaats gaat het om de beïnvloeding van het sociaal-economisch leven zelf in christelijke zin, het doen doordringen daarin van onze christelijke waarden. In het huidige wereldbestel is, langs de geheimzinnige wegen waarlangs de geest waait, van invloed zowel wat wij „thuis”, in Europa en in ons vaderland doen, alsook wat wij rechtstreeks voor of temidden van de volkeren van andere werelddelen doen.

Wanneer wij, voor een niet gering deel, krachtens de onverflauwde actie van christelijke politici – uiteraard in samenwerking met anderen – erin geslaagd zijn een begin te maken met de opbouw van een Europese gemeenschap, waardoor de weg is gevonden om nationale tegenstellingen zo al niet te overwinnen, dan toch zodanig te matigen en tot synthese te brengen, dat het welzijn van allen aldus beter behartigd kan worden, dan betekent dit niet alleen iets voor ons Europeanen zelf. Aldus kan óók een stuk vertrouwen in de Europese christenen, in de kracht en doeltreffendheid van hun ideaal worden geschapen, een stuk vertrouwen dat wel heel ver te zoeken was in de jaren dat de Europese volkeren elkaars onverzoenlijke naburige vijanden schenen.

Evenzeer is in dit verband van belang hoe wij aan ons eigen sociaal-economisch leven vorm geven.

Ontvangen onze burgers – of kunnen zij scheppen – de kansen op het dragen van de nodige persoonlijke verantwoordelijkheid? Wordt de solidariteit betracht, zowel in de zin van een zo positief mogelijke samenwerking tussen de verschillende maatschappelijke groeperingen in onderneming, be-

drijfstak, natie, in internationaal en supra-nationaal verband, alsook in die zin dat de sterkeren een stuk meedragen van de last der zwakkeren? Hoe zouden wij overzee, in de landen die worstelen om een nieuwe structuur, enig vertrouwen kunnen scheppen in de waarden van onze christelijk-sociale leer, wanneer wij er niet in zouden slagen zelf er iets van in de praktijk te brengen? Hoe zouden wij anders van de honderden studenten uit die landen die in ons land en van de duizenden die elders in Europa studeren het vertrouwen kunnen winnen en hoe zouden wij anders onze eigen honderden en duizenden adviseurs die wij overzee uitzenden kunnen inspireren tot het uitdragen van de christelijke leer over de grondslagen van een samenleving? En mogen wij hen vergeten, die nu nog – wellicht nog heel lang – door het IJzeren Gordijn van ons zijn gescheiden maar die hun vertrouwen nog in het vrije Westen stellen naarmate zij luisterend vernemen hoe wij in onze eigen vrije samenleving praktische vorm weten te geven aan onze beginselen? Hiervóór werd de vraag opgeworpen of wij de honderden miljoenen armoedigen in de ontwikkelingsgebieden wel zouden kunnen bereiken en boeien met onze christelijke beginselen. Op rechtstreekse wijze lijkt dat nauwelijks mogelijk. Maar de vele duizenden intellectueel gevormden, die uit deze volkeren zelf voortkomen en die het lot ervan in de naaste toekomst bepalend zullen beïnvloeden, hen kunnen wij wèl bereiken.

Dat hetgeen van de christelijk-sociale leer in de praktijk van de Europese samenleving is en wordt tot stand gebracht, een onmisbare geestelijke bagage, een uniek overtuigingsargument is, ervaren bij voorbeeld de mensen van Pax Romana en Uniapac, in welke organisaties thans speciaal problemen van Azië en Afrika aan de orde zijn, en dat ervaren de christelijke Europese vakbondsleiders, die in het kader van het Internationaal Christelijk Vakverbond doende zijn in Azië en Afrika een sociale beweging mede op te bouwen. In dat verband kan het indruk maken wanneer de Secretaris-Generaal van het I.C.V., de heer Vanistendael, op een Euro-Aziatische Conferentie van Christelijke vakbondsleiders uit vijf westerse en twaalf oosterse landen, in januari 1959 te Saigon betoogt: het persoonlijk geweten blijft het fundament van een rechtvaardige samenleving en telkens als de mensen, ongedwongen, in volle vrijheid, de gerechtigheid kunnen beoefenen, kan de tussenkomst van de staat achterwege blijven. Bijna gedurfd klinkt het om in die landen in het arbeidersmilieu resoluut te horen afwijzen de volledige beheersing van het sociaal-economisch bestel door de staat en de klassenstrijd, en te horen pleiten niet alleen voor de juridische, sociale en economische positie en ontplooiing van de arbeider, onder gelijktijdige erkenning van zijn plichten als verantwoordelijke mens in de maatschappij, maar ook voor erkenning van de waarde van particuliere eigendom en voor eerbied voor het gezag in onderneming, groep en staat, een gezag dat mede door hem als vrije en tot eeuwige bestemming geroepen mens dient te worden geschraagd.

In het voorgaande werd het belang, geestelijk en stoffelijk, van de bewoners in de ontwikkelingsgebieden vooropgesteld. Daarmede mag niet worden voorbijgezien aan de nuchter vast te stellen omstandigheid, dat het èn politiek èn economisch voor de gehele vrije wereld een ramp zou zijn wanneer over tien of twintig jaar de ontwikkelingsgebieden geestelijk en materieel in de sfeer van het communisme zouden zijn gekomen. Steeds in de geschiedenis

heeft de geest en hebben beginselen de praktijk van de menselijke samenleving beïnvloed. In welk een betrekkelijk korte periode hebben wij zelf ervaren of waargenomen: de invloed op de levende werkelijkheid, die de beginselen van nationaal-socialisme en communisme op verbiijsterende wijze hebben uitgeoefend. Maar dank zij de ontwikkeling van het christelijk-sociale denken sinds het einde van de vorige eeuw en de invloed daarvan op de maatschappij kost het evenmin moeite, volledig overtuigd te blijven van de onverwoestbare kracht van onze eigen christelijke beginselen die in het leven van ons en onze medemensen, nationaal en internationaal, en niet alleen sociaal-economisch en politiek van beslissende betekenis kunnen zijn.

Doeltreffende militaire verdediging is noodzakelijk, technische bijstand aan en economische ontplooiing van de nieuwe landen is urgent, maar onvergeeflijk zou het zijn indien de vrije wereld de kans zou missen om met de mens uit die jonge landen een sfeer van onderling begrip, vertrouwen en samenwerking op te bouwen. Het is de mens door wie de beginselen en de leer praktische vorm krijgen. In de ontwikkelingsgebieden zal dat primair de mens uit het eigen volk zijn. Zijn vorming door opleiding in onze westerse landen en krachtens advies en bijstand van door het Westen uitgezonden deskundigen zal van beslissende betekenis blijken te zijn. Ook voor de christelijke maatschappelijke organisaties en voor de universiteiten en hogescholen, ook in ons land, die de wetenschap hebben geplaatst in een kader van christelijk denken, ligt hier een bijzondere opgave.

---

¹⁾ Dit artikel is gebaseerd op een rede die de schrijver heeft gehouden ter gelegenheid van de Tilburgse Hogeschooldag op 11 juni 1960.

GERAADPLEEGDE LITTERATUUR

Atlantic Congress London 5-9 juni 1959, diverse documenten o.a. „Economic capacity and policy of the sino-soviet bloc”, prepared by Federation of British Industries.

„Heeft het kapitalisme gefaald in de onderontwikkelde gebieden?”, artikel door pater H. de Decker S.J. in „De Gids op Maatschappelijk gebied”, mei 1959.

„Demographic Yearbook 1958”, United Nations, New-York.

„Military-Economic Challenge of the Soviet Union”, rede van Allan Dulles, gepubliceerd in New York Times van 9.4.1959.

„Mein Kampf” door Adolf Hitler, uitg. 1935, München.

„The decline and rise of Soviet Economic science”, artikel door W. Leontief in „Foreign Affairs”, januari 1960 U.S.A.

„Het Sino-Sowjet economisch offensief”, artikel door drs. J. H. Lubbers in E.S.B., 25 mei 1960.

„De Strategie der toekomst”, artikel door H. C. W. Moorman in het Katholiek Staatkundig Maandschrift, maart 1960.

„Tjingis-Chan und sein Erbe”, door Michael Prawdin, Stuttgart 1938.

„The political future of NATO”, door Paul-Henri Spaak in NATO-letter, december 1959, Paris.

„Die Sowjetunion in sieben Jahren”, artikel door Karl C. Thalheim in „Die politische Meinung”, februari 1959, Bonn.

„Beschouwingen over de christelijk-sociale leer”, rede door A. Vanistendael in „Labor”, orgaan van het I.C.V., maart-juni 1959.

„Dialectical Materialism”, door Gustav A. Wetter, London 1958.

Herstel of verbetering?

door F. K. Langemeijer ec. drs.

De gemiddelde burger, die toch geacht wordt basis en uitgangspunt te zijn van de democratie, staat niet zelden met een zeker wantrouwen tegenover zijn regering en zijn zelfgekozen volksvertegenwoordiging. Een apologie in vragen en antwoorden van de K.V.P. droeg daarom niet zonder uitdaging de titel: „Politiek is vuil”.

Is dit verschijnsel een kwestie van erfelijke belasting, na zovele slechte ervaringen met regeerders in de loop der geschiedenis? Wellicht ten dele. Het algemeen kiesrecht bestaat in ons land nog pas ruim veertig jaar. De burger heeft in het licht der historie gezien nog slechts weinig tijd gehad om te wennen aan de gedachte, dat hij zelf mede verantwoordelijk is voor het bestuur van het land; dat hij – collectief gezien – mede schuldig is aan de fouten die er worden gemaakt. De democratie vertoont ook duidelijke verschijnselen van onvolgroeid te zijn. Met name ontbreekt een levendig contact tussen kiezer en gekozene, terwijl een betere samenhang tussen bestuurde en bestuurder in een verder stadium ook niet zou misstaan. De gemiddelde burger weet nog slecht de middelen te vinden om blijk te geven van zijn politieke opinie buiten de algemene uitspraak van het stembiljet.

Voor zover hij wèl de geëigende wegen weet te bewandelen, blijkt zijn mening niet zelden nog te weinig te zijn gevormd. Dat daarbij nogal eens het eigenbelang een vertekening geeft van de werkelijkheid, zal wel als onvermijdelijk moeten worden beschouwd. Als de concurrerende krachten van het maatschappelijk leven evenredig zijn aan hun belangrijkheid lijkt dit ook geen onoverkomelijk bezwaar.

Ernstiger, maar misschien meer vatbaar voor remedie, is het verschijnsel, dat men in de regel geneigd is de politieke problemen al te eenvoudig te zien. Dat een elektronische machine ingewikkeld is neemt men onmiddellijk aan. Van een politiek vraagstuk weigert men dit te accepteren. Men stelt zich voor, dat dit evenals een wiskundig vraagstuk via een enig juiste redenering zijn enig juiste oplossing vindt. Daarbij ziet men over het hoofd, dat

de politiek noch de axioma's noch de betrekkelijke eenvoud van de wiskunde kent. Meer dan elders is trouwens in de politieke redenering de wens de vader van de gedachte. De „rechtlijnige oplossing” is dan ook niet zelden een redenering naar het doel toe. Al wat hieraan wordt af- of bijgebogen, beschouwt men dan als een nieuw bewijs van de geringe staat die men kan maken op de politiek en haar beoefenaren.

Bijna dramatisch kan dit worden, indien hierbij zogenaamde principes op het politieke toneel verschijnen. Politieke principes zijn niet altijd even sterk gefundeerd. Wie voelt zich bijvoorbeeld nog geroepen om op principiële gronden de leerplicht te vuur en te zwaard te bestrijden? En toch is het nauwelijks een generatie geleden op uitgebreide schaal gedaan. Al moge er ten deze wat meer terughoudendheid zijn gekomen, algemeen is deze nog niet aanwezig.

Met veel optimisme mag men hopen, dat dit alles kan worden beschouwd als kinderziekten van de democratie die met de groei naar volwassenheid geleidelijk geheel of grotendeels zullen verdwijnen. Vooral door de uitbouw van de algemene ontwikkeling schijnt ook wel een tendens in deze richting waarneembaar.

Het voeren van een rationele politiek zal hierdoor op den duur beter doorvoerbaar worden, gelijk tot op zekere hoogte vooral in het sociale beleid reeds kenbaar begint te worden. Er zullen echter ook vraagstukken overblijven waar een grotere verbreiding van kennis niet zonder meer de weg naar een, naar dé, juiste politiek kan wijzen. De kwestie van de aanpassing der ambtelijke pensioenen is hiervan een voorbeeld.

De algemene vreugde bij het verschijnen van het wetsontwerp algemene ouderdomsverzekering in 1955 werd voor de ambtenaren wel zeer getemperd door hetgeen bepaald werd in het inmiddels wel zeer bekend geworden artikel 60 met de bijbehorende toelichting. Artikel 60 bepaalde, dat binnen twee jaren na het in werking treden van de algemene ouderdomsverzekering, bestaande pensioenregelingen zouden kunnen worden aangepast, zij het met een zekere beperking, waardoor voor de betrokkenen de nieuwe verzekering niet tot op de laatste cent verloren zou gaan. In hoeverre de particuliere pensioenfondsen van deze mogelijkheid gebruik zouden gaan maken lag in het duister. Voor de ambtenaren bleef geen illusie over. De memorie van toelichting verklaarde: „Wat de ambtelijke pensioenvoorzieningen betreft kan een wetsontwerp worden tegemoet gezien, waarbij de aanpassing van de ambtelijke pensioenvoorzieningen wordt geregeld”.

Door wijziging van de wet werd de aanpassing geregeld in de nieuwe artikelen 60, 61 en 62. Hoewel de regering een duidelijke scheiding wilde zien tussen de aanpassing volgens de algemene ouderdomsverzekering en de aanpassing in de later te behandelen pensioenwet, was deze voor een niet onbelangrijk deel verantwoordelijk voor de duur der debatten van niet minder dan zes dagen. Door deze Kamerbehandeling werden er niet onbelangrijke beperkingen in de mogelijkheid tot aftrek aangebracht. Verdergaande wensen stuitten op het „onaanvaardbaar” van minister Suurhoff. Ten einde te voorkomen, dat het wetsontwerp in zijn geheel zou worden ingetrokken, legde de Kamer zich hierbij neer.

Zeven maanden na de behandeling van de algemene ouderdomsverzeke-

ring kreeg de Tweede Kamer gelegenheid zich uit te spreken over de wijziging van de pensioenwetten met daaronder de kwestie van de aanpassing. Zoals te verwachten was keerde een aantal leden zich vierkant tegen welke aanpassing dan ook.

Deze zagen in een aanpassing een aantasting van verkregen rechten, waaronder met name de gekapitaliseerde bedragen van betaalde premies. Als onderdeel van de regeling der rechtspositie kunnen deze beschouwd worden als een bezit van de betrokken ambtenaren. Tevens geeft de aftrekgeregeling een discriminatie ten opzichte van hen, die op andere wijze als particulier voor een pensioen hebben gezorgd. Hierop wordt immers generlei korting toegepast.

Dit alles werd door hen, die een aanpassing geen onoverkomelijk bezwaar achtten, niet ontkend. Zij meenden echer, dat niet onbevredigende compensaties hier tegenover stonden. Theoretisch zou denkbaar zijn, dat de overheid pensioenen zou uitkeren op basis van de in het verleden verkregen rechten. Door de waardedaling van het geld die sinds 1940 heeft plaatsgevonden, zouden de uitkeringen dan evenwel in reële waarde ver achterstaan bij de volledige pensioenvoorziening van circa 70 % van het laatst genoten salaris welke steeds als na te streven norm heeft gegolden. Een volledige uitkering van de algemene ouderdomspensioenen op deze onverkorte ambtelijke pensioenen zou geenszins voldoende zijn om toch weer tot een volwaardig pensioen te komen. Een pensionering op basis van verkregen rechten alleen zou daarom ook bij de meest fervente voorstanders van handhaving van verkregen rechten stellig op verontwaardigd verzet stuiten. Ondanks de aanpassing komen de gepensioneerden thans – afhankelijk van de loongroep – tot een pensioen van 79 à 83 % van het netto loon.

Uiteraard is ook een andere mogelijkheid overwogen, namelijk handhaving van de verbetering der pensioenen, terwijl daarnaast de ouderdomsuitkering volledig ten goede zou komen aan de gepensioneerde ambtenaar. Dit achtte de regering destijds onaanvaardbaar. Zij rekende voor, dat bij een ouderdomsuitkering van (toenmalig voorgesteld) f 1.338,— en bij veertig dienstjaren de gepensioneerden die een middelsom van pensioengrondslagen van f 5.000,— of minder hadden, aan een totaal pensioen zouden komen dat hun laatst genoten arbeidsinkomen zou overtreffen. Voor de betrokkenen uiteraard geen bezwaar. Er is ook hiertegenin gebracht, dat het dan toch gaat om gepensioneerden die het niet al te ruim hebben. Zulke pensioenen worden echter niet alleen ontvangen, zij moeten ook worden opgebracht. Dit zou moeten geschieden door de werkende generatie. En, er van uitgaande dat er een zekere som is die ter beschikking staat voor toekenning aan de groep ambtenaren in haar geheel, zouden het vooral de nog werkende ambtenaren zijn die de premie moeten opbrengen. Zij zouden dit echter moeten doen van een inkomen, dat bij gelijke functie kleiner is dan het pensioen van de niet meer werkende. Daarbij zouden de eersten moeten beseffen, dat een dergelijke overpensionering allicht niet zou worden gehandhaafd tot de tijd dat zij zelf aan pensionering toe zouden komen. Vooral wegens de toenemende vergrijzing van ons volk zag de regering hierin een groot bezwaar.

De optrekking der oude pensioenen die met de invoering van de aanpassing gepaard ging, heeft een zeer nodige verbetering gebracht in de pensionering der ambtenaren als groep genomen. Deze verbetering heeft de oude pensioenen plus a.o.w. zelfs met f 20 miljoen overtroffen. Rekening houdende met deze verbetering en met het belang van een zekere herverdeling die hierbij plaats vond, heeft de meerderheid van de volksvertegenwoordiging zich bij de aanpassing neergelegd.

Een gemakkelijke beslissing was dit niet. Juridisch gezien waren er wel haken en ogen. Door minister Struycken werd het dilemma in een voorbeeld duidelijk gesteld: „Indien iemand bij een appelenkoopman, die goudreinetten op zijn wagen heeft liggen, er daarvan tien wegneemt, doch hij legt er te zelfder tijd twaalf terug, dan geloof ik niet, dat er van diefstal kan worden gesproken, als de appelen, die hij teruglegt, van dezelfde kwaliteit zijn of misschien zelfs wel van een iets betere kwaliteit. Als hij twaalf appelen teruggeeft van dezelfde kwaliteit en dezelfde grootte, dan geloof ik niet, dat er van diefstal kan worden gesproken, doch dat die koopman dit ten hoogste als een wat vreemd gebaar zal beschouwen”.

In de inmiddels verstreken vier jaren is er over de verdere gang van zaken uitvoerig gedacht, geschreven en onderhandeld, zie b.v. het artikel van de heer Van der Zanden in het decembernummer 1959 van dit maandschrift. Het daarin behandelde wetsontwerp inzake samenloopregeling overheidspensioenen met bodempensioen is onder medewerking van de K.V.P.-fractie voor behandeling ter zijde gelegd tot dit kan geschieden tesamen met de algehele herziening van een pensioenwetgeving.

Naar aanleiding van een verzoek van de Kring Den Haag om in de Partijraadsvergadering van 25 en 26 maart 1960 de korting op ambtenarenpensioenen in bespreking te brengen, vond een uitvoerige discussie plaats. Prof. Romme zag hierin aanleiding in een artikel in de Volkskrant van 2 april d.a.v. op deze problematiek terug te komen. Na een uiteenzetting van de redenen die de K.V.P.-fractie destijds er toe hebben geleid zich niet tegen de aanpassing te verzetten, gaf hij ook een overweging van de verder te volgen weg. Er doen zich namelijk twee moeilijkheden voor. Zoals hierboven reeds is gebleken, heeft de groep van de ambtenaren in haar totaliteit genomen meer pensioenrechten gekregen dan de optelling van verkregen rechten plus uitkering ouderdomsverzekering. Voor individuele gevallen kan de zaak echter minder gunstig liggen. Vier jaar geleden was de toen bestaande nood situatie van vele gepensioneerden aanleiding rigoureuus een algemene regeling te treffen. Thans echter is er meer gelegenheid na te gaan of geen verbetering kan worden gebracht in bepaalde individueel ongunstig liggende gevallen. Een ander probleem is van meer algemene strekking. Essentieel is, dat de verbeteringen in de pensionering voor de ambtenaren als groep het bedrag overtreffen van de tot dan bestaande regeling plus de ouderdomsuitkering. In feite was dit ruimschoots het geval. Door het overlijden van gepensioneerden wordt deze ruime marge van f 20 miljoen steeds kleiner. Voor deze het nulpunt heeft bereikt zal er iets moeten geschieden. De beste oplossing ziet prof. Romme in het invoeren van een waardevast pensioen voor de ambtenaren. Hiermede zou dus de weg gevolgd worden die reeds is ingeslagen door de twee tot stand gekomen volksverzekeringen. Erkend

moet worden dat hiermede als het ware bij voorbaat wordt berust in de gedachte van een verdere waardedaling van het geld. Er kan echter moeilijk worden verondersteld, dat dit op de waarde van de gulden een essentiële invloed zal hebben. Integendeel valt zelfs te stellen, dat de wetenschap, hogere pensioenbedragen te zullen moeten uitbetalen, voor de overheid reden kan zijn de geldswaarde met extra zorg te bewaken. Als tweede mogelijkheid stelde prof. Romme een geleidelijke vermindering van de aftrek tot deze eventueel geheel op den duur zou zijn verdwenen. Op het eerste gezicht aantrekkelijk heeft zulk een regeling het bezwaar, dat weer de moeilijkheid opduikt van de gepensioneerde, die na pensionering meer verdient dan tevoren (door verhoging van de a.o.w.-uitkering treedt deze mogelijkheid thans reeds op bij degenen die f 6.000,— of minder verdienen). Tevens kan bij een belangrijke daling van de waarde van het geld deze regeling uiteraard voor de betrokkenen minder voordelig worden. Daarnaast blijven nog andere mogelijkheden over. Zo zou ter voorkoming van een te hoog oplopend pensioen de vermindering van de aftrek beperkt kunnen blijven op zodanige wijze, dat een pensionering van 70 à 80 % van het laatst genoten salaris blijft gehandhaafd, al dan niet tot behoud van verkregen rechten gepaard gaande met een uitkering ineens. In een radiorede op 10 mei j.l. heeft prof. Romme soortgelijke gedachten geponeerd.

Wat van dit alles zal worden gerealiseerd, zal afhangen van de mogelijkheden die het georganiseerd overleg tussen overheid en ambtenarenorganisaties blijkt op te leveren. Dit is nog steeds gaande. Wel werd begin juni bekend, dat omtrent een viertal zaken overeenstemming was bereikt.

Het meest opmerkelijke hierbij was de mededeling, dat het in het voornemen ligt de korting wegens het genot van ouderdomsuitkering of weduwnpensioen te verminderen van 2 tot 1,4 %. Dit zal eventueel met terugwerkende kracht ingaan per 1 april 1960.

Daarnaast zal met ingang van dezelfde datum een verhoging van 6 % op de pensioenen worden gegeven ter compensatie van de huurverhogingen 1957 en 1960, zij het onder aftrek van de tijdelijke compensatie van de eerste. Voorts zal voor de gepensioneerden die geen recht hebben op a.o.w. (dus zij die voor hun 65ste jaar werden gepensionoord, b.v. politie) tot een maximum van f 180,— per jaar voor gehuwden en van f 108,— per jaar voor ongehuwden een bijslag van tien procent van het pensioenbedrag worden toegekend. Deze laatste regeling wordt evenwel geleidelijk tot nul gereduceerd voor hen die tussen april 1960 en 1963 worden gepensionoord. De tegemoetkoming voor deze groep is op initiatief van de organisaties in het overleg gebracht.

Uiteraard zullen deze regelingen eerst na goedkeuring door de volksvertegenwoordiging tot stand kunnen komen. Verondersteld wordt dat hiermede nog geruime tijd zal zijn gemoeid. Anderzijds mag worden aangenomen, dat gezien de overeenstemming in het georganiseerd overleg, er een goede kans is, dat deze regelingen de instemming van het parlement wel zullen vinden. De regering meent daarom, wat de compensatie van de huurverhoging betreft, vooruit te mogen lopen op deze goedkeuring door uitkering van de bijslag over april tot en met december 1960.

De invoering van een waardevast pensioen, dat door de organisaties der

ambtenaren wordt begeerd, is blijkbaar niet haalbaar geweest tijdens dit overleg. Het schijnt, dat de regering eerst wil wachten op het rapport van de Sociaal-Economische Raad over de waardevastheid van pensioenen in het algemeen. Het is dus mogelijk, dat de regering de kwestie als open beschouwt met de bovengenoemde regeling van vermindering der aftrek als overgangsmaatregel. Is deze een eerste stap op de weg naar algehele afschaffing van de aftrek, dan zullen als omschreven verdere voorzieningen nodig zijn.

Het zou heel wat gemakkelijker zijn, indien men het er over eens zou kunnen worden of en in hoeverre verkregen rechten en compenserende maatregelen tegen elkander mogen worden afgewogen. Maar politiek is geen rekensom, al komt er misschien wel eens kansberekening bij.

Bij het verschijnen van een rapport¹⁾

door Dr. C. Jansen S.J.

Het ontwerp van Wet tot regeling van het voortgezet onderwijs heeft reeds vele pennen in beweging gebracht, en de strijd over dit ontwerp is nog niet ten einde. De openbare behandeling in de Staten-Generaal belooft een boeiend schouwspel te worden. Dit ontwerp van Wet is dan ook een evenement in de geschiedenis van de wetgeving op het onderwijs in Nederland. Het behelst een wettelijk plan, dat het gehele voortgezet onderwijs omvat, d.w.z. praktisch alle onderwijs na het lager met uitzondering van het hoger, waarbij voor dit onderwijs voorzieningen worden geprojecteerd, niet om die op korte termijn uit te voeren, maar wettelijke voorzieningen, die voor lange jaren zullen moeten dienen als de basis voor de noodzakelijke ontwikkeling van het gehele voortgezet onderwijs.

Er is behoefte aan zulke voorzieningen, allereerst in verband met de snel groeiende aantallen leerlingen van alle soorten van scholen voor voortgezet onderwijs van elke richting. De belangstellingtoename voor het voortgezet onderwijs overtreft verre wat de bevolkingsaanwas alleen zou doen verwachten. Gevolg van de industrialisatie-politiek? Voor een deel zeker, want een industrialiserende maatschappij heeft grote behoefte aan voortgezet schoolonderwijs, aan algemeen vormend onderwijs en aan beroepsvormend onderwijs, beide op drie niveau's: lager, middelbaar en hoger.

Die belangstellingstoename voor het voortgezet onderwijs duidt echter voornamelijk op een geestelijke ontwikkelingsdrang in ons volk, die veel dieper gaat dan slechts datgene wat ontwikkeling door middel van schoolonderwijs aan maatschappelijke waarde heeft. In alle kringen van ons volk leeft de overtuiging, dat de school – elke school, de openbare zo goed als de bijzondere – er niet alleen maar is om kennis, kunde of vaardigheid bij te brengen, maar dat zij tegelijk daarmee een opvoedende taak heeft te vervullen. Het onderwijs behoort een geïntegreerd deel van de opvoeding te vormen, aldus minister Cals in de memorie van toelichting op het ontwerp van Wet tot regeling van het voortgezet onderwijs.

✱

De belangstellingstoename voor het voortgezet onderwijs doet het probleem van de behoefte aan scholen stellen. Het gaat niet aan te zeggen: richt maar scholen op van elke soort, en van elke richting. Er moet gezorgd worden voor een „net” van scholen, dat voldoende „dicht” is, waarbij de scholen op de goede plaatsen staan. In zijn ontwerp van Wet projecteert minister Cals een planprocedure waarbij de openbare scholen, wat de oprichting daarvan betreft, en de bijzondere scholen, wat de opnemings daarvan in het subsidie-

verband betreft, gelijkelijk betrokken zullen worden. De door de minister voorgestelde planprocedure ontmoette bezwaren.

- Vertegenwoordigers van het bijzonder onderwijs merkten op, dat door het invoeren van deze planprocedure een belangrijke bemoeienis van de Overheid met de oprichting van bijzondere scholen (voorwaarden betreffende plaats en grootte der scholen, in verband met subsidiëring) wordt gelegaliseerd.
- Vertegenwoordigers van het openbaar onderwijs merkten op, dat een taak van de Overheid ten aanzien van de oprichting van openbare scholen voor voortgezet onderwijs, zoals de Grondwet die met betrekking tot het openbaar lager onderwijs omschrijft, in de voorgestelde planprocedure wordt gemist.

De getalsnormen, gesteld in artikel 63 van het ontwerp van Wet, volgens welke de minister een openbare of een bijzondere dagschool „in elk geval” in het plan opneemt, kunnen niet dienen om aan de vermelde bezwaren tegemoet te komen. Ook indien deze getalsnormen sterk verlaagd zouden worden, kunnen zij nooit rechtszekerheid bieden ten aanzien van kleine scholen (openbare of bijzondere), die niet voldoen aan de getalsnormen, doch waarvan gezegd moet worden, dat zij wel aan een reële behoefte beantwoorden. Een positieve taak van de minister bij de planning der scholen heeft in het ontwerp van Wet feitelijk géén omschrijving gevonden. Dientengevolge moesten door velen de voorgestelde getalsnormen wel gezien worden als het middelpunt waarom de gehele planprocedure draait. Wat op zijn beurt weer aanleiding was tot de van beide zijden naar voren gebrachte bezwaren.

Met het oog op een noodzakelijke aanvulling van het ontwerp van Wet terzake, en tegelijk met het doel om aan de bezwaren zover als dat bij wet mogelijk is tegemoet te komen, wordt in het rapport van de commissie, naar aanleiding waarvan dit artikel geschreven werd, aanbevolen artikel 58 van het ontwerp van Wet aan te vullen met een vierde lid, luidende:

„Bij de uitvoering van de artikelen 59, 60 en 61 draagt onze minister zorg, dat in een genoegzaam aantal en in een voldoende aantal plaatsen:

- a. openbare scholen voor voortgezet onderwijs worden opgericht,
- b. bijzondere scholen voor voortgezet onderwijs uit de openbare kas worden bekostigd.”

*

De onderwijskundige problemen, die het voortgezet onderwijs mede in verband met de belangstellingstoename voor dat onderwijs doet stellen, zijn echter niet minder belangrijk. In het kort:

- er is behoefte aan nieuwe vormen van onderwijs: hoger algemeen vormend onderwijs, en bepaalde vormen van beroepsvormend onderwijs op lager, middelbaar en hoger niveau;
- voor meer dan één vak is vernieuwing van de leerstof noodzakelijk, in verband met betere aanpassing van die leerstof aan de stand van de wetenschap of aan behoeften van de maatschappij;
- de onvermijdelijke uitbreiding van de leerstof voor een aantal vakken maakt dat differentiatie in de afzonderlijke scholen en bij de eindexamens (keuze-vakken) de overweging waard is;

- bijzondere aandacht verdienen de methodes van onderwijzen; vóór-
onderstelde belangstelling van de leerlingen voor de schoolse leerstof in
ons vigerende onderwijs, en plichtmatigheid ten aanzien van het „leren”,
vooral als dat met inspanning en volharding moet gebeuren, zijn reeds
thans bij velie leerlingen niet meer aanwezig, óók als deze leerlingen
allerminst de geschiktheid tot het volgen van het onderwijs missen;
- door methodes, die de zelfwerkzaamheid bevorderen, zullen belang-
stelling en plichtmatigheid moeten worden aangeleerd;
- aan de selectie der leerlingen moet veel verbeterd worden; zij zal echter
nooit feilloos worden; daarom is tenminste enige coördinatie van be-
paalde vormen van onderwijs, althans wat betreft het onderwijs in de
laagste klassen noodzakelijk, opdat overstap-mogelijkheden van het
ene naar het andere schooltype zonder verlies van een jaar niet uitge-
sloten zijn.

Het zijn slechts enkele aspecten, zeer summier aangeduid, van het gróte onderwijsprobleem. En de oplossing? Minister Cals biedt één wet op het gehele voortgezet onderwijs, die bedoeld is als een sluitend geheel van voorzieningen. Wie hier oplossingen in details, voor elk der onderdelen van het probleem afzonderlijk zoekt, komt bedrogen uit. Maar, zou er wel iemand gevonden kunnen worden, die in deze materie kant-en-klare oplossingen weet te produceren? Gesteld echter, dat de persoon wél gevonden werd, dan zouden zijn oplossingen géén oplossingen zijn. Hóógstens voor het ogenblik voldoende, zouden zij geen enkele waarborg bieden voor de toekomst.

Het ontwerp van minister Cals biedt slechts de grote lijnen, een wettelijke basis voor ontwikkelingsmogelijkheden van het onderwijs, d.w.z. de noodzakelijke basis voor het zoeken, het vinden en het verwezenlijken van een oplossing van het onderwijsprobleem. Dat is de grootsheid van zijn conceptie. Zij sluit aan bij het bestaande. Maar het bestaande zit onwrikbaar vast, zodat iets nieuws of iets anders niet of nauwelijks mogelijk is. Daarom streeft minister Cals daarbij naar een zekere mate van vrijheid, opdat het onderwijs de mogelijkheid krijgt van een voorzichtige aanpassing aan de behoeften van maatschappij en van leerlingen. Kan het verwonderen, dat dit ontwerp van Wet vele vragen deed stellen, zelfs tegenstand opriep? Op enkele van deze vragen geeft de commissie, die het in dit artikel bedoelde rapport opstelde, haar antwoord.

*

Op de vraag, of voor de mening, dat het ontwerp van Wet in strijd zou zijn met de Grondwet, voldoende grond aanwezig is, antwoordt de commissie ontkennend. Zij is van mening, dat het grondwettelijke onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs in dit ontwerp van Wet, zuiver formeel beschouwd, niet minder tot zijn recht komt dan bijvoorbeeld in de bestaande middelbaar onderwijswet.

Uitvoerig gaat de commissie in op de aan haar gestelde vraag, of in het ontwerp van Wet de vrijheid van het bijzonder onderwijs niet te zeer bedreigd wordt. Zij is van oordeel, dat dit inderdaad het geval is. Volgens het ontwerp van Wet kunnen de Kroon, de minister, ambtelijke instanties – zij het

in formeel verschillende zin – in dezelfde omvang beslissen over de inrichting van het onderwijs aan de bijzondere scholen als over de inrichting van het onderwijs aan de openbare scholen. De vrijheid van de inrichting van het onderwijs, die het ontwerp van Wet biedt, waarbij aan de besturen van de bijzondere scholen slechts de mogelijkheid wordt geboden om een verzoek aan de minister te doen, waarna deze in hoogste instantie beslist, acht zij geen werkelijke vrijheid, doch in bepaalde gevallen usurpatie van het bevoegd gezag der scholen door de uitvoerder der wet, met alle gevolgen van dien voor de vrijheid van het bijzonder onderwijs.

De commissie beperkt zich echter geenszins alleen tot kritiek op het ontwerp van Wet. In haar rapport doet zij een aantal aanbevelingen tot aanvulling of tot wijziging van het ontwerp, waarmee aan haar bezwaren zou kunnen worden tegemoet gekomen. Haar aanbevelingen betreffen regeling „in en door de wet” van een aantal zaken, die volgens het ontwerp van Wet worden geregeld bij algemene maatregel van bestuur of door de minister, terwijl zij andere zaken aan de beslissing van het bevoegd gezag der scholen wenst overgelaten te zien, uiteraard onder voorwaarde dat, wat de besturen terzake besloten hebben, geheel volgens het systeem der wet, voor bekostiging uit 's rijks kas in aanmerking komt.

Grotore vrijheid dan door de minister voorgesteld wenst de commissie inzake de brugklas. Gelet op de bezwaren die van verschillende zijden worden ingebracht tegen de brugklas, zoals die door de minister wordt geprojecteerd, gelet ook op het feit, dat velen van deze brugklas geen groot effect verwachten, meent de commissie, dat in de wet dienen genoemd te worden de vakken, die in de brugklas *ten minste* moeten worden onderwezen, en de aantallen lessen, die in elk van deze vakken *ten minste* moeten worden gegeven.

Minder ver, waar het gaat over de vrijheid, gaan de aanbevelingen van de commissie met betrekking tot een leerplan voor de scholen van voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. Met een lessentabel schrapt de minister ook een leerplan uit de wetgeving. De commissie is echter de mening toegedaan, dat voor de scholen van voorbereidend wetenschappelijk onderwijs een leerplan onmisbaar is, krachtens de aard van dat onderwijs, dat een zeer specifiek doel heeft. Nochtans dringt zij er op aan, dat de omschrijving van de leerstof der verschillende vakken dient te geschieden op de grondslag van een verplicht minimum-totaal aantal lessen in elk der vakken.

---

1) Het rapport is aan het bestuur van het Centrum voor Staatkundige Vorming uitgebracht door een commissie, die als volgt is samengesteld:

Leden: – Dr. C. Jansen S.J., te Amsterdam (tevens voorzitter).

– Mr. C. Aerden, te Nijmegen (tevens secretaris).

– Dr. J. Nuchelmans, te Roermond.

– Mr. C. Schelfhout, te 's-Gravenhage.

Adviserende leden: – J. Derksen, te 's-Gravenhage.

– B. Engelbertink, te Oldenzaal.

– Prof. dr. J. Gielen, te Nijmegen.

– Mag. dr. J. Stokman O.F.M., te Utrecht.

Het rapport is eind juni gepubliceerd. Het telt 49 blz. en is bij het bureau van het Centrum voor Staatkundige Vorming, Prinsegracht 95 te 's-Gravenhage, verkrijgbaar voor f 2,25 per exemplaar.

Nieuwe Boeken

HELGA GREBING, Der Nationalsozialismus, Ursprung und Wesen, Isar-Verlag, München, 1960, 104 blz.

Dit kleine boek bevat een helder geschreven geschiedenis van het nationaal-socialisme. Het geeft de lezer, die zich op dit terrein oriënteren wil en die iets wil begrijpen van de achtergronden van het „finstere Zauberwerk“ van het nationaal-socialisme, een klaar beeld. Gaarne aanbevolen.

M. PHILIP PRICE, Die Türkei, Vergangenheit und Gegenwart, Verlag Hans Carl, Nürnberg, 1960, 216 blz.

Dit boek is een duitse vertaling van de bekende „A history of Turkey, from empire to Republic“ (Londen 1956). Turkije, dat pas nog een omwenteling beleefde, is een fascinerend land en de schrijver, die het land nauwkeurig kent, geeft een boeiend geschreven historisch overzicht en een inzicht in de grote en gekompliceerde moeilijkheden, waarmede Turkije te kampen heeft. Men zal het gaarne lezen.

WALTHER WOLF e.a., Aufstieg und Untergang der Grossreiche des Altertums, W. Kohlhammer GMHB, Stuttgart 1960, 136 blz.

Het gaat hier om een bundeling van een vijftal lezingen van bekende geleerden. In hun beknoptheid leveren zij tesamen toch een instruktief overzicht op van de geschiedenis en de kultuur van de oude rijken, waarvan het verloop

van zo grote invloed is geweest op de historie van het avondland.

LEO TROTZKI, Geschichte der Russischen Revolution, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1960, 758 blz.

Fischer-Verlag geeft thans een serie „paperbacks“ uit, waar Trotzki's boek er een van is. Daarmede worden ook omvangrijke werken voor het grote publiek toegankelijk en wat de uiterlijke verschijning betreft is een gelukkige vorm gevonden. Ongetwijfeld zal ook deze Fischer-serie zijn weg naar vele lezers wel vinden. Trotzki's geschiedenis van de Russische revolutie, die in zijn oorspronkelijke uitgave in twee delen uiteenviel, is hier in één band samengevat. Daarbij werden de uitvoerige annoteringen van de schrijver grotendeels weggelaten, evenals het laatste hoofdstuk van het oorspronkelijk eerste deel en het eerste hoofdstuk van het oorspronkelijk tweede deel. Een verstandige bekorting is dit overigens wel geweest en de continuïteit is niet geschaad. Met dat al wordt het meer dan 700 pagina's tellende dokument van de kroongetuige van de Russische revolutie voor velen toegankelijk.

KOLONEL Dr. M. W. J. M. BROEKMEIJER, Strategische Economie – enige economische problemen van de totale oorlog, Elsevier, 1960, 197 blz.

Dit is een oorspronkelijk werk over een materie waarin de publicaties niet dik gezaaid zijn. Een

wonder is dit laatste niet als men bedenkt dat iemand die zich op dit gebied beweegt van twee markten thuis moet zijn, de economische en de militaire.

De auteur, die met dit boek de doctorstitel verwierf, gaat ervan uit dat wij, d.i. de westelijke wereld, „de vrede (willen) in het belang van de mensheid, doch willen wij daar ook werkelijk naar streven, dan zal de totale maatschappij zich moeten inspannen en door de regeringen moeten worden georganiseerd, opdat de defensie kan worden geruggesteund door een sterke economie". In drie inleidende hoofdstukken worden achtereenvolgens besproken de totaliteit van de moderne oorlog, het belang van de economische potenties van de oorlogvoerenden (waarvan de eigenlijke krijgsmacht in deze visie slechts één factor vormt), de strategie en het belang van de economische defensievoorbereiding, met inbegrip van haar preventieve waarde.

De definitie van strategie omvat dan mede de aanwending van economische middelen, ja zelfs zijn die middelen in de huidige tijd de dominerende factor in internationale en militaire verhoudingen. De specifieke taak van de strategische economie is, evenwicht te brengen tussen politieke doelstellingen en economische capaciteiten, de aanwending van de capaciteiten te leiden en de positie van de economie te versterken door middel van economische defensiepolitiek.

Dit schema wordt vervolgens in acht hoofdstukken uitgewerkt. De politieke doelstellingen zijn daarbij als gegeven beschouwd, en de meeste aandacht wordt geschonken aan de aanwending van economische capaciteiten: het arbeidspotentieel, het wetenschappelijk onderzoek, grondstoffenvoorziening en energie, transport en verbindingen, het productiepotentieel van industrie en landbouw, en de economische inlichtingendienst. De beide laatste van deze acht hoofdstukken zijn gewijd aan de economische defensiepolitiek en de rol van de overheid in de voorbereiding van de defensie. Het aspect

van de voorbereiding loopt overigens als een rode draad door het hele boek. De schrijver slaat het terecht hoog aan en illustreert zijn betoog met tal van voorbeelden, meest uit de recente geschiedenis. Twee slothoofdstukken passen het besprokene toe op de huidige toestand.

Men ziet dat de schrijver de bedoeling heeft gehad, een samenvattende behandeling te geven van het thema „economie in dienst van de strijd om het landsbestaan". Dat is een zware taak, die bij mijn weten nog door niemand is aangevat. De auteur is daardoor eigenlijk niet verder kunnen komen dan een beschrijving, een soort inventarisatie van de problemen. In deze zin heeft hij baanbrekend werk geleverd, maar ook in die zin dat het een begin is waarna de eigenlijke analyse nog moet komen. Men vat dit niet zo op, alsof de auteur het bij een bespreking van de problemen zou hebben gelaten zonder aanwijzingen voor een oplossing te geven. Integendeel, de voorstellen zijn verlei en waardevol.

Een aanmerkelijke moeilijkheid van bepaalde voorstellen is dat zij nogal diep in het economisch leven ingrijpen. Zij doorkruisen vaak de lijnen van andere politieke doelstellingen, vooral in de internationale economische politiek. Deze heeft echter een gecompliceerde en daardoor tamelijk labiele balans. Zolang het oorlogsgevaar niet acuut is zal zij zich verzetten tegen nieuwe complicaties die haar balans nog meer precair maken, en zullen de typische vredesdoelinden – met name de liberalisatie van het internationaal economisch verkeer – wel blijven prevaleren. Men denke in dit verband maar eens aan de protesten van zeevarende naties, Nederland niet op de laatste plaats, tegen de zeevaartpolitiek van de V.S., waaraan ook defensieoverwegingen niet vreemd zijn.

Al bij al echter maken het belang van het onderwerp en de kundigheid van behandeling de kennisneming en overweging ten volle waard.

ANTON ZISCHKA, Volken in ballingschap, Nederland's Boekhuis, Tilburg 1960, 351 blz.

Een nieuw boek van Anton Zischka, dat als ondertitel draagt: „Speurtocht door de Oosteuropese 'volksdemocratieën'“, verlicht met enkele pakkende foto's die een eveneens pakkende tekst onderstrepen. Zischka's grote kwaliteiten liggen in het neerschrijven van boeiende en doordringende reportages, die zich bijzonder goed laten lezen en waarin zijn waarnemingen voortdurend aan de lezer persoonlijk appeleren. Zischka trok deze keer door een aantal Oosteuropese landen. Evenals zijn andere boeken is de grondtoon in dit werk ook een zeker optimisme. Zischka gaat uit van de blijvende kracht en weerstand van volkeren, die hij stelt tegenover de tijdelijke houdbaarheid van regimes en stelsels. Een belangrijk boek, ter lezing gaarne aanbevolen.

GEORG VON RAUCH: Lenin, Die Grundlegung des Sowjet-systems. Musterschmidt Verlag Göttingen. (Biografische Reeks: Persönlichkeit und Geschichte) 101 blz.

Dit boek, geschreven door de bekende hoogleraar voor Oosteuropese geschiedenis aan de Universiteit van Marburg, Georg von Rauch, die zich sedert de 2e wereldoorlog voornamelijk met de Russische geschiedenis heeft beziggehouden, vormt ongetwijfeld een belangrijke bijdrage tot de kennis van het wereldcommunisme.

In dit boek is von Rauch er in geslaagd in een biografie van beperkte omvang een scherp beeld te

tekenen van Lenin – een der voorname grondleggers van het Sowjet-communisme – en daarbij zowel de politieke – als de persoonlijk-menselijke aspecten in gelijke mate aan hun trekken te doen komen.

WALTER FELIX MÜLLER, Die Europäische Lebensordnung im Wandel von der Zeitenwende bis zum ersten Weltkrieg, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1960, 107 blz.

Dit boek bevat de tekst van een vijftal lezingen gehouden over het hierboven genoemde onderwerp voor het Goethegesellschaft in Wiesbaden. Interessante stof, waarin de lezer een deskundige hand erkent en die een goed inzicht geeft in de factoren, die bijdroegen tot verandering in de Europese cultuur en maatschappij.

ISAIAH BERLIN, Karl Marx, Sein Leben und sein Werk, R. Piper & Co. Verlag, München, 1960.

Dit is een Duitse uitgave van het reeds in 1939 verschenen boek van de Engelse hoogleraar Berlin, die thans rechtsgeschiedenis en geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw doceert aan de universiteit van Oxford. Dat die eerste verschijning van reeds twintig jaren terug dateert is bij de lezing van het boek wel te merken, heeft anderzijds het voordeel, dat het werk niet geschreven is in deze zo gespannen tijd. Het is daarbij boeiend geschreven steunende op een rijke kennis van het onderwerp en solide historische fundering.

ERRATA

In het julinummer van het Katholiek Staatkundig Maandschrift werd bij de boekbesprekingen abusievelijk vermeld, dat het boek: „De vluchtende mens, symbool van de samenleving“, is uitgegeven bij H. Veenman & Zn. N.V. te Assen. Dit moet echter zijn: H. Veenman & Zn. N.V. te Wageningen.

Katholiek Staatskundig Maandschrift

REDACTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DRS A. W. H. J. QUAEDVLIEG, W. M. PERQUIN. REDAKTIESEKRE-
TARIS: G. GIELEN

JAARGANG 14

OKTOBER

NUMMER 8

Standpunt van enkele politieke partijen t.o.v. opheffing en samenvoeging van gemeenten

door Dr. G. J. van der Top

INLEIDING

Het vraagstuk van opheffing en samenvoeging van gemeenten is een aan-
gelegenheid welke meerdere malen de aanleiding is geweest tot lang-
durige debatten in de Staten-Generaal, waarbij niet altijd even
duidelijk was waarom de scheidingslijn tussen voor- en tegenstanders zus of
zo liep; bovendien vertoonde deze grens, naargelang de tijd waarin men
zich bevond en de gemeenten die er bij betrokken waren, een nogal grillig
verloop.

Het lijkt nuttig, aan de hand van voornamelijk de kamerstukken, eens na te
gaan welk standpunt de belangrijkste politieke partijen ten opzichte van dit
vraagstuk hebben ingenomen.

ROOMS-KATHOLIEKE PARTIJ(EN)

In het partij-program van Schaepman, in 1883 door hem voorgelegd aan de
rooms-katholieken van Nederland, vormt het vraagstuk van de opheffing en
samenvoeging van gemeenten, in die tijd toch al geen probleem, geen zaak
van uitzonderlijke betekenis. Het maakt deel uit van zijn opvatting omtrent
de status van de lagere publiekrechtelijke organen in het algemeen. Deze
houdt in dat de staatsmacht en de staatszorg moeten worden beperkt tot het
onontbeerlijke. De zelfstandigheid in eigen kring voor provincie en gemeente
is een eis van nederlands staatsbeleid.

In de beginselprogramma's van de R.K. Staatspartij tot en met 1929 wordt
met geen woord gerept over de gemeentelijke indeling, dat op een nieuwe
of meer aangevulde visie zou duiden. De ontwerpers en samenstellers ver-
wijzen steeds weer naar het program van 1883. Ook het gemeenteprogram

van 1918 ademt dezelfde geest. Dat het gemeenteprogram van 1934 toestaat dat opheffing en samenvoeging van gemeenten mag worden bevorderd, wanneer de verhoudingen zoals deze zijn gegroeid, de behartiging van het algemeen welzijn in belangrijke mate schaden en andere middelen ter oplossing van de moeilijkheden niet toereikend zijn, mag nauwelijks als een nieuw element worden aangemerkt, daar deze voorwaarde reeds in voorgaande programma's als impliciet aanvaard moet worden beschouwd.

Wel wordt in 1936 een nieuwe motivering naar voren gebracht: gaf Schaezman in 1883 als reden van zijn standpunt aan, de steeds verder om zich heen grijpende centralisatie-tendentie vanwege de staat, in 1936 wordt uitdrukkelijk het subsidiariteitsbeginsel toegepast als grondslag voor de zelfstandigheid der gemeenten als territoriale eenheden.

In het gemeenteprogram van 1958 tenslotte wordt verklaard dat „terwille van het behoud van een eigen plaatselijk bestuur, de K.V.P. in de Staten-Generaal met kracht de zelfstandigheid van de gemeente zal verdedigen tegen te ver gaande centralisatie”.

Het is interessant deze beginselverklaringen te confronteren met het praktische beleidsstandpunt. Er blijkt namelijk uit dat men wel principes kan formuleren, doch dat het bijzonder moeilijk is een concrete gedragslijn te bepalen. Men kan dan ook het vermelde uitgangspunt slechts beschouwen als een richtsnoer. De feitelijke situatie bepaalt de inhoud van het „niet of niet voldoende in staat zijn tot behartiging van het algemeen welzijn door de gemeenten” evengoed als de mate, waarin centralisatie „te vergaand” is, terwijl ook tijdsomstandigheden hierop invloed kunnen uitoefenen. De houding van degenen die sinds 1851 het katholieke volksdeel willen vertegenwoordigen in de Tweede Kamer, laat dit duidelijk zien.

In onderstaand overzicht wordt een totaalbeeld gegeven van het aantal katholieke leden van de Tweede Kamer, die ooit hebben gestemd tegen een dergelijk wetsvoorstel.

Tegen-stemmen van vertegenwoordigers van de r.k. politieke richting/partij in de Tweede Kamer der Staten-Generaal tegen opheffing van gemeenten van 1851 tot en met 1959

Naam van de opgeheven gemeente (sinds 1851 totaal 255)	Jaar van opheffing	Aantal tegenstemmen
Veenhuizen	1854	5
Biert	1855	1
Hoogmade	1855	1
Winsenum	1857	1
Oost- en Noord-Mathenesse	1867	2
Sluipwijk	1870	2
Heille	1880	9
Groote Lindt	1881	2
Duizel en Steensel	1923	1
Vrijhoeve Capelle	1923	1
Schoten	1927	5
Lonneker	1934	2
Enkele gemeenten rond Utrecht	1954	3
Wadenoijen	1956	2

De taktiek van de katholieken bleef er de eerste jaren na 1851 op gericht samenwerking te zoeken met diegenen, van wie zij voor de vermeerdering van hun invloed en voor de behartiging van specifiek katholieke belangen het meeste te verwachten hadden. Daar met recht werd verondersteld, dat van de liberalen en een ministerie-Thorbecke steun in deze richting kon worden verkregen, werkten de katholieke vertegenwoordigers de opheffing van gemeenten niet tegen. De stemmen die de protestant-christelijke en conservatieve groeperingen van de katholieken hadden weten te winnen, werden definitief verloren na de aprilbeweging. Het bondgenootschap tussen liberalen en katholieken werd daarentegen hechter, terwijl de protestant-christelijke groepen de conservatieven steunden.

Door de schoolstrijd echter raken de katholieken hoe langer hoe meer los van de liberalen en neigen zij tot een samengaan met de anti-revolutionairen. De conservatieve partij brokkelde steeds meer af. Het is daarom heel goed te begrijpen dat de katholieken in 1880 in zo sterke mate de anti-revolutionairen steunden in hun tegenstand tegen de opheffing van Heille, waarin zij niets anders zagen dan een belastingkwestie, een financiële tegemoetkoming voor Sluis en een degradatie van de gemeente tot administratief district.

Sinds dit geval heeft de katholieke groepering in de Tweede Kamer geen uitgesproken standpunt meer ingenomen ten aanzien van opheffing en samenvoeging van gemeenten. Het enige geval vóór 1940, waarin meerdere katholieken tegen stemden, was de opheffing van de gemeente Schoten. Dat vijf tegen stemden lag niet zozeer aan de opheffing van de armlastige gemeente Schoten, als wel aan annexatie van grondgebied van de welvarende gemeenten Heemstede en Bloemendaal, in het bijzonder van de laatste, door de gemeente Haarlem.

In de periode van 1920 tot 1940, toen de katholieken het regeringsbeleid mede bepaalden, werd slechts in vier gevallen door enkele katholieke leden tegen gestemd, terwijl in die periode 62 wetsontwerpen van deze strekking zonder meer werden aanvaard; slechts in twee gevallen hoorde men van katholieke zijde een enkele tegenstem.

De conclusie welke uit de vergelijking tussen beginselprogramma en het concrete partij-standpunt voortvloeit, kan niets anders zijn dan dat het programma van de katholieke partij op het punt van opheffing en samenvoeging van gemeenten niet zo nauw omschreven is, dat op grond hiervan een vaste lijn gevolgd wordt, ongeacht de omstandigheden. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan het feit, dat het beginselprogramma ten aanzien van de besproken materie slechts op zeer indirecte wijze samenhangt met een levensbeschouwelijk bepaalde staatsopvatting. De omstandigheden zowel van algemeen-politieke als van gemeentelijke aard, hebben daardoor een belangrijke invloed gehad op de houding van de katholieken in de Tweede Kamer.

Plaatselijke of persoonlijke gevallen hebben echter slechts in incidentele gevallen geleid tot een van dat van de meerderheid der partij afwijkend oordeel.

PROTESTANT-CHRISTELIJKE PARTIJEN

Sinds 1878 wordt, uitgaande van het beginsel van de soevereiniteit in eigen

kring, stelling genomen tegen „de bevordering van het stelsel van centralisatie, van het systeem om het land in zijn geheel centraal te beheersen vanuit één punt“. Ook hier echter, evenals bij de rooms-katholieke opvatting, dient hierop een uitzondering gemaakt te worden in gevallen, waar het algemeen belang tekort wordt gedaan bij handhaving van de bestaande toestand. Reiken ook de minder vèrgaande middelen niet tot oplossing van de gerezen moeilijkheden, dan mag tot opheffing en samenvoeging worden overgegaan. Een duidelijke gedragslijn voor de vertegenwoordigers van de protestant-christelijke partijen in de Tweede Kamer is hier nauwelijks uit op te maken. Waarschijnlijk is het standpunt van genoemde partijen, evengoed als dat der rooms-katholieken, beïnvloed door de politieke constellatie op een gegeven ogenblik. Tot 1870, vooral in de vijftiger jaren, wordt herhaaldelijk gestemd tegen al te vooruitstrevende ideeën van de liberalen inzake samenvoeging. In 1880 wordt nog eenmaal, samen met de katholieken, het misnoegen uitgesproken over het streven van de regering om op grond van doelmatigheids-overwegingen tot samenvoeging over te gaan. Zou men echter zonder de schoolstrijd óók tot een zo grote eenstemmigheid zijn geraakt?

Na 1880 geschieden er niet veel samenvoegingen meer: een zestal in een periode van dertig jaar. De reden van deze stilstand moet echter niet hierin gezocht worden, dat de protestant-christelijke partijen, deel uitmakende van de regering, hun invloed hebben aangewend om het systeem van samenvoeging in te dammen, doch veeleer in economische en maatschappelijke omstandigheden, die de volledige aandacht van regering en volksvertegenwoordiging opeisten. Wanneer immers na 1920 tot 1940 de samenvoegingen wederom sterk in aantal toenemen, maken ook de protestant-christelijke partijen deel uit van de regering. Toch worden slechts tegen vier van de 66 ingediende wetsontwerpen tot samenvoeging van gemeenten tegenstemmen van deze zijde gehoord, en dan nog in gevallen, waarin vanuit protestant-christelijke opvatting terecht twijfel kon rijzen over de juistheid van de regeringsvoorstellen.

In de periode na 1945 is het verzet wederom sterker. In een aantal gevallen komen er tegenstemmen en, wat in een voorgaande periode nog nimmer was gebeurd, ook de fracties in haar geheel stemmen meer dan eens tegen. Hetgeen men zonder al te veel moeilijkheden kon doen, omdat de protestant-christelijke partijen in deze periode geen deel uitmaakten van de regering; waarmede overigens niet gesteld wordt, dat er een uitsluitend verband zou bestaan tussen de houding ten opzichte van wetsontwerpen tot opheffing van gemeenten en de omstandigheid of men regeringspartij is. De moeilijke tijdsomstandigheden na de oorlog en een meer rationele instelling van de K.V.P. op dit punt hebben hier eveneens toe medegewerkt.

Een factor van betekenis voor de vermindering van het verzet van protestant-christelijke zijde, gezien over een periode van enkele tientallen van jaren, is ook ongetwijfeld geweest de erkenning, dat men meer moet letten op de historische ontwikkeling dan op het historisch moment, en men dus de wijzigingen die tengevolge van deze ontwikkeling optreden, ook staatsrechtelijk dient te sanctioneren.

In onderstaande tabel zijn tenslotte enkele gegevens gegroepeerd.

Tegen-stemmen van vertegenwoordigers van de protestant-christelijke partijen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal tegen opheffing van gemeenten van 1851 tot en met 1959

Jaar	Aantal dat werd tegen-gestemd	Totaal aantal samen-voe-gingen	Aantal tegenstemmen			Totaal aantal tegen-stemmen
			a.r.	c.h.	s.g.	
1854	2	76	10			10
1855	13		24			24
1857	14	9	19			19
1867	1		3			3
1870	2	27	8			8
1880	1		9			9
1881	1	6	6			6
1886	1		2			2
1923	2	29	19	2	1	22
1927	1		10	8	2	20
1934	1	7	7	6	2	15
1949	fractie		fractie	—	fractie	fractie
1954	1	31	11	5	2	18
1955	fractie		—	fractie	4	fractie
1956	1	6	6	2	1	9
1957	fractie		fractie	fractie	fractie	—

SOCIALISTISCHE PARTIJEN

Het is slechts zelden voorgekomen, dat bij gelegenheid van een wetsvoorstel tot verandering van de grens van een gemeente of samenvoeging en opheffing van een gemeente, van de zijde van de socialistische fractie bezwaren hiertegen zijn aangevoerd. In het algemeen heeft men zich op het standpunt gesteld, dat samenvoeging van de daarvoor in aanmerking komende gemeenten wenselijk moet worden geacht. Wanneer dan ook een zodanige samenvoeging ter hand werd genomen door de verschillende overheidsorganen, vond men op grond van dit uitgangspunt aanleiding om de regering bij de ingediende voorstellen te steunen. Een garantie voor objectieve behandeling was naar het oordeel van de socialistische volksvertegenwoordigers gelegen in het feit, dat de voorbereiding van dergelijke voorstellen met een aantal waarborgen is omkleed ten einde te zorgen, dat met de inzichten en verlangens van de betrokken gemeenten ernstig rekening wordt gehouden.

De opheffing en samenvoeging van gemeenten neemt overigens geen belangrijke plaats in de programma's van de socialistische partijen van vóór 1940 in.

Het gemeenteprogram van 1899 van de S.D.A.P. zwijgt erover; het gemeenteprogram van 1919 spreekt van de wenselijkheid, dat door samenwerking van gemeenten datgene tot stand gebracht wordt, dat buiten het bereik ligt van de afzonderlijke gemeenten. In 1927 wordt nogmaals de nadruk gelegd

op samenwerking; in latere jaren wordt met betrekking tot dit punt niets vermeld, dat wezenlijk afwijkt van het in het verleden ingenomen standpunt.

In het gemeenteprogram van 1949 spelen alleen elementen van doelmatigheid, bestuurskracht en belangenbehartiging een rol van betekenis. Waar nodig, is vanuit deze punten samenvoeging van gemeenten alleszins aanvaardbaar.

In het gemeente- en provinciaalprogram van 1958 wordt het standpunt ingenomen dat, ter verkrijging van grotere mogelijkheden voor de aanpak van taken, in daarvoor aangewezen gevallen en in het bijzonder daar, waar gebieden, tengevolge van een voortgaande historische en sociaal-economische ontwikkeling, praktisch tot een eenheid zijn geworden of zullen worden, de gemeentegrenzen dienen te worden herzien. Het program stelt voorts dat samenvoeging van de gemeenten, welke een te geringe bevolking of een te klein grondgebied hebben om een verantwoord voorzieningsniveau op te bouwen, na zorgvuldig onderzoek bevorderd moet worden.

Bij een zo uitgesproken standpunt is het niet verwonderlijk, dat sinds de intrede van socialistische vertegenwoordigers in de Tweede Kamer het niet is voorgekomen, dat ook maar één van hen heeft gesproken of gestemd tegen opheffing en samenvoeging van gemeenten. Welke regering aan het bewind was, steeds hebben zij haar bij haar plannen in deze gesteund.

LIBERALE PARTIJ

De liberale partij na 1851, wenst over te gaan tot opheffing van die gemeenten, welke niet aan bepaalde maatstaven voldoen, die in de wet zijn vastgelegd. Weliswaar zijn er onmiddellijk na 1851 enkele liberale tegenstemmers geweest wanneer dergelijke wetsvoorstellen werden ingediend, doch dit aantal is in verhouding tot het totale aantal liberalen in de Tweede Kamer bepaald laag te noemen.

Tegenstemmen van vertegenwoordigers van de liberale partij in de Tweede Kamer der Staten-Generaal tegen opheffing van gemeenten van 1851 tot en met 1886

Jaar	Aantal malen dat werd tegengestemd	Totaal aantal stemmen	Gemiddeld aantal liberale tegenstemmen per stemming	Aantal liberale Tweede Kamerleden
1854	2	4	2	26
1855	11	23	2	19
1857	8	21	3	20
1867	1	3	3	31
1870	1	1	1	37
1880	1	5	5	51
1881	1	1	1	48
1886	1	23	23	47

De enige vreemde uitzondering is in 1886 de samenvoeging van de gemeente Rimburch met Ubach over Worms. Vreemd, omdat behalve de helft

van de liberale fractie, slechts twee van de negentien anti-revolutionairen tegen stemden en geen enkele katholiek, doch wel het enige conservatieve lid in de Tweede Kamer. Wellicht is hier niet vreemd aan geweest het gerucht, dat bij deze samenvoeging godsdienstige factoren mede in het spel waren, terwijl bovendien de bestaande tegenstellingen tussen liberalen en conservatieven enerzijds en de anti-revolutionairen en katholieken anderzijds van betekenis geweest zullen zijn.

De liberale partij, die in de twintigste eeuw steeds meer een conservatief karakter verkreeg, heeft in de jaren 1920-1940 geen duidelijk standpunt ingenomen ten aanzien van opheffing en samenvoeging van gemeenten, hoewel zij erkende dat de gemeente als zelfstandig lichaam in het staatsbestel, in staat gesteld moet worden haar arbeid zo zelfstandig mogelijk uit te oefenen.

De liberale partij huldigt op dit moment nog steeds dit standpunt en acht het een belangrijke zaak voor de handhaving van het stelsel van territoriale decentralisatie op te komen. Het gemeenteprogramma bevat echter geen uitspraak over de samenvoeging van gemeenten, terwijl uit de praktijk in de Tweede Kamer blijkt, dat men er zich niet bijzonder druk over heeft gemaakt.

Tegenstemmen van vertegenwoordigers van de liberale partij in de Tweede Kamer der Staten-Generaal tegen opheffing van gemeenten van 1920 tot en met 1959

Jaar	Aantal malen dat werd tegengestemd	Totaal aantal liberale stemmen	Totaal aantal wetsontwerpen
1920	1	2	} 37
1923	2	2	
1927	1	7	
1934	1	2	} 106
1954	1	5	
1956	1	6	
1957	1	fractie	

CONCLUSIES

Indien men tot algemene conclusies zou willen komen, kan men deze als volgt formuleren:

1. De veel gehoorde mening dat opheffing en samenvoeging van gemeenten een zaak is, die de grootst mogelijke tegenstellingen oproept in de Tweede Kamer, is niet juist. Slechts over een vierde deel van alle wetsontwerpen sinds 1851 is gestemd, en deze stemming is in 27 gevallen niet vergezeld gegaan van een mondelinge behandeling. Slechts 14 % van alle ingediende wetsontwerpen van deze strekking heeft debatten uitgelokt, en bepaald niet steeds heftige debatten.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van deze stemmingen:

Stemmingsbeeld in de Tweede Kamer der Staten-Generaal naar aanleiding van wetsontwerpen tot opheffing en samenvoeging van gemeenten van 1851 tot en met 1959

Aantal opgeheven gemeenten	Aanvaard				Aantal malen dat er voor- en tegenstemmen waren		Op andere wijze samengevoegd (1940-'45)	
	zonder hoofd. stemming		met alg. stemmen		abs.	%	abs.	%
255—100 %	96	38	45	18	62	24	52	20

2. De tegenstemmen zijn geenszins gelijkelijk verdeeld over de aanwezige fracties. In het algemeen is de rechtervleugel behoudensgezind, waarbij de katholieken in vele gevallen een politiek hebben gevoerd afhankelijk van de gegeven omstandigheden. De socialistische partijen hebben nimmer tegengestemd.

Spreiding van het aantal malen, dat er voor- en tegenstemmen waren, over de fracties in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 1851 tot en met 1959

Aantal malen dat er voor- en tegenstemmen waren	cons.	lib.	r.k.	a.r.	prof. c.h.	chr. s.g.	tot.	Overige (N.P.B., P.B.L., e.a.)
62	36	34	14	42	8	12	48	9

3. De spreiding van het aantal wetsontwerpen tot opheffing en samenvoeging van gemeenten over een aantal perioden sinds 1851, doet zien, dat er sprake is van een drietal samenvoegingsgolven, waarbij de periode van 1940-1945 als een caesuur wordt beschouwd wegens de ongebruikelijke procedure, welke werd toegepast.

Spreiding van het aantal wetsontwerpen tot opheffing en samenvoeging van gemeenten over enkele perioden van 1851 tot en met 1959

Periode	Aantal samenvoegingen		Golf
	absoluut	%	
1851—1860	76	29.8	I
1861—1870	9	3.5	
1871—1880	7	2.9	
1881—1890	4	1.6	II
1891—1900	2	0.9	
1901—1910	—	—	
1911—1920	14	5.5	
1921—1930	37	14.5	
1931—1939	29	11.3	
1940—1945	46	18.0	III
1946—1959	31	12.2	
1851—1959	255	100.	

4. Incidentele gevallen daargelaten, kan men niet zeggen dat voor- of tegenstemmers zijn beïnvloed door persoonlijke of plaatselijke omstandigheden. Vanzelfsprekend zullen motieven ontleend aan plaatselijke omstandigheden, de meningsvorming hebben beïnvloed, doch tot richtsnoer genomen zijn zij over het algemeen niet.
5. Politieke constellaties hebben meer dan eens de mate van het voor- of tegenstemmen bepaald.

De onderhandelingen over internationale gecontroleerde ontwapening II

door Drs. F. J. A. Terwisscha van Scheltinga

Er is tussen het Westen en de Sowjet Unie overeenstemming over enkele beginselen van ontwapening. Allereerst dat maatregelen van bewapeningsbeperking en controle uitgevoerd moeten worden in achtereenvolgende stadia en dienen te zijn gericht op algemene en volledige ontwapening, vervolgens dat deze maatregelen zó gegroepeerd moeten worden dat geen partij op een bepaald moment in een militair gunstiger situatie komt te verkeren en tenslotte dat deze maatregelen doeltreffend gecontroleerd moeten worden (via een internationale controleorganisatie in het kader van de Verenigde Naties), zodat de ene partij kan weten dat de andere partij de aangegane verplichtingen nakomt. Verder gaat de overeenstemming op principiële punten niet. De Sowjet Unie wil de stadia vastgelegd zien in een allesomvattend plan, dat binnen vier jaar of mogelijk iets langer (vanaf het moment van de ondertekening van het verdrag) uitgevoerd moet worden en met de totale inhoud waarvan, zich uitstrekkend over *alle* stadia, partijen zich vooraf akkoord moeten hebben verklaard. Het Westen wijst van zijn kant rigide tijdschema's af omdat belang en complexiteit van de ontwapeningsmaterie zich noch voor overhaasting noch voor starheid lenen. Een zo omvattende zaak als volledige ontwapening tot aan het niveau van hetgeen staten aan politietroepen voor interne orde en rust nodig hebben, laat zich bovendien niet in een periode van pl.m. vier jaar afwickelen. Met het duidelijke doel van algemene en algehele ontwapening voor ogen zal men allereerst overeenstemming moeten zien te bereiken over die maatregelen van bewapeningsbeperking, welke ogenblikkelijk, dus in een eerste stadium doorvoerbaar lijken en voldoende controleerbaar zijn. Over de concrete modaliteiten van internationale controle – het beginsel en enkele algemene uitvoeringspunten aanvaard zijnde – bestaat tussen de Sowjet Unie en het Westen evenmin overeenstemming. Controle zonder ontwapening en ontwapening zonder controle worden over-en-weer afgewezen, doch de praktijk van sommige ontwapeningsvoorstellen getuigt niet altijd even duidelijk van die

afwijzing. Aan Westelijke kant kan een overmatige drang naar het perfecte en waterdichte controlesysteem de verhouding tussen maatregelen van reële bewapeningsbeperking en maatregelen van internationale doeltreffende controle wel eens hebben scheef getrokken, aan de kant van de Sowjet Unie blijkt telkens weer van een afkeer van onpartijdige controle en een daarmee verband houdende voorkeur voor maatregelen op dit terrein, die hetzij (vanwege het overwegend inzetten van personeel van eigen nationaliteit) eigenlijk identiek zijn met zelf-controle hetzij de controle denatureren door de te controleren materie slechts ten halve daarvoor open te stellen. Het zou onjuist zijn vanuit deze situatie tot de onmogelijkheid van overeenstemming op het belangrijke gebied van internationale controle te concluderen. Aan de conferentietafel blijkt dat op basis van concrete gedetailleerde voorstellen reëel valt te onderhandelen, waarbij beweging in het Sowjetstandpunt mogelijk blijkt en perfectionisme aan Westelijke kant, welke ieder denkbaar risico wil toedekken, wegvalt. De conferentie over een verdrag tot stopzetting der proefexplosies, hoewel moeizaam verlopend, bewijst zulks.

Om welke ontwapeningsmaatregelen gaat het bij de thans in de Commissie van Tien te Genève plaatsvindende onderhandelingen? Men kan ze ruwweg in een zestal categorieën verdelen ¹⁾.

a. *Reductie, onder doeltreffende controle, van conventionele strijdkrachten en wapeningen*; op dit punt leek ook in het verleden overeenstemming niet moeilijk bereikbaar, ook al wilde de Sowjet Unie de troepensterkten van de Grote Mogendheden in de eerste fase telkens verder terugdrukken dan het Westen, dat van zijn kant bovendien geneigd is de nadruk te leggen op het belangrijker aspect van de gelijktijdige vermindering der wapens, welke in nader overeen te komen hoeveelheden in een internationaal depot waren onder te brengen. Voor West-Europa zijn deze reducties van extra belang omdat juist op conventioneel militair gebied de Sowjet Unie en de Oost-europese communistische landen een grote overmacht ten toon spreiden. Wat de controle betreft is de Sowjet Unie slechts bereid toezicht toe te staan op de eenheden die gedemobiliseerd worden en de wapens die worden verwijderd, maar niet op het niveau van strijdkrachten en wapeningen, dat alsdan zal zijn overgebleven, terwijl evenmin in bepaalde gebieden mobiele inspectieteams mogen worden ingezet voor onderzoek naar mogelijk verborgen wapens. Op deze manier zou de controle, aldus de Franse ontwapeningsdeskundige, Jules Moch, slechts passief en niet actief kunnen zijn, hetgeen hij ontoereikend achtte. Er is geen reden om aan te nemen dat hier geen ruimte voor onderhandelingen zou zijn.

b. *Nucleaire ontwapening onder doeltreffende controle*; in de praktijk van de onderhandelingen horen onder deze algemene aanduiding verschillende maatregelen thuis:

1. stopzetting van de proefexplosies met kernwapens, waarover separate besprekingen worden gevoerd (zie later);
2. het in een plechtige verklaring afzien door staten van het gebruik van kernwapens. De Sowjet Unie legt op dit punt de nadruk, waartegenover het Westen wijst op het ook in het V.N.-Handvest erkende recht van staten op zelfverdediging, hetwelk voor het gebruik van kernwapens

ruimte laat bestaan. Deze exceptie is voor de Sowjet Unie onaanvaardbaar; voor het Westen is zij thans noodzakelijk omdat de wereldpolitieke verhoudingen nog zodanig door wantrouwen worden beheerst dat een absolute verplichting tot niet-gebruik niet verantwoord zou zijn, te minder omdat een dergelijke verplichting oncontroleerbaar en onafdwingbaar is;

3. de stopzetting, onder doeltreffende controle, van de verdere productie van kernwapens; terwijl het Westen hier sterk op insisteert, omdat dit een daad van werkelijke bewapeningsbeperking en bovendien controleerbaar is, kan de Sovjet Unie het belang van deze maatregel, welke ook in de eigen voorstellen is opgenomen, slechts erkennen indien daarmee reële nucleaire ontwapening wordt bereikt en dit is in de Sowjet gedachtengang uitsluitend het geval indien de productie-stop gekoppeld wordt aan
4. liquidatie van de bestaande voorraden kernwapens: voor het Westen ligt hier de moeilijkheid (welke de Sowjet Unie erkent doch niet zwaar genoeg oordeelt) dat de huidige detectiemethoden niet toelaten afdoende te controleren (tenzij onverantwoorde veiligheidsrisico's worden genomen) of door een verdragspartij misschien toch kernwapens worden achtergehouden. Het Westen houdt het doel van volledige eliminatie van kernwapens voor ogen (later kunnen de detectiemethoden opnieuw bezien worden) maar legt voor het ogenblik het accent op een systematische vermindering der voorraden, waarbij overeengekomen hoeveelheden splijtbaar materiaal, onder internationale controle (welke technisch zeker doorvoerbaar is), van militair naar vreedzaam gebruik worden overgeheveld; Frankrijk heeft bij dit punt een speciaal belang, omdat het maatregelen tot stopzetting van de productie en tot afbraak van de voorraden zó wil gecombineerd en uitgevoerd zien dat het qua nationale militaire macht niet bij andere kernmogelijkheden ten achter komt of blijft;
5. het tegengaan van een verdere uitbreiding van het aantal kernwapensbezittende landen; dit vraagstuk valt enigszins buiten de gangbare ontwapeningsproblematiek omdat het niet met maatregelen van niveau- of voorraden verlaging (de zgn. vertical ontwapening) te maken heeft, maar wel met een geografische of horizontale bewapeningsbeperking, waarbij het er om gaat de politieke controle over kernwapens tot zo weinig mogelijk landen beperkt te houden, hetgeen iets anders is dan de loutere stationering van dergelijke wapens in verschillende landen te verhinderen. Dit laatste wil de Sowjet Unie echter ook, aldus dit vraagstuk in feite trekkend in de sfeer van de zgn. „dis-engagement”-plannen voor Europa. Het controleaspect van een sluiten van de atoomclub levert gedeeltelijk duidelijke moeilijkheden op.

c. *Het onder controle brengen van de overbrengingsmiddelen van kernwapens*; vooral op Franse instigatie is het vraagstuk der moderne overbrengingsmiddelen, welke het element „snelheid” tot een nieuwe factor in de bewapeningswedloop hebben gemaakt, een separate kwestie aan de conferentietafel geworden, van minstens gelijk belang als dat van de kernwapens

zelf; in 1959 was dit nog niet het geval; overwogen wordt dat de productie van de meest moderne overbrengingsmiddelen (geleide projectielen) nog in een vroeg stadium verkeert, zodat tijdige maatregelen kunnen voorkomen dat deze middelen, zoals in 1946 *mutatis mutandis* met de militaire toepassing van de atoomenergie is geschied, verder en verder ontwikkeld worden en tenslotte slechts met moeite onder politieke en materiële controle kunnen worden gehouden. De Sowjet Unie wil dit punt drastisch aanpakken en vraagt de onmiddellijke *liquidatie* van alle overbrengingsmiddelen (vliegtuigen, onderzeeboten, geleide projectielen etc.), doch deze moet gekoppeld zijn aan de opheffing van alle buitenlandse bases. Indien deze rondom het Russische territoir gelegen bases blijven bestaan, terwijl de Sowjet Unie met name haar I.C.B.M.'s (intercontinental ballistic missiles) moet opgeven, zou daardoor, aldus de Sowjet gedachtengang, de veiligheid van de V.S. en andere staten worden bevoordeeld boven die van de Sowjet Unie; daarom moeten deze bases gelijktijdig verdwijnen. Van Westerse zijde wordt hiertegenover gesteld dat er juist bij de huidige stand der wapentechniek geen werkelijk verschil meer is tussen bases op buitenlands grondgebied en de bases op metropolaan gebied en dat *alle* soorten bases dienen te worden geëlimineerd, doch progressief en simultaan met andere maatregelen van bewapeningsbeperking. Vanuit dezelfde gedachtengang acht het Westen het onverantwoord reeds in de eerste fase alle overbrengingsmiddelen te liquideren omdat de Westeuropese defensie alsdan op slag zonder „deterrent” komt te verkeren tegenover een op conventioneel gebied machtige Sowjet Unie. Het is daarom beter om in de eerste fase te volstaan met het plaatsen van inspectiegroepen „at mutually agreed operational airbases, missile launching pads, submarine and naval bases in order to establish a basis for contrals over nuclear delivery systems in subsequent stages”. Quantitatieve reducties van de overbrengingsmiddelen kunnen dan in de tweede fase volgen, terwijl de liquidatie daarvan eerst daarna aan de orde komt; Frankrijk neemt een tussenstandpunt in door een verbod op het gebruik van overbrengingsmiddelen met kernladingen in de eerste fase te bepleiten (via uitvoerige controle-systemen) en de eliminatie van deze middelen daarna te doen plaats vinden, waarbij het derhalve in de eerste fase ruimte laat voor de productie van eigen overbrengingsmiddelen, met name geleide projectielen, welke de kern van een Franse nucleaire „force de frappe” moeten vormen. Indien de Sowjet Unie bereid is zijn extreem standpunt op dit punt te verlaten, is hier zeker ruimte voor vruchtbare onderhandelingen aanwezig. Van belang is tenslotte, dat het Westen reeds in de eerste fase wil komen tot een verbod om satellieten met kernwapens in de kosmische ruimte te plaatsen. Het geldt hier een overbrengingsmiddel waarvan het militair gebruik (met kernladingen) nog niet in een operationeel stadium is gekomen, doch voorlopig slechts hypothetisch is, zodat men nog betrekkelijk gemakkelijk maatregelen kan nemen om dit overbrengingsmiddel van de toekomst tijdig militair aan banden te leggen.

d. *Maatregelen tegen verrassingsaanvallen*: nadat de deskundigen van Oost en West einde 1958 te Genève tevergeefs bijeen waren geweest om de praktische aspecten van maatregelen tegen verrassingsaanvallen te onderzoeken, is er ten aanzien van dit vraagstuk geen enkele vooruitgang geboekt.

Het belang van dit soort maatregelen is door het Westen vanaf 1955 onderstreept tegen de onwil van de Sowjet Unie om hieraan mede te werken. Van Westelijke zijde zijn, na het bekende „open-sky“-plan van president Eisenhower, uitgewerkte voorstellen ingediend om in beperkte geografische zones (in Europa en het Verre Oosten), waarbij althans een belangrijke deel van het Sowjet territorium dient te zijn betrokken, een geïntegreerd systeem van lucht- en grondinspectie ter bescherming tegen verrassingsaanvallen met *alle* soorten wapens in te stellen. De Sowjet Unie, zich onder Westelijke druk in beginsel voor dit soort inspecties uitgesproken hebbend, wil een dergelijk systeem zo veel mogelijk van eigen territorium verwijderd houden en het object daarvan bovendien beperken tot ev. (op verrassingsaanvallen duidende) concentraties van *conventionele* strijdkrachten en bewapeningen. Daarbij is de grondinspectie de Sowjet Unie dierbaarder dan de luchtinspectie. Voorts gaat om voor de hand liggende redenen de voorkeur van Moskou uit naar een inspectiezone in Europa, doch de instelling daarvan dient gekoppeld te zijn aan de gelijktijdige terugtrekking van de buitenlandse troepen uit Europa en de vestiging van een atoom-vrije-zone in Europa. Alleen op die manier – zo meent de Sowjet Unie – kunnen maatregelen tegen verrassingsaanvallen in Europa werkelijk effectief worden genoemd. Het is nog niet duidelijk op welke wijze dit vraagstuk bij de huidige ontwapeningsbesprekingen meer gedetailleerd aan de orde zal komen.

e. *De internationale controleorganisatie*; in het proces van bewapeningsbeperking en inspectie neemt een dergelijke organisatie een centrale plaats in; zij ontvangt, analyseert en bewerkt de gegevens, welke van staten worden ontvangen omtrent strijdkrachten, bewapeningen en reducties; heeft voorts de praktische leiding van het controlesysteem en verifieert (en rapporteert over) de nakoming van de door partijen aangegane controleverplichtingen. De voorstellen van het Westen en de Sowjet Unie voorzien gelijkelijk in haar oprichting en functionering (in het kader van de V.N.) vanaf het begin van de eerste ontwapeningsfase alsook in haar naar taak en bevoegdheden geleidelijke groei en uitbreiding, corresponderend met de mate van bewapeningsbeperking c.q. de fase van ontwapening, welke is bereikt. Beide voorstellen voorzien tenslotte in een periodiek bijeenkomende Algemene Conferentie van leden van de organisatie, en in een controleraad of controlecommissie. Over het fond en de modaliteiten van de controle zelf liggen de standpunten van partijen, zoals reeds eerder werd opgemerkt, betrekkelijk ver van elkaar af; hoever dit in feite is, kan slechts blijken uit gedetailleerde onderhandelingen.

f. *Een internationale vredesorganisatie*; bij verder voortschrijdende bewapeningsbeperking zal in V.N.-verband een dergelijke organisatie moeten worden opgericht, zodat uiteindelijk bij haar de verantwoordelijkheid voor de handhaving van de vrede in de wereld (welke meer is dan de afwezigheid van oorlog) zal komen te berusten. In nationale staten zullen militie-eenheden aanwezig mogen blijven. Voor een vredesorganisatie voelt de Sowjet Unie niets; het ziet van de vrede slechts het militaire aspect en is voorlopig niet bereid verder te gaan dan in te stemmen met het beschikbaar stellen van staten van politietroepen aan de Veiligheidsraad in een toestand van algemene en volledige ontwapening.

DE RICHTING VAN DE HUIDIGE ONTwapENINGS- BESPREKINGEN

Het is duidelijk dat ontwapening voor de Sowjet Unie in dienst staat van het streven naar de universele overwinning van het communisme en even natuurlijk beoogt het Westen via ontwapening te komen tot een veiliger en vooral vrijere wereld. Deze tegenstelling verklaart het belang van de ontwapeningsbesprekingen en ook waarom ze taai, riskant en tijdrovend zijn. Een complicerende factor is voorts dat verschuivingen in de onderlinge machtsverhoudingen zich aan de conferentietafel direct doen gevoelen: bepaalde voorstellen worden tijdelijk of geheel ingetrokken, andere worden plotseling met prioriteit naar voren geschoven. Tenslotte komt de invloed van een verscherping of vermindering van bepaalde politieke tegenstellingen in de wereld ogenblikkelijk tijdens de besprekingen tot gelding. Het is in dit artikel ondoenlijk om op dit interessante ontwapeningsaspect nader in te gaan. De gecompliceerde geschiedenis van de ontwapeningsbesprekingen sedert 1946 zou bovendien moeten worden verteld. Intussen gelden al deze factoren – andere zijn nog te noemen – ook voor de huidige ontwapeningsbesprekingen en het is dan ook om die reden moeilijk aan te geven in welke richting zij zich zullen ontwikkelen.

Toch kan het nuttig zijn op enkele punten de aandacht te vestigen. Er is allereerst de prioriteitsvraag. Moet het proces van ontwapening worden begonnen met ingrijpende maatregelen als de *vernietiging* van de kernwapens en/of hun overbrengingsmiddelen of de *liquidatie* van de (buitenlandse) bases? Of moet een eerste fase voorzien in een *gebalanceerd* geheel van verschillende maatregelen, waarin tevens de in deze riskante materie noodzakelijke *geleidelijkheid* wordt betracht? De eerste benaderingswijze is, met enkele variaties en op een paar uitzonderingen na, sedert 1946 consequent door de Sowjet Unie voorgestaan. Voorstellen waarin altijd onmiddellijk „eliminaties”, „destructies”, „prohibities” en „liquidatie” aan de orde zijn, dikwijls toegespitst op één bepaalde deelmaatregel van ontwapening, spreken sommigen door hun simpel radicalisme aan, hetgeen overigens niet wil zeggen dat zij uitsluitend om propagandistische redenen werden of worden gelanceerd. In mogelijkheden om verrijkende doeleinden niet onmiddellijk doch geleidelijk te bereiken, hebben Sowjet-voorstellen, behalve op het conventionele vlak, niet of in zeer onvoldoende mate voorzien. In de benaderingswijze van het Westen vindt men dit element wel terug, hetgeen overigens niet een rem op een vooruitstrevend beleid impliceert. Vragen om een onmiddellijke liquidatie van alle overbrengingsmiddelen van kernwapens is niet vooruitstrevend; het is een vorm van onbruikbaar radicalisme, omdat het het doel van een de veiligheid waarborgende ontwapening in het geheel niet dient, doch in feite slechts het militaire belang van de Sowjet Unie. De directe uitvoering van een dergelijke drastische maatregel ontnemt op slag aan de Westelijke defensie haar „deterrent” en ontmant haar dus. Dit levert een onaanvaardbaar militair voordeel voor de Sowjet Unie op. In dit soort zaken pleit het Westen niet alleen voor geleidelijkheid, maar ook en vooral voor een gebalanceerde aanpak hetgeen betekent dat de onderhandelaars in het belang van de veiligheid in de wereld, voortdurend de

samenhang van conventionele en nucleaire maatregelen voor ogen moeten houden en niet aan het nucleaire prioriteit dienen te verschaffen ten koste van het conventionele of omgekeerd.

In dit verband is het niet oninteressant kennis te nemen van een voorstel dat Thomas E. Murray onlangs deed²⁾ tot systematische vernietiging door de V.S. en de Sovjet Unie van hun thermonucleaire (megaton)³⁾ wapens. Murray baseert dit voorstel op het onderscheid tussen „violence” en „force”. Onder „violence” verstaat hij „the use of military power in such an extensive, indiscriminating or even unlimited measure and manner that it becomes inept and unseful for the rational purposes of politics, which are always limited”. Met „force” bedoelt Murray „the use of power in such a proportionate measure and in such a discriminating manner as to constitute an apt means for the achievement of legitimate political goals”. De kiloton wapens vallen onder deze laatste categorie en dienen in Murray's gedachtengang voor het ogenblik onaangetast te blijven; onder toezicht van een internationale organisatie zullen echter de megaton-wapens, welke beantwoorden aan een militair-strategische conceptie zonder politieke of morele beperkingen, progressief geliquideerd moeten worden. Alleen op die manier, zo meent Murray, zal de dreiging van onbeperkte nucleaire vergelding onder controle komen en wordt een begin gemaakt met de vestiging van een werkelijke „balance of power” tussen de Sowjet Unie en de Verenigde Staten in plaats van de huidige precare „balance of terror”, terwijl Amerika tevens gelegenheid heeft een nieuw impetus te geven aan de ontwapeningsbesprekingen. Een vergaand toezicht op deze maatregel zou, aldus Murray, niet vereist zijn, hetgeen zijn inziens het voordeel van gemakkelijker aanvaarding door de Sowjet Unie kan meebrengen. Dit laatste moge waar zijn, in het huidige defensie- en ontwapeningsbeleid van de Sowjet Unie past Murray's voorstel, nog afgezien van het controleaspect, op zich echter niet, terwijl ook bezwaren zullen rijzen van de kant van het Westen, dat zijn defensie immers evenzeer baseert op de mogelijkheid van volledige retaliatie. Natuurlijk is hier van een vicieuze cirkel sprake; als een uitgewerkte poging om die cirkel te doorbreken door de meest destructieve wapens, waarover de wereld thans beschikt, ook in de ontwapeningsonderhandelingen *apart* te plaatsen en te behandelen, trekt Murray's voorstel de aandacht. Aan de andere kant valt evenzeer op dat het werd gelanceerd op een ogenblik dat in de Verenigde Staten door verschillende personen en instanties duidelijk stelling wordt genomen tegen het eventueel stopzetten van de proefexplosies met kernwapens *ondergronds*. Thomas Murray, adviseur van de Amerikaanse Atomic Energy Commission, is een van hen en in zijn beschouwingen stelt hij dan ook dat de stopzetting der proefexplosies niet de eerste en meest belangrijke kwestie is, welke op dit moment aan de orde moet zijn.

Dat de recente – en thans onderbroken – ontwapeningsbesprekingen te Genève niet vooruit konden komen, was intussen vooral gelegen in de eerder reeds vermelde Russische eis dat de Commissie van Tien allereerst overeenstemming bereikt over de *alle* stadia van bewapeningsbeperking omvattende grondtrekken van een verdrag omtrent algemene en volledige ontwapening. Het Westen heeft daartegenovergesteld, dat een dergelijke brede aanpak zou leiden tot eindeloze discussies, dat het, teneinde zo spoedig mogelijk

met bewapeningsbeperking te kunnen beginnen, beter is allereerst te onderhandelen over al die eerste fase-maatregelen ten aanzien waarvan overeenstemming te bereiken valt, teneinde vervolgens over de verdere stadia te onderhandelen. Pogingen van Westelijke zijde om in die geest de Sowjet-delegatie te bewegen tot bespreking van specifieke praktische maatregelen van ontwapening bleven zonder succes. De Sowjet Unie wenste allereerst haar conceptie van algemene en volledige ontwapening aanvaard te zien. Ongetwijfeld zal zij thans pogen van de inmiddels bijeengekomen vijftiende Algemene Vergadering van de V.N. een uitspraak ten gunste van die conceptie te krijgen. Het Westen zal trachten haar visie ingang te doen vinden. Daarna zullen de besprekingen in de Commissie van Tien of in een ander orgaan van beperkte samenstelling hervat kunnen worden. In hoeverre alsdan vooruitgang kan worden gemaakt, zal afhangen van de mate waarin de Sowjet Unie bereid zal zijn over specifieke ontwapeningsmaatregelen te onderhandelen en bij beide partijen de wil zal overheersen om, ondanks de gebleken tegenstellingen, naar „common ground” te blijven zoeken ten aanzien van een gebalanceerd geheel van maatregelen, welke voor uitvoering in aanmerking komen. Het is tenslotte niet zo, dat bij het afbreken der ontwapeningsonderhandelingen te Genève op 27 juni j.l. moet worden geconstateerd dat in de voorstellen en posities van partijen geen enkele beweging was gekomen. De impasse was toen zeker niet volledig.

DE STOPZETTING DER PROEFEXPLOSIES MET KERNWAPENS

Dat een beleid, dat niet te veel hooi op zijn vork neemt, doch zich concentreert op het direct bereikbare, zonder daarbij de verdere doeleinden uit het oog te verliezen, zeker in ontwapeningszaken het juiste beleid vertegenwoordigt, wordt in bescheiden mate bewezen door het feit en het (niet ongunstig) verloop van de besprekingen te Genève tussen de V.S., het V.K. en de Sowjet Unie⁴⁾ over een verdrag tot gecontroleerde stopzetting der proefexplosies; over die besprekingen zou een apart artikel op zijn plaats zijn, doch ook in deze beschouwingen moet er iets over worden gezegd, omdat de zaak natuurlijk volop met ontwapening te maken heeft. De totstandkoming van een dergelijk verdrag is misschien geen spectaculaire gebeurtenis, maar toch wel van groot belang voor wie zich realiseert dat daarmee met moeite een „turning point” in de huidige bewapeningswedloop zal zijn bereikt en een rem is aangebracht op een machtsontwikkeling, ten aanzien waarvan Romano Guardini in ander verband schreef: „de ontwikkeling maakt de indruk alsof de macht zich objectieveert, alsof zij tenslotte in het geheel niet meer door de mens wordt beheerst en gebruikt, doch alsof zij zich zelfstandig ontwikkelt op grond van de logica der wetenschappelijke problematiek, de technische vraagstukken, de politieke spanningen en aldus uit zichzelf gedwongen wordt tot handelen”. Uit praktisch politiek oogpunt is de ondertekening van een verdrag tot stopzetting der proefexplosies tevens van belang omdat daardoor een internationale controleorganisatie in het leven wordt geroepen, welke over de gehele wereld verspreid, incl. de Sowjet Unie, duizenden inspecteurs en technici zal stationeren met duidelijk omschreven taak en bevoegdheden, de uitvoering en uitoefening waarvan van grote

betekenis zal zijn voor de wijze waarop partijen zullen onderhandelen over controle op verschillende ontwapeningsmaatregelen. Men kan nog verder gaan en stellen dat de totstandkoming van dit verdrag en de instelling van deze controleorganisatie elementen kunnen gaan vormen in een geheel van nieuwe internationale politieke verhoudingen tussen de communistische en Westelijke wereld. In dit geheel past reeds het op 1 december 1959 te Washington ondertekende verdrag over Antarctica, waarbij twaalf landen, w.o. de Verenigde Staten en de Sowjet Unie, partij zijn en dat voorziet in een nieuw rechtsregiem over dit uitgestrekte en belangrijke gebied en de internationale wetenschappelijke samenwerking aldaar op een nieuwe basis plaatst. Een zelfde samenwerking is bezig te groeien ten aanzien van het vreedzaam gebruik van de kosmische ruimte, hoewel een verbod om deze ruimte voor militaire doeleinden te gebruiken waarschijnlijk moeilijker zal zijn te bereiken dan mutatis mutandis met Antarctica het geval was. Maatregelen van bewapeningsbeperking passen evenzeer in deze ontwikkeling, doch de belangen, welke hierbij op het spel staan zijn van weerskanten zo vitaal en de technische aspecten zo gecompliceerd en tegelijk omvattend, dat op dit terrein de moeilijkheden wel bijzonder groot lijken. Het een en ander verklaart waarom aan de totstandkoming van een verdrag tot stopzetting der proefexplosies politiek zulk een grote betekenis moet worden gehecht. Dat verdrag zal de sleutel kunnen vormen naar de opstelling en uitvoering van een programma van reële gecontroleerde ontwapening. Komt dit verdrag niet tot stand dan zal er andere aspecten daargelaten voorlopig slechts ruimte zijn voor een stevig pessimisme ten aanzien van de kansen op ontwapening en zal een ernstige stagnatie kunnen optreden in de groei naar nieuwe betrekkingen en structuren op internationaal politiek terrein⁵⁾.

¹⁾ Voor de integrale Amerikaanse ontwapeningsvoorstellen van 27 juni j.l., zie V.N.-document DC/154 van 22 juli 1960; voor de dito Sowjet-voorstellen van 2 juni j.l. zie V.N.-document A/4374.

²⁾ Vgl. Bulletin of the Atomic Scientists, Volume XVI, number 5, May 1960, blz. 162.

³⁾ Een megaton is equivalent met 1000 kilotons TNT (de Hiroshimabom had een explosieve kracht gelijk aan 20 kiloton TNT).

⁴⁾ Frankrijk neemt niet aan deze onderhandelingen deel.

⁵⁾ Vgl. „De gestalte der toekomst” door Romano Guardini, blz. 56.

⁶⁾ Op het zakelijke verloop en de verschillende achtergronden van de besprekingen te Genève over de stopzetting der proefexplosies met kernwapens kan in dit artikel niet verder worden ingegaan.

Enige kanttekeningen bij een jeugdwet

door Mr. H. J. M. Megens

INLEIDING

Dit artikel wil een pleidooi zijn voor de totstandkoming van een jeugdwet, waarin de grond- of hoofdlijnen van alles, wat gericht is op de jeugd of direct verband houdt met de jeugd als zodanig, met uitzondering van het onderwijs, geregeld is. Er zouden zeker goede redenen zijn aan te voeren ook het onderwijs hierbij te betrekken, doch alleen al gezien de problemen, die de onderwijswetgeving hier te lande oproept, telkens als een belangrijke wijziging of een geheel nieuwe aanpak voor de deur staat, moet het uitgesloten worden geacht ook het onderwijs onder de vigeur van een dergelijke wet te brengen. Dit wil allerminst zeggen, dat onderwijs en jeugdvorming nu hun eigen gang kunnen gaan. De school zal ernstig rekening moeten houden met deze jeugdvorming, evenals omgekeerd ook de jeugdvorming ervan uit zal moeten gaan, dat de school een van de belangrijkste opvoedingsmilieus is. In beider wetgeving moet dat duidelijk zijn. Blijft derhalve het onderwijs in onze visie buiten zulk een wet, voor het overige denken wij concreet aan kinderbescherming, vrije jeugdvorming, bijzonder jeugdwerk, jeugdsport, vormingsinstituten leerplichtvrije jeugd e.d.

Dit artikel wil enerzijds pleiten voor een beëindiging van het regiem van ministeriële beschikkingen op het brede terrein van de jeugdvorming, anderzijds alle bestaande wettelijke regelingen een meer fundamentele grondslag geven in een jeugdwet. Voor de totstandkoming van zulk een wet zijn evenwel bovenal de eenheid in beleidvorming en bevordering van de samenhang van de verschillende opvoedingsinstanties voor ons zwaarwegende argumenten. Bij alle voortreffelijk werk, dat er momenteel van de zijde van de overheid gebeurt, kan noch van deze eenheid, noch van deze samenhang gesproken worden. Deze gang van zaken wordt nog in de hand gewerkt door het feit, dat van de zijde van het Rijk de overheidsbemoeyenis met de jeugd verdeeld is over verschillende ministeries. Men mag in dit artikel dus tevens lezen een (hernieuwd) pleidooi voor een Ministerie van Opvoeding of van Jeugdzaken,

een oude gedachte, die vooral na de oorlog enige malen sterk naar voren is gekomen, doch die, gezien de politieke omstandigheden in ons land, niet realiseerbaar schijnt. Overigens wordt op deze gedachte hier niet dieper ingegaan.

In het Christelijk Historisch Tijdschrift van oktober 1959 (vijfde jaargang, nr 1, pag 23 e.v.) schrijft dr. Schamhardt na een pleidooi voor de totstandkoming van een subsidiewet: „Tenslotte nog dit. Ik heb mij onthouden van het spreken over een jeugdwet of jeugdstatuut. Bewust heb ik mij beperkt tot een wettelijke regeling voor de subsidiëring van het jeugdwerk. In eerste instantie uit praktische overwegingen, omdat dit het meest haalbare is. Dan wil ik graag zo nuchter zijn om daarmee te beginnen.” In het daarna volgende betoog, de slotpassage van het artikel, pleit dr. Schamhardt voor de totstandkoming van een Ministerie voor Jeugdzaken en geeft daarin o.i. impliciet te kennen ook geporteerd te zijn voor een jeugdwet.

Misschien heeft deze schrijver gelijk door te beweren, dat thans een subsidiewet het meest haalbaar is. Afgezien nog van het feit, dat een volledige regeling van deze materie bij wet naar onze mening onjuist is, geeft deze visie aanleiding tot twee opmerkingen:

- a. bij ons weten, is de discussie over een jeugdwet in ons land nog nimmer behoorlijk op gang gekomen. De daarover verschenen literatuur is evenmin duidelijk. De vraag is of de verschillende voor- en tegenstanders al weten wat precies over en weer bedoeld wordt;
- b. ook als een subsidiewet in eerste instantie, bij alle bezwaren die er tegen aan te voeren zijn, het meest haalbaar is, zal het toch goed zijn om het gesprek over een jeugdwet te beginnen om te zien, wat men kan bereiken en of men eventueel bij het ontwerpen van een subsidiewet niet reeds rekening kan houden met het totstandkomen van een jeugdwet in een of andere vorm in een later stadium.

Het is intussen buiten discussie dat er evenzeer volgens de gedachte van de schrijver in het Christelijk Historisch Tijdschrift iets aan deze materie moet gebeuren. Een greep uit de historie toont aan, dat reeds jarenlang in kringen van de jeugdvorming het verlangen bestaat naar regeling hiervan (ofwel de bredere jeugdwet ofwel de subsidiewet), doch om allerlei redenen komt er geen enkel initiatief goed van de grond. Overheid en particulier initiatief hebben hier afzonderlijk, maar ook tezamen een taak en zullen de bestudering en uitwerking van deze materie ernstig en binnen afzienbare tijd ter hand moeten nemen. De ervaring leert, dat ook als het onderwerp eenvoudig is, het vaak nog heel lang kan duren, alvorens een regeling het Staatsblad bereikt. Het valt buiten het kader van dit artikel aan te geven op welke wijze de totstandkoming naderbij gebracht kan worden, doch ieder die in deze materie enigszins thuis is, weet dat er velerlei mogelijkheden zijn.

EEN GREEP UIT DE HISTORIE

Over de relatie overheid-jeugdwerk zijn na de oorlog in binnen- en buitenland vele artikelen verschenen. De Afdeling Documentatie van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen deed daarover in februari 1959 een voortreffelijk literatuur-overzicht het licht zien. Het aantal publicaties

over een jeugdwet of jeugdstatuut in de door ons bedoelde zin neemt daar- onder een betrekkelijk kleine plaats in. En toch heet het in al deze artikelen steeds weer opnieuw, dat de kwestie, die de schrijver bezighoudt, zo uiter- mate actueel is. Zo betoogde mr. Höppener in 1948 in Dux: „In kringen van personen die met de jeugdvorming te maken hebben, van personen, wie de jeugd ter harte gaat, heeft de term „Jeugdwet” of „Jeugdstatuut” zeker geen onbekende klank meer. Integendeel. De vraag betreffende de wettelijke regeling van tal van eisen en voorschriften betreffende de jeugd is een wel zeer in het centrum van de belangstelling staande vraag geworden”, (pag. 37) en aan het slot van zijn artikel beklemtoont mr. Höppener de noodzaak deze kwestie in studie te nemen en te bediscussiëren.

Een geluid uit wat andere kring was dat van de Commissie, ingesteld met het doel van advies te dienen over de vraag in welke richting het Rijks- tucht- en Opvoedingswezen en in verband daarmee het kinderstrafrecht zich zullen moeten ontwikkelen, welke commissie in juni 1951 aan de Minister van Justitie rapport uitbracht (de commissie wordt, zoals bekend, meestal aangeduid met: *de Commissie-Overwater*. Deze Commissie stelde onder de algemene opmerkingen van het rapport (pag. 5) „dat het kinderbeschermings- werk in Nederland ressorteert onder verschillende ministeries, terwijl het toch voor de verdere uitbouw van het werk gewenst zou zijn, dat de gehele jeugd- zorg zou worden geleid door één ministerie. Alleen op deze wijze kunnen immers de verschillende mogelijkheden in een weloverwogen verband samen- gekoppeld worden.” En even verder: „Een algemene kinder- of jeugdwet, welker werkingsfeer zal moeten ressorteren onder één ministerie, is ook voor Nederland een doel, welks verwezenlijking ernstige overweging blijft ver- dienen.”

Opmerkelijk was, hetgeen de huidige Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zei bij de *installatie van de Raad voor de Jeugdvorming op 12 april 1956*. In dit, zij het beknopte overzicht, mag deze stem niet ontbre- ken. „Wanneer ik u vraag u op deze grondslagen te baseren (bedoeld zijn die van de Tweede Onderwijsnota) en u dus enige beperking op te leggen, dan wil dat geenszins zeggen, dat uw taak klein of licht zal zijn. Dat zal u al duidelijk zijn, wanneer u de Tweede Onderwijsnota verder leest en ziet wat daar aan plannen en wetten wordt aangekondigd. Maar dat zal u nog meer duidelijk zijn, indien u overweegt, dat op het terrein der jeugdvorming nog slechts één wettelijke regeling bestaat, n.l. de wet tot instelling van uw Raad. Wel zijn er – zoals ik u reeds zeide – een groot aantal subsidieregelin- gen tot stand gekomen, maar ook op dit terrein acht ik het noodzakelijk, dat Ministeriële besluiten-regeling door een wetgeving wordt vervangen.

Meer nog dan bij het onderwijs zal deze regeling zich tot een raamwet- geving hebben te beperken en – evenzeer als bij het onderwijs – zal een der- gelijke wetgeving eerst reële betekenis kunnen hebben, indien in de maat- schappij organen zijn gegroeid, die in staat zijn op verantwoorde wijze aan de in de wet geboden mogelijkheden concrete vorm te geven.” (Publikatie nr. 1003/56 van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen pag. 22.)

Het opmerkelijke van dit geluid is vooral hierin gelegen, dat inmiddels weer zes jaren verstreken zijn en het gesprek over onze materie bij ons weten

nog niet noemenswaardig gevorderd is, laat staan, dat er reeds iets op papier staat, maar ook vooral hierin, dat de minister spreekt over „organen gegroeid in de maatschappij” en daarbij zonder meer aanhaakt aan de ontwikkeling bij het onderwijs.

Voor ieder die de ontwikkeling en meer nog de gedachten in deze daar kent, weet dat deze uitspraak van de minister zeer belangrijk is en interessante perspectieven kan openen. Het is alleen maar jammer, dat er nog geen reactie op gevolgd is.

In 1958 pleit de *oud-Hoofdaalmoezenier van de Katholieke Jeugdbeweging*, Verhoeven, in de regelen van dit tijdschrift voor de totstandkoming van een jeugdwet in de vorm van een raamwet. Waar dit artikel in het ruimere kader van de verhouding overheid-jeugdwet is gevat en het accent valt op de theoretische benadering van deze relatie, wordt verder niet uitgewerkt hoe deze raamwet wordt gedacht. (Katholiek Staatkundig Maandschrift, 1958, pag. 208-220.)

In de *Memorie van Antwoord op het wetsontwerp tot herziening van het kinderstrafprocesrecht (Zitting 1957-1958-4141 nr 10)* wijst de toenmalige Minister van Justitie Samkalden, de door „verscheidene leden” geopperde suggestie naar een algemene jeugdwet af. Hij doet dit voornamelijk op twee gronden: na geconstateerd te hebben niet in te zien, dat het praktisch nut zou hebben naar het totstandbrengen van een dergelijke wet te streven, noemt hij een tweetal bezwaren:

1. wat moet men laten vallen onder het begrip „de gehele jeugdzorg omvattend”? Zover wettelijk ingrijpen ten aanzien van deze zorg nodig is, zouden delen van het civiele recht, van het staatsrecht, van het strafrecht en van het administratief recht in één wet moeten worden samengevoegd.

Onze opmerking bij dit bezwaar van de minister is, dat hij bij de gedane suggestie te uitsluitend denkt in de richting van de kinderbescherming en de jeugd uit de zwak-maatschappelijke gezinnen. Hij plaatst een jeugdwet niet in een ruimer kader. En bovendien ziet hij een dergelijke wet als een optelsom van een aantal wettelijke regelingen. Zodoende kon hij ook komen tot zijn tweede, staatsrechtelijk te betwisten argument, dat wij thans noemen.

2. Een formeel bezwaar is, dat er aldus strijd zou ontstaan zo niet met de letter, dan toch met de strekking van het codificatie-artikel van de Grondwet (Art. 164).

Dit bezwaar, door de minister zelf reeds gerelativeerd is, zoals wij zeiden, te betwisten, althans niet zwaar te nemen. Het zou in dit kader te ver voeren hier op in te gaan. Reeds Buys (De Grondwet, deel II, pag. 227 e.v. Arnhem 1887) plaatste enkele belangrijke en in dit verband zeer ter zake doende opmerkingen over de zin van dit artikel.

Bijzonder interessant is dat de minister verderop in zijn betoog een nogal eens bepleit Ministerie van Jeugdzaken afwijst met de o.i. wat al te gemakkelijke redenering, die populair vertaald hierop neerkomt: „Dat gaat organisatorisch niet.”

Een geheel ander geluid, waaruit niet expressis verbis de noodzaak van een jeugdwet opklonk, maar zeker wel die van een meer geregelde en gerichte overheidszorg voor de jeugd, komt voor in de inleiding, die mr. Custers,

burgemeester van Nieuwenhagen en onder-voorzitter van de Raad voor de Jeugdvorming, heeft gehouden op het *congres van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten*, dat in 1959 te Haarlem plaats vond. De inleider constateert in zijn uitvoerige oratie, dat wel het onderwijs aanspraak kan maken op geregelde en gerichte overheidszorg, maar dat het gehele overige terrein der jeugdvorming min of meer aan sympathie, apathie of anti-pathie overgelaten wordt. Hij zegt dan verder: „Dit is geen verwijt, maar het constateren van een overigens verklaarbaar feit: n.l. dat de medewerking aan en steun van onderwijs in alle overheidssectoren een vanzelfsprekende zaak is geworden, maar dat ligt bepaald nog anders ten aanzien van vrije jeugdvorming, jeugdzorg, enz. De onderwijstaak ligt al bijna anderhalve eeuw in onze Grondwet verankerd, terwijl een Ministerie van Onderwijs reeds sinds 1920 bestaat, doch een aparte afdeling Vorming Buiten Schoolverband eerst sinds 1945.

Mag men het niet vreemd noemen, dat diezelfde Grondwet anno 1959 nog steeds een hoofdstuk kent, gewijd aan „Grondwet en Armbestuur”, waarin het onderwijs wordt verklaard tot een „voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering” (artikel 208), terwijl overigens de overheidstaak voor de jeugd nergens in deze Grondwet tot uiting komt?

Wordt het niet tijd, aldus nog steeds mr. Custers, deze principiële uitspraak op breder vlak te plaatsen b.v. in deze geest:

„Het bevorderen van positieve mogelijkheden tot jeugdvorming, zowel door middel van onderwijs, jeugdwerk, sport als op andere wijze wordt van overheidswege bij voortdoring behartigd.” (Cfr, Bewindsregeling Nieuw-Guinea, artikel 169.)

Ofschoon bij de burgerlijke overheid van hoog tot laag de waardering voor dit jeugdwerk bijzonder na 1945 sterk is gegroeid, kan men moeilijk spreken van een communis opinio, noch van een duidelijk beleidspatroon”. Tot zover deze inleider op het Congres van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Al spreekt mr. Custers expliciet niet over een jeugdwet, hij beklemtoont toch wel zeer sterk, nog wel door een bepaling in onze Grondwet, de noodzaak, dat de overheid van hoog tot laag intensief aandacht schenkt aan alle vormingsmogelijkheden van de jeugd en deze bevordert. Impliciet komt hij dan naar onze mening tevens op een jeugdwet terecht.

Reeds eerder citeerden wij het artikel van *dr. Schamhardt in het Christelijk Historisch Tijdschrift van oktober 1959*. Wij mogen daar thans iets uitvoeriger bij stilstaan. Zoals hierboven werd gezegd, bepleit de schrijver in dit artikel de totstandkoming van een wettelijke regeling voor de subsidiëring van het jeugdwerk. Hij acht dit een „haalbare kaart” in tegenstelling tot een jeugdwet. Zulk een subsidie-wet zou aan de volgende voorwaarden moeten voldoen:

1. De verschillende vormen van jeugdwerk moeten alle in één wet worden opgenomen, opdat er zodoende een gecoördineerd jeugdbeleid gevoerd kan worden, waarin de nodige flexibiliteit zit.
2. In deze ene wet moeten verschillende afdelingen komen voor de onderscheiden vormen van jeugdwerk, die per afdeling worden omschreven, bijvoorbeeld vrije jeugdvorming, bijzonder jeugdwerk, open jeugdwerk,

jeugdwerk in buurthuisverband, kamp en internaatwerk, vormingswerk bedrijfsjeugd, jeugdvormingswerk, sportjeugdwerk-instituten ten dienste van het jeugdwerk, experimenteel jeugdwerk enz.

3. De Raad voor de Jeugdvorming van het jeugdwerk in de diverse afdelingen, bij wijzigingen van de wet, bij het vaststellen van subsidie-percentages enz.
4. Subsiëring zal moeten geschieden op exploitatielasten, terwijl het minimum subsidie-percentage per afdeling moet worden vastgelegd en een subsiëring tot 100 % moet worden uitgesloten.
5. Subsiëring, zoveel mogelijk via landelijke organen, is gewenst, waarbij men onder landelijke organen moet verstaan: organen van kerkelijk en particulier initiatief.
6. Regionale vormen van jeugdwerk moeten ook onder deze wet gesubsidieerd worden.

Gedeeltelijk plaatsten wij reeds onze kanttekeningen bij de visie van deze schrijver, voor een ander deel komt in het vervolg van ons artikel duidelijk naar voren in hoeverre wij het met hem eens zijn en in hoeverre onze gedachte een andere is.

Hoewel de litteratuur over onze materie, zoals gezegd, niet uitgebreid is, blijkt het uit dit korte historische overzicht voldoende, dat het vraagstuk opnieuw aan de orde is gesteld. Het wekt alleen verwondering, dat tot op heden aan een ernstige aanpak niet of nauwelijks wordt gewerkt. Is ondanks de zo gewaardeerde financiële steun de overheidszorg voor de jeugd en de jeugdvorming dan toch een stiefkind?

IS EEN JEUGDWET NOODZAKELIJK?

Wij komen nu tot een beschouwing van de vraag of zulk een algemene jeugdwet nu wel nodig is en of het mogelijk zou zijn om met een (kleine) wijziging de toestand te laten, zoals deze thans is. Wij menen, dat een aantal belangrijke argumenten dringend pleiten voor de totstandkoming van een wet in de door ons bedoelde zin. Argumenten, die hieronder zijn opgesomd en die met elkaar verband houden. Deze opsomming draagt overigens zeker geen uitputtend karakter.

1. Ondanks het feit, dat de uitspraak een slogan dreigt te worden, willen ook wij hier herhalen, dat in deze vertechniseerde tijd de „mensvorming” een zeer belangrijke plaats behoort in te nemen. Klimaat, sfeer en omgeving mogen niet belemmerend werken om de mens menswaardig te doen leven, ja de voorwaarden, die anderen en vooral de overheid moeten scheppen, dienen de mogelijkheden op zulk een bestaan te vergroten. In dit kader neemt de jeugd een geheel eigen, onderscheiden plaats in omdat het gaat over onvolwassenen die bijzondere leiding behoeven en die omwille van eigen uitgroei tot volwassenheid en om de toekomst van ons volk ook van de overheid een voortdurende en intensieve aandacht vragen.
2. Een ander voornaam argument is, naar onze mening, de grotere waarborg voor de eenheid in beleid, die een jeugdwet biedt. De bemoeienis van de overheid met de jeugd is thans over een groot

aantal wetten en beschikkingen verdeeld. De visies, die daaraan ten grondslag liggen of gelegd worden, zijn er nagenoeg evenveel als er departementen zijn.

Het overheidsbeleid zal op dit punt de integratie moeten bevorderen tussen al datgene, wat gericht is op de jeugd of direct verband houdt met de jeugd als zodanig. „In het verleden heeft de overheid”, aldus mr. Höppener in zijn eerder geciteerde Dux-artikel, „deze maatregelen (bedoeld zijn z.g. positieve maatregelen – M.) goeddeels beperkt tot het onderwijs. Hierin ligt natuurlijk reeds een groot stuk „Jeugdwetgeving”. Wensen betreffende het onderwijs zelf moge ik hier even buiten beschouwing laten. Het zal intussen duidelijk zijn, dat men de *samenhang* van de gehele jeugdvorming en de onderwijsregeling in het oog moet houden. Eist men bij het onderwijs thans meer aandacht voor de algehele vorming der persoonlijkheid, de strook, liggend tussen het schoolterrein en het gebied van de vrije jeugdvorming, mag niet alleen niet onoverzienbaar breed zijn, doch er moet a.h.w. een natuurlijke overbrugging bestaan” (pag. 41). Aan het slot zegt de schrijver: „In elk geval moge uit het bovenstaande de conclusie worden getrokken, hoezeer alle vragen welke de jeugdvorming raken en alle daaromtrent te stellen regelen *samenhangen* en in het kader van het geheel: de vraag van de *Jeugdvorming* dienen te worden gezien.”

3. Een niet voor betwisting vatbaar argument lijkt ons voorts, dat een jeugdwet de rechtszekerheid en de rechtsgelijkheid ten zeerste bevordert. Ten dele hangt dit samen met hetgeen onder 2 werd gesteld. Doch wij zouden in dit verband vooral willen beklemtonen de noodzaak, dat ook de lagere publiekrechtelijke lichamen op eigen wijze en overeenkomstig eigen aard via deze wettelijke maatregelen de jeugdvorming in de brede zin van het woord tot een voorwerp van „aanhoudende zorg” gaan rekenen. Hoewel dit thans reeds bij vele provinciën en gemeenten het geval is, het moge in dankbaarheid geconstateerd worden, is daarvan in vele andere geen sprake.

Daarnaast speelt er nog een ander punt. De gebeurtenissen ten tijde van de bestedingsbeperking hebben duidelijk gemaakt, dat wijziging (in de zin van verlaging) van het subsidie zeker in sommige sectoren van de jeugdvorming, ondanks een jarenlange na-oorlogse praktijk, een vrij eenvoudige zaak is. Bovendien is de indruk sterk, men duide het ons niet euvel dat wij wederom uit dezelfde sector een voorbeeld nemen, dat telkenjare door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen met moeite bij zijn collega van Financiën subsidiebedragen bevochten moeten worden. Al ontveinzen wij ons niet, dat bij een wettelijke verankering ten aanzien van de interpretatie altijd verschil van mening kan blijven bestaan, toch zijn wij mede op grond van de ervaring van oordeel, dat de jeugdvorming in belangrijke mate bij het voeren van haar beleid gediend zou zijn met een regeling, die althans meer waarborgen biedt dan een ministeriële beschikking ooit zal kunnen bieden.

4. Een ander argument achten wij, dat het onderwijs wel een wettelijke grondslag heeft en tot in de details is geregeld (voor dit laatste pleiten wij allerminst in onze materie). Waar één onderdeel wettelijk geregeld

is, ontstaat vrijwel de noodzaak al het opvoedende werk buiten de school eveneens een wettelijke grondslag te geven, wil het gezond kunnen uitgroeien.

5. De overzichtelijkheid inzake de gehele wetgeving en overige regelingen op jeugdterrein zou door een dergelijke wet ten eerste bevorderd worden. De verbrokkeling zou ophouden, althans aanzienlijk beperkt worden, waar alle maatregelen te herleiden zouden zijn tot dezelfde jeugdwet. Thans wordt de gemeenschappelijke stam, waarop de loten behoren geënt te zijn, gemist.

Duidelijk moge zijn uit het bovenstaande, dat wij geporteerd zijn voor de totstandkoming van een jeugdwet en niet louter van een subsidiewet. De vraag is zelfs of genoemde jeugdwet verder moet gaan dan een principiële verankering van het overheidssubsidie (op alle niveaus!) en of niet een nadere uitwerking van subsidie- en andere regelingen moet volgen in een of meer Algemene Maatregelen van Bestuur. Ook wij menen dus, zij het op andere wijze gerealiseerd dan dr. Schamhardt stelde in het Christelijk Historisch Tijdschrift, dat het thans dringend tijd wordt de subsidiëring, die op het terrein van de jeugdvorming nog plaats vindt via beschikkingen e.d., in het wettelijk vlak te regelen. Wij zijn ook van oordeel dat deze gedachte vrijwel gemeengoed is geworden. „Zowel met het oog op staatsrechtelijk juiste verhoudingen, als ter bescherming van de vrije groeperingen tegen willekeur, is het wenselijk althans de grote lijnen van subsidie-regelingen in wettelijke voorschriften te verankeren.” Aldus prof. Simons op de studiedagen van het Instituut voor Bestuurswetenschappen in 1957 (verslag pag. 6). Zoals gezegd zouden wij slechts het hoognodige bij wet willen regelen en de uitwerking in Algemene Maatregelen van Bestuur willen opnemen. Dan is enerzijds zekerheid bereikt, het geheel staat in het juiste, passende kader (algemene jeugdwet), anderzijds kan de nodige soepelheid betracht worden en is het mogelijk sneller aanpassingen te bereiken aan wisselende omstandigheden en veranderingen in het werk.

Wij staan dus voor het jeugdwerk, in brede zin genomen, een bepaald andere regeling voor dan in het onderwijs, waar velen een vrij gedetailleerde regeling in de wet verlangen. Men denke aan de discussies rond de „Mammoetwet” en speciaal aan de opmerkingen van bepaalde protestants-christelijke zijde.

Historisch is echter de ontwikkeling van het jeugdwerk, hoewel ook steunend op het opvoedingsrecht van de ouders, een geheel andere dan die van het onderwijs, doch bovendien – en dit achten wij een belangrijker argument – bij alle overeenkomsten heeft het jeugdwerk een geheel eigen karakter, vragen bepaalde stukken een grote mate van vrijheid, andere meer gebondenheid, zijn sommige meer stabielere, andere wisselen in aard en opbouw evenals de mentaliteit van de jonge mens zich wijzigt en min of meer belangrijke nuances vertoont e.d. Het zou juist noch zinvol zijn dat alles wettelijk te willen regelen. Het zou bovendien een onoverzichtelijk, star en niet hanterbaar geheel worden. Een meer algemene wet, waarin o.m. de verplichting tot subsidiëring is opgenomen, alsmede de grenzen hiervan, en een nadere uitwerking bij Algemene Maatregelen van Bestuur is niet alleen voldoende, doch het enig juiste.

ENIGE KANTTEKENINGEN BIJ DE INHOUD VAN EEN JEUGDWET

Het is allerminst onze pretentie in het hiernavolgende een volledig beeld te willen geven van de inhoud van een jeugdwet. Wij willen slechts enkele punten noemen, die er, naar onze mening, in thuishoren en wij zijn er van overtuigd, dat nog andere zaken daarin eveneens een plaats moeten krijgen. Afgezien van het feit dat de begrippen „jeugd” en „jeugdvorming” om een omschrijving vragen (Wat is jeugd? Eindigt deze met de juridische volwassenheid?) gaan onze gedachten uit naar de volgende punten, die in een „algemeen gedeelte” der wet een plaats zouden moeten vinden:

1. De bijzondere en aanhoudende zorg van de overheid voor de jeugd en de jeugdvorming worde, al dan niet aanhakend aan een artikel in de Grondwet (zie boven: suggestie mr. Custers), vastgelegd.

In haar gehele beleid zal de overheid bijzondere aandacht moeten besteden aan de jeugd en de jeugdvorming. Dat wil niet alleen zeggen, dat zij verplicht is b.v. maatregelen ter bestrijding van pornografie te nemen of mogelijkheden te scheppen voor de oprichting van jeugthuizen, maar evenzeer en misschien nog meer, dat zij haar beleid ook en vooral b.v. op economisch terrein meer op de jeugd zal moeten afstemmen. Dit geldt voor de arbeid van onvolwassenen in bedrijven alsook voor het leefbaar maken (of houden) voor de jeugd van een industrialiserend gebied en het reserveren van ruimten voor de jeugd in steden, dorpen en daarbuiten, b.v. in het kader van de Deltawerken.

Deze zorg zal moeten impliceren, en wellicht zal dit met evenzoveel woorden moeten blijken, dat de vrijheid van jeugdvorming door de overheid geëerbiedigd en gewaarborgd wordt. Wij denken in dit verband ook aan hetgeen de huidige minister van Onderwijs in zijn Tweede Onderwijsnota geschreven heeft, woorden die hij eveneens toepasselijk verklaarde op de jeugdvorming, zoals hij zei bij de installatie van de Raad voor de Jeugdvorming op 12 april 1956.

In deze nota zegt de minister: „Daar onderwijs een geïntegreerd deel van de opvoeding behoort te vormen en de opvoeding der kinderen van nature in eerste instantie als een recht en een plicht op de ouders rust, dient bij een juiste wettelijke vormgeving de vrijheid van onderwijs in de door de ouders gewenste zin voorop te staan.” Ook de vrijheid van jeugdvorming zal voorop moeten staan en moeten steunen op het opvoedingsrecht van de ouders en ongetwijfeld eveneens op het recht van de jonge mens zelf.

2. In belangrijke mate zal aandacht moeten worden besteed aan de samenhang en eenheid van de gehele jeugdvorming. Hoewel het onderwijs erbuiten ware te laten, zal het zonder twijfel hier om de hoek komen kijken. Op een of andere wijze zal een omschrijving noodzakelijk zijn, waaruit blijkt, dat de overheid in haar eigen beleid rekening houdt met die samenhang en die eenheid. In concreto zal een onderwijswet geen innerlijke of uiterlijke tegenspraak moeten vertonen met datgene wat er in de gehele overige jeugdvormingssector gebeurt, noch daaraan als niet bestaande voorbijgaan, zoals thans veelal het geval is. Er moet

zijn een contact over en weer, een uitwisseling van gedachten, een gezamenlijk beleid op grote punten van vorming en opvoeding bij de overheid zowel als bij het particuliere werk. Dat moet een jeugdwet bevorderen zowel voor de jeugdvorming in meer strikte zin als voor deze en het onderwijs tezamen.

3. De taak van de Raad voor de Jeugdvorming, het bij de wet van 13 mei 1954 (Staatsblad 1954, nr 212) ingesteld adviescollege van de Regering, worde gewijzigd en o.m. uitgebreid met het geven van adviezen in het kader van de kinderbescherming. De samenstelling van deze Raad worde daartoe vanzelfsprekend veranderd.

De Raad kan zich bij het bestaan van een jeugdwet ontwikkelen tot een belangrijk college van advies ten aanzien van de uitvoering van deze wet.

4. Wettelijk worde geregeld de plicht dat de rijks- en lagere overheden de jeugdvorming volgens nader in de wet te stellen normen dienen te subsidiëren. In het algemeen gedeelte zou opgenomen kunnen worden, dat voor de gehele jeugdvorming of (voor bepaalde onderdelen ervan) geldt, dat altijd een gedeelte zelf opgebracht zal moeten worden en dat dit zelfs essentieel en primair is. Hoewel wij ervan overtuigd zijn, dat de jeugdvorming zeer belangrijke subsidies nodig heeft en zeker bij de huidige situatie en ontwikkeling voorlopig nodig zal hebben – in sommige gevallen zelfs blijvend – vinden wij in het Duitse „Bundesjugendplan“ een aantrekkelijke gedachte belichaamd, waar dit „Plan“ zegt: „Die finanzielle Förderung aus dem Bundesjugendplan ist vor allem Hilfe zur Selbsthilfe der Jugend und der Träger der Jugendarbeit. Sie soll deshalb nicht nur die Durchführung von einzelnen Massnahmen ermöglichen, sondern darüber hinaus die Träger auf Dauer in die Lage versetzen, ihre eigenen pädagogischen und sozialen Aufgaben aus eigenen Mitteln zu erfüllen“ (Gemeinsames Ministerialblatt, 10. Jahrgang, nr 4, Seite 35). Iets van deze gedachten te concretiseren zou weliswaar het gehele overheidsbeleid in het geding brengen, doch niettemin de moeite van ernstige overweging waard zijn. Wij denken hierbij vooral ook aan de duidelijk vastgelegde lijn, dat de eigen middelen primair zijn, ja dat de steun ertoe moet dienen om op den duur zelf geheel zijn taak te kunnen volbrengen.

Na dit algemeen gedeelte zou in aparte hoofdstukken wat nader ingegaan kunnen worden op enkele belangrijke soorten van jeugdvorming. Wij hebben daarbij niet een gedetailleerde indeling op het oog, overtuigd als wij ervan zijn, dat veel, ook nieuw werk, zeker juridisch onder de te vermelden noemers te begrijpen zijn. In concreto denken wij aan de volgende hoofdstukken of paragrafen:

1. jeugdwerk;
2. bijzonder jeugdwerk;
3. kinderbescherming;
4. vormingsinstituten leerplichtvrije jeugd;
5. jeugdsport.

Deze afdelingen zouden dan moeten omvatten:

- a. een meer nauwkeurige omschrijving van deze begrippen;
- b. een verdergaande aanduiding van de wijze, waarop de overheid het genoemde soort werk subsidieert. Als voorbeeld noemen wij integraal, een bepaald percentage van de exploitatielasten, naar ledental, naar behoefte e.d. Hoewel zonder twijfel subsidiëring op exploitatiekosten belangrijke voordelen biedt en wij daar momenteel voorstander van zijn, is hiermede natuurlijk het laatste woord ten aanzien van de wijze van subsidiëring niet gezegd;
- c. een omschrijving waarin de vrijheid van jeugdvorming ten aanzien van het bepaalde soort werk in relatie tot de overheid nader gepreciseerd wordt. Hoewel de overheid zowel bij de kinderbescherming als bij de jeugdbeweging „de vrijheid van jeugdvorming zal moeten waarborgen en eerbiedigen”, is de relatie van de overheid tot de jeugdige of tot de ouders van de jeugdige in beide gevallen verschillend;
- d. de wettelijke of andere regelingen, waarin de uitwerking van de jeugdwet ter hand moet worden genomen (of bereids is genomen).

Met deze kanttekeningen over de inhoud moge dit artikel, dat een bijdrage wil zijn tot een spoedig gesprek op alle niveaus over de totstandkoming van wettelijke maatregelen op het besproken terrein, besloten worden.

Buitenlands panorama

CHROESTJOF EN HET KOLONIALISME

De slagen, die Chroestjof zich gedacht had binnen te halen op de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, hebben hem niet de troeven opgeleverd, die hij en zijn rode trawanten zo vurig hadden begeerd. Integendeel, wat een propagandistische spoetnik had moeten zijn, werd een teleurstellende zevenklapper. Chroestjof had voor eens en voor altijd voor de jonge volkeren van Afrika en Azië de kapitalisten willen brandmerken als meedogenloze kolonialisten en de Sovjet-Unie willen doen voordraven als de hartelijke, meelevende grote buur, bereid het voor de jonge volken te allen tijde en op alle mogelijke wijzen op te nemen. Dat is in New York niet gelukt. Was Eisenhowers rede wel duidelijk, het was vooral Macmillan die de tierende Chroestjof waardig het vuur na aan de schenen legde, terwijl de Amerikaanse afgevaardigde Wadsworth duidelijk tegen het geraas van de rode banken bleek opgewassen te zijn. De Afro-Aziatische leden van de V.N. stemden verschillende keren niet naar de wens van Chroestjof en toonden een verrassende onafhankelijkheid. Al met al was het optreden van de Russen een hoogtepunt van huichelachtige propaganda, die – en dat is voor hen de on-aangename keerzijde – heeft aangetoond, dat de Sovjet-Unie in zijn rol als beschermheer van zwakken en onderdrukten een gevaarlijke Achilleshiel heeft. Macmillan merkte in zijn rede bijv. op, dat Engeland alleen al sinds 1945 aan 500 miljoen inwoners in negen landen de vrijheid heeft geschonken en thans de onafhankelijkheid voorbereidt van vijf landen met 47 miljoen inwoners. En al voert Frankrijk een oorlog in Algerije, het heeft toch aan achttien leden van de V.N. onafhankelijkheid verleend. De Sovjet-Unie heeft daarentegen zijn imperium steeds uitgebreid en het Westen zou er goed aan doen het Russische kolonialisme bij elke voorkomende gelegenheid duidelijk en krachtig in het licht te stellen. De Kanadese Minister-president Diefenbaker heeft daarvan al een voorbeeld gegeven. Het Westen kan daarmee bereiken, dat Moskou in de verdediging wordt gedrongen, dat de ontwikkelingslanden de koloniaal-imperialistische bedoelingen van de Moskouse politiek duidelijk gaan onderkennen en daardoor minder gevoelig worden voor de kommunistische propaganda en tenslotte innerlijke weerstandskrachten van het Sovjetrijk versterkt. De door Chroestjof in zijn rede voor de V.N. genoemde randgebieden, die door het Zarisme bij het Russische imperium werden ingelijfd, zouden alle gelegenheid hebben gehad uit het Sovjetverband te treden nadat Lenin in Rusland aan de macht was gekomen. Chroestjof hield hiermede zijn gehoor een sprookje voor, dat voor iedereen, die de historie kent, niets anders is dan de geschiedenis van bruto geweld en het met alle voeten treden van het door de rode schreeuwers zo hooggeheven zelfbeschikkingsrecht. Chroestjof vertelde de V.N. dat de vijftien Unie-republieken in overeenstemming met de grondwet het recht hebben uit die Unie te treden

en daarmee veronderstelde hij, dat de wereld geen weet heeft van de koloniale oorlogen van Moskou in de jaren 1918-1924. Polen, Finland, Estland, Letland, de Oekraïne, Georgië, Aserbeidsjan, Armenië, Turkestan en Siberië hebben na de ineenstorting van het Zaristische regiem hun zelfstandigheid geproklameerd, maar zijn op de spitsen van de Russische bajonetten en door intrigues van verraad door de kommunistische machthebbers opnieuw ingelijfd. Chroestjof repte niet van de onafhankelijkheidsoorlog van Finland (vredeverdrag van 14 oktober 1920), van Polen onder maarschalk Pilsudski (vrede van Riga, 18 maart 1921), van Estland, Lithouen en Letland (de vredesverdragen van 22 februari, 11 augustus en 12 juli 1920), en al evenmin van de wijze waarop Moskou in de huidige satellietlanden de rode regimes in het zadel heeft geholpen. Terwijl hij krokodillentranen stortte over het lot van de door de kapitalisten uitgebuite koloniale landen, zweeg hij over de bloedige onderdrukking van de Oekraïne (herfst 1920), Georgië (februari 1921), Midden-Azië (1922-1924) enz. De „vrijwillige aansluiting” van deze landen bij de Unie van Sovjetrepublieken is een van de meest cynische leugens, die Chroestjof in New York heeft gedebiteerd. Chroestjof deed alsof er geen Hongarije 1956 bestaan heeft en alsof de kommunisten niet een van de meest laffe politieke misdaden uit de geschiedenis hebben bedreven, toen zij Imre Nagy en generaal Maleter ophingen. Aan dit alles voortdurend te herinneren moet een van de hoofdtaken van de Westelijke politiek tegenover de kommunistische propaganda zijn.

Nieuwe Boeken

H. G. ALEXANDER, Zwischen Bonn und London, Düsseldorf 1960, Econ-Verlag GmbH, Düsseldorf Pressehaus, 320 blz., 16 afb.

Een interessant boek. Het geeft een overzicht van de Frans-Duitse betrekkingen, dat van begin tot einde boeit. Een aktueel boek tevens, dat vele tot nu toe onbekende bijzonderheden bevat en dat beslist zal bijdragen tot beter wederzijds begrip. Men herinnert zich de controversen rond het bezoek van de voormalige president Heuss aan Londen. Veelvragen worden hier beantwoord. Gaarne ter lezing en overdenking aanbevolen.

MARTIN GOHRING, Bismarcks Erben, Deutschlands Weg von Wilhelm II bis Adolf Hitler, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1959, 451 blz.

Van dit forse boek verscheen reeds een tweede oplage. Het is dan ook een alleszins degelijk werk, stijlvol geschreven door een man, die zich tot taak heeft gesteld een antwoord te geven op de vraag hoe het Hitlerduitsland kon ontstaan. De historicus Göhring is er in geslaagd een beeld te komponeren, uit de elementen waarvan het antwoord naar voren komt. Het boek is verdeeld in vijf grote hoofdstukken: die Wilhelmische Epoche, der erste Weltkrieg, die Weimarer Republik, das „dritte“ Reich en der zweite Weltkrieg. Bijzonder nuttig is het chronologische over-

zicht dat prof. Göhring aan het einde van zijn boek geeft. Een uitvoerig personenregister en zeer gedokumenteerde literatuurverwijzing verhogen nog de waarde van dit boek, dat bovendien nog verlicht is met enkele treffende foto's. Een voortreffelijke geschiedenis van een grote tragedie.

MAXINE BRANDIS, Land voor onze Zonen, Prisma-Boeken, Utrecht/Antwerpen, 1950, 187 blz.

Een vlot, oorspronkelijk in het Engels geschreven boek over de belevenissen van een emigrantengezin. Een leerzaam boek tevens.

ELIZABETH GOUDGE, De Witte Heks, Prisma-Boeken, Utrecht/Antwerpen, 1960, 270 blz.

Een sfeervolle, boeiend geschreven historische roman van een groot schrijfster.

HARRY BROWN, Opmars zonder genade, Prisma-Boeken, Utrecht/Antwerpen, 1960, 169 blz.

Een van de beste oorlogsverhalen die ons onder ogen kwamen en dat terecht reeds ontelbare lezers veroverde.

ANDRÉ MAUROIS, De erfenis van Koningin Victoria, Eduard VII en zijn tijd, Prisma-Boeken, Utrecht/Antwerpen, 213 blz.

Een voortreffelijke biografie van een voortreffelijk schrijver. Bijzonder aanbevolen.

Bij het vijftienjarig bestaan van het Centrum voor Staatkundige Vorming

In augustus was het vijftien jaar geleden, dat het Centrum voor Staatkundige Vorming werd opgericht. Op 12 november is het Centrum in congres bijeen geweest om dit lustrum te herdenken.

Voor tal van rapporten van het Centrum is in de loop der jaren de aandacht van de lezers van het maandschrift gevraagd. Regelmatig werd ook een overzicht opgenomen van door het Centrum openbaar gemaakte rapporten. Bij het derde lustrum van het Centrum moge het licht vallen op het Centrum zelf. Het woord, waarmede de voorzitter van het Centrum, prof. dr. Th. L. M. Thurlings, het congres opende, was behalve aan het werk van het Centrum ook aan de verhouding van het Centrum tot de Partij gewijd. Gaarne brengt de redactie deze beknopte uiteenzetting uit authentieke bron in extenso ter kennis van de lezers.

Twee personen, die wij gaarne tot de eigen kring van het Centrum blijven rekenen, missen wij vandaag node. De eerste voorzitter, prof. Romme, moet op medisch voorschrift rust houden. Moge rust hem in staat stellen spoedig zijn werk te hervatten. Wij weten ons dan weer verzekerd van zijn actieve belangstelling voor het Centrum. Wij missen ook ongaarne Pater Stokman, die met prof. Romme in 1945 het initiatief tot oprichting van het Centrum genomen heeft, aanvankelijk als secretaris fungeerde, daarna vele jaren als vice-voorzitter en de laatste jaren als adviserend lid van het bestuur. Niet alleen in het bestuur, doch ook in tal van commissies heeft hij een werkzaam aandeel gehad. Sinds kort zag hij zich genoodzaakt zich terug te trekken.

Wegens verblijf buitenslands moet hij vandaag verstek laten gaan. Wij betreuren zijn afwezigheid zeer. Ik grijp de gelegenheid van dit congres gaarne aan om te verklaren, hoezeer wij het vele werk, door Pater Stokman voor het Centrum heeft gedaan, waarden. Wij zijn hem grofelijs dank verschuldigd.

Vandaag herdenken wij het feit, dat het Centrum voor Staatkundige Vorming vijftien jaar geleden werd gesticht. In deze vijftien jaar heeft het 102 rapporten doen verschijnen – dank zij de oprechte medewerking die velen aan de dag legden voor commissoriale arbeid, dank zij het aandeel van de plaatselijke afdelingen heden ten dage plaatselijke centra genaamd en dank zij de financiële steun van de zijde van de K.V.P., op welke subsidie in feite het Centrum geheel en al draait.

Het Centrum voor Staatkundige Vorming stelt zich ten doel door middel van rapporten een bijdrage te leveren tot de publieke meningsvorming. Het baseert zich daarbij op dezelfde levensbeschouwelijke grondslag als de Katholieke Volkspartij. Waar het verder niet louter een wetenschappelijke instelling beoogt te zijn die onverschillig zou kunnen staan tegenover de vraag of de in studie genomen onderwerpen maatschappelijk actueel zijn of niet, daarentegen er zich op toelegt voorbereidend werk te doen op die terreinen die eerlang in de politieke actualiteit zullen komen, mag men het Centrum georiënteerd achten op de Katholieke Volkspartij.

Het Centrum is echter willens en wetens t.o.v. de K.V.P. zelfstandig, het bepaalt zelfstandig zijn werkprogramma, beslist eigenmachtig t.a.v. publicaties.

Ook binnen het raam van de Katholieke Volkspartij zelf voltrekt zich in de gedachtenwisseling, die in commissies, werkgroepen, kaderdagen en dergelijke bij voortduring plaats vindt, een stuk staatkundige vorming, welke is dan de specifieke taak die het Centrum vervult?

Het antwoord is daarin te zoeken dat er steeds vraagstukken zijn, waarvoor de openbare gedachtenwisseling moet worden voorbereid en ten aanzien waarvan het een politieke partij niet wel mogelijk is een eigen bijdrage in de openbaarheid te brengen zonder tenminste de schijn van een begin van positiekiezen op te roepen.

Rapporten van het Centrum vertolken niet de mening van het partijbestuur, dat er op geen enkel moment van het tot stand komen bij is betrokken. Ik meen zelfs nog verder te mogen gaan. Rapporten vertolken niet noodzakelijkerwijze de opvatting van het bestuur van het Centrum. Het is de taak van het bestuur belangrijke onderwerpen tijdig in studie te doen nemen door commissies van competente personen. Het is zijn taak voorts er op toe te zien, dat commissies standpunten en conclusies deugdelijk en duidelijk adstrueren. Het moet de plaatselijke centra de gelegenheid geven een concept-rapport te toetsen aan het eigen gezonde verstand en eigen algemene ontwikkeling. Het moet er voor zorg dragen, dat de commissie die het aangaat de in de plaatselijke centra gemaakte opmerkingen ter harte neemt, zoals het ook zijn eigen opmerkingen verwacht door de commissie in ernst bezien en overwogen te worden. Is aan dit alles echter voldaan, dan is het niet beslissend of het bestuur de verkondigde opvatting deelt, het is inherent

aan het gestelde doel, de gedachtenwisseling in de openbaarheid mogelijk te maken, dat dan tot publicatie wordt overgegaan.

Het moge duidelijk zijn, dat aldus benaderd het noodzakelijk is, dat het Centrum niet slechts in naam maar ook reëel, gelijk de practijk van de afgelopen vijftien jaar ook is geweest, onafhankelijk en zelfstandig staat t.o.v. de Katholieke Volkspartij. Het verheugt ons te kunnen getuigen, dat de K.V.P., die met haar subsidie het werk van het Centrum financieel mogelijk maakt, op dit punt steeds van de juiste instelling heeft blijk gegeven. Wij houden er ons van overtuigd, dat ook in de toekomst dit juiste begrip van elkaars positie bij Centrum en K.V.P. aanwezig zal blijven.

In het voorbijgaan memoreerden wij reeds het aandeel dat de plaatselijke centra hebben in de totstandkoming van rapporten. Het bestuur staat steeds open voor suggesties t.a.v. te bestuderen onderwerpen en ziet zulke suggesties ook graag komen uit de kring der plaatselijke centra. Belangrijker echter is de facto de critische toetsing, die rapporten als regel in de plaatselijke centra ondergaan alvorens zij worden gepubliceerd. Soms blijkt een samenspraak tussen commissie en plaatselijke centra nuttig en wordt zij georganiseerd, soms kan met een notawisseling worden volstaan, en het is bepaald geen uitzondering wanneer een commissie aanleiding ziet op zekere onderdelen tot verduidelijking, soms zelfs tot herziening over te gaan.

Het zal voor een ieder duidelijk zijn, dat rapporten moeten worden uitgebracht door een commissie, die veelzijdig is samengesteld en bestaat uit deskundige personen. Er is echter steeds een kans, dat deskundigen bevangen raken in de ban van scholastieke tradities. Er is steeds de mogelijkheid, dat deskundigen vervreemden van de realiteit. Het toetsen van het oordeel van deskundigen aan de inzichten van personen, die slechts op hun gezond verstand, hun algemene ontwikkeling en hun ervaringen kunnen steunen, vormt een heilzaam tegenwicht tegen bovenbedoelde mogelijke gevaren.

Er is echter meer. Het is een teken en een waarschuwing dat in de Nederlandse taal het woord „geloven” in drieërlei betekenis kan worden gehanteerd: overtuigd zijn van, aannemen op gezag van en . . . onverschillig staan tegenover.

Wanneer men personen, die niet specifiek deskundig zijn, zou doemen tot aanhoren en aanvaarden, wanneer men hen niet de gelegenheid geeft tot wederwoord, tot uiting van bevreemding, tot het inbrengen van een mogelijk nieuwe en verfrissende benadering, dan zullen zij teleurgesteld zich afkeren en vluchten in de nevel der onverschilligheid. Wil ons staatkundig leven diep geworteld zijn in ons volk, dan zullen allen, die over zekere algemene ontwikkeling beschikken, hoe dan ook verkregen, moeten kunnen meedenken, meelevens en mede-vormen.

Dit is de taak, die het Centrum zich heeft gesteld, en die het naar beste vermogen tracht te vervullen.

Ook op deze dag, waarop wij het derde lustrum vieren, willen wij deze weg vervolgen, door een onderwerp te doen belichten dat alle aandacht verdient. Op dit punt begint zich reeds iets van een traditie te vestigen; laten we hopen dat het een gelukkige traditie is.

In 1950 werd het onderwerp belicht „Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen” (Loeff en Verberne), in 1955

werd gesproken over „Samenwerking in Nederland als staatkundig vraagstuk" (De Block), thans heeft het bestuur als onderwerp gekozen: „De ontwikkeling van het sociale denken".

Pater Kwant, het heeft het bestuur buitengemeen verheugd dat U bereid gevonden werd, op deze dag en deze plaats voor ons over het onderwerp, dat ik daarnet vermeldde, een inleiding te houden. Uw bekwaamheid op dit terrein en de grote zorgvuldigheid, waarmede naar het bestuur is gebleken U deze inleiding hebt voorbereid, sterken ons in onze overtuiging, dat de gedachten, die U zult ontvouwen, basis voor mening en gesprek en een ware bijdrage tot staatkundige vorming zullen zijn.

Studieloon; gelijke kansen; studietoelagen

door Mr. Joha. M. C. van Driel

De laatste tijd hoort men nogal eens het woord studieloon gebruiken. Er zijn voor- en tegenstanders van. Zelden hoort of leest men echter, wat er nu onder „studieloon” wordt verstaan. Zo ongeveer begrijpt iedereen wel, dat het betekent, dat niemand wegens gebrek aan geld van verdere studiemogelijkheden verstoken zou mogen blijven. Sommigen gaan verder en verstaan eronder, dat iemand, die studeert, beloond zou moeten worden, omdat hij of zij enkele jaren geen geld uit arbeid kan verdienen: „Studeren is toch ook werken”.

Toch is deze nog steeds onduidelijke term zelfs in de Tweede Kamer gebruikt bij de behandeling van de Tweede Nota inzake voorzieningen ten behoeve van studenten, op 1 juni 1960 (Handel. pag. 2594 e.v.). Ook toen is niet gebleken, wat men daaronder zou verstaan, maar bij die gelegenheid is wel een motie aan de orde gesteld, die enigszins aangaf welke richting sommige kamerleden uit willen gaan, als het gaat om jonge mensen, die wel zouden willen gaan studeren, maar daartoe financieel niet in staat zijn. In die vergadering hebben de heren Tans (P.v.d.A.) en vier andere leden een motie ingediend van de volgende inhoud: „De Kamer, gehoord de bespreking van de Tweede Nota inzake voorzieningen ten behoeve van studenten, verzoekt de Regering ter bevordering van gelijke ontwikkelingskansen bij het hoger onderwijs een wettelijke regeling te ontwerpen, die onder voor allen gelijkelijk geldende toelatingseisen recht geeft op een vergoeding van studiekosten, waarvan de hoogte afhankelijk is van de draagkracht der ouders of verzorgers en/of van de betrokkene, en gaat over tot de orde van de dag.”

Deze motie is op 21 juni 1960 in stemming gebracht en met 78 stemmen tegen en 42 stemmen voor verworpen. Vóór stemde een lid van de P.S.P. en overigens uitsluitend leden van de P.v.d.A. Het afstemmen van de motie, waaraan dus ook de aanwezige K.V.P.-leden hebben meegedaan, betekent echter beslist niet, dat die tegenstemmers vinden, dat alleen maar die jonge mensen moeten gaan studeren, waarvan de ouders zelf de kosten kunnen dragen. De Ministers van O.K.W. hebben al jarenlang via de begroting steeds grote bedragen van de Staten Generaal ter beschikking gekregen, om de studie aan Universiteiten en Hogescholen ook voor kinderen van ouders, die er zelf niet genoeg voor verdienen, mogelijk te maken.

In het collegejaar 1954-'55 heeft de Minister aan meer dan 3600 studenten ruim vier miljoen (waarvan één miljoen als gift = $\frac{1}{4}$ van het totaal) ter beschikking gesteld; in 1959-'60 aan meer dan 10.000 studenten bijna 17,5 miljoen, waarvan ruim 8 miljoen als gift; dat is bijna de helft van het totaal. Voor 1961-'62 raamt de Minister ruim 30 miljoen, waarvan ruim 15 miljoen als gift, zelfs meer dan de helft van het totaal, nodig te hebben voor bijna 16.500 studenten!

Dat weten de Kamerleden ook. Zij weten bovendien, dat deze Minister steeds grotere bedragen aan de individuele student geeft: in 1954-'55 gemiddeld f 1223,— (max. f 2000,— en in 1956-'60 f 1666,— (max. f 2400,—. Hij raamt het gemiddelde in 1961-'62 op f 1872,—. Dat zijn bepaald geen kruimeltjes! De verhoging van het gemiddelde toelagenbedrag zit maar gedeeltelijk in de stijging van de kosten voor levensonderhoud en in het bijzonder in de grote post kamerhuur. Het is een kwalijk verschijnsel, dat de huurprijzen van studentenkamers akelig hoog stijgen en veel sterker dan eigenlijk eerlijk is in verhouding tot de totale huishuur. Studenten in huis hebben is niet zo aantrekkelijk als mensen, die op kantoor, fabriek of school of in een ziekenhuis werken. Studenten zijn vaker op hun kamer en bepaald niet altijd onzichtbaar of onhoorbaar! Maar zelfs dit ongerief in de prijs berekenend zijn de gevraagde kamerprijzen toch wel aan de hoge kant. Daarover klaagde Minister Klompé ook in het algemeen nog kortgeleden. In de nieuwbouw is zelden een kamer over om te verhuren aan jonge of oudere mensen, die niet in gezinsverband leven. Toch heeft onze maatschappij de werkkraft van deze categorie dringend nodig. Zou het nu zo'n onverstandige bouwpolitiek zijn ook huizen met meer kamers te bouwen, waarin dan wel gelegenheid is om kamers te verhuren, zolang het eigen gezin die „extra” kamer niet nodig heeft? Daarin zou tegelijkertijd een middel gevonden kunnen worden om de hoge huishuren enigszins te verlichten. Dit terzijde.

Behalve de kamerhuur is de andere grote post voor een student zijn dagelijkse warme maaltijd. Voor de voorbereiding van die maaltijden, waar voldoende vlees of vis opgediend wordt, geeft de Minister subsidie. Hierdoor en door een zo goed mogelijke exploitatie van de mensa, waar veel studenten tegen beloning aan meewerken, schiet de prijs van de tweede grote uitgavenpost, voeding, niet zo snel omhoog.

De belangrijke verhoging van het gemiddelde toelagenbedrag zit hoofdzakelijk in het feit, dat het aantal studenten, dat uit een gezin komt, waarvan de ouders weinig of niets zelf aan de studie kunnen betalen, steeds groeit; of anders gezegd: steeds meer jonge mensen komen uit gezinnen, die zelf weinig of niets kunnen betalen. De Universiteiten en Hogescholen tellen een groeiend percentage studenten uit gezinnen, die vroeger hun kinderen niet zouden hebben laten studeren en het nu met overheidsgeld wel doen. Dat er nieuwe groepen toekomstige intellectuelen op de Universiteit komen, blijkt ook, behalve uit het stijgende gemiddelde bedrag per student, uit het sterk gestegen aantal toekenningen: in 1954-'55 was het totale aantal toekenningen immers 3.600; in 1959-'60 bijna 11.000 en in 1961-'62 worden er bijna 16.500 verwacht. Dat wil zeggen: in 1959-'60 kregen driemaal zoveel studenten een toelage als in 1954-'55 en niet samen driemaal zoveel geld; nee, royaal vier

keer zoveel! En in 1961-'62 zullen er 4½ maal zoveel studenten met een rijksstudietoelage zijn, die samen zeven maal zoveel krijgen als in 1954-'55. Er kan moeilijk beweerd worden, dat het departement van O.K.W. wel zorgt voor gebouwen en docenten en niet voor de studenten.

Voor de laatste maal cijfers:

In 1954-'55 waren er in Nederland volgens het C.B.S. 28.780 studenten; 3.604 studenten = 12,5 % genoot een rijkssubsidietoelage.

In 1959-'60 waren er 37.624 studenten; 10.885 studenten = 29 % genoot een rijkssubsidietoelage.

In 1961-'62 schat de Minister het percentage nog hoger.

Nu is nog niet gesproken over provinciale en gemeentelijke studiefondsen, die ook nog aan een aantal studenten eveneens beduidende financiële hulp geven; daarnaast bestaat er een reeks particuliere stichtingen, die hiervoor geld ter beschikking stellen. Men dient zich wel te realiseren, dat provinciale en gemeentelijke studiefondsen ook grotendeels overheidsgeïdeld worden.

Men gaat zich afvragen: zijn er dan nog zoveel lacunes in het systeem; wie krijgen dan de kans niet? Wat heeft de indieners en de voorstemmers van de motie-Tans bewogen?

Allereerst dit: „het toekennen van een recht". Een deel van de Tweede Kamer is kennelijk niet tevreden over de manier, waarop de Minister tot nu toe de voor dit speciale doel bestemde begrotingspost hebben besteed. Elk lid der Staten Generaal heeft natuurlijk het volste recht elke Minister te vragen: „hoe hebt U dit of dat gedaan?"; eventueel uit het antwoord te concluderen: „U hebt het naar mijn mening niet goed gedaan; het moet voortaan m.i. zus of zo". Deze vragen en antwoorden zijn echter niet in het Kamerverslag (pag. 2594 t/m 2622) te vinden; evenmin een normenschema, volgens welke de desiderata, die wel in de motie stonden, wettelijk zouden kunnen worden verwerkt.

De motie heeft dus op het eerste gezicht staatsrechtelijk weinig achtergrond; géén afkeuring van het huidige beleid; géén aanduiding van de grote lijnen voor een wettelijke regeling. Toch was deze motie geen slag in de lucht: dat wisten de Kamerleden en dat wist de Minister. Pas helemaal tegen het einde van het debat kwam de heer Tans er mee voor de dag: hij vermeldde het rapport „Gelijke kansen", 1959, van de Wiardi Beckman Stichting. Volgens de heer Tans wil het begrip „Gelijke kansen" uit deze brochure niets anders zeggen dan dat iedereen in de gelegenheid moet zijn om die opleiding onbelemmerd te volgen, die met zijn aard en aanleg strookt.

Uit de in de Kamer hierop gevolgde discussie blijken er vier voorname punten te zijn, waarover er onderling en met de Minister verschil van inzicht bestaat:

1. a. Is een eindexamen van een middelbare school voldoende reden om aan degene, die overheidshulp nodig heeft om te kunnen gaan studeren, geld ter beschikking te stellen? Zo neen:
- b. Is er een meer rechtvaardige selectievorm te vinden dan „betere schoolprestaties dan minimaal voor het behalen van een eindexamen nodig zijn", nu het feit geconstateerd moet worden, dat meer dan de helft van de studenten meer dan de normale tijd nodig heeft om af te studeren en zelfs bijna 40 % helemaal niet afstudeert?

2. Moet wettelijk worden vastgelegd, wie recht heeft op een studietoelage?

De Minister zegt: ik heb behoefte aan een wettelijke regeling van de normen, want mij drukt de verantwoordelijkheid in het beleid zeer zwaar; maar wij hebben nog geen betere normen dan die nu in de beleids sfeer worden gehanteerd.

3. Moet elke toelage een gift zijn of mogen ook renteloze voorschotten worden gegeven?

De Minister wijst erop, dat tijdens zijn beleid het percentage voorschotten van 95 tot $\pm$ 50 is gedaald. Hij vindt het op zichzelf niet onredelijk, dat zij blijven bestaan; de enkeling mag toch wel een zeer klein deel van wat hij aan de gemeenschap heeft gekost om een bepaald niveau te bereiken, aan de gemeenschap terug betalen.

4. De heer Laan van de K.V.P. heeft de Minister gevraagd, of hij van plan is de ouders van bijzonder begaafde kinderen een speciale subsidie te geven wegens het derven van inkomsten van hun kinderen. De Minister heeft gezegd: geen vergoeding voor inkomstenderving; hij vreest allerlei consequenties voor vergelijkbare gevallen bij het volgen van ander onderwijs.

Vershillende van deze punten komen ter sprake in het rapport van de Dr. Wiardi Beckman Stichting.

Er komt nog veel meer ter sprake. Uit de brochure komt bovendien veel duidelijker dan bij de behandeling van de motie-Tans naar voren, op welke grondgedachten de brochure „Gelijke Kansen” is gebaseerd.

Een korte bespreking van dit rapport lijkt daarom dienstig.

De algemene tendens van deze brochure komt beter tot uitdrukking in de ondertitel: „Studiekostenvergoeding voor alle studerenden” dan in de hoofdtitel „Gelijke kansen”. De brochure stelt een plan op, waarin *alle* studerenden (aan inrichtingen van hoger onderwijs, in het nieuwe wetsontwerp wetenschappelijk onderwijs genoemd) op *gelijke wijze* onder een financiële en intellectuele noemer worden gebracht. De noemer = de normen zullen uitsluitend door de overheid worden bepaald. Het beoogt een socialisatie van het aanwezige intellect, waarbij de vrijheid van de ouders en van de kinderen om al dan niet (en op de duur zelfs niet het vak van hun keuze, vrezen wij) te gaan studeren in de knel komt.

In de tweede alinea van pagina 7 wordt de Weg naar de Vrijheid geciteerd: „Door betere schiffingsmethoden zou het welstandselement, dat in de huidige selectie nog een niet onaanzienlijke rol speelt, kunnen worden geëlimineerd.”

Het welstandselement speelt inderdaad een rol bij die abituriënten, die na hun eindexamen geld moeten gaan verdienen om een té gering ouderlijk inkomen te vergroten. Voor alle anderen speelt het welstandselement een zeer ondergeschikte rol, omdat zowel het Rijk als provinciale, gemeentelijke en particuliere fondsen financiële steun verlenen. In de praktijk zijn er maar weinig abituriënten, die redelijke schoolprestaties hebben en over wie de rector/directeur zich gunstig uitlaat, die tòch geen financiële hulp kunnen

krijgen. In de vergadering van de Tweede Kamer op 1 juni 1960 werd er zelfs over geklaagd, dat de (700) particuliere fondsen hun gelden niet goed meer kunnen besteden (pag. 2601 en 2615). Ook al staat er in de meeste statuten van deze fondsen, dat de jongelui moeten excelleren, de praktijk is, dat met beduidend mindere studieresultaten genoeg wordt genomen en toch zou er „geld in kas blijven”.

Er blijft desondanks toch wel een aantal abiturienten over, dat, wegens te geringe studieresultaten, geen financiële hulp van overheid of particuliere fondsen voor het eerste jaar krijgt.

Misschien dat verdienende broers/zusters of andere familieleden bereid zijn voor het eerste jaar bij te springen?

Een andere methode is, tenminste voor jongens, om eerst in dienst te gaan en geen gebruik te maken van de mogelijkheid van studie-uitstel. Er zijn voorbeelden van jonge mensen, die uit een officierssalaris voldoende sparen om zelf het eerste collegejaar te financieren.

Niet vergeten mag worden, dat deze financiële moeilijkheden zich in elk geval slechts tot het eerste collegejaar behoeven te beperken, omdat aan het einde van het eerste collegejaar aan de faculteit gevraagd wordt naar haar oordeel over de geleverde studieprestaties en bij een gunstige opinie voor het volgende jaar wel een toelage wordt verstrekt.

Dit wat betreft: „de niet onaanzienlijke rol, die het welstandselement speelt”. Deze rol is in de loop van de na-oorlogse jaren juist onaanzienlijk geworden.

Er wordt in hetzelfde citaat zo simpelweg gezegd „betere schiftingsmethoden”; over dit punt later.

In de tweede en derde alinea van pagina 8 wordt het argument van de behoefte van de maatschappij aan bepaalde academici en van de *doe'matigheid om in die behoefte te voorzien*, ingevoerd; factoren, die ten nauwste samenhangen met de algemene maatschappelijke conjunctuur. Zij vormt een hoogst onzeker uitgangspunt voor het voeren van een „cultuurpolitiek” beleid via subsidie aan individuele studenten.

ad HOOFDSTUK I. De huidige situatie.

Op de laatste alinea van pagina 10 wordt prof. Kruyt geciteerd uit een verslag van 1949; het jaar, waarna het bedrag, dat voor rijkssubsidiatoelagen ter beschikking stond, beduidend is gestegen. De argumentering, door prof. Kruyt in 1949 gevoerd, wordt ook nu nog wel eens aangegrepen. Zij valt grotendeels te bestrijden.

Prof. Kruyt zegt nl., dat het feit, dat een groot aantal studenten in moeilijke financiële omstandigheden verkeert, af te leiden valt uit deze vier symptomen:

a. Het niet wonen op kamers in de universiteitsstad of naaste omgeving.

Het niet wonen op kamers in de universiteitsstad heeft op de eerste plaats gebrek aan kamers als oorzaak, respectievelijk de onevenredig hoge huur, die wordt gevraagd. Door de bouw van studentenflats wordt getracht aan dit gebrek aan ruimte tegemoet te komen.

Als argument voor de stelling van prof. Kruyt mag het thuis blijven wonen

alleen gehanteerd worden voor die eerstejaars, die geen financiële hulp hebben kunnen krijgen en de kosten proberen te drukken door niet op kamers te gaan wonen. Het aantal studenten, dat met een rijksstudietoelage toch thuis blijft wonen, doet dit niet om financiële redenen. Er wordt, voorzover bekend, door geen enkele overheids- of particuliere instantie geëist dat de student spoorstudent wordt.

b. Het niet-lid-zijn van een gezelligheidsvereniging.

Het lid-zijn van een gezelligheidsvereniging en wat belangrijker is, het deelnemen eraan door studenten, behoeft bepaald geen kapitaal te kosten. Het argument van het geldgebrek wordt gemakkelijker gebruikt dan het meer wezenlijke argument, dat vele van de jongere studentengeneratie weinig voelen voor die studentenverenigingen, die zeer door tradities en mores worden beheerst. Het zogenaamde nihilisme heeft eerder principiële oorzaken dan het gebrek aan geld.

Natuurlijk zijn er aan elke universiteit nog studenten, die wel royaal in hun zakgeld zitten, maar de categorie van de boemelaars is zo ongeveer uitgestorven. Voor zover eerstejaars spoorstudent zijn, is het inderdaad erg moeilijk om deel te nemen aan het gezelligheidsleven, omdat dat eigenlijk pas op gang komt als de laatste bus of trein is vertrokken.

Overigens geeft het lid-zijn van een gezelligheidsvereniging geen garantie voor het deelnemen aan het gezelligheidsleven; ook onder de contribuerende leden zijn er grote percentages, die niet meer dan papieren leden zijn. Er schijnt een behoefte te bestaan aan contacten in kleinere groeperingen, die elkaar grotendeels buiten de sociëteit of andere georganiseerde ontmoetingspunten treffen.

Het argument is weinig overtuigend.

c. Het verrichten van bepaalde werkzaamheden, dus werkstudenten.

Het begrip werkstudent is een moeilijk te omschrijven begrip. De Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam geeft nogal eens grote percentages werkstudenten. Als men daartoe rekent de mensen, die naast hun volledige baan studeren en wel eens college lopen, dan hanteert men het begrip werkstudent toch wel in een zeer bepaalde richting. Als men onder werkstudent degenen begrijpt, die studeren en daarnaast, nog liever daarom, een groot deel van hun tijd permanent aan een werkkring moeten besteden, dan menen wij, dat door de enorme stijging van het aantal rijksstudietoelagen, deze categorie sterk is teruggelopen. Dat het voor werkstudenten moeilijk is zodanige studieprestaties te bereiken, dat zij voor het volgende jaar in aanmerking kunnen komen voor een rijksstudietoelage, en dat deze studenten dus in een vicieuze cirkel terecht kunnen komen, lijdt geen twiifel, maar het lijdt ook geen twiifel, dat het hier bepaald niet om grote aantallen gaat en ook niet om goede studenten.

d. Het ontvangen van financiële steun, anders dan van ouders of voogden.

Hoe kan het ontvangen van financiële steun anders dan van ouders of voogd een argument zijn voor het verkeren in moeilijke financiële omstandigheden? Als prof. Kruyt wilde zeggen, dat elke financiële steun van derden te gering was, dan valt dat nu uit de huidige ervaring te bestrijden. Het Rijk houdt bij de bepaling van de toelage rekening met *alle* studie-onkosten; de overige fondsen zoveel mogelijk.

De opmerking in de tweede alinea van pagina 13 van de brochure, dat slechts weinig kinderen uit arbeidersmilieus de weg vinden naar het V.H.M.O., is wel juist. Maar dan moet ook de conclusie aangedurfd worden, dat dáárin het geringe percentage universiteitsstudenten uit lagere milieus zijn oorzaak vindt. Het zou aardig zijn te weten, hoe groot het percentage is van de aan studenten uit de zogenaamde lagere milieus verleende studietoelagen op het totaal aantal aangevraagde toelagen uit deze milieus.

De begrijpelijke zorg juist in deze milieus voor het aangaan van een schuld, die in de loop van de studie kon oplopen van f 10.000,— (vijf studie jaren) tot f 15.000,— of f 16.000,— (acht studie jaren $\times$ f 2.000,—) is door de maatregel, dat niemand meer schuld kan maken dan f 1200,— per jaar, ook al krijgt hij maximaal f 2400,— per jaar, met ingang van 1957-'58 in zeer aanzienlijke mate verlicht.

Sedert meerdere jaren wordt bovendien de norm om in aanmerking te komen voor een beurs à fonds perdu niet meer bij uitzonderlijke begaafdheid gelegd, maar bij een goed verlopende studie. Dat brengt mee, dat de behoorlijk studerende student in de loop van zijn studie een goede kans maakt op het krijgen van een beurs, waardoor ook de angst voor de totale, reeds veel lagere, studieschuld nog eens is verkleind. Natuurlijk blijft bestaan het derven van inkomen van het kind t.b.v. het gezin, wanneer het na de middelbare school ook nog naar de universiteit gaat. In het rapport van de Wiardi Beckman Stichting hebben wij niet gelezen, dat er ook aan de ouders geld zal moeten worden betaald voor derving van het inkomen van hun kind. Het komt ons voor, dat het erg moeilijk zou zijn, uit te maken of de ouders billijkheidshalve aanspraak kunnen maken op inkomsten van de kinderen. Het systeem is rechtvaardigheidshalve overigens niet te beperken tot de lagere milieus. Ook in de midden- en zelfs in de (intellectuele) hogere milieus kan er duidelijk behoefte aan vergroting van het gezinsinkomen bestaan. Misschien is de Wiardi Beckman Stichting voor deze stap teruggeschrokken.

De laatste alinea van pagina 17 eindigt met de waarschuwing, dat men het intelligentieniveau niet alleen als doorslaggevend mag zien voor de scholingsmogelijkheid. Daarover is men het in Nederland wel eens. De moeilijkheid is echter hoe de andere factoren te bepalen, om nog maar te zwijgen van de meetbaarheid van die factoren bij de schooljeugd.

Enige andere factoren zouden b.v. kunnen zijn: ijver, concentratievermogen, doorzettingsvermogen en het vermogen de studiestof te overzien en in te delen. Zouden deze factoren geen rol gespeeld hebben bij de middelbare studie?

De afstand van de eindexamenklas van de middelbare school naar de universiteit moge dan groot zijn, hij is toch niet zo groot, dat op de universiteit uitsluitend, of zelfs hoofdzakelijk andere factoren beslissend zijn. Het is eerder zo, dat de mate, waarin men zich kan concentreren, kan volhouden, de studie kan overzien, een grote rol speelt. Als die nauwelijks toereikend was voor het eindexamen, is een universitaire studie onbegonnen werk.

ad HOOFDSTUK III. Voorstellen ter verbetering.

In de laatste alinea van pagina 22 van de brochure wordt gesteld, dat voor

iemand met een eindexamen van een middelbare school in zijn zak, die zin heeft om te gaan studeren, alleen geldt nog een belemmering kan zijn. Er wordt gesuggereerd, dat op grond van het slagen voor het eindexamen van een middelbare school het slagen voor universitaire examens voor de hand ligt. Het percentage studenten, dat tussen de 30 en 40 ligt, dat zonder het laatst te behalen examen de universiteit (met uitzondering van de promotie) verlaat, is daarvan wel het tegenbewijs; nog geen 50 % haalt de eindstreep in redelijke tijd.

De afdeling Rijksstudietoelagen is er terecht trots op, dat het overgrote deel van de door haar geholpen studenten die eindstreep wél binnen redelijke tijd haalt. Natuurlijk pleit dit feit vóór selectie, en ook voor de tot nu toe gehanteerde selectievorm van O.K.W.; wat de nuldejaars betreft, berust zij op studieprestaties en het persoonlijk oordeel van de leiding van de middelbare school; het persoonlijk oordeel over de mensen, die reeds studeren, wordt in het grootste aantal gevallen door de faculteiten niet eens gegeven, daar blijft het meestal bij de beoordeling van de studie. De studieprestaties blijken een zeer bruikbare norm.

Het rapport van de Wiardi Beckman Stichting redeneert echter NIET vanuit het standpunt, dat mensen, die niet goed kunnen studeren geen aanspraak kunnen maken op overheidssubsidie. Het rapport beoogt onder het motto „deelneming aan hoger onderwijs van alle bevolkingsgroepen” de intelligentie te socialiseren; de weg naar de vrijheid van het individu loopt via de overheidsverantwoordelijkheid voor het individu. Dit staat er niet met zoveel woorden, maar het voorstel, dat degenen, die niet aan de normen, door de overheid te stellen, voldoen „vrij zijn om te gaan studeren tegen de werkelijke kosten” (collegekaart zou minstens f 5000,— per jaar kosten) impliceert, dat niemand meer vrij zal zijn. De overheid geeft dan geen gelegenheid meer om te gaan studeren, maar bepaalt wie er gaat studeren. Waarom zou dit systeem niet worden ingevoerd vanaf het einde van de leerplichtige leeftijd; waarom zouden dan ook middelbare scholen, scholen voor N.O., kweekscholen en alle mogelijke opleidingen niet aan de individuele leerling moeten gaan kosten wat zij werkelijk kosten? Dan is er pas sprake van een systeem van gelijke kansen in de zin van dit rapport. Nu komt alleen het Hoger Onderwijs in de hoek terecht, waar de overheid het eerste en het laatste woord spreekt en de vrije keus afhankelijk wordt van de behoefte van de maatschappij.

In de tweede alinea van pagina 23 wordt bezwaar gemaakt tegen het systeem van renteloze voorschotten; zelfs in de gematigde vorm, waarin het nu bestaat.

Als iemand bereid is (niemand wordt gedwongen) via het aangaan van een studieschuld zich op den duur een bepaalde maatschappelijke status te verwerven, is het toch geen „straf” als hij de studieschuld ook moet terugbetalen als hij geen succes heeft gehad? De praktijk is zeer soepel; met alle particuliere omstandigheden wordt rekening gehouden.

In paragraaf twee op pagina 23 wordt het zogenaamde studieloon bepleit. Het woord „zogenamd” verdient de aandacht; onder loon wordt toch altijd nog verstaan de in geld uitgedrukte waardering voor arbeid. Dat dit loon dan toch afhankelijk zou zijn van het inkomen van de ouders, is in strijd met

het gewone spraakgebruik. Het rapport bepleit ook geen studielóón, maar een studietoelage = bijspringen. Het doet wonderlijk aan de uitkering van een studielóón naargelang het inkomen van de ouders te horen bepleiten op grond van de rechtvaardigheid. Is het niet rechtvaardiger dan maar alle studenten op gelijke wijze te belonen voor het feit, dat zij bereid zijn te gaan studeren? De tweede alinea op pagina 26 zegt het openlijk: het systeem van integrale studiekostenvergoeding = studieloon moet worden afgewezen, omdat gelijkheid (van alle burgers) in financieel opzicht hiermede onvoldoende wordt gerealiseerd.

ad HOOFDSTUK IV. Toegang tot het hoger onderwijs voor alle geschikten.

In de eerste alinea wordt gesteld, dat van de student geëist kan worden, dat hij binnen een bepaalde tijd zijn examens aflegt en dat hij zonodig van de universiteit moet kunnen worden verwijderd. Beide voorstellen hebben in de Tweede Kamer geen meerderheid kunnen vinden.

Voor zover studenten rechtstreeks door de overheid in staat worden gesteld te studeren, dus via een rijksstudietoelage, wordt er jaarlijks contróle op de studieprestaties uitgeoefend door het inwinnen van de adviezen van de faculteiten. Ofschoon zoveel mogelijk met persoonlijke omstandigheden rekening wordt gehouden, is de algemene regel, dat voor de continuering van een zover bekend, door geen enkele overheids- of particuliere instantie geëist.

Niet vergeten mag worden, dat de militaire dienst de mannelijke studenten reeds tot een zeker studietempo dwingt. Er is geen duidelijk onderscheid in studietempo te maken tussen degenen, die de militaire dienst al vervuld hebben (en de meisjesstudenten) en degenen, die rekening moeten houden met de uitsteltermijn, die Defensie niet al te ruim stelt. Natuurlijk is hiermede niet het laatste woord over studietempo en studieduur gezegd, maar „luieren” kan blijkbaar niemand zich meer permitteren. Het vreselijk langzaam studeren komt sporadisch voor. De studenten, die dat doen, zijn uitzonderingen.

In paragraaf 1 van dit hoofdstuk wordt de selectie behandeld. Hoewel er geen aperte onjuistheden in staan, wordt er toch gesuggereerd, dat de groep aspirant-studenten, die bij gebrek aan geld niet kunnen gaan studeren, aanzienlijk zou zijn. Niet elke abituriënt staat te trappelen van ongeduld om naar de universiteit te gaan. In de eindexamenklas zitten altijd de nodige leerlingen, die een zucht van verlichting slaken, omdat hun studietijd voorbij is en zij nu, eventueel nog via kortdurende vakopleidingen, hun plaats in de maatschappij kunnen gaan innemen. Speciaal op de H.B.S. A en B moet deze categorie niet onderschat worden.

Al eerder is opgemerkt, dat er inderdaad een groepje overblijft, dat wel graag zou gaan studeren, maar in wie de geldschietende instanties op grond van de reeds geleverde schoolprestatie geen fiducia hebben. Toch wordt ten behoeve van deze kleine categorie een nieuw selectie-systeem voorgesteld. Hoe is het tot nu toe gehanteerde selectie-systeem?

De voornaamste instantie, nl. het Rijk, die de meeste studietoelagen uitdeelt, beoordeelt *niet* uitsluitend de geschiktheid van de aanvrager om de

gewenste studierichting te volgen, doch hanteert hoofdzakelijk een algemene norm, die behalve op de eindexamencijfers, waarbij het toeval een grote rol kan spelen, ook op de rapportcijfers van de twee hoogste klassen wordt toegepast, ongeacht of de aanvrager nu biologie, rechten, medicijnen of in Delft wil gaan studeren. Voor dit standpunt komt de chef van de afdeling Rijksstudietoelagen ook officieel uit. Uiteraard kunnen in twijfelgevallen de schoolcijfers, die verband houden met de studierichting, de weegschaal laten doorslaan. Het is mogelijk, dat provinciale, gemeentelijke en particuliere fondsen meer rekening houden met de cijfers in de vakken, die corresponderen met de gewenste studierichting.

Het weigeren van een rijksstudietoelage bij gebrek aan voldoende schoolprestaties gebeurt niet alleen uit een oogpunt van een zo goed mogelijke verdeling van een begrotingspost, maar ook om een financiële en morele desillusie zoveel mogelijk te voorkomen.

Als in het eerste studiejaar toch redelijke studieprestaties zijn geleverd, wordt voor het tweede jaar wel een toelage verstrekt, omdat dan aangenomen mag worden, dat de gekozen studierichting de capaciteit van de aanvrager ondanks de magere schoolprestaties toch niet te boven zal gaan.

Wat wil nu „Gelijke Kansen”?

In paragraaf twee (pag. 30) wordt de nieuw te volgen procedure van de overheidsselectie behandeld. De drie doorslaggevende factoren zouden volgens het rapport moeten zijn:

- a. de resultaten van het V.H.M.O.-examen; dus de puntenlijst van het eind-examen;
- b. het oordeel van de rector/directeur en leraren met betrekking tot de geschiktheid van de leerling voor het volgen van hoger onderwijs;
- c. een psychologisch advies.

En wel een kort durend psychologisch onderzoek, dat grotendeels zal bestaan uit collectieve methoden (en dat nog wel naar de persoonlijkheidsstructuur).

Voor zover bekend, bestaat een dergelijke collectieve (en ook individuele) test nog niet. Vergelijk het proefschrift van de heer Willems, Nijmegen, 1959, dat aan de hand van het studieverloop van de begiftigden van het Philips van der Willigenfonds tot de conclusie komt, dat de prestaties van de middelbare school gecombineerd met de resultaten van de verschillende vormen van *prestatietests* de meeste houvast bieden (pag. 69). (Zie ook het artikel van dr. J. Kiers, studentendecaan, in T.H. Mededelingen, jaargang 7, nr. 5, juni 1960: Studiemijslukking en studievertraging in Delft. Hij citeert daarin ook prof. Posthumus, die in een artikel in „Universiteit en Hogeschool”, juli 1959, schrijft: „Het is op geen enkele wijze mogelijk „ongeschikten” te weren uit school en universiteit. De „ongeschikten” van nu bewaren het laagste gedeelte van de middelmaat er voor, op zijn beurt weer ongeschikt te worden”).

De reële mogelijkheid in een collectief, kortdurend psychologisch onderzoek te bepalen of de persoonlijkheid van de abiturient voldoet aan de niet eens te definiëren eisen, die aan een goed universitair studieverloop mogen worden gesteld, valt in hoge mate te betwijfelen.

Het rapport stelt vervolgens, dat de enige opzet van deze selectie is, alleen de „apert” ongeschikten op te sporen en dus moet zelfs „als maar één factor

bevredigend is, een toelage worden verstrekt". Wat betekent dan het oordeel van de rector/directeur van de middelbare school? Zijn opinie wordt overbodig geacht, als men een „gehaald" eindexamen reeds voldoende acht. Zodoende wordt zowel de mensenkennis van de rector/directeur, als de waarde van het kortdurend psychologisch onderzoek meteen als „van minder belang" terzijde geschoven.

Wil het rapport nu toch selectie met behoud van het oordeel van de rector en met de invoering van een overigens nog niet bestaande test of wil het slechts genoegen nemen met het gehaalde eindexamen? Wordt het psychologisch onderzoek soms ingevoerd om aan gegevens te komen, waaruit op den duur een relatie kan worden afgeleid tussen persoonlijke eigenschappen op $\pm$ 18-jarige leeftijd en studieresultaten op $\pm$ 25-jarige leeftijd?

Aangezien er ongetwijfeld abituriënten zullen zijn, die bezwaar hebben tegen dit psychologisch onderzoek, mogen de jonge mensen, die zich aan dit onderzoek niet willen onderwerpen of die apert ongeschikt zijn gebleken, toch gaan studeren, maar dan tegen de werkelijke kosten, die minstens f 5000,— collegegeld per jaar impliceren. Dit is een quasi way-out, omdat de financiële lasten dan wel voor iedereen draagbaar geworden zijn. Men moet dus onder het juk van de overheidsinzichten door, wil men gaan studeren, en dat allemaal niet terwille van een reëel studieloon, maar van een zogenaamd progressief studieloon d.w.z. voor het reeds gehanteerde systeem van toekenning van studiegelden naargelang van de draagkracht van het ouderlijk inkomen.

Ongeloofwaardig is de opmerking op pag. 29, dat bij de voorgestelde procedure voor toekenning van rijksstudietoelagen de numerus clausus niet mede tot richtsnoer zou gaan dienen. Het valt moeilijk te verdedigen, dat de overheid wel bepaalt wie er nu wel en wie niet mag gaan studeren, maar geen rekening zou houden met de behoefte aan bepaalde academici. De behoefte wordt trouwens in de inleiding reeds naar voren gebracht, terwijl er met even zoveel woorden bepaalde beroepen worden genoemd.

Het rapport stelt op deels onjuiste gronden een omwenteling voor:

Het zal niet meer de student met zijn ouders zijn, die uitmaken of en wat hij gaat studeren, zo nodig met overheidshulp; maar de overheid krijgt volgens het in deze brochure voorgestelde systeem de macht uit te maken wie wat gaat studeren.

Inmiddels is over deze kwestie in augustus 1960 een nieuwe brochure „Studiekosten en studietoelagen" verschenen in een uitgave van de Nationale Stichting Mens en Samenleving (Wilhelminapark 26, Utrecht). De werkgroep, die deze brochure heeft opgesteld, bestond uit: prof. mr. M. J. M. Daniëls, dr. J. Godefroy, dr. A. C. M. van Keep, C. H. G. M. Kuitenbrouwer jur. drs., prof. dr. N. C. A. Perquin, G. T. A. G. Ras econ. drs., prof. dr. F. J. Th. Rutten.

Het essentiële verschil met het tot nu toe gevoerde beleid van de minister bestaat hierin, dat iedereen met een eindexamen, dat toegang geeft tot academische examens, in aanmerking moet komen, zo de financiën thuis niet toereikend zijn, voor een rijksstudietoelage in de vorm van een renteloos voorschot. Dit wil in de praktijk dus zeggen, dat iedereen, die wil gaan stude-

ren, zo nodig geld kan krijgen tot maximaal f 2400,— van het departement, terwijl maximaal f 1200,— later moet worden terugbetaald en het overige onmiddellijk wordt geschonken.

Ook deze werkgroep acht het oordeel van de rector/directeur dus van weinig belang en al evenmin het verloop van de middelbare schoolstudie gedurende de laatste jaren.

Wel staat de werkgroep sceptisch tegenover de betrouwbaarheid van een selectie met behulp van psychologische tests. Ze verwacht dat *slechts ruim 50 %* (correlatie coëfficiënt van 0,70) van de studievoorspellingen op grond van psychologische tests ook uit zullen komen. „Door selectie met behulp van psychologische tests, al dan niet gecombineerd met examencijfers en een onderzoek naar studiegewoonten, zou men er in kunnen slagen de kwaliteit van de studentenpopulatie te verbeteren. Een aantal aspiranten zou als vermoedelijk ongeschikt kunnen worden aangeduid, maar zonder voldoende zekerheid dat zich onder hen geen geschikten meer zouden bevinden.

De correlatie namelijk tussen de bij de selectie te hanteren criteria van vermoedelijke geschiktheid en de feitelijke geschiktheid is niet hoog. Men verwacht dat een correlatie-coëfficiënt van 0,70 het meest gunstige resultaat zal zijn, dat men bij selectie door toepassing van vrij kostbare onderzoekstechnieken zal kunnen bereiken.

De voorspellende gegevens bestrijken dan ongeveer de helft van de factoren, die het al dan niet welslagen van een ondernomen studie bepalen. De aard der overige factoren, die hierop van invloed zijn, is wel bekend; ook is hun betekenis op grond van ervaring achteraf vast te stellen. Maar deze factoren – zoals gemis aan bevestiging in de gekozen studierichting, het aanvaarden van betrekkingen waarvoor de in het hoger onderwijs opgedane kennis en ervaring voldoende worden geacht, invloeden uitgaande van de vriendenkring, gewijzigde familierelaties, huwelijk, ziekte – treden incidenteel op en zijn door middel van psychologisch onderzoek niet te voorspellen. Het optreden ervan hangt noch samen met de aanleg van de betrokkene noch zal het uit de milieu-omstandigheden bij de aanvang van de opleiding kunnen worden afgeleid. Zulke factoren zullen zich ook na de meest zorgvuldige voor-selectie in individuele gevallen tijdens de studie blijven voordoen. Het toevallige laat zich niet voorspellen.

Het inlassen van een extra-examen of een andere vorm van selectie om de geschiktheid van aspirant-studenten voor het hoger onderwijs te toetsen, zou om soortgelijke redenen evenmin een verantwoorde oplossing betekenen voor de bovengenoemde moeilijkheden.

Men kan derhalve van selectie nimmer grote resultaten verwachten. Het is dan ook de vraag of de financiële voordelen van een strengere selectie door middel van toepassing van individueel of groepsgewijze afgenomen psychologische tests, tegen de hoge kosten van deze selectiemethode zullen opwegen. Hierbij moet men bedenken dat een hoog percentage der ongeschikten reeds gedurende de eerste twee studiejaar uitvalt en het onderwijsapparaat slechts gedurende betrekkelijk korte tijd belast. Bovendien moet men bedenken, dat diegenen, die bij aanwending van onvoldoende betrouwbare selectiemethoden ten onrechte zouden worden afgewezen, onrecht wordt aangedaan. Het is minder ernstig, dat zich tussen de geschikten,

die zich laten inschrijven voor een academische studie, ook ongeschikten bevinden. De ervaring heeft geleerd dat veel studenten bij de aanvang van hun studie een verwachting hebben omtrent de inhoud van hun studie-richting, die niet met de werkelijkheid overeenstemt, en dat anderen vrij spoedig tot het besef komen dat de gekozen studie te zwaar voor hen is." (pag. 17)

De werkgroep wil dus, evenals de samenstellers van „Gelijke Kansen”, iedereen met een eindexamen financieel in de gelegenheid stellen om te gaan studeren, doch wijst daarbij af, dat elke abiturient zich daarbij zou moeten onderwerpen aan een collectief kortdurend psychologisch onderzoek, omdat dit een zeer kostbare en weinig betrouwbare aangelegenheid is.

Het volgende belangrijke standpunt van deze werkgroep is, dat zij het systeem van renteloze voorschotten niet volledig van de hand wijst.

De werkgroep brengt het onderscheid aan van vermoedelijke en gebleken geschiktheid. Iedereen, die geslaagd is voor het vereiste eindexamen wordt vermoedelijk geschikt geacht een academische studie te kunnen volbrengen. Van het oordeel van de faculteit hangt het voor tweede en volgende collegejaren af, of de student ongeschikt, vermoedelijk geschikt of geschikt wordt bevonden. Voor de Minister betekent dit, persoonlijke omstandigheden van de abiturient meegeteld, dat hij resp. geen toelage, een voorschot of een beurs geeft ter hoogte van de financiële behoefte.

Bovendien stelt zij voor, dat degenen, die voor een bepaald collegejaar op grond van vermoedelijke geschiktheid een renteloos voorschot hebben gekregen, dat bedrag niet zullen behoeven terug te betalen, als aan het einde van het collegejaar uit behaalde resultaten blijkt, dat zij inderdaad geschikt zijn. De werkgroep gaat dus niet zover als Gelijke Kansen maar wel verder dan het huidige beleid, omdat de minister tot nu toe op het standpunt staat, dat alleen voor de toekomst een beurs gegeven wordt op grond van goede tentamen- of examenresultaten en niet achteraf voor het jaar, waarin de goede resultaten behaald zijn. Analoog aan het voorgestelde systeem om studenten achteraf een beurs toe te kennen, voor het jaar, waarin zij goede resultaten hebben behaald, stelt de werkgroep t.a.v. abiturienten voor, dat (mocht de minister een geldig eindexamen niet voldoende basis vinden voor de toekenning van een renteloos voorschot) aan het einde van het eerste collegejaar alsnog een voorschot wordt toegekend, als tenminste de studieresultaten zodanig zijn geweest, dat daaruit achteraf een vermoedelijke geschiktheid kan worden afgeleid. (pag. 17) Met dit geld zou betrokkene dan schulden, die hij b.v. aan familieleden heeft gemaakt, onmiddellijk kunnen aflossen.

Een heel moeilijk punt wordt aangesneden bovenaan pag. 15 van de brochure van de werkgroep. „Naar vrij algemeen geldende opvatting is de opvoeding in de eerste plaats taak van de ouders. Een stelsel van financiële steun mag op dit beginsel geen inbreuk maken. Het mag in het algemeen slechts aanvullen waar en zover de ouders of verzorgers zelf redelijkerwijs niet bij machte zijn de studiekosten van de kinderen te dragen.

Er kunnen zich evenwel omstandigheden voordoen, waarin toepassing van dit beginsel niet mogelijk of wenselijk is. Niet mogelijk bijvoorbeeld, in geval ouders of verzorgers ontbreken en de student op eigen benen moet staan. Niet wenselijk, wanneer bij volwassen studenten de ouder-kind-relatie

ernstig is gestoord of een continuering der afhankelijkheidsverhouding voor de betrokken student een te zware psychische belasting zou betekenen. Met het oog op dergelijke uitzonderlijke omstandigheden behoort de regeling der studietoelagen toepasbaar te zijn ten aanzien van studenten of aspirant-studenten, die de staatsrechtelijke volwassenheid hebben bereikt. Dat wil zeggen ten aanzien van hen, die door het bereiken van de 23-jarige leeftijd de burgerrechten hebben verworven".

Elke studentendecaan weet uit eigen ervaring, dat er studenten zijn, die niet of niet genoeg geld van hun ouders krijgen om op een redelijke wijze te kunnen studeren, hoewel de ouders daartoe financieel wel degelijk in staat geacht kunnen worden. Enkele voorbeelden om duidelijk te maken, waarin zo'n conflict tussen ouders en kinderen zijn oorzaak kan vinden: een jongen wenst bepaald een andere studierichting dan zijn ouders goedkeuren; de ouders wensen de omgang met een jongen of meisje, voor zover het aan hen ligt, onmogelijk te maken; de ouders keuren een bepaalde leefwijze, eventueel levensbeschouwing, niet goed. Natuurlijk zijn er ook wel andere en minder essentiële redenen waarom ouders via de financieel afhankelijke positie van hun studerende kinderen hun wil opleggen. De beoordeling van de juistheid van het inzicht van de ouders of van het kind doet weinig ter zake. De vraag moet voor de ouders zó gesteld worden: mogen wij ons kind financieel dwingen in een, door ons kind ongewenste richting? Voor de minister luidt deze vraag: mag ik via een rijksstudietoelage de kinderen financieel onafhankelijk maken van hun ouders, zodat die kinderen hun wil kunnen doorzetten?

De werkgroep drukt zich zeer voorzichtig uit. Zij neemt om te beginnen niet de burger- en canonierechtelijke meerderjarigheid van 21 jaar in haar voorstel op, maar wil wel op 23-jarige leeftijd het kind de financiële mogelijkheden geven om zijn eigen weg te gaan, als er tenminste uitzonderlijke omstandigheden aanwezig zijn. De praktische moeilijkheid ligt nu in de beoordeling van die uitzonderlijke omstandigheden. Voor praktisch iedere student geldt, dat hij de financiële afhankelijkheid van zijn ouders niet prettig vindt en met het ouder worden als onaangener aanvoelt. Er zullen weinig 23-jarige studenten zijn voor wie de financiële afhankelijkheidsverhouding geen psychische belasting betekent; of die zij, in rond hollands gezegd, „niet vervelend zullen vinden". Moeilijker wordt het echter uit te maken, of die psychische belasting te zwaar is. Nog veel moeilijker lijkt het antwoord te geven op de vraag of de ouder-kind-relatie ernstig is gestoord. Wie zou er voorstander van willen zijn, dat studenten een gespannen ouder-kind-relatie uit laten lopen op een ernstig gestoorde relatie met in het achterhoofd de wetenschap, dat de minister wel bijspringt als de ouders de laatste troef uitspelen: „dan krijg je geen geld meer om te studeren".

Het is niet zo heel moeilijk om een gestoorde ouder-kind-relatie als motief voor het weigeren van geld door de ouders bij de minister aan te voeren. Juist in de levensfase, waarin de student van kind mens moet worden, zullen zich meer of minder ernstige conflicten voordoen. Het ingrijpen van de minister tegen de wens van de ouders in, zal tot de hoge uitzonderingen beperkt moeten blijven.

Aan de andere kant bestaat in de praktijk wel degelijk de behoefte aan

een incidentele mogelijkheid een dreigende studiemislukking tegen te gaan. De minister moet zich op dit punt elke vrijheid van handelen kunnen voorbehouden.

In een poging tot samenvatting van de overeenkomst en verschillen in de besproken studietoelagensystemen volgt een schematisch overzicht van het huidige ministeriële beleid, de voorstellen van de Wiardi Beckman Stichting, de voorstellen van de werkgroep en van de schrijfster van dit artikel.

Het voorstel van de schrijfster wijkt slechts in details af van het voorstel van de werkgroep, wat de normen betreft. Het lijkt het voordeel te hebben van gemakkelijke praktische uitvoerbaarheid.

Abituriënten, die reglementair ¹⁾ geslaagd zijn, komen in aanmerking voor een voorschot; voor de overige geslaagden zijn rapportcijfers en het oordeel van de rector van groot gewicht. Voor de eerste drie collegejaren krijgen studenten uitsluitend een renteloos voorschot. De ervaring leert nl., dat gunstige tentamenresultaten in de eerste twee jaren, waarin veel kennis vergaard moet worden, bepaald geen garantie zijn voor gunstige resultaten in de volgende jaren, waarin het inzicht en het zelfstandig kritisch denken een veel grotere rol spelen. Aan het einde van het derde jaar lijkt het wel mogelijk van „gebleken geschiktheid” te spreken. Bij het aanvaarden van deze gedachte zou in het huidige departementale systeem van maximaal f 1200,— schuld per jaar, de totale maximale schuld, te maken gedurende drie jaren, beperkt blijven tot f 3600,—. Gezien de zeer soepele terugbetalingsregeling: in tien termijnen van 10 %, verdeeld over elf jaren na de afstudeerdatum, lijkt mij $10 \times f 360,—$ per jaar een aanvaardbare eigen bijdrage voor de verworven universitaire vorming.

Voor degenen, die na drie jaren naar het oordeel van de faculteit nog niet geschikt, doch slechts vermoedelijk geschikt worden bevonden, blijft de mogelijkheid open met een renteloos voorschot verder te studeren, totdat het peil van „geschikt” of „ongeschikt”, bereikt is.

Het lijkt redelijk, dat iemand, die vrijwillig een zeer beperkt gehouden financieel risico aanvaardt, zijn verplichtingen na al dan niet behaald succes nakomt.

Het toekennen achteraf van een beurs voor het jaar, waarin met behulp van een renteloos voorschot zodanige studieresultaten zijn geboekt, dat aan het einde ervan gesproken kan worden van „gebleken geschiktheid”, is in het driejarensysteem nauwelijks meer te verdedigen op het motief, dat de studieschuld zo beperkt mogelijk moet blijven.

Essentiële verschillen vallen alleen te constateren tussen het systeem, bepleit in de brochure „Gelijke Kansen” aan de ene kant en de overige systemen aan de andere kant. Dat valt niet te verwonderen, gezien het wezenlijke verschil in uitgangspunt, hetgeen in deze bijdrage hopelijk duidelijk naar voren is gekomen.

¹⁾ Bij diverse Koninklijke Besluiten is reglementair vastgesteld, welke eind-examenresultaten tot slagen of tot zakken aanleiding geven. Over de leerlingen, die volgens de letter van de wet noch moeten slagen, noch behoeven te zakken, is de opinie van de eindexamencommissie, eventueel na herexamen, beslissend.

STUDIETOELAGENSYSTEEM volgens

	„Gelijke Kansen”, Wiardi Beckman Stichting.	„Studiekosten en Studietoelagen” Werkgroep.
Doel van toekenning rijksstudietoelagen.	Persoonlijke ontwikkeling voorzover de maatschappij daar behoefte aan heeft. Beoogd gevolg: verdere financiële nivellering.	Zie onder O.K.W.
Toelating tot de Universiteit (selectie).	Uitsluitend via normen door de Overheid te stellen.	Zie onder O.K.W.
Toegestaan verblijf aan de Universiteit (studieduur).	Gelimiteerd naar studierichting; bij overschrijding verwijdering.	Zie onder O.K.W.
Collegegeld.	Te baseren op werkelijke kosten (minimaal f 5000,—) per collegejaar.	f 200,—, maximum vier jaren.
Bestrijding studiekosten.	<p>Wie kan de werkelijke kosten betalen? Dus iedereen moet een toelage aanvragen en</p> <ol style="list-style-type: none"> deelnemen aan kortdurend, collectief psychologisch onderzoek, geslaagd zijn voor het eindexamen, gunstig oordeel van de rector verkrijgen. <p>Het geslaagd zijn op zich is al voldoende voor de toekenning van een beurs. Continuering van de beurs is afhankelijk van het oordeel van de faculteit; bij onvoldoende studieresultaten mag men tegen de werkelijke kosten voor een naar studie gelimiteerde tijd doorstuderen.</p>	<p>Afhankelijk van de financiële behoefte een toelage in de vorm van een renteloos voorschot aan alle abiturienten op grond van vermoedelijke geschiktheid; aan die studenten, waarvan de geschiktheid is gebleken, een beurs. Bovendien achteraf omzetting van het renteloos voorschot in beurs voor het jaar, waarin het vermoeden van de geschiktheid zekerheid is geworden. Spreekt de faculteit slechts van vermoedelijke geschiktheid, dan renteloos voorschot continueren; bij ongeschiktheid geen rijksstudietoelage.</p>

Ministerie van O. K. W.

Schrijfster.

Stimulering persoonlijke ontwikkeling op grond van persoonlijke vrije keuze door hulp naar gelang financiële behoefte en studieprestaties; eigen risico voor de gedane keuze, ook t.a.v. de beroepsmogelijkheden.

Zie onder O.K.W.

Vrije toegang voor iedereen, geschikt of ongeschikt, tegen betaling van het collegegeld.

Zie onder O.K.W.

Studieduur en studierichting naar eigen vrije keuze.

Zie onder O.K.W.

f 200,—, maximum vier jaren.

f 200,—, maximum vier jaren.

Naargelang v. d. behoefte een toelage tot max. f 2400,—¹⁾, waarvan f 1200,— renteloos voorschot, afhankelijk van royaal geslaagd eindexamen en redelijke schoolprestaties + gunstig oordeel van de rector.

Naargelang financiële situatie van de ouders toelage tot max f 2400,— voor alle abiturienten, die reglementair geslaagd zijn; overigen na ingewonnen advies van de rector; schuld max. f 1200,—.

Beurs als de faculteit daartoe adviseert op grond van goede studieresultaten; renteloos voorschot bij voldoende studieresultaten; bij onvoldoende studieresultaten geen toelage.

Ook voor tweede en derde jaars toelage van max. f 2400,—; schuld hoogstens f 1200,—. Vierde en Ouderejaars beurs v. max. f 2400,— mits de faculteit v. d. geschiktheid voor de studie overtuigd is. Bij vermoedelijke geschiktheid continuering renteloos voorschot; schuld max. f 1200,—. Bij ongeschiktheid doorstuderen voor eigen rekening.

¹⁾ Gemiddelde totale studiekosten per jaar inclusief voeding, huisvesting, kleding en zakgeld.

Volgens art. 2,2 v. h. Regl. RST 1960 dd. 12/5-'60 no. 2265 is aan de toekenning van een rijksstudietoelage vrijstelling van collegegeld verbonden.

Volgens art. 2,3 is de Minister vrij het maximumbedrag vast te stellen.

Vreedzame coëxistentie

door J. R. G. Verreijdt

Het Kommunisme legt ten aanzien van een groot aantal begrippen geheel andere waardebevestigingen aan dan wij in het Westen. In vrijwel alle onderdelen van het maatschappelijke leven staan democratie en communisme lijnrecht tegenover elkaar. En wanneer dus van Sowjetzijde wordt gezegd dat een oplossing voor alle huidige politieke moeilijkheden gevonden kan en moet worden in één vrede en vreedzame coëxistentie voor allen, dan dienen wij ons terdege te realiseren wat de tegenpartij onder vrede en vreedzame coëxistentie verstaat. Verschil in interpretatie kan beter niet blijken als het te laat is.

Vrede bijv. wordt in de nieuwe Sowjetencyclopedie, verschenen in 1955, omschreven met: „Om de mogelijkheid van oorlog uit te bannen moet men het kapitalisme vernietigen”. De vrede kan dus niet definitief en duurzaam zijn zolang het „kapitalisme” – de Sowjetbenaming voor de democratische staatsvorm – nog niet vernietigd is. Impliciet zou het ijveren voor de vrede het streven naar de vernietiging van het „kapitalisme” inhouden. Op grond van het voorafgaande kunnen, neen, moeten wij verwachten dat vreedzame coëxistentie er volgens de communistische opvattingen anders uitziet dan wij geneigd zijn gevoelsmatig te veronderstellen.

Telkenmale herhalen vooraanstaande Sowjet-functionarissen dat zij zich laten leiden door het Leninistische principe van vreedzame coëxistentie. Waarmee zij willen aantonen, dat zij consequente marxistische Leninisten zijn en zich bij het uitzetten van hun vredespolitiek baseren op het Leninistische principe van vreedzame coëxistentie tussen staten met een verschillende sociale structuur. „Dit was en blijft de algemene richtlijn in de buitenlandse politiek van ons land”, verklaarde Chroestsjow herhaaldelijk. (20e en 21e partijcongres.)

Hoewel vreedzame coëxistentie als begrip in de communistische buitenlandse politiek een zeer bepaalde inhoud heeft, wordt het aan de niet-communistische buitenwereld gepresenteerd als iets dat in de verste verte niet met die inhoud overeenkomt.

De vreedzame coëxistentie van dit ogenblik – afgezien dus van de historische ontwikkeling – omschreef Chroestsjow in zijn artikel in Foreign Affairs (U.S.A.) van oktober 1959: „In zijn eenvoudigste vorm betekent het de afkeer

van oorlog als een middel om tegenstellingen op te lossen. Niettemin is dat nog niet de gehele conceptie van vreedzame coëxistentie. Afgezien van de niet-aanvalsverbintenis, veronderstelt het eveneens een verplichting van de zijde van alle staten af te zien van de schending van elkaars grondgebied en soevereiniteit in elke vorm en onder wat voor voorwendsel dan ook. Het principe van vreedzame coëxistentie betekent een verwerping van inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van een ander land met de bedoeling het regeringssysteem of levenswijze te veranderen . . . Vreedzame coëxistentie kan, en moet zich ontwikkelen, tot een vreedzame wedijver ter bevrediging van de menselijke behoefte op de best mogelijke manier. We zeggen tot de leiders van de kapitalistische staten: Laat ons door de praktijk bewijzen wiens systeem het beste is. Laat ons wedijveren zonder oorlog te voeren. Dit is veel beter dan de wedijver wie de meeste wapenen kan produceren en ons af te vragen wie zal wie vernietigen".

Valt hieruit af te leiden, dat met de prediking van de idee van de vreedzame coëxistentie voorgoed is afgerekend met het communistische streven de dictatuur van het proletariaat over de gehele wereld te vestigen? Geenszins. Het hiervoor geciteerde artikel in *Foreign Affairs* vermeldt daaromtrent: „Wij communisten geloven dat de communistische idee tenslotte over de gehele wereld zal zegevieren, precies zoals het in ons land gezegevierd heeft, in China en tal van andere staten". Daaraan zou Chroestsjow kunnen toevoegen (*Prawda* 28 januari 1958): „In ieder land beschikt het volk over zijn eigen lot, beslist het zelf over de richting van zijn ontwikkeling. De Sowjet-Unie wil de weg, die zij zelf gekozen heeft aan niemand opdringen. Wij laten ons helemaal door Lenin's aanwijzingen leiden, dat revoluties niet geëxporteerd kunnen worden".

Volgens het informatie-bulletin van de ambassade van de U.S.S.R. in Nederland van 30 juni 1960, is voor de overwinning van het communisme geen oorlog nodig, maar vrede en ontwikkeling van de economie. Met de verwijzing naar de ontwikkeling van de economie wordt het kernpunt van de vreedzame coëxistentie geraakt. Aan de vreedzame coëxistentie ligt de Leninistische stelling ten grondslag van de economisch-politieke ontwikkeling der kapitalistische landen in het tijdperk van het imperialisme. Volgens Lenin is het imperialisme – de toestand waarin het Westen zich thans in de ogen van de Sowjets bevindt – het hoogste en laatste ontwikkelingsstadium van het kapitalisme. Het leerboek *Politieke Economie*, gepubliceerd onder redactie van het Instituut voor Economie van de Academie van Wetenschappen van de U.S.S.R., vermeldt over dit hoogste en laatste stadium van het kapitalisme: „Imperialisme is stervend kapitalisme. Het verscherpt de tegenstellingen van het kapitalisme in zijn uiterste grenzen, waaroverheen de revolutie begint. De voornaamste van deze tegenstellingen zijn de volgende:

- 1e. De tegenstelling tussen arbeid en kapitaal. De heerschappij der monopolies en de financierings-oligarchie in de kapitalistische landen heeft tot gevolg dat de graad van uitbuiting van de werkende klasse verhoogd wordt. De verslechtering van de materiële toestand en de versterkte politieke onderdrukking van de arbeidersklasse roepen de steeds stijgende weerezin van deze klasse op en brengt een verscherping teweeg in de klassenstrijd tussen het proletariaat en de bour-

geoisie. Onder deze voorwaarden bereikt de strijd van de arbeidersklasse een nieuw stadium. De strijd wordt hoe langer hoe meer gericht tegen het systeem van de kapitalistische uitbuiting als zodanig. Het imperialisme voert de arbeidersklasse tot vlak bij de socialistische revolutie.

- 2e. De tegenstellingen tussen de imperialistische machten onderling. In de strijd om de hoge opbrengsten der monopolies botsen de monopolistische belangen der verschillende landen op elkaar, waarbij iedere kapitalistische groep door verovering van afzetmarkten, grondstoffen en door middel van kapitaal-export de heerschappij voor zichzelf tracht te verzekeren. De verbitterde strijd tussen de imperialistische landen om invloedssferen heeft in tal van gevallen imperialistische oorlogen ten gevolge, die de posities van het kapitalisme verzwakken; de weerzin van de massa's versterken en hen dwingen de weg op te gaan van de revolutionaire strijd tegen de kapitalistische ordening.
- 3e. De tegenstellingen tussen de onderdrukte volken der koloniën en afhankelijkke landen en de imperialistische landen die hen uitbuiten. Ingevolge de versterkte imperialistische onderdrukking, maar ook door de ontwikkeling van het kapitalisme in de koloniën en halve koloniën, groeit de nationale bevrijdingsbeweging tegen het imperialisme. De nationale bevrijdingsbeweging der volken in de koloniale en afhankelijkke landen tegen het kolonialisme, verenigt zich steeds meer met de revolutionaire strijd van de arbeidersklasse der imperialistische landen tegen het systeem van de kapitalistische onderdrukking.

Dit zijn de (drie) voornaamste tegenstellingen die het imperialisme als stervend kapitalisme kenmerken. Dit betekent niet dat het kapitalisme vanzelf afsterft, door een automatische ineenstorting, zonder de vastberaden strijd der door de arbeidersklasse aangevoerde volksmassa's voor de uit de wegruiming van de heerschappij der bourgeoisie. Het betekent slechts dat het imperialisme *dat* ontwikkelingsstadium van het kapitalisme is, waarin de proletarische revolutie tot een praktische onvermijdelijkheid geworden is."

Deze bovengeschetste ontwikkeling, zo schreef Lenin in het Militaire Programma van de proletarische revolutie: „geschiedt in de verschillende landen hoogst ongelijkmatig. Daaruit valt onvoorwaardelijk af te leiden, dat het socialisme niet tegelijkertijd in alle landen zal overwinnen. De overwinning komt in een of meer landen tot stand, terwijl de overige nog een tijd lang in het burgerlijke of vóór-burgerlijke stadium verblijven”.

Hieruit blijkt dat het socialisme niet tegelijkertijd in alle landen ter wereld gevestigd zal worden, maar in het ene land na het andere. De wereld zal dus een bepaalde tijd gekenmerkt zijn door het naast elkaar voortbestaan van socialistische en niet-socialistische landen. Uitgaande van de Leninistische „wefmatigheid” is dus – voor communisten althans – de mogelijkheid en noodzakelijkheid van coëxistentie bewezen. Een oorlog tussen socialistische en „kapitalistische” staten is dus – zo onderwijzen de Sowjet-ideologen – geen *conditio sine qua non* meer voor de uitbreiding van het socialisme. Ongewijfeld is hierbij de gedachte van Lenin, neergelegd in *World Marxist Review*, in Nederland uitgegeven onder de titel: *Vraagstukken van Vrede en Socialisme*, no. 1, 1960, van wezenlijke invloed geweest. Daarin heet het: „Wanneer

het technisch vermogen onbegrensd geworden is, zal hierdoor een eind komen aan het geweld als middel voor, en methode van, vooruitgang. Deze beide woorden vormen de sleutel tot het begrijpen van het verband tussen de gebeurtenissen, waarvan wij getuigen zijn geweest: de interplanetaire vluchten en de vermindering van de internationale spanning".

Het is zoals Chroestsjow bij zijn aankomst te Moskou, teruggekeerd van zijn bezoek aan Amerika en Camp David, in een redevoering opmerkte: „Vreedzame coëxistentie is de enige toekomstmogelijkheid voor de mensheid in een tijdperk van geleide raketten met waterstofbommen". En aangezien „geen enkel land zich veilig kan stellen voor de afweer van de vernietigende slag" (Chroestsjow in Foreign Affairs) heeft het „geweld als middel voor en methode van vooruitgang" c.q. de vestiging van de communistische maatschappelijke orde in de huidige omstandigheden een groot deel van zijn belangrijkheid verloren.

Een oorlog tussen socialistische en kapitalistische staten is niet langer nodig – bedoeld wordt wenselijk – voor de verbreiding van het socialisme. Bovendien bewijst het Leninistisch Marxisme op grond van de werkzaamheid van objectieve maatschappelijke wetmatigheden dat het socialisme toch onontkoombaar verwerkelijkt wordt. Hoewel de overgang van het kapitalisme naar het socialistische systeem zich voltrekt als alle objectieve voorwaarden voor zulk een overgang aanwezig zijn, wil dat natuurlijk geenszins zeggen dat de communisten zullen nalaten de gang van de historie, zoveel het in hun vermogen ligt, te versnellen. Met de gebruikmaking van de idee der vreedzame coëxistentie bijvoorbeeld.

Een van de invloedrijkste Sowjet-ideologen van dit ogenblik, Leontjew, schreef in het Russische tijdschrift Kommoenist van september 1954: „De vreedzame coëxistentie tussen twee tegengestelde sociale systemen, welke de hoeksteen vormt van de buitenlandse politiek der socialistische staten betekent niet een eenvoudig gelijkmatige ontwikkeling van kapitalisme en socialisme, maar een zodanige ontwikkeling, die, wat het resultaat betreft, de krachten van het socialisme een radikaal overwicht verleent over de krachten van het kapitalisme."

Dit betekent kortweg dat het marxistisch-leninisme weigert de kapitalistische staat als een instituut te erkennen, zelfs niet in principe, en het ziet in de vreedzame coëxistentie slechts de meest geschikte methode om het kapitalisme omver te werpen. Coëxistentie is daarbij een onderdeel van de economische oorlogvoering, een die het Westen op de knieën moet brengen. Vandaar dat Chroestsjow steeds weer voorstelt: Laat de mensheid door economische wedijver ondervinden welke van de beide, tegenover elkaar staande, politieke systemen het beste is. Economische wedijver via vreedzame coëxistentie is voor hem de doorslaggevende factor voor de oplossing van de conflicten tussen het kapitalistische en socialistische systeem.

Door de ongelijkmatige politiek-economische ontwikkeling der kapitalistische landen in het tijdperk van het imperialisme, door de veronderstelde concurrentie op leven en dood tussen deze landen, zullen een of meer van hen zich voor een nationaal bankroet geplaatst zien, uiteraard gepaard gaande met een daling van het levenspeil en een toenemende armoede. De communisten hopen van deze toestanden te profiteren door de tegenstellin-

gen tussen de bezittende en de niet-bezittende klassen zodanig te verscherpen dat er een conflictsituatie ontstaat, waarin het proletariaat via een revolutionaire omwenteling de macht kan grijpen. Propagering van de gedachte van het vreedzaam naast elkaar leven zou vanwege de niet-communistische landen opgevat moeten worden als het bewijs voor het waarachtige vredesverlangen van de Sowjetunie.

Dat is tenslotte waar de sowjets steeds maar weer op aandringen. Staten dienen in vrede naast elkaar te leven. Geen inmenging in elkaars interne aangelegenheden. Vreedzame coëxistentie betekent: geen export van de revolutie – een algemene oorlog tussen het Westen en de communistische staten – en toch de democratie de nek omdraaien. Door uitholling van binnen uit. In feite is vreedzame coëxistentie gebaseerd op samenwerking tussen de landen van het „internationale socialistische systeem” en het wereldproletariaat. Immers, binnen het kader van strategie en tactiek der sowjets moet de vreedzame coëxistentie een zodanig klimaat scheppen, dat het proletariaat in de kapitalistische landen in opstand kan komen. Of, zoals het Informatie-Bulletin van de Ambassade van de U.S.S.R. in Nederland (30 juni 1960) zegt: „In onze tijd is ook de georganiseerdheid en bewustheid van de arbeidersklasse in de kapitalistische landen toegenomen, die een actieve strijd voert voor de vrede. Het aantal staten dat voor de vrede tussen de volken opkomt neemt toe. Het koloniale stelsel van het imperialisme kraakt in al zijn voegen”. Voorts is het nuttig een passage in het in 1958 uitgegeven leerboek Beginselen van de Marxistische filosofie, voor de geest te halen, een passage die prachtig aansluit bij het voorgaande: „Sedert de doorbraak van het imperialistische front in een land (bedoeld wordt de revolutie van 1917 in Rusland) en vooral sedert de doorbraak in meer landen (o.a. in Oost-Europa) is een wezenlijke verandering der voorwaarden geschapen voor een socialistische revolutie in andere landen. Het bestaan van de socialistische landen en nog meer het bestaan van een wereldsysteem van socialistische landen, betekent een verzwakking van het kapitalistische systeem (in die zin op te vatten, dat alleen al door het bestaan van socialistische landen een groot deel van de wereldmarkt aan de controle der kapitalisten onttrokken is) en vormt een ondersteuning voor de ontplooiing der activiteiten van de bevrijdingsbeweging in andere landen. Bevrijding in dit verband wil zeggen: de revolutionaire strijd waarin de onderdrukte klasse van niet-bezitters zich vrij maakt van de bezittende klasse. Tijdens het derde congres van de Roemeense Communistische Partij (Boekarest 18-25 juni) werd in een slotcommuniqué, ondertekend door partij-vertegenwoordigers van alle communistisch geregeerde landen, de vreedzame coëxistentie sterk in het brandpunt van de belangstelling geplaatst. En vanzelfsprekend worden ook de arbeiders opgeroepen hun lot in eigen handen te nemen.

Op grond van het voorafgaande zal het een ieder duidelijk zijn dat de vreedzame coëxistentie voor de communisten een tijdelijk akkoord is, en moet zijn. Een tijdelijk akkoord weliswaar dat een bepaalde tijd zou kunnen duren, maar dat steeds tijdelijk zou blijven. Aan het eind wacht dan de begrafenis van het zogenaamde kapitalisme.

Want „Wie een duurzame en democratische vrede wil, moet voor de

burgeroorlog tegen de regeringen en de bourgeoisie zijn." (Lenin in Socialisme en Oorlog.)

VREEDZAME COËXISTENTIE AANVAARDEN OF AFWIJZEN?

„De communistische tactiek," zo schrijft minister Luns in zijn memorie van toelichting op de begroting van Buitenlandse Zaken, „is gericht op het vestigen van de indruk, dat het communistische blok de militaire suprematie zou hebben verworven. Het psychologisch effect hiervan op de publieke opinie in de wereld, met name in de niet gecommiteerde gebieden, mag niet worden onderschat."

Mutatis mutandis geldt hetzelfde ten aanzien van het ijveren der sowjets voor de vreedzame coëxistentie en het begrip vrede dat er achter steekt. Onbewust kennen wij – wanneer we althans niet weten wat er van sowjetzijde mee beoogd wordt – aan de vrede van het begrip vreedzame coëxistentie, een inhoud toe, die overeenkomt met hetgeen wij graag als de inhoud van het begrip vrede zouden willen beschouwen.

Naast de vestiging van de indruk van de militaire suprematie, poogt het communistische blok eveneens een zekere exclusiviteit te verwerven inzake het stichten van vrede. Ook hiervan mag het psychologisch effect niet worden onderschat.

Alleen al om deze reden lijkt het onverstandig de gedachte van de vreedzame coëxistentie af te wijzen. Wij zullen er goed aan doen de vreedzame coëxistentie en het begrip vrede, dat er achter steekt, te aanvaarden, mits er aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan. Het best komen die voorwaarden tot uitdrukking in de formulering: Vreedzame coëxistentie op basis van wederkerigheid.

De reciprociteit is in het verkeer tussen staten een gewoon verschijnsel. Zelfs tussen de democratische landen van het Westen en de communistische landen. Bovendien stipuleerde Chroestsjow in zijn artikel in Foreign Affairs dat: „De doctrine van de vreedzame coëxistentie veronderstelt dat de politieke en economische betrekkingen tussen de landen gebaseerd zijn op de volledige gelijkheid van de betrokken partijen."

Uitgaande van deze formulering, anders geïnterpreteerd dan de sowjet-propagandisten bereid zijn te doen, zouden de Westelijke landen in het verkeer met de U.S.S.R. en haar satellieten dezelfde rechten moeten eisen als de Sowjet-Unie zich heeft toegeëigend in het verkeer met de Westelijke landen. De vertegenwoordigers van ons land in de Sowjet-Unie zouden dus op grond van de vreedzame coëxistentie op basis van wederkerigheid in dat land dezelfde mate van vrijheid mogen genieten, dezelfde activiteiten mogen ontplooiën als de U.S.S.R. in Nederland. De Nederlandse ambassade in Moskou zou, om maar een enkel voorbeeld te noemen, net zo goed als de sowjet-ambassade in Den Haag, persoverzichten in het Russisch mogen doen verschijnen – en aan willekeurige personen mogen toesturen – van redevoeringen, alsmede van artikelen uit de Nederlandse pers.

Uiteraard is de kans verre van denkbeeldig dat het Kremlin deze vorm van vreedzame coëxistentie zal afwijzen, maar we kunnen dan met minister Luns opmerken: „Het psychologisch effect hiervan op de publieke opinie in de wereld ... mag niet worden onderschat."

Arme en rijke landen

door Drs. M. van Amelsvoort

Onderontwikkelde gebieden zijn die landen waarin meer dan de helft van de wereldbevolking in ellendige omstandigheden woont, waar de voedingsmiddelen onvoldoende zijn en ziekten overvloedig, waar het economisch leven primitief is en stagneert en waar de armoede elke vooruitgang remt". Zo staat het geformuleerd in het bekende Punt Vier van het overigens minder bekende programma van president Truman. Het is een omschrijving, die spreekt tot de verbeelding. Sindsdien is de uitdrukking „onderontwikkeld gebied" gemeengoed geworden. De leidinggevende personen in de economisch ontwikkelde landen zijn gaan beseffen hoe groot, hoe ongezond en hoe gevaarlijk de welvaartsverschillen in de wereld zijn, hoe betrekkelijk het praten over vooruitgang is als men de wereld in haar geheel beschouwt, een betrekkelijkheid, die grimmig aandoet.

Marx leerde dat bepaalde groepen in de maatschappij slechts rijker kunnen worden als andere groepen tegelijkertijd armer worden. Kort na de tweede wereldoorlog verscheen er een economische studie waarin werd aangetoond, dat deze theorie niet zonder meer verworpen kan worden: zij is toepasselijk op de landen van de wereld. Sommige landen worden voortdurend rijker, andere worden steeds armer. Dit verschijnsel is sedertdien onderwerp geworden van talloze studies. Als wij er hier één van willen bespreken, is dat niet omdat juist dit boek de analyse zoveel verder zou brengen, maar omdat het op bondige en heldere wijze een overzicht van het geweldige probleemgebied geeft en voor iedereen leesbaar is.

Het boekje „Arme en rijke landen" ¹⁾ is geschreven door iemand die in zijn functie van docent aan het *Institute of Social Studies* in Den Haag dagelijks in aanraking komt met jonge, intelligente mensen uit de onderontwikkelde gebieden, wier grote belangstelling uitgaat naar deze vraagstukken, waarbij zij zelf ten nauwste zijn betrokken. De schrijver signaleert in zijn inleiding de verwijding van de kloof tussen de arme en de rijke landen. Hij zal wel niet veel tegenspraak ontmoeten als hij dit verschijnsel noemt „een van de meest dringende politieke problemen die onze generatie heeft op te lossen". Hij tracht daarom na te gaan hoe de grote verschillen in de welvaartsvermeer-

dering worden veroorzaakt. Zijn methode is interessant: hij onderzoekt de wijze waarop de economische ontwikkeling in de thans welvarende landen is verlopen. Daaruit is af te leiden hoe het komt dat in andere landen die ontwikkeling is uitgebleven en er zijn conclusies uit te trekken en richtlijnen in te vinden voor de wijze waarop de ontwikkeling van de arme landen kan worden aangevat.

DE TRIESTE FEITEN

Zoals de ondertitel aangeeft, beoogt de schrijver een economische analyse te geven. Een analyse begint met de feiten, in dit geval de verdeling van het wereldinkomen; immers armoede en rijkdom zijn voornamelijk een kwestie van inkomen. Het inkomen van de wereld nu is zeer ongelijkmatig verdeeld. Men kan dat eenvoudigweg zo zeggen, maar men kan er zich eigenlijk weinig bij voorstellen. De coëfficiënt, waarin Zimmerman die ongelijkheid uitdrukt, helpt ons daarbij weinig. Misschien zegt het wèl iets dat zo'n coëfficiënt ook voor afzonderlijke landen en streken berekend is en dat er nooit voor enig land een coëfficiënt gevonden is die bij benadering zo'n grote ongelijkheid aangaf als de coëfficiënt voor de wereld in haar geheel. Statistieken op dit gebied bestaan natuurlijk nog maar kort, doch als zij iets aantonen, dan is het dat de verdeling van het wereldinkomen de laatste veertig jaar steeds ongelijkmatiger is geworden.

Statistieken kunnen ook enig idee geven van de mate van ongelijkheid. Het meest welvarende gebied van de wereld, Noord-Amerika, wordt bewoond door 8 % van de wereldbevolking. Die 8 % hebben 38 % van het wereldinkomen te besteden. Noordwest-Europa is iets minder welvend, maar met bijna 10 % van de wereldbevolking beschikt het toch nog altijd over bijna 20 % van het wereldinkomen. Oost-Azië echter moet meer dan 50 % van de wereldbevolking voeden met 10 % van het wereldinkomen. En wat de verergering van de ongelijkheid betreft: de arme helft van de wereld moest het in 1913 doen met 15 % van 's werelds welvaart, in 1957 was er nog slechts 10 % voor haar beschikbaar.

Uit het uitvoerige cijfermateriaal dat Zimmerman produceert, blijkt dat de ongelijkheid van de inkomensverdeling in de wereld terug te voeren is op het feit, dat sommige landen snel rijker zijn geworden, terwijl andere zijn blijven staan op het lage welvaartspeil, waarop zij vermoedelijk al eeuwen lang hadden gestaan. Bij zulke grote en hardnekkige verschillen in welvaart ligt het vermoeden voor de hand dat zij iets te maken moeten hebben met dieper liggende verschillen, met verschillen in fundamentele kenmerken van de economie, dus met wat men noemt de economische structuur. Bij een globaal onderzoek in deze richting komt de schrijver tot enkele sprekende conclusies.

Zou men in één woord het verschil moeten uitdrukken tussen de economische structuur van het Nederland van vijftig jaar geleden en het Nederland van thans, dan zou er wel geen beter woord te vinden zijn dan „industrialisatie”. De industrie doet de welvaart toenemen. De eenparig versnelde groei van de welvaart in de Westerse landen is begonnen met de industriële revolutie. Vanzelfsprekend moest de landbouw een bescheidener plaats gaan innemen naarmate de opkomst van de industrie voortgang maakte. De

cijfers spreken ook hier weer een duidelijke taal. In 1830 was 23 % van de Britse bevolking werkzaam in de landbouw, in 1950 was dat percentage teruggelopen tot 4,5. In Frankrijk en Zweden liep het in dezelfde periode terug van 63 tot rond 20. Dit is alleszins het opmerken waard: overal ter wereld waar de welvaart groeide, daalde het percentage van de bevolking dat in de landbouw werkzaam was. Hieruit volgt geheel volgens de regels van de rekenkunde dat het gemiddelde inkomen buiten de landbouw groter moet zijn geweest dan in de landbouw. Anders kan immers het totale inkomen niet toenemen terwijl er meer en meer mensen buiten de landbouw gaan werken.

DE PROBLEEMSTELLING

Er zijn nog meer fundamentele verschillen tussen de economieën van arme en rijke landen, wij zullen daarop hier niet ingaan. Uit het voorgaande rijst een grote vraag: hoe komt het dat sommige landen industrieën hebben gesticht en rijk zijn geworden, terwijl andere zich tot landbouw bepaald hebben en arm zijn gebleven? Dat is geen retorische vraag, al mag zij in sommiger oren misschien zo klinken. Het lijkt zo helder als glas dat de rijkdom voortkomt uit industrialisatie, maar er zijn bekende economen die menen dat de rijke landen altijd rijk zijn geweest en daardoor juist in staat waren een industrie op te bouwen. Als dat zo is ziet het er voor de arme landen triest uit. Dan zouden zij uit eigen kracht volstrekt niets vermogen, en volledig aangewezen zijn op buitenlandse hulp.

Dr. Zimmerman is optimistischer. Natuurlijk hebben de arme landen financiële, technische en velerlei andere hulp nodig uit het buitenland om zo snel mogelijk enigszins bij te komen, maar zij kunnen ook wel degelijk iets doen uit eigen kracht. Om de stelling te staven dat de Westerse landen vóór de industriële revolutie tennaastenbij even arm waren als de onderontwikkelde gebieden thans, voert dr. Zimmerman verschillende historische argumenten aan. Hij noemt onder meer sterftcijfers en gegevens uit scheepsjournalen. Het zou ons te ver voeren ze allemaal op te sommen. Het tegendeel van zijn opvatting is trouwens nooit bewezen.

Het methodische kader van de analyse wordt gevormd door een indeling in drie verschillende situaties of fasen waarin een economie zich kan bevinden. Deze situaties kunnen na elkaar bestaan in eenzelfde land, of ook tegelijkertijd in verschillende landen. De eerste fase is die waarin de onderontwikkelde landen leven: het totale inkomen groeit niet harder dan de bevolking, dus het inkomen per hoofd blijft onveranderd en het lage welvaartspeil wordt niet doorbroken. Dit wordt de „economische groei” genoemd. De huidige industrielanden hebben zich eens ook in deze fase bevonden. Op het ogenblik zijn zij in een heel andere fase: het inkomen neemt sneller toe dan de bevolking, en het welvaartspeil gaat dus voortdurend vooruit. Dit wordt aangeduid met „economische vooruitgang”. Tussen deze twee in kan men zich de fase denken waarin de overgang van de ene naar de andere plaats vindt, de periode waarin het onveranderlijk lage welvaartspeil wordt doorbroken en de economie zich begint te ontwikkelen. Voor deze fase wordt de term „economische ontwikkeling” gebruikt.

Wat een arbeider presteert ligt voor een deel aan zijn kunde en ijver, maar voor een veel groter deel aan zijn werktuigen. Meer en betere produktiemiddelen, meer kapitaal dus, zijn voorwaarde voor hogere produktie. Kapitaal echter kan slechts worden gevormd uit besparingen: mensen die een fabriek bouwen kunnen niet in diezelfde tijd brood bakken. Het niet bakken van brood levert in dit geval een reële besparing op, die geïnvesteerd is, kapitaal geworden is in een fabriek. De groeisituatie nu is gekenmerkt door weinig kapitaalvorming, weinig besparing. Het gevolg is dat, terwijl de bevolking toeneemt en er dus steeds nieuwe arbeiders bijkomen, elke nieuwe arbeider slechts evenveel produktiemiddelen ter beschikking krijgt als de oude arbeiders en dus ook evenveel produceert. Het is duidelijk, dat de welvaart dan niet boven het eens gegeven niveau kan uitkomen.

De situatie is aldus eigenlijk nog iets te rooskleurig voorgesteld. In vele gevallen zijn er zelfs te weinig produktiemiddelen om alle nieuw aankomende arbeiders werk te geven. Er ontstaat werkloosheid. Veel van die werkloosheid blijft verborgen doordat in de bewuste landen veelal het familiale type van de produktiehuishouding overheerst. Als tegenhanger van de verborgen werkloosheid noemt Zimmerman de „verborgen werkverschaffing” door het overvloedig creëren van ambtelijke functies. Het is echter aan gerechte twijfel onderhevig of dit de welvaart verder brengt.

Met een lage spaarquote en geringe kapitaalvorming is nog niet alles gezegd. Het gespaarde kan ook onjuist worden aangewend, de kapitaalvorming kan in een oneconomische richting gaan. Op grond van zijn analyse komt Zimmerman tot de conclusie dat het meer ligt aan onjuiste aanwending van de besparingen dan aan het lage peil ervan, dat economieën zich niet ontwikkelen. Hij maakt in dit verband enkele behartigenswaardige opmerkingen. Zo wijst hij op het grote gevaar dat arme landen geneigd zijn de techniek van de rijke landen klakkeloos over te nemen. Dat is al zeer oneconomisch. De Westerse techniek is erop gericht arbeid van mensen te vervangen door arbeid van machines. Dat is rationeel als menselijke arbeid schaarser en duurder is dan machinale arbeid. In landen waar arbeiders te veel zijn en het arbeidsloon zeer laag ligt, is deze handelwijze volkomen irrationeel. Zulke landen zouden veel meer gebaat zijn met eenvoudige apparatuur, die betrekkelijk veel menselijke arbeid vordert. Zij hebben echter dikwijls geen keus omdat de Westerse landen zulke apparatuur niet vervaardigen. Zimmerman pleit dan ook voor de ontwikkeling in het Westen van speciale technieken met het oog op de export van produktiemiddelen naar de arme landen.

De ervaring leert, dat er in onderontwikkelde gebieden sterke psychologische weerstanden bestaan tegen de invoering van arbeidsintensieve produktieprocessen. Misschien is het daaruit te verklaren dat de beste voorbeelden van ontwikkelingspogingen door middel van arbeidsintensieve produktie te vinden zijn in communistisch China. Daar worden geweldige werken tot stand gebracht door enorme massa's arbeiders (en arbeidsters) met uiterst primitieve middelen. Wat ook het morele oordeel zij over de wijze van tewerkstelling en de werkomstandigheden, economisch is deze

aanpak van het probleem ongetwijfeld juist. Het brengt ons niet verder voor dergelijke onaangename waarheden de ogen te sluiten.

Zo moeten we ook in alle eerlijkheid onder de ogen zien dat de snelle bevolkingsaanwas in veel arme landen het probleem van hun economische ontwikkeling verzwaart. Als de bevolking snel groeit, moet er des te meer geïnvesteerd worden om de welvaart op peil te houden. Omgekeerd, als er eenmaal kapitaalvorming in een bepaalde mate plaats vindt, zal vertraging van de bevolkingsaanwas de produktie per hoofd vergroten. Deze complicatie komt vooral voort uit het feit, dat de Westerse overheden in de bewuste landen de ontwikkeling veelal begonnen zijn met wat relatief het goedkoopste is, namelijk de bestrijding van ziekten. Als de economische ontwikkeling geen gelijke tred houdt met de medische ontwikkeling dreigt het terrein dat de ziekte moet prijsgeven te worden gewonnen door de honger.

ONTWIKKELING, EEN BRUG DER ZUCHTEN

Het hoofdstuk over de economische ontwikkeling zal voor de meeste lezers wel het interessantste zijn, mede doordat er zo goed als geen wiskunde aan te pas komt. Deze afwezigheid van de wiskunde is niet toevallig. Ontwikkeling, dat wil zeggen het doorbreken van een levenspatroon om een nieuw leven te beginnen, is bij uitstek een zaak van de menselijke geest. Er is vindingsrijkheid voor nodig, doorzettingsvermogen, openheid en ondernemingslust. Deze dingen zijn niet te vangen in formules. Pas als de ontwikkeling eenmaal in gang is gekomen en doorloopt op een bestaand spoor, zoals in onze landen het geval is, wordt het weer mogelijk de gang van zaken te beschrijven in de stringente vorm van wiskundige vergelijkingen.

Uit het voorgaande zal de lezer al wel begrepen hebben dat de kern van de economische ontwikkeling hier gezien wordt als de overgang van lage naar hoge besparingen en investeringen. De kern van het probleem is dan ook de vraag, hoe het mogelijk is geweest dat landen die gedurende onafzienbaar lange tijd 4 à 5 % van hun inkomen bespaarden, zich hebben opgewerkt tot een spaar- en investeerquote van 12 à 15 %. Om een antwoord te vinden op die vraag gaat de schrijver na wat er gebeurd is in de twee landen die de meest spectaculaire ontwikkeling hebben doorgemaakt, Engeland in de tweede helft van de 18de eeuw en Japan in het laatste deel van de 19de eeuw.

Eén ding valt onmiddellijk op bij deze keus. Niet dat land heeft de meeste kans van slagen, dat in de gunstigste omstandigheden leeft. Het lijkt er eerder op dat er een zekere uitdaging nodig is om een land uit zijn inertie te wekken. Die uitdaging kan zeer verschillende vormen aannemen. In Engeland schijnt het een schaarste aan hout geweest te zijn. Hoge prijzen van hout en een wettelijk verbod om in bepaalde gebieden hout te kappen voor andere doeleinden dan de scheepsbouw, hebben bepaalde industrieën ertoe gebracht hout als warmtebron te vervangen door steenkool.

Dat is lang niet eenvoudig geweest. Er moesten ongekende technische moeilijkheden overwonnen worden, o.a. is toen de stoommachine uitgevonden, die men gewoonlijk als het begin van de industriële revolutie aanmerkt. Het vereiste voorts infrastrukturele investeringen in wegen en kanalen en

verge de verlenging van de produktie-omweg in de bouw van ovens, walserijen e.d. Met verve schildert het boek dit alles in zijn moeizaam ontstaan en zijn verreikende gevolgen, waarbij het alle recht doet wedervaren aan individuele prestaties.

In Japan werd de ontwikkeling geheel doelbewust in gang gezet, voornamelijk door de hoge militairen die inzagen dat politieke macht nog slechts weggelegd was voor industriële staten en dat derhalve handhaving van de bestaande feodale maatschappijstructuur tot de politieke ondergang van de staat zou voeren. Nagenoeg zonder natuurlijke hulpbronnen begon de staat aan de industriële ontwikkeling, na enige tijd bijgestaan door de rijke families van het land en steeds gesteund door de grote spaarzin van rijken en armen – en door de lage lonen.

Hier stuiten we op een van de duistere facetten van de ontwikkelingsfase. De auteur windt er geen doekjes om, hoe hard het is geweest – en nog is – voor arbeiders en boeren in landen en tijden van ontwikkeling. De gewenste hoogte van de besparingen werd verkregen door de consumptie op het absolute minimum naar te drukken. Men kan er ook *Das Kapital* op nalezen of de weinige rapporten over het hedendaagse China. De conclusie ligt voor de hand dat een democratische regeringsvorm niet de meest aangewezen is om de economische ontwikkeling door te voeren. Bestaat er eigenlijk wel een Westers land – de Verenigde Staten uitgezonderd – waar de democratie werd ingevoerd vóórdat de fase van ontwikkeling was overgegaan in die van vooruitgang? Dr. Zimmerman prijst zich gelukkig dat hij zich kan onthouden van uitspraken op dit stuk, omdat zij niet op economisch terrein liggen. In de politiek zullen wij ons wel degelijk op dit vraagstuk hebben te bezinnen. Economische ontwikkeling is nu eenmaal een probleem, niet alleen van economische, doch tevens van sociale en politieke aard, met verstrekkende sociale en politieke consequenties.

VOORUITGANG, HOOP EN TAAK

In de landen die de overgang van ontwikkeling naar vooruitgang hebben gemaakt is het aandeel van de loontrekkers in het nationale inkomen gaan stijgen. De nu levende Westerse arbeiders hebben het beter dan hun voorvaders ooit konden dromen. Deze stage vooruitgang is grotendeels te danken aan onophoudelijke verbetering van bestaande produktieprocessen, nadat in de ontwikkelingsfase eenmaal de fundamentele technische vernieuwingen zijn ontdekt en doorgevoerd. De technische vooruitgang wordt nu doelbewust en georganiseerd nagestreefd. Het gevolg is een voortdurende toeneming van de investering per arbeider en dus van de arbeidsproduktiviteit, zodat de produktie niet slechts toeneemt, maar versneld toeneemt: een exponentiële functie van de tijd. Berekeningen achteraf wijzen uit, dat de gemiddelde toeneming van het inkomen per hoofd in de Westerse landen 1 à 2 % per jaar heeft bedragen in de achter ons liggende honderd jaar.

Het historische proces in de industriële landen wettigt optimisme voor de toekomst van de onderontwikkelde gebieden. Voorwaarde voor hun ontwikkeling is evenwel de opbouw van een industrie, groot genoeg om het grootste deel van de bevolkingsaanwas werk te verschaffen buiten de land-

bouw, want in de landbouw is de productiecapaciteit begrensd door natuurlijke factoren met inbegrip van de gegeven hoeveelheid grond. Dat is het immers wat de Westerse landen gedaan hebben. Slaagt die poging, dan kan de bevolkingsaanwas juist een stimulans vormen voor de produktie en de produktiviteit van de arbeid. De overgangsfase is echter het moeilijkst. Om haar kans op succes te vergroten en haar duur te bekorten zijn de hulp en de ervaring van de rijke landen onontbeerlijk.

Wij hebben in het bovenstaande slechts hier en daar een greep kunnen doen uit dit weinig omvangrijke maar inhoudrijke boekje. Wij zouden het ieder die belang stelt in de grote politieke en economische problemen van onze tijd willen aanbevelen ter lezing en ter overdenking. Het is helder en bondig geschreven, speciaal voor niet-economen. Voor economen is het eveneens zeer lezenswaard, al was het alleen maar omdat zij er treffende illustraties vinden van het verschijnsel dat theorieën die in Europa en Amerika als verouderd gelden in andere delen van de wereld onder andere omstandigheden actueel kunnen zijn.

Ten overvloede zij er nog op gewezen dat het cijfermateriaal uit landen en tijden met een „onderontwikkelde” statistiek bepaald niet tot op de eenheden betrouwbaar is. Wie het boekje niet al te oppervlakkig leest, zal daar zelf wel achter komen. Bovendien trekt de auteur uit zijn cijfers zeer globale conclusies, niet gedetailleerder dan de betrouwbaarheid van het materiaal toelaat.

1) Dr. L. J. Zimmerman: „Arme en rijke landen – een economische analyse”. Uitgeverij Albani, Den Haag, 1960. 130 blz. plus literatuurlijst.

Buitenlands panorama

ALGERIJE

De rede, die president De Gaulle op vrijdag 4 november voor Franse radio en televisie uitsprak, heeft in zoverre geen nieuws opgeleverd, dat zij geen nieuwe opzienbarende initiatieven bevatte. Van de andere kant: zij hield toch enkele punten in, die van bijzonder belang zijn en die dan ook grote aandacht kregen in de commentaren van de wereldpers. De Gaulle heeft voor het eerst openlijk verklaard, dat Algerije in de toekomst een onafhankelijke staat zal worden, een „Algerijns Algerije” met een eigen regering, eigen instellingen en mogelijk eigen wetten. Een uitspraak, waarmee De Gaulle zich nu alle toorn van de tegen hem agerende politici en activisten op de hals heeft gehaald. Voorts suggereerde De Gaulle, dat Frankrijk – behoudens in gevallen van „gerechtvaardigde zelfverdediging” – eenzijdig de wapens in Algerije zou kunnen neerleggen, daarmee dus de F.L.N. tot een wapenstilstand dwingend, een gedachte, die is opgekomen na de mislukte besprekingen in Melun. Deze onderhandelingen, tussen twee haakjes, heeft De Gaulle waarschijnlijk gezien als een uiting van zwakte van de exiel-regering en vandaar, dat ze eigenlijk ook moesten mislukken. De Gaulle keerde zich tegen de opstandelingen in zoverre deze eisen, dat een volksuitspraak – die, zoals De Gaulle stelde, voor of tegen Frankrijk zou kunnen uitvallen, maar waarbij hij zich zal neerleggen – alleen met hen geregeld wordt, wat voor De Gaulle een erkenning van een regering van Algerije van morgen zou inhouden. De Gaulle keerde zich ook tegen de opstandelingen, waar zij, voorafgaande aan de volksuitspraak, de terugtrekking van het Franse leger verlangen. In deze situatie, aldus De Gaulle, zou de zelfbeschikking een aanfluiting zijn. Hij waarschuwde voorts tegen een Sovjet-Algerije en hij liet er geen twijfel over bestaan, dat hij ten volle gebruik zou maken van de hem door de grondwet verleende bevoegdheden. Een onwillige Kamer bedreigde hij met ontbinding en hij stelde een rechtstreeks en beslissend beroep op het volk door middel van een referendum in vooruitzicht. De president heeft een uitroeping van een nationale noodtoestand voor ogen, om daarmee diktatoriale volmachten te verkrijgen, die hij nodig heeft om desnoods een oplossing in Algerije te forceren. Dat ligt min of meer besloten in een artikel van de grondwet, wat De Gaulle overigens niet uitdrukkelijk heeft genoemd, een artikel, dat in de zomer van 1958 in de raadgevende grondwetscommissie reeds ernstige bezwaren had opgeroepen. (Het betreft hier artikel 16). Men heeft zich er toen uiteindelijk bij neergelegd in de verwachting, dat het slechts dan van toepassing zou kunnen komen in geval van een catastrofe als in 1940. Maar in verband gebracht met de Algerijnse crisis – die daardoor het karakter van een staatscrisis zou verkrijgen, waarvoor de grondwet dus niet in zou voorzien – komt men terecht bij een geheel andere interpretatie.

Inmiddels bereikt de Algerijnse kwestie een spanning, die zich aan de gehele wereld meedeelt. Ferhat Abbas maakte een reis naar Peking en deed op de terugweg ook Moskou aan. Chinese en Sovjethulp zijn mogelijk; het

duidelijkst wordt hiermede door de eersten geschermd en een man als Bourguiba neemt ze hoogst ernstig. De kommunisten zien de uiteindelijke onafhankelijkheid van het Algerijnse volk slechts als een nevenfaktor. Waar het hen om gaat is door middel van die oorlog Frankrijk en met haar het gehele Westen te vernederen. En dit element plaatst het Algerijnse konflikt in een gevaarlijk perspektief. Zij vindt een voedingsbodem in de morele verontwaardiging in en buiten Frankrijk over de wreedheden van deze oorlog. De Algerijnse rebellen rekenen kennelijk ook op de druk van de wereldopinie op Frankrijk. Op de Konferentie van Abidjan hebben zich eind oktober de met Frankrijk bevriende Afrikaanse staten eveneens met het probleem beziggehouden. Een initiatief daartoe ging uit van de premier van de Ivoorkust, Houphouët-Boigny, die zich later, met Leopold Senghor (Senegal) en Fulbert Youlou (Kongo) naar Parijs begaf. De resultaten van deze goodwill-kommissie zijn op het ogenblik, dat wij dit schrijven, niet bekend. Men moet daarvoor de debatten in de V.N. over Algerije afwachten.

KRISIS IN HET ENGELSE SOCIALISME

De huidige krisis in het Engelse socialisme is voortgekomen uit de teleurstelling over twee op elkaar volgende nederlagen bij de verkiezingen. Zij resulteerde tenslotte in een rechtstreekse aanval op Gaitskell, die zich reeds had ingezet met de debatten over artikel 4 van het partijprogram over de nationalisering, waarin het uiteindelijk nog tot een kompromis kon komen. In het vraagstuk van defensie was Gaitskell echter tot geen enkel kompromis bereid, evenmin trouwens als zijn tegenstanders. Op het kongres van de T.U.C. (het Engelse verbond van vakverenigingen, dat zich veel meer met politieke dan met strikte vakbewegingsvraagstukken bezighoudt) werd met evenzoveel woorden iedere politiek verworpen, die op bedreiging met het gebruik van atoomwapens berust, wat men in feite als een pleidooi voor eenzijdige ontwapening kon uitleggen. Gaitskell moest zwaar oproeien tegen de radikale stromingen van het kongres, ontliep de nederlaag niet, maar zag zich in de Labourfraktie als leider gesteund. Hij verklaarde kort en bondig zich tot het uiterste tegen de ook op het partijkongres gesteunde defensiepolitiek te blijven verzetten; een dergelijke politiek achtte hij „moord bij de stembus”. Salvador de Madariaga wees in de Neue Zürcher Zeitung op het feit, dat de krisis in het Engelse socialisme tot een ramp van internationaal formaat kan uitwerken. De Britse socialistische partij is, zegt hij, zich aan het ontwikkelen van een dogmatisch-revolutionair standpunt tot pragmatisch-evolutionair standpunt. Mensen als Gaitskell hebben erkend en gezien, dat het Marxisme, waarvan de macht en populariteit in alle landen in omgekeerde verhouding tot zijn politieke en economische ontwikkeling staat, niet een belangrijke krachtbron van het Engelse socialisme kon zijn. Er bestaat echter in de Labourparty een harde kern van marxistisch-revolutionaire weerstand, die vastbesloten is zich tegen iedere afwijking van het orthodoxe marxisme te verzetten. Deze groep wordt versterkt door de fellow-travellers en krypto-kommunisten, die doelbewust hun weg gaan en die welmenende, maar niet altijd helderderdenkende idealisten en naieve geesten op sleeptouw nemen, die al sinds her een interessant en charmant, maar onberekenbaar groepje in de Britse Labourparty vormen.

De strijd tegen de leiding van Gaitskell is, volgens de Madariaga, er een van dogmatica tegen empirici. De fellow-travellers nu, het aktiefste element in de Labouroppositie, voeren de strijd precies zo alsof het doel daarvan is de S.U. tegen de V.S. te steunen. „Dass dem so ist”, schrijft de Madariaga, „scheint der Harst der Idealisten, Schwärmer, Pazifisten und Sterngucker nicht einsehen zu können. Diese netten Leute sehen auch nicht ein, dass sie mit Ihrem Unilateralismus und anderen umstrittenen Begriffen eine Gefahr heraufbeschwören, die auch geschickteren Leuten, als sie es sind, über den Kopf wachsen könnte, nämlich, die jene „Salamitaktiek” zu begünstigen, die darin besteht, von dem gesunden Leib des britischen Sozialismus Stück für Stück wegzuschneiden und damit den Kommunismus zu füttern.”

De aanval tegen de officiële defensiepolitiek van Labour was in werkelijkheid tegen het bondgenootschap met de V.S. gericht. De campagne tegen de atombom beruiste op een onjuiste logica. Lieden als Bertrand Russel, Can-Collins, Rev. Michael Scott of Major King zijn hoogstaande persoonlijkheden, wat echter niet betekent dat daarom hun ideeën over de atoomoorlog juist zijn. Zeker is, dat de mogelijkheid van een vernietiging van de wereld door een atoomoorlog zich slechts dan voordoet, als de ene helft van de wereld te zwak is om de andere van een onverstandige daad te weerhouden. Mensen, die het bestaande evenwicht trachten te verstoren, moeten beschouwd worden als mensen, die, zij het ook onbewust, het gevaar van een atoomoorlog verdedigen. De invloed van de vakverenigingen op politieke kwesties acht de Madariaga onjuist. Deze schoenmakers moeten bij hun leest blijven. De kommunistische partij in Engeland is van weinig betekenis. Geheel anders is het met de vakbonden. In een vlugschrift uit het jaar 1920 „Het radikalisme, kinderziekte van het kommunisme” beval Lenin de Britse kommunisten aan „zich waar het nodig is van alle soorten listen, lagen, onwettige middelen, verdoezeling van de waarheid of uitvluchten te bedienen” om in de Labour-party binnen te geraken en ook de leiders daarvan zo met hun stemmen te steunen „zoals de strik de gehangene steunt”. Gaitskell behoeft hieraan niet herinnerd te worden, in tegenstelling tot verscheidene van zijn kollega's, aldus de Madariaga.

KENNEDY PRESIDENT

Niemand zou een jaar geleden Kennedy veel kans hebben gegeven de hoogste post van zijn land te bereiken en daarmee tegelijkertijd het feitelijke leiderschap van de vrije wereld. Tijdens zijn campagne voor de democratische nominatuur werden Kennedy's kansen geleidelijk hoger aangeslagen, stonden goed genoteerd toen hij inderdaad de kandidaat van zijn partij werd en stegen nog naar gelang de dag van de verkiezingen naderde. Niettemin bleven Kennedy's katholiek zijn en zijn leeftijd te veel in de discussie, om zijn overwinning reeds als zeker te beschouwen. Kennedy won echter en dat heeft hij voor het grootste deel te danken aan de manier waarop hij zich aan het Amerikaanse volk en daar overheen aan de wereld heeft gepresenteerd. Zelden zal een kandidaat voor het presidentschap zich zo weinig hebben aangetrokken van geijkte adviezen, zelden ook zal iemand zich zo weinig hebben aangetrokken van de al of niet grote populariteit van de door hem verkondigde opvattingen. Kennedy heeft zich gepresenteerd als een realist met weinig of geen behoefte aan slogans, die tijdens zijn campagne geen babies heeft gekust, ovaties niet als een triomfator, maar nuchter in ontvangst nam (menigmaal was hij al lang en breed van het spreekgestolte verdwenen als de toejuichingen nog klonken), die vooral de Amerikanen de huidige positie van zijn land in de wereld niet schoner heeft voorgespiegeld, als zij is. Integendeel. Daarmede heeft hij de bezwaren tegen godsdienst en leeftijd hun kracht ontnomen. Amerika en de wereld hebben in hem een dynamisch leider gekregen, van wie zij kunnen verwachten dat hij opgewassen zal zijn tegen de enorme druk en de enorme moeilijkheden, die het presidentschap van de V.S. met zich meebrengen. Er zijn onzekerheden, natuurlijk, maar menselijkerwijs gesproken zijn de vooruitzichten goed en veelbelovend. Nixons nederlaag is pijnlijk, omdat zijn campagne was gebaseerd op de door Eisenhower gevolgde politiek, van een president, wiens populariteit nog steeds bijzonder groot is. Dat heeft Nixon echter niet naar het beslissende punt kunnen brengen, hoewel hij zich ook een man heeft getoond in wiens capaciteiten men veel vertrouwen kan hebben. Amerika en de wereld nemen afscheid van Eisenhower als een man die een historisch voorbeeld van integriteit en menselijkheid heeft gegeven. Eisenhows vredeswil is de drijvende kracht van zijn politiek geweest, een politiek echter die de wereld de laatste jaren niet het leiderschap hebben kunnen geven, waaraan zij zo dringende behoefte heeft. Stellig begint een ander tijdperk. De hoop en de verwachtingen van miljoenen volgen de weg van Kennedy, de eerste katholieke president van de V.S.

Nieuwe Boeken

HANS KÖHLER, Sowjetideologie und Sowjetpraxis. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhaltung, Stuttgart, 1958, 96 blz.

Een zeer instruktief en leerzaam boekje, uitgegeven in de serie „Die andere Welt“. Een zeer handig boekje tevens, omdat het een filosofisch vokabularium bevat, waarin de verschillende begrippen in Oost en West met elkaar worden vergeleken. Het is zeker niet geschreven voor hen, die nog weinig of niet bekend zijn met de ideologie van het kommunisme. Terecht merkt de uitgever echter op, dat het in handen van geschiedenisleraren, studenten, pedagogen, politici etc. een uitstekende gids vormt. Er is geloven we grote behoefte aan publikaties zoals deze van prof. dr. Köhler. Zij dragen op zeer verantwoorde en positieve wijze bij tot kennis van het kommunisme.

DIE STRUKTUR DER EUROPÄISCHEN WIRKLICHKEIT. Die Problematik der europäischen Lebensordnung seit dem ersten Weltkrieg. Herausgegeben im Auftrag der Wiesbadener Goethe-Gesellschaft von F. W. Müller, 1960, 117 blz.

De uitgaven van bovengenoemde kring werden reeds eerder in deze kolommen besproken. Ook deze bundeling van een aantal lezingen van het Goethe-Gesellschaft kan men met voldoening begroeten. De auteurs tonen een grote overeen-

stemming in hun beoordeling van de hedendaagse structuur van Europa, dat zich na twee wereldoorlogen zo ingrijpend heeft veranderd.

PROF. DR. W. BANNING, Karl Marx, leven, leer en betekenis, Aula-boeken, Utrecht, 1960, 208 blz.

De schrijver heeft met dit werk de bedoeling gehad weinig te verdedigen en weinig te bestrijden, maar de drijfkracht te onthullen die achter het denken werkte. Er zijn talloze mensen die van de machtige, wereldbewegende ideeën van het marxisme niets weten dan wat flarden en brokstukken. Prof. Banning probeert een antwoord te geven op de vraag: wat is van het marxisme de geheime kracht?

Na een korte inleiding, waarin het algemene karakter van de herleeft belangstelling voor Marx en het marxisme wordt geschetst, laat hij als aanloop voor de eigenlijke kern van het boek, het leven van Karl Marx de revue passeren. Uit deze verzameling van biografische gegevens komt prof. Banning dan tot de volgende conclusie: „Marx is voor alles: strijder. En zijn leer moet tegen deze achtergrond worden begrepen. Evenals de verering die miljoenen hem toedragen“. Bij de behandeling van Marx' theorieën gaat de schrijver uit van de antropologie, die volgens hem aan de basis ligt van zijn maatschappelijke inzichten.

Er worden verschillende leuzen gebruikt die van Marx afkomstig zijn. Aan de hand van volledige citaten uit zijn vele geschriften laat prof. Banning zien, dat veel van die krefen uit hun verband zijn gerukt en in samenhang een geheel andere betekenis krijgen.

In het slothoofdstuk worden de vormen van het marxisme in de huidige tijd bekeken: in West-Europa en het communisme in Rusland dat men kent als Leninisme en Stalinisme.

EMILE GIRARDEAU, Het avontuur der natuurwetenschap, Aula-boeken, Utrecht, 1960, 208 blz.

Een van de grondleggers van de draadloze telegrafie, tevens uitvinder van de radar geeft hier een algemeen overzicht van de evolutie in het denken, die sedert de oorsprong van het menselijk geslacht is opgetreden en die zich in de tegenwoordige tijd schijnt te versnellen. Hiermee wil hij een levend bewijs leveren van de ontwikkeling van het denken die – zoals de hele biologische evolutie – geïntegreerd is in het grote geheel der universele evolutie. Uiteraard vertoont deze ontwikkelingsgang schokken, perioden van stilstand, tijdperken, zoals het tegenwoordige, van bijzonder snelle groei, tijdperken waarin het leven der menschen, zowel materieel als geestelijk, eensklaps totaal verandert.

De auteur gaat de oorzaken na van deze plotselinge variaties in de wetenschappelijke evolutie, die zich bij enig nadenken voordoet als een der meest dramatische avonturen der mensheid. Wij die leven in een periode waarin de evolutiestroom met razende snelheid vooruitschiet, kunnen dit als een voorrecht beschouwen. Maar wij moeten de gevaren die aan dit avontuur vastzitten, niet onderschatten. Het is daarom goed de consequenties en de perspectieven met een zo gezagvolle gids voor ogen te zien.

C. SALOMON-DELATOUR: Politische Soziologie. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1959, 261 blz.

Een niet gemakkelijk leesbaar boek, dat waarschijnlijk alleen wetenschappelijk geïnteresseerden ter hand zullen nemen. De Frankfurter hoogleraar gaat uit van de opvatting, dat de politieke wetenschap zich niet moet bekommeren om „de ware staat” of de laatste doeleinden van de staat, maar om de in het sociale leven feitelijk aanvaarde ideeën en instellingen. Zijn werk is historisch georiënteerd.

ERIC VOEGELIN, Die neue Wissenschaft der Politik, Verlag Anton Pustet, München, 1959, 264 blz.

Een meesterwerkje, gericht tegen de positivistische strekking van veel politiek-wetenschappelijke lectuur. Voegelin behoort tot de school van Max Scheler en Jacques Maritain. Hij behandelt op indringende wijze het probleem van de vertegenwoordiging als aanloop tot een heldere kritiek op positivisme en relativisme. Het boekje zal geen ruime verbreiding krijgen, omdat het zich met theoretische vragen bezig houdt. Voor de wetenschappelijk geïnteresseerde lezer van harte aanbevolen.

ERNST SCHWARZ, Am Wendepunkt, Weltbild und Mensch im Atomzeitalter, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1960, 285 blz.

Dr. Schwarz projekteert in dit boek mens en wereldbeschouwing tegen de achtergrond van de diepgaande invloeden, die het atoomtijdperk op beiden uitoefent. Daardoor ontstond een boek, dat een hoogst aktueel thema behandelt. Niet alleen is hier de filosoof aan het woord, maar ook de ingenieur. Het werk omdat twee delen (Versuch einer Philosophie auf der Grundlage der heutigen Naturerkenntnis I en Der Mensch am Beginn des Atomzeitalters). In dit tweede deel komt ook de Oost-West problematiek in het door de schrijver opgetrokken beeld aan de orde. Een interessant boek, dat een belangrijke en verhelderende bijdrage levert tot een discussie, waarin het laatste woord nog lang niet is gezegd.

CARL HINRICHS und WILHELM BERGES, Die Deutsche Einheit als Problem der europäischen Geschichte, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1960, 195 blz.

Het betreft hier een verzameling voordrachten over het bovenge-

noemde onderwerp. Het is stellig nuttig geweest deze voordrachten te bundelen. Duitslands plaats in de Europese eenheid wordt historisch in verschillende perioden behandeld. Een lezenswaardig boek en een mooie aanvulling voor een „Europa“-bibliotheek.

Katholiek Staatskundig Maandschrift

REDAKTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS. J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DRS. M. VAN AMELSVOORT, DRS. A. W. H. J. QUAEVLIËG,
W. M. PERQUIN. REDAKTIESEKRETARIS: G. GIELEN

JAARGANG 14

DECEMBER

NUMMER 10

De herziening van het ondernemingsrecht

door Dr. J. A. M. Cornelissens

De vraag of het ondernemingsrecht al dan niet moet worden herzien heeft de laatste jaren in het middelpunt van de belangstelling gestaan. Als uiting van recente datum van deze belangstelling vermelden wij het in 1959 verschenen rapport van de Wiardi Beckman Stichting en het onder auspiciën van deze stichting op 15 oktober jl. te Rotterdam gehouden congres, waarbij dit rapport in discussie is gebracht.

Ook de Tweede Kamer toonde geregeld belangstelling voor de ontwikkeling van het ondernemingsrecht. Een en ander heeft er tenslotte toe geleid, dat de huidige Minister van Justitie in het begin van dit jaar een Staatscommissie heeft ingesteld, die tot taak heeft een onderzoek in te stellen naar de vraag, of de rechtsvorm van de onderneming herziening behoeft. Verder zal de commissie in het bijzonder aandacht moeten schenken aan het bestaan van toezicht bij de grote ondernemingen, alsmede aan de publieke verantwoording in de onderneming.

Wat de activiteiten in katholieke kringen betreft op dit terrein moge worden verwezen naar de belangwekkende publikatie, die van de hand van professor Romme in 1946 is verschenen: „De onderneming als gemeenschap in het recht”, de Nijmeegse dissertatie van Dr. J. Ph. M. van Campen: „De onderneming als rechtsvorm” en een rapport van 1949 van een werkcommissie, ingesteld door het wetenschappelijk adviesbureau van de Katholieke Arbeiders Beweging, handelend over de herziening van het vennootschapsrecht met de strekking om daardoor de faktor arbeid in de onderneming medezeggenschap te verlenen.

Tenslotte moge worden verwezen naar een rapport van 1952 van het C.N.V., getiteld: „Hervorming van de rechtsvorm van de onderneming”.

DE STUDIES VAN PROF. ROMME EN DR. VAN CAMPEN

Prof. Romme ziet zich in de onderneming een nieuwe ontwikkeling voltrekken. Terwijl de ondernemingsgenoten zich voorheen tot doel stelden hun

„eigen-ik-belang" te dienen – hetgeen leidde tot strijd tussen kapitaal en arbeid – kan men thans steeds meer tendenzen waarnemen, waarbij de onderneming haar eigen welzijn tot doel krijgt en daarmee het particuliere welzijn van alle bij de onderneming betrokkenen in onderlinge harmonie ¹⁾. Romme wil de institutionele opzet van de onderneming met deze nieuwe ontwikkeling in overeenstemming brengen. Hij bepleit voor de ondernemingen met ondernemingsstatuut – in de praktijk de middelgrote en grote bedrijven – het in het leven roepen van een ondernemingsvergadering. Deze vergadering zal moeten bestaan uit personen, die met de leiding zijn belast, uit een vertegenwoordiging van de arbeid (als regel bestaande uit een of meer anderen dan degenen, die in de onderneming werkzaam zijn) en uit vertegenwoordigers van de kapitaalverschaffers, de huidige aandeelhouders. Van de besluiten van de ondernemingsvergadering zal beroep open moeten staan op een institutie, daartoe aangewezen bij verordening van de bedrijfstak, ofwel op een orgaan van de centrale overheid.

Romme wil aan de ondernemingsvergadering de navolgende bevoegdheden verlenen:

Benoeming en ontslag van directeuren en commissarissen;

Het vaststellen van de jaarstukken en van de winstuitkering;

Het geven van toestemming tot stopzetting, fusie of verkoop van het bedrijf.

Het plan, dat Romme ontvouwt, toont veel overeenstemming met de door de Franse auteur M. Hauriou uitgewerkte leer over de „Institution", waarbij de ondernemingsgenoten gegrepen worden door een gemeenschappelijk „idée d'oeuvre" in het sociaal milieu verwerkelijkt met behulp van de individueel subjektieve krachten in die gemeenschap aanwezig ²⁾.

Wij vragen ons af, of het de ondernemingsgenoten wel mogelijk zal zijn hun subjektieve doelstrevingen – die meestal sterk uiteen lopen – ondergeschikt te maken aan het objektieve ondernemingsdoel. Slechts indien dit het geval is, kan men, naar onze mening, de onderneming kwalificeren als een werkelijke gemeenschap. Gaat men de ontwikkeling op sociaal-economisch terrein na, dan kan men slechts weinig voorbeelden aanwijzen, waar de samenwerking tussen ondernemingsgenoten zover is gevorderd, dat men kan spreken van een werkgemeenschap. Het komt ons voor, dat Romme in zijn werk iets te weinig heeft rekening gehouden met de nog steeds binnen de onderneming aanwezige „Gesellschaftliche" elementen. Wij willen echter in onze conclusies niet zover gaan als het rapport van de Wiardi Beckman Stichting, dat de indruk vestigt, dat Romme de onderneming heeft willen zien als een „Gemeinschaft", zoals dit begrip door Tönnies is uitgewerkt ³⁾.

Ook de opvatting van het rapport van de Wiardi Beckman Stichting, dat Romme's plan zal moeten leiden tot een zekere afsluiting naar buiten en in uiterste konsekventie tot „bedrijfsegoïsme" kunnen wij niet onderschrijven. Men gaat hier, naar onze mening, uit van een te scherpe tegenstelling tussen bedrijfsleven en maatschappij en ziet het principe van de verdelende rechtvaardigheid over het hoofd. Een samenwerking zal steeds een functie moeten vervullen ten opzichte van de maatschappij als geheel. Ponsioen merkt hierover op, dat de maat, waarin iedere persoon of groep aan het resultaat van de samenwerking deelachtig wordt, wordt bepaald door hetgeen nuttig of nodig is voor het geheel ⁴⁾. Zeker kunnen er zich bepaalde verschijnselen van

groepsegoïsme voordoen. Wanneer er van dergelijke verschijnselen sprake is, zal de overheid over voldoende bevoegdheden moeten beschikken om doeltreffend op te treden. Het feit, dat er zich bepaalde excessen kunnen voordoen, mag, naar onze mening, geen aanleiding zijn de gedachte van de samenwerking tussen ondernemingsgenoten, zoals deze door Romme is uitgewerkt, als zodanig te verwerpen.

De studie van Van Campen gaat voor een groot gedeelte van dezelfde grondgedachte uit als die van Romme. Van Campen wijdt ook enige bladzijden van zijn werk aan de institutionele leer van Hauriou.

Van Campen ziet de onderneming als zedelijk lichaam. Zij wordt opgericht bij authentieke akte onder toezicht van de centrale overheid. Het centraal orgaan van de onderneming is het bestuur. Het bestuur draagt het morele risico voor het voortbestaan van de onderneming, ordent de produktie en beslist over alle zaken. Verder is het verantwoording verschuldigd aan de kapitaalgroep en de arbeidersgroep. Het wordt benoemd door het college van commissarissen. Het ene deel van het college van commissarissen wordt benoemd door de aandeelhoudersvergadering en het andere deel door de ondernemingsraad. De ondernemingsraad wordt benoemd door de algemene vergadering van arbeiders. De ondernemingsraad overlegt met het bestuur aangaande technische en sociale vraagstukken.

Bij het maken van winst ontvangen de kapitaalgevers een normaal rendement; de rest wordt – na reservering – verdeeld tussen bestuur, aandeelhouders en arbeiders.

Het komt ons voor, dat Van Campen zijn doel: de totstandbrenging van een gemeenschap tussen kapitaal, arbeid en leiding heel moeilijk zal kunnen bereiken, wanneer hij van de grondgedachte uitgaat, dat de vergaderingen van aandeelhouders en de arbeiders zijn gescheiden. De oprichting van deze twee instituties impliceert, onzes inziens, de benadering van de problemen vanuit een geïsoleerde positie. Wij betwijfelen het dan ook of het in praktijk brengen van Van Campen's plan veel verandering zal brengen in de thans bestaande situatie.

DE ONTWIKKELINGEN TUSSEN 1946 EN HEDEN

1. *De adviesaanvraag door de Minister van Justitie bij de Stichting van de Arbeid.*

Bij de behandeling van de begroting voor het jaar 1946-1947 betoogden vele leden van de Tweede Kamer, dat bij een herziening van het arbeidsrecht moet aansluiten een herziening van het vennootschapsrecht met het doel aan de onderneming meer het karakter te geven van een werkgemeenschap dan van een winstobject, in dier voege, dat ook de arbeid daarin medezeggenschap heeft.

Op 28 mei 1948 richtte de toenmalige Minister van Justitie, wijlen mr. J. H. van Maarseveen, het verzoek tot de Stichting van de Arbeid advies te mogen ontvangen over de wenselijkheid van een herziening van het vennootschapsrecht, met betrekking tot het streven aan de faktor arbeid medezeggenschap te verlenen. De Stichting van de Arbeid heeft de bij haar aangesloten organisaties in de gelegenheid gesteld deze vraag in eigen kring te behan-

delen. De Stichting is er echter niet in geslaagd om tot de opstelling van het gevraagde advies te komen. Zij achtte de tijd voor een dergelijk advies niet rijp.

2. *Het rapport van de commissie, ingesteld door het wetenschappelijk adviesbureau van de Katholieke Arbeiders Beweging.*

Wij willen hier voorop stellen, dat het bestuur van de Katholieke Arbeiders Beweging zijn standpunt nog niet officieel heeft geopenbaard ten aanzien van de in het rapport, dat slechts in beperkte mate is verspreid, neergelegde visies. Te verwachten valt, dat het bestuur binnen afzienbare tijd zijn officiële visie zal geven over de gewenste ontwikkeling van het ondernemingsrecht.

Volgens het rapport kan de medezeggenschap van de faktor arbeid zijn rechtsgrond ofwel vinden in de verantwoordelijkheid van de faktor arbeid ofwel in de beschouwing van de onderneming als gemeenschap. Het rapport kiest voor de eerste rechtsgrond, omdat in de onderneming te veel tegenstrijdige belangen aanwezig zijn om haar te beschouwen als een gemeenschap. Omdat de menselijke activiteit van de faktor arbeid van dien aard is, dat verantwoordelijkheid voor de gang van zaken wordt gedragen, vindt men het noodzakelijk, dat de arbeiders enige zeggenschap wordt verleend. Men acht het niet gewenst de arbeiders zeggenschap te verlenen in de Raad van Bestuur, omdat de gezagsverhouding zich daartegen verzet. Men geeft de voorkeur aan versterkte medezeggenschap binnen het kader van de ondernemingsraad.

Als ander systeem acht men denkbaar de benoeming van arbeiderscommissarissen. Alsdan worden de navolgende desiderata genoemd:

- a. Vrijheid van keuze van de faktor arbeid van zijn vertegenwoordigers;
- b. Verkiezing van de vertegenwoordigers door de ondernemingsraad;
- c. Optreden van die vertegenwoordigers in het commissariaat met gelijke bevoegdheden als de andere commissarissen, zonder noodzaak van paritaire vertegenwoordiging;
- d. Vaststelling van enkele minimumbevoegdheden van commissarissen in de n.v.'s;
- e. De verplichte instelling van het commissariaat.

Het streven de bevoegdheden van de ondernemingsraden uit te breiden lijkt ons zeer zeker toe te juichen. Men zal hier echter langs de weg der geleidelijkheid te werk moeten gaan. Met het karakter van de onderneming als gezagsorganisatie, lijkt het ons verenigbaar, dat de arbeiders worden betrokken in beslissingen op lange termijn. Dit laatste impliceert echter niet, dat de arbeidersgedelegeerden bij alle beslissingen op lange termijn dezelfde bevoegdheden kunnen bezitten als de huidige aandeelhouders. Er zullen zich situaties kunnen voordoen, waarbij de belangen van de aandeelhouders prevaleren boven die van de werknemers. Wij denken dan aan de beslissingen, waaruit een gedwongen voortzetting van het bedrijf kan voortvloeien. Daarentegen zal verlening van medebeslissingsrecht van de werknemers ten aanzien van beslissingen op korte termijn, naar onze mening, in de praktijk vaak tot botsingen leiden met de gezagsverhoudingen binnen de onderneming.

Ten aanzien van het gestelde onder punt a betwijfelen wij het of het bestuur van de Katholieke Arbeiders Beweging enthousiast zal staan tegenover dit voorstel. Het impliceert het zitting nemen van vertegenwoordigers

van de werknemersvakorganisaties in de Raad van Commissarissen. Hierdoor zullen de werknemersorganisaties zich te veel moeten binden aan de door individuele ondernemingen gevoerde politiek, zodat zij in hun mogelijkheden worden beperkt de problemen langs macro-economische weg te benaderen. Een dergelijke benadering zal vaak noodzakelijk zijn om de onderlinge verhoudingen tussen de diverse bedrijfstakken tot hun recht te laten komen.

Ook ten aanzien van het onder punt c gestelde hebben wij enige bedenkingen. Zou de taak van de Raad van Commissarissen zich slechts uitstrekken tot het houden van toezicht, dan lijkt ons het standpunt wel te verdedigen, dat de arbeiderscommissarissen dezelfde bevoegdheden moeten hebben als de huidige commissarissen. Men zou dan kunnen stellen, dat de gezagsverhoudingen binnen de onderneming slechts worden aangetast, indien het bestuur in zijn bevoegdheid wordt beperkt beslissingen op korte termijn te nemen.

Men ziet echter bij de n.v.'s een geleidelijke uitbreiding van de taken van de commissarissen, doordat men steeds meer het verschijnsel kan waarnemen van een regelmatig overleg tussen de commissarissen en de directie. De toezichthoudende functie van de commissarissen op de handelingen van de directie is niet enkel meer repressief, doch neemt de vorm aan van een soort medebestuur. Een soortgelijke ontwikkeling ziet men ook bij de territoriale corporaties, waar de Gemeentebesturen vaak overleg plegen met het Provinciale Bestuur over ontwerp-verordeningen. Men zou hier kunnen stellen, dat het Provinciale Bestuur in plaats van toezicht, een zekere vorm van mede-afgave uitoefent.

Het innemen van het strikt dogmatische standpunt, toezicht en bestuur scherp gescheiden te houden, lijkt ons in de huidige maatschappelijke verhoudingen niet meer mogelijk. Zou men bij de n.v.'s de taak van de commissarissen strikt willen beperken tot het houden van toezicht, dan zouden zij slechts achteraf de daden van het bestuur kunnen afkeuren. Meestal zullen de desbetreffende handelingen dan niet meer ongedaan kunnen worden gemaakt. Bovendien zou de beperkte taak van de commissarissen er toe leiden, dat het de directies onmogelijk wordt gemaakt overleg te plegen met personen, die gedegen adviezen kunnen uitbrengen over algemene economische problemen.

Wij vragen ons dan ook af, of de hierboven gememoreerde ontwikkeling van het instituut van commissarissen niet tot gevolg zal hebben, dat de gezagsverhoudingen in de onderneming al te zeer worden aangetast, wanneer wordt overgegaan tot de benoeming van arbeiderscommissarissen, die dezelfde rechten hebben als de huidige commissarissen in de diverse n.v.'s.

Belangrijk lijkt ons dat het rapport niet als eis stelt een paritaire vertegenwoordiging van de arbeiders in de Raad van Commissarissen.

3. *Het rapport van het Christelijk Nationaal Vakverbond van 1952.*

Het rapport ziet vier mogelijkheden tot verwezenlijking van de medezeggenschap:

- a. Deelneming van de arbeidersgedelegeerden in het bestuur.
- b. Deelneming van arbeidersgedelegeerden in de leden-, resp. aandeelhoudersvergadering.
- c. Deelneming van arbeidersgedelegeerden in een reeds uit anderen hoofde gecreëerd college van toezicht en medebeheer (Commissie van toezicht, Raad van Commissarissen).

- d. Zelfstandige formatie, hetzij van een college van arbeidersgedelegeerden, hetzij van een arbeidersvergadering.

Het rapport staat afwijzend tegenover de eerste drie mogelijkheden, omdat de taak van een in te stellen college van medezeggenschap niet identiek is met die van een der bestaande organen. Dagelijkse leiding of dagelijks toezicht, behoren niet tot de taak van het college van medezeggenschap. Als colleges van medezeggenschap wil men bij voorkeur de ondernemingsraden laten fungeren.

Het C.N.V.-rapport wil de medezeggenschap zoveel mogelijk langs de weg der geleidelijkheid tot stand brengen. Een en ander zou in de eerste plaats moeten worden gerealiseerd door wegneming van de wettelijke bepalingen, die een belemmering zijn voor het tot ontwikkeling komen van de gedachte van de medezeggenschap. In dit verband wordt verwezen naar de artikelen 42 en 48 van het Wetboek van Koophandel, waarbij resp. de vaststelling van winst- en verliesrekening en de benoeming van bestuurders zijn geregeld. Verder wil men het hoofd of de bestuurder van de onderneming de verplichting opleggen periodiek mededeling te doen omtrent de economische gang van zaken. Langs de weg der vrijwilligheid zullen de bevoegdheden van de colleges van medezeggenschap verder kunnen worden uitgebreid. Men vermeldt in dit verband de navolgende bevoegdheden:

- a. Het geven van advies over de algemene richting van het economisch beleid;
- b. Het geven van toestemming tot vervreemding, verplaatsing of stopzetting van het bedrijf;
- c. Het geven van toestemming tot statutenwijziging, rakende de rechtspositie van het college van medezeggenschap;
- d. Het geven van toestemming tot een besluit, strekkende tot ontbinding van de rechtspersoon.

Het getuigt van realiteitszin, dat men begint met een bescheiden opzet van de medezeggenschap en deze geleidelijk wil uitbreiden. De verdere ontwikkelingen zullen dan moeten uitwijzen of het dragen van medeverantwoordelijkheid van de factor arbeid voor de gang van zaken binnen de onderneming zich verdraagt met de gezagsverhoudingen. Persoonlijk zijn wij geneigd aan te nemen, dat moeilijk een modus zal kunnen worden gevonden voor een medezeggenschap ten aanzien van al de punten, die hierboven zijn vermeld. Zelfs al komt de medezeggenschap op basis van de vrijwilligheid tot stand, dan zal men er rekening mede moeten houden, dat de arbeidersgedelegeerden de aandeelhouders in een positie kunnen plaatsen, waardoor zij gedwongen worden beslissingen te aanvaarden, die rechtstreeks in strijd zijn met hun belangen. In het laatste geval zullen er nieuwe tegenstellingen ontstaan, die de verwezenlijking van de gedachte van de onderneming als werkgemeenschap zeker niet ten goede komen. Men zal er dan ook, naar onze mening, mede moeten rekening houden, dat ook bij instituties, waar een samengaan op basis van de gelijkheid het meest wordt benaderd, er steeds verschillen zullen blijven in verantwoordelijkheid.

4. *Het Rapport van de Wiardi Beckman Stichting.*

Het zou te ver voeren hier het uit 175 pagina's bestaande rapport uitvoerig te bespreken. Wij willen dan ook volstaan met de bespreking van enige

hoofdpunten. Wanneer wij enkele punten van kritiek naar voren brengen, betekent zulks niet een gebrek aan waardering voor het voortreffelijk werk, dat door de samenstellers van het rapport is verricht.

In het rapport speelt de socialisatie-gedachte een minder belangrijke rol dan in socialistische publikaties van eerdere datum. Een en ander getuigt, naar onze mening, van een belangrijke verandering in het socialistische denken. Als oorzaken van deze verandering in denkwijze vermeldt het rapport in de eerste plaats de uitbreiding van de orderingsbevoegdheid van de overheid, waardoor de mogelijkheid tot het waarborgen van volledige werkgelegenheid en redelijke inkomstenverdeling door middel van socialisatie van de beschikingsmacht sterker op de voorgrond wordt geplaatst. Vervolgens heeft de ontwikkeling van de economie en met name het onderzoek van de marktform in de periode na de tweede wereldoorlog een scherper inzicht geschapen in de beperkte maar wezenlijke rol, die de mededinging in een aantal sectoren van het economische leven kan vervullen. In de derde plaats heeft de dwang-economie, die zich in de communistische landen heeft ontwikkeld, de mogelijke gevaren naar voren gebracht van een de gehele economie omvattende socialisatie.

Ondanks het feit, dat de socialisatiegedachte in socialistische kringen aan betekenis heeft ingeboet, kan men zich blijkbaar toch nog niet distancieren van bemoeiingen van het staatsapparaat met aangelegenheden van de onderneming. Wij denken dan met name aan het voorstel van de tripartite samenstelling van de Raad van Commissarissen. Deze tripartite samenstelling wordt bepleit voor n.v.'s, die een kapitaal van meer dan tien miljoen gulden hebben en voor ondernemingen, waarin vijfhonderd of meer arbeiders werkzaam zijn. De Commissarissen zullen voor één derde deel worden benoemd door de aandeelhouders, voor één derde deel door vertegenwoordigers van de faktor arbeid en voor één derde deel door de overheid als vertegenwoordigster van het algemeen belang.

De uit de tripartite samenstelling van de Raad van Commissarissen voortvloeiende inkrimping van de macht van de aandeelhouders, zou men willen ondervangen door het verbieden van de oligarchische clausules in de statuten van de n.v.'s.

Onder oligarchische clausules in de statuten van een n.v. kan men verstaan elke clausule, welke de strekking heeft bijzondere rechten in de n.v. toe te kennen aan anderen dan de aandeelhouders, die in de algemene vergadering een meerderheid van het kapitaal vertegenwoordigen ⁵⁾.

Op verschillende wijzen kunnen de rechten van de aandeelhouders worden beperkt. Zo b.v. door toekenning van versterkt stemrecht aan aandelen van bepaalde soort, door het voorbehoud van bepaalde besluiten aan bijzondere vergaderingen van preferente aandeelhouders. Ook kan door oligarchische clausules het recht van de aandeelhouders tot benoeming van de direktie en van de commissarissen een blote formaliteit worden doordat aan de algemene vergadering bindende voordrachten kunnen worden voorgelegd.

Verder stelt het rapport een verbetering van de jaarverslaggeving voor, nieuwe voorschriften inzake het emissieprospektus en de instelling van een vennootschapskamer, die toezicht zal moeten houden op de naleving van genoemde voorschriften.

De Raad van Commissarissen zal met de navolgende taken worden belast:

1. Toezicht op de leiding van de n.v. De Raad geeft gevraagde en ongevroegde adviezen en kan alle inlichtingen vragen.
2. Benoemen en ontslaan van de direktie, benevens de salariëring.
3. Vaststellen van de jaarstukken, gehoord de aandeelhoudersvergadering. Hiermede gaat gepaard de benoeming van akkountants.
4. Machtigen van de direktie bij belangrijke beslissingen (uitbreiding, inkrumping, likwidatie, verplaatsing etc.).
5. Voorstellen indienen tot wijziging in het kapitaal aan de aandeelhoudersvergadering.
6. Beslissen over een verzoek tot een enquête (art. 53 Wetboek van Koophandel).
7. Opstellen van een verslag met zijn visie op de gang van zaken in de n.v. bij de jaarstukken en eventuele verdere in de statuten vast te leggen taken.

Men ziet hier, dat een belangrijk gedeelte van de bevoegdheden van de aandeelhoudersvergadering en het bestuur wordt overgedragen aan de Raad van Commissarissen. Hierboven memoreerden wij reeds, dat uitoefening van de toezichthoudende taak tot gevolg kan hebben, dat de commissarissen worden betrokken bij het bestuur van de n.v. Wij toonden reeds aan, dat een en ander thans onoverkomelijk is. Voorzover er een direkt verband bestaat met de toezichthoudende taak, lijkt ons een vermenging van toezicht en bestuur wel te verdedigen. Wij betwijfelen het echter, of men een dergelijk standpunt zal kunnen innemen, wanneer er slechts een zeer verwijderd verband aanwezig is met de toezichthoudende taak, zoals dit b.v. het geval is met punt 4. In dit geval gaan de commissarissen, naar onze mening, de taak uitoefenen van de direktie en worden de grenzen tussen bestuur en toezicht – één der voornaamste taken van de commissarissen – al te zeer vervaagd. Gezien de genuanceerde samenstelling van de Raad van Commissarissen, zal het bovendien moeilijk zijn snel tot beslissingen te komen, hetgeen voor een goede gang van zaken in de onderneming onontbeerlijk is.

Principiële bedenkingen menen wij te moeten maken tegen de benoeming van commissarissen van het algemeen belang. Een dergelijk stelsel zal met zich mede brengen, dat politieke inzichten een belangrijke rol zullen gaan spelen bij het bepalen van de gang van zaken in de onderneming. De interpretatie van het begrip algemeen belang zal bovendien sterk afhankelijk zijn van de inzichten van de aan het bewind zijnde regeringen. Het komt ons voor, dat een en ander moeilijk in overeenstemming zal zijn te brengen met het thans in ons land algemeen aanvaarde stelsel van ondernemingsgewijze produktie, volgens welk stelsel de ondernemer het risico draagt voor het aan de markt brengen van zijn produkten. Dit risico zal hij slechts ten volle kunnen dragen, wanneer hij naar eigen inzicht zal kunnen bepalen, langs welke weg het produktieproces zal moeten verlopen. Terwijl het op theoretische gronden nog verdedigbaar is de arbeiders in de Raad van Commissarissen zitting te laten hebben, wanneer men de onderneming ziet als een werkgemeenschap tussen kapitaal en arbeid, lijkt het ons moeilijk een rechtsgrond te vinden, die als basis zou kunnen dienen de overheid een plaats toe te kennen in genoemde Raad. Uiteraard zal de overheid over de nodige

middelen moeten kunnen beschikken het algemeen belang te behartigen. Het ontgaat ons echter, waarom zulks per se zou moeten geschieden door het zitting nemen van commissarissen van het algemeen belang in de Raad van Commissarissen. Uit onze visie zal men geenszins een tegenstelling mogen afleiden tussen de belangen van de maatschappij en die van het bedrijfsleven. Het gaat hier enkel om de wijze, waarop bedrijfsleven en maatschappij binnen hun eigen sfeer hun belangen op de meest doeltreffende wijze zullen kunnen behartigen.

Het is ons niet mogelijk binnen het kader van dit opstel een diepgaande analyse te geven van de in het rapport gewijde beschouwingen aan de verbetering van de jaarverslaggeving, de nieuwe voorschriften inzake het emissieprospektus en de instelling van de vennootschapskamer.

In de door ons verdedigde visie de medezeggenschap van de arbeiders geleidelijk uit te bouwen, lijkt het ons plausibel, dat er een grotere openbaarheid is ten aanzien van de winst- en verliesrekeningen. De werknemersorganisaties zullen daardoor over meer concrete gegevens kunnen beschikken bij het bepalen van de gedragslijn, die zij zullen moeten volgen, voor een goede behartiging van de belangen van hun leden. In dit verband lijkt ons ook de instelling van een vennootschapskamer, die toezicht zal moeten houden op de naleving van de voorschriften inzake de emissieprospektussen en de balans, winst- en verliesrekening ten zeerste toe te juichen.

¹⁾ Zie ook de rede van de Voorzitter van de Sociaal-Economische Raad van 4 januari 1957.

²⁾ Voor de nadere uitwerking van deze theorie zie Prof. Dr. J. A. Schellekens „De leer over de institution” bij M. Hauriou, Nijmegen 1945 en J. A. M. Cornelissens „Van Individualistische naar institutionele vorming van arbeidsvoorwaarden”, Nijmegen 1959.

³⁾ Bij E. K. Francis, Wissenschaftliche Grundlagen Soziologischen Denkens, troffen wij de navolgende omschrijving van de begrippen „Gesellschaft” en „Gemeinschaft” aan.

Gesellschaft. Ihr schlieszt man sich willkürlich an als dem wirkungsvollsten Mittel, um in einer konkreten Situation seine eigenen Zwecke zu erreichen. Denn hier ist die Selbsterhaltung jedes am Gebilde Beteiligten der eigentliche Sinn sozialen Handelns. . . Rechte und Pflichten sind kontraktlich festgelegt . . . Kompromisse zwischen widerstrebenden Interessen sind zwar notwendig, doch führen zu keinem eigentlich gemeinsamen Interesse.

Gemeinschaft. In der Gemeinschaft dagegen handeln die Beteiligten als solidarische Einheit, die auf gefühlsmässigen Bindungen und nicht auf rationaler Wahl beruht. (zie pag. 53/54).

⁴⁾ Dr. J. Ponsioen, De menselijke samenleving, Wijsgerige grondslagen, Bussum 1953, pag. 151.

⁵⁾ Mr. E. E. J. van der Heijden, Handboek voor de Naamlooze Vennootschap, bewerkt door Mr. W. C. L. van der Grinten, vijfde druk, Zwolle 1950, pag. 401.

Voor verdere literatuur zie:

Prof. Mr. W. C. L. van der Grinten, Herziening van het vennootschapsrecht, De Naamlooze Vennootschap, oktober 1959.

Drs. F. W. Dirker, Vennootschapsrecht, Medezeggenschap en Ondernemingswijze produktie, Anti-Revolutionaire Staatskunde, november 1959.

Drs. G. Lasseur, De hervorming van de onderneming, Christelijk Historisch Tijdschrift, oktober 1960.

Beperking van het verhaalsrecht

door Mej. T. Kok

Op 9 november j.l. werd door de Tweede Kamer der Staten Generaal zonder hoofdelijke stemming aanvaard het wetsontwerp tot beperking van het verhaalsrecht, dat bij Koninklijke boodschap van 1 februari 1960 bij deze Kamer was ingediend door de Minister van Maatschappelijk Werk.

Uit het feit, dat dit wetsontwerp na een vrij uitvoerige behandeling zonder hoofdelijke stemming werd aanvaard, mag wel worden geconcludeerd, dat alle partijen het erover eens waren, dat dit wetsontwerp beantwoordde aan een behoefte. Reeds jarenlang wordt uitgekeken naar een wijziging van de thans vigerende Armenwet, die met zijn bijna vijftigjarige leeftijd niet meer aansluit bij de hedendaagse opvattingen op het gebied van de steunverlening.

Een eerste schrede in deze richting vormt het onderhavig wetsontwerp, hetgeen een wijziging wil aanbrengen in hoofdstuk V van de bestaande Armenwet, het hoofdstuk: Van het verhaal.

Momenteel is de situatie als volgt:

Krachtens art. 63 van de Armenwet zijn alle instellingen van weldadigheid, de gemeente en het Rijk gerechtigd de kosten van ondersteuning te verhalen op (d.w.z. terug te vorderen van):

- a. de ondersteunde zelf, indien hij tot teruggave weer in staat is;
- b. zijn nalatenschap, wanneer ondersteunde is overleden;
- c. zijn onderhoudsplichtigen, waaronder men verstaat:
de ouders ten opzichte van hun kinderen en schoonkinderen,
de kinderen ten opzichte van hun ouders en schoonouders,
de echtgenoot ten opzichte van zijn echtgenote en omgekeerd,
de grootouders en kleinkinderen in hun onderlinge betrekkingen.
Wanneer hier wordt gesproken van kinderen, dan worden hier zowel meerderjarige als minderjarige kinderen onder begrepen.

Het wetsontwerp beperking verhaal stelt voor:

1. Het recht van verhaal op grootouders en kinderen in hun onderlinge betrekkingen te schrappen;
2. het recht van verhaal ten behoeve van een drietal categorieën van ondersteunden te beperken door de mogelijkheid van verhaal te binden aan een draagkrachtsgrens.

Deze drie categorieën zijn:

- a. de bejaarden, geboren vóór 1901, die de leeftijd van 65 jaar hebben bereikt;
- b. de verpleegden en verzorgden in inrichtingen, zoals invaliden, chronisch zieken, bejaarden;
- c. de verpleegden in psychiatrische inrichtingen.

Als norm, waarbeneden geen verhaal wordt toegepast, geldt de draagkracht van een ongehuwde met een inkomen van f 12.000,— of een vermogen van f 50.000,—. Voor een gehuwde en een gehuwde met kinderen ligt deze grens hoger. De tabellen voor inkomens- en vermogensbelasting zijn hier richtinggevend.

Afgezien van enkele wijzigingen in de verhaalsprocedure vormen bovengenoemde bepalingen toch de „pièce de résistance” van dit wetsontwerp.

Het recht van verhaal blijft onverlet ten aanzien van de ondersteunde zelf, de ouders ten opzichte van hun minderjarige kinderen en omgekeerd, de echtgenoot ten opzichte van zijn echtgenote en omgekeerd.

Wij zullen nu de voorgestelde wijzigingen wat nader beschouwen.

ad 1. Het recht van verhaal op grootouders en kleinkinderen in hun onderlinge betrekkingen te schrappen sluit aan bij het gestelde in het nieuwe Burgerlijk Wetboek, waarin de wettelijk afdwingbare alimentatieverplichting voor grootouders en kleinkinderen in hun onderlinge betrekkingen niet langer is gehandhaafd. Bovendien sluit deze wijziging geheel aan bij de praktijk op dit punt.

ad 2. De overwegingen om het recht van verhaal ten aanzien van de drie genoemde categorieën *niet af te schaffen*, maar te *beperken* door het instellen van een draagkrachtsgrens moeten hierin gevonden worden, dat het de minister niet juist voorkwam bij een wijziging van een onderdeel van de Armenwet een principieel beginsel van deze wet, n.l. het beginsel dat de overheidssteun niet primair maar aanvullend moet zijn – overboord te werpen.

Een zó principiële wijziging zou aan de orde moeten worden gesteld bij de algehele wijziging van de Armenwet, waarvan de Minister voor Maatschappelijk Werk hoopt dat deze voor 1966 zijn beslag zal krijgen door indiening van een wetsontwerp Bijstand levensonderhoud.

Hier komt bij, dat juist over dit kernpunt in ons land nog verschillend gedacht wordt, zodat gekozen werd voor de modus van het invoeren van een draagkrachtsgrens, waarbij dus het recht van verhaal in principe gehandhaafd blijft, maar in zijn expansie wat wordt gekortwiek.

En we mogen wel zeggen danig gekortwiek, want de inkomensgrens ligt aan de hoge kant.

Het waardevolle hiervan is dat een zeer grote groep van verhaal is vrijgesteld en juist door het wat hoog leggen van deze grens de kans op verwikkelingen bij grensgevallen ernstig verkleind is.

De vermogensgrens lag in het voorstel van de minister wat lager, n.l. op f 22.500,—, maar is bij amendement van de C.H.-afgevaardigde, de heer Kikkert, welk amendement mede werd ondertekend door enige leden van de K.V.P.-fractie, op f 50.000,— gebracht. Hierbij werd uitgegaan van de redenering, dat er toch wel een grote discrepantie bestond tussen de inkomens-

grens van f 12.000,— voor een ongehuwde en de vermogensgrens van f 22.500,—. Zodoende zou het immers zeer wel mogelijk zijn, dat iemand met een inkomen van b.v. f 7000,— en b.v. een vermogen van f 30.000,—, dit laatste gekapitaliseerd in een huis of in een bedrijf, wel in aanmerking zou komen voor verhaal. Dit wordt, gezien de inkomensgrens, niet billijk geacht en ook wat moeilijk verenigbaar met het streven van de K.V.P. naar bevordering van de bezitsvorming.

Met het optrekken van deze grens tot f 50.000,— lijkt wat te zijn tegemoetgekomen aan de discrepantie tussen vermogens- en inkomensgrens.

Voor een beperking van het recht van verhaal t.a.v. de categorie van de bejaarden pleit het feit, dat er thans een zeer grote groep van bejaarden is, die geen andere inkomsten heeft dan het A.O.W.-pensioen. Deze groep heeft n.l. geleefd in een tijd, toen er tengevolge van de sociaal-economische crisis geen gelegenheid was tot sparen en de bedrijfspensioenfondsen nog onbekend waren. Vandaar dat deze bejaarden voor de aanvulling van hun levensonderhoud zijn aangewezen op hun kinderen of op een ondersteuning krachtens de Armenwet.

Voor veel ouders is het beroep doen op hun kinderen voor een ondersteuning uiterst moeilijk, omdat zij eensdeels het gevoel krijgen zich te plaatsen tegenover hun kinderen in de positie van het kind — terwijl zij zelf steeds degenen zijn geweest, die gezorgd hebben voor hun kinderen — anderdeels omdat zij vrezen, dat uit dit financieel beroep minder prettige verhoudingen zullen voortvloeien en deze ouders het moeilijk kunnen verdragen, wanneer aan de kleinkinderen misschien wat ontzegd zal moeten worden teneinde hen, de grootouders, te helpen.

Zo wijst b.v. een onderzoek in de stad Amsterdam uit, dat hier 4600 bejaarde echtparen en 6700 alleenstaande bejaarden zo'n gering inkomen hebben, dat zij in aanmerking zouden komen voor een ondersteuning krachtens de Armenwet, terwijl vermoedelijk twee derde van dit aantal dit beroep achterwege laat uit vrees voor de repercussies die dit zal hebben ten aanzien van de verhoudingen met hun kinderen. Bij een steunaanvraag bij het gemeentelijk steunverlenend orgaan wordt immers door dit orgaan nagegaan in hoeverre de kosten van ondersteuning kunnen worden verhaald op de kinderen.

De in het wetsontwerp gebezigde datum van 1901 is eigenlijk een wat willekeurige datum, die vermoedelijk weinig praktische betekenis zal hebben, omdat een wijziging van de gehele Armenwet vóór 1966 in het vooruitzicht is gesteld, maar die deze principiële betekenis heeft, dat hiermee wordt uitgedrukt, dat verwacht mag worden, dat bejaarden in de toekomst niet zullen behoeven te vallen onder een Armenwet om in het nodige levensonderhoud te kunnen voorzien, aangezien in de toekomst een behoorlijke oudedagsvoorziening dient geboden te worden door bodempensioen vermeerderd met het bedrijfspensioen.

Voor een beperking van het verhaal ten aanzien van de categorie van de verpleegden en verzorgden in inrichtingen en de verpeegden in psychiatrische

inrichtingen moet de grond vooral gevonden worden in de hoge kosten, die een dergelijke verpleging meebrengt en de hieruit voortvloeiende durende financiële druk voor de onderhoudsplichtigen, welke ook weer zijn weerslag zal hebben op de betrekkingen met deze verpleegden. Door het wegvallen van deze financiële druk kan de weg gebaad worden voor een positiever en prettiger contact tussen onderhoudsplichtigen en betrokken patiënten, hetgeen voor het individueel welzijn, zelfs wellicht voor de genezing van betrokkenen heilzaam zal zijn.

Hoe waardevol velen in onze kring dit wetsontwerp ook vinden voor de ondersteunden zelf en ook nog wel voor een categorie onderhoudsplichtigen, toch voelt men zich ten aanzien van deze laatste categorie op glad ijs. Een vraag, die hierbij opkomt is n.l.: hoe is dit wetsontwerp te rijmen met de onderhoudspflicht; wordt die onderhoudspflicht eigenlijk niet illusoir gemaakt?

Het is een feit, dat dit wetsontwerp invloed zal uitoefenen op de beleving van de onderhoudspflicht en dat dientengevolge vele onderhoudspflichtigen een veel lagere financiële hulp zullen bieden aan hun onderhoudsgerechtigden dan voorheen. Dit neemt echter de onderhoudsverplichting niet weg. Alleen – en dit is te hopen – zal ook aan andere middelen gedacht moeten worden om zijn onderhoudsverplichting tot uitdrukking te brengen. Het geven van werkelijk persoonlijke aandacht en zorg, gepaard met financiële tegemoetkomingen en attenties zijn de uitingen die aansluiten bij het maatschappelijk bestel, waarin wij leven. Een bestel, waarin materiële welvaart heerst, maar waarin de individuele mens tengevolge van de overaccentuering van het materiële, persoonlijk en moreel dreigt verloren te lopen. Juist bejaarden en zieken gaan zo gemakkelijk de contacten missen met de samenleving en dreigen daardoor te vereenzamen. Vandaar dat onderhoudsverplichting in deze tijd niet alleen in financiële zin moet worden opgevat.

Zo kan men ten aanzien van dit thema stellen:

De plicht om naast verwanten – zo nodig in hun onderhoudsbehoeften bij te staan – wordt ongetwijfeld door het Nederlandse volk beschouwd als een belangrijke zedelijke- en rechtsplicht. In het algemeen wordt deze plicht ook als absoluut gevoeld en ervaren binnen het kader van het gezinsverband, terwijl ten aanzien van verwanten buiten eigen gezinsverband (b.v. in de verhouding tussen ouders en gehuwde kinderen) deze onderhoudspflicht niet zo absoluut wordt gevoeld.

Een verklaring moet gevonden worden eensdeels in het sociologisch verschijnsel van de verzwakking van de familieband in onze samenleving van heden, waarin de beleving van de verwantschapsband verengd tot uitdrukking wordt gebracht binnen het gezinsverband en anderdeels in de voor onze tijd kenmerkende tendenz om de verantwoordelijkheid voor een aantal financiële risico's te dragen in gemeenschapsverband.

Een voorbeeld van dit laatste treffen wij b.v. zeer duidelijk aan bij onze huidige volksverzekeringen, als A.O.W. en A.W.W. en in ons gehele sociaal verzekeringswezen.

Juist deze verzekeringsgedachte, maar ook het feit, dat in de laatste jaren tal van groepsregelingen tot stand zijn gekomen, op grond waarvan aan

aan behoeftigen, behorend tot een bepaalde categorie – ik noem b.v. gerepatrieerden, oorlogsslachtoffers, blinden etc. – een financiële uitkering werd verstrekt van overheidswege zonder dat deze kosten verhaald werden, hebben er toe geleid dat in een aantal gevallen geen beroep meer werd gedaan op de onderhoudsplicht. Deze ontwikkeling heeft ertoe bijgedragen de opvatting te doen groeien dat niet het individu alleen, maar de gehele gemeenschap verantwoordelijk is voor financiële risico's, die iemand buiten zijn persoonlijk toedoen kunnen treffen, waardoor dus de persoonlijke verantwoordelijkheid wat wordt verengd, maar de mede-verantwoordelijkheid als lid van de gemeenschap weer wat wordt verbreed.

De conclusie van bovenstaande beschouwingen mag dus zijn, dat de beperking van het verhaalsrecht aansluit bij een groeiende mening in onze samenleving op het punt van voorziening in financiële behoeften en

dat het niet juist moet worden geacht ten aanzien van de voorzieningen krachtens de Armenwet vast te houden aan een koppeling aan de onderhoudsplicht, wanneer deze koppeling op andere sectoren van financiële hulpverlening volkomen los wordt gelaten.

Uit het bovenstaande moge dan ook duidelijk zijn geworden, dat het onderhavig wetsontwerp het fiat heeft gekregen van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

Wij hopen, dat de behandeling in de Eerste Kamer tot een zelfde resultaat zal mogen leiden, opdat dit wetsontwerp – wet geworden – met ingang van 1 januari 1961 van kracht zal mogen zijn.

Parlementaire kanttekeningen

MELKGARANTIE

Het grote jaarlijkse debat in de tweede kamer over de prijs, die de regering de melkveehouders garandeert voor de melk, die over de periode van een jaar (van november tot november) wordt afgeleverd, is weer achter de rug. Nog nooit is dit debat met zo'n grote spanning tegemoet gezien als dit keer. Overal in het land kwamen de georganiseerde boeren in zogenaamde „voorlichtingsbijeenkomsten" samen om te laten blijken hoezeer ze het oneens waren met de beslissing van de landbouwminister Marijnen over de nieuwe garantieprijs voor de melk. Er werden resoluties geproduceerd en het Landbouwschap – toporgaan van het agrarisch bedrijfsleven – schreef enige adressen aan de tweede kamer. De boeren namen het niet. Na het debat over de landbouwbegroting, dat in feite een melkdebat geworden is, zijn de gemoederen wat tot bedaren gekomen. De minister heeft wat toegegeven en wat toegezegd en de ministercrisis, of zelfs de kabinetcrisis, die er leek in te zitten, werd bezworen.

Vanwaar al deze opwinding? Op de eerste plaats is melk een belangrijk volksvoedsel. De Nederlandse bevolking drinkt bijna een derde deel van de totale hoeveelheid melk, die geproduceerd wordt, op. Alles is er aan gelegen om het zo goed en zo goedkoop mogelijk verkrijgbaar te stellen.

Op de tweede plaats kan melk in ons grondstoffen-arm land gezien worden als een belangrijke grondstof voor een belangrijke industrie: de zuivelindustrie. Per jaar wordt

er voor ongeveer 750 miljoen gulden aan melk- en zuivelprodukten uitgevoerd (7 procent van de waarde van de totale Nederlandse uitvoer). De export van gecondenseerde melk uit Nederland omvat meer dan 50 procent van de wereldhandel, terwijl Nederland rond 25 procent van de wereldhandel aan kaas voor zijn rekening neemt!).

Op de derde plaats is de melkproductie voor rond 200.000 boeren een belangrijke en voor velen het belangrijkste bestaansmiddel. Ongeveer 120.000 boeren hebben meer dan vier stuks vee. Er zijn bedrijven, die uitsluitend van de veehouderij bestaan (in Friesland en Holland, in de zogenaamde weidegebieden) en er zijn bedrijven, waarop naast koeien, ook varkens en kippen gehouden worden en graan wordt geteeld (de lichte gronden in het oosten en zuiden van het land met de gemengde bedrijven.)

Tenslotte is er de staat nog, die jaarlijks uit de schatkist een bijdrage van een slordige 250 miljoen gulden (gemiddeld) beschikbaar moet stellen voor de melk, of, anders gezegd: het verschil tussen het bedrag, dat de melk in feite opbrengt en het bedrag, dat de regering de boeren garandeert, bedraagt gemiddeld jaarlijks 250 miljoen gulden. Heeft de regering de boeren bijvoorbeeld een prijs gegarandeerd van 30 gulden per 100 kilo melk en de opbrengstprijs blijkt na afloop van het melkprijsjaar maar 25 gulden te zijn, dan past ze uit een daarvoor bestemd fonds (Landbouw Egalisatie Fonds) het verschil, 5 gulden per 100 kilo, bij.

Voor een hoeveelheid van 5 miljard kilo wordt dit dus een bedrag van 250 miljoen gulden. De boeren krijgen dit nabetaald. (De rest hebben ze in de loop van het jaar al van de melkfabriek ontvangen, of als voorschot kunnen incasseren.)

Het gaat er dus om een voor alle melkveehouders rechtvaardige prijs vast te stellen. Dat gebeurt in overleg tussen de minister van landbouw en de vertegenwoordigers van het agrarisch bedrijfsleven (het landbouwschap, waarin werkgevers en werknemers zitten). Dit wil niet zeggen, dat er in dit overleg steeds overeenstemming wordt bereikt. Integendeel. Dat is nauwelijks het geval geweest in de loop der jaren. De minister, die het algemeen belang moet laten prevaleren en die in het kabinet te maken heeft met een minister van financiën, kan niet steeds geven wat het landbouwschap vraagt in het belang van de boeren.

Dit jaar is wel zeer sterk afgeweken van de vraagprijs van het landbouwschap. Lange tijd is de kostprijs van de melk de basis geweest voor het vaststellen van de garantieprijs. Het Landbouw Economisch Instituut stelt elk jaar nauwkeurig vast wat het kost in de verschillende streken van het land om 100 kilo melk met een vetgehalte van 3,7 procent te produceren. Dat geeft natuurlijk verschillende uitkomsten, want er zijn streken, waar de melk goedkoop (klei-weidegronden) en streken, waar de melk duur geproduceerd wordt (slechte zandgronden). Meestal wordt van al die verschillende kostprijzen een gemiddelde genomen en dat is dan de landelijke kostprijs.

Dit jaar zijn regering en landbouwschap overeengekomen om de kostprijs volgens een meer verfijnde methode vast te stellen. Deze scherper vastgestelde kostprijs kwam een stuk lager uit dan die van het vorig jaar: 28,30 gulden per 100 kilo tegen 29,50 gulden in het melkprijsjaar 1959/1960. Landbouwschap en regering waren het hierover echter volkomen met elkaar eens.

Behalve de hoogte van de kostprijs (en dus ook de hoogte van de garantieprijs), is er nog een tweede belangrijk punt: de hoeveelheid melk, die wordt geproduceerd en afgeleverd. Op het ogenblik wordt een totale afgeleverde produktie bereikt van ongeveer 6,3 miljard kilo. Drie jaar geleden besloot de toenmalige minister van Landbouw, de socialist dr. ir. Vondeling, om het te garanderen kwantum melk te beperken tot 5 miljard kilo. De situatie op de internationale zuivelmarkt was slecht geworden, de positie van de schatkist was zorgelijk en het ging niet aan, om de boeren het volledige kwantum te blijven garanderen. Ergens moest een zekere rem worden aangelegd. Voor het niet gegarandeerde kwantum moesten de veehouders zelf het risico dragen. Ze moesten dus voor dat deel van de totale melkplasmaatregelen nemen met de wereldmarktprijs. Deze maatregel heeft in principe nooit erge tegenstand van de landbouw ondervonden. Men vond deze beperking wel redelijk.

Wat is er nu echter gebeurd? De kostprijs van de melk werd door het L.E.I. vastgesteld op 28,30 gulden per 100 kilo. Het Landbouwschap kwam op deze basis tot het volgende voorstel aan de minister: voor een kwantum van 5,31 miljard kilo melk moet er een garantieprijs komen van 28,65 gulden per 100 kilo. Het landbouwschap ging van de volgende redenering uit: door mechanisatie en rationalisatie is de kostprijs aanzienlijk gedaald, van 29,50 gulden het vorig jaar tot 28,30 gulden dit jaar en desondanks is de produktie gestegen. Het is redelijk, dat dit tot uitdrukking komt in het te garanderen kwantum en in de prijs zelf. Het vroeg daarom voor 310 miljoen kilo meer garantie en meende op de kostprijs een „produktiviteitsruimte” te mogen leggen van 35 cent per 100 kilo. Het L.E.I. had hiervoor de wetenschappelijk verantwoorde gegevens geleverd. Daardoor zou ook voldaan kunnen worden aan de wensen op het gebied van de lonen van de werknemers. Het landbouw-

schap realiseerde zich, dat de boeren op de lichte (duur producerende) gronden er niet zo best afkwamen. Daar lag de kostprijs enkele centen boven de landelijk gemiddelde kostprijs (zoals ze op de weidegronden er onder lag). Daarom werd voorgesteld voor deze boeren iets extra's te doen: een toeslag per ha voor de verbouw van voergranen. Er zou hiervoor een bedrag van 15 miljoen gulden beschikbaar moeten worden gesteld.

De beslissing van de minister viel aanzienlijk lager uit: voor een kwantum van 5 miljard kilo rond, een prijs van 28,30 gulden. Een garantieprijs dus gelijk aan de landelijk gemiddelde kostprijs. Voor de zandgronden kwam er een extra toeslag van 50 gulden per ha.

De minister bleef vasthouden aan het kwantum van 5 miljard kilo, omdat hij meende, dat het probleem van het produktiekwantum, dat buiten de garantie valt (ongeveer 1,3 miljard kilo), niet kan worden opgelost door het uitbreiden van het te garanderen kwantum. Dat kan alleen door een betere afstemming van de produktie op de afzetmogelijkheden en door een krachtig streven naar een beter tot waarde brengen van de totale melkproductie (een betere valorisatie, is dit in het debat genoemd). De regering had daar zelf al enkele maatregelen voor genomen: de boter werd vrijgesteld van omzetbelasting en het vetgehalte van de consumptiemelk werd van 2,5 per cent op 3 per cent gebracht.

Berekeningen van deskundigen hebben uitgewezen, dat er tussen het voorstel van het landbouwschap en de beslissing van de regering een verschil lag van 40 miljoen (zuinig gerekend) tot 65 miljoen gulden (ruim gerekend). Het was in ieder geval voor de landbouw een grote teleurstelling. De „ruimte“ (35 cent per 100 kilo) werd hen onthouden en ze kregen 0,31 miljard kilo minder gegarandeerd dan waarom gevraagd was. Ook deze „ruimte“ viel dus weg. Bovendien was de ha-toeslag voor de zandgronden lang

niet voldoende. De protesten hebben zich vooral toegespitst op de slechte toestand, waarin de boeren op de lichte gronden komen te verkeren. Hun toestand was toch al niet te rooskleurig.

In de tweede kamer kreeg de minister van landbouw van alle partijen de wind van voren. Hij gaf tenslotte wat toe: de te garanderen hoeveelheid verhoogde hij met 100 miljoen kilo (tot 5,1 miljard) en de garantieprijs bracht hij met 20 cent per 100 kilo omhoog (tot 28,50 gulden per 100 kilo). Op aandringen van de K.V.P.-er, mr. Brouwer, die algemeen secretaris is van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond, zal de situatie van de agrariërs op de lichte gronden nog eens worden bekeken. In hun toestand zal zeker verbetering komen.

Dit toegeven van de minister heeft het verschil tussen vraagprijs van landbouwschap en beslissing van de regering met ongeveer 15 miljoen gulden verkleind: 10 miljoen gulden voor de verhoging van de garantieprijs en 5 miljoen voor uitbreiding van het kwantum.

Daarmee is – afgezien van het overleg over de boeren op de lichte gronden – de strijd dit jaar weer gestreden. Volgend jaar zal het zeker opnieuw gaan om de hoogte van de garantieprijs (op basis van de kostprijs) en de hoeveelheid te garanderen melk. Vooral van de situatie op de wereldmarkt zal het afhangen of het een moeilijk gevecht wordt. Maar veel zal ook afhangen van de mogelijkheden, die de Nederlandse boeren en de zuivelindustrie zullen weten te benutten om de hele melkplas zo goed mogelijk tot waarde te brengen. Voor de regering is er alles aan gelegen om boeren en industrie daarbij zo goed mogelijk te helpen.

---

¹⁾ Gegevens uit het proefschrift van dr. N. Slot, „Bestemming van de melk in Nederland“, uitg. H. Veenman & Zonen N.V., Wageningen, 1960.

Buitenlands panorama

FORCE DE FRAPPE

n derde lezing heeft de Franse Nationale Vergadering zijn goedkeuring gehecht aan het wetsontwerp ter vorming van een Franse nationale atoomstrijdmacht. Het wetsontwerp heeft nu kracht van wet gekregen. De afwijzing door de Senaat tot tweemaal toe heeft geen effect gekost. Dit alles betekent, dat de Franse regering thans bevoegd is een bedrag van ruim 4,5 miljard gulden uit te geven voor naar schatting minstens 50 atoombommenwerpers, 270 supersonische vliegtuigen, 220 hefschroefvliegtuigen, atoomraketten en de bouw van een eerste atoomonderzeeboot. De chef van de Franse Generale Staf, generaal Lavau, betoogde in september van dit jaar in een artikel voor een militair tijdschrift, dat een Franse „force de frappe”, hoewel kwantitatief de mindere van de V.S. en de S.U., toch zinvol is, omdat er evenredigheid moet bestaan tussen risico en inzet. Een klassiek argument, dat echter thans weinig overtuigingskracht meer heeft. De bekende Franse journalist Raymond Aron heeft daarop gewezen in een artikel voor de Figaro, waarbij deze zich afvroeg of, uitgaande van Frankrijks plaats in de N.A.T.O., men zich een Russische aanval op Frankrijk alleen zou kunnen voorstellen. Het antwoord is duidelijk. Daarbij komt nog, dat iedereen het er wel over eens is, dat uitbreiding van de club van atoombezitters bepaald niet wenselijk is. Hoe minder partijen, te beter is een atomaire apocalypse te voorkomen. Als Frankrijk zijn veiligheid wil vergroten in het Atlantische kader, dan beschikt het reeds over een relatieve veiligheid, die, bij verwezenlijking van de Amerikaanse atoomplannen, alleen maar groter wordt. (Zoals bekend, heeft de Amerikaanse regering zijn bondgenoten onlangs ingelicht over de voorstellen die het deed aan de Atlantische Raad, die op 16 december bijeenkwam.) Als Frankrijk echter naar een autonome plaats streeft temidden der atoommachten, dan verstoort het daarbij het N.A.T.O.-evenwicht. Bij de waarschuwend stemmen heeft zich nu ook die van een eminent deskundige als Jules Moch gevoegd (in Le Monde), die al eerder had gekonstateerd, dat Frankrijk economisch maar nauwelijks in staat is zich een eigen force de frappe te veroorloven. Moch wijst erop, dat het doel van het atomaire wapen eerder psychologisch dan technisch is: men wil een aanval van snode plannen weerhouden door bij hem de vrees voor vergelding wakker te houden en een dergelijk wapen heeft geen waarde als men ervan overtuigd is, dat het toch niet gebruikt zal worden. Die waarde heeft het wel, als de houder van het wapen zeker ervan is, dat hij een tegenzet zal kunnen overleven. Die waarde staat dus, aldus Moch, in direkt verband met de oppervlakte der staten. Met twintig goed geplaatste atoombommen kan Frankrijk vernietigd worden. Voor de S.U. zouden achthonderd à duizend h-bommen nodig zijn. Tot het laatste is Frankrijk – ook tesamen met Engeland – niet in staat, afgezien nog van het feit, zoals hierboven reeds aangeduid, of de S.U. werkelijk een aanval tegen Frankrijk alléén van zin zou zijn. Alleen uitgestrekte landen kunnen andere landen met atoomwapens schrik inboezemen, zegt Moch, die nog zegt, dat het Franse vijfjarenplan door één van de kamers nauwelijks is goedgekeurd. Het maakt dus weinig kans op een volledige uitvoering. Bovendien: Frankrijk dient zijn politiek op de eerste plaats te richten op ontwapening. Frankrijk kan zich beter gaan inleven in de rol van bemiddelaar tussen de V.S. en de S.U. De houding, die Frankrijk nu aanneemt, is toch niet vol te houden en zij gaat ten koste van ontwikkelingen op andere gebieden, zoals het onderwijs. Moch wijst er in dit verband op, dat Frankrijk jaarlijks en per miljoen inwoners slechts negentig ingenieurs aflevert, tegen tweehonderd in de V.S. en vierhonderd in de S.U.

China-Rusland

Drie jaar nadat in Moskou de Verklaring van de vertegenwoordigers van de communistische en arbeiderspartijen der socialistische landen het licht zag, togen de vertegenwoordigers van 81 communistische partijen weer naar Moskou. Ook nu wisselden de deelnemers aan de bijeenkomst van gedachten over actuele vraagstukken betreffende de huidige internationale toestand en weer werd een verklaring uitgegeven. De New York Times schreef op 7 december: „Dat naar verwacht wordt dit document een bijbel zal worden voor de communisten in de volgende etappe van hun uitdaging aan de kapitalistische wereld.” Hetzelfde verwachtte men in 1957. Ook toen werd de verklaring een nieuw communistisch manifest genoemd en door de communisten als zodanig beschouwd. Maar twee „bijbels” in een tijdsbestek van drie jaar is teveel van het goede. Voldeed de verklaring van 1957 niet meer in de huidige internationale toestand? Kennelijk niet.

Wat in dit verband opgemerkt mag worden is, dat de bijeenkomst in 1957 te Moskou plaatsvond van 16 tot 19 november. Deelnemers aan deze bijeenkomst waren de afgevaardigden van 64 communistische partijen. De bijeenkomst van de vertegenwoordigers van de communistische en arbeiderspartijen der socialistische landen duurde van 14 tot 16 november. De bijeenkomsten hadden plaats in wat de Verklaring 1957 noemde: „Een atmosfeer van nauwe samenwerking en hartelijkheid, die kenmerkend is voor de betrekkingen tussen zusterpartijen die verbonden zijn door de eenheid van de marxistisch-leninistische ideologie en de principes van het proletarisch internationalisme.” Alles bij elkaar werd er dus vijf dagen geconfereerd. Nu, drie jaar later, duurde de bijeenkomst precies drie weken; weken die voor het merendeel nodig waren om de geschillen, die er tussen de Sowjet Unie en Rood China gerezen waren, enigszins bij te leggen.

De wederzijdse opvattingen inzake de vreedzame coëxistentie – het voornaamste punt van de bespreking – zijn, daar kan men van op aan, over en weer scherp aangevallen en verdedigd. Het resultaat is geweest dat de Chinezen zich, naar buiten althans, bij de opvattingen van Chroestsjow neergelegd hebben, waarbij de Russische partijleider van zijn kant de klassenstrijd – toch al een wezenlijk onderdeel van de vreedzame coëxistentie – extra benadrukt heeft. Waarschijnlijk tengevolge van de aandrang der Chinezen is in de Verklaring 1960 een hevige aanval opgenomen tegen Zuidslavië, dat

beschuldigd wordt „van revolutionaire daden tegen het socialistische kamp”. De grote vraag rijst echter welke waarde wij moeten toekennen aan de Chinese akkoordverklaring met de vreedzame coëxistentie van Chroestsjow. Immers, tijdens het derde Roemeense partijcongres (20 tot 25 juni jl.) en daarna, bleek ten aanzien van het begrip vreedzame coëxistentie, tussen Rood China en de Sowjet Unie verschillen in inzicht te bestaan.

Ter gelegenheid bijvoorbeeld van de elfde verjaardag van het bestaan van de Chinese Volksrepubliek legde de vertegenwoordiger van Rood China in Roemenië, Wan Doe Min – ja, in hetzelfde Roemenië waar enige maanden daarvoor geschillen over de vreedzame coëxistentie gerezen waren – een verklaring af die op 1 oktober door radio Boekarest werd uitgezonden en waarin het heette dat: „De Chinese Regering zich altijd heeft laten leiden en dat ook in de toekomst zal doen door een buitenlandse politiek van vrede. Zij verklaart zich voor de vreedzame coëxistentie tussen landen met verschillende sociale systemen en ijvert onophoudelijk voor deze politiek.”

Hoewel op het ogenblik dat Wan Doe Min zijn verklaring aflegde, het geschil inzake de vreedzame coëxistentie nog geenszins bijgelegd was en niettemin de Chinese formulering leek aan te sluiten bij die van het Kremlin, valt er niet anders te konkluderen dan dat het omstreden begrip op het ogenblik anders geïnterpreteerd werd. Politiek en ideologisch gezien heel belangrijk. Volgens de beginselen van het proletarisch internationalisme, zoals het door de Sowjets wordt opgevat, is de Communistische Partij van de Sowjet Unie de leidende kracht – te danken aan de rijke ervaringen van die partij – in de internationaal communistische beweging en bijgevolg bepalen de Sowjets, of eisen minstens dat recht op, de inhoud van de ideologische vormen in de internationaal communistische beweging.

Volgens de Zuidslavische communist Edvard Kardelj, plaatsvervanger van maarschalk Tito, ligt het verschil in de Chinese en Russische opvattingen inzake de vreedzame coëxistentie niet in woorden, maar in de logica van de Chinese opvattingen, die, op lange termijn gezien, de oorlog identificeren met de klassenstrijd en de revolutie. (Ook de revolutie is volgens de Sowjets een noodzakelijk onderdeel van de vreedzame coëxistentie). Zodra echter, volgens Kardelj iemand er toe overgaat deze beide zaken te identificeren, wordt de oorlog als een onvermijdelijke gebeurtenis aangezien. De Chinese leiders verwisselen dan – bewust of onbewust – het probleem van de internationale oorlog met het probleem van de revolutie en de burgeroorlog.

Duidelijk blijkt hieruit dat de interpretatie van de ideologie volgens de geest van het proletarisch internationalisme in Russische stijl voor de Chinezen, tot voor kort, nog geen uitgemaakte zaak was. In hoeverre hierin na de laatste bijeenkomst in Moskou verandering is gekomen zal de nabije toekomst leren.

In geval de Chinezen zich niet langer laten leiden door de beginselen van het proletarisch internationalisme, zoals dat door de Sowjet Unie ontwikkeld werd, en, als een mogelijk gevolg daarvan, aan het begrip vreedzame coëxistentie een andere inhoud blijven toekennen, dan zal dat de verwijdering tussen China en de Sowjet Unie alleen maar bevorderen.

J. V.

Nieuwe Boeken

HEINZ ROBERT SCHLETTE, Sowjet-Humanismus, Prämissen und Maximen kommunistischer Pädagogik, Kösel-Verlag, München, 1960, 135 blz.

Kösel-Verlag verrast telkens weer met helder geschreven, beknopt gehouden wetenschappelijke beschouwingen over belangrijke vraagstukken. Dit boekje van Robert Schlette is daarvan opnieuw een voorbeeld. Een gedegen studie met een instructieve literatuurwijziging en annotering over de kommunistische pedagogiek. De schrijver heeft daarbij vooral gebruik gemaakt van kommunistische bronnen zelf en komt tot interessante konklusies. Men zal hem daarin niet altijd kunnen volgen, maar voor het inzicht in een van de belangrijkste aspecten van de kommunistische ideologie, is dit boekje een waardevol bezit.

GERHART BINDER, Epoche der Entscheidungen, Seewald Verlag, Stuttgart, 1960, 575 blz.

Dit boek draagt als ondertitel: een geschiedenis van de twintigste eeuw met dokumenten in tekst en beeld. Deze dokumenten vormen dan ook het hoofdbestanddeel van dit interessante en boeiend geschreven werk. Het bevat een schat aan zakelijke gegevens en verleent het een bijzondere objectiviteit. Daarom spreekt wellicht de hier beschreven gang der gebeurtenissen nog meer tot de lezer. Het is een handboek, dat men voortdurend kan gebruiken, niet alleen voor hem die zich min of meer beroepshalve met de geschiedenis bezighoudt, maar ook voor eenieder, die zich speciaal hiermede bezig houdt. Het

is ook een boek, dat bijvoorbeeld voor leerlingen van middelbare scholen bijzonder nuttig kan zijn, hetgeen niet zo vreemd is, als men weet dat Binder leraar geschiedenis is. Het boek vindt zijn aanvang in de tijd van voor de eerste wereldoorlog (1890-1914), gaat vervolgens over tot de behandeling van de eerste wereldoorlog zelf, daarna volgen de gebeurtenissen die aan de tweede wereldoorlog voorafgingen (tot 1933), de geschiedenis van het derde rijk (tot 1939), de tweede wereldoorlog, een apart hoofdstuk over „Terror und Widerstand im Dritten Reich” en het boek wordt afgesloten met een beschouwing over de wereld na 1945. De verschillende hoofdstukken worden afgerond met een tijdstafel. Een boek, waarvan men de lezing niet anders dan hartelijk kan aanbevelen.

NINA GOURFINKEL, Lenin, (Pictura-boeken), Utrecht, 1960.

Als grote inspirator en bouwster staat aan het begin van het kommunistische Rusland de gestalte van Vladimir Iljitsj Oeljanow (Lenin). Een voortreffelijk en samenvattend pocketboek over een man die steeds schuil gaat achter het idee. Door het gebrek aan persoonlijke gegevens is het schrijven van een biografie over Lenin een moeilijke opgave. Desondanks is een boeiend portret ontstaan. De zin waarmee zij haar inleiding besluit, zou men het motto voor deze uitgave kunnen noemen: „men is op zoek naar de mens en men vindt de geschiedenis”. In 1900 beginnen Lenin's omzwervingen door het buitenland. De eerste periode van ballingschap

duurt tot 1905, wanneer hij tengevolge van de eerste Russische revolutie besluit terug te keren. In de twee volgende jaren wordt het klimaat voor zijn beweging steeds ongunstiger en, achtervolgd door de geheime politie, vlucht hij eind 1907 naar Parijs. In 1917 keert hij voor goed terug, teneinde de leiding op zich te nemen van de naderende omwenteling.

In een laatste brief aan het partijcongres, dat na zijn dood gehouden zal worden, uit hij reeds zijn vrees voor de grenzeloze eerezucht van Stalin. Dit z.g. testament wordt later achtergehouden en pas in 1956 volledig gepubliceerd.

Historische foto's, bibliografische gegevens en een overzicht van de belangrijkste data maken „Lenin” tot een uitgave die een onmisbare schakel zal blijken te zijn in onze kennis van het bolsjewisme.

Pictura f 2,25.

JOSEPH ROVAN, Duitsland, (Pictura-boeken), Utrecht, 1960.

Het is niet toevallig dat in de Picturareeks een Fransman over Duitsland schrijft. En ook niet zo verwonderlijk als het op het eerste gezicht zou lijken, want is de Galische geest, door zijn wantrouwen en natuurlijke afstand, niet juist in staat alle eigenaardigheden en kenmerken van het Duitse wezen te doorgronden?

Joseph Rován heeft geprobeerd het volkskarakter te verklaren in het kader van de eeuwenoude geschiedenis en tegen deze achtergrond plaatst hij ook het gespleten Duitsland van nu. De auteur heeft het hart van het continent in alle richtingen doorkruist en het ook werkelijk gezien.

Hij komt tot een objectief oordeel, zonder zijn kritische instelling te vervlakken. Het is de kijk van een man die werkelijk „Europees” is ingesteld.

In het eerste hoofdstuk „Duitsland een uitdaging” geeft hij een bijzonder belangwekkend historisch overzicht, dat ons vertrouwd maakt met de persoonlijke stijl en de geest, waarin de auteur zijn visie zal ontwikkelen.

In het tweede hoofdstuk getiteld

„Ich” schrijft hij onder meer over de Duitser: „Hij is eerlijk, trouw, ijverig, vroom, maar altijd het slachtoffer van rampen en als de catastrofe hem goed en wel in haar vaarwater heeft, zet zij hem neer op een zandbank en laat hem en de zijnen ten prooi aan de boosheid en de nijd.”

De verschillende onderdelen van het boek laten in volgorde ook „Du”, „Er und Sie”, „Es”, „Wir und ihr” en „Sie” de revue passeren.

Het laatste hoofdstuk tenslotte is gericht aan „De dolende ridders”. De schrijver geeft de voornaamste hoofdroutes aan en wijst op het eigen karakter van de verschillende landen. Volgens hem moeten we niet proberen in Duitsland een middelpunt te zoeken. Het strekt zich van de ene grens naar de andere uit met dezelfde geladenheid, zonder de indruk te geven, dat zich nog ergens een „hart” moet bevinden. Vele foto's en een kaart verduidelijken de tekst.

Dit boek stelt ons in staat de achtergronden te peilen van een duister verleden en de instelling te begrijpen van een dualistisch volkskarakter.

Prof. Dr. G. KUYPERS, Het voorschrift en de macht. T. Wever, Franeker, 1960.

Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Dr. KURT SONTHEIMER, Das Atlantische Bündnis, Verlag Rombach, Freiburg i.Br., 1960.

Een verslag van een discussie over een aantal vooraanstaande persoonlijkheden uit de politieke, wetenschappelijke en militaire wereld over N.A.T.O., Berlijn, Europese samenwerking, onderontwikkelde landen en de geestelijke grondslagen van het Atlantische verbond. Een boekje, waarvan men met veel vrucht vooral in de huidige N.A.T.O.-discussie kennis kan nemen.

THOMAS J. DODD, Das Risiko der Koexistenz, Verlag Rombach, Freiburg i.Br., 1960.

De Amerikaanse senator Thomas

De cultuurstaat, een nieuw begin?

door Mr. H. Th. J. F. van Maarseveen

1. Tussen de begrippen rechtsstaat en welvaartsstaat is er niet alleen een verschil in inhoud, maar ook in karakter. Dit laatste wordt duidelijk, wanneer men bedenkt, dat er wel gesproken kan worden van de rechtsstaatsgedachte, maar niet van de welvaartsstaatsidee. A. M. Donner wijst hierop in zijn geschrift „Over de term welvaartsstaat”, mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling letterkunde, 1957, nieuwe reeks, deel 20, nr. 15, pagina 14. Er blijkt uit, dat met rechtsstaat een beginsel van politiek, een staatkundig ideaal, een bestuursstreven kan worden verwoord, terwijl daarentegen welvaartsstaat meer van beschrijvende aard is: het levert meer een typering van de staat in zijn hedendaagse verschijningsvorm. Als W. C. L. van der Grinten in S.E.W., 1960, blz. 269, schrijft, dat de regering naar moderne opvatting van de staatstaak een algemene zorgplicht heeft voor het sociaal-economisch welzijn, geeft hij een karakteristiek en stelt hij geen streefnorm.

In de programma's van de politieke partijen wordt het woord welvaartsstaat dan ook niet gebruikt als een bundeling van ideeën omtrent de staats-taak, noch geeft het daarin een gecomprimeerde samenvatting van een of meer staatsopvattingen. Rechtsstaat daarentegen is meer dan een descriptie, het bevat als het ware inspirerende hoedanigheden enerzijds en normatieve beginselen anderzijds. Het trekt hierbij de aandacht, dat dikwijls wordt benadrukt, dat het verschijnsel van de welvaartsstaat in overeenstemming moet worden gebracht met de eisen van de rechtsstaat. Er wordt dus kennelijk geen intrinsieke spanning tussen beide begrippen gevoeld, slechts wordt er op geduid, dat de eisen van de rechtsstaatsidee bij de uitgebreider overheids-taak — en dat wordt in dit verband vermoedelijk met welvaartsstaat bedoeld — meer verfijning, oplettendheid en zorg vragen. Dat betekent, dat de rechtsstaatsgedachte door het opkomen van de welvaartsstaat niet in een andere positie is komen te verkeren, laat staan in een principiële tegenstelling is

geraakt. Zij blijft in een staat, die als welvaartsstaat gekenschetst wordt, voortdurend voor verwerkelijking en toepassing vatbaar.

2. Donner releveert in zijn genoemde beschouwing — wel gedocumenteerd zoals men van hem gewend is — de geschiedenis van het Engelse „welfare state”, waarvan ons woord minder een vertaling dan een vernederlandsing is. Men zou verwachten de oorsprong te vinden in de staatsfilosofische, althans in de wetenschappelijke hoek. Die verwachting wordt niet vervuld. Uit niets blijkt, dat men te maken heeft met de vrucht van bespiegelingen, met een vondst van de theorie. De term komt niet voort uit de staatsleer. Zij is ontstaan uit de praktijk van het staatsleven. Rond 1945 doemt de welfare state in gesprekken op. Weldra wordt zij in het mondeling verkeer algemeen gebruikt. Het heeft echter enkele jaren geduurd voordat de term van de spreektaal tot de schrijftaal werd bevorderd.

Er waart in ons land op het ogenblik op een soortgelijke wijze een ander woord rond. In gesprekken duikt herhaaldelijk het woord „cultuurstaat” op.

Ik weet niet zeker, wanneer ik het voor het eerst hoorde, maar ik meen, dat het was in een gesprek over de situatie van de cultuur in Rusland. Die werd gekenmerkt als een staatscultuur. Iemand merkte toen op, dat het westen niet kan volstaan met deze cultuur te bekritisieren, maar als positieve daad daartegen de idee van de cultuurstaat moet poneren. Hij refereerde daarbij aan Jakob Burckhardt. De referentie bleek mij later bij nalezing van de *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, Kiwi Taschenbücher, 17, pag. 66, onjuist te zijn. Burckhardt bedoelt met cultuurstaat een geschiedkundige aanduiding te geven van een staat, die zich met autarkische doeleinden de agrarische en maatschappelijke ordening toemeet. Hij bezigt het woord cultuur in een andere betekenis dan overigens in zijn beschouwingen, omdat hij hier terugvalt op de oude betekenis van cultura = akkerbouw. Hij zegt dan ook, dat de cultuurstaat in strijd komt met het wezen van de cultuur in moderne zin, omdat de cultuur de neiging tot verspreiding, communicatie heeft en de cultuurstaat juist zijn grenzen sluit. Was de referte derhalve onjuist, de ontworpen tegenstelling van cultuurstaat en staatscultuur kan van belang zijn. Is in het begrip staatscultuur de cultuur een van de middelen, die in dienst gesteld worden van politieke oogmerken — het socialistisch realisme is een voorbeeld — in het andere geval wordt de cultuur zelf een doel, een streven van de politiek, een zelfstandig politiek ideaal: niet cultuur om der wille van de politiek, maar de politiek om der wille van de cultuur.

Een andermaal viel het woord, toen zich een discussie ontwikkelde over de culturele belangstelling van de Nederlandse politieke partijen. Een wat te algemene constatering was, dat bij de partijen geen werkelijke, maar hoogstens een verplichte, formele, culturele interesse bestaat, die men voorhangt louter teneinde te ontkomen aan een beschuldiging van alleen maar platvloerse oogmerken.

Verschillende malen werd voorts de cultuurstaat gesteld tegenover de welvaartsstaat, waarbij men de politici en de overheid het verwijt deed, dat zij alle energie wijden aan sociale en economische aangelegenheden en maar liever voorbijgaan aan zaken van ander belang. Cultuurpolitiek zou alleen worden bedreven als een onderdeel van het sociale of internationale beleid.

Van een zelfstandige cultuurpolitiek, los van sociale, economische of internationale doeleinden zou geen sprake zijn. De cultuur als afzonderlijk voorwerp van overheidszorg zou ten onzent in het groot geen kans maken. Hierbij werd nogal eens verband gelegd met de depressie, die de barometers van alle politieke partijen vertonen: een verveelde politiek lijkt op het ogenblik inderdaad onweersprekelijk. Soms werd met leedvermaak geconstateerd, dat enige partijen door hun al te grote belangstelling voor materiële zaken thans voor hun zelf gedolven graf staan.

Een geheel ander verband hoorde ik tenslotte leggen, toen de Europese integratie aan wat oppervlakkige beschouwingen werd onderworpen. De vraag werd gesteld, wat er in het Europese geheel nog aan andere dan uitvoerende taken voor de staten zou overblijven. Hoe meer de staten op de traditionele terreinen hun soevereiniteit overhevelen en hoe meer zij tot regionale eenheden worden teruggebracht, des te meer gaat het probleem branden, wat dan nog het bestaansfundament van de staten zal zijn. Als antwoord kwam daarop, dat het enig eigene, afgezien van de historie, dat de staten nog zal kenmerken, hun cultuur zal zijn en dat zij, willen zij een bestaansrecht handhaven, zich zullen moeten ontwikkelen tot cultuurstaten. Op ander terrein heeft G. A. van Poelje eens een analoog geluid doen horen, toen hij in Bestuurswetenschappen, 1947, blz. 38, schreef, dat de Nederlandse gemeente in de toekomst cultuurgemeente zal zijn of niet zal zijn.

3. Wat moet men nu van deze uitspraken denken? Belast met voldoende nuchterheid zou ik willen zeggen: niet te veel. Anderzijds moet men zijn voeten ook weer niet te stevig in de grond planten en de uitingen hoog zwevende vogels noemen.

Het is mij opgevallen, dat ik de term cultuurstaat vooral heb ontmoet in milieus, die zich met de hedendaagse politiek nauwelijks occuperen. Dat zegt op zich niets. Er zijn wel eens eerder nieuwe politieke gedachten ontwaakt in a-politieke kring. In het bijzonder kwam ik het woord tegen bij beeldende kunstenaars. Dit kan toeval zijn, omdat ik nu net met deze groepering geïeerd ben. Bij andere groepen zouden dan soortgelijke opinies moeten leven. Het kan ook geen toeval zijn. Het zou kunnen, dat een cultuurstaatsgedachte — misschien is het zelfs beter te spreken van een cultuurstaatsverwachting — het sterkst bij beeldende kunstenaars leeft, omdat deze, met een lage sociale status, zonder maatschappelijke functie, voor een groot deel vegeterend aan de uiterste zelfkant en daar op de been gehouden door contraprestatie en voorzieningsfonds, zich desondanks — en wellicht enigszins rancuneus — de vertegenwoordigers voelen van een levensgoed, dat zij hoger achten dan de waarden, die door het algemeen bewustzijn en in het maatschappelijk leven gemanifesteerd worden. Dat zou dan neerkomen op een, niet altijd door hoge motieven beheerste, wrevel over het a-culturele klimaat van de welvaartsstaat, die ik eens op een atelier, waar de onverkochte doeken manshoog opgestapeld lagen, hoorde samenvatten in de ontboezeming: ik ben bereid voor dit land te sterven, maar het is te beroerd om voor te leven. Men beluistert hier misschien een nonconformistische gesteldheid, tevens een wat vormloos verlangen, dat niet te maken heeft met een politiek programma, noch eisen aan de overheid stelt, maar dat voorlopig geheel speelt op het persoonlijke

vlak, mogelijk als een soort tegemoetkoming in maatschappelijke onmacht- en onlustgevoelens.

4. Hoe dit zij, het lijkt geen kwaad te kunnen de term nader te onderzoeken.

De verbanden, waarin het woord cultuurstaat gebruikt wordt, zijn voorlopig echt te vaag voor conclusies. De achtergronden zijn in gelijke mate onbestemd. Er zijn onvoldoende gegevens voorhanden om tot enige inhoudsbepaling te kunnen komen. Een poging tot een anders dan persoonlijk en emotioneel geladen omschrijving lijkt vooreerst tot mislukking gedoemd. Wil men objectief blijven, dan zal men voorshands niet verder kunnen gaan dan de term op zichzelf, geabstraheerd te bezien, taalkundig als het ware, ook al weet men vooruit, dat dit niet veel oplevert.

Met cultuurstaat wordt iets gezegd over een relatie, een verband tussen staat en cultuur. Is het verschijnsel „staat” wel enigszins duidelijk, „cultuur” is dat niet. Zelfs is het de vraag, of cultuur een fenomeen, een actualiteit is. Een nadere specificatie van het cultuurbegrip lijkt dan ook dringend gewenst.

In een recente publikatie, het even persoonlijke als wetenschappelijke proefschrift van J. Goudsblom, *Nihilisme en cultuur*, Amsterdam 1960, wordt het cultuurbegrip uitvoerig en met de ruggesteun van een overweldigende bibliografie geanalyseerd. Goudsblom geraakt tot de conclusie, dat het begrip cultuur te veel kanten vertoont, om het in één definiëring samen te vatten: men kan cultuur onder allerlei aspecten beschouwen, als een algemeen menselijk principe, als een factor in het gedrag van personen. Vertegenwoordigde cultuur in de 18e eeuw een humanistisch ideaal, in de 19e eeuw is er een algemeen cultuurbegrip gegroeid. De beslissing, wat onder cultuur moet worden begrepen werd dientengevolge van een waardeoordeel een wetenschappelijke keuze: men zag cultuur niet meer als een ideaal, maar als een aangelegenheid van feitelijke aard, „een empirisch bestudeerbaar verschijnsel”, pag. 62—64. De wetenschap maakte zich van dit verschijnsel meester. Daaruit is het mijns inziens te verklaren, dat aan het woord cultuur langzamerhand een algemene betekenis is ontvallen en dat het als term is gaan behoren tot het vakjargon van onderscheiden wetenschappen, in elk waarvan het afzonderlijk en eenzijdig is ontwikkeld, zodat er uiteenlopende betekenissen zijn ontstaan. In sociologie en psychologie, in geschiedkunde, anthropologie en ethnologie hebben wij met een steeds andere, telkens specifieke aanduiding te maken. Een algemene omschrijving is niet meer op te stellen, cultuur is een meerzinnig begrip geworden.

Dat impliceert voor de cultuurstaatsgedachte, dat moet worden nagegaan, welk aspect van het complexe cultuurbegrip daarin bedoeld wordt. Is dat het individuele aspect van de cultuur, die als factor in het gedrag in enkelingen oorsprong vindt, zich daarna ontwikkelt tot iets van geheel eigen orde om zich vervolgens weer uit te spreiden over de afzonderlijke personen? Is het de cultuur in haar tegenstelling tot de maatschappij, in zoverre iedere cultuur — aldus Goudsblom — wel enige opdrachten en mogelijkheden bevat, welke niet of maar hoogst onvolledig in het sociale systeem zijn geïnstitutionaliseerd? Of moet cultuur hier opnieuw worden begrepen als vormingsideaal?

Wegens het bovengenoemde gebrek aan gegevens komt het mij voor, dat

hieromtrent in objectieve zin geen klaarheid is te verschaffen. Er zullen eerst meer persoonlijke geluiden naar voren moeten komen.

Een verdere overweging voert tot de vraag of de term van staatkundige dan wel van andere aard is. Zoals reeds geschreven, gebruikte Burckhardt haar als geschiedkundige karakteristiek voor staten, waar bepaalde autarkische activiteiten de boventoon voerden. Toch raakt dit de staatkunde. In ieder geval wordt met de term iets beweerd over de staat, terwijl men niet met een juridisch-technisch, een staatsrechtelijk, begrip te maken heeft. Al zegt de term eveneens iets over de cultuur, dat is geen overtuigende aanleiding om cultuurstaat als van andere orde te zien dan de termen rechtsstaat en welvaartsstaat, waarvoor immers *mutatis mutandis* hetzelfde geldt. De drie begrippen lijken in eenzelfde kader thuis te horen en dat kader is in ieder geval ook staatkundig. Met het begrip rechtsstaat is er dan wel een tegenstelling in rechtstheoretische grondslag, maar in zoverre ook overeenstemming, dat in beide gevallen aan de staat een streven, een ideaal wordt voorgehouden, wat daarvan de inhoud ook moge zijn. Beiden geven woord aan een wenselijkheid omtrent de staat. Of die wenselijkheid al voor een deel gerealiseerd is, doet aan het — men zou haast willen zeggen normatieve — karakter van de twee begrippen niet af.

Met de term welstaatsstaat is er ondanks de misschien analoge wijze van ontstaan een doorslaggevend verschil, dat gevormd wordt door de afwezigheid van een noterend, beschrijvend karakter. Cultuurstaat is niet een kenschetsing van de staat in een of ander opzicht, het is niet een benaming voor de staat zoals deze in een bepaald aspect is, maar zoals men meent, dat deze moet worden. Door de toevoeging van het cultuurstaatsbegrip komt zodoende een trits van staatkundige termen tot stand, die hedendaagse gedachten omtrent de staat in een enkel woord samenvatten zonder dat die gedachten voorshands elkaars tegenpolen zijn. De trits is echter enigszins misleidend, omdat de daarin verenigde begrippen, schoon zij naar hun klank een verwante aard bezitten en elk slechts op een ander aspect van dezelfde zaak betrekking lijken te hebben, in inhoud en qua karakter geen zelfde basis hebben.

Ik geloof, dat van het woord cultuurstaat in abstract-taalkundige zin niet veel meer te zeggen is, dat thans terzake doet; mijn inventie tot objectieve uitdieping van de term is althans voorlopig opgebruikt.

5. Het lijkt mij redelijk ook een persoonlijk geluid te doen horen, een wat subjectiever klank.

Wel, de term cultuurstaat spreekt mij aan, bijzonder zelfs. Dat haar inhoud niet te concretiseren is, ervaar ik meer als een voordeel dan als een bezwaar. Zij heeft iets van een leuze, zij is gelukkig niet van gereserveerd — wetenschappelijke aard. Veeleer persoonlijk geladen, een kreet, misschien zelfs een 'schreeuw, in zich bergend zowel een protest als een program.

Als protest gericht tegen van alles. Tegen de staat, die de welvaart tot maat aller dingen heeft gemaakt, die doortrokken is van een stuitend materialisme, die rekent met de mens als met een kwantitatief gegeven, een sociaal-economisch verschijnsel, niet met de mens als kwalitatieve eenheid, als individu. Tegen de door de staat beïnvloede maatschappij met haar dwang tot

gelijkvormigheid, leidend tot afzondering en vereenzaming. Tegen de bloedarme sociale wetenschappen, die koel objectiveren en zich daardoor in menselijk zowel als maatschappelijk opzicht perverteren. Tegen culturele uitbuiting en consumptieplicht. Tegen het door de staat geïnspireerde nieuwe kasteelsel, waarin de criteria geld en geboorte vervangen zijn door de even onmenselijke maatstaf van de intellectuele bekwaamheid. Tegen: . . . men kan, als men in détails wil treden, lang doorgaan. Misschien komt het allemaal neer op de tot kwelling geworden deshumanisatie van de mens, waarin de staat niet een uitsluitend, maar wel een groot aandeel heeft genomen. Maar dan is het een persoonlijke kwelling en is er sprake van een individueel protest, niet van de klacht van een groep. De leuze, door de enkeling aangeheven, kan toevallig samenklinken met eenzelfde geluid van anderen, maar het wordt geen groepsmuziek. Evenmin laten de protesterenden zich verzamelen, hier is geen „representatieve organisatie van belanghebbenden” mogelijk. Er is geen massabeweging aan het ontluiken, eerder een opstand der individuen.

Ten aanzien van het programmatisch karakter, de positieve kant van de leuze ligt het wat moeilijker. Zij bevat niet rechtstreeks een politiek program, maar laat zich misschien wel in politieke termen vertalen. Dan zou een politiek beginsel naar voren komen, dat betrekking heeft op de houding van de staat tegenover de cultuur. In geen geval is daarvan de inhoud, dat de overheid meer aan de cultuur zou moeten doen. Dat ware een al te oppervlakkige interpretatie. Met het woord cultuurstaat wordt niets beweerd over een bestaande relatie tot de cultuur, veeleer wordt geoogd op een nieuwe situatie. Die nieuwe situatie zal niet zonder meer passen in de huidige kaders. Het gaat niet om wat extra aandacht voor culturele aangelegenheden. De strekking gaat verder dan een accentsverschuiving. Revolutionair is veel te veel gezegd, maar van een ingrijpende verandering zou sprake kunnen zijn. Het heeft er iets van of een hervorming wordt verlangd. Een geheel andere opvatting van het staatsdoel lijkt de wens te zijn. Misschien een omvorming van het traditionele begrip algemeen welzijn tot iets als cultureel welzijn, het welzijn van de cultuur, zijnde dit het leefklimaat van de individuele mens. De staat ten dienste van de cultuur, deze laatste wellicht opgevat als individuele, tot het maatschappelijke in tegenstelling staande grootheid. Dat zou voor de interdependentie van staat en maatschappij mogelijk een wijziging betekenen. Wordt het maatschappelijk leven naar de huidige ideeën veelal gezien als een verboden terrein voor de staat, tenminste in zoverre dat geen overheids-optreden in strijd mag komen met de algemene overtuigingen, die in de maatschappij bestaan, het zou kunnen, dat van de staat juist gevraagd gaat worden aan het maatschappelijk leven leiding te geven, het te beïnvloeden en te sturen in de richting van een herwaardering van de cultuur en de menselijke persoon daarin. Daarmede zou de politiek, de staatkunde, een zelfstandige, creatieve functie krijgen, niet meer een afgeleide kunde zijn tot interpretatie en vormgeving van wat bij grote maatschappelijke groeperingen aan opvattingen heerst en voor wat het initiatief betreft afhankelijk van hetgeen in het maatschappelijk leven ontstaat. Niet meer een kunde, maar een kunst, een staatkunst met een eigen, desnoods nonconformistische creativiteit.

Dit soort persoonlijke overwegingen bevat altijd wel enige ijdele klanken.

Ik neem dat gaarne op de koop toe. Hoe een ander echter het begrip cultuurstaat met een inhoud wil vullen, voorlopig koester ik de mening hier te doen te hebben met de mogelijkheid van een nieuw begin. Er liggen hier mijns inziens kansen voor een nieuw staatkundig ideaal, een nieuwe conceptie van de staat. Dat het politieke leven behoefte heeft aan verjongde bezieling, is op zich natuurlijk geen reden om elk geluid, dat enthousiasmerend zou kunnen werken, ook welkom te heten. Dat de staatkunde evenwel de culturele kant op zal moeten gaan, is voor mij meer dan een vermoeden, al was het slechts hierom, dat de politiek krachtens haar dynamisch karakter nieuwe werkt terreinen zal moeten zoeken, nu het sociaal-economische veld afgegraasd is.

6. In ons land liggen er — anders dan in Frankrijk — weinig verbintenissen tussen de levenssferen van politiek en cultuur. Het zijn twee gescheiden werelden. De overheid verleent weliswaar subsidies, maar mengt zich zo min mogelijk in artistieke zaken: zolang de openbare orde — en soms vooral de goede zeden — niet door de kunsten worden bedreigd, is het haar al om het even. De cultuurdragers aan de andere kant vragen vooral van de staat hen met rust te laten. Weliswaar maken zij daarnaast aanspraak op financiële steun, maar dat onder voorbehoud van niet-inmenging. Men bemoeit zich verder met elkaars zaken niet. Dit zo zijnde, schijnt alles pais en vree, wel geen harmonie, maar ook geen onrust.

Of men er zeker van mag zijn, dat deze verhouding — zo men daar tenminste van kan spreken — nog lang gecontinueerd zal blijven, is dubieus. Er worden namelijk geluiden hoorbaar, die erop wijzen, dat de belangstelling van de zijde van de culturele sector voor het politieke leven stijgende is en dat er van die kant wellicht bemoeienissen met de politiek te wachten zijn.

Enige sporen treft men daarvan aan in het werk van H. Redeker, „De dagen der artistieke vertwijfeling”. Hij bespreekt onder vele andere zaken ook het revolutionaire aspect van de moderne kunst. Ofschoon zijns inziens vanuit eigen werk en wezen gezien geen enkele artistieke weg tot een zinvolle en consequente ontmoeting met het revolutionaire leidt, zelfs niet al omhelst men de „sociale” functie van de kunst als idee, het revolutionaire karakter van de moderne kunst is naar zijn mening niettemin onmiskenbaar. Hij merkt op, dat dit karakter de moderne kunst brengt in een innige en onontkoombare relatie met wat overigens „revolutie” in de meest consequente zin voor dit westen betekent: de Marxistische revolutie van het proletariaat. Revolutionair is de moderne kunst immers niet alleen ten aanzien van haar eigen artistiek verleden, maar achter deze artistieke revolutie en zelfs achter de daarin nog gebleven trouw aan het verleden, verbergt zich een geleefd verzet tegen de gehele westerse werkelijkheid in het laat-kapitalistische tijdvak, een verzet, dat tegelijk als een noodzakelijke consequentie van een gehele ontwikkeling historisch en dialectisch te legitimeren is. De moderne kunst, gebonden aan het irrationele en onderbewuste, is als een zich progressief verwerkeliijkende onverzoenlijkheid met het westers bestel, zoals dit laatste zich correlatief in en door deze kunst als leugen en onhoudbaarheid zichtbaar maakt. Zij is verzet, consequentie, démasqué en destructie in énen en als vanzelf, dat is: zonder dat daarmede critiek, maatschappelijk of cultureel, tot thema of inhoud van enig kunstwerk behoeft te worden en zonder dat bij de kunstenaars

in kwestie van enig sociaal besef of maatschappelijke belangstelling of politieke progressiviteit sprake behoeft te zijn. Ten aanzien van het Marxisme is daarnaast het verzet in de boezem van de principiële moderne kunst verzet tegen de absolute aanspraken van deze ideologie, een verzet uit naam van het irrationele in de mens tegen een leer en een levenshouding, waarin zij nog een negentiende eeuws rationalisme bespeurt. Haar eigen revolutie en de zin van haar eigen crisis richt zich mét dit Marxisme tegen de gegeven westerse werkelijkheid en haar principiële dualisme, maar tegelijkertijd tégen dit Marxisme voorzover zij daarin nog ditzelfde principe aantreft. Vide in het bijzonder pag. 157—168.

De indringende bespiegelingen van Redeker hebben niet veel aandacht gekregen. Uitgekomen in 1950 is zijn boek — zoals in ons land het lot pleegt te zijn van menig artistiek werkstuk — op de lorrenhoop geraakt en het ligt thans te grijp in de restantenboekhandel. Dat hij de protesterende aard van de moderne kunst goed onderkend heeft, vindt in latere uitingen min of meer bevestiging. Zo kon men een heftig, emotioneel accent ten deze ontwaren in de catalogus van de in 1959 te Amsterdam gehouden tentoonstelling „vitaliteit in de kunst”. „Vloekende en bruisende protesten tegen de periode van onderdrukking en vervalsing, waarin wij leven, tegen het droombestaan van de welstand, die deze samenleving sust; onderstroom van vitaliteit, die baan breekt, de doezelende burger verschrikt, diens onwaardige tevredenheid verstoort”, met deze woorden ongeveer werden de geëxposeerde werken gekenmerkt. Curiositeitshalve kan men hierop laten aansluiten een citaat uit een schilderkunstig manifest, dat eind 1959 in pamfletvorm verscheen en dat de beschuldiging van een nogal fascistische gedachtengang niet kan ontlopen: „Wij zullen de onmacht drinken uit de schedels der halfzachten . . . , de barbaren rukken u de ingewanden uit het lijf”.

7. Nu gaat het erom uit deze citaten, die bepaald overtrokken genoemd moeten worden, maar die overigens met talrijke, vrijwel identieke, uitspraken kunnen worden aangevuld, het werkelijk belangrijke te halen. Als men ze ontdoet van hun gezwollenheid, die overigens in artistieke kringen niet zo vreemd is, blijven er twee zaken over. De eerste is de diepe ontevredenheid met de wereld van nu. Een onbehagen, dat geen grond heeft in sociale mistoestanden, noch stoelt op een heimwee naar het verleden, maar dat oprijst uit het eigen, persoonlijke leven. Het is — en dit terzijde — een ontevredenheid, die naar mijn weten in de geschiedenis nog niet werd vertoond. Het tweede is, dat er van een hervorming in culturele richting kennelijk verwachtingen worden gekoesterd.

Dit zijn twee feiten. Men kan ze negeren. Men kan ze ook aanvaarden als givenheden, die misschien een nieuwe weg wijzen. Hoe een politicus ten aanzien van deze feiten zijn houding zal bepalen, hangt goeddeels hiervan af, of hij gevoelig is voor de mogelijkheden van de staatkunst om creatief te reageren op de tekortkomingen van het bestaande bestel. Is hij daarvoor ongevoelig, dan zal hij ook niet kunnen meegaan met de volgende passage, ontleend aan de inaugurele oratie van A. Kleijn, Besturen als kunst, 1957, pag. 31, waarmede ik deze beschouwing moge besluiten.

Voortdurend groeien nieuwe idealen. Voortdurend ook verleggen zich daar-

door de accenten. En zo ziet ieder cultuurtijdperk, iedere nieuwe maatschappijvorm, die op een bepaald moment de overhand krijgt, juist die mannen als kunstenaars en bestuurders naar voren treden, wier psychische structuur op dat moment in de geestelijke evolutie past. Zij zijn het, die op dat moment de scheppende fantasie bezitten, het mensdom in de dan passende richting voort te stuwen. In het kader dier ontwikkeling ervaart de gemeenschap hun kunstuitingen en met name ook hun bestuursdaden als in overeenstemming met hetgeen op dat moment nodig, begerenswaardig en bereikbaar is: als een verlossend ingrijpen op weg naar een betere toekomst.

Besteding, belasting, beloning

door Drs. J. M. M. van der Pluym

Als dit jaar bij de minnaars van lichte films en lichte muziek „Nooit op zondag” het thema is, dan is het voor de regering een klein kunstje met een variant het thema van haar sociaal-economisch beleid populair te maken. Zo in de trant van: nooit op zondag, maar ook door de week geen overbesteding!

Dit thema klinkt al het hele jaar 1960 door. De les van 1957 hebben de bewindslieden — waarschijnlijk dank zij vooral prof. Zijlstra, die destijds ook de bestedingsbeperking heeft moeten afkondigen — goed geleerd. Het leidde tot „bijsturen” van de conjunctuur in de loop van het jaar: de investeringen wat minder aanmoedigen, het bouwprogramma wat afremmen, de afbetalingen wat inperken. Zo werd de voortracende economie tot nu toe in de hand gehouden, al raakte ze af en toe angstig dicht bij de gevarenzone. Er is — dat mogen we best concluderen — succesvol bijgestuurd. We kampen met één onevenwichtigheid: het tekort aan personeel, maar zelfs dat is tot nu toe geen ernstige bedreiging van het totaal evenwicht gebleken. De les van dertig maanden hebben we dus inderdaad door schade en schande wel geleerd.

Het afgelopen jaar was er een van economische groei, zoals Nederland nooit heeft gekend. Het is gemakkelijk met cijfers te illustreren, hoe de produktie steeg, met welk percentage in- en uitvoer toenamen, hoe onze welvaart met een sprongetje omhoog ging, en — vooral niet te vergeten — hoe de prijzen dank zij minister De Pous stabiel bleven. Maar het lijkt ons overbodig en alleen maar vervelend. We zijn het afgelopen jaar aan de top van de hoogconjunctuur aangeland, een top, die hoger lag dan we in onze stoutste verwachtingen hadden durven dromen. Het gaat er nu om te proberen op de top te blijven en niet door overmoed het gevaar te lopen, dat we in de inflatie-afgrond vallen. De top bereikt, wil tevens zeggen, dat voorlopig van nieuwe verdere spectaculaire stijging geen sprake kan zijn. Alle reserves zijn uitgeput, er moet nu eerst bijgeladen worden en dan kunnen we wellicht weer hoger. Ook dat valt uit de cijfers te lezen: het tempo van de groei is de laatste maanden duidelijk aan het afnemen. Dan wordt het zeker zaak een stemming van, dat het niet op kan en dat de bomen misschien toch wel tot de hemel groeien te keren.

Dat heeft het kabinet zich kennelijk ook tot taak gesteld: proberen de evenwichtige situatie te handhaven en geen dollen dingen te doen. Het sociaal-economisch en het fiscaal beleid, dat het afgelopen kwartaal door de Kamer kritisch werd bezien, bleek daarop vooral te zijn gericht. Daarbij

stond het Kabinet dan soms tegenover een Kamer, die meende, dat er in de situatie méér zat. Als er zich dus spanningsverschijnselen voordeden, dan was het minder op het economische dan op het politieke vlak. De knelpunten, die het kabinet op zijn weg ontmoette, lagen juist op het punt van de beoordeling van de economische situatie: het wilde de handen vrij wat het tijdstip van de belastingverlaging betreft, omdat die anders wel eens op een conjunctureel ongelegen ogenblik zou kunnen komen; het wilde niet toegeven aan de openbreek-neiging, omdat een loongolf tot overbesteding kan leiden; het wilde de woningbouw niet uitbreiden, omdat het tot overspanning zou leiden (en brak daarover bijna zijn hals). Men kan dus bepaald niet zeggen, dat er geen lijn in dit beleid heeft gezeten en dat het niet duidelijk was afgestemd op de conjunctuur. Het „meesterbrein” van prof. Zijlstra was bijna lijfelijk achter dit alles voelbaar. Het is de arme man nog kwalijk genomen ook, dat hij zich zo inspande ons voor tuimelingen te behoeden.

Hijzelf heeft zijn belastingvoorstellen er met grote verve doorheengeleurd. De verlaging op zich heeft tot weinig opzienbarende discussies aanleiding gegeven. Dat kon ook amper, want — gegeven het voor verlagingen bijna magische getal van een half miljard — was de verdeling van de voordelen sociaal-evenwichtig uitgekend. Er werd natuurlijk om méér verlaging gevraagd, en om grotere aandacht voor de vrijgezellen, maar dat zat er niet in. Iets meer stof opwaaien deed het voorstel van de minister om hem de bevoegdheid te laten te bepalen, wanneer de verlaging zou ingaan. De gedachte was 1 juli, maar het zou dan net de druppel kunnen zijn, die de emmer van de bestedingen deed overlopen en daarom wilde hij vrijheid hebben wat de datum betreft. Een interessant voorstel, erop gericht de slagvaardigheid van het beleid te vergroten. Men kan zich echter afvragen, of de minister het in dit geval nu wel zo moest doen. Hij had namelijk even goed een paar maanden kunnen wachten met de indiening van zijn voorstellen (of ze, als in dat geval de conjunctuur niet goed meer lag, in portefeuille kunnen houden). Dan had hij alle moeilijkheden omzeild.

Maar hij was zó ongeduldig met de onthulling van zijn gulle plannen, dat hij met die datum-bepaling in de knoei kwam. Een meerderheid van de Kamer heeft hem — daarin aangevoerd door KVP-er Lucas — niet willen volgen. Zo gemakkelijk staat onze volksvertegenwoordiging nu ook geen bevoegdheden af. Maar men is het toch eens geworden. De datum blijft open. Er komt een apart wetje waarin wordt bepaald, wanneer de zaak van kracht wordt. In dit geval een zeker zo elegante en even doeltreffende methode, als die de minister voor ogen stond, omdat nu ook de Kamer meebeslist.

Mag dan voor de onder het belastingjuk zuchtende Nederlanders hopenlijk in juli wat verlichting komen, voor minister De Pous bleken de snel toenemende bestedingen in december reeds een grote zorg. Bij de behandeling van zijn begroting toonde hij zich vergenoegd over het recente verleden. Hij uitte dit in de taal, die ons als zeevarend volk zo ligt: „de export deed het zeil op ons nationale schip bol staan” en hij noemde stijgingen van 13 en 14 percent voor 1959 en 1960; „ook de bedrijvigheid op het schip zelf is groot geweest”, en hij vermeldde toename van investeringen met 11

en 15 percent, van het verbruik met 3 en 6 percent; de kapitein en de bemanning hebben niet werkeloos toegezien", voegde hij er ter voorkoming van misverstand aan toe, „want het zeilen voor de wind vereist de meeste zorg”.

Maar toen hij in de toekomst blikte, ging dat met enig wenkbrauwfronsen gepaard, want op de ontwikkeling in 1961 en 1962 bleek hij niet helemaal gerust. Hij drukte die ongerustheid meteorologisch uit: ze baseert zich niet op de wetenschappelijk waargenomen nadering van storingsfronten, maar op een meer persoonlijke indruk verkregen uit het gedrag van een enkele trekvogel en de kleur van een zonsondergang...

Maar behalve op deze romantische weerprofeten bleek de visie van de minister ook te berusten op nieuwe prognoses van het Centraal Planbureau, die iets minder gunstig waren dan de tot nu toe gehanteerde cijfers. Ze kwamen allereerst hierop neer, dat het overschot op de betalingsbalans over 1960 geen 1,4 miljard, zoals aanvankelijk geraamd, zal bedragen, maar 1,2 miljard, zijnde in een jaar tijds met 600 miljoen fors gedaald. Maar belangrijker: een duidelijke afvlakking van de groei van de produktie, die in 1961 nog slechts met 4 percent zal stijgen (in 1960 met niet minder dan 9 percent) en daartegenover bestedingen, die sneller zullen toenemen. En dan in 1961: ófwel een prijsstijging van 1 tot 2 percent, ófwel — weten we die te voorkomen — een daling van het overschot op de betalingsbalans tot 800 miljoen gulden, een zeer laag cijfer, als men weet, dat 500 miljoen ons minimum moet zijn.

Vooraf de socialisten waren zeer ongelukkig met dit betoog van de minister van Economische Zaken. „Ik dacht: houd nu op, zou de heer Suurhoff de volgende dag zeggen, nog even, en we zitten in een depressie”. Maar afgezien van de sombere visie, die ze hem verweten, nog veel erger vonden ze het, dat ze plotseling met nieuwe cijfers werden overvallen, terwijl er een week tevoren in de Memorie van Antwoord nog gunstiger cijfers uit de bus waren gekomen. Ze vonden dit geen discussie-methoden. Het was een sterk overdreven verwijt. Het ging slechts om enkele cijfers uit een grote veelheid, die nieuw bleken te zijn. En waarom zou een minister oude cijfers hanteren, als hij op een bepaald ogenblik nieuwe tot zijn beschikking heeft? Maar de politieke vrienden van de heer Burger, die de dag daarop de minister van Sociale Zaken aan de tand zouden voelen over zijn beleid bij de metaallonen, voelden, dat hun positie door dit betoog van minister De Pous ernstig werd ondergraven. Of dit bewust of toevallig is gebeurd, kan rustig in het midden worden gelaten. Het is in beide gevallen een geoorloofde zaak om de economische kanten van de loonpolitiek mede in de beschouwingen te betrekken. De minister van Economische Zaken lijkt ons daartoe het volste recht te hebben. De interpellatie-Suurhoff werd zo op niet mis te verstane wijze ingeleid.

Die interpellatie was het slotstuk van nogal emotionele ontwikkelingen rond de metaallonen, al stak in dat emotionele een hele brok kunstmatigheid. Men kent de geschiedenis. In de metaalsektor was in de zomer 1959 een cao tot stand gekomen met een lange looptijd, maar met de conditie, dat in juli 1961 tussentijds iets aan de lonen gedaan kon worden. De situatie in de metaalsektor ontwikkelde zich echter zo uitbundig, dat al spoedig bleek, dat er voor de werknemers méér inzat dan er op grond van de cao

uitgehaald was. Zo ging men praten en men kwam alda tot de conclusie, dat er dan maar eerder dan juli 1961 — het ook door Rijksbemiddelaars gesanctioneerde tijdstip — iets aan de lonen gedaan moest. Dat „iets” was niet gering. Toen er een bericht verscheen, dat de werknemers aandrongen op maar liefst 6 percent verhoging per 1 oktober 1960 en 3 percent per 1 april 1961, schrok de regering zich een hoedje. Niet helemaal ten onrechte. Zo pas was er een geslaagde loonoperatie achter de rug, waarbij vrijwel alle werknemers verschillende, maar in het algemeen zeer redelijke verhogingen hadden geïncasseerd. Daarop was de april-operatie gekomen, die de huren verhoogde, maar ook een royale compensatie in de lonen meebracht. Tenslotte kwam de vijfdaagse werkweek versneld opzetten. Niemand had geloofd, dat dit allemaal zonder rimpelingen door onze economie zou worden opgevangen: het ging per saldo om een loonstijging binnen een jaar van 12 percent, en dat zonder enige prijsstijging, een zeer reële welvaartsstijging dus. En nog maar amper had de regering zich vergenoegd gerealiseerd, dat het allemaal wonderlijk goed was afgelopen, of daar kwam in de metaal een loonclaim van maar liefst 9 percent. En de berichten zeiden erbij, dat de werkgevers niet onwelwillend stonden tegenover een dergelijke eis! Toen wist de oude vakbondsrot, die staatssecretaris Roolvink is, voldoende. Stond hij aan de metaal „openbreken” van het arbeidscontract toe, dan moest hij het ook anderen toestaan. Dat zou er op neer komen, dat bij het huidige tekort aan arbeidskrachten in alle sectoren weer looneisen aan de orde zouden komen en dat het loongebouw weer opnieuw in beweging zou geraten. Een van de fundamentele karaktertrekken van het nieuwe loonsysteem zou worden aangetast. De afloop van de cao's is immers, zo is het ook in de spelregels voor het nieuwe systeem neergelegd, bepalend voor het tijdstip, waarop wijzigingen kunnen worden aangebracht. Alleen op deze wijze wordt een spreiding in de tijd verkregen van loonsverhogingen, wordt het schadelijk schok-effect van de vroegere loonrondes vermeden en kan prijsstijging worden voorkomen.

De regering heeft dus in september haar ongerustheid over deze ontwikkeling ten overstaan van de Stichting van de Arbeid geuit, te verstaan gegeven, dat zij onder de huidige omstandigheden niets voelt voor het toestaan van openbreken en het oordeel van de Stichting gevraagd. Dat werd een verdeeld oordeel. Iedereen was het ermee eens, dat in beginsel een tussentijdse herziening mogelijk moet zijn. Dat is dan ook de moeilijkheid niet. Twee partijen, die een contract sluiten, kunnen dit op elk ogenblik weer ongedaan maken. Maar bij de vraag, of onder de huidige economische omstandigheden moet worden toegestaan van dit recht gebruik te maken, kwamen er twee antwoorden. De ene groep — confessionele werkgevers plus KAB — zei: nee. De andere — NVV, CNV en liberale werkgevers (CSVV) — zei voorzichtig ja. De regering heeft het eerste standpunt overgenomen en er later een nieuwe richtlijn voor de loonpolitiek van gemaakt. De partijen in de metaalsektor hebben daarna nog eens met de regering gesproken, maar kregen geen voet aan de grond. Ze wijzigden toen hun voorstellen: 3 percent per 1 januari en 5 percent per 1 juli en twee maal een winstuitkering. Hoewel al een heel eind in de goede richting, zat er toch ook in deze voorstellen nog een brok doorbrekerij en ze waren dus eigenlijk

kansloos. In de Stichting, die over deze voorstellen advies moest uitbrengen aan de rijksbemiddelaars, werd de verdeeldheid nog groter. Alleen het NVV en het CNV konden akkoord gaan met deze voorstellen, het CSWV, dat nu het op betalen aankwam iets minder royaal bleek dan toen het openbreken in abstracto aan de orde was, wilde de hele zaak verschuiven en verminderen: 3 percent per 1 april en 3 percent per 1 oktober; een derde groep, waaronder de KAB, kon de loonsverhoging van 1 januari niet accepteren, de rest eventueel wel. De winstuitkeringen droegen ieders goedkeuring weg.

Intussen had vooral het NVV al weken lang uiting gegeven aan fel-aandoende verontwaardiging, het had niet meer of minder dan een demonstratief congres belegd, waar de hoon rond het elfde gebod „Gij zult niet openbreken” hoogtij vierde; het schakelde alle publiciteitsmogelijkheden, die het heeft, in, om overal een groeiende onrust in de metaalsektor te constateren. Prompt kwam die onrust ook tot uiting, toen de zaak net bij Rijksbemiddelaars op de tafel lag. In Amsterdam en Rotterdam braken er stakingen van beperkte omvang uit; de vakraad metaal trok nu opnieuw bij de regering aan de bel om toch vooral niets onbeproefd te laten en bleek zelfs bereid de 3 percent per 1 januari te verschuiven naar 1 april, maar dan moest het 4 percent worden. Maar de regering, die in een eerder stadium al de steun van de meerderheid van de Kamer inzake haar openbreek-beleid had gekregen, gaf geen krimp en zo werd half december het loondeel van de voorstellen afgekeurd; wel werd de mogelijkheid geopend om twee maal anderhalf percent (over 1960 en 1961) als extra-winstuitkering uit te betalen. Een mogelijkheid, waarvan de meeste bedrijven als een haas gebruik hebben gemaakt. De grote meerderheid van de metaalbewerkeren had zo voor de feestdagen een douceurtje van een gulden of zeventig in de zak. Dit en het feit, dat de dure decembermaand geen aanlokkelijk tijdstip is om het werk neer te leggen (al schijnt dat voor België niet op te gaan), verklaren, waarom het in de metaalsektor, ondanks de onmiskenbare spanningen, vrij rustig is gebleven. Slechts in Utrecht deden zich gedurende enige dagen stakingen met demonstratieve optochten voor.

De verhoudingen tussen de vakcentrales is door al deze gebeurtenissen aanzienlijk verslechterd. Tussen KAB en NVV is het tot felle discussies gekomen, die overigens — gelukkig — niet tot een breuk hebben geleid. De KAB voelt er terecht niets voor, dat de loonpolitiek, die zij steeds heeft gepropageerd en die zulke succesvolle resultaten heeft opgeleverd — ook al is het systeem nog niet helemaal uitgebalanceerd — wordt getorpedeerd door onberaden stappen, die alleen maar tot schijnsuccessen leiden. Ze wil bovendien eindelijk eens serieus werk gemaakt zien van de plannen tot bezitsvorming en dringt er dan ook konsekvent op aan, dat men het in een geval als dat van de metaalsektor meer moet zoeken in bezitsvormende maatregelen, die niet onmiddellijk in de loonhoek liggen.

Dat het haar ernst is met deze zaak blijkt uit het feit, dat haar verbondsraad in december besloten heeft tot oprichting van een eigen beleggingsmaatschappij, die zich ten doel stelt de werknemers vertrouwd te maken met duurzaam bezit in de vorm van effecten.

Het NVV voelt zich waarschijnlijk bij een ontwikkeling, waarin het niet

meer de eerste viool bij de loonpolitiek speelt, minder gelukkig, en heeft het initiatief weer naar zich toe willen halen door een soortement loonronde, zij het dan enigermate gespreid in de tijd en zij het ook met verhogingen, die niet uniform zouden zijn. Het CNV heeft zich merkwaardigerwijs bij het NVV aangesloten, maar het heeft niet het misbaar gemaakt, dat zijn socialistische bondgenoten produceerden. Er is dan ook tussen CNV en KAB geen openbare discussie ontstaan, al zal men zich in KAB-kring weinig gelukkig voelen met de houding van de christelijke vakcentrale, die ook steeds heeft gepleit voor de vrijere loonpolitiek, en waarvan men uiteraard onder deze omstandigheden steun had verwacht. Of de eensgezindheid in het CNV over deze zaak groot is, is te betwijfelen gezien minstens één in het openbaar uitgesproken afwijzing van het standpunt door een CNV-bondsbestuurder en een enkele beschouwing in een bondsorgaan. Maar daartegenover stond, dat drie CNV-figures, die in de Tweede Kamer zitting hebben, tegen de rest van hun AR-fractie gingen en een motie-Burger tegen het openbreek-beleid van de regering steunden.

Toen het metaalbeleid bij de later gehouden interpellatie-Suurhoff aan de orde kwam, gingen deze drie niet zover, dat ze zich ook toen weer achter zijn ontwerp-motie, die aandrang op hervatting van het overleg, plaatsten. Maar dat betekende niet, dat ze met de houding van de regering akkoord konden gaan. Dat kon trouwens moeilijk na hun eerste stap. De heer Hazenbosch vond het jammer, dat men niet tot een akkoord had kunnen komen over de oplossing om per 1 april 1961 4 percent te geven. Maar in hervatting van het overleg zag hij geen enkel heil; dat zou alleen maar verwachtingen wekken, die toch niet gehonoreerd zouden worden. Onder deze omstandigheden was de motie Suurhoff bij voorbaat kansloos. Dit betekende nu weer niet, dat staatssecretaris Roolvink zonder tegenstand de zegepalm kon wegdragen. Volledige steun kreeg hij eigenlijk alleen van de KVP-fractie, bij monde van drs P. Bogaers, directeur van het wetenschappelijk adviesbureau van de KAB en als zodanig een van de geestelijke vaders van het nieuwe loonbeleid.

Vooraf werd de staatssecretaris tegengeworpen, dat het verschil tussen 4 percent per 1 april en 5 percent per 1 juli zo minimaal is, dat daarover toch niet een dergelijk verschil van mening behoeft te blijven bestaan. Maar de moeilijkheid voor staatssecretaris Roolvink was, dat hij wat hij aan de metaal toestond, aan anderen niet zou kunnen weigeren. Het NVV heeft er nooit een geheim van gemaakt, dat het bij zijn actie niet ging om de metaalsektor alleen, het ging het NVV om alle sectoren, waar ruimte was. Als beperkende bepaling wilde het dan wel aanvaarden, dat het om langlopende contracten ging, die minstens al een jaar geleden moesten zijn afgesloten; van KAB-kant is daarop uitgerekend, dat de overgrote meerderheid van de werknemers dan toch al voor 1 april aan bod kon komen. Voor zo'n situatie staand was het alleen maar verstandig, dat de staatssecretaris de mogelijkheid van een algemene loonbeweging heeft afgekappt. Er waren motieven aan te voeren op grond waarvan voor de metaalsektor een uitzondering kon worden gemaakt, maar het NVV wilde, zo heeft het zelf verklaard, geen uitzondering, maar algemene regel. Met zoveel te vragen, heeft nu niemand iets gekregen.

De houding van de regering paste geheel in het beeld van haar prijs-waardige pogingen om de klippen van de overbesteding te vermijden. De loonbeweging kan zich nu rustig voltrekken; er is immers geen sprake van een loonstop, alleen van verbod van tussentijdse wijzigingen. Naarmate cao's aflopen, kunnen nu mogelijkheden tot welvaartsverbetering benut worden. Tegelijkertijd — en ook dit is van groot belang — is de gelegenheid geschapen om de achterblijvers — de kleine groep, die tot dusver nog niets kreeg, omdat in hun sector de produktiviteit niet of weinig steeg — weer dichterbij de hoofdgroep te brengen. Zij mogen hoogstens 4 percent omhoog en kunnen dan in de noodzakelijke gevallen dispensatie krijgen in de vuistregel van de vrijere loonpolitiek: geen doorberekening in de prijzen.

Het thema: hoedt u voor overbesteding, heeft ook bij de debatten rond de woningbouwpolitiek een wezenlijke rol gespeeld. De regering toonde zich niet bereid tot drastische uitbreiding van het bouw-programma, omdat ze er niets voor voelde langs die weg de overspanning te introduceren. Niet dan over mijn lijk, zou ze hebben kunnen zeggen, als ze er een dramatisch stuk van had willen maken. Dat dramatische stuk is het uiteindelijk dan toch geworden, al kan men er over twisten of het niet meer een politieke klucht was.

Men kan natuurlijk van oordeel verschillen met het kabinet, menen, dat het de situatie te somber inziet. Achteraf zal misschien blijken, dat nog wel iets meer mogelijk was dan waartoe het nu bereid is. Maar dat is dan na-kaarten. Het is aan de andere kant ook weer niet zo, dat men dusdanig bevreesd dient te zijn, dat er niets meer kan. Er kan nog altijd het nodige, maar het dient met mate te zijn en het dient ervan uit te gaan, dat de grote groei voor het ogenblik is afgelopen, dat we volgend jaar met een 4 percent produktiviteitsstijging zitten, waartegenover een geraamde stijging van de arbeidskosten met 7,5 percent staat, zodat de bestedingen toch al de mogelijkheden gaan overtreffen, en dat dit alleen maar aanvaardbaar is, als de overschrijding binnen beperkte grenzen blijft. We staan nu eenmaal op de top van de hoogconjunctuur. Het is zaak, dat — als de internationale conjunctuur het ons toestaat — we op deze hoogte blijven en niet door roekeloze daden het bereikte in gevaar brengen. We blijven er buiten of het Kabinet politiek altijd even gelukkig heeft gemanoeuvreerd, maar het lijkt ons dat, waar het om de achtergronden van haar sociaal-economisch beleid van dit ogenblik gaat, het 't gelijk aan haar kant heeft.

Effecten en bezitsvorming

door Drs. K. A. M. Bogaert

I.

De commissie Scheffer komt bij de beantwoording van de vraag in hoeverre effecten dienstbaar kunnen worden gemaakt aan de bevordering van de bezitsvorming, voor de groep van kleine spaarders en nog niet sparenden tot een algemeen negatieve conclusie ¹⁾, een conclusie welke voor diegenen, die zich in woord en geschrift een vurig voorstander hebben getoond van een algemeen gespreid effectenbezit onder alle lagen van de bevolking, wellicht een zekere teleurstelling inhoudt.

Voor de categorie van kleine spaarders en nog niet sparenden wordt gesteld, dat effecten zich in het algemeen niet lenen om het sparen te stimuleren en op die wijze de bezitsvorming te bevorderen. Ook indien wijzigingen zouden worden aangebracht in de bestaande inkomensverdeling, bijvoorbeeld door werknemers te laten participeren in de winst en/of door het sparen te premiëren van ondernemingszijde of overheidswege, zouden niet zonder meer alle verschillende vormen van aandelen, noch alle verschillende vormen van obligaties als aantrekkelijke objecten kunnen worden aangemerkt, waarin additionele besparingen zouden kunnen worden belegd. Voor wat een participatie in een op deskundige wijze samengesteld beleggingsdepôt betreft, maakt de commissie onder zekere voorwaarden een uitzondering, welke tot consequentie heeft, dat zij het wenselijk acht dat aan het instituut van het beleggingsfonds onder zekere voorwaarden een verdere uitbreiding wordt gegeven vooral om hierdoor een mogelijkheid te scheppen om bedoelde participaties dienstbaar te maken aan de bezitsvorming.

De volledige vraagstelling welke aan de commissie ter beantwoording werd voorgelegd luidt als volgt:

„Indien ervan wordt uitgegaan, dat vormen van belegging dienstbaar kunnen worden gemaakt aan de bevordering van de bezitsvorming,

- a) in hoeverre lenen zich dan in het algemeen effecten tot dit doel?
- b) is het wenselijk in het bijzonder het aandeel binnen het bereik te brengen van de kleine spaarder; en zo, op welke wijze zou dit kunnen geschieden?
- c) is het daartoe wenselijk onder meer uitbreiding te geven aan het instituut van de beleggingsmaatschappij en welke vorm van beleggingsmaatschappij zou aan het beoogde doel het best beantwoorden?“ ²⁾

De commissie is deze vraag op objectief zakelijke wijze tegemoet getreden. In een los van sentimenten opgebouwd betoog, waarbij niet wordt ingegaan op de achtergronden van een bredere spreiding van bezit uit het oogpunt van sociale rechtvaardigheid of economische wenselijkheid, worden

zowel de voordelige aspecten als de risico's, verbonden aan verschillende effectenvormen nauwkeurig aan een onderzoek onderworpen. De algemeen negatieve conclusie gaat terug op deze kritische doorschouwing van de eigenschappen van de verschillende effectenvormen en steunt voorts, zoals werd opgemerkt, op een bewust gerichte afstemming van de beschouwingen op de categorie van kleine spaarders en nog niet spaardenden.

Men kan zich afvragen waarom de commissie haar beschouwingen vooral heeft betrokken op deze groep van spaarders en op grond van welke risico-aspecten zij heeft gemeend een afwijzend standpunt te moeten innemen ten aanzien van de vraag of vormen van effecten bij de bevordering van de bezitsvorming voor deze groep dienstbaar kunnen worden gemaakt. In dit artikel zal op beide vragen nog eens nader worden ingegaan. De inhoud van het rapport van de commissie Scheffer zal hierbij uiteraard als belangrijkste leidraad worden gehanteerd.

II.

Indien ervan wordt uitgegaan, dat het begrip bezit in de samenstelling „bezitsvorming” aanduidt een vermogen in de zin van een verschil tussen activa en passiva kan de bezitsvorming identiek worden opgevat aan de vermogensvorming.

Het vormen van vermogen kan op verschillende wijzen plaatsvinden, bijvoorbeeld door schenking, vererving waardestijging van een object en sparen. In het algemeen vermeerderd het bezit door schenking, vererving en waardestijging zonder dat de bezitter daarbij zelf actief is betrokken. In tegenstelling tot deze passieve wijze van verkrijgen vergt het sparen als vorm van vermogensvorming van de toekomstige bezitter een eigen activiteit. Sprekende over de categorie van kleine spaarders en nog niet spaardenden lijkt het verantwoord om vooral aan deze wijze van vermogensvorming aandacht te besteden.

Zoals er verschillende wijzen zijn, waarop de vermogensvorming kan plaatsvinden, kan ook een onderscheid worden gemaakt naar de motieven die aan de wens bezit te vormen of te vermeerderen ten grondslag kunnen liggen. In de eerste plaats kan het door sparen verworven bezit worden aangewend voor geleidelijk verbruik (in het algemeen de aankoop van duurzame consumptiegoederen). Voorts kan het individu met de vorming van bezit productie beogen. De belegging en de financiering zijn weer andere oogmerken die met bezit gediend kunnen worden; tenslotte kan het bezit verlangd worden om zeggenschap uit te oefenen.³⁾

Indien in de vraagstelling als uitgangspunt wordt genomen, dat wijzen van belegging dienstbaar kunnen worden gemaakt aan de bevordering van de bezitsvorming, dan kan dit „dienstbaar maken” op verschillende wijzen worden opgevat. In de eerste plaats is het denkbaar, dat bepaalde beleggingsvormen een zodanige aantrekkelijkheid bezitten, dat een ruimere voorlichting daaromtrent de besparingen en de vorming van duurzaam bezit zullen doen toenemen. In de tweede plaats kan het „dienstbaar maken” betekenen, dat bij stimulering van het sparen (bijvoorbeeld door winstparticipatie en premiëring), op enigerlei wijze wordt aangegeven welke beleggingsobjecten voor de besparingen aantrekkelijk zijn. Tenslotte is het mogelijk, dat de

verbreiding van bepaalde beleggingsvormen op zichzelf als een middel tot bezitsvorming kan worden aangemerkt, ongeacht of een zodanige verbreiding uit beleggingsoogpunt verantwoord is.

Indien alleen aan de twee eerstgenoemde interpretaties aandacht wordt geschonken,⁴⁾ is in eerste aanleg de vraag van belang of een ruimere voorlichting onder de grote groep kleinere spaarders omtrent de eigenschappen van bepaalde beleggingsvormen de spaarzin kan prikkelen. In tweede instantie komt dan de vraag aan de orde of, en zo ja, welke effectensoorten voor de extra besparingen aantrekkelijk zijn.

Beide gegeven interpretaties verplichten ertoe een nadere beschouwing te wijden aan de voordelige en nadelige aspecten verbonden aan de belegging van spaargelden in verschillende daarvoor in aanmerking komende effectenvormen. Van belang daarbij is het vanzelfsprekend op welke categorie van spaarders deze beschouwingen worden afgestemd.

Het is immers duidelijk dat uitspraken en conclusies een meer genuanceerd karakter verkrijgen indien deze niet alleen de groep van kleine spaarders en nog niet spendenden betreffen, doch ook op andere groepen van spaarders betrekking hebben. Komt men bijvoorbeeld voor de kleine spaarder tot de conclusie dat belegging van spaargelden in gewone aandelen vooral vanwege het daaraan verbonden koersrisico moet worden ontraden, dan neemt dit bezwaar relatief in betekenis af voor de groep van meer gevorderde spaarders welke zich kunnen veroorloven over een langere periode te beleggen zonder daarbij uit hoofde van liquiditeitsmoeilijkheden gedwongen te worden tot verkoop over te gaan.

Een omstandigheid welke het betrekken van verschillende categorieën spaarders in de beschouwingen nagenoeg onmogelijk maakt, betreft het ontbreken van nadere gegevens met betrekking tot het verband tussen de hoogte van het inkomen en de omvang van de besparingen bij verschillende inkomenscategorieën.

Indien ervan wordt uitgegaan dat de spaaractiviteit — hoewel different per individu — een zekere samenhang vertoont met de hoogte van het inkomen, lijkt het op grond van enige beschikbare gegevens met betrekking tot de spreiding van de inkomensverdeling in Nederland, verantwoord om aan te nemen, dat het overgrote deel van de Nederlandse bevolking nog behoort tot de categorie van de kleine spaarders en dat een groot deel hiervan zelfs moet worden gerekend tot de categorie van de nog niet spendenden.

In het rapport van de commissie bezitsspreiding worden enige gegevens vermeld met betrekking tot de spreiding van de verschillende inkomensgroepen per eind 1954. Hieruit kan worden afgeleid dat het jaarinkomen per genoemd tijdstip van ruim 95% van de werknemers van 25 jaar en ouder werkzaam in de industrie lag beneden f 4.800,—. Uit de in genoemd rapport vermelde gegevens aangaande de algemene inkomensverdeling in het jaar 1954 van 21—65-jarigen (werknemers en zelfstandigen) kan worden afgeleid, dat het gemiddeld jaarinkomen beneden f 5.000,— voor de groep ongehuwden 91% en voor de groep gehuwden 73% bedroeg.⁵⁾

Als men in het streven naar de bevordering van de bezitsvorming voorts een zo breed mogelijke spreiding van bezit over alle lagen van de bevolking ziet, zulks in tegenstelling met de nog bestaande situatie, waarin het bezit

voor het grootste deel in handen van weinigen is geconcentreerd, dan lijkt het op grond van bovenstaande alleszins verantwoord om zich bij de beschouwingen aangaande de vraag in hoeverre effecten zich tot dit doel lenen, af te stemmen op de eerdergenoemde groepen van spaarders.

III.

Als in principe relevante beleggingsvormen worden in aanmerking genomen de gewone obligatie, de klantenobligatie (in de vorm van winst-delende obligaties en premie-obligaties), de index-obligatie, de converteerbare obligatie, de premie-obligatie, het gewone aandeel, het preferente aandeel, het aandeel in een beleggingsmaatschappij, het depôtfractiebewijs en het participatiebewijs.

Ondanks een aantal voor de belegger aantrekkelijke aspecten blijken aan vele van deze vormen van belegging zodanige risico's te zijn verbonden, dat niet mag worden verwacht dat hiervan een zodanige aantrekkingskracht zal uitgaan dat hierdoor voor hen, die nog niet of nauwelijks sparen, tot extra besparingen zal worden gekomen.

De verschillende obligatievormen worden in het algemeen gekenmerkt door een vaste periodieke rentevergoeding, een aflossing na zekere tijd tegen een tevoren vastgesteld bedrag, een ten opzichte van het spaarbank-saldo hogere rente en een gemakkelijke overdraagbaarheid. Van deze eigenschappen zou op zichzelf op de kleine spaarder een zekere aantrekkingskracht kunnen uitgaan, vooral voor diegenen welke reeds over een zeker tegoed bij de spaarbank zouden beschikken. Even zovele risico-aspecten, zoals het risico van koersfluctuaties, het gevaar van vermindering van de koopkracht van het geld en het solvabiliteitsrisico, zullen deze aantrekkingskracht evenwel doen afnemen.

Voor enige bijzondere vormen van obligaties zijn sommige der genoemde risico's in mindere mate aanwezig, doch in het merendeel dezer gevallen moet dan worden betwijfeld of de desbetreffende effectenvormen in zodanige ruime mate kunnen worden toegepast dat hiervan zonder meer nog wel stimulansen van enige betekenis op de vorming van extra besparingen zullen kunnen uitgaan.

Zo bijvoorbeeld is het genoemde geldontwaardingsrisico in mindere mate aanwezig bij belegging in index-obligaties, waarbij rente en/of aflossing van de hoofdsom worden gekoppeld aan de index voor de kosten van levensonderhoud of waarbij deze worden gekoppeld aan de index van de prijzen der door de desbetreffende onderneming geleverde goederen of diensten, aan haar omzetindex e.d. (obligations participantes).

Het feit dat een onderneming niet gemakkelijk bereid zal worden gevonden om haar verplichtingen aan te passen aan de fluctuaties in de kosten van levensonderhoud staat een ruime verbreiding van deze vorm in de weg.⁶⁾ Ten aanzien van de „obligations participantes” moet worden betwijfeld of zij een voldoende garantie voor waardevastheid bieden.

De converteerbare obligatie geeft aan de houder naast de gewone rechten bovendien het recht om onder zekere voorwaarden de obligatie om te wisselen in een aandeel van dezelfde onderneming. Voor de belegger kan hieraan het aantrekkelijke aspect verbonden zijn, dat hij op een in de toe-

komst gelegen moment kan deelnemen in de resultaten van de onderneming zonder aanvankelijk te hebben gedeeld in het volledige ondernemersrisico. De *kleine spaarder* zal het moment waarop men van de converteerbare obligatie volledig profijt kan trekken echter niet gemakkelijk kunnen bepalen en voorts zal deze over een onvoldoende inzicht beschikken om de conversieregeling op haar juiste waarde te schatten. De betekenis van deze beleggingsvorm voor de bevordering van de bezitsvorming mag daarom niet te hoog worden aangeslagen, ook al niet omdat de converteerbare obligatie bij tijden zeer frequent en soms zeer spaarzaam wordt toegepast.

Ook de premie-obligatie schijnt in eerste aanleg een aantrekkelijke beleggingsvorm voor de *kleine spaarder*. Deze obligaties worden in het algemeen in kleine coupures uitgegeven en vooral het aan deze obligaties verbonden kanselement zal naar het voorkomt, de interesse van de *kleine spaarder* kunnen opwekken. Ook bij deze beleggingsvorm blijft echter het koersrisico in onverminderde mate aanwezig.

Een andere bijzondere vorm van obligaties, welke in het verleden aanwijsbaar heeft bijgedragen tot de bevordering van de bezitsvorming betreft de *klantenobligatie*. Deze obligatie onderscheidt zich van de gewone obligatie door de wijze van verkrijgen. Deze is namelijk gekoppeld aan consumptieve bestedingen. Het systeem bestaat hierin, dat men bij aankoop van een bepaald bedrag, gerechtigd is tot het kopen van een zeker bedrag aan spaarzegels, welke later kunnen worden omgewisseld in obligaties. Gebleken is dat een groot deel van de *klantenobligaties* wordt behouden, hetgeen betekent dat aan de consumptieve sfeer onttrokken gelden worden omgezet in effectenbezit. Of het systeem voor algemene uitbreiding vatbaar is, moet echter worden betwijfeld, omdat hiervoor een grote mate van *klantenbinding* als voorwaarde geldt.

Het gewone aandeel lijkt vooral voor de *kleine en pas beginnende spaarder* een minder geschikte beleggingsvorm, omdat deze dan gaat optreden als verstreker van risico-dragend kapitaal met alle daaraan verbonden onzekerheden.

Naast aanwezige gunstige kansen, is de kans op koersverliezen en teleurstellend opbrengstverloop zo groot, dat belegging in gewone aandelen door de *kleine man* zou kunnen leiden tot grote teleurstellingen. Van belang in dit verband is ook het feit, dat de omvang van de spaargelden van de *kleine spaarder* te gering is, om een goede risicoselectie tot stand te brengen.

Hoewel de tegen het gewone aandeel ingebrachte bezwaren bij het preferente winstdelende aandeel, voor een deel worden weggenomen — bij deze aandelen is bijvoorbeeld het inkomensverloop minder onzeker — dient niettemin in het oog te worden gehouden dat er in het algemeen weinig gelegenheid bestaat om van deze bezitsvorm gebruik te maken en dat, zo dit al het geval is, zekere garanties in het algemeen slechts in beperkte mate kunnen worden verstrekt.

IV.

Hoewel een ideale aanpassing van de beleggingen aan de omstandigheden nimmer zal kunnen worden bereikt — aan elke vorm van belegging blijven zekere risico's verbonden — komen voor de *kleine spaarder* nog het meest

in aanmerking het aandeel in een beleggingsmaatschappij, het depôtfractiebewijs en het participatiebewijs.

Bij deze vormen van deelneming in een gemeenschappelijk vermogen is de stabiliteit van inkomsten groter dan bij het gewone aandeel en zijn — zonder dat hierbij sprake is van een koopkrachtrisico als bij obligatievormen — het koersrisico en de bedrijfsrisico's minder groot. Niettemin moet worden betwijfeld of van deze vormen van belegging een belangrijke stimulans zal uitgaan op het vormen van extra besparingen. Wel lijkt het waarschijnlijk dat deze vormen van belegging dienstbaar zullen kunnen worden gemaakt in het kader van bijzondere, de bezitsvorming stimulerende maatregelen.

Het lijkt daarom gewenst dat aan het instituut van het beleggingsfonds een verdere uitbreiding wordt gegeven, waarbij slechts aanvaardbaar is het beleggingsfonds dat in principe geen enkele beleggingsvorm (al dan niet effecten) uitsluit. Een eenzijdige belegging in aandelen door beleggingsmaatschappijen moet worden afgewezen waar het gaat over een belegging van middelen van de kleine spaarder.

Hierbij kan nog worden aangetekend, dat er geen termen aanwezig zijn om ten aanzien van de juridische vorm van het beleggingsfonds een zekere voorkeur aan de dag te leggen, zij het ook dat er te dien aanzien wel bepaalde wensen blijven bestaan uit hoofde van bestaande verschillen van fiscale aard. Het lijkt minder gewenst om aan de depôts een commerciële opzet te geven, omdat de risico's voor de kleine belegger hierdoor zouden worden vergroot.

De commissie wijst er in dit verband op dat de beheerders van depôts bij hun selectieve beleggingspolitiek in de praktijk veelal met grote moeilijkheden te kampen hebben en dat het daarom denkbaar is dat de beheerder zich zoveel mogelijk van ingrijpende beleidsbeslissingen zal onthouden, welk gevaar toeneemt indien de depôts een commercieel karakter dragen. Voorts wijst zij in dit verband op het in Nederland bestaande tekort aan eerste-klasfondsen.

1) Effecten en bezitsvorming, publicatie van het Centrum voor Staatkundige Vorming, 's-Gravenhage, december 1960.

2) Vraagstelling als omschreven door het bestuur van het Centrum voor Staatkundige Vorming.

3) In dit verband dient erop gewezen te worden dat het recht op medezeggenschap door de werknemer evenzeer op andere wijzen kan worden verkregen.

4) De laatstgenoemde interpretatie heeft de commissie niet tot de hare gemaakt, omdat zij van oordeel is dat de specifieke beleggingsaspecten nimmer uit het oog mogen worden verloren.

5) Rapport Commissie Bezitsspreiding: Bevordering van bezitsvorming door sparen, 's-Gravenhage 1955, blz. 12.

6) Het lijkt onwaarschijnlijk dat de Staat zal overgaan tot de uitgifte van index-obligaties indien de situatie op de kapitaalmarkt daartoe niet noopt. De neiging tot verdere indexatie van schuldvorderingen zou hierdoor sterk kunnen worden aangewakkerd, hetgeen inflatoire ontwikkelingen in de hand zou werken.

Parlementaire kroniek

KRONIEK VAN EEN CRISIS

Vredig begin

De jaarwisseling gaat altijd gepaard met vervaarlijk geknal. Dit keer ook in de politiek, hoewel het eerder de schijn had, dat het jaar daar vredig zou eindigen. De algemene beschouwingen in de Eerste Kamer waren immers rustig verlopen. De Van Riel-liberalen gooiden bij die gelegenheid niet opnieuw voetzoekers tussen het kabinet-De Quay, zoals bij de verwerping van de foto gebeurde.

Daarna was de VVD in de Senaat een onzekere factor binnen de nieuwe politieke verhoudingen geworden. Vóór de verwerping van de foto hadden zij de waarschuwing van minister Beerman gehoord, dat een afwijzing die verhoudingen zou kunnen verstoren. En al liep het dan uiteindelijk zo'n vaart niet, dat deed niet af aan het feit, dat de Van Riel-liberalen dat risico dan toch maar hadden genomen. Waarom? De liberale NRC, die de Van Riel-liberalen aanspoorde om het been stijf te houden, was er vanuit gegaan, dat een val van het kabinet-De Quay tegelijk de mogelijkheid van reconstructie zou scheppen. Stuurden de Van Riel-liberalen daar ook op aan? Daarnaast werd voor en na de verwerping van de foto duidelijk, dat er zich binnen de VVD een tegenstelling aan het ontwikkelen was tussen prof. Oud en mr. Van Riel. Wilden de Van Riel-liberalen deze tegenstelling gaan uitvechten op de rug van het kabinet-De Quay?

Liberalen bijgedraaid

Het ligt voor de hand, dat deze onderlinge ruzie ook in de binnen-

kamer van de VVD onderwerp van beraad is geweest en al kent de buitenstaander de conclusie niet, zoals al gezegd, bij de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer bleek, dat de Van Riel-liberalen geen voetzoekers meer hadden meegebracht, maar nu zelfs een luisterrijk vuurwerk ter ere van hetzelfde kabinet-De Quay ontstaken. Mr Van Riel kwam vertellen, dat hij en de zijnen nooit iets kwaads in de zin hadden gehad, zij waren het slachtoffer van een afschuwelijk misverstand geweest. Het kabinet had hun zegen; ook omdat het in '60 nog weer aan regeerkracht gewonnen had.

Dat leek dus inderdaad op een vredig einde. De spanning, die door de Van Riel-liberalen was opgeroepen, scheen er uit te zijn. De onderlinge verhouding binnen de VVD gleed weer uit de aandacht weg. Later tijdens de crisis, zoals die vlak voor Kerstmis onverwachts om geheel andere redenen zou uitbreken is nog wel opgemerkt, dat ook mr. Van Riel aan het beraad van de liberalen in de Tweede Kamer deelnam, waaruit zou kunnen worden afgeleid, dat prof. Oud het veiliger vond nu ook zijn rivaal en collega van de overzijde van het Binnenhof bij de overwegingen te betrekken.

Lucht bij de AR betreft

Met de ervaring van de crisis achter de rug kunnen nog wel enkele oneffenheden in het Eerste Kamerdebat worden aangewezen, die op dat ogenblik, terwijl de draai van de Van Riel-liberalen aller aandacht trok, niet zo belangrijk leken. Toen de minister-president aan het slot van de algemene beschouwingen in

de Senaat de balans opmaakte en de AR boven aan de lijst plaatste van degenen, die het kabinet met hun steun wilden schragen, was het dr. Berghuis, de partijvoorzitter van de AR en die als opvolger van prof. Anema nu ook de AR-fractie in de Eerste Kamer aanvoert, die tegen een dergelijke rangorde toch wel enige, zij het vriendelijke bezwaren maakte. Later, tijdens de crisis, bleek, dat de minister-president bij de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer zelfs over een vooruitziende blik had beschikt. Het was immers juist dr. Berghuis, die — als partijvoorzitter van de AR — met zijn rede op Tweede Kerstdag voor de NCRV-microfoon en waarin hij zich distancieerde van de door de AR-Tweede Kamerfractie bij het Volkshuisvestingsdebat aangenomen houding, de belangrijkste bijdrage aan de terugkeer van het kabinet-De Quay leverde.

Desondanks kan het een verband houden met het ander. Bij het Senaatsdebat ging dr. Berghuis er misschien al vanuit, dat binnen de AR-gelederen de stemming toch in elk geval niet zodanig was, dat de AR op de lijst van degenen, die het kabinet wilden steunen, nu juist de ereplaats verdiende. Dat was inmiddels ook naar buiten al wel gebleken bij het debat over de Landbouwbegroting. Werden bij dat debat door alle „regeringspartijen” ernstige bezwaren gemaakt tegen de vastgestelde garantieprijs voor de melk, waardoor vooral de boeren op de minder vruchtbare gronden niet voldoende aan hun trek zouden komen, opvallend was toen wel gebleven, dat — ook na de niet geringe tegemoetkomingen van minister Marijnen, de AR het ook daaraan nodig was blijven vinden om het beleid onverminderd fel af te keuren.

Verschillen over het loonbeleid

Er was nog een ander feit. De houding van enkele AR-Tweede Kamerleden ten opzichte van het loonbeleid had dr. Berghuis er eerder als partijvoorzitter toe gebracht om er op de najaarsvergadering van het Partijconvent van de AR zijn ongenoegen over te uiten, dat deze

AR-Tweede Kamerleden vrijheid hadden gevonden om bij de algemene beschouwingen hun steun te geven aan een loonmotie van de socialistische oppositie. Dat gebeurde dan ook niet opnieuw bij de interpellatie-Suurhoff in de Tweede Kamer over de regeringsbeslissing met betrekking tot de metaallonen, maar ook zonder voor een socialistische motie te stemmen was het bij die gelegenheid nu zelfs de hele AR-fractie, die het niet eens bleek te zijn met de vrees van de regering, dat een tussentijds openbreken van de CAO's een hele kettingreactie zou veroorzaken met het gevaar, dat men op die manier in een nieuwe overbesteding kan terecht komen.

Op het sociale vlak was het de Katholieke Arbeiders Beweging, die deze vrees van de regering deelde. Het CNV was echter, evenals het socialistische NVV, van mening, dat bij dit beleid te eenzijdig op de economische kant van de zaak gelet werd en deze kritische houding van het CNV werkte ook in de AR door. Als men daarnaast nog bedenkt, dat de AR-critiek op het loonbeleid bij de interpellatie-Suurhoff op het zelfde ogenblik geuit werd waarop aan de overkant van het Binnenhof in de Eerste Kamer de algemene beschouwingen werden gehouden, dan wordt het temeer begrijpelijk, dat de AR-partijvoorzitter in de Senaat in zijn kwaliteit van AR-fractievoorzitter niet zo best uit de weg kon met de ereplaats, die de premier aan de AR op de lijst van steunpilaren van het kabinet wilde geven.

Ook CHU in mineur

De oneffenheden in het Eerste Kamerdebat, die tijdens de crisis belangrijker gingen lijken dan daarvoor, gelden ook voor de CHU, die vlak voor Kerstmis met de AR medeverantwoordelijkheid zou nemen voor de val van het kabinet-De Quay. Vanuit de CHU in de Eerste Kamer werd bij de algemene beschouwingen al door mr. Pollema gezegd, dat het 't kabinet in het afgelopen jaar meermalen aan het nodige élan zou hebben ontbroken en ook deze protestantse woordvoerder doelde daar op bezwaren

tegen het loonbeleid, toen hij de bezorgdheid van de CHU uitte over „de dorre en droog-technische wijze waarop de regering zich uitlaat en reageert op economische en sociale problemen in onze samenleving”. Vermelding verdient voorts nog, dat het CHU-Tweede Kamerlid Kikkert, die zich bij de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer met de al genoemde AR-leden — en allen voortkomend uit het CNV — achter de socialistische loonmotie had geschaard, deze kritische uitingen van de CHU-senator later warm toejuichte in een van de CHU-periodieken en daar ook zijnerzijds nog soortgelijke kritiek bijvoegde, waarin hij eveneens het landbouwbeleid betrof.

Het bouwbeleid

Gingen al deze uitlatingen en feitelikheden meer spreken toen de crisis uitbrak, toen de Tweede Kamer vlak voor Kerstmis aan het begrotingsdebat over Volkshuisvesting en Bouwnijverheid begon, dacht niemand aan de vooravond van de val van het kabinet-De Quay te staan. Wel was men zich bewust, dat het weer een gewichtige discussie zou worden over een zaak, die na de oorlog een van de hoofdpunten van de katholieke politiek werd en dat ook zeker nog moet blijven: De strijd tegen de woningnood.

Wordt die strijd nog altijd met onverminderde kracht gevoerd? Als de KVP hierbij terug keek naar het beleid, zoals dat onder de katholieke minister Witte gevoerd werd, dan kon het antwoord zeker niet zonder meer bevestigend zijn. Ook eerder was op het Partijcongres van de KVP al de balans opgemaakt met als conclusie, dat de strijd tegen de woningnood de laatste jaren niet meer boven de 80.000 huizen is uitgekomen, terwijl onder minister Witte indertijd bijna 90.000 nieuwe woningen per jaar werden gehaald. Het KVP-congres had daarnaast zijn bezorgdheid geuit over de verdere beperking van de woningwetbouw van 37,500 tot 32.500, zoals de huidige anti-revolutionaire minister van Volkshuisvesting, mr. Van Aartsen, had aangekondigd. Nu moest men deze inkrimping, die ook in '60 al

in mindere mate begonnen was, wel zien in het licht van het nieuwe beleid, dat de bedoeling heeft om ook de particuliere bouw op de bouw van volkswoningen te richten en wat het aantal betreft de laatste tijd zeker met succes, maar zolang er aanwijzingen zijn, dat deze particuliere volkswoningen meestal toch iets hoger in prijs liggen dan woningwetwoningen, achtte het KVP-congres het raadzaam voorzichtig te zijn met een al te drastische beperking van de woningwetbouw. Soortgelijke geluiden waren voor het debat in de Tweede Kamer ook van andere kanten gehoord. Op die manier kan het niet verwonderen, dat — ook al dacht dan niemand aan crisis —, men zich er vooraf wel van bewust was, dat het Tweede Kamerdebat over de begroting van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid gebruikt zou worden om het door minister Van Aartsen uitgestippelde beleid op niet onbelangrijke punten bij te buigen.

Gevaar voor overspanning

Dat was dan ook het geval. Van alle kanten werd gevraagd om meer woningen en meer goedkope woningen. Tegenover deze aandrang stelde minister Van Aartsen, dat men met een hoger opvoeren van het aantal woningen het gevaar zou lopen de toch al flink bezette bouwmarkt te overspannen en met als gevolg hogere bouwkosten en dus ook hogere huren. Hoewel niet ontkend kan worden, dat het sociaal wenselijke zijn grenzen moet vinden binnen het economisch mogelijke — al kan er verschil van mening zijn waar die grenzen dan precies moeten lopen, laat zich met hetgeen eerder speelde wel begrijpen, dat juist de protestantse partijen geïrriteerd raakten over het feit, dat nu, van de kant van de regering, al weer zozeer de nadruk werd gelegd op economische argumenten. Dit had hun, zoals eerder werd gezegd, ook al geërgerd bij het beleid van de regering met betrekking tot de metaallonen. Een AR-motie, gesteund door de CHU, die tenslotte op tafel werd gelegd, was de voorlopige aankondiging, dat de AR, gesteund door de CHU,

niet voornemens was voor de economische argumenten van de ministeriële partijgenoot Van Aartsen te zwichten. In die motie werd om 5000 huizen meer gevraagd (dus in totaal 85000), hoewel de bewindsman al duidelijk had laten blijken, dat hij een dergelijke verhoging bepaald niet in overeenstemming kon brengen met zijn ministeriële verantwoordelijkheid.

KVP wees tussenweg

Als een bewindsman dit de Kamer eenmaal duidelijk heeft gemaakt, ontstaat er een moeilijke situatie. Binnen een of meer fracties kan men overtuigd blijven, dat hetgeen men wenst wel mogelijk is, maar men kan hieraan dan toch niet meer verantwoord blijven vasthouden zonder zich tegelijk te realiseren wat in totaal de nadelen zijn van de val van een kabinet en zonder zich af te vragen wat er dan daarna moet gebeuren.

De heer Andriessen, die in dit begoven jaareinde de moeilijke taak had om prof. Romme als voorzitter van de KVP-fractie te vervangen, heeft na de oplossing van de crisis, bij het debat over de regeringsverklaring van het herboren kabinet-De Quay, nog eens duidelijk gemaakt, dat het die noodzakelijke afweging van belangen was, die de KVP-fractie er toe bracht om van haar kant de zaken niet zozeer op de spits te drijven, dat hieruit een crisis zou moeten ontstaan. De internationale toestand is nog altijd onverminderd gevaarlijk en al ging het dan op dat moment om de woningbouw, er mocht toch niet uit het oog worden verloren, dat men met een crisis ook het lot van tal van andere aangelegenheden, die op een beslissing wachten, weer onzeker maakt.

Wat de woningbouw betreft had de KVP naar een tussenweg gezocht, zoals die werd aangegeven in de motie-Andriessen. De behoefte aan meer goedkope woningen kwam er in tot uiting door vast te leggen dat in '61 niet 5000 extra gesubsidieerde woningwetwoningen zullen worden gebouwd, maar 10.000. De uitbreiding van het woningbouwprogramma zou volgens

de motie-Andriessen, die ook de steun had van de VVD, in twee etappes kunnen geschieden. Er zou nu al besloten worden tot 2500 meer (gelijk te verdelen over woningwetten premiewoningen) en over enkele maanden zou dan een beslissing moeten worden genomen over de tweede groep van 2500 woningen meer (met dezelfde verdeling) en waarbij dan uiteraard vooral op de situatie op de bouwmarkt moet worden gelet

Hard tegen hard

Met deze opzet kon de minister akkoord gaan. Maar de motie-Andriessen werd op dat moment nog niet als de enig begaanbare tussenweg aanvaard. Dat gebeurde eerst na de oplossing van de crisis, toen het teruggekeerde kabinet-De Quay bij de motivering van die terugkeer er van kon uitgaan, dat de inhoud van de motie-Andriessen nu onderwijl toch wel algemeen als het best bereikbare was geaccepteerd. Maar zover waren de Anti-Revolutionairen nog niet op het moment, dat de crisis uitbrak. Ze hielden, gesteund door de CHU, vast aan hun motie, die nu al een beslissing vroeg over 5000 woningen meer en die met de uiteraard graag gegeven medewerking van de socialistische oppositie een meerderheid kreeg.

Die meerderheid was echter niet van belang. Minister Van Aartsen had verklaard, dat hij al zou heen gaan als een meerderheid van zijn partijgenoten voor de motie stemde; de andere anti-revolutionaire bewindslieden zouden hetzelfde doen en de minister-president had daaraan toegevoegd, dat dit dan weer tot gevolg zou hebben, dat ook de andere ministers hun ontslag zouden aanbieden. Zo gebeurde het dan ook toen de Anti-Revolutionairen, wetend dat zij een complete crisis uitlokten, toch volhielden.

Waarom? Overheerste de emotie? Dr. Bruins Slot zei na de oplossing van de crisis, bij het debat over de regeringsverklaring, dat men er wellicht ook wel zonder crisis had kunnen uitkomen als er maar iemand op de gelukkige gedachte was gekomen om tijd voor nader beraad te vragen. Met het eind-

resultaat voor ogen moet men zeker zeggen, dat het eenvoudiger had kunnen gaan. De protestantse fracties hadden ook zonder crisis tot de conclusie kunnen komen, dat zij in de tussenweg van de motie-Andriessen het maximaal haalbare moesten zien, of — zoals zij het nu na de oplossing van de crisis uitdrukten — dat het mindere moet worden geaccepteerd als het meerdere niet te krijgen is.

Achtergronden

Hoe ingrijpend ook in haar gevolgen, was het dus enkel toch maar wat teveel aan emotie bij de AR, dat de crisis veroorzaakte? Deze verklaring is al te simpel. Men kan de houding van de AR moeilijk los zien van de geïrriteerdheid, zoals die al eerder in die kring was gebleken, een geïrriteerdheid, die dan ook nog weer niet enkel door het gevoerde beleid werd opgeroepen maar mede door persoonlijke tegenstellingen tussen leidende AR-figures in regering en fractie. Aanvankelijk werd van AR-kant gezegd, dat enkel de kwestie van de woningbouw in het geding was geweest. Na het Kamerdebat over de regeringsverklaring gaf de AR-fractievoorzitter, dr. Bruins Slot, echter in een artikel in het dagblad „Trouw“ tenslotte openhartig toe, dat „er natuurlijk bepaalde achtergronden in AR-kring zijn, die het ontstaan van het conflict hebben bevorderd“.

Kon de crisis al na twaalf dagen worden opgelost, zodat dus nagevoel geen vertraging in de wetgevende arbeid is ontstaan — kon de anti-revolutionaire informateur, prof. De Gaay Fortman, er ook, krachtens zijn opdracht voor zorgdragen, dat weer een kabinet van dezelfde politieke samenstelling terugkeerde —, kon hij de felle tegenstellingen, zoals die bij het uitbreken van de crisis binnen de AR-partij ontstonden, in zoverre weer overbruggen, dat zelfs een ongewijzigde terugkeer van het kabinet-De Quay mogelijk bleek, hiermee wil niet gezegd zijn, dat de crisis in het geheel geen schade heeft aangericht. Het was een pijnlijke zaak,

dat de christen-democratische partijen bij het ontstaan van een crisis uiteenlopende wegen moesten gaan, al zal de KVP zeker het hare doen om weer tot elkaar te komen. De rede van de wnd. fractievoorzitter van de KVP-fractie bij het debat over de oplossing van de crisis was hiervan al een duidelijk bewijs. Hoe de verhouding van de AR tot de VVD zich verder zal ontwikkelen is nog een vraag. Bij het genoemde debat was het in elk geval een teleurstelling, dat prof. Oud het — ongetwijfeld uit partijpolitieke overwegingen — nodig vond, om de AR-moeilijkheden nog eens breed uit te diepen.

De grootste schade

Dat die moeilijkheden er binnen de AR, ook na de oplossing van de crisis, voorshands nog blijven is wel duidelijk — en dat blijft in de ogen van degenen, die elkaar als christelijke partijen waarden en dus ook in het oog van de KVP, de grootste schade van de kabinet-crisis. Men zal binnen de AR nog verder over deze zaak willen spreken. Als de crisis ook iets te maken had met tegenstellingen tussen leidende AR-figures, dan is de gewone AR-kiezer daarover begrijpelijkerwijze verontrust geworden. Een verontrusting, die al overal in het land tot uiting kwam in brieven van plaatselijke afdelingen. Dr. Bruins Slot, de fractievoorzitter van de AR, zei daarvan in zijn nabeschuiving over de crisis in „Trouw“: „Velen hebben gezegd, dat dit onder christenen zo niet mag toegaan. Wij zijn het daarmee eens. En wij zijn in AR-kring doende om te trachten de gerezen moeilijkheden uit de wereld te helpen“.

Een andere zaak, die in AR-kring nog doorgepraat moet worden is de verhouding tussen partijbestuur en fractie. Dit probleem ontstond levensgroot toen op tweede Kerstdag de partijvoorzitter van de AR, dr. Berghuis, in zijn rede voor de NCRV-microfoon de houding van de AR-Tweede Kamerfractie in feite afkeurde, een interventie, die later in een communiqué van het hele Centrale Comité van de AR werd

onderschreven. Het is vooral deze interventie van de AR als partij geweest, die de AR-fractie dwong om op haar aanvankelijke houding terug te komen en mee te werken aan een ongewijzigde terugkeer van het kabinet-De Quay in de eerste dagen van het nieuwe jaar. Zo

wordt nog duidelijker, dat het be- raad binnen de AR ook de verhou- ding tussen partij en fractie nader zal moeten bezien.

Bepaald geen geringe moeilijk- heden, maar dan moet het juist in een christelijke partij mogelijk zijn om elkaar dan toch weer te vinden.

Buitenlands panorama

VERWACHTINGEN VOOR '61

Aan het wereldpolitieke front was het afgelopen jaar bepaald tumultueus. Vele van de toen scherp geworden spanningen, zullen zich ook in het nieuwe jaar blijven doen gevoelen. Wat kan men in 1961 verwachten. Het is interessant hierbij de analyse te volgen van de New York Times van 1 januari, die aan zijn verslaggevers over de gehele wereld vier vragen stelde: 1) Hoe staat het met de koude oorlog? 2) Wat zijn de meest dringende internationale problemen? 3) Wat zijn de voornaamste binnenlandse problemen? 4) Is het uitzicht over het geheel pessimistisch of optimistisch? Aan de hand van de binnengekomen antwoorden, kwam het Amerikaanse blad tot het volgende overzicht.

1) De koude oorlog

Het kommunistische gezichtspunt: De korrespondent uit Moskou berichtte, dat Rusland „er niet aan twijfelde dat het hoge scores had gemaakt in de koude oorlog gedurende 1960”. Chroestjof heeft het Westen in het defensief gehouden en Rusland betreedt het nieuwe jaar in „een triomfantelijke stemming”. Ook in Polen bestaat het gevoelen, dat Moskou de koude oorlog aan het winnen is. De vraag is, in hoeverre Kennedy in staat zal zijn dit om te buigen. Uit de andere Oosteuropese hoofdsteden werd echter de indruk doorgeseind, dat „de voortdurende herhaling dat de Amerikanen aan de verliezende kant zijn in de koude oorlog, enige mensen hier opvalt als een geval van teveel en te luid protesteren”.

Het westelijke gezichtspunt: De indruk bestaat dat vele van de geallieerden zeer onder de indruk zijn van de Sowjet-initiatieven. Men heeft niet de zekerheid, dat de V.S. de leiding zullen herwinnen. Er is een algemeen gevoel, dat de langdurige presidentiële campagne in Amerika en de gedeeltelijke politieke verlamming gedurende het interregnum voor het Westen een handicap was de Sowjet-uitdaging tegemoet te treden. Londen ziet de huidige periode als een korte wapenstilstand in de koude oorlog en meent, dat de Sowjets enige vooruitgang hebben geboekt in Afrika, maar niet zoveel als waarschijnlijk leek bij het uiteenvallen van de Congo in de afgelopen zomer. Bonn ziet de koude oorlog nog steeds als „still pretty much of stand-off”. In Rome gelooft men, dat het Westen terrein verloren heeft aan het Oosten.

Het gezichtspunt in de onderontwikkelde landen. Sommige Afrikaanse landen, waar de kommunistische invloed sterk is (Ghana, Guinea) geloven, dat Moskou een beslissende slag heeft gehaald in de strijd voor de onderontwikkelde landen. Maar in andere Afro-Aziatische landen — India, bijv. — bestond meer scepticisme over de Sowjetbedoelingen en taktiek. Zij zijn, in sommige gevallen, ernstig verstoord over wat zij beschouwen als Moskou's pogen hen direkt in de koude oorlog te betrekken. In vele Afrikaanse landen bestaan desillusies en in sommige openlijke afkeer van Chroestjofs ruwe optreden in de V.N.

2) Internationale problemen

Het kommunistische gezichtspunt: Volgens Moskou is het dringendste internationale probleem de aanvaarding door het Westen en de rest van de wereld van Chroestsjofs voorstellen voor volledige ontwapening. Ook Warschau wenst dringend een overeenkomst tussen de S.U. en de V.S. over iedere vorm van ontwapening. In Belgrado ziet men de ontwapening eveneens als het belangrijkste probleem. Moskou zal volgens het NYT-rapport blijven aanhouden op een ontwapening en een verbod voor atoomproeven op haar eigen voorwaarden; voorwaarden, die de Westelijke defensie tegen de potentiële kommunistische dreiging ernstig zouden verzwakken.

Het westelijke gezichtspunt: Rapporten uit de geallieerde hoofdsteden benadrukken eveneens dat de bewapeningswedloop en de potentiële spreiding van nucleaire wapens beschouwd worden als dringende internationale problemen, maar er is weinig hoop, dat „het nieuwe jaar hierin opvallend van het oude zal verschillen”. Engeland ziet het bewapeningsprobleem verbonden met de kwestie Berlijn. Geen vooruitgang zal worden gemaakt in Centraal Europa als de politieke spanningen, die hun oorzaak vinden in Berlijn en Duitsland, niet verminderen. Frankrijks gezichtspunt wordt gedomineerd door de vraag over haar rol in de westelijke defensie. In Bonn vreest men in 1961 een nieuwe crisis over Berlijn om Kennedy te dwingen Chroestjof spoedig op een topconferentie te ontmoeten.

Het gezichtspunt van de o.o.g. Dominierend in de rapporten was de zorg, dat de crises in Congo, Laos en Algerije zich zouden kunnen ontwikkelen tot een groter internationaal konflikt. In geheel Afrika bestaat de vrees voor bedreiging door de koude oorlog.

3) Binnenlandse problemen

Het kommunistische gezichtspunt: Rusland ziet als voornaamste interne problemen de realisering van de geweldige plannen, die door ophef maken over de industriële macht van de Sowjet-Unie zijn geschetst. De moeilijkheden met China zijn nog steeds een bron van zorg. Oost-Duitsland ziet zich gekonfronteerd met de problemen ontstaan door de vlucht van vele Oost Duitsers naar het Westen (200.000 in 1960). De andere Oost-Europese landen zien als voornaamste binnenlandse problemen de opvoering van de produktie van de industrie en vooral van de landbouw.

Het westelijke gezichtspunt: Washington ziet als het grootste probleem de economische groei opnieuw te stimuleren. De rapporten uit andere westelijke landen leggen de nadruk op de vrees voor de mogelijke gevolgen van de Amerikaanse recessie. In Frankrijk domineert de zorg over het Algerijnse probleem. 1961 zal hiervoor een beslissend jaar zijn.

Het gezichtspunt van de o.o.g. Algemene zorg bestaat over de economische problemen, met name de verhoging van de lage levensstandaard, waarbij men dikwijls in een konfliktsituatie geraakt over de vraag of men zich tot het Oosten of het Westen zal wenden om hulp. De economische zorgen worden door de kommunisten misbruikt en dreigen uit te lopen in grote politieke crises.

4) Pessimisme of optimisme?

Het kommunistische gezichtspunt: In Moskou is de stemming optimistisch. Deze houding schijnt gebaseerd te zijn op het gezichtspunt, dat met de nieuwe Amerikaanse regering de tijd „rijp” is voor — vanuit Sowjetstandpunt gezien — „de regeling van de voornaamste internationale problemen”. Elders in Europa schijnt de stemming minder hoopvol te zijn. Volgens een Times-telegram zijn de Oost-Europeanen „ziek” van de koude oorlog. Kennedy schijnt men te zien als „plenty tough”.

Het westelijke gezichtspunt: Er is hoop, dat de Kennedy-regering wegen kan vinden om de Oost-Westspanningen te verminderen. Volgens de Londense

korrespondent is er zeker optimisme, dat Europa in zijn geheel of in samenwerking met de V.S. door middel van de NAVO sterk genoeg is iedere nieuwe spanning in de koude oorlog het hoofd te bieden.

Het gezichtspunt van de o.o.g.: Hier varieert de stemming van diep pessimisme tot de hoop, dat de Russen eerlijk zijn in hun uitspraken, dat zij de komst van de nieuwe regering van de V.S. willen gebruiken om een wezenlijke verbetering in de Oost-Westbetrekkingen te zoeken. Kennedy werd gezegd in de meeste Afro-Aziatische landen onbekend te zijn, maar met betrekking tot de ontmoedigende resultaten in de Oost-Westverhoudingen in 1960 neigt men tot het gezichtspunt, dat iedere verandering in Washington de situatie zou kunnen helpen te verbeteren. Maar niemand verwacht magische oplossingen.

Nieuwe Boeken

Dr H. DAALDER, De organisatie en reorganisatie van de Britse regering 1914—1918. Assen 1960, Van Gorcum & Comp. n.v., 430 pag., prijs f 16,50.

Dit boek van dr Daalder, lid van de wetenschappelijke staf van het Institute of social Studies, verscheen in de reeks staatkunde en burgerschap als deel 2. Het is een omvangrijk boekwerk geworden, maar voor de geïnteresseerde bevat het een schat aan informatie en feitelijkheden. Het boek valt in drie grote delen uiteen: het britse kabinet tussen 1914 en 1958 (I); de regeringsorganisatie voor de defensiepolitiek en voor de economische politiek (II); de organisatie en de reorganisatie van het Britse kabinet (III). Tenslotte een lijst van de britse ministers tussen 1914—18, een namen- en een zakenregister, alles samen een duidelijke wegwijzer vormend in de stof. Het boek bevat ook een samenvatting in het Engels. In deel I wordt de groei van het Britse kabinet naar de zeer gecompliceerde structuur van premier, coördinerende ministers, leden van het kabinet, ministers buiten het kabinet, Ministers of State en onderministers beschreven. Deel II geeft dan een meer gedetailleerd overzicht van twee belangrijke facetten van de regeringsorganisatie: defensie en economie. Deel III geeft, na een historisch overzicht, een analyse van een drietal voorstellen tot verbetering ten aanzien van de interdepartementale indeling, tot een beperking van functies etc. Dr Daalder gaat er van uit, dat de vooral ook persoonlijke factoren op het hoogste regeringsniveau de ontwikkeling bepalen naast de structurele en partij-politieke. De

auteur heeft uit een groot aantal bronnen kunnen putten en wel op een wijze, die de waarde van het ook documentaire karakter van het boek verhogt.

Apart of Samen, Gezichtspunten omtrent maatschappelijk werk en verzuijing, uitgegeven door de Dr Wiardi Beckman Stichting, N.V. de Arbeiderspers, Amsterdam, 1960, 31 blz., f 1,50.

In dit rapport is niet in het geding het bestaansrecht en de eigenwaarde van levensbeschouwelijke organisaties voor maatschappelijk werk, doch de vraag of bij de ontwikkeling van het m.w. sinds 1945 niet te eenzijdig het accent is gevallen op de levensbeschouwelijke organisatievorm, waardoor de verzuijing in de hand is gewerkt en waarden in andere vormen van m.w. niet tot hun recht zijn gekomen. Objectief wordt de betekenis der levensovertuiging voor het m.w. voor de verschillende groeperingen uiteengezet. Het inzicht omtrent het verband tussen levensbeschouwing en m.w. bepaalt in het algemeen of in een concreet geval een kerkelijke dan wel een algemene organisatie wordt geprefereerd. Met een „algemene” organisatie bedoelt het rapport niet een „kleurloze” organisatie, doch een samenwerking, welke zowel aan onze gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de samenleving als aan de verschillende levensovertuigingen binnen deze samenleving recht wil doen. Tot slot dringt het rapport aan op bezinning en gesprek in en tussen de verschillende groeperingen, omdat het vinden en verwezenlijken van goede organisatievormen voor m.w. voor

een belangrijk deel afhangt van een klimaat van openheid zonder verdoezeling van verschillen.

International Organisations, Amsterdam 1960, Uitg. J. H. de Bussy, 99 blz.

Het aantal internationale organisaties heeft zo'n omvang aangenomen, dat men maar nauwelijks meer in staat is wijs te worden uit de hoeveelheid afkortingen en benamingen, die men dagelijks tegenkomt. Dit boekje is daarbij nu een belangrijke wegwijzer. In een kort bestek worden hierin een aantal internationale organisaties beschreven en toegelicht, terwijl er bovendien een index van afkortingen is opgenomen. Een nuttig bezit.

S. A. LEEFLANG, Politieke Wereldatlas, Amsterdam 1960. Uitg. J. H. de Bussy.

Het voordeel van dit boekje, dat 65 landen- en gebiedsbeschrijvingen bevat, is dat het zeer overzichtelijk en kernachtig is. De lezer heeft snel gevonden wat hij weten wil en kan zich gemakkelijk oriënteren. Kaartjes adstrueren het geheel. Wie de politiek uit kranten en tijdschriften volgt, zal dit boekje graag naast zich hebben, om het even te raadplegen. In de gecompliceerde wereldsituatie van vandaag geeft deze politieke wereldatlas veel nuttige informatie. Het is geschreven door een journalist en daaraan dankt het kennelijk zijn directheid. Er is een uitvoerige index naar plaats- en gebiedsnamen en ook naar politieke begrippen opgenomen.

ISAAC DEUTSCHER, The Great Contest; Russia and the West. London 1960. Oxford University Press. 83 blz.

Een aantal lezingen, die Isaac Deutscher voor Canadese Universiteiten heeft gehouden, werd hier gebundeld. Hij laat zijn analyses aanvangen na de dood van Stalin. Het is moeilijk om het met de auteur overal eens te zijn. Ons bezwaar is, dat hij bijv. Chroestsjof citeert alsof deze zonder meer de waarheid verkondigt en dat hij een onbevangenheid toont jegens het kommunisme, die er bij ons moeilijk

in kan. Zijn optimisme ten aanzien van de ontwikkelingen in Rusland zelf kunnen wij evenmin delen. Bepaald grote bezwaren moeten wij hebben tegen zijn opvatting, dat de status quo maar gehandhaafd moet blijven, waarmede de vrijheid van miljoenen mensen voorgoed wordt opgegeven. Als men Deutscher zo hoort zou men zeggen, dat ook terzake van de ontwapening het Westen eigenlijk ergens de grote zondebok is. Nee, we zijn niet gelukkig met geluiden als deze, al is het belangrijk ervan kennis te nemen.

G.

ULRICH SCHUHMACHER: Nationalbudget und öffentlicher Haushalt, 1948 101 blz. Heft 2 van de serie Beiträge zur Erforschung der wirtschaftlichen Entwicklung, Gustav Fischer Verlag Stuttgart.

De serie waarin dit boek is verschenen is bedoeld voor jonge economen, al spreekt de redakteur, prof. Kamp uit Bonn, de hoop uit dat ook specialisten er wat aan zullen hebben.

Na de oorlog is de omvang van de publieke sector in de volkshuishoudingen sterk toegenomen, zowel naar de totalen van uitgaven en inkomsten als naar de terreinen van actie. De huishouding van de overheid en de volkshuishouding hebben daardoor een beslissende invloed op elkaar gekregen. Dus moet er meer en meer aandacht besteed worden aan methoden om die wederkerige invloed nader te bepalen. Dit boek behandelt een van de belangrijkste methoden op dit gebied, de overheidsrekeningen in de nationale boekhouding, die ons een middel ter oriëntatie aan de hand doen, een soort kompas, om te kunnen zien waar de economische ontwikkeling heengaat en hoe de financiële politiek van de overheid (met name de rijksbegroting) een optimaal effect op de volkshuishouding kan verkrijgen.

De schrijver geeft eerst een algemene inleiding van een dertig bladzijden over de verhouding tussen overheidsbegroting en volkshuishouding, waarbij hij in het bijzonder ingaat op de vraag waar

het de nationale boekhouding ten deze om te doen is („Erkenntnisziel“). De volgende dertig bladzijden, de kern van het boek, zijn gewijd aan de vraag wat men in feite aan de methode heeft, wat men er mee kan doen en wat haar grenzen zijn („Erkenntniswert“). In deze hoofdstukken komen zeer veel – men mag wel zeggen, de meeste – problemen aan de orde die het onderhavige onderwerp stelt, zowel methodische als principiële. Zij kunnen natuurlijk in zo kort bestek bijlange na niet uitputtend behandeld worden, maar dat is ook niet de bedoeling. Het boek is daardoor juist uitstekend bruikbaar als leiding. Het is bij al zijn omvattendheid toch overzichtelijk en bevat een uitvoerige literatuurlijst, die door het hele boek heen in de tekst is verwerkt. Het stelt de belangstellende in staat, zich te oriënteren in de talrijke vraagstukken, en wijst hem de weg naar verdere studie. Na het hoofddeelte volgt nog een bespreking van de conclusies en van de mogelijkheid om voor de Bondsrepubliek een „gesamtwirtschaftliche Budgetierung“, een centraal economisch plan, op te stellen.

Theoretisch aanvechtbaar is des schrijvers stelling dat bij de opstelling van de rijksbegroting het dekingsprincipe prioriteit toekomt t.o.v. het anti-cyclisch principe (blz. 70). Er worden dan ook voornamelijk praktische argumenten aangevoerd, die echter niet zozeer tegen het anti-cyclisch principe ingaan als wel tegen een al te starre toepassing ervan. Daarbij valt aan te tekenen dat in de praktijk van de Kneuterdijk de deuren waar deze Duitse auteur doorheen wil breken al geruime tijd open staan.

v. A.

Dr. P. GROS, *Televisie, parlement, pers en publiek*. Van Gorcum, Assen, 1960, 332 blz.

De nog jonge maar veelbewogen geschiedenis van de televisie in ons land vormt het onderwerp van dit proefschrift, dat vooral te beschouwen is als een goed documentair werk over de parlementaire behandeling en de perscommentaren be-

treffende de televisie en de commerciële televisie, waarvan dr. Gros zich reeds eerder een warm voorstander verklaarde, zo warm, dat hij tegenstanders soms niet erg serieus neemt.

Helaas is slechts een klein gedeelte van het boek besteed aan „De plaats van de omroep“, hetgeen overigens het beste deel van het boek genoemd kan worden. Dr. Gros komt daarin tot de conclusie, dat er van verzuiling in ons omroepbestel geen sprake is, maar dat de omroeporganisaties door hun enorme openheid naar buiten juist tegen de verzuiling ingaan. Hij onderscheidt dan ook wel degelijk zuilvorming en verzuiling.

Zonder zich positief uit te spreken tegen een nationale omroep, toont dr. Gros echter aan, dat de ideeën hieromtrent te vaag zijn om het bestaande bestel omver te kunnen werpen.

De conclusie, als zouden de televisieuitzendingen aan het overgrote merendeel van het publiek hebben voldaan, wagen wij als juist te betwijfelen omdat de aangehaalde incidentele onderzoeken een dergelijke conclusie o.i. niet rechtvaardigen.

J. H.

FRITZ FAUST, *Das Potsdamer Abkommen und seine Völkerrechtliche Bedeutung*, Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main/Berlin, 1960, 201 blz.

Een gedegen studie over een onderwerp en een verdrag, dat voortdurend in de literatuur opduikt. Het boek valt in twee delen uiteen: een voorgeschiedenis en het verdrag zelf, waarbij de schrijver, die teruggesprepen heeft op uitvoerig bronnenmateriaal, nauwkeurig de gang der ontwikkelingen volgt. Een nuttig bezit voor hen, die zich met de moderne buitenlandse politiek bezig houden.

ALFRED E. OTT, *Marktform und Verhaltensweise*, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1959, 153 blz.

In de moderne leer van de prijsvorming, zoals die zich ongeveer sedert 1930 heeft ontwikkeld, wordt

vaak een scherp onderscheid gemaakt tussen de theorieën die de systematiek van de prijsvorming baseren op de markt vormen en die welke uitgaan van de gedragspatronen van de marktpartijen. Het doel van dit boek is, te onderzoeken of er een relatie tussen markt vorm en marktgedrag bestaat. Daartoe worden eerst de begrippen en beginselen van het markt vormenschema uiteengezet, waarna een bespreking van het concurrentiebegrip de inleiding vormt tot de theorieën van Kaldor en Triffin als representanten van de classificatie van de markt vormen met behulp van het elasticiteitsbegrip. Ofschoon de schrijver hier instemt met de vrij algemene opinie dat de directe prijselasticiteit ontoereikend is om een volledige classificatie van de markt vormen mogelijk te maken, levert hij principiële kritiek op Triffin, die uitsluitend de kruisprijselasticiteit in aanmerking neemt en de directe prijselasticiteit geheel buiten beschouwing laat. Op dit gedeelte over de markt vormen volgt een hoofdstuk over de gedrags theorieën, waarin de auteur na een uiteenzetting van de classificaties van Stig, Frisch en Schneider een bescheiden poging doet om te komen tot een synthese, die hij zelf terecht als eclectisch betitelt. Dan is ten slotte (blz. 103) de vraag aan de orde of het gedrag van de marktpartijen volgt uit de markt vorm. Deze vraag wordt strikt bevestigend beantwoord voor alle markt vormen behalve voor het oligopolie op een onvolkomen markt. In dit geval wordt de waarschijnlijkheid van autonome strategie groter geacht naarmate de markt minder volkomen is, en omgekeerd de waarschijnlijkheid van conjecturale strategie groter naarmate de markt meer volkomen is.

Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de bijdragen van de speltheorie tot de leer van de markt vormen, met name op het gebied van de maximering van een functie waarvan het economisch subject niet alle variabelen beheerst (hetgeen vooral optreedt bij oligopolie en bilateraal monopolie), en als een overgang naar het gebied van de dyna-

mische markt vormen leer (d.w.z. de verandering van een markt vorm in een andere, vooral de concentratie van bedrijven of andere lichamen). Het boek sluit met een handig overzicht van negen markt vormenschema's uit de economische literatuur en een literatuurlijst die is bijgewerkt tot en met het jaar 1956.

Dit boek vormt geen lichte lectuur, al is het beknopt geschreven en nergens onnodig moeilijk. Ook de wiskundige formuleringen zijn tot het noodzakelijke beperkt. Voor degene die een inleiding in de onderhavige materie wenst, is het slechts aan te bevelen als bij bereid is tot grote concentratie. Voor iemand die al enigszins in de problematiek thuis is kan het een stimulerend middel tot hernieuwde oriëntatie vormen.

v. A.

PRINSE ZINAÏDA SCHARSKOY, Hoe ik Rusland terug zag. Prisma-Boeken, Utrecht /Antwerpen, 1960, 199 blz.

Een treffende getuigenis van een vrouw, die haar geboorteland na vele jaren terugzag. Een boeiend geschreven beeld van het Rusland van thans.

ERASMUS, De lof der Zotheid, Prisma-Boeken, Utrecht/Antwerpen, 1960, 183 blz.

Dit is het derde boekje over Erasmus in de Prismaserie, ditmaal zijn Lof der Zotheid. Degenen, die de andere deeltjes reeds lazen, zullen ook dit boekje graag in hun bezit hebben. Weer een goede greep.

Dr. F. HARTOG, Het economische wereldbestel, G. J. A. Ruys Uitgeversmaatschappij, Bussum, 1959, 214 blz.

In dit boek is, zoals de schrijver in zijn woord vooraf zegt, de wereldeconomie zo goed mogelijk in kaart gebracht. Het beschrijft in grote trekken hoe de huidige wereldeconomie functioneert. Dit wil niet zeggen dat het zich tot beschrijving beperkt. Het aardige van het boek is juist dat het actuele beschrijving combineert met theoretische verklaring en hier en daar ook wat historische achtergrond. Het doet dit op

aangename en bevattelijke manier, zonder geleerdheid of omhaal, in beknopte, klare taal. Uitgangspunt is een vogelvlucht over de wereldhuishouding, die de lezer samenhangen, grootte-verhoudingen en enkele belangrijke begrippen bijbrengt. Daaruit rijzen dan als vanzelf en ongedwongen (maar wat een beheersing van de materie zit erachter!) de probleemgebieden en afzonderlijke vraagstukken op. Stuk voor stuk worden deze behandeld, en men herkent enerzijds de actuele onderwerpen van de internationale politiek en anderzijds de trefwoorden uit de theoretische handboeken. Zo komen aan de orde de instrumenten van de handelspolitiek, internationale samenwerking, betalingsvormen, wisselkoersen, de internationale conjunctuur, de grondstoffenbeweging. Op het gebied (of grensgebied) van de theorie worden onder meer besproken de leer van de kostenverschillen, de vrijhandels- en protectie-argumenten, de gouden standaard, de invoer- en uitvoerelasticiteiten. De behandelingswijze is zodanig dat ook de leek in de economie het betoog kan volgen. Alle vaktermen bijv. worden, men zou haast zeggen: tussen neus en lippen door, kort en duidelijk uitgelegd. Ook waar het betoog zich toespitst op de theorie, blijft een zo nauw mogelijke voeling met concrete gevallen bewaard. In vele opmerkingen proeft men de grote ervaring die de schrijver bezit op het gebied van de handelspolitiek. Het boek is zeer aan te bevelen

voor ieder die enigermate in de werking van de wereldeconomie thuis wil raken; het geeft hem een nagenoeg afgerond geheel. Daarnaast kan het allen van nut zijn die hun kennis zowel theoretisch als praktisch eens willen oprispen zonder een taaie pil te moeten doorwerken. Velen die de theorie al kennen of menen te kennen zullen er waardevolle aanvullingen van hun kennis opdoen, ook al is het uitdrukkelijk niet de bedoeling van de schrijver geweest, een vernieuwing van de theorie te geven. Hiermee wil vanzelfsprekend niet gezegd zijn dat men in dit boek nu een volledige theorie van de internationale economische betrekkingen zal aantreffen. Voor diepgaande analyse blijft men op de handboeken aangewezen, waarvan men achter in het hier besproken werk een selecte lijst vindt. Voor een betrouwbare gids kan men hier terecht.

v. A.

WALTHER VON LOEWENICH
e.a., Die Struktur der europäischen Wirklichkeit, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1960.

Een verzameling voordrachten, gehouden voor de Wiesbadener Goethe-Gesellschaft, waarvan er reeds enkele in deze kolommen zijn besproken. Ook de onder deze titel verzamelde teksten vormen interessante en leerzame lectuur en een uitstekende bijdrage tot de kennis van de Europese situatie.

Katholiek Staatkundig Maandschrift

REDAKTIE: MEJUFFR. MR. J. F. M. BOSCH, MAG. DR. S. STOKMAN O.F.M., DRS. J. M. AARDEN,
DR. L. A. H. ALBERING, DRS. M. VAN AMELSVOORT, DRS. A. W. H. J. QUAEVLIËG
W. M. PERQUIN. REDAKTIESEKRETARIS: G. GIELEN

JAARGANG 14

FEBRUARI

NUMMER 12

Ekonomische samenwerking en ontwikkeling

door drs. M. van Amelsvoort

In 1948 stichtten achttien Westeuropese landen een organisatie, die zou toezien op de verdeling van de Amerikaanse financiële hulp aan Europa. In december 1960 ondertekenden diezelfde landen een nieuwe organisatie, voortgekomen uit de noodzaak van meer Europese financiële hulp aan onontwikkelde gebieden. De eerste was de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking, de OEES. De tweede, die de oude moet vervangen, is gedoopt Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, afgekort tot OESO. Behalve de achttien Europese landen¹⁾ zullen ook de Verenigde Staten en Canada lid zijn.

Deze twee gebeurtenissen markeren een belangrijke ontwikkeling in de economische en politieke verhoudingen na de Tweede Wereldoorlog. Tijdens het bestaan van de OEES is een verwoest West-Europa herbouwd en financieel weer op eigen benen gekomen. De Amerikaanse hulp schiep de mogelijkheid om dit in zo korte tijd te bereiken. De OEES heeft in dit proces gewerkt als een katalysator. Zij kon dat doen doordat haar taak ruim was gesteld. De Amerikanen hadden namelijk aan hun hulp de voorwaarde verbonden, dat de ontvangende landen hun verkeer met het buitenland geleidelijk zouden vrijmaken uit de banden die zij het uit nood hadden opgelegd. De OEES oefende daarop een door de oprichters zelf geregeld toezicht uit. Nadat de Amerikaanse hulp was afgelopen, en er dus niets meer te verdelen viel, is de OEES doorgegaan met haar werk voor de vrijmaking van het internationale verkeer. Het belangrijkste direkte resultaat daarvan is geweest dat het overgrote deel van de kwantitatieve handelsbelemmeringen is verdwenen. De grote bloei van de internationale handel na 1948 is zeker ten dele aan de activiteit van de OEES te danken.

De bloei van de handel ging gepaard met de versterking van de economi-

sche positie van West-Europa. Die komt tot uiting in een geduchte concurrentiepositie, ruime voorraden goud en deviezen, het herstel van de convertibiliteit en het „omgekeerde dollartekort”. West-Europa is niet meer arm. Al behoort het in vergelijking met de Verenigde Staten nog tot de midden-groepen, in vergelijking met andere landen is het rijk. (De Verenigde Staten zijn zo rijk, dat sommige arme landen geneigd zijn, dit woord met een onparlementair epiteton te versieren.) De berooidheid van Europa is een intermezzo geweest, de armoede van vele andere landen is fundamenteel, en zij is het die in het brandpunt van de belangstelling is gekomen.

De omkering van het dollartekort is eigenlijk het startsein geworden voor de herziening van de posities. Het is tevens het duidelijkste teken dat de Amerikaanse politiek tegenover West-Europa geslaagd is. Eertijds had Amerika een overschot in zijn wereldhandel, dat het kompenseerde door uitvoer van kapitaal in de vorm van schenkingen en leningen. Sinds enkele jaren is het handelsoverschot door de activiteit van Westeuropese exporteurs kleiner geworden, maar de kapitaaluitvoer is niet verminderd. Het gevolg daarvan is, dat Amerika nu meer dollars uitleent dan het overhoudt op de handel, en dus met een tekort op zijn totale betalingsbalans zit. Van de wegen om verergering van dit tekort te voorkomen, heeft het terecht die gekozen, welke over Europa voeren.

DOELMATIGE HULPVERLENING

Tijdens de onderhandelingen voor een „nieuwe OEEF” hebben de Verenigde Staten van meet af aan gesteld, dat de kwestie van de Europese ontwikkelingshulp in ieder geval tot het werkkterrein van de nieuwe organisatie zou moeten behoren. Als dat vaststond kon men weer verder zien. Eén van de drie hoofdtaken van de OESO, genoemd in de thans getekende konventie, zal dan ook gelegen zijn in de bevordering van gezonde economische groei in landen die geen lid van de organisatie zijn. Het is ook alleszins redelijk dat West-Europa, zelf op de been geholpen door hulp van buiten, nu de helpende hand biedt aan anderen.

Het is niet de bedoeling dat de OESO onder eigen auspiciën hulp in enigerlei vorm gaat verstrekken. Zij zal uitsluitend optreden als coördinatie-orgaan voor de bilaterale hulp, verstrekt door haar leden. Om dit mogelijk te maken zullen de lidstaten hun ervaringen uitwisselen en wederzijds elkaar kunnen raadplegen. Tot de hulpprogramma's waarover de coördinatie van de OESO zich zal uitstrekken, behoren niet alleen die welke gericht zijn op landen buiten Europa, maar ook de programma's voor in economische ontwikkeling achtergebleven gebieden in Europa zelf.

Van hoe groot belang de coördinatie van bilaterale hulp is, kan blijken uit het feit dat zeker meer dan driekwart van alle bijstand aan onontwikkelde gebieden in bilaterale vorm wordt verschaft. De noodzaak tot coördinatie was al eerder erkend bij de oprichting van de zgn. Development Assistance Group in het begin van 1960. Deze groep bestaat op het ogenblik uit tien leden²⁾, allen kapitaalverschaffers van enig belang. Na aanvankelijke aarzeling is enige tijd geleden ook Nederland tot de Groep toegetreden. De Groep heeft tot nu toe tweemaal vergaderd. Zij bemoeit zich alleen met hulp aan gebieden buiten Europa en dient als forum voor onderling overleg

met het doel de hulpverlening effectiever te maken. Gezien de grote overeenkomst tussen haar werkzaamheden en die van de OESO, is besloten dat de Groep in de OESO zal worden opgenomen.

Bevordering van effectieve ontwikkelingshulp door Europese landen heeft niet alleen ten doel, de Amerikaanse betalingsbalans te ontlasten. Dat is eerder een aanleiding. Er zijn dieper liggende gronden, economisch zowel als politiek, om nog niet te spreken van de plicht van naastenliefde. De diepste economische grond is wel, dat de welvaart in welk deel van de wereld ook niet boven een bepaald peil kan uitkomen als de rest van de wereld al te ver achterblijft. Om ons tot West-Europa te beperken: wij kunnen onze welvaart slechts blijven vergroten als onze produkten voldoende afzet vinden buiten Europa, met name in minder geïndustrialiseerde landen, en dus als de koopkracht daar groot genoeg is.

Een ander economisch motief waarom juist Europa zijn hulp zou kunnen uitbreiden, is onlangs nog door de President van het Internationaal Monetair Fonds, de heer Per Jacobsson, naar voren gebracht. Hij heeft erop gewezen, dat volgens de huidige bevolkingsprognoses de bevolkingsgroei in de komende veertig jaar slechts 0,7% per jaar zal bedragen in West-Europa, tegen 1,4% in de Verenigde Staten en 2% in de rest van de wereld. Dit levert een aanwijzing, dat de kapitaalbehoefte per hoofd van de beroepsbevolking het grootst zal zijn in die „resterende” landen en het kleinst in West-Europa.

Een politiek motief is vanzelfsprekend dat de landen die thans in opkomst zijn en nog niet voor één, van de beide wereldkampen hebben gekozen, alleen dan bereid zullen zijn onze gedragsregels te aanvaarden, als zij daartoe aanleiding vinden in ons daadwerkelijk gedrag. Wijzelf zullen hun wantrouwen, ontstaan in onze koloniale periode, moeten wegnemen. Mede aan de omvang van onze hulp zullen zij onze werkelijke democratische gezindheid beoordelen, en mede aan de effectiviteit van onze hulp zullen zij de kracht van de democratische bestuursvorm beoordelen.

EVENWICHTIGE EXPANSIE

Een tweede hoofdzaak voor de OESO, die in het voorgaande reeds is aangestipt, wordt gevormd door de koördinatie van de economische politiek met het oog op evenwichtige economische groei in de lid-staten zelf. Meer bepaaldelijk heeft men hierbij gedacht aan de conjunktuurpolitiek. Geen land kan nog hopen op eigen kracht de conjunktuur te beheersen, tenzij het zijn economie volledig afsluit van de buitenwereld. Maar afsluiting is nu juist wat moet worden tegengegaan. Het enige middel om in de hedendaagse verhoudingen openheid met evenwicht te combineren is overleg tussen de regeringen, zodat de ene regering geen maatregelen neemt die het beleid van de andere doorkruisen.

De OEES heeft op dit gebied belangrijk werk verricht, en tijdens de onderhandelingen over de OESO bleek men het er algemeen over eens te zijn dat de vruchten van dat werk niet verloren mochten gaan. De OESO-konventie bevat bepalingen, die het overleg tussen de regeringen op dit punt regelen. Men zal zich evenwel voorshands niet al te veel van de resultaten moeten voorstellen. De konventie voorziet niet in sancties of andere mogelijkheden om druk uit te oefenen. Bovendien zijn de lid-staten zeer uiteenlopend in

grootte en economische macht. Niettemin is een zekere mate van vertrouwen wel gerechtvaardigd, omdat de landen ook nu al enigszins met elkaars conjuncturele situatie rekening houden. Dat blijkt bijv. uit de verlagingen van het officiële diskonto in het Verenigd Koninkrijk en West-Duitsland op een ogenblik dat het voor de economieën van die landen minder gewenst was, maar wel zeer van pas kwam voor de Amerikaanse betalingsbalans.

Natuurlijk is de economische groei van de landen van de OESO ook van grote, ja doorslaggevende betekenis voor de welvaart in de rest van de wereld. De wereldwelvaart moet meegetrokken worden door de expansie van de industrielanden. Werkend aan onze eigen welvaart scheppen wij gunstige omstandigheden voor de welvaart van anderen. Rechtstreeks, doordat wij de voor onze produktie benodigde grondstoffen grotendeels in armere landen kopen, en zodoende hun economie steunen en hun koopkracht vergroten. Indirekt, doordat alleen bij voldoende expansie de kapitalen beschikbaar komen waaruit wij onze ontwikkelingshulp moeten financieren. Er is een duidelijk verband tussen de twee genoemde hoofdtaken.

VRIJE HANDEL

Dat verband bestaat eveneens met betrekking tot de derde hoofdtak, de verdere vrijmaking van het economisch verkeer tussen de lid-staten onderling en tussen de OESO en derde landen. Wat er van de kwantitatieve beperkingen op de invoer in de OESO-landen nog over is, betreft voor een aanmerkelijk deel produkten van agrarische oorsprong, waaronder vele grondstoffen. Op het gebied van de vrijmaking van het verkeer heeft de OEEC zich onschatbare verdiensten verworven. Het zou een ernstige terugval betekenen als haar resultaten in een mogelijke toekomstige crisis ongedaan gemaakt zouden worden. Om daarvoor te waken zijn enkele belangrijke bepalingen van de OEEC in de nieuwe konventie overgenomen. Helaas konden ze niet alle worden overgenomen, omdat met name de Amerikaanse en Franse onderhandelaars zich daartegen verzetten. Op enkele punten zijn die tussloten gezwicht voor het aandringen van kleine landen, vooral Zwitserland en ook Nederland.

Niet alleen ter beveiliging van de toekomstige vrijheid van verkeer is het verblijdend dat de nieuwe organisatie haar bemoeienissen op dit gebied zal uitstrekken. Het is ook van veel belang dat zij hierdoor een permanent forum zal kunnen bieden voor het overleg tussen de zes landen van de EEG en de zeven van de EVA. De kloof tussen de beide groepen begint zich eerst goed af te tekenen, nu per 1 januari jl. de EEG-landen met lage invoerrechten de eerste verhogingen hebben ingevoerd om hun tarieven aan te passen bij het gemeenschappelijk buitentarief.

Ook hier zijn de producenten van grondstoffen weer belanghebbende derden. Er bestaat begrijpelijke onrust in grondstoffenlanden die niet tot een van de twee handelsblokken behoren, dat zij tussen twee stoelen terecht zullen komen. Gaat bijv. West-Duitsland de EEG-regels op de invoer van koffie toepassen, dan wordt de Zuid Amerikaanse koffie daar dubbel zo zwaar belast als de Afrikaanse. Dit is maar één van de vele voorbeelden. Voor degenen die wel met een van de twee verbonden zijn zal het trouwens even goed repercussies hebben, want een gemakkelijker toegang tot de ene markt

betalen zij met een moeilijker toegang tot de andere. In het algemeen gesproken zal de OESO moeten trachten, hieruit voortvloeiende nutteloze overleggingen van de handelsstromen te voorkomen.

De ekonomie van de landen in kwestie is meestal zeer kwetsbaar, doordat zij steunt op een gering aantal basisprodukten. Beleven de industriële landen een recessie, dan zitten de grondstoffenlanden meteen aan de grond. Een prijsdaling op de wereldmarkt van één enkel stapelprodukt kan de hele ekonomie van zo'n land ontredderen en kost dikwijls meer dan de financiële bijstand van jaren. Herinvoering van invoerbeperkingen of verhoging van invoerrechten op die produkten kan soortgelijke gevolgen hebben.

Het is daarom alleen al een eis van doelmatigheid, althans aan de onzekerheid met betrekking tot regeringsmaatregelen op dit gebied een einde te maken. De onzekerheden van de markt zijn al ernstig genoeg. De beste oplossing zou zijn, meer variatie in het produktiepotentieel van de grondstoffenlanden te brengen. Daarvoor is echter vrijheid van handel een voorwaarde. Daarvoor is tevens technische en financiële hulp nodig. Van welke kant men de zaken ook benadert, steeds opnieuw stuit men weer op de alzijdige verbondenheid van de wereldekonomie. Het zal goed zijn als de OESO ons er telkens weer aan herinnert dat elke maatregel die wij nemen zijn invloed zal hebben op derde landen.

VERHOUDING TOT ANDERE ORGANISATIES

De konventie is opgesteld door een speciale Voorbereidende Kommissie, en goedgekeurd door vertegenwoordigers van de twintig betrokken landen en de Europese Kommissie. Op 14 december jl. is zij ondertekend te Parijs. Zij zal in werking treden ter vervanging van de OEEF zodra vijftien van de twintig landen haar hebben geratificeerd. Men hoopt dat dit in september 1961 het geval zal zijn.

De opzet van de nieuwe OESO is zwakker dan die van de oude OEEF. Tot op zekere hoogte is dit de prijs voor het lidmaatschap van de Verenigde Staten. Aanvankelijk wensten de Verenigde Staten, overigens met steun van Canada en Frankrijk, de nieuwe organisatie louter adviserende funkties toe te kennen. Het Amerikaanse Congres wenste zich op geen enkele wijze in zijn vrijheid van handelen te laten beknotten. Ook afgezien daarvan voelden de Amerikanen er meer voor, alle besluitvorming voor te behouden aan organisaties die in beginsel de gehele wereld omvatten, zoals het GATT (Algemene Overeenkomst voor Handel en Tarieven).

Tegen de laatste opvatting is aan te voeren, dat het werkerrein van de OESO meer omvat dan dat van het GATT, namelijk niet alleen goederenverkeer, maar ook dienstenverkeer en zelfs financieel verkeer, niet alleen tarieven maar ook kwantitatieve beperkingen. Voor de eerste moeilijkheid is tenslotte, na lang onderhandelen, de oplossing gevonden dat de OESO een beperkte beslissingsbevoegdheid zal bezitten, waarbij besluiten met eenstemmigheid genomen moeten worden, maar blanco stemmen mogelijk is. Door deze laatste bepaling hoopt men het gebruik van het veto te beperken.

Hoe de verhouding van de nieuwe organisatie tot het GATT in feite zal uitvallen, zal de praktijk moeten leren. Veel zal afhangen van de eerste sekretaris-generaal, de heer Thorkil Kristensen, liberale oud-minister van

financiën van Denemarken. Hij is voor vijf jaar benoemd om zijn functie het nodige politieke gewicht te geven. Daarnaast zal vanzelfsprekend het beleid van de nieuwe Amerikaanse regering van grote invloed zijn. In elk geval verschaft de organisatiestructuur van de OESO haar leden de mogelijkheid, in het GATT op te treden als de stoottroepen van de handelsvrijheid.

In dit stuk is vooral gewezen op de betekenis van het werk dat de OESO gaat doen voor de landen die zich in de fase van economische ontwikkeling bevinden. Het ligt voor de hand speciaal hierop te wijzen, omdat het nieuwe in de taken van de OESO juist op dit terrein gelegen is. Er wil echter niet mee gezegd zijn dat daarmee de betekenis van de nieuwe organisatie uitputtend zou zijn weergegeven. Het dubbele verschil in naam tussen de oude en de nieuwe organisatie duidt al op meer. Enerzijds is het woord „ontwikkeling” erin opgenomen, maar anderzijds is het woord „Europees” eruit weggelaten. Het geografische gebied van de OESO is groter dan dat van de OEES; het omvat ook de Verenigde Staten en Canada, de transatlantische leden van de NAVO, van ons uit gezien. In dit opzicht is de oprichting van de OESO het verheugende kenmerk van de groei van een Atlantische gemeenschap ook buiten het militaire terrein. Daarom mogen wij de hoop koesteren dat de OESO, bij de vervulling van haar vele specifieke taken, tevens een bijdrage zal leveren tot de economische versteviging van het Atlantisch Bondgenootschap.

---

1) Deze achttien zijn België, de Bondsrepubliek Duitsland, Denemarken, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Turkije, het Verenigd Koninkrijk, IJsland, Zweden en Zwitserland.

2) De overige leden zijn België, de Bondsrepubliek Duitsland, Canada, Frankrijk, Italië, Japan, Portugal, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Japan is geen lid van de OESO.

Subsidie-politiek ¹⁾

door J. J. M. Festen

Met betrekking tot het vraagstuk der overheidssubsidiëring is in de afgelopen jaren een uitgebreide literatuur verschenen. Desondanks is men er bij lange na nog niet in geslaagd tot een eenstemmige oplossing te komen, zelfs heeft men nog geen algemeen aanvaardbare richtlijnen vermogen op te stellen. Het bestaande stelsel van subsidiëring is in vorm en omvang zo wijd vertakt, de inzichten juridisch en vooral politiek gezien lopen hier zozeer uit elkaar, dat het wel uiterst moeilijk is om ter zake van de praktische toepassing tot een algemene gedragslijn te geraken.

In hoofdzaak betreft het hier een vraagstuk van samenwerking tussen overheid en particulieren, wanneer men althans buiten aanmerking laat de subsidiëring tussen de onderscheidene overheidsorganen onderling. Dit laatste is van geheel eigen aard en kan hier gevoeglijk ter zijde blijven, omdat het bij het probleem dat ons bezighoudt gaat over de wijze van besteding der overheidsgelden welke middels belastingheffing zijn verkregen. Financiële banden tussen overheidsorganen onderling zijn onderworpen aan geheel andere inzichten dan die tussen overheid en particulier.

Door de sterke uitbreiding welke de overheidssubsidiëring vooral in de na-oorlogse jaren heeft verkregen, mede als gevolg van de gewijzigde inzichten aangaande de overheidstaak, is de noodzaak duidelijker aan het licht gekomen om tot een meer doelbewust subsidiebeleid te geraken. Daartoe is vereist tot overeenstemming te komen omtrent vragen naar de rechtsgrond en het rechtskarakter der subsidie, de mate en vormen der subsidiëring, alsmede de invloed der overheid op de subsidie-ontvangende instelling. In ogenschouw zal daarbij voorts moeten worden genomen, in hoeverre de subsidiëring een instrument van het openbaar bestuur dient te zijn. Is er nog wel aanleiding om ten aanzien van de activiteiten die voor overheidssubsidie in aanmerking komen een tegenstelling te maken tussen overheids- en particulier initiatief?

Onlangs is aan de rij van geschriften handelend over het vraagstuk der overheidssubsidiëring er een toegevoegd van een commissie ingesteld door het college van advies der anti-revolutionaire partij. Met dit rapport leverde de commissie ongetwijfeld een verdienstelijk stuk werk. Het is immers van het grootste belang dat de onderscheiden levens- en wereldbeschouwingen zich in dit vraagstuk verdiepen en er naar streven zoveel mogelijk tot onderling overeenstemmende resultaten te komen. Dit geschrift geeft in een zo beknopt mogelijk betoog een overzichtelijke verhandeling van het vraagstuk. Het is

verdeeld in elf hoofdstukken, welke ieder een afgerond facet belichten. Aan het rapport is een nota toegevoegd van het lid der commissie, de heer Mr. C. J. Verplanke, waarin een afwijkend standpunt wordt verdedigd ter zake van de discriminatie door de overheid ten aanzien van organisatie op verschillende levensbeschouwelijke grondslag. Wanneer men van de conclusies van het rapport kennis neemt dan zal men moeten erkennen, dat het ingenomen standpunt, daargelaten een zekere mate van vaagheid waaraan men als gevolg van de beknopte omschrijving misschien moeilijk kon ontkomen, zeer loyaal is. Het blijft uiteraard de vraag, of men zich in het groter verband der anti-revolutionaire partij wel geheel met de uitspraken der commissie zal kunnen verenigen.

Ook deze commissie heeft zich in haar rapport, gelijk verreweg het merendeel der reeds aan dit onderwerp gewijde geschriften, beperkingen opgelegd. Allereerst wil het de overheidssubsidiëring speciaal vanuit politiek gezichtspunt behandelen en volstaat het met te pogen enkele algemene richtlijnen te formuleren, waarlangs een verantwoord subsidie-beleid zich zou kunnen ontwikkelen. Buiten bespreking zijn voorts gelaten subsidies die een meer speciaal economische functie vervullen, alsmede die, welke reeds thans op wettelijk vastgestelde grondslagen berusten.

Dit rapport is het eerste waarin ik een meer gefundeerde uiteenzetting aantrof van de rechtsgrond voor overheidssubsidie. Daarvoor wordt ervan uitgegaan, dat als voornaamste grondslag van onze rechtsstaat geldt de persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid, waardoor de leiding in de ontwikkeling der samenleving niet bovenal berust bij de overheid. De staat is zelf slechts één van de in de samenleving optredende instituten. De overheid vertegenwoordigt één van de vele samenlevingskringen in de gemeenschap. Daarom berust de leiding in de ontwikkeling der samenleving ook niet, en zelfs niet primair, bij de overheid, maar bij de vrije mens in zijn vele samenlevingsvormen. De overheid in de rechtsstaat dient deze orde in de schepping te respecteren. Voor al de aspecten der samenleving treedt zij slechts onder één, voor haar kenmerkend, gezichtspunt op, namelijk, dat van bedeling der publieke gerechtigheid. Het optreden der overheid kenmerkt zich hierin, dat het is gericht op het algemeen belang. Daarom zal zij zich nimmer vereenzelvigen met enig bijzonder belang, doch uitsluitend het algemeen belang dienen. Wanneer men stelt, dat ook particuliere instellingen in het algemeen belang kunnen werkzaam zijn, zoals die, welke zonder onderscheid des persoons haar diensten aan een ieder aanbieden, dan maakt men zich schuldig aan een zeker misverstand. Het algemeen belang eist en daarvan is slechts sprake bij een belangenafweging, waarbij alle belangen in de weegschaal worden geworpen en tegen elkaar afgewogen, ten einde aan ieder het juiste gewicht toe te kennen, ter verzekering van een onderlinge harmoniëring. Dit nu is uniek voor de overheid. In de private sector doet zich dat nimmer voor. Daarom is het altijd behartiging van bijzondere belangen, daargelaten of zij aan eenieder ten goede komen. Daarom ook is de nuttigheid van het doel op zichzelf nimmer een beslissend criterium voor de overheids-subsidie. Dan immers zouden alle oorbare doeleinden subsidiabel zijn. Of zij voor subsidie in aanmerking komen hangt echter af van de publiekrechtelijke afweging van alle in het geding zijnde bijzondere belangen. Waar overheids-

subsiëriëng plaats heeft middels langs dwangmatige weg verkregen belastinggelden is de norm voor besteding dezer overheidsmiddelen uitsluitend gelegen in de vraag, of daarmee vanuit het gezichtspunt der publieke rechtsbedeling het algemeen belang is gediend.

De hier kort weergegeven theorie lijkt niet gek en spreekt ongetwijfeld wel aan. Maar zij is m.i. voor de praktijk onuitvoerbaar. Zij biedt ongenoegzaam houvast ter realisering. Daarbij komt, dat de inzichten omtrent het van overheidswege te behartigen algemeen belang zich naar tijd en omstandigheden wijzigen. De commissie voelt blijkbaar zelf dit tekort. In het volgend hoofdstuk IV geeft zij rechtsgronden en rechtsnormen voor subsiëriëng, die voor praktische uitvoering aanvaardbaar zijn.²⁾

Voorwat aangaat het vraagstuk der discriminatie tussen organisaties op verschillende levensbeschouwelijke grondslag neemt het rapport een ruim en m.i. het enig juiste standpunt in. Onder handhaving der christelijke staatsidee acht de commissie het onjuist als de overheid in haar verhouding tot het particulier initiatief discriminatie gaat toepassen naar de maatstaf van de levensbeschouwelijke grondslag van dit initiatief. Daarmede zou terecht inbreuk worden gemaakt op de geestelijke vrijheid om de maatschappelijke taak die men in particuliere samenwerking op zich heeft genomen, en waarbij mede het publiek belang is betrokken, naar eigen levensbeschouwelijk standpunt en inzicht te vervullen. Discriminatie naar geloofs- en levensbeschouwelijk standpunt van de zich om financiële overheidssteun aanmeldende organisaties zou de deur openen voor een willekeur die met de eis der publieke verdelende gerechtigheid in een christelijk bestuursbeleid in flagrante strijd zou komen. Zij verdraagt zich in geen dele met de geestelijke vrijheid, die het uitvloeisel is van het christelijk beginsel der souvereiniteit in eigen kring. De commissie komt — met uitzondering van één harer leden, die in een afzonderlijke nota van een afwijkend standpunt blijk geeft — tot de conclusie, dat voor de overheid de rechtsgrond voor het verlenen of weigeren van subsidie nimmer gelegen kan zijn in levens- of wereldbeschouwelijke uitgangspunten van de zich voor subsidie meldende gegadigden. Als de overheid subsidieert behoort zij dat niet te doen omdat het uitgangspunt van waaruit een bepaalde instelling activiteiten ontwikkelt, haar zo waardevol lijkt, maar op grond van de overweging, dat de zich voor subsidie meldende instelling activiteiten ontplooit op een terrein, waar deze in het publiek belang niet gemist kunnen worden. Indien blijkt, dat van uit de private sector deze activiteiten zonder financiële steun van de overheid niet of niet behoorlijk ontwikkeld kunnen worden, terwijl de overheid het harerzijds een zaak van publiek belang acht, dat deze activiteiten wel worden ontwikkeld, dan is daarmee in beginsel de rechtsgrond voor het verlenen van subsidie gegeven. De rechtsgrond is alleen te vinden in het al of niet betrokken zijn van het publiek belang bij de werkzaamheid der betreffende organisaties en bij de doeleinden, welke zij zich zakelijk stellen. Het behoort niet tot de taak der overheid, maar tot die der private verenigingen, aan de verrichte arbeid de levensbeschouwelijke inhoud te geven. Discriminatie op louter religieuse en levensbeschouwelijke gronden van overheidswege is niet op haar plaats.³⁾

Ik heb gemeend de lezers een beknopte weergave van het hier verdedigde

standpunt in zake de discriminatie, hetwelk voor de overheidssubsidiëring van zo uitermate belang is, niet te mogen onthouden. Het komt goeddeels overeen met de inzichten der K.V.P. Ook in katholieke kring zal men zich geheel kunnen aansluiten met de terloops in het rapport gemaakte opmerking, dat het uitdragen van de boodschap van het evangelie *als zodanig* door de kerken evenmin voor subsidie in aanmerking komt als het verkondigen van een humanistisch menselijkheids- en zedelijkheidsideaal. Daaruit volgt natuurlijk geenszins, dat overheidssubsidie in de bouw van kerken en bezinningsverblijven om die reden ontoelaatbaar zou zijn.

In zijn aan het rapport toegevoegd afwijkend standpunt stelt de heer Mr. C. J. Verplanke, dat de overheid z.i. een te passieve houding aanneemt, wanneer zij slechts subsidie heeft te weigeren aan instellingen die een bedreiging vormen voor de publieke orde en de goede zeden. Op die wijze wordt de betekenis der christelijke grondslagen te zeer afhankelijk gesteld van hun feitelijke aanwezigheid. De overheidstaak moet volgens hem zich niet beperken tot verdediging der christelijke grondslagen, maar zal ze ook moeten verstevigen. De heer Verplanke kan er blijkens zijn betoog weinig vrede mede hebben, dat niet uit een bepaalde christelijke geloofsovertuiging handelende particuliere organisaties uit de publieke kas worden gesubsidieerd, daargelaten hoe belangrijk hun aantal deelgenoten en de aard hunner activiteiten ook zijn. Met alle respect voor diens persoonlijke overtuiging, geeft zijn zelfverzekerd oordeel weinig blijk van verdraagzaamheid wanneer hij stelt, dat van het reformatorisch protestantisme meer als van Rome heil te verwachten valt voor de meest ideale samenleving. Het is in ieder geval goed, dat de meerderheid van hen die in overheid zijn gesteld bij de vervulling van hun taak in het algemeen belang blijk geven van een ruimer standpunt. Daarvan is zeker meer heil voor de meest ideale samenleving te verwachten dan van doorvoering der inzichten van de heer Verplanke. Voorts geloof ik, dat men aan deze nota, die aan de waardevolle betekenis van dit rapport slechts afbreuk kan doen, beter zo snel mogelijk voorbij gaat.

De commissie komt op tegen de zgn. gekoppelde subsidies, waaraan rijk en provincie zich schuldig maakten, en waarvan een afkeurenswaardige beïnvloeding en morele dwang op het vrije beleid der plaatselijke besturen uitgaat. Middels de financiële verhouding en met gebruikmaking voor zoveel nodig van het medebewind door de gemeenten op rijksgezag uit te voeren kan aan de hier gevte bezwaren afdoende tegemoet worden gekomen. Men zal het hiermede zeer wel eens kunnen zijn al mag niet uit het oog worden verloren, dat in de praktijk een scheiding tussen landelijke, provinciale en zuiver plaatselijke belangen vaak moeilijk is te trekken.

Bij de vraag naar de hoogte der subsidie gaat de commissie ervan uit, dat de staat de private samenleving zo weinig mogelijk financieel moet steunen. Volgens haar brengt de aard der subsidie mede, dat zij nooit meer dan een aanvullend karakter mag dragen en derhalve slechts een bijdrage mag vormen in een reëel tekort. Hiermede zullen weinigen instemmen. Allereerst wordt hierbij m.i. de fout gemaakt in het lanceren van een minder juiste tegenstelling tussen overheid en particulier initiatief. Wanneer men zich daarentegen op het standpunt stelt, dat aan het particulier initiatief zoveel mogelijk voorrang behoort te worden gelaten boven rechtstreekse

overheidsvoorziening in al die gevallen, waarin het in staat en bereid is op volledig verantwoorde en deskundige wijze het betreffende belang te behartigen, dan komt het vraagstuk der subsidiëring geheel anders te liggen. Dit standpunt biedt daarenboven voordelen op velerlei gebied, vooreerst omdat alsdan rekening kan worden gehouden met de onderscheiden levens- en wereldbeschouwelijke inzichten der burgers, terwijl zuiver financieel bezien particuliere belangenbehartiging in het algemeen veel voordeliger is dan die in ambtelijk verband. Beperking van subsidie in alle gevallen tot het werkelijk tekort, omdat men anders met de aard daarvan in tegenspraak komt, lijkt mij niet juist. Naar mijn wijze van zien moet men het aanvullend karakter der subsidiëring niet uitsluitend afmeten naar de aanvullende geldelijke bijdrage, maar veel meer naar de aanvullende hulp in het van particuliere zijde te behartigen belang. Zo gezien is het volkomen verantwoord indien de overheid in bepaalde gevallen zelfs de totale kosten daarvan voor haar rekening zou nemen. Aangaande tal van voorzieningen, welke bij gemis aan particuliere behartiging door de overheid zelve ter hand zouden moeten worden genomen, denk alleen maar aan die op het gebied der gezondheidszorg, zal het zeker aanbeveling verdienen het subsidie niet te beperken tot het aanwijsbaar jaarlijks tekort. Zodoende bestaat immers het grote gevaar, dat het te verzorgen belang niet genoegzaam tot ontplooiing kan worden gebracht, terwijl daarnaast ernstig gevaar dreigt dat de nodige activiteit wordt verlamd. Daarnaast zijn er genoegzame middelen ten einde te verzekeren dat de van overheidswege beschikbaar te stellen gelden op verantwoorde wijze worden aangewend.

Voor een rechtvaardig subsidie-beleid zal de overheid uiteraard zo goed mogelijk dienen te waken. Ter bereiking daarvan zal de vaststelling van objectieve subsidie-maatstaven een middel kunnen zijn. Toch zal men daarvan niet al te grote verwachtingen mogen koesteren. De praktijk heeft wel uitgewezen dat deze slechts voor een beperkt aantal gevallen uitkomst vermogen te geven. Daarenboven zal het vasthouden aan stringente richtlijnen ongetwijfeld tot gevolg hebben, dat een onrechtvaardig subsidie-beleid wordt toegepast. Aan incidentele beoordeling van diverse factoren ten aanzien van de onderscheidene instellingen zal voor een rechtvaardige subsidie-toekenning niet zijn te ontkomen. Ook de commissie pleit ten slotte voor de nodige soepelheid.

Ten aanzien van enkele algemene richtlijnen die het rapport geeft met betrekking tot te stellen voorwaarden aan het subsidie valt te verwachten, dat men deze ten volle kan onderschrijven. Voorop wordt gesteld, dat nimmer het eigen interne structuurprincipe van een instelling door de overheid mag worden aangetast. Daarom is het ongewenst overheids-gedelegeerden in het bestuur te eisen. De subsidiërende overheid wachte er zich angstvallig voor inbreuk te maken op de zelfstandige taakuitoefening der particuliere instelling; zij dient er alleen voor te waken, dat de beschikbaar te stellen publieke middelen op verantwoorde wijze worden besteed.

Tot slot besteedt het rapport aandacht aan de rechtszekerheid met betrekking tot de subsidie-verlening. Inschakeling van een administratieve rechter ter waarborging van de nodige rechtszekerheid op dit gebied voor de subsidie-behoevende instellingen is moeilijk te verwezenlijken zonder al te

zeer inbreuk te maken op de zelfstandigheid der overheidslichamen. Daarom zullen de nodige waarborgen slechts zijn te verkrijgen door een rechtvaardige subsidie-politiek der overheid zelve. Ten einde deze te verzekeren en elk wantrouwen te dien aanzien bij voorbaat uit te sluiten zorge men er voor, dat de vertegenwoordigende lichamen een zo ruim mogelijk inzicht wordt verschafft in het gevoerde subsidie-beleid.

Ik ben op de inhoud van dit rapport vrij uitvoerig ingegaan. Het levert m.i. in overzichtelijke en toch niet te omvangrijke vorm een zeer waardevolle bijdrage aangaande het subsidie-vraagstuk in het algemeen. Niet eerder werd, voorzover ik kon nagaan, zo overtuigend gedocumenteerd aandacht besteed aan de rechtsgrond der subsidie. Ik meen, dat kennisneming van dit rapport de verwezenlijking van een meer doelbewust subsidie-beleid der overheid kan helpen bevorderen.

---

1) Rapport van het college van advies der Anti-Revolutionaire Partij bestaande uit de heren: Mr. J. J. Vangelbroek, voorzitter, Prof. H. Dooyeweerd, P. C. Elfferich, C. Groen, indol. drs., Prof. Dr. T. P. van der Kooy, A. Stapelkamp, S. van Tuinen litt. drs. en Mr. C. J. Verplanke. Uitgave J. B. van den Brink en Co., Zutphen.

2) „Bestuur door middel van subsidiëring”. Pré-adviezen voor de op 25 april 1952 te Maastricht gehouden „Administratieve dag”, uitgebracht door F. Hartog en Dr. S. O. van Poelje in Bestuurswetenschappen van maart 1952. Op blz. 150 wordt gezegd: „Het is niet mogelijk met objectieve en wetenschappelijke nauwkeurigheid de taak aan te geven welke de overheid in het maatschappelijk leven heeft te verrichten. De grenzen van die taak zijn voortdurend in beweging en wisselen naar gelang van de plaats, de tijd en de omstandigheden. Bovendien leiden de verschillende politieke en geestelijke stromingen vaak tot diepgaand verschil van inzicht over de vraag, hoe de grenzen op bepaalde punten moeten worden afgebakend.” En op blz. 133: „Dikwijls zijn gemeenten de pioniers, die als eerste erkennen, dat bij een bepaalde bemoeienis het algemeen belang is betrokken en dat in verband daarmee aanspraak op overheidssteun kan worden gemaakt.”

In de uitvoerige nota, welke gedeputeerde staten van Overijssel op 5 juni 1956 uitbrachten over het subsidie-beleid vinden we op blz. 53: „Zo zal naar onze wijze van zien bij het antwoord op de vraag, of een bepaald belang voor subsidiëring in aanmerking kan komen, steeds de subjectieve beoordeling een voorname rol spelen. Dit subjectief oordeel zal weliswaar het algemeen belang tot rechtsnoer hebben, maar het algemeen belang is op zichzelf, zoals gezegd, ook geen duidelijk afgebakende grootheid.”

3) Zie in verband hiermede het artikel van Mr. Dr. C. Ch. A. van Haren in het Katholiek Staatkundig Maandschrift van september 1955, nr. 7: „Subsidiëring van nevenorganisaties van het humanistisch verbond”.

De tragedie van de kommunistische intellektueel

door dr. K. J. Hahn

Wij kennen de innerlijke spanningen die een kommunistische intellektueel moet doorstaan, zodra hij begint zijn eigen gedachten vrij te ontwikkelen uit de verhalen van de bekeerde kommunisten, waarvan wel de belangrijkste verzameld zijn in het bekende boek „De God die faalde” of uit de prachtige analyse van de Poolse dichter-diplomaat Czeslaw Milosz, die — verschenen onder de titel „The Captive Mind” — een zeer scherp beeld tekent van de uiterlijke druk en het innerlijke zelfbedrog dat intellektuelen in een totalitair klimaat tot het kommunisme kunnen brengen en van het moeizame proces van zelfbevrijding uit deze geestelijke gevangenschap. Iets van deze spanningen hebben wij ook leren kennen uit de stemmen van de Hongaarse intellektuelen vlak voor en tijdens de revolutie van 1956, en bovendien kennen wij de vele moeilijkheden die de oostduitse filosoof Ernst Bloch, de Hongaarse literatuurprofessor Georg Lukács, de schrijver Pasternak, etc. hebben moeten doorstaan.

Toch verschaffen ons deze getuigenissen en deze voorbeelden slechts een rudimentaire indruk van hetgeen in de geest van kommunistische denkers omgaat, zover zij nog niet helemaal kapituleerden voor de partij-instanties en nog een zekere mate van oorspronkelijk denken hebben overgehouden. Voor het begrip van de geesteswereld van het kommunisme is juist de situatie waarin deze kommunistische denkers verkeren voor ons uitermate belangrijk en instruktief, omdat wij hieruit kunnen opmaken of en in hoeverre het kommunisme ooit erin zal slagen, het denken van de mens in keurslijf van het onveranderlijke marxisme-leninisme te persen. Daarom zal men met bijzondere belangstelling, ja spanning een boek van een kommunistische filosoof van achter het IJzeren Gordijn lezen, dat zojuist in vertaling in het Westen verscheen en dat ons een uitstekend inzicht verschaft in problematiek waarmee een jonge en oorspronkelijke denker in het kommunisme te worstelen heeft, zodra hij de tegenstellingen tussen zijn eigen denken en die van het officiële kommunisme te ontdekken begint. De lektuur van een dergelijk wijsgerig werk heeft om filosofische, politieke en kulturele redenen iets boeiends en het is daarom dat wij het nuttig achten, hierop iets nader in te gaan.

Wij spreken van de verzameling filosofische essays van de jonge Poolse professor voor filosofie aan de universiteit van Warschau, Leszek Kola-

kowski; deze verzameling verscheen enkele maanden geleden onder de titel: „Der Mensch ohne Alternative. Von der Möglichkeit und Unmöglichkeit, Marxist zu sein” bij de uitgeverij Piper in München. Wij herhalen: de lectuur van het boek zal iedereen boeien die enigszins aanvoelt tegen welke achtergrond de in dit boek geformuleerde gedachten gezien moeten worden en die daarom ook beseft, uit welke grote innerlijke spanningen zij geboren zijn.

Zeker, het belangrijkste element van deze achtergrond is Polen: ook heden nog steeds een merkwaardige uitzondering in de reeks van volkomen gelijkgeschakelde satelliet-staten van Oostduitsland tot Roemenië. Roodchina, Polen — en natuurlijk Joegoslavië — zijn kommunistische landen die zich in zeer verschillende mate tegenover Moskou en tegenover het officiële kommunisme van het Kremlin een eigen positie wisten te verwerven. In Polen zijn ook heden nog dingen mogelijk — zie de positie van de Kerk — die in andere kommunistische landen in het geheel onmogelijk zouden zijn. De merkwaardige positie van Kolakowski in Polen en de naam, die hij in Rusland geniet, zijn een goed voorbeeld voor deze bijzondere politieke houding van Polen. Kolakowski, heden slechts 33 jaar oud, behoort tot de vele jongeren, die na 1945 als overtuigde kommunisten met als ervaring nauwelijks meer dan de ontzettende Duitse bezetting en de verhalen over de vroegere Poolse feodale maatschappij-structuur, de Poolse universiteiten vulden en in de kommunistische organisaties het grote woord voerden. Kolakowski was spoedig een van de leiders van deze jongeren en werd, nog geen 30 jaar oud, hoofdredakteur van het filosofische tijdschrift „Studia filosoficzne” en lid van de redactie van het literaire tijdschrift „Nowa Kultura”. Kolakowski is een werkelijk oorspronkelijke en ook moedige denker, en vooral Pool. Hij bekende zich dan ook in de tijd om 1956 openlijk tot het anti-stalinisme zodat de Russen hem allesbehalve gunstig gezind waren. Kolakowski, nauw bevriend met Gomulka, zou zeker in moeilijkheden gekomen zijn, indien hem Gomulka niet in de gelegenheid gesteld had, voor een tijd naar het buitenland te gaan: Kolakowski ging na 1956 een tijdje in Amsterdam en Parijs studies maken over Spinoza en de godsdienstgeschiedenis van de zeventiende eeuw. Uit deze studies werd een boek over Spinoza geboren dat 1959 in Polen verscheen. Inmiddels ging Kolakowski voort opstellen in Polen te publiceren — en ook lezingen in het Westen te houden, b.v. aan de universiteit van Tübingen. In de „Pravda” verschenen van tijd tot tijd zeer kritische artikelen over hem, waarin hij o.a. de leider van de hoogst gevaarlijke Poolse reformisten en afwijkingen genoemd werd. Dit alles neemt niet weg — Polen is nu eenmaal een eigenaardige satelliet — dat Kolakowski na het beëindigen van zijn studies naar Warschau terugkeerde en zelfs hoogleraar voor filosofie aan de universiteit van Warschau werd — hoewel hij toch na 1956 zijn functies in de redakties van de bovengenoemde filosofische en literaire tijdschriften had moeten neerleggen.

Nu verschijnen zijn opstellen, die in de jaren 1955 tot 1957 in Polen zijn verschenen, in Duitse vertaling in Westduitsland, met een zeer sprekende titel. Kolakowski protesteert meteen, vooral tegen de titel, en beweert dat het boek zonder zijn toestemming verscheen — terwijl op de tweede pagina van het boek te lezen valt, dat dit de enige geautoriseerde vertaling is. Overigens spreekt ook de naam van de vertaalster — Wanda Bronska-

Pampuch —, die zelf een uitstekend boek over het moderne Polen op haar naam heeft staan (verschenen bij Kiepenheuer und Witsch, Keulen), tegen een vergissing van de zijde van de vertaler of uitgever. Deze laatsten hebben dan ook niet gereageerd, zodat het boek zelf in die tegenstrijdigheid en ook dubbelzinnigheid bleef staan, waarin Kolakowski en zijn denken zelf geplaatst moeten worden. Doch dit zal uit de hoofdgedachten van het boek zelf blijken.

De opstellen behandelen verschillende onderwerpen: het marxisme, de intellektuelen, het antisemitisme, het begrip „links”, enz. De wijze van behandeling verraaft een zeer scherpe, heldere denker, elastisch in zijn formuleringen, helemaal niet gespeend van humor, erudiet en zeker niet krampachtig, die geen woord te veel zegt, en integendeel niet kan nalaten, toespelingen te plaatsen die een onverdachte lezer vermoedelijk niet zullen opvallen. Misschien moet men de gehele voorgeschiedenis en de gehele achtergrond van de opstellen kennen om te begrijpen dat dit boek, in zijn vorm en zijn problematiek zuiver kommunistisch, eigenlijk in een voortdurende ondergrondse dialectiek tot het kommunisme, tenminste het officiële kommunisme staat. Hoe dieper men doordringt in de eigen zeer vaak verborgen gehouden gedachte wereld van Kolakowski destemeer krijgt men de indruk, dat wij hier met een ingenieus wijsgerig kryptogram te maken hebben, een verklausuleerd pleidooi voor een kommunisme, dat nauwelijik deze naam meer voor zich kan opeisen. Is Kolakowski reeds bewust overtuigd van de „onmogelijkheid, kommunist te zijn”?

Niets kenmerkt de auteur en zijn scherp en verhelderend sarkasme beter dan het begin van het eerste opstel, gewijd aan het marxisme. Hij vertelt hierin van een beroemde Russische taalgeleerde, die altijd een bepaalde taaltheorie als zuiver marxistisch had verkondigd, tot Stalin persoonlijk zijn beroemd artikel over de taal publiceerde en als marxistisch ongeveer het tegendeel van de genoemde geleerde verkondigde. Deze aarzelde geen oogenblik, verwierp zijn eigen tot nu toe marxistisch genoemde theorie als on-marxistisch en bekende zich met enthousiasme tot de leer van Stalin over de taal, als de enig ware marxistische taaltheorie. Was die professor nu voor het artikel van Stalin in strijd met Marx en daarna weer goed marxistisch? Kolakowski geeft een ander antwoord: de brave professor was altijd binnen het marxisme gebleven; zolang de partij zijn theorie als marxistisch had erkend, was hij marxist; nadat Stalin gesproken had, bekende zich de professor meteen tot diens theorie — en bevond zich daarmee wederom veilig binnen de muren van het marxisme; dit marxisme is echter slechts een bepaald marxisme, volgens Kolakowski, namelijk het institutionele marxisme, het geheel van leerstukken, die door de partij verkondigd worden en met de macht van de staat verdedigd worden.

Tegenover dit doktrinaire, kennelijk totalitaire marxisme plaatst nu Kolakowski het „intellektuele marxisme”, dat niet afhankelijk is van officieel verkondigde dogma's, maar in een vrij wetenschappelijk onderzoek de marxistische these's toepast, op een werkelijkheid die Marx zelf niet kon voorzien en waarmee hij dan ook geen rekening kon houden. Hieruit komt een tegenstelling tot een bepaalde interpretatie van het marxisme, meer nog, een tegenstelling tot een bepaalde kommunistische politiek voort die eigenlijk de grond-

melodie van het boek vormt. Kolakowski beschouwt zich zelf als kommunist en wil als zodanig ook beschouwd worden — er zit echter een diepe afkeer in hem tegen een marxisme, dat met geweld, misdaad, onderdrukking van de geestelijke arbeid, administratieve controle van de intellectuelen etc. tot een dogmatisme verstart. Kolakowski geeft dit door hem bestreden fenomeen verschillende namen: „rechts socialisme”, „stalinisme”, „institutioneel marxisme” of kort ook, in de Duitse vertaling: „die Behörde”. Het laatste, de autoriteit, wordt vooral met de duidelijke ondertoon van verbeterde woede en bittere ervaring tot een symbool van het afschuwelijke en onmenselijke systeem, dat kort geleden van de troon gestoten werd — slechts als men naar deze ondertoon luistert, zal men beseffen, dat „die Behörde” een onwezenlijke macht vormt, die in haar anonimiteit een schrikbarende invloed heeft — zoals de nooit bereikbare rechters in het „Proces” van Kafka.

Wij hebben hier dus ook met een typisch Poolse reactie op het Russische stalinisme te maken, nu wijsgerig gesublimeerd in een dialektische oppositie: hier „die Behörde” en het rechtse socialisme. Het is natuurlijk een bijzonder schrandere zet, om juist de extreme kommunisten „rechts” te noemen: dat geeft Kolakowski namelijk de mogelijkheid, het door hem bepleitte „intellectuele marxisme”, dat een vrije en niet gecontroleerde wetenschap vraagt, dat humaan wil zijn en het kommunisme op morele waarden wil laten steunen, geheel onverwachts „links socialisme” te noemen. Daarmee hoopt hij namelijk gevrijwaard te zijn tegenover het verwijt van „rechtse” of sociaaldemocratische afwijking. Toch gelukt dit natuurlijk niet. Het pleidooi voor het „linkse socialisme”, dat volgens Kolakowski het ware socialisme en het ware kommunisme vormt, kan niet anders worden opgevat dan als een streven, aan het kommunisme een profiel te geven dat het wezen van het marxistisch-leninistische kommunisme verandert.

In weinige en voorzichtig geplaatste aanduidingen laat de auteur namelijk merken dat hij zijn links socialisme in ieder geval geschraagd ziet door morele, humane principes — die hij niet nader toelicht of omschrijft, die voor zijn conceptie echter van wezenlijk belang zijn. Waar haalt de zuivere materialist deze morele fundering vandaan? Hier stuiten wij dus op een wijsgerige lakune — die vermoedelijk bewust opengehouden wordt. Kolakowski is òf nog niet klaar met zich zelf òf zijn denken is in beweging — en de richting, die het uitgaat, eist in het Polen van vandaag de grootste voorzichtigheid. Dit scheidt een tegenstelling in hemzelf, in zijn eigen wijsgerige en ook politieke positie die ook in ander opzicht zichtbaar wordt. Kolakowski bekent zich tot de grote traditie van het Europese rationalisme, de motieven van de verlichting, de kracht van het verstand in de geschiedenis. Het is niet duidelijk hoe deze zuiver rationalistische, in de Slavische wereld altijd bijzonder extreem gestelde rationalistische denkwijze verbonden wordt met de morele waarden die een andere wortel moeten hebben. In deze visie toont zich alles wat godsdienst, bovennatuurlijke binding en bovenrationele beschouwing heet, als een emotionele decoratie van het geestelijke leven, die gevaarlijk is, omdat door deze mythologisering van het denken de zuivere verstandelijke beoordeling der dingen vertroebeld wordt. Als een onvermijdelijk gevolg van deze mythologisering ontstaat volgens Kolakowski de orthodoxie, het dogma-

tisme, de verstarde, rechtse, conservatieve en doktrinaire politieke houding — waarvan het stalinisme een van de meest afschuwelijke voorbeelden is.

Door deze merkwaardige gedachtesprong wordt dus ook het stalinisme plotseling tot een waarschuwend voorbeeld van de mythologisering van het denken, te vergelijken dus met de donkerste godsdienstige orthodoxiën. Waarlijk een hoogst merkwaardige denkbeweging, die alleen te verklaren is uit de wanhoge poging van de Poolse filosoof, aan de ene kant de uitwassen van het kommunisme als „rechtse” mythologiseringen te minimaliseren, ja belachelijk te maken, aan de andere kant een rechtvaardiging te vinden voor zijn verder vasthouden aan hetgeen hij het ware kommunisme, het intellectuele marxisme of het linkse socialisme noemt.

Het is niet moeilijk, hierin de oorspronkelijkheid en de beweeglijkheid van deze jonge en zeer begaafde filosoof te erkennen, en tegelijk het diepe en bijna tragische zelfbedrog dat hierin schuil gaat. De kryptografische formuleringen van een denkwijze die zich voortdurend aan de ijzeren vuist van het leninistische denkschema wil onttrekken, verraden een bijna hopeloze strijd om het zelfbehoud van het vrije wijsgerige en zelfs morele denken in een zuiver kommunistisch klimaat. Nu wordt de ondertitel van het boek in de Duitse vertaling bijzonder sprekend: „Van de mogelijkheid en onmogelijkheid marxist te zijn”.

In het laatste opstel van de verzameling drukt Kolakowski deze dialektische houding in een merkwaardige vergelijking uit: „Der Antagonismus zwischen der Philosophie, die das Absolute verewigt, und der anderen Philosophie, die die anerkannten Absoluta in Frage stellt, schein unheilbar zu sein . . . Es ist der Antagonismus der Priester und der Narren, und in beinahe in jeder geschichtlichen Epoche waren die Philosophie der Priester und die Philosophie der Narren die zwei Grundformen der Geisteskultur. Der Priester ist der Wächter des Absoluten . . . der Narr ist der Zweifler an allem, was selbstverständlich ist.” De dwaas staat buiten de maatschappij, maar moet in de maatschappij leven, om het niet-definitieve van haar definitieve waarden te ontdekken en te ontmaskeren. Tegen wie is de uitroep gericht indien niet tegelijk tegen de aanmatiging van de kommunistische machthebbers van stalinistische allure tegenover de intellectuelen, als Kolakowski tenslotte konkludeert: „Wir treten für die Philosophie des Narren ein, also für die Haltung der negativen Wachsamkeit gegenüber jedem Absoluten.”

Deze wijsgerige beschouwingen zijn dus geboren uit een zeer concrete historische en politieke situatie. Deze situatie heet: Polen in het tweede decennium van de kommunistische heerschappij, omringd door een gevestigde kommunistische militaire macht, bespied door agenten van binnen en buiten, onder de druk van de eeuwenoude Russische heerser en beheerser. Een bevrijding van dit Polen van deze druk is in afzienbare tijd niet te verwachten. Tracht daarom de heldere rationalistische denker Kolakowski de onverzoenbaren — vrijheid en kommunistisch stelsel, materialisme en onveranderlijke morele waarden, wetenschap en totalitaire partijkontrolle etc. — te verzoenen, om een zij het nog zo wankel basis voor een eigen denken te vinden? Hoe lang kan een filosoof dit gewetensconflict uithouden? Kolakowski kiest klaarblijkelijk met open ogen de illusie: de illusie vrij te kunnen denken, de illusie, werkelijk in deze vorm onaangetaast „linkse socialist” te kunnen blijven, de illusie, vanuit

het rationalisme klaar te komen met die krachten die in de harde realiteit van het kommunisme hun anti-menselijk en anti-christelijk wezen in een onbegrijpelijke dimensie hebben ontplooid. Kolakowski's denken is een optelsom van onverenigbare elementen. De som gaat dan ook niet op. Een keer zal blijken dat tussen „die Behörde” en het geweten een keuze onvermijdelijk is.

Wat mag een socialist wel en wat mag hij niet?

Er is een interessante ontwikkeling gaande in wat een socialist wel mag en wat hem nog wordt kwalijk genomen door zijn Partijgenoten. In de dagen van Troelstra mocht een socialist geen aquarium houden. De heer Wibaut zag zich vanwege het proletarisch geweten genoodzaakt in de vergaderingen van de Amsterdamse gemeenteraad bij wijze van lunch boterhammetjes uit een papiertje te eten ten aanschouwe van pers en publieke tribune. Het drinken van een borrel heeft in socialistische kringen heel lang gegolden als een kleine zonde.

Anno 1960 werd in de strijd rond de toto nog het argument aangevoerd, dat het meedoen aan dergelijke plezierigheden als de toto de arbeider maar zou afhouden van de klassestrijd. Bovendien zou het behalen van een prijs in de toto afkeuring verdienen, omdat het arbeidsloos inkomen is.

Anno 1961 heeft prof. Kleerekooper in het Socialistisch Weekblad „Vrij Nederland” betoogd, dat de heer Hofstra als lid van de Partij van de Arbeid zou moeten bedanken, omdat hij de functie van directeur van het groot-kapitalistisch concern van Verolme heeft aanvaard.

Daartegenover staat gelukkig, dat veel goede en overtuigde leden van de Partij van de Arbeid tegenwoordig een aquarium houden, een gezellige borrel weten te waarderen, een goede lunch in een goed restaurant niet verafschuwen, hun geweten niet bezwaard voelen, wanneer zij een toto-biljetje invullen, erg blij zijn als zij een prijs winnen, en het een verheugende zaak vinden als een knappe financier als de

heer Hofstra het directeurschap van Verolme aanvaardt.

Toch is het goed er nota van te nemen, dat ook nu nog geluiden als van prof. Kleerekooper gehoord worden in de Partij van de Arbeid. Zij staan niet alleen. Wij noemden reeds de betogen rond de toto. Wij kunnen ook nog wijzen op de visie van prof. Schermerhorn op de bezitsvorming, welke visie deze socialistische hoogleraar het vorig jaar nog pas heeft geuit, en welke van een zelfde soort gedachtengang blijk gaf als die van zijn Amsterdamse socialistische collega Kleerekooper.

Tegenover de waarschuwingen van prof. Schermerhorn staan weer meer positieve uitlatingen ten aanzien van de bezitsvorming door andere socialistische voormannen.

Deze tegenstrijdigheid in opvattingen over wat een socialist wel en wat hij niet mag, hangt duidelijk samen met de ontwikkeling, welke het socialisme doormaakt, en is daar kenmerkend voor. Marx, de klassestrijd, en andere socialistische waarden van vroeger hebben afgedaan. Althans officieel en op schrift. Het nieuwe beginselprogramma van de Partij van de Arbeid is na een langdurige en diepgaande voorstudie op een langdurig en diepgaand congres aanvaard. Maar dat kan natuurlijk niet betekenen, dat de voormalige beginselen en de oude waarden nu meteen met de hamerslag van de voorzitter uit alle socialistische harten zijn gebannen.

Het Marxisme is niet alleen een rationeel wijsgerig stelsel. Het omvat een niet onaanzienlijke dosis emotionaliteit. Dit emotionele ele-

ment is in het Marxisme en in het socialisme steeds vrij duidelijk naar voren gekomen, en heeft ook steeds een belangrijk element van kracht daarvan gevormd. Men is in het verleden niet karig geweest met het hanteren van op deze emotionaliteit gerichte argumenten. Niet zonder succes. Maar men kan dan ook niet verwachten, dat met rationele wijzigingen van beginselen de gevoelens zonder meer volgen. Te meer niet, daar de emoties vrij duidelijk zijn, en de beginselen vrij onduidelijk. De uitzondering daarop

vormen misschien de socialistische jongeren, die deze tijd van de meest emotionele geladenheid niet hebben meegemaakt en niet zo erfelijk belast zijn.

Het kan zijn nut hebben, dat van tijd tot tijd uitlatingen als van prof. Schermerhorn en van prof. Kleerekoper ons bereiken, al was het alleen maar om ons er op attent te houden, dat de praktijk van de socialistische politiek beslist nog niet overeenstemt met de nieuwe socialistische beginselen.

Referendum en algemene verkiezingen

Drs. Th. C. Westerterp

1. INLEIDING

Zowel referendum ¹⁾ als algemene verkiezingen zijn operaties die ten doel hebben het gehele kiezersvolk in de gelegenheid te stellen zijn oordeel over de gang van staatszaken tot uitdrukking te brengen. Beide vormen van volksraadpleging zijn dus middelen om in de democratie de overheid te dwingen opnieuw in contact te treden met de bron van het staatsgezag: de gehele natie.

Terwijl echter bij een referendum de burger zich slechts kan uitspreken vóór of tegen een bepaald voorstel, kunnen bij verkiezingen de burgers zich uitspreken over een globaal programma. Immers bij algemene verkiezingen zullen de kiezers hun stem uitbrengen op een kandidaat van die partij, welks programma hen het meest aanspreekt en welk programma zij dus in de komende parlementaire periode verwezenlijkt wensen te zien. Bij een referendum daarentegen blijft de invloed van de afzonderlijke burger beperkt tot het zich slechts éénmaal uitspreken over één — zij het dan ook vaak zeer belangrijk — punt van het regeringsbeleid, zonder dat door deze uitspraak rechtstreeks invloed kan worden uitgeoefend op andere sectoren van de regeringspolitiek.

2. DIREKTE EN INDIREKTE DEMOKRATIE

Thans moge iets dieper worden ingegaan op het fundamentele verschil tussen beide vormen van volksraadpleging.

Onze Westeuropese democratieën zijn — op een zeer enkele uitzondering na — indirecte (zg. representatieve) democratieën. In deze vorm van staatsbestel wordt de souvereiniteit niet rechtstreeks door het volk uitgeoefend, doch indirect, namelijk via het door het volk gekozen Parlement met daartegenover een zelfstandige overheid. De leden van dit parlement worden bij hun verkiezingen niet gebonden aan een imperatief mandaat en zijn dus ook slechts tegenover hun eigen geweten verantwoordelijk voor de stem die zij in de volksvertegenwoordiging uitbrengen.

De individuele kiezer en het volk in zijn geheel kunnen in dit bestel hun wil slechts tot uitdrukking brengen door bij een volgende verkiezing hun stem al dan niet meer te geven aan de kandidaat of de partij, die in de afgelopen parlementaire periode blijk heeft gegeven het door deze kandidaat of de

partij voorgestane programma in praktijk te hebben gebracht, of althans dit eerlijk getracht heeft te doen.

In het stelsel van evenredige vertegenwoordiging is het in feite thans zo dat de kiezer zich zal afwenden van de partij, waarop hij zijn stem bij een vorige aangelegenheid heeft uitgebracht, indien deze partij niet heeft voldaan aan zijn verwachtingen ten aanzien van het te voeren beleid.

Resumerend kunnen wij zeggen dat in het stelsel van de *indirekte democratie* de invloed van de afzonderlijke burgers en van het volk in zijn geheel slechts formeel tot uitdrukking komt op de dag van de verkiezingen. Op die dag bepaalt het volk mede de verdere gang der staatszaken. Daarna is het de plicht en het recht van de gekozen volksvertegenwoordigers om het algemeen welzijn te behartigen in het kader van de uitspraak der kiezers en in het licht van de praktische politieke mogelijkheden.

Wat is de rechtvaardiging van het stelsel der indirecte democratie? Wij zouden niet zover willen gaan als Montesquieu die stelde dat „le peuple est admirable pour choisir des représentants; il est incompétent pour décider d'une politique". Toch kan men in feite vaststellen, dat de grote beslissingen die in een moderne Staat moeten worden genomen veelal zo gekompliceerd zijn, dat voor het nemen van dergelijke besluiten een grondige technische kennis en objectieve voorlichting nodig zijn, twee voorwaarden die meestal slechts in een kleine kring van personen verwezenlijkt kunnen worden. Niet iedere burger beschikt nu eenmaal over de nodige kulturele, economische, militaire, historische of technische kennis om een projekt op al zijn mérites te kunnen beoordelen. De „objektieve" voorlichting ontaardt veelal in propaganda, die de kiezer wel tracht bij te brengen hoe hij zou moeten stemmen, doch hem niet de ware redenen onthult waarom hij aldus zijn stem dient uit te brengen. Demagogie is voor een rechtstreekse democratie wel het grootste gevaar. Slechts in zeer enkele gevallen, zoals in bepaalde Zwitserse kantons, kan men dit gevaar als praktisch niet aanwezig beschouwen.

Zoals reeds werd opgemerkt, moet het referendum worden gezien als een middel om de mening van het gehele volk in een zogenaamde *direkte democratie* tot uitdrukking te brengen. In een dergelijk geval wordt het nemen van een beslissing over een bepaald projekt (meestal een belangrijk wetsontwerp) dus niet overgelaten aan de volksvertegenwoordiging, doch worden de burgers uitgenodigd zelf rechtstreeks hun uitspraak te doen. Ter rechtvaardiging van deze staatsvorm heeft Rousseau reeds betoogd, dat er geen andere democratie bestaat dan een direkte democratie. „Le peuple anglais pense être libre, il se trompe fort; il ne l'est que durant l'élection des membres du Parlement: aussitôt qu'ils sont élus, il est esclave, il n'est rien!"

3. DE GRONDWETTELIJKE SITUATIE IN DE ZES

Om op ons eigenlijk onderwerp terug te komen: het is ontegensprekelijk, dat de grondwetten van Nederland, België, de Duitse Bondsrepubliek, Italië en Luxemburg zijn gebaseerd op het stelsel van de representatieve democratie.²⁾

Slechts de grondwet van Frankrijk kent sedert 1958 het referendum als een normaal instituut voor het tot uitdrukking brengen van de volkswil (en als beperking van de rechten van het Parlement).

Artikel 11 van de Franse grondwet bepaalt, dat de President van de Republiek — op voorstel van de regering of van het Parlement — kan besluiten een referendum te organiseren over een wetsontwerp (dus een referendum ante legem) betreffende:

- a) de organisatie van de overheidsmachten (zoals het geval was voor het referendum van 8 januari 1961 over de toekomst van Algerije),
- b) de goedkeuring van overeenkomsten inzake de Franse-Afrikaanse Communauté,
- c) de goedkeuring van bepaalde internationale verdragen.

4. VOORDELEN EN BEZWAREN VAN EEN REFERENDUM

Welke voordelen en bezwaren kunnen ten aanzien van een referendum worden geformuleerd?

Voor de voorstanders van een directe democratie (of kan men hen beter kwalificeren als de tegenstanders van een parlementaire democratie?) spreekt het vanzelf dat een referendum de enige legitieme uitspraak van een natie kan zijn. Voor wie niet instemt met deze staatsopvatting, speelt een dergelijk argument uiteraard geen rol.

Het enige voordeel voor de burgers lijkt ons te zijn, dat zij het gevoel hebben werkelijk zelf op belangrijke ogenblikken over essentiële staatszaken te kunnen beslissen. Doch is dit niet eerder schijn dan wezen? In de eerste plaats kan er slechts sprake zijn van een „mede-beslissen”, omdat immers alle burgers het recht hebben vóór of tegen een bepaald wetsontwerp te zijn en elke stem individueel genomen dus slechts een zeer kleine invloed heeft. Erger is nog, dat de burger slechts ja of neen kan zeggen op het hem door de overheid voorgelegde ontwerp. Zijn zogenaamd onbepaalde vrijheid, blijkt dus in feite gelimiteerd te zijn. Is het dan maar niet beter voor een burger via algemene verkiezingen een keuze te kunnen doen uit de evenzovele mogelijkheden als er partijen zijn, die een globaal programma ter goedkeuring aan het volk voorleggen en niet slechts één — hoe belangrijk op zich ook — wetsontwerp?

Naast deze opportunistische argumenten, kan een nog wat zwaarderwegende overweging worden geplaatst. Zo wij al uitgaan van het begrip volkssoevereiniteit in die zin dat de soevereiniteit uiteindelijk bij het volk in zijn geheel, d.w.z. bij de natie, berust, dat betekent toch nog niet, dat er naast het volk en zijn vertegenwoordiging, het Parlement, geen andere machten kunnen bestaan met zelfstandige verantwoordelijkheid. Hoe kan men anders tot een evenwichtig staatsbestel komen, waarin plaats is noch voor een diktatuur of absolute heerschappij van de overheid, noch voor een tirannie van het Parlement? Welnu, in een dergelijk systeem bestaat het referendum niet, omdat het in feite een kortsluiting zou betekenen van wat de Nederlandse grondwet noemt „het gemeen overleg” tussen regering en volksvertegenwoordiging.

Tenslotte nog twee bezwaren, die weliswaar niet inherent aan het begrip referendum zijn verbonden, maar die zich toch praktisch altijd hebben doen gevoelen.

In de eerste plaats is daar het gevaar dat het referendum in plaats van een objectieve keuze mogelijk te maken tussen verschillende „politieken”,

slechts de keuze laat tussen een „ja” voor de persoon die een bepaalde politiek voorstaat (dus een plebisciet) en een „neen”, waarbij chaos dreigt te ontstaan. In feite stemt men dus nog niet voor een bepaalde zaak, maar geeft men een blanco chèque aan een persoon of regering.

Een tweede gevaar dat niet denkbeeldig is, ligt in het feit dat een bijna onoverbrugbare tegenstelling tussen twee delen van het volk kan ontstaan (de jagroep enerzijds en de neengroep anderzijds). Dit gevaar is bijzonder groot indien het referendum over essentiële punten van het staatsbeleid handelt (denk aan de Belgische koningskwestie of de Algerijnse politiek) en indien de ja- en neen-stemmers praktisch gelijk in aantal zijn. De uitslag van de stemming brengt dan in feite geen oplossing doch impliceert veelal een „sluimerende” strijd die elk ogenblik kan oplaaien.

Op een aantal verdere bezwaren tegen het houden van een referendum zullen wij hier verder niet ingaan, hoewel men ze wel in gedachten dient te houden: demagogie en het regeren van de staat.

5. SITUATIE IN NEDERLAND

Thans moge nog iets nader worden ingegaan op de vraag in hoeverre een referendum juridisch mogelijk zou zijn in de huidige constitutionele verhoudingen in Nederland.

Zoals reeds eerder werd betoogd, is onze grondwet gebaseerd op het beginsel van een representatieve en niet van een directe democratie. Uit de hele opbouw van onze grondwet en uit de tekst van artikel 88 blijkt dit voldoende duidelijk. Hoewel de grondwet nergens spreekt over de onmogelijkheid van het houden van een referendum, doet zij dit toch impliciet in die mate toevoegen, dat uitdrukkelijk is geregeld op welke wijze de wetgevende macht in Nederland wordt uitgeoefend, dit geschiedt namelijk uitsluitend „in gemeen overleg” tussen Koning (lees: Regering) en Staten-Generaal (lees: volksvertegenwoordiging).

Slechts bij een Grondwetswijziging wordt tevens een indirecte uitspraak van de kiezers via de verplichte kamerontbinding en daaropvolgende verkiezingen (dus geen referendum) vereist.³⁾

Dit past uiteraard in het kader van een representatieve democratie, waar de *volksvertegenwoordiging* het laatste woord heeft.

Onze konklusie moet dus luiden dat inschakeling van andere organen of procedures dan de beide genoemde bij de wetgevingsprocedure volgens onze Grondwet is uitgesloten.

Zou echter een referendum niet mogelijk zijn over een ontwerp-verdrag, bijv. over een ontwerp-verdrag krachtens hetwelk rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement mogelijk zouden worden?

Het antwoord hierop moet iets genuanceerder zijn dan het kategorische neen van hierboven. De Nederlandse Grondwet bepaalt immers wel tot in alle details hoe internationale verdragen door gevolmachtigden worden afgesloten, door de Staten-Generaal goedgekeurd en door de Koning bekrachtigd, doch zij bepaalt tevens in artikel 63 dat internationale overeenkomsten bepalingen kunnen bevatten die van onze Grondwet afwijken, mits een dergelijk verdrag wordt goedgekeurd *met een meerderheid* van twee derden van het

aantal in elk der Kamers uitgebrachte stemmen. (Stilzwijgende goedkeuring is dus uiteraard onmogelijk.)

Op het eerste gezicht zou het dus mogelijk zijn dat in een internationaal verdrag de bepaling wordt opgenomen, dat de goedkeuring ervan dient plaats te vinden niet via de in de ondertekenende deelnemende staten gebruikelijke constitutionele procedure, doch via een referendum. Een dergelijk verdrag zou dan echter tevens uitvoerig de modaliteiten voor een dergelijk referendum in de afzonderlijke landen en met name voor Nederland moeten vastleggen. Afgezien van de enorme juridische moeilijkheden die in dit geval zouden rijzen, moge ook nog worden gewezen op het wel zeer onwaarschijnlijke feit dat regering en parlement politiek gezien akkoord zouden kunnen gaan met een verdrag, krachtens hetwelk door een achterdeur een rechts-instituut zou worden ingevoerd dat geheel vreemd is aan het Nederlandse Staatsbestel.

6. KONKLUSIE

Veronderstel dat men op een bepaald ogenblik en om zwaarwichtige politieke redenen zou instemmen met een voorstel om een referendum te houden over bijv. de vraag: „Bent u vóór of tegen de oprichting van een Europese Statenbond met eigen organen, onafhankelijk van de bestaande Lid-Staten”, of beter nog een referendum over de tekst van een ontwerp-verdrag behelzende de oprichting van een dergelijke Statenbond of Bondsstaat met een eigen Parlement. Dan zou o.i. eerst via de normale procedure de nationale grondwetten moeten worden gewijzigd.

Het behoeft wel geen betoog, dat een dergelijke radicale wijziging de nodige tijd zou vergen. Gezien de gevaren die de Europese eenheid bedreigen mag men zich afvragen of men over zoveel tijd beschikt. Waarschijnlijk zal de konklusie van iedere weldenkende regering zijn: „laten diegenen die het instituut van een referendum in hun nationale grondwet kennen en die erop gebrand zijn een referendum te houden over de verdere politieke opbouw van Europa, omdat zij menen dat dit de enige mogelijkheid is om aan de Europese eenwording een legitime basis te geven, zulks maar doen, doch deze regering of regeringen moeten niet trachten hun staatsideeën via een omweg aan andere landen op te leggen, die menen dat de uitspraak van een parlement dezelfde legitime waarde heeft”.

De resolutie van de Mouvement Européen van Luxemburg van 12 november 1960 over de Europese verkiezingen vraagt dan ook slechts om het „organiseren van een volksraadpleging (lees: in Frankrijk) of van een raadpleging van de gekozen nationale volksvertegenwoordigers (lees: in de andere landen), die de Europese volkeren in staat zullen stellen zich van hun lotsverbondenheid bewust te worden”.

Mij dunkt dat een dergelijke konditie van een „Europees” referendum in een ontwerp-konventie over de Europese verkiezingen voor eenieder aanvaardbaar zou kunnen zijn.

---

¹⁾ In deze nota wordt het begrip referendum opgevat als een „bindend referendum ante legem”. Weliswaar kent men ook de vorm van een fakulta-

tief of niet-bindend referendum en een referendum post-legem, doch dit zijn slechts afgeleide vormen van het eigenlijke begrip referendum, waartoe wij ons duidelijkheidshalve zullen beperken.

²⁾ De konstitutes van West-Duitsland, Italië en Luxemburg kennen wel in enkele uitzonderingsgevallen het beginsel van een referendum, doch dit principe is praktisch niet uitgewerkt, en kan dus slechts als een exceptie op de normale wetgevingsprocedure worden beschouwd.

³⁾ Er zijn vroeger wel pogingen gedaan een (fakultatief) referendum in te voeren bij een grondwetsherziening. Laatstelijk is dit geschied door de grondwetskommissie—1922.

Boekbespreking

C. WESTRATE, *Economic policy in practice: the Netherlands 1950/1957*, H. E. Stenfert Kroese, Leiden, 1959, 210 blz.

Prof. Westrate is jarenlang hoogleraar geweest in Leiden, en is het thans aan de universiteit van Canterbury in Nieuw-Zeeland. Zijn nieuwe boek behandelt een groot aantal onderwerpen uit de Nederlandse economische politiek van na de oorlog, samengevat in een vierstal hoofdstukken: volledige werkgelegenheid, stabiliteit van het prijspeil, evenwicht van de betalingsbalans, en rechtvaardige inkomensverdeling. Elk van deze hoofdstukken is ingedeeld volgens een ongeveer gelijkblijvend schema. Eerst een inleiding, waarin het probleem gesteld wordt en de begrippen verduidelijkt. Dan een beschrijving van het verloop van de feiten op het gebied dat aan de orde is. Vervolgens een bespreking van de maatregelen die genomen zijn om de ontwikkeling in de gewenste richting te sturen, en ten slotte een kritische beschouwing van de resultaten van die maatregelen.

Het boek bevat uitvoerig feitenmateriaal, maar blijft strikt beperkt tot de economische aspecten van de politiek. De lezer verneemt niets over de rol van partijen of vakbonden, of over politieke strijd en compromis. Binnen deze beperkte opzet heeft de schrijver wel bijna de volledigheid bereikt, zonder daarom nu alle details vermeld te hebben. Het boek is ondanks de uitgebreide stof overzichtelijk gebleven. Het is de bedoeling dat zowel leken in de economie als zij die er wat meer van weten, met name studenten, van de lezing profijt kunnen trekken.

Bij zijn oordeel over de politiek en haar resultaten legt de schrijver een dubbel criterium aan: eerst vraagt hij zich af of de theorie op grond waarvan de maatregelen genomen werden houdbaar is, dan of de maatregelen het gestelde doel bereikt hebben. Hij onthoudt zich van een oordeel over de doelstellingen zelf. Hij slaagt er goed in, de lezer de grenzen van de economische politiek te doen beseffen, tegenover binnenlandse zowel als buitenlandse krachten.

Het hoofdstuk over de rechtvaardige inkomensverdeling omvat drie onderwerpen: de loonpolitiek, de agrarische prijs- en inkomenspolitiek, en het beleid met betrekking tot de sociale zekerheid. De loonpolitiek wordt verreweg het uitvoerigst behandeld. De bespreking van de landbouwpolitiek is een goed staaltje van de wijze waarop Westrate zeer gekompliceerde zaken zonder ontoelaatbare vereenvoudiging overzichtelijk weet weer te geven. De sociale zekerheid is jammer genoeg al te summier afgedaan.

v. A.

Die Sowjetunion als Entwicklungsland, Frankfurt/M. 1960, Alfred Metzner Verlag, 71 pag.

Een interessant thema, dat hier is behandeld door de Studiengesellschaft für Wirtschaftliche Entwicklung in Hamburg. Verschenen bovendien op een tijdstip, dat de economische wedloop tussen Oost en West in het middelpunt van de discussie staat. De lezer zal in dit boek een groot aantal feiten kunnen vinden, die hem in staat stellen in deze discussie zijn weg te vinden.

De Sowjetekonomie wordt er bezien vanuit het perspectief van het zeventienjarigenplan en het schetst de problemen waarvoor de kommunistische planekonomie zich geplaatst ziet.

FRANK THIESS, Die geschichtlichen Grundlagen des Ost-West-Gegensatzes. Frankfurt/M 1960, Athenäumverlag. 61 pag. Een klein boek, maar een interessante inhoud. De Oost-West tegenstelling wordt hier historisch bezien en verruimt zo de blik op een der grootste tegenstellingen, die de geschiedenis tot nu toe heeft voortgebracht. Een boekje, dat men graag zal willen bezitten.

RICARDO LOMBARDI, Dreifach ist der Weg gewesen, Regensburg 1960, Verlag Friedrich Pustet.

Dit uit het Italiaans vertaalde boek van Pater Lombardi zal niet nalaten grote indruk te maken op de gelovige lezer. Schaduw- en lichtzijden zijn hierin scherp gemarkeerd. Pater Lombardi zoekt naar de zuivere waarheid in de gerichtheid van de mens op God. Hij ziet Christus' roep aan de wereld als steeds dringender en daaruit komt ook zijn grote bewogenheid voort in het kloppen aan de deur van de mensenharten. Een boek geschreven in en voor deze tijd, dat stemt tot nadenken.

GLEB STRUVE, Geschichte der Sowjetliteratur, München 1960, Isar-Verlag, 595 pag.

Gleb Struve, geboren Rus (1898 in St. Petersburg), is thans hoogleraar in de Slavische Talen en Literatuur aan de Universiteit van Californië. Zijn geschiedenis van de Sovjetliteratuur, die thans in Duitse tekst voor ons ligt, verscheen voor het eerst in 1935, een bewerking volgde in 1949 en daarna nog een in 1951. Deze Duitse uitgave is geheel naar de jongste stand van zaken uitgewerkt. Het boek is verdeeld in acht perioden: de literatuur van de overgangstijd (1917—'21), de revolutionaire romantiek ('21—'24), de geboorte van de nieuwe literatuur ('24—'29), de gelijkschakeling ('27—'32), stagnatie ('32—'41), in dienst van de oorlog ('41—'46), de Zdanov-era

('46—'53) en tenslotte de literatuur na Stalins dood, eindigend met de nieuwe direktieven van Chroestjof. Een uitgebreide bibliografie en namenregister besluiten dit imposante werk. In ieder hoofdstuk worden belletrie, drama, dichtkunst en kritiek onderworpen aan een analyse, waardoor men een wel zeer volledig overzicht krijgt. Het is boeiend uit deze literatuurgeschiedenis tevens de ontwikkelingsgang naar de gehele sovjetstaat te volgen, die zich met name in de literatuur heeft weerspiegeld. Struve's boek ontsluit daardoor meer gebieden dan alleen die van het geschreven woord, het ontsluit de gehele sovjet-denkweld, zeker als men aan de hand van de hoofdstukken bepaalde perioden naleest in de werken zelf. Het boek van Struve laat zich inderdaad als een uniek werk karakteriseren. In het algemeen behandelt de auteur alleen de russische sovjetliteratuur, zonder dat hij daarbij de literatuur bespreekt van de verschillende volkeren, die het gebied van de Sovjetunie bewonen. Dit is nauwelijks een beperking gezien in het totale beeld. Struve merkt terecht in zijn voorwoord op, dat ook de niet-marxist tot op zekere hoogte bij het marxistische standpunt moet aansluiten, dat de literatuur tot de „bovenbouw" rekent. De schrijver vermeldt dit, omdat hij, zoals hij zelf zegt, nauwelijks zijn negatieve instelling jegens het totalitaire sovjetregiem voor de lezer verbergt. Dat lijkt ons geen gemis, want de sovjetliteratuur is geheel ingekapseld in de politieke, sociale en economische problematiek van dit regiem en Struve blijft bij alles objektief. Een rijke aanwinst.

JOACHIM JOESTEN, President Kennedy, Utrecht 1961, Prisma-boeken.

De nieuwe man die sinds 'Inauguration Day' Het Witte Huis bewoont, de man van wiens tact, beleid en inzicht voor een groot deel ons aller toekomst afhangt: John Kennedy is opeens een belangrijke figuur geworden. Het is voor ons de moeite waard te weten wie hij is, hoe hij is als mens, politicus; tot welke prestaties hij in staat is. Vooral van

het laatste hebben wij tijdens de verkiezingen wel enige indruk gekregen. John Kennedy heeft de verkiezing tot president niet alleen met elke vezel van zijn wezen begeerd, maar deze ook verwezenlijkt met een doortastendheid en een doelbewuste nauwkeurigheid, die Amerika tevoren nooit had aanschouwd. Kennedy had een menigte vooroordelen en een groot aantal hindernissen te overwinnen. Joachim Joesten geeft er in dit boek een uitstekend beredeneerd overzicht van. Ook geeft deze bekende, in Amerika woonachtige journalist die een grondige kennis bezit van de politieke structuur en stromingen in de Verenigde Staten, een bijzonder boeiend antwoord op de vragen die in ons opkomen: Waar komt deze man vandaan? Wat hebben wij van hem te verwachten? Vooral stellen we belang in de nieuwe wegen in de buitenlandse politiek. Uit de samenstelling van Kennedy's Brain Trust valt in dit opzicht al veel op te maken. Zal Kennedy een soepele politiek tegenover het Kremlin gaan voeren. Chroesjtsjov heeft gezegd: 'Kennedy lijkt een verstandig man en als jullie een verstandig man kiezen, is dat niet in ons voordeel.' Zijn verkiezing is in de Russische pers niet zonder teleurstelling begroet. Duidelijk is in ieder geval dat het er Kennedy en zijn adviseurs allereerst om gaat, het initiatief in de buitenlandse politiek weer in handen te krijgen, dat men zich tijdens Eisenhowers bewind heeft zien ontglippen.

Joachim Joesten waagt zich allerminst aan voorbarige voorspellingen. Hij geeft in dit boek eenvoudig de feiten weer, hij interpreteert deze feiten en weet uit het voorhanden materiaal conclusies te trekken die voor ons belangrijker zijn dan de feiten. De vlotte, journalistieke schrijffrantaan maakt het boek bovendien prettig leesbaar. Het boek is tot op het laatste bij: Zelfs de definitieve samenstelling van het kabinet ontbreekt niet.

SUZANNE LABIN, Il est moins cinq. Parijs 1960, Editions Berger-Levrault, 129 pag.

De schrijfster gaat in dit boek na

wat de ware gedaante is van het kommunisme, waarbij zij tot een scherpe en interessante ontleding komt. Duidelijk komt naar voren hoe het kommunistische systeem met behulp van een geweldig propaganda-apparaat en het leger van fellow-travellers de wereld tracht zijn ideologie op te dringen. Zij gaat er o.i. terecht vanuit, dat de bedreiging van het hedendaagse kommunisme veel minder uitgaat van de leer dan wel van het systeem, waaraan door deze leer gestalte werd gegeven. Wij kunnen deze opvatting van Suzanne Labin volledig delen. De bedreiging van het systeem is immers veel gevaarlijker dan die van de leer, die door de gang van de historie en de ontwikkeling van het kommunisme zelf al veel van zijn glans heeft moeten afstaan. Het boekje van Suzanne Labin is leerzame lectuur voor eenieder, die meent te moeten geloven, dat het kommunisme niet zo kwaad is als het eruit ziet en die Chroesjtsjovs tactische manoeuvres uitleggen als een wezenlijke verandering in de doeleinden. Die blijven immers dezelfde. Suzanne Labin doet een aantal concrete voorstellen de strijd tegen het kommunisme krachtiger aan te pakken. Wij zijn met haar van mening, dat het daarvoor de hoogste tijd is. Haar voorstellen getuigen bovendien van een positieve opvatting en men mag hopen dat zij grote weerklank zullen vinden.

K. L. HERCZEG, Zukunft der Weltwirtschaft, Econ-Verlag, Düsseldorf, 1958, 271 blz. plus aanhangsel, noten en literatuurlijst.

Dit boek wil inzicht geven in de belangrijkste economische samenhangen van de wereld alsmede de voornaamste economische taken waarvoor de vrije wereld zich thans gesteld ziet. De schrijver behandelt daartoe de oorzaken van de groeiende onevenwichtigheid van de wereld-economie sinds ongeveer 1850, de pogingen om tot nauwere internationale samenwerking te komen sinds 1945, en de resultaten van de ontwikkelingsprogramma's in arme landen. Ten slotte geeft hij zijn visie op de taak die deze in elkaar grij-

pende vraagstukken van samenwerking en ontwikkeling de huidige wereld opleggen. Als toegift bespreekt hij nog de integratie van onderontwikkelde gebieden in West-Europa.

Het is niet wel doenlijk, een zo omvangrijk programma af te werken in nog geen 300 pagina's met kleine bladspiegel en grote letter. Er zitten ontegenzeggelijk waardevolle gedachten in het boek, maar zij zijn slecht of helemaal niet uitgewerkt. Er staan meer beweringen dan bewijzen in, feiten worden te hooi en te gras vermeld, en waarheden gehalveerd. De auteur is beslist wel thuis in de zaken waarover hij schrijft, maar schijnt er van uit te gaan dat zijn lezers maar half geïnteresseerd zijn. Hij blijft daarom oppervlakkig en tendentius. Het is te hopen dat hij zich nog eens wat meer tijd gunt en dan minder hoog grijpt.

v. A.

HERMANN GLASER, *Das Dritte Reich*, Freiburg/br. 1960, Herder-Verlag.

Er zijn al heel wat boeken geschreven over het nationaal-socialisme. Dit boekje verscheen op een tijdstip, dat door een aantal televisie-uitzendingen de discussie opnieuw op gang was gebracht. Glaser heeft een bijzonder helder betoog opgesteld, dat tot de kern van de zaak gaat en zo op nog veel levende vragen een antwoord geeft. Hij heeft daarbij teruggegrepen op een aantal dokumenten, waarvoor men in het zeer uitvoerige bronnenregister een uitstekende wegwijzer vindt. In de vele literatuur over het nationaal-socialisme neemt dit boekje een bijzondere plaats in.

HANS LEUENBERGER, *Die Stunde des Schwarzen Mannes*, München 1960, Biederstein Verlag, 447 blz.

Een omvangrijk boek met vele foto's en kaarten. De schrijver maakte een grote reis door Afrika gedurende een vijftal jaren en kreeg zo een scherp inzicht in de Afrikaanse problematiek, die van dag tot dag aan aktualiteit wint. Leuenberger is journalist en zijn ervaringen zijn helder opgetekend, waarbij duide-

lijk naar voren komt, dat hij zich op velerlei wijze over de problematiek heeft laten voorlichten. Zo ontstaat een interessant beeld, waaruit men kan afleiden, dat het moeilijk is Afrika onder één noemer te brengen. De schrijver heeft geenszins de pretentie willen hebben de problematiek in al zijn vormen aan ons voor te zetten, maar zeer zeker is hij erin geslaagd voor ons veel van deze problemen verstaanbaar en begrijpelijk te maken. Men kan dit boek dan ook een gelukkige uitgave noemen, die veel zal bijdragen tot een beter begrip van wat zich in Afrika afspeelt en dat van zo'n bijzonder groot belang voor de gehele wereld is.

HERBERT AUHOFER, *Länder, Völker, Vulkane*, Recklinghausen, 1960, Paulus-Verlag, 294 blz.

Met het schrijven van een „Weltkunde im Atomzeitalter“, heeft Auhofer bepaald geen geringe taak op de schouders genomen. Is hij erin geslaagd zijn doel te bereiken? Voor een goed gedeelte kan men deze vraag met ja beantwoorden. De auteur geeft blijk van een enorme belezenheid en het vermogen zijn gedachten kernachtig te compromiseren. Niet alle hoofdstukken – in totaal 24 – zijn even goed uit de verf gekomen. Daartegenover staat dat andere weer bijzonder boeiend zijn, zoals die over China en Rusland. De schrijver heeft willen aantonen op welke plaatsen in de wereld het gevaar dreigt, waar de vulkanen dreigen uit te barsten. Het is zeer de moeite waard met Auhofer deze tocht te maken, die niet alleen langs het verleden gaat, maar ook ver teruggaat tót het verleden, zodat achtergronden en onvermoede krachten aan ons oog voorbij trekken. Het geheel is verduidelijkt met kaarten en het zaken- en namenregister is een goede gids in dit omvangrijke werk.

GÜNTHER WAGENLEHNER, *Das Sowjetische Wirtschaftssystem und Marx*, Köln/Berlin 1960, Verlag Kiepenheuer & Witsch, 351 blz.

Voor een behandeling van een dergelijk onderwerp is Wagenlehner

wel bij uitstek geschikt. Hij kent de problematiek uit eigen ervaring en dat is aan zijn benadering dan ook goed te bespeuren. De Sowjet-ekonomie heeft de wereld bewondering afgedwongen, een bewondering, die echter niet altijd even diep graaft en zich de vraag hoe de industriële opkomst in de S.U. werd verwezenlijkt en in hoeverre hier Marx zelf de grondstof voor aandroeg. Wagenlehner gaat na hoe theorie en praktijk zich hebben ontwikkeld en komt hierbij tot een aantal interessante observaties. Bovendien komt hij tot een aantal konklusies, die een wezenlijke bijdrage leveren in onze uiteenzetting met het kommunisme. Zijn boek kan men dan ook met bijzonder grote instemming begroeten. Men heeft hier te maken met de onderzoekingen van een excellent deskundige, die zijn stof beheerst. Lektuur, die men wel eens met nadruk mag aanbevelen op een ogenblik nu de Sowjet-ekonomie pretendeert de oplossing te bieden voor de opbouw van de ontwikkelingslanden en waarvoor zij zichzelf ten voorbeeld stelt.

WINFRED MARTINI, Freiheit auf Abruf, Köln/Berlin 1960, Verlag Kiepenheuer/Witsch, 417 blz.

De schrijver gaf zijn boek als ondertitel mee: „die Lebenserwartung der Bundesrepublik.“ Dat wijst op de aktualiteit van een ontwikkeling, die men vooral in het buitenland met verbazing volgt. Martini is het er bepaald niet om te doen geweest een rooskleurig beeld van de toekomst van de westduitse ekonomie te schetsen. Hij is nagegaan welke krachten hierin werkzaam zijn en heeft dan een aantal waarschuwendes tendensen ontdekt, die hij vervolgens ontleeft. Niet echter vanuit een negatieve overweging, maar vanuit positief gezichtspunt. Dit boek is zeker niet alleen voor de Duitse lezer geschreven. Het zal een ieder interesseren, die het Westduitse Wirtschaftswunder heeft gevolgd en daaruit lering voor zichzelf wil trekken. De auteur trekt de lijnen van het verleden door naar het heden en schouwt in een „konstruktief pessimisme“ naar de toe-

komst. Hij gaat daarbij de discussie beslist niet uit de weg, hij lukt ze zelfs uit. Het komt ons voor, dat de naklank van dit boek nog wel geruime tijd na zal galmen en dat het de gedachten van velen aan het werk zal zetten.

HERBERT S. DINERSTEIN, Der Krieg und die Sowjetunion (Die Atomwaffen und der Wandel im militärischen und politischen Denken der Sowjets) Köln/Berlin 1961, Verlag Kiepenheuer & Witsch, 311 pag.

Het betreft hier een Duitse vertaling van het hoogst interessante boek War and the Soviet-Union, dat de schrijver schreef op verzoek van de Rand Corporation, het wetenschappelijk instituut van de Amerikaanse luchtmacht, dat ook zulke belangrijke onderzoekingen heeft verricht naar de officiële sowjetindex van de industriële brutoproduktie. Dinerstein heeft — en men kon niet anders verwachten — een zeer grondig onderzoek ingesteld naar de veranderingen, die zich sinds Stalins dood in het denken van de sowjetlegerleiding heeft voltrokken en hij komt daarbij tot een aantal verhelderende beschouwingen. Het mag vooral aanbevolen worden aan hen, die zich met de ontwapeningsdiskussies bezighouden. Het boek geeft bovendien aan de talrijke verklaringen van Chroestsjof over de likwidatie van het militaire potentieel een achtergrond, welke men bijv. in beschouwingen van Isaac Deutscher zo grondig mist. Hier is een nuchter, wetenschappelijk denker aan het woord, die aan de hand van zeer omvangrijk bronnenmateriaal de sowjet-militaire politiek ontleeft. Een boek, dat men gaarne een grote lezerskring toewenst.

JÜRGEN RÜHLE, Der Prozess beginnt (Neuere russische Erzähler), Köln/Berlin 1961, Verlag Kiepenheuer & Witsch, 394 blz.

Deze duitse uitgeverij doet herhaaldelijk boeken het licht zien, die zo langzamerhand een indrukwekkende rij vormen van literatuur, waarvan het bezit voor het begrip van het kommunisme kostbaar is. Dit boek past uitstekend in deze rij. Het

bevat 8 verhalen uit de periode 1956—1960, in die tijd dus, waarin de russische literatuur zich begon te herstellen van de dertig jaar aangelegde kluisters van het socialistisch-realisme. Rühle heeft een bijzonder verantwoorde keuze gedaan, onder wie Shdanow (Die Fahrt in die Heimat), Wladimir Dudinzew (Ein Neujahrsmärchen), Alexander Jaschin (die Hebel) en vooral Abram Terz (Der Prozess beginnt, dat onder pseudoniem werd geschreven, uit Rusland werd gesmokkeld en groot opzien heeft gebaard). Het boek besluit met korte biografieën van de auteurs. De vertalingen zijn afkomstig van deskundige pennen. Opnieuw: gaarne aanbevolen.

GERHARD SCHOENBERGER,
Der gelbe Stern. Die Judenverfolgung in Europa 1933 bis 1945. Uitgeverij Rütten und Loening, Hamburg.

De samenstellers van deze documentatie hebben in de archieven van Londen, Parijs, Amsterdam, Belgrado, Boedapest, Praag, Theresienstadt, Warschau, Auschwitz, Neurenberg en Berlijn uit 10.000 foto's over de Jodenvervolging een kleine tweehonderd gekozen, opnamen van Duitse instanties, SS-mannen en eenvoudige soldaten van de executie- of moordpeloton's, maar ook van verzetslieden en van de joodse slachtoffers zelf. Het resultaat is verschrikkelijk, ook als men enigszins bekend is met dergelijke gruwelijke documentatie over de nazistische massa-moorden. Hier wordt namelijk veel materiaal, „van dichtbij” opgenomen foto's, bijeengebracht, uit de jaren 1933 tot 1945, uit de razzia's in de westeuropese steden tot in de binnenste kernen van de Poolse ghetto's, tot aan de rand van de moordkuil. Bijzonder luguber zijn de authentieke teksten van de Duitse instanties over de transporten, de executies, de strijd in het ghetto van Warschau etc.

Het is geen boek om kinderen in te laten bladeren, want hoe moet een gewoon mens een foto verwerken — van een onbekende foto-

graaf — van naakte vrouwen met haar baby's op de arm, in een lange file voor de gaskamer? Hoe houden we de blik uit van de vader die zijn gezin naar het open graf leidt, waar de soldaten met de stengun merkwaardig „administratief” staan te wachten, om een volkomen „normale” zaak af te werken! Is dit niet meer dan moord? De rechters in Neurenberg zagen zich gedwongen voor deze verdelging van miljoenen mensen een nieuwe term te kreëren: genocide, omdat in het juridische denken van meer dan 2000 jaar een dergelijk begrip nog niet nodig leek. Het is het voorrecht van de 20e eeuw geweest, op dit gebied creatief te worden. Hoe ver de kille term „genocide” van de werkelijkheid verwijderd lijkt, kan uit niets meer blijken dan uit deze documentatie die ons inziens indringender is dan alles wat wij tot nu toe van deze dingen gezien hebben.

Uit alles spreekt een demonische barbarisering, waaruit iedere humane trek verdwenen is, en op groteske manier klinkt dit uit de interne nazi-rapporten over het gebeuren: zo vertelt de toenmalige generalkonsul Otto Bene uit Den Haag, in een geheim rapport aan Seyss-Inquart, dat de meeste Nederlandse politie-agenten slechts „uit vrees voor de meerderen, de collega's en de bevolking” niet meedoet aan de jodenvervolging en dat de Nederlandse bevolking in overgrote meerderheid onverschillig staat tegenover de jodenvervolging. Welke bewustzijnsvernaauwing was nodig om niet te zien dat een geheel volk in het binnenste getroffen was door een gigantische misdaad wier dimensie aan de geest en het morele inzicht van de rapporteur geheel ontsnapt? Tegen deze achtergrond van vergaande geestelijke verstarung en verwording konden de krachten van het boze tot een uitbarsting komen zoals deze documentatie ze tracht in beeld weer te geven, of beter, aan te duiden. Het meest negatieve „document humain” dat wij ooit in handen hadden.

K. J. H.